ప్రకటన

ఏతద్గ్రంథవ్యాఖ్యానమును రచియించిన మల్లాది లక్ష్మణశాస్త్రులవారు సదరువ్యాఖ్యానగ్రంథమును తెనుఁగు, గ్రంథము, మొదలగులిపులతో, అచ్చువేయించుస్వాతంత్ర్యమును నాకువ్రాసి యిచ్చియున్నారుగాఁబట్టి (౧౮౬౭ సం॥ ౨౫వ ఆక్టు ప్రకారము దీని మఱియెవ్వరును ముద్రింపఁగూడదు.

౧౮౭౧ సం॥
ఏప్రెల్ ౧౮ తేది } స॥ తిరువేంగడాచార్యులు

శ్రీరస్తు.

విషయానుక్రమసూచికా

అనిర్దిష్టవిషయాస్తత్త్వవివరణేద్రష్టవ్యాః

శ్రీరస్తు.

అవిఘ్నమస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

సవ్యాఖ్యానసాహిత్యరత్నాకరప్రారంభః

మూలమ్. ఆలింగ్యగాఢముదరంపితురర్ధజానేరుత్సంగవర్త్యవతు
బాలగజాననోనః । యత్కుంభయోర్గిరిసుతాకుచపా
ర్శ్వభాజోస్తన్యంపిపాసతిగుహస్త్రిభిరాననాబ్జైః॥౧॥

వ్యా॥ కళ్యాణంకలయంతుకల్పకమలప్రాంతోత్పతత్పుంభరప్రాయాః కేపిసమస్తసంపదయనప్రత్యగ్రకల్పద్రుమాః । కామ్యాఃపద్మభవాదిభిస్సకుతుకాఃకాలుష్యవిధ్వంసనేకారుణ్యామృతవర్షకాలజలదాః కల్యాఃకటాక్షాశ్శ్రియః ॥ మల్లాదివంశేమహితేమహీమాన్వ్యమనోజ్ఞోజనిలక్ష్మణోసౌ । సాహిత్యరత్నాకరతత్వదోగ్ధ్రీంతాంమందరాఖ్యాంవివృతింవిధత్తే॥దుర్వ్యాఖ్యావిషమూర్ఛితాంభగవతీంశ్రీధర్మసూరేర్గిరంభావాలంకృతిసంగతిప్రకటనవ్యావృత్తకౌతూహలాం। దర్శందర్శమచేతసాంసుమనసాంసంప్రీతయేసాదరం వ్యాఖ్యాం మందరసంజ్ఞికాంవితనుతే సల్లక్షణాంలక్ష్మణః ॥ ధర్మాభిఖ్యకవేర్గిరాంవివరణేకోన్యః కృతీగౌతమాచ్ఛేషాహేర్ద్వాయవక్త్రతోంబుజభవాద్వాచస్పతేర్వాయుజాత్ । ఇత్యేవంప్రతిభాతిమేతదపితద్వ్యాకర్తృతావిశ్రుతాజాతావిశ్వపతిప్రసాదమహిమప్రోద్యద్వచోవైభవాత్ ॥ సాహిత్యరత్నాకరమంథనోద్యత్కాంక్షాయుతానాంవిబుధవ్రజానాం। సంప్రీణనాయైవసలక్ష్మణాఖ్యఃప్రస్థోజ్జ్వలంమందరమాతనోతి ॥ సాహిత్యరత్నాకరతత్వబోధేనాలంహినాకేతివిరేమురేకే । కేచిద్విమోహాన్మృగతృష్ణికాయాంవారాయువత్తత్రముధాభ్రమంతి॥ సాహిత్యరత్నాకరమేప్రమేయం మథామథిత్వాముమమంద

గ్రహత్వారోపస్య చ హేతుహేతుమద్భావాత్పరంపరితరూపకమలంకారః॥ ౩॥ నిత్యమితి॥ రసోనురాగపవరసోఽత్రవస్తేనార్ద్రీం యద్ధృదయం తదేవేంధనం తేన సంప్రయుక్తస్సంగతస్సచాసౌ దాక్షాయణీవిరహస్సతీవియోగస్సవవదారుణపావకస్తస్య - శృంగారాదౌ విషేపి వీర్యే గుణే రాగే ద్రవే రస ఇత్యమరః- ఉద్భూతాం స్ఫుటాం ధూమకలికాం ధూమమాంకురం- అత్ర త్ర్యేళచ్ఛలేనేతి చ్ఛలశబ్దేన త్ర్యేళత్వమపహ్నుత్య ధూమకలికాత్వారోపాదపహ్నవభేదః- రసార్ద్రేత్యాదౌ రూపకమితి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౪॥ లక్ష్మీమితి॥ వక్షసి లక్ష్మీం బిభ్రత్- ఏతదగ్రే విశేషణత్రితయేప్యన్వేతి- తారే స్వచ్ఛే హారవలయే- ముక్తాశుద్ధౌ చ తారస్స్యాదిత్యమరః- తస్యాః లక్ష్మ్యాః ప్రియం సోదరం ప్రేమాస్పదసోదరభూతం సుభ్రమణిం కౌస్తుభరత్నం- తస్యా ఇత్యప్యగ్రే విశేషణత్రయేపి యోజ్యం- నయనే వా

గత్త్రీయియాముద్ధరతే వివస్వతే. ౩॥ నిత్యం రసార్ద్రీహృదయేంధన
సంప్రయుక్తదాక్షాయణీవిరహదారుణపావకస్య। ఉద్భూత
ధూమకలికాముపకంఠమూలం త్ర్యేళచ్ఛలేన వహతే మహసే
నమోస్తు॥ ౪. లక్ష్మీం వక్షసి తారహారవలయే తస్యాః ప్రియం సోద
రం బిభ్రచ్ఛుభ్రమణిం పరం చ నయనే నాభౌ చ భద్రాసనం। ఊ
రుభూమిగళనాభిరోమలతికామిత్రాణి పంచాయుధాన్యాశ్లిష్య
న్కరపంకజైరవతు నః కశ్చిన్మహాకాముకః॥ ౫॥ అనంతమత్యంత

మనేత్రే పరమన్యం సోదరం చంద్రం చ- నాభౌ భద్రాసనం సింహాసనభూతం పద్మం చ- తస్యాః పద్మాలయత్వాత్తస్య పద్మనాభత్వాచ్చేతి భావః- ఊరుభూమిగళనాభిరోమలతికానాం మిత్రాణి తత్సదృశానీత్యర్థః- పంచాయుధాని గదాశార్ఙ్గపాంచజన్యసుదర్శననందకాఖ్యాని కరపంకజైరాశ్లిష్యన్నాలింగన్ శార్ఙ్గమంసేనేతి బోధ్యం- కశ్చిద్విలక్షణః మహాకాముకః అర్థాత్పురుషోత్తమః నోఽస్మానవతు రక్షతు- వక్షసి లక్ష్మీధారణాత్కాముకత్వం. హారాదిషు తత్సోదరాదిధారణాత్- ఊర్వాదిషు తదవయవోపమానాయుధాకలనాచ్చ మహాకాముకత్వమిత్యాకూతం. అత్ర పదార్థానాం విశేషణగత్యా మహాకాముకత్వం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః. హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృతమితి లక్షణాత్ ॥ ౫

ఏవంబహుధామంగళమాధాయస్వాభిజాత్యప్రఖ్యాపనాయాన్వయపరంపరామాఖ్యాతి॥అనంతమితి॥అనంతంత్రివిధపరిచ్ఛేదరహితం-అత్యంతవిశుద్ధవిగ్రహం చిన్మయత్వాన్నిష్కళంకస్వరూపం చిదానందమయం జ్ఞానానందమయం- నిర్గతాఆమయారోగాయస్మాత్తత్ - అశేషవేదాంతైర్విచింత్యంవైభవంమహిమాతిశయోయస్యతత్తథోక్తం- అతఏవప్రశస్తంస్వతఃస్వేనైవ ప్రవిభాస్వరంప్రకాశమానంమహఃఅస్తి-అత్రవృత్త్యనుప్రాసః-బహుణంయూక్తం॥౬॥తదితి॥అవ్యయమనంతంఅనాదిచ - తత్పూర్వోక్తంజ్యోతిస్తేజః-రజస్సత్త్వతమోగుణాఢ్యయాఅవిద్యయాఅజామిత్యాదిశ్రుతిప్రతిపాదితయామూలప్రకృత్యావృతమావృతం సత్ ప్రజాపతిశ్రీపతిపార్వతీపతీనాంచప్రపంచస్యస్థావరజంగమాత్మకస్యజగతశ్చరూపాణిముహుఃపునఃపునః ప్రపద్యతేప్రాప్నోతి - తద్బ్రహ్మాత్మక

విశుద్ధవిగ్రహంమహశ్చిదానన్దమయంనిరామయం। అశేషవే
దాంతవిచింత్యవైభవంప్రశస్తమస్తిప్రవిభాస్వరంస్వతః॥
౬॥తదవ్యయంజ్యోతిరనాద్యవిద్యయావృతంరజస్సత్త్వతమో
గుణాఢ్యయా। ప్రజాపతిశ్రీపతిపార్వతీపతిప్రపంచరూపాణి
ముహుఃప్రపద్యతే ॥౭॥ తదేకదాత్మన్యఖిలంచరాచరంనిధా
య నారాయణనామకంమహః। ఫణీంద్రపర్యంకతలేపయోని
ధౌచిరాయ రేమేనిజయోగనిద్రయా ॥౮॥ తతోఽస్యనాభీసరస

మేవతేజోగుణత్రయ విశిష్టప్రకృతిప్రసక్తిప్రభావా దనేకకృత్వస్త్రిమూర్త్యాత్మనాజగద్రూపేణచాకారితంభవతీత్యర్థః॥౭॥తదితి॥ఏకదాఏకస్మిన్కాలేనారాయణనామకంతత్పూర్వోక్తంమహఃఅఖిలంచరాచరంనిఖిలాన్లోకాన్- చరాచరంస్యాజ్జగతీతివిశ్వః - ఆత్మనిస్వోదరేనిధాయనిజయాయోగనిద్రయాచిరాయచిరకాలపర్యంతంరేమేవిజహార - నిఖిలజంతుజాలస్యాత్మోదరవినివేశితత్వేనతత్పాలనప్రయాసప్రసక్త్యభావాన్నిశ్చింతోచ్యుతోనిద్రాతిస్మేతిభావః-అత్రప్రస్తుతవస్తుసారూప్యాత్సమస్తవస్తుజాతంనిర్భయంనిక్షిప్య నిజకాంతయాసహనిద్రితస్య గృహిణోవృత్తాంతప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః॥౮॥తతఇతి॥నాభ్యేవసరస్తస్మాత్ యస్యసరోరుహస్య సమస్తంనిఖిలమంబరం వ్యోమఇందిందిర శాబస్య

చంచరీకశిశోః విభ్రమం విలాసం వితన్వత్సత్ - వ్యలీయత విలీనమభూత్ - అత్ర అతిమహతోపి చంచరీకశిశుదశాపన్నతయాఽల్పస్యాకాశస్యాధేయత్వకథనేనాధారభూతస్యారవిందస్యాధిక్యప్రతీతేరధికప్రభేదో ధాలంకారః - పృథ్వ్యాధేయాద్యదాధారాధిక్యం తదపి తన్మతమితి లక్షణాత్ - ఇందిందిరశాబవిభ్రమం వితన్వదిత్యత్ర నిదర్శనేతి తయోస్సంసృష్టిః ॥౯॥ తత ఇతి ॥ తతోఽనంతరం - తతస్తస్మాత్తామరసాదరవిందాత్ - జగదీశస్య నారాయణస్య శాసనాత్ - జగల్లోకాంత్సిసృక్షుః స్రష్టుమిచ్ఛుస్సన్ మనాగీషత్ సమాధిసంపన్నం ధ్యానాయత్తం మనో యస్య స తథోక్తః అభూత్ - అత్ర తతస్తత ఇతి మనామనాగితి చ వ్యంజనద్వయావృత్త్యాచ్ఛేకానుప్రాసః । ద్వయోర్ద్వయోర్వ్యంజనయోర్యుగ్మయోర్యా నిరంతరా ।

స్సరోరుహం సముద్యయౌ యస్య సమస్తమంబరం । వితన్వదిం
దిందిరశాబవిభ్రమం దళాంతరాళేషు చిరం వ్యలీయత ॥౯॥ త
తస్తతస్తామరసాత్సముద్గతశ్చతుర్ముఖస్తద్రజసేవ రాజసః ।
జగత్సిసృక్షుర్జగదీశశాసనాత్సమాధిసంపన్నమనా మనాగ
భూత్ ॥౧౦॥ తస్మాత్సమాధిసచివాన్మనసస్తదీయాత్పుత్రా
మరీచిపులహప్రముఖాః ప్రభూతాః । యత్పుత్రపౌత్రతదపత్య
పరంపరాభిరాపూరితోఽభవదజాండకటాహగర్భః ॥౧౧ ॥ తే
ష్వంగిరోమునివరాదుదయం ప్రపేదే భాస్వానివోదయగిరే

ఆవృత్తిశ్శ్రీయుతే సోఽయం ఛేకానుప్రాస ఈరిత ఇతి లక్షణాత్ - అన్యత్ర వృత్త్యనుప్రాసః ॥ ౧౦ ॥ తస్మాదితి ॥ సమాధిసచివాద్ధ్యానయుక్తాత్ - యేషాం మరీచిప్రభృతీనాం పుత్రాః పౌత్రాస్తదపత్యాని ప్రపౌత్రాశ్చ తేషాం పరంపరాభిస్సంతానసంతతిభిః - అజాండకటాహగర్భః బ్రహ్మాండభాండోదరం - మరీచిమత్ర్యంగిరసౌ పులస్త్యం పులహం క్రతుం । వసిష్ఠం చ మహాతేజాస్సోఽసృజత్సప్త మానసానితి స్మరణాత్ ॥౧౧॥ తేష్వితి ॥ తేషు సప్తర్షిషు అంగిరోమునివరాదంగిరోఽభిధానమునిశ్రేష్ఠాత్ - దోషాణాం పాపానామనుషంగేణ రహితః - అన్యత్ర దోషాణాం రాత్రీణాం - దోషస్స్యాద్దూషణే పాపే దోషా రాత్రౌ భుజే పక్షేతి విశ్వః - భోగానామైహికసుఖానాం వాస్త్రైః అనుభవే భ్రాంత ఆసక్తోఽస్థాపకటితథోక్తః - అన్యత్ర న భోగచ్ఛ

ణి ప్రాప్నోతీతినభోగస్సచాసౌమార్గశ్చతస్మిన్ ఖచరమార్గేవాభ్రాంతో
భ్రమణశీలః- నిరాకృతంతమోఽజ్ఞానంయేనసతథోక్తః-అన్యత్రనిర్ధూత
ధ్వాంతః-శుచిభిశ్శుద్ధైర్యోగైర్యమనియమాదిభిర్దీప్రః ప్రకాశమానః అన్య
త్రశుచౌగ్రీష్మస్యయోగేదీప్రస్తీక్ష్ణః- శుచిశ్శుద్ధేనుపహతేశృంగారాషా
ఢయోరపి।గ్రీష్మేహుతవహేపిస్యాదితివిశ్వః.హరితోహరితాఖ్యోమునీం
ద్రః-ఉదయగిరేర్భాస్వానివ-ఉదయమావిర్భావంప్రపేదే - అత్రశ్లేషభి
త్తికాభేదాధ్యవసాయేనసాధారణధర్మప్రతిపాదనాదుపమా - మతభేదే
నోపమాప్రతిభోత్థాపితశ్శ్లేషః ॥ ౧౨॥గోత్రఇతి॥కించేతిచార్థః-తస్యహా
రితస్యగోత్రే-అభిజాతవంశస్సద్వంశః-అభిజాతఃస్మృతోన్యాయ్యేకులీన
ప్రాప్తరూపయోరితివిశ్వః-సమభూత్సంజజ్ఞే-తత్రవారాణశీవంశే - త

ర్హారితోమునీంద్రః।దోషానుషంగరహితశ్చనభోగమార్గభ్రాం
తోనిరాకృతతమాశ్శుచియోగదీప్రః॥౧౨॥ గోత్రేచతస్యస
మభూదభిజాతవంశోవారాణశీత్యుపపదేనభువిప్రసిద్ధః । త
త్రాభవన్బుధవరాస్త్రిపురారిసోమయజ్వాదయశ్శుభతప
శ్శ్రితశీలవృత్తాః॥ ౧౩॥ దేవాన్హవిర్భిరతిథీనశనైశ్చశిష్యాన్స్వ
ద్యోపదేశవిధయాపరితోషయద్భిః। వారాణశీవిహితనిత్యని
వాసదీక్షైరైహ్యైఃపండితైర్భరతఖండమమండిపుణ్యైః॥సర్వ
జ్ఞతశ్శమితకామరుషోగిరీశాచ్ఛ్రీపార్వతీప్రియతమాత్త్రిపు

పోధర్మః-శ్రుతంశాస్త్రం-శీలంస్వభావః-వృత్తంచరిత్రంచతానిశుభాని
తపఃప్రభృతీనియేషాంతేతథోక్తాః - తపశ్చాంద్రాయణాదౌస్యాద్ధర్మే
లోకాంతరేపిచేతివిశ్వః- త్రిపురారిసోమయజ్వాదయస్త్రిపురారిసోమ
యాజిప్రభృతయః॥ ౧౩॥దేవానితి॥నిగదవ్యాఖ్యాతోయంశ్లోకః॥ ౧౪ ॥
సర్వజ్ఞతఇతి॥సర్వజ్ఞతస్సర్వజ్ఞాత్- ఉభయత్రసమమేతత్ - శమితే
కామరుషౌకామక్రోధౌయేనతస్మాత్-అన్యత్రశమితఃకామోయయాసా
తాదృశీరుడ్యస్యతస్మాత్-గిరివాచివిషయేఈశాత్సమర్థాత్ అన్యత్రగి
రేఃకైలాసస్యేశాదధిపతేః-శ్రీయుక్తాయాఃపార్వత్యాఃపార్వతీసంజ్ఞి
కాయావనితాయాఃప్రియతమాత్-అన్యత్రశ్రీపార్వత్యాఃప్రియతమా
త్-త్రిపురారినామ్నః-ఉభయత్రసమమేతత్-తస్మాత్సార్వోక్తాత్ అ

స్యత్ర ప్రసిద్ధాత్-బుధాత్పండితాత్ - అన్యత్ర దేవాత్-బహుభిర్ముక్తైః ప్రకారైరుద్గతా వాగ్విభూతిర్యస్య స తథోక్తః-అన్యత్ర బహుభిః షడ్భిర్ముక్తైర్వదనైరుద్గతా వాగ్విభూతిర్యస్య స తథోక్తః - ముఖం నిస్సరణేవక్త్రే ప్రారంభోపాయయోరపీతి విశ్వః-ధర్మాహ్వయో ధర్మాఖ్యః అన్యత్ర ధర్మే ధనుష్యాహ్వయో నామ యస్య స తథోక్తః - ధనుర్విద్యావిశ్రుత ఇత్యర్థః-ధర్మో౽స్త్రీపుణ్యసామ్యస్వభావయోః। చాపన్యాయాధ్వరాహింసా యజ్ఞాచారయమేష్వపీతి రత్నమాలా- మహితః పూజితః- సమమేతత్-కుమారః పుత్రః అన్యత్ర గుహః-సముద్భూతః సముత్పన్నోఽభూత్। అత్ర విశేష్యపదయోరపి శ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలధ్వనిరితి ప్రాంచః। ఉభయశ్లేషేణోపమాలంకారధ్వనిరిత్యన్యే ॥ ౧౫ ॥ ....

నాగాంబికామితి ॥ యో ధర్మసుధీః-గృహైర్యాభార్యయాయాయతశ్రుతస్త

రాశినామ్నః । తస్మాద్బుధాద్బహుముఖోద్గతవాగ్విభూతిర్ధ
ర్మాహ్వయస్సముదభూన్మహితః కుమారః॥ ౧౫॥ నాగాం
బికాం సుభగుణాం ప్రతిగృహ్య కన్యామేకాం గృహాశ్రమనివా
సకృతే పి యంయః। అన్యప్రతిగ్రహభయో నిగమాగమానాం స
త్సంప్రదాయమకరోదవనావఖండం॥ ౧౬॥ శంభోర్యదీయ
శతరుద్రకృతాభిషేకతోయైర్లలాటగళతాపహరైః కపర్దే ।

స్మిన్ గృహే వాసకృతే నివాసాయ గృహస్థాశ్రమధర్మాంశ్చరితుమిత్యర్థః-దారేష్వపి గృహాః ఇత్యమరః- ఏకాం కన్యాం ప్రతిగృహ్య అత్రైకత్వమితర ప్రతిగ్రహవ్యవచ్ఛేదార్థం అన్యేభ్యః ప్రతిగ్రహేభ్యో భయం యస్య స తథోక్తస్సన్ నిగమాగమానాం వేదశాస్త్రాణాం-ఆగమశ్శాస్త్ర ఆయతావితి విశ్వః- అఖండమవిచ్ఛిన్నం సత్సంప్రదాయం చిరమకరోత్ - చిరం వేదశాస్త్రాధ్యాపకోఽభూదిత్యర్థః ॥ ౧౬॥ శంభోరితి॥ లలాటగళయోస్తాపః కృపీటజన్యకాలకూటధారణజన్యస్తం హరంతీతి తథోక్తైః శంభోః కపర్దే జటాజూటే కపర్దోఽస్య జటాజూట ఇత్యమరః-గంగాత్మనా పరిణతైః గంగాత్వం ప్రాప్తైః- యదీయాస్య ధర్మసూరిసంబంధినః శతరుద్రేణ నమస్తే రుద్ర మన్యవ ఇత్యాదిరుద్రానువాకేన కృతస్యాభిషేకస్య సంబంధిభిస్తోయైరవసిక్తా జటావశేయుపివలతా శ్మశానాచంద్రకాంత్యా పుష్పశోభాం దధతే దేవధు

స్య-చంద్రికావ్యాప్తాజటాలతాఃపుష్పితాఇవభాంతిస్మేతిభావః- అత్రా
ద్యపాదత్రయేతిశయోక్తిః-జటావళిలతా ఇత్యత్రరూపకం-అభిషేకోదక
సంసిక్తాజటావళిలతాశ్శశిపుష్పశోభాం దధిరఇత్యత్రోత్ప్రేక్షా చేతి త
యోరుత్ప్రేక్షాను గ్రాహకత్వాదంగాంగిభావేనసంకరః॥ ౧౭॥ యఇ
తి॥ యోధర్మసూరిః - ప్రాసాదమంత్రస్య ప్రాసాదపంచాక్షరీనామక
మంత్రవిశేషస్య- సుపురశ్చరణైస్సమ్యక్కృతపురశ్చర్యాభిః ప్రహృష్టా
త్ ప్రసన్నాత్ -అతఏవవరదాత్ వరంవృణీష్వేతివక్తురిత్యర్థః-మహేశా
న్మహాదేవాత్ -ఆ సప్తమాత్ స్వస్యస్వతోఽఖిలవిద్యానిష్ణాతత్వాత్స్వపు
త్రానారభ్యసప్తమపురుషపర్యంతం- నిజవంశజానాంవిచ్ఛేదశూన్యోఽ
విచ్ఛిన్నఃవిమలోఽసందిగ్ధశ్చయోఽఖిలశాస్త్రైః బోధస్తం- వరంవరత్వేనా

గంగాత్మనాపరిణతైర్దధిరేఽవసిక్తానూనంజటావళిలతాశ్శశిపు
ష్పశోభాం॥ ౧౭॥ యస్సప్తవారవిహితైర్వరదాత్ప్రహృష్టా
త్ప్రాసాదమంత్రసుపురశ్చరణైర్మహేశాత్ । ఆసప్తమా
ద్వరమగాన్నిజవంశజానాంవిచ్ఛేదశూన్యవిమలాఖిలశాస్త్ర
బోధం॥ ౧౮ ॥ విధివదనుష్ఠితకర్మాధర్మాత్మ్యసుధీస్సుసం
స్ఫురద్ధర్మా। జనయాంబభూవతనయాన్నారాయణపర్వతే
శరామాఖ్యాన్॥ ౧౯॥ పదక్రమజటాచతురక్రమపదక్రమారో
హణావరోహవిషమక్రమాక్రమముఖావధానాధ్వని । పరిక్ర
మణచక్రవర్త్యభిధయాష్టదిగ్రూఢయాచచారబహుశఃక్షితౌ

గాత్ప్రాప॥౧౮॥విధివదితి॥ అనుష్ఠితాన్యాచరితానికర్మాణియజనాదీని
యేనసతథోక్తః- సుసంస్ఫురంతోధర్మాః పుణ్యాన్యాచారావాయస్య
సతథోక్తః॥ ౧౯॥ పదేతి॥ నారాయణోనారాయణావధానీ పదక్రమజ
టాశ్చాతురక్రమపదక్రమాచారోహణావరోహౌచ విషమక్రమాక్ర
మాచైతేముఖఆదౌయేషాంతానితథోక్తాని-తాదృశానియాన్యవధానా
నితేషామధ్వని- అత్రారోహణాద్యవధానచతుష్టయం పదక్రమజటా
నాంవర్ణానాంచేతియోజ్యం - పరిక్రమణేనస్వందేహసంచారేచక్రవ
ర్తీత్యభిధయా అభిఖ్యయాఅష్టసుదిక్షురూఢయా ప్రసిద్ధయా సత్యాబ
హుశోఽనేకకృత్వః ద్విజకరైనబ్రహ్మాసైనక్షితౌచచార - నారాయణస్య

ద్విజరథసంచారస్సముచితఏవేతి భావః॥౨౦॥ జిత్వేతి॥ నారాయణార్యో నారాయణావధానీ- ఉరుమరుతో మహావాయోర్వేగ ఇవ వేగో యస్యా స్సా తథోక్తా- తాదృశీయా వేదచర్చా వేదవాదస్తద్రూపయా గోష్ఠ్యా సంభాషణేన- చర్చాప్రస్తావసకచింతయోః। గోష్ఠీ సభాయాం సల్లాప ఇతి చ విశ్వః రామావధాని ప్రవరం రామావధాని నామధేయం కంచన వైదికం మన్యాగ్రేసరం- అత ఏవ సదసి జిత్వా బుధశతైరసంఖ్యైస్సంఖ్యావద్భిః- శ్లాఘ్యమానాన్యవధానాని యస్య స తథోక్తస్సన్- గర్వేణాఖర్వా ఉచ్చాః- అఖర్వా గర్వా ఇత్యర్థః - తాదృగ్విధా యే అవధానీశ్వరాస్త ఏవ శరభామృగవిశేషాస్తేషాం ఘటాయాస్సమజస్య గండభేరుండశ్శరభసంత్రాసకః కశ్చిత్పక్షివిశేషః స ఇతి చిహ్నం బిరుదం చ- ఆరోహణావరోహాద్యవధానాకలనసంతుష్టో ధర్మరాజశ్ఛత్రచామరాందోళికాభిస్సహ విశిష్టబిరుదం వితద్విజరథేన నారాయణః॥౨౦॥ జిత్వా రామావధానిప్రవరమురు

మరుద్వేగవద్వేదచర్చాగోష్ఠ్యా నారాయణార్యస్సదసి బుధశ

తైశ్శ్లాఘ్యమానావధానః। సంతుష్టాద్ధర్మభూపాదలభత శిబి

కాంచామరచ్ఛత్రపూర్వం గర్వాఖర్వావధానీశ్వరశరభఘటా

గండభేరుండచిహ్నం॥౨౧॥ తస్యానుజః పర్వతనాథసూరి

రాసీదశేషాగమపారదృశ్వా। ఐకాత్మ్యలీలాయితమాదిమా

నాం షడ్దర్శనీజన్మకృతాం మునీనాం॥౨౨॥ ఏకం కోపి సుదర్శనం

తారేత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥ తస్యేతి॥ తస్య నారాయణావధానినః- అశేషాణామాగమానాం శాస్త్రాణాం పారదృశ్వా పారదర్శీ - అత ఏవ షడ్దర్శనీజన్మకృతాం షట్శాస్త్రప్రవర్తకారిణాం- దర్శనం దర్పణస్వప్నబుద్ధిశాస్త్రాక్షిదృష్టిష్వితి రత్నమాలా- మునీనాం పాణిన్యాదీనామైకాత్మ్యేన ఏకాత్మతయా ఐకాత్మ్యస్య వా యా లీలా తస్యా ఆచరణమైకాత్మ్యలీలాయితమాసీత్ - పాణినిప్రభృతయః షడపి శాస్త్రకర్తారస్సంభూయ పర్వతనాథసూరిరూపేణైక్యలీలామవాపుః- అన్యథా కథం తస్య తాదృశం నిఖిలశాస్త్రనిష్ణాతత్వమితి భావః- అత్రైకాత్మ్యలీలాయితమిత్యతిశయోక్త్యా ఏకైకాగమపారీణేభ్యః పాణిన్యాదిభ్యస్తస్యాధిక్యప్రతీతిర్వ్యతిరేకో వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః- పాణినేర్వైయాకరణత్వం వ్యాసస్య కపిలస్య చ । క

ణాదస్యాత్తుపాదస్యదర్శనానిషడేవహీతిస్మరణాత్ ॥ ౨౨ ॥ అశేషాగమ
పారదర్శిత్వమేవావిష్కరోతి ॥ ఏకమితి॥ కోపికశ్చిత్ - ఏకం-నద్వే-న
త్రీణిచ-భ్రమకరంభ్రాంతిజనకం-సమ్యగబుద్ధిమితియావత్ - సుదర్శనం
శాస్త్రంపాణౌదధౌ - అవలోకితుఃకరేచకారేత్యర్థః - వస్తుతస్తుకోప్య
నిర్వాచ్యోహరిః భ్రమకరంభ్రమిజనకంసుదర్శనంచక్రం - తథాకశ్చి
త్పుమానాకామస్యాఖిలాపస్యవిఘాతుకంసమ్యక్సంసారాభావానా
శకంసుదర్శనంలలాటేదధౌ - సందిగ్ధత్వాత్సందర్శనాయనయనసమీపేఽ
దీధరదిత్యర్థః - అన్యత్రకశ్చిన్మహామహిమశాలీహరః-కామవిఘాతుకంమ
దనదాహకంసుదర్శనంనేత్రం-తథాకశ్చిత్పుమాన్ శివక్షోభకఃకళ్యాణ
భంజకం - అపరిశీలితత్వాత్కామలేశఫలవిఘాతుకమిత్యర్థః - అతఏవపదత
లే బహూనాఃకాలాదభ్యస్తమిదంధిగిత్యమష్టాదంఘ్రితలేనాచిక్షిపదిత్య
ర్థః - అన్యత్రతుకశ్చిద్ఘృణగోత్రోత్పన్నఃశివక్షోభకంత్రిలోచనరా

భ్రమకరంపాణౌలలాటేదధౌకశ్చిత్కామవిఘాతుకం పదత
లేకశ్చిచ్ఛివక్షోభకం । నిశ్శేషభ్రమభంజికాంశివకరీంకామ
ప్రదాంపర్వతాధీశార్యస్సుదర్శయద్రసనయావద్ధశేషానీమ
ద్భుతం॥౨౩॥వాగ్మిత్వద్యుతిశుద్ధిషణ్ణభజనాభీష్టార్థవిశ్రాణ
నైర్యస్మిన్విస్మయమావహత్యహిపతౌనిత్యైకతావారితా ।

సజనకంసుదర్శనంనేత్రంపదతలేపాదాధఃప్రదేశేదధౌ - కదాచిత్కుతూ
హలేనకాత్యాయనీసహితః కాంతారసంచారవిహారవశాదాగతోహరః
కార్యాంతరవ్యాసంగేనాత్మానమలక్షీకృత్యావస్థితం తంభస్మసాత్కరో
మీతివిస్తారితభాలాక్షస్తతస్సక్రోధేసముత్క్షిప్తాంఘ్రితలస్థితాక్షిపావక
జ్వాలావలీధరోదోవకాశేతస్మిన్కాంతయాసహకాందిశీకోభూదితికథా
త్రానుసంధేయా। నిశ్శేషభ్రమభంజికామంతేవాసినామశేషసందేహ
హారిణీం - రసనయానయనాన్యదర్శయదద్భుతమితివిరోధః - శాస్త్రప్ర
ట్కామపిజిహ్వాగ్రగతమభూదిత్యవిరోధః - అతఏవవిరోధాభాసోలంకా
రః - ఆభాసత్వేవిరోధస్యవిరోధాభాసఇష్యతఇతిలక్షణాత్ - శ్లేషాను
ప్రాణితోవ్యతిరేకశ్చేత్యనయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౩ ॥ వాగ్మిత్వేతి॥యః
స్మిన్సర్వతాధీశే వాగ్మిత్వాదిభిఃపంచభిర్గుణైః విస్మయమావహతి వ

ర్వహతి సతి - అహిపతౌ శేషే నిత్యా వాగ్మిత్వే విషయే సహజా ఏకతా వారి
తా - పురా వాగ్మిత్వప్రస్తావే శేష ఏవాగ్రగణ్యోఽభూత్ - అద్య త్వేతస్యాపి
తాదృశత్వాత్సోఽయం చేతి ద్వయోరపి గణనాయాం బహూనాం కాలాద్రా
ఘనుహిపతేరేకత్వమంతరితమిత్యర్థః - ఏవమగ్రేఽపి యోజ్యం - నిత్యేతి ప
దం లింగపరిణామేన వాగ్మి వాక్యచతుష్టయేఽప్యన్వేతి - వారితేతి పదమప్యే
వం వాక్యద్వయేఽపి - సనకాదిషు సనక సనందన సనత్కుమార సనత్సుజాతే
షు అత్ర వాగ్మిత్వాదీనామహిపతిప్రభృతిభిస్సహ క్రమేణ సంబంధాద్య
థాసంఖ్యాలంకారః - తేషు ప్రత్యేకమేకైకగుణశాలిత్వమస్య తు నిఖిలగు
ణాశ్రయత్వమితి వ్యతిరేకశ్చేత్యనయోస్సంసృష్టిః ॥౨౮॥ యేనేతి॥ యేన
పర్వతాధీశేన పాణినేస్మృతం తత్ప్రణీతం శాస్త్రమిత్యర్థః - స్వైరం యథే
చ్ఛమభాణి వ్యక్తం భణితం - స్వభ్యస్తమితి యావత్ - యేనేతి సర్వత్రా

ద్వైగ్వ్యం పుష్పవతోః కృశానుషు గతం త్రిత్వం చతుష్ట్వం చిరా
దుత్పన్నం సనకాదిషు ప్రశమితం పంచత్వమింద్రద్రుషు ॥౨౮॥
యేన స్వైరమభాణి పాణినిమతం ప్రాణాదికాణాదవాగ్గుం
భేస్పష్టమఘట్టి భట్టగురువాగుట్టంకితే కుట్టిమే। నిశ్శంకం నిరటంకి
శంకరమతం చాక్షపాదచాపాంఘ్రిర్వా ధ్వన్యధ్వన్యదలాస్య
ఖండిస్సఖిలా పాషండషండాటవీ॥౨౯॥ యో వాదేన జనార్దనా

గ్రన్వేతి - కాణాదః కణాదసంబంధీ యో వాగ్గుంభస్తస్మిన్ - ప్రాణాదిప్ర
ణదితం - కణాదప్రణీతం శాస్త్రం సమ్యగధీతమిత్యర్థః - భట్టస్యాచా
ర్యాణాం గురూణాం ప్రభాకరస్య చ వాగ్భిరుట్టంకితే నిర్మితే కుట్టిమే నిబ
ద్ధస్థలే భాట్టప్రాభాకరయోరిత్యర్థః - స్పష్టం యథా తథా - అఘట్టి ఘట్టి
తం - తయోః సపరిశ్రమః కృత ఇత్యర్థః - శంకరమతమద్వైతభాష్యం నిశ్శం
కం నిస్సంశయం యథా తథా నిరటంకి అభేది నిర్మథితమితి యావత్ - అక్షపాదాం
ఘ్రిర్గౌతమస్య వాగ్విద్యా చ అక్షపాదచూర్ణితా పరిశీలితేతి యావత్ - ధ్వన్య
వా ధ్వనిమార్గే ఉదలాసి ఉదస్తారి - అలంకారశాస్త్రమాకలితమిత్యర్థః
పాషండా ఏవ షండాటవీ శూన్యారణ్యమఖండి ఖండితా పాషండవాదాః ప
రిహృతా ఇత్యర్థః - అత్ర వృత్త్యనుప్రాసః ॥౨౯॥ యఇతి॥ యః పర్వ
తేశ్వరసుతః - వాదినే నీతిప్రపంచియోః స్వయమపి ద్రుత - అత్యూర్జితా

దతిరమ్యాత్ - ఆర్జితాత్స్వసామర్థ్యసంపాదితాత్ మాయావాదినా
మద్వైతినాంభయంకర ఇత్యాఖ్యాయస్య తస్మాద్బిరుదాద్వైష్ణవం రా
మానుజమతానువర్తినంవిద్వాంసంప్రచ్యావయన్ప్రచ్యుతింనయంత్సన్-కీ
ర్తిముదంచయతిస్మఅభజత॥ ౨౬॥ ఆటోపేతి ॥ ఆటోపేనోత్సాహేనో
ద్భటముత్కటంనాట్యంయస్యసతథోక్తఃసచాసౌధూర్జటిస్తస్యజటాకో
టీరంజటాజూటస్తస్యకోటీష్వగ్రభాగేషునటంత్యాగంగాయాయేతుంగ
తరంగాః కల్లోలాస్తేషాంరింగణభరేణచలనాతిశయేనప్రస్పర్ధితత్సదృ
శమిత్యర్థః- తాదృశంవాగ్వైభవంవాగ్రచనాయస్యసతథోక్తః- స్వ
స్యప్రతిభాబుద్ధివిశేషఏవదృషచ్ఛాణోపలస్తస్యాంనికషణేనఘర్షణేనప్రో

హ్వాయబుధంమధ్యేవిపశ్చిత్సభంజిత్వావిందతవాదికేసరిపదం
ప్రౌఢంతదీయంస్వయం। మాయావాదిభయంకరాఖ్యబిరు
దాదత్యూర్జితాదార్జితా త్కించోదంచయతి స్మకీర్తిమతు
లాంప్రచ్యావయవైష్ణవం॥౨౬॥ఆటోపోద్భటనాట్యధూర్జ
టిజటాకోటీరకోటీనటద్గంగాతుంగతరంగరింగణభరప్రస్పర్ధి
వాగ్వైభవః।సోయంస్వప్రతిభాదృషన్నికషణప్రోద్దీప్తషడ్ద
ర్శనీరత్నస్రగ్జుష్యకంధరోయదనుజోరామాహ్వయః పండితః॥
౨౭ ॥ తస్మాత్పర్వతనాథసూరిజలధేశ్శ్రీయల్లమాంబావియ
ద్గంగాసంగజుషోలసద్గుణమణేర్లబ్ధోదయశ్చంద్రవత్ । సో
హంధర్మసుధీర్గవాంవిలసితైఃకర్తుంరసాలంక్రియాసంస్ఫూ
ర్తింసముదంచయేయమధునాసాహిత్యరత్నాకరం॥అత్రకవి

దీప్తాయాషడ్దర్శనీసైవరత్నస్రక్ రత్నమాలా తన్మయ్యాకంధరాయస్యస
తథోక్తః-సప్రసిద్ధఃఅయంరామాహ్వయఃపండితఃయస్యపర్వతానీశస్యా
నుజః-అతోఽపిమావ్యాప్త్యనుప్రాసపరంపరితరూపకాణాం సంసృష్టిః ॥
౨౭॥ ఏవమన్వయపరంపరాంతత్తత్స్వరుపప్రకటనపూర్వకమభిధాయ
సంప్రతి స్వాభిధానంసానుబంధసూచనేననిబంధనాభిధానేనసమ మా
ఖ్యాతి॥తస్మాదితి॥ఏతచ్ఛ్లోకమారభ్యాపవ్యాకర్త్రాభయాన్మందమనీషాను
జిఘృక్షయాతత్రతత్రకవిరేవవ్యాకరోతి ॥ లసంతోగుణాదాత్మత్వాధై
ర్యధర్మాదయఏవమణయోయస్యతస్మాత్ - చంద్రవచ్చంద్రఇవ-శిష్టం

స్వయమేవస్పష్టీకృతం॥ అత్రేతి॥తద్వాచకవదుపాదానాత్ - ఉపమా వాచకవత్ప్రత్యయోపాదానాత్ - వత్తుల్యే తుల్యేసాదృశ్యేఽర్థేవత్ప్రత్యయోభవతీతిసార స్వత ప్రతిపాదిత ప్రక్రియయాఽస్యాపి వత్ ప్రత్యయస్యసాక్షాత్సాదృశ్యవాచకత్వాచ్ఛ్రౌతీత్వం - ఏతేనశ్రౌతీతిచింత్యమా

పక్షేగవాం విలసితైర్వచసాంవిలాసైః- రసాలంక్రియాసంస్ఫూర్తిం- రసావక్ష్యమాణాశ్శృంగారాదయఃఅలంక్రియా ఉపమాదయః-ఇదంగుణాదీనాముపలక్షణం-తాసాంసంస్ఫూర్తింనిరూపణంకర్తుంసాహిత్యరత్నాకరంనామాలంకారగ్రంథంసముదంచయేయంనిర్మాస్యామిత్యర్థోవగంతవ్యః- చంద్రపక్షేగావఃకిరణాః - రసాలంక్రియాసంస్ఫూర్తిం- రసాభూమిః-తస్యాఅలంక్రియాయా రత్నాకరాత్మికాయా మేఖలాయాస్సంస్ఫూర్తింశోభాం- సముదంచనంవర్ధనం- రత్నాకరస్యమహీమేఖలాత్వంభూతధాత్ర్యబ్ధిమేఖలేతినైఘంటికవచనాదవగంతవ్యం। అత్రచంద్రవదహమపిగోవిలాసైరసాలంకారసంస్ఫురణాయ రత్నాకరముదంచయేయమిత్యుపమా। సాచచంద్రవదితి తద్వాచకవదుపాదానాచ్ఛ్రౌతీ - పర్వతనాథసూరిజలధేఃయల్లమాంబావియద్గంగాలసద్గుణమణేరిత్యత్రత్రయోరూపకాలంకారాః - గవాంరసాలంక్రియాసంస్ఫూర్తిమిత్యత్రత్రయశ్శ్లేషాలంకారాః। కిరణభూమిభూషణానాం వచనశృంగారాద్యుపమాదిభ్యోభేదేపి శ్లేషశబ్దబలేనాభేదాధ్యవసాయాద్భేదేఽభేదరూపాతిశయోక్తిశ్చ - సర్వైరేతైరుపమానుప్రాణితేతితస్యాస్తేషాం చాంగాంగిభావేనసంకరః।ఇతరేషాంతుసంసృష్టిః। లక్షణానితూపరిష్టాద్వక్ష్యంతేఽలంకారాంతరంగే।-అ౧॥వాక్యం॥ఏవంతావత్ప్రారిప్సి

ప్సితయుక్తమితికవిహృదయాపరిజ్ఞాననిదానకస్యచిద్వ్యాఖ్యానమపాస్తం- ఇతరేషాముపమావ్యతిరిక్తానాంరూపకాదీనాంతుసంసృష్టిః - పరస్పరనైరపేక్ష్యేణతిలతండులవత్సమావేశాత్॥ అ౧॥ ఏవంతావదితి॥ శిష్టాచారేణానుమితాచ సమాప్తికామోమంగళమాచరేదితిస్మృత్యా

న్నితా ప్రకటితా చ యా శ్రుతిస్తత్సిద్ధతయా ప్రమాణవతీం మంగళం శ్రుతిసిద్ధం శిష్టాచరితత్వాత్ ఇత్యనుమానేన మంగళాచరణే శ్రుతిరేవ ప్రమాణం- స్మృతీనాం శ్రుతిమూలత్వస్య స్మృత్యధికరణోక్తత్వాచ్ఛ్రుతేః స్మృత్యన్నితత్వం సిద్ధమేవేతి భావః- గ్రంథారంభస్యాంగభూతాం - ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశో వాపి తన్ముఖమితి స్మరణాన్మంగళాచరణస్య గ్రంథారంభాంగత్వమితి బోధ్యం- బహిః ప్రాక్తనైర్జన్మనీత్యర్థః- కృతామనుష్ఠితామపి-ఏతాదృశగ్రంథకరణసామర్థ్యాదేవ పూర్వజన్మాకలితాఖండమంగళస్యానుమితత్వాదిత్యాకూతం- తర్హి కిమర్థమద్య క్రియత ఇత్యత్రాహ-శిష్యశిక్షార్థమితి-శిష్యా అప్యేవం సంప్రదాయావిచ్ఛేదేన మం

తత్ర గ్రంథపరిసమాప్తిపరిపంథిప్రత్యూహప్రశమనపటుతయా ప్రయోజనవతీం శిష్టాచారానుమితస్మృత్యన్నితశ్రుతిసిద్ధతయా ప్రమాణవతీం గ్రంథారంభస్యాంగభూతాం పౌనఃపున్యేన బహిరపి కృతాం దేవతానుగ్రహాశంసనప్రణామరూపాం మంగళాచర్యాం శిష్యశిక్షార్థమాదిమేషు పంచసు శ్లోకేషు నిబధ్యాస్మిన్ శ్లోకే ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యంగభూతం విషయాద్యనుబంధచతుష్టయమసూసుచత్। తత్ర రసాలంకారాదిర్విషయః- తదవబోధః ప్రయోజనం- తత్కామోఽధికారీ-సంబంధశ్చ యథాసంభవమున్నేయః ॥ ౧ ॥ ఇదానీం స్వగ్రంథే ప్రేక్షావతాం ప్రరోచనాముత్పాదయితుమాహ ॥ విరించివనితాకరాంచిత

గళమాచరంత్వితి బోధార్థమిత్యర్థః-ప్రేక్షావతాం బుద్ధిమతాం ప్రవృత్తేరంగభూతం సాధనభూతం-ప్రేక్షోపలబ్ధిశ్చిత్సంవిత్ప్రతిపద్జ్ఞప్తిచేతనా ఇత్యమరః- విషయాద్యనుబంధచతుష్టయం విషయప్రయోజనాధికారిసంబంధానిత్యర్థః-సంబంధశ్చేతి-తదున్నయనప్రకారస్తు. గ్రంథవిషయయోః ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావస్సంబంధః- గ్రంథప్రయోజనయోస్సాధ్యసాధకభావః-గ్రంథాధికారిణోర్వాచ్యవాచకభావః-విషయప్రయోజనయోర్విషయవిషయిభావః- విషయాధికారిణోర్గ్రాహ్యగ్రాహకభావః- ప్రయోజనాధికారిణోః కామ్యకాముకభావశ్చేతి॥౧॥ ఇదానీమితి॥ ప్రరోచనామభిరుచిం॥ విరి - మీతి॥ స్వయం వ్యాకరోతి-కస - మేతి ॥ కంఠిత్వాశ్రిశ్రా

రంగతస్య ప్రకారాంతరప్రాప్తిరిత్థంభావః - సా చ మందర క్షోభాదితి మంతవ్యం - సర్వాతిశాయిత్వం వ్యంగ్యం - స్వవాచామితి శేషః ॥ ౨౯ ॥ రసేతి॥ కావ్యాన్యమృతానీవ - తైః - అత్ర కావ్యపదం నాటకాదీనాముపలక్షణం॥ అత్రేతి॥ సరసాని చ తాని హృదయాని చేతి విశేషణసమాసః - శు

విపంచికాసంచరత్స్వరప్రసరమాధురీరసరమాధురీణా గిరః।
జయంతి మమ మందరక్షుభితసింధుబంధుభ్రమీ నిరర్గళవి
నిర్గళద్బహుళభంగభంగీభృతః ॥ రసరమా రససమృద్ధిః। సిం
ధుబంధుస్సముద్రః। భ్రమ్యా భ్రమణేన - ఇత్థంభావే తృతీయా -
భంగాస్తరంగాః। భంగీ అవస్థావిశేషః। అత్ర విపంచీస్వరధ
ర్మస్య మాధుర్యస్య తరంగధర్మస్య భంగ్యాశ్చ వచనేష్వసం
భవాత్సాదృశ్యాక్షేపాత్ప్రకృతస్యాప్రకృత ధర్మసంబం
ధాసంభవమూలౌ నిదర్శనావాంతర భేదావర్థాలంకారౌ వృ
త్త్యనుప్రాసశ్శబ్దాలంకారాః - తేషాం సర్వేషాం సంసృష్టిః -
సర్వాతిశాయిత్వం వ్యంగ్యం॥ ౨౯ ॥ రసజ్ఞానామేవాత్ర ప్రవృ
త్తిస్స్వరసికీ న సర్వేషామిత్యాహ॥ రసప్రసరనిర్భరాః క
విగిరాం ప్రసారాః పరం ముదం విదధతే హృది ప్రదిమఖాజికా
వ్యాపృతైః। సుధాకరకరాంకురవ్యతికరేణ చంద్రోపలా ద్ర
వంతి శిశిరాశ్చిరాదపి న వింధ్యవంధ్యోపలాః॥ పరమితి పదస్య కే
వలార్థవాచినో హృదీత్యనేన సంబంధః - అత్ర యథా సుధాకర
కరాశ్శిశిరశశిశిలా ఏవ ద్రావయంతి న పరుషాః తథా కవిగిరో
పి సరసహృదయేష్వేవ ముదముదంచయంతి - న శుష్కతర్క
కర్కశేష్వితి కవిగిరాం సుధాకరకరాణాం చ నిరపేక్ష వాక్యద్వ
యే బింబప్రతిబింబభావేన సాధర్మ్యనిర్దేశాద్ దృష్టాంతాలంకా
రః - స చ వృత్త్యనుప్రాసేన సంసృజ్యతే॥ ౩౦ ॥ ఇదానీం స్వగ్రం
థవైయర్థ్యం పరిహర్తుమాహ ॥ అలంక్రియాః పూర్వతరైః

ష్కః నీరసో యస్తర్కస్తేనాధ్యయనేనేత్యర్థః - కర్కశేషు - హృదయే ష్విత్యనువర్తతే॥ ౩౦ ॥ నను బహుషు ప్రాచీనప్రణీతేషు ప్రబంధేషు ప్రకాశమానేషు కిం నూతననిబంధననిర్మాణేనేత్యాశంక్య తేషు కతిపయా

ణవికలత్వం దర్శయతి॥ అలంక్రియా ఇతి॥ పూర్వతరైరాచార్యైః దండి మ
మ్మటపాదప్రభృతిభిః-అలంక్రియాః-అలంకారగ్రంథాః కావ్యాదర్శకా
వ్యప్రకాశాదయః- నాయకేననయోజితాః- అనాయకానాం హారావళీ
నామివ తాదృశీనామపి తాసామపరప్యత్వా దనాదరణీయత్వ మిత్యాశ
యః - తర్హి సనాయకాః ప్రతాపరుద్రీయాదిప్రబంధాః ప్రథంతపవే
త్యాశంక్యాహ-కైశ్చిదితి- కుక్షింభరిభిః స్వోదరపూరకైః ధనమాత్రలో
లుపైరిత్యర్థః- కైశ్చిద్విద్యానాథాదిభిస్తు-త్వదీయసాయుప్రతరేణ-తగ
ళీకృతకాచానాంతారహారయష్టీనామివ తాసామప్య హృద్యత్వాదగ్రా
హ్యత్వమిత్యాకూతం॥ అత్రేతి॥ సాధ్యవసానలక్షణయా సాధ్యశ్యైతరసం
బంధమూలకత్వాచ్ఛుద్ధయేత్యర్థః- ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావస్సంబంధ

ప్రణీతా నయోజితాః కాశ్చన నాయకేన। కైశ్చిత్తుకుక్షింభరి
భిర్నిబద్ధాః త్వదీయసా కాశ్చన నాయకేన॥ అత్రాలంక్రి
యాశబ్దస్సాధ్యవసానలక్షణయా ఽలంకారప్రతిపాదకగ్రం
థపరః- ఐక్యప్రతిపత్తిః ప్రయోజనం-త్వదీయసాయుప్రతరే
ణ। ఈయసునిస్థూలదూరేత్యాది నాయణాదిలోపః పూర్వగు
ణశ్చ-కుక్షింభరిభిః స్వోదరపూరకైః। ఫలెగ్రహింరాత్మంభరి
శ్చేతిచశబ్దేననిపాతనాత్సాధుః - నాయకో రత్నం నేతా చ॥
౩౧॥ స్వాలంకారస్య తద్వైలక్షణ్యమాహ ॥ దివ్యేనోత్తమ
నాయకేనఘటితా సేయం మమాలంకృతిస్సర్వోత్తా కృతి

ఇతి-వాచ్యలక్ష్యయోరితి శేషః-ఈయసునీతి - యుప్ర ఈయసున్ ఇతిస్థితే
స్థూలదూరేత్యాదినా యణాదిలోపః రెఫలోపః-'యణ్ ఘటితశబ్దస్స్వరూప
లోపసంగ్రహార్థ మాదిశబ్దః-అత్ర తు రెఫలోపఏవ- తతః యుడ్ ఈయసున్
ఇతిస్థితే పూర్వగుణః-త్వదీయానితి రూపసిద్ధిః॥ ౩౧॥ స్వగ్రంథస్య తద్వైల
క్షణ్యమాహ।దివ్యేనేతి ॥ దివ్యేనోత్తమనాయకేనచ రామాదీనాం దివ్యో
త్తమప్రకృతిత్వాత్తస్య దివ్యోత్తమ నాయకత్వం అన్యత్ర దివ్యేన దేదీప్య
మానేన ఉత్తమనాయకేన ప్రశస్తతరేణచ-సత్యోప్రశస్తైర్వృత్తాకృతిచరి
త్రైరికారౌ యస్య తేన అన్యత్ర సత్యత్తమావృత్తావగ్తులాచాకృతిర్యస్య తే
న-సత్పవిశస్తైవిద్యమానేసత్యాభ్యహితేణాసోధుమిస్నోపిశ్వః - పిదేసాన

యావత్పౌరుషహాయోస్థాయినాతయోరాసక్తచిత్తేనేత్యర్థః - అన్యత్రత త్రస్థాతుంయోగ్యనేత్యర్థః-నిస్త్రింశేనఖడ్గేనఅన్యత్రనిర్దోషేణ- ఉదారేణోదాన్యయుక్తేన అన్యత్ర స్థూలేన॥ తదేవేతి ॥ సాధ్యవసానలక్షణయా సాదృశ్యమూలకత్వాద్గౌణ్యేత్యర్థః - అనాయకాశ్చదుర్నాయకాశ్చఉత్తమనాయకసంఘటితాశ్చేతితేషు- అలంకారేష్వలంకారగ్రంథేషుహారేషుచ - సుదృశాంపండితానాంవనితానాంచ- ప్రత్యుతవైపరీత్యేన- కేషాంచిదనాయకత్వాత్కేషాంచిద్దుర్నాయకత్వాచ్చవైపరీత్యమితి భావః

నాపిదేహాతనయావత్పౌరుషహాస్థాయినా। తస్మాద్దృగ్దశకంఠకీర్తి
పయసోనైల్యావహశ్రీజుషానిస్త్రింశేనమహేంద్రనీలమణినో
దారేణసంశోభతే॥ తదేవతాదృగ్యస్యతత్తాదృక్ ఉపమాశూ
న్యమిత్యర్థః। క్షీరమధ్యేక్షిపేన్నీలంక్షీరంచేన్నీలతాంవ్రజేత్।
ఇంద్రనీలస్సవిజ్ఞేయస్సర్వసంపత్ప్రదాయకఇత్యుక్తలక్షణల
క్షితస్స్వంద్యోతయితుంతత్తాదృగిత్యాదివిశేషణం। మహేం
ద్రనీలమణిపదంసాధ్యవసానలక్షణయా రఘునాయకపరం।
అనాయక దుర్నాయకోత్తమ నాయక సంఘటితేష్వ
లంకారేషు లోకే ఉత్తమనాయక సంఘటితాలంకారఏవ
సుదృశామాదరాతిశయ దర్శనాత్తథావిధేస్వాలంకారే భూ
యానాదరోభవేత్ నైయర్థ్యశంకాతుప్రత్యుత ప్రాచీనే
ష్వనభవిష్యదితిశ్లోకతాత్పర్యార్థః। అత్రశ్లేషానుప్రాణితా
తిశయోక్తిరలంకారః ॥ ఏకేనచరితార్థత్వాదితరానర్థతాతు
యా। సాముద్రికస్థితాపన్యగ్రంథానాంకింనజాయతాం ॥
౩౦ ॥ కావ్యామృతాకలనయామృదుశీతలానిశ్రీరామదివ్య

చరితయోక్తిభేదేలశోభయాపాతిశయోక్తిరిత్యర్థః- అస్తూత్తమనాయకసంఘటితత్వంప్రాచీనప్రబంధైరేవ చారితార్థ్యాద్వైయర్థ్యంప్రయాసత్వాశంక్యాహ- ఏకేనేతి-చరితార్థత్వాద్వ్యర్థత్వప్రతిభాయమానత్వాత్ ౩౦॥ఏవముపపత్తిముక్త్వాస్వగ్రంథేనసహృదయహృదయోల్లాసోభవతీత్యాహ- కావ్యేతి॥ కావ్యామృతాస్వాదకలనయాఅనుభవేనమృదూనిశీతలానిచ సురభీణ్యుత్తానిత్యుక్తిపరవశీకృతానిత్యర్థః - ... ఘనసారస

భూషితస్వగ్గుణతో వ్యాపనశీలానీత్యర్థః । ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞస్సితా
భ్రో హిమవాలుకేత్యమరః ॥౩౩॥ ఏవం సహృదయానాం త్సం ప్రార్థ్యేమ
హృదయానామసూయాప్రకారం ప్రతిపాదయతి । కతిచనేతి ॥ కతిచనకతి
పయేతమోభగాః-అభేదోపచారాదసహనశీలా ఇత్యర్థః - శుభానామ
దోషాణాం పదానాం సుప్తిఙంతపదానాం సరణౌ రచనామార్గే దోషా అహా
యఇవతాన్వ్యంజయంతి ప్రకటయంతి-కతిచిత్తామసాస్సద్దోషాయానపికవి
తాయాం దుస్సహాన్దోషానారోపయంతీత్యర్థః - యశ్శమయతి తథా దో
షస్యైవం వివక్షితే గుణత్వమప్యాపతతీతి శాంతిం నయతీత్యర్థః - భూషవి
భూషయతి వా- అతాదృశం గుణపవ అన్యథా ప్రయోగే దోషఇత్యేవంరూ
పేణ సమర్థయతీత్యర్థః-సపుమాన్పరం మృగ్యోసీలకం ఠః శ్రీకంఠపవహి-సు
గాయం తే దోషాస్సుజనవదనే మర్దనము ఖగుణాదోషాయంతే ద్వాయమిదము

యశసా సురభీకృతాని । యేషాం మనాంసి ఘనసారసమాని తే
షామేషా కృతిర్విత నుతాం కమపి ప్రహర్షం ॥ ౩౩ ॥ కతిచన
శుభపదసరణౌ తమోభరా వ్యంజయంతి దోషాహీన । శమయ
తి భూషయతి వా మృగ్యస్సహి సీలకంఠ ఏవ పరం ॥ ౩౪॥ కావ్య
మీమాంసాయా అనారంభణీయత్వశంకాం నివారయితుమా
హ ॥ మీమాంస్యం పునరత్ర కావ్యమమునా సిద్ధ్యంతి కీర్త్యాద

భూద్విస్మయపదం । మహో మేఘస్తావారం పిబతి సురుతే వారి న ధురం ఘనశీపిత్వా
క్షీరం వమతి గరళం దుస్సహాతరమిత్యుక్తత్వాదేకస్మిన్నేవ విషయే తత్ప్ర
కృతివశాత్ప్రతిభేదో భవతీతి భావః - కతిచనతమోభగా అంధకారా తిశ
యాత్మభపదే యోగ్యస్థానే యాసరణిస్తస్యాం దోషాహీన్దుష్టసర్పాన్వ్యం
జయంతి-అంధతమసవ్యాప్తేస్వస్థేపి సర్పశీతిర్భవతీతి భావః యశ్శమయ
తి సనీలకంఠో మయూర ఏవ- యో వాపి భూషయత్యేవం రలోపి సనీలకంఠశ్శి
కంఠ ఏవ-అత్ర శబ్దశక్తిమూలధ్వనిః ॥ ౩౪ ॥ కావ్యే ॥ కావ్యమీమాంసాయాః
కావ్యాంగభూతగుణాలంకారాదినిరూపణాత్మకనిబంధనస్యేత్యర్థః - అ
నారంభణీయత్వశంకాం కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేదితి నిషేధస్మృత్యా
పాదితసందేహమిత్యర్థః-నివారయితుం యుక్తిప్రమాణప్రతిపాదనేన పరి
హర్తుం ॥ మీమాంస్యమితి ॥ అత్ర లోకే కావ్యం మీమాంస్యం పునస్తత్ర నోదా

హరణాదిభిర్నివారణీయమేవ-స్యాదేవంతుపునర్నైవేస్యావధారణవాచకా
ఇత్యపరః-కావ్యమీమాంసాయాఃకింఫలమిత్యత ఆహ-అమునేతి - తర్హి ని
షేధస్మృతేఃకాగతిరిత్యాశంక్యాహ-ముష్టావ్యమితి॥దుష్టాద్వ్యంహిముదా
రాత్తుసాద్గుణ్యసత్త్వాచ్ఛ్రావ్యమేవ।హిహేతావవధారణఇత్యపరః-నిషేధభాక్
నిషేధవిషయః-ఇతరథానిషేధస్యకావ్యసామాన్యవిషయత్వేతు- రామా
యణాదేః రామాయణాదికావ్యసమూహస్యక్షుతిర్హానిః-భవేదితిశేషః-రా
మాయణాద్యచ్ఛేదస్యానంగీకార్యత్వాన్నిషేధస్యాన్యపరత్వముచితమేవే
తిభావః-ననుశ్రుతిస్మృత్యోశ్శ్రావ్యమేవకర్తవ్యాకర్తవ్యప్రవృత్తినివృత్తిసిద్ధౌకిము
నానేనేత్యాశంక్యసరసోపదేశస్యకావ్యస్యాతిశాయిత్వమిత్యాశయేనాహ
కాంతేతి।హితాహితకృతేప్రవృత్త్యాదికంహితార్థం ప్రవృత్తి రహిత

> యోముష్టావ్యంహినిషేధభాగితరథా రామాయణాదేఃక్షతిః।
> కాంతాసమ్మితతోపదేశకతయానార్యేవకావ్యశ్రియాస్వార
> స్యాత్క్రియతేహితాహితకృతేపుంసాంప్రవృత్త్యాదికం॥౩౫
> కావ్యమీమాంస్యమితివదతావక్తవ్యం। కింవిషయాభావా
> త్ప్రయోజనాభావాద్వాఉతనిషిద్ధత్వాద్వాఆహోస్విత్పు
> రుషార్థపస్యనసానాభావాద్వాతత్కర్తవ్యతాబోధకప్రమా
> ణాభావాద్వా-, నాద్యః। వక్ష్యమాణలక్షణస్యైవకావ్య
> స్యవిషయత్వాత్ ౩. నద్వితీయః- కావ్యస్యకీర్త్యాదివివిధపు
> రుషార్థసాధకతయాతన్మీమాంసాయా అపిప్రయోజనవత్త్వా

ర్థంనివృత్తిశ్చ-హితేప్రవృత్తిరహితాన్నివృత్తిశ్చేతియావత్ - స్వార
స్యాత్-క్రియతే-కావ్యశ్రీఃకర్తవ్యాకర్తవ్యేవ్యంజనావృత్త్యోపదిశతీతిస్వా
రస్యమితిభావః-తతఉపదేశాంతరాత్కావ్యస్యాతిశయఇత్యాశయః॥౩౫
కావ్యమితి॥వక్తవ్యమితి-కావ్యమీమాంస్యమితివదసితన్మీమాంస్యత్వే
విషయాభావాదిత్యాది హేతుపంచకేకోవాహేతుస్త్వంవదేత్యర్థః ఆ
ద్యంపరిహరతి,నాద్యఇతి॥తత్రహేతుంవక్ష్యతి-వక్ష్యమాణేతి॥స
గుణాలంకృతికావ్యమిత్యాదినాద్వితీయతరంగవక్ష్యమాణకావ్యలక్షణనిర్ది
ష్టగుణాలంకారాదేరేవేత్యర్థః ౩, ద్వితీయంనిరాకరోతి-నద్వితీయఇతి॥
తత్రహేతుంప్రతిపాదయతి-కావ్యస్యేతి-తన్మీమాంసాయాః కావ్యాంగ

భూతపదార్థగుణాలంకారాదిమీమాంసాయామపీత్యర్థః- ననుకావ్యస్యకీర్త్యాదిపురుషార్థఫలసాధకత్వేపికథంతదంగమీమాంసాయాస్తదిత్యాశంక్యాహ॥అంగానామితి॥ ప్రధానస్యాంగినోయత్ఫలంతదేవతదంగానామపీతినియమాత్-యథాప్రధానభూతాగ్నేయయాగాదేః ఫలమేవతదంగభూతాన్వాధానాదీనామపి-తథాకావ్యస్యఫలభూతంకీర్త్యాదికమేవతదంగభూతగుణాదిమీమాంసాయాఅపీతిభావః॥ ననుకావ్యస్యప్రయోజనవత్త్వేకింప్రమాణమిత్యాశంక్యప్రాచీనప్రతిపాదితప్రమాణానిదర్శయతి-కావ్యమితి॥అత్రభవతీతిసర్వత్రాధ్యాహారః-కృత్ విద్ యుజ్ శబ్దాభ్యావెక్వ్బంతాః-కాళిదాసాదీనామివయశః-శ్రీహర్షాదేర్ధావకాదీనామివధనం-రాజాదిగతోచితాచారపరిజ్ఞానం-ఆదిత్యాదేర్మయూరాదీనామివానర్థనివారణం-సకలప్రయోజనమౌళిభూతంసమనంతరమేవరసాస్వాదస

త్। అంగానాంప్రధానఫలేనైవఫలవత్త్వనియమాత్ । కా
వ్యస్యార్థవత్త్వంకావ్యప్రకాశకారాదిభిరుక్తం॥ కావ్యంయ
శసేర్థకృతేవ్యవహారవిదేశివేతరక్షతయే । సద్యఃపరనిర్వృత
యేకాంతాసమ్మితతయోపదేశయుజఇతి॥ విశ్వోల్లంఘనజాం
ఘికీంవితనుతేకీర్తింవిధత్తేశ్రియంహేలానిర్జితయక్షరాజ
విభవాండింతాకరంహంత్యఘం । దుగ్ధస్వాదుతరాన్రసాన్స్వ

ముస్నాతంవిగళితవేద్యాంతరంపరమానందం। ప్రభుసమ్మితశబ్దప్రధానవేదాదిశాస్త్రేభ్యస్సుహృత్సమ్మితార్థతాత్పర్యవత్పురాణాదీతిహాసేభ్యశ్చశబ్దార్థయోర్గుణభావేనరసాంగభూతవ్యాపారప్రవణతయావిలక్షణంయత్కావ్యంలోకోత్తరవర్ణనానిపుణకవికర్మ తత్కాంతేవసరసతాపాదనేనాభిముఖీకృత్యరామాదివద్వర్తితవ్యంనరావణాదివదిత్యుపదేశంచయథాయోగంకవేస్సహృదయస్యచకరోతీతిసర్వథాఽత్రయతనీయమితికావ్యప్రకాశకృద్భిరేవవ్యాకృతం-యశోర్థావనర్థక్షతిశ్చద్వయోః-వ్యవహారజ్ఞానముపదేశశ్చసహృదయస్య - నిర్వృతిరుభయోరపీతియథాయోగశబ్దార్థః॥విశ్వేతి॥కావ్యంకర్తృ- విశ్వోల్లంఘనజాంఘికీంభువిజగద్వ్యాపినీమిత్యర్థః-హేలయానిర్జితోయక్షరాజస్యవిభవోధనసమృద్ధిర్యయాతాం-అక్షరైఃభవాఅపీత్యవతారః-కలాసువిద్యాసుకౌశలంగ్రహ

కాదిష్వై పుణ్యం-అపికించ-చేతసఃపరిస్పందాపహం చాంచల్యహరం॥ పరి
వడ్డఇతి ॥ ఛాయా॥పరివర్ధగఇతి॥ స్పష్టం॥ అపిచాభ్యుచ్చయోఽప్యస్తీత్యా
హ నచేతి । దృష్టంకీర్త్యాదికమేవదృష్టమాత్రం తత్ఫలంయస్యతస్యభావ
స్తత్త్వం-కావ్యస్యనకేవలంకీర్త్యాదిరేవఫలమిత్యర్థః-కింతు-కీర్తిముఖేనకీర్తి
ద్వారా-అత్ర ముఖశబ్దస్యోపాయార్థకత్వం - స్వర్గాదేరపిఅదృష్టస్యేతి
శేషః-తత్ర ప్రమాణందర్శయతి-కీర్తిమితి-ఆసంసారం-కీర్తివ్యాప్తిపర్యం
తం।యావన్నామాస్యలోకేస్మింస్తావత్స్వర్గేమహీయతఇత్యుక్తత్వాత్ ౪

[illegible]స్ఫార[illegible]కలాకౌశలంకావ్యంనిర్వృతిమావహత్యపిపరిస్పం
దాపహంచేతసః ॥ పరివడ్ఢఇవిణ్ణాణసంభావిజ్జఇజసో విసప్పది
గుణా । సువ్వఇసుపురిసచరిఅకిఁతజ్జేణణహరంతికవ్వాలావా ॥
ఛాయా ॥ పరివర్ధతేవిజ్ఞానంసంభావ్యతేయశో విసర్పంతిగు
ణాః। శ్రూయతేసుపురుషచరితంకింతద్యేననహరంతికావ్యా
లాపాః॥ నహరంతీత్యత్ర వనఇతిశేషః । నచకేవలందృష్టమా
త్రఫలకత్వంకింతుకీర్తిముఖేనస్వర్గాదేరపిఫలత్వాత్॥ కీర్తిం
స్వర్గఫలామాహురాసంసారంవిపశ్చితఇత్యుక్తత్వాత్ ౪
కావ్యాలాపాంశ్చవర్జయేదితిస్మృత్యాకావ్యస్వరూపస్యైవని
షిద్ధత్వాత్స్వర్గాదేరపిదూరోత్సారితతేతి తృతీయ వికల్పోపి
నావకల్పతే । నిషేధస్యముద్రారాక్షసాద్యసత్కావ్యవిష
యత్వాత్- అన్యథారామాయణాదేరపిహేయతాప్రసంగా
త్ । తతశ్శ్రవణమననాదిభ్యోవిష్ణుకథానిర్వర్తక కావ్యని

నిషేధస్యసామాన్యపరత్వేఽనిష్టప్రదర్శనపూర్వకంతృతీయవికల్పందూ
రీకరోతి-కావ్యాలాపాంశ్చేతి॥కావ్యస్వరూపస్యకావ్యసామాన్యస్యైవే
త్యర్థః-తథాచకావ్యస్యకీర్త్యాదేరభావప్రసంగేనతత్ఫలభూతస్వర్గాదిరపి
దూరాపాస్తోభవేదితిభావః॥ తర్హినిషేధస్మృతేర్వైయర్థ్యంస్యాదిత్యా
శంక్యాహ నిషేధస్యేతి॥అన్యథేతి - తస్యకావ్యసామాన్యవిషయత్వేతు
రామాయణాదేరపి-తతఃనిషేధస్యాసత్కావ్యవిషయత్వాత్- శ్రవణ
ప్రసి[illegible] మననంయు[illegible]క్తిభిః[illegible]చింతనం- విజాతీయప్రత్యయనిరాకరణపు

వైకసజాతీయప్రత్యయప్రవాహీకరణరూపనిదిధ్యాససమాధిశబ్దార్థః- రామాయణమితి-రామాయణమితి ప్రసిద్ధం-కావ్యం నిర్మమే, అసదితి। అసత్కీర్తనమేవ కాంతారం మహారణ్యం తస్మిన్ పరివర్తినే సపాంసులాం పాపయుక్తాం-మహారణ్యే దుర్గపథే కాంతారః పున్నపుంసకమిత్యమరః - అపశవో వా అన్యే గో అశ్వేభ్య ఇతివన్నహినిందాన్యాయేన హరికథాప్రశంసనే తాత్పర్యం-న భారతనిందన ఇతి భావః-ప్రవవృతే ప్రవృత్తోభూత్ - అన్యథా కథం వేదవ్యాసః ప్రవర్తేతేత్యాశయః॥ సైవేతి ॥ సుష్ఠుధారః ధరణమస్యా అస్తీతి సుధారిణీ సుష్ఠుధర్త్రీ వ్యాసో వాణ్యేవ- యదవిచార్యమాణే సాక్షలత్పదైర్దుష్టపదైర్వికారిణ్యపి యా వాణీ అనంతస్య విష్ణోర్నామావళ్యాది

> ర్నామమేవ శ్రేయస్సాధనమితి మన్వానో భగవాన్ వాల్మీకిర్ని
> ర్మమే రామాయణమితి । అసత్కీర్తనకాంతారపరివర్తన
> పాంసులాం । వాచం శౌరికథాలాపగంగయైవ పునీమహే ఇత్య
> భిధాయ వేదవ్యాసోపి హరివంశనిర్మాణాయ ప్రవవృతే ॥ సై
> వేహ వాణీ జనతాఘహారిణీ సుధారిణీ సంసృతిసింధుతారిణీ ।
> యానంతనామావళిదివ్యహారిణీ స్ఖలత్పదైర్యద్యపి సా వికారిణీ
> త్యాది నారదీయాదిపురాణవచనైర్విష్ణుకథాప్రతిపాదకకా
> వ్యానాం ప్రశంస్యమానత్వాచ్చ ౪. తురీయోపి కల్పే ఇదం వివే
> చనీయం- కిం పురుషార్థపర్యవసాయిత్వం తదసాధకత్వాత్
> ఆహోస్విత్ క్లృప్తాదేవ ప్రమాణాద్వేదాదేర్హితాహితప్ర

వ్యహారిణీ హరికథాప్రతిపాదికేత్యర్థః-సైవేతి పూర్వేణాన్వయః- అనంతస్యైవ విష్ణోస్స్యాదిత్యమరః - ప్రశంస్యమానత్వాచ్చేత్యస్య తృతీయవికల్పోపి నావకల్పత ఇత్యనేన సంబంధః-ముదా గిరాత్తసాక్ష్యసత్వా- వ్యవిషయత్వాదితి పూర్వోక్తహేతుసముచ్చాయకశ్చకారః ౪. తురీయ ఇతి॥ పురుషార్థపర్యవసానాభావాద్వేతి చతుర్థవికల్పే-ఇదం - కిమిత్యాదినా ప్రతిపాద్యమానం వికల్పద్వయమిత్యర్థః-కిమితి- తేషాం పురుషార్థానాం సాధకత్వాత్పురుషార్థపర్యవసాయిత్వం కిం- ఆహోస్విత్ ఉతేత్యర్థః- అతథావిధస్య కల్ప్యప్రమాణస్యేత్యర్థః - అస్య కావ్యస్య వైయర్థ్యే హేతోః పురుషార్థపర్యవసాయిత్వం కిం- ఇత్యపి వేచనీయమితి పూర్వేణ సంబం

ధః-పురుషార్థపర్యవసానాభావఏవపురుషార్థాపర్యవసాయిత్వం॥తత్రా ద్యంపరిహరతి-నాద్యఇతి॥తత్ర హేతుందర్శయతి-తదితి॥ఉదీరితత్వాత్తా వ్యంయశసఇత్యాదినోక్తత్వాత్-ద్వితీయంపరిహరతి - నద్వితీయఇతి-త త్ర హేతుంప్రతిపాదయతి - నిషేధశాస్త్రస్యేతి ॥ అన్యపరత్వోక్తేరస త్కావ్యవిషయత్వకథనాత్ -అస్య కావ్యస్యాపి- తతోస్యాపిక్లిష్టప్రమా ణత్వేనానైయర్థ్యాత్పురుషార్థపర్యవసాయిత్వంసిధ్యత్యేవేత్యాకూతం అథేత్యాదినానైయర్థ్యమిత్యంతేనగ్రంథేనకావ్యస్యపునర్వైయర్థ్య మాపాద్యమైవంసంస్థా ఇత్యాదినాననిరర్థకమిత్యంతేనాతిశయంప్రతి పాద్యతన్నిరాకరోతి ॥ ఉపదేశాంతరాత్ కావ్యస్యాపినిర్వ్యాప్యథప్రా

వృత్తినివృత్తిసిద్ధేస్తథాపినస్యాస్యవైయర్థ్యాదిః- నాద్యః - తత్సాధకత్వస్యపూర్వమేవోదీరితత్వాత్ -నద్వితీయః- నిషే ధశాస్త్రస్యాన్యపరత్వోక్తేరస్యాపిక్లిష్టప్రమాణత్వాత్ -అథ మన్యసేఉపదేశాంతరాద్వేదాదేరేవప్రవృత్తినివృత్తిసిద్ధా కావ్యస్యతతోతిశయాభావాద్వైయర్థ్యమితిమైవంసంస్థాః- అతిశయసద్భావాత్- తథాహి-ఉపదేశో నామ కర్తవ్యాక ర్తవ్యయోస్స్వతగబోధకంపౌరుషేయమపౌరుషేయం వా వాక్యం॥ తదేవశాసనాచ్ఛాస్త్రం। తదుక్తమాచార్యైః। ప్ర వృత్తిర్వానివృత్తిర్వానిత్యేనకృతకేనవా । పుంసాంయేనోపది శ్యతతచ్ఛాస్త్రమభిధీయత ఇతి-సచోపదేశస్త్రిధః ప్రభుస

మాణ్యోతయోపదేశత్వాదుపదేశాంతరత్వంవేదస్యేతివేద్యం-వైయర్థ్య మితిమన్యసేథమన్యసేకిం-అత్రాథశబ్దస్యప్రశ్నార్థకత్వం - మంగళా నంతరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథోఅథేత్యమరః-మైవంమంస్థాః-ఏవం మామన్యథాః-తథాహి- అతిశయసద్భావమేవోపపాదయతీత్యర్థః ఉప దేశో నామేతి- కర్తవ్యబోధాద్వేవాకర్తవ్యాన్నివృత్తిసిద్ధేరకర్తవ్యబో ధాదేవకర్తవ్యేప్రవృత్తిసిద్ధేస్స్వతస్సంబోధఏవపర్యాప్తఇతిభావః- పౌ రుషేయంపురుషప్రణీతంరామాయణాదిరూపంఅపౌరుషేయంస్వతఃప్ర వృత్తవేదరూపంవావాక్యముపదేశశబ్దార్థఇత్యర్థః -తదేవశాస్త్రం- తత్రాచార్యసమ్మతిమాహ ప్రవృత్తిరిత్యాది ... శ్యతేనకేనక్వ

త్రిమేణ వాయేన వాక్యేన॥ ఏవమితి॥ నియోజ్యమధికారిపురుషం- అహరహస్సంధ్యాముపాసీత। జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత। సత్యం వద। ధర్మం చరేత్యాదివిధివాక్యైః కర్తవ్యే ప్రవర్తయతి। న కలంజం భక్షయేత్ న సురాం పిబేత్। న పరదారాన్గచ్ఛేత్। నాప్సు మూత్రపురీషం కుర్యాత్ - ఇత్యాదినిషేధవాక్యైరకర్తవ్యాన్నివర్తయతి చ- ఏవమైహికపారత్రిక-ప్రత్యవాయం సూచయతి న ప్రతిపాదయతీత్యర్థః। నను శబ్దప్రాధాన్యేనైవ నిర్వాహే అర్థస్యాజాగళస్తనవద్వైయర్థ్యం స్యాదిత్యాశంక్యాహ - అత్రేతి ॥ అన్వయనాదేవాభ్యుదయప్రసంగాదితి భావః॥ నన్వితి। ఉక్తంత్రి

మ్మితస్సుహృత్సమ్మితః కాంతాసమ్మితశ్చేతి। తత్ర ప్రభుసమ్మితో వేదః-శబ్దప్రధానత్వాత్ - యథాహి లోకే ప్రభుర్స్వాజ్ఞామాత్రేణ పునః ప్రవర్తయతి నివర్తయతి చ। అన్యథా దండమాపాదయతి। ఏవం వేదోఽపి శబ్దప్రాధాన్యేనైవ నియోజ్యం యథాయథం ప్రవర్తయతి నివర్తయతి [illegible] ఐపత్రే ప్రత్యవాయం సూచయతి। అత్రార్థస్య ప్రాధాన్యమాత్రత్యాగః న తు స్వరూపత్యాగః। తథా త్వే తూన్మత్తప్రలపితవదప్రవర్తకత్వమేవ వేదస్య స్యాత్। శబ్దశ్చాత్ర విధిప్రత్యయోపలక్షితం వాక్యం। తస్య ప్రాధాన్యం ప్రవర్తకత్వం। తేన శబ్దప్రధానం శాస్త్రం ప్రభుసమ్మితమితి లక్షణముక్తం భవతి। నను పురుషప్రవృత్తిరూపభావనాం విదధానః ప్రత్యయ ఏవ ప్రవర్తకః తస్య ప్రేరణార్థవిధానాత్ తదర్థకం వాక్యం ప్రవర్తకమితి చేత్। ప్రత్యయః ప్ర

ప్రలపితవదున్మత్తప్రలాపస్యేవ శబ్దప్రాధాన్యేనైవాస్య వివక్షితార్థమాహ-శబ్దశ్చేతి। విధిప్రత్యయైర్లిఙ్లోట్తవ్యప్రత్యయైస్తదన్యతమేనేత్యర్థః- ఉపలక్షితం యుక్తం। నను వాక్యస్య ప్రవర్తకత్వే విధ్యాదిషు లిఙ్లోట్ప్రత్యయ విధాయకశాస్త్రమనుపపన్నం స్యాదిత్యాశంక్య ప్రత్యయః ప్రవర్తక ఇత్యాదినా సమాధత్తే నన్వితి। జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతేత్యత్ర స్వర్గకామకర్తృకాం స్వర్గఫలికాం జ్యోతిష్టోమనామకయాగ[illegible] ప్రవృత్తి[illegible] ఓంపదశాంకర్షవృత్తా [illegible] భావనాం విదధానః

[illegible]

నాత్-ప్రత్యయఇతి- ఆకలయజ్ఞానస్య వాక్-విశిష్టాం కింకేనకథంరూ
పాంశత్రయవిశిష్టాంభవితృభవనానుకూలవ్యాపార రూపభావనామభిధ
త్ఇతితథోక్తః- తాదృశస్యప్రవర్తక ఇతి కింనాచకలత్ కింనాజ్ఞాసీ
త్- తథాపూర్వోక్తప్రకారేణాకలనేజ్ఞానే సతి వాక్యమేవప్రవర్తక మి
- తాదృశప్రత్యయస్య వాక్యరూపత్వాదితిభావః । అముమేవార్థం
దర్శయతి నహీతి ॥ [illegible] ప్రవర్తత ఇత్యనువర్తతే-తథాసత్యార
థ్యభవత్యంతంస్పష్టం ॥ అత్రాచార్యసమ్మతిందర్శయతి-కిమితి ॥ కిమా
దిభిః కిం కేన కథంశబ్దైః- అపేక్షితైరాకాంక్షితైః స్వర్గాదిభిః పూర్ణః
ప్రత్యయః లిఙ్ లోడన్యతరః విధ్యర్థః - అయమర్థః - జ్యోతిష్టోమేన
స్వర్గకామో యజేతేత్యత్ర- కిం స్వర్గం- కేనయాగేన- కథంజ్యోతిష్టోమాం

[illegible] ఇత్యాకలయన్ సచవిశిష్టభావనాభిధాయీతి కింనా
చకలత్స్వార్థ । తథాకలనే వాక్యమేవప్రవర్తకమితి కింనాజ్ఞా
సీత్ ।నహీభావయేదిత్యుక్తే కశ్చిత్ప్రవర్తతే- కింత్విదమనేనై
వంభావయేదితి।తథాసత్యంశత్రయవిశిష్టభావనాభిధాయీ
ప్రత్యయః ప్రవర్తక ఇతి వాక్యమేవప్రవర్తకమిత్యుక్తంభవతి।
[illegible] చార్యైః కారికాయాం। కిమాద్యపేక్షితైః పూ
ర్ణో [illegible] ప్రత్యయోవిధౌ । తేనప్రవర్తకంవాక్యంశా
స్త్రే [illegible] అతో వేదవాక్యానామన్యథాపా
[illegible] రేవాఽన్యథాఽనుష్ఠానేఽననుష్ఠానేవా మహాన్ప్రత్య

[illegible] మాన్యనుష్ఠానప్రకారేణేత్యంశ త్రయవిశిష్టస్యైవప్ర
త్యయస్య [illegible] మితి - తేనహేతునా ప్రవర్తకంవాక్యమస్మిన్శా
స్త్రే [illegible] చోదనేతి తాంత్రికసమయః తతోవిశిష్ట
ప్రత్యయ [illegible] వాక్యస్య ప్రవర్తకత్వాచ్ఛబ్దప్రాధాన్యేనేత్యత్రశబ్దశ
బ్దస్య [illegible] ప్రత్యయో [illegible] వాక్యపరత్వమితి నిష్కర్షః ॥ అతఇతి ॥ అత
శ్శబ్దప్రాధాన్యాద్ధేతోః- [illegible] పారేస్వ [illegible] నుసారేణోచ్చారణే-
[illegible] యమాత్రి [illegible] యా
[illegible] యాఖ్యా [illegible]
[illegible]

ననువేదస్యశబ్దప్రధానత్వేకథమపాతాదిభిఃప్రత్యవాయఇత్యాశంక్యాహ అధ్యయనవిధేరితి ॥ స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యఇతి తవ్యప్రత్యయప్రతిపాదితస్యేత్యర్థః - ఫలవాంశ్చఫలోయోఽర్థావబోధ స్సపర్యంతోఽవధిర్యస్యతస్యభావస్తత్త్వంతస్మాత్- అర్థావబోధస్యానుష్ఠానఫలకత్వా దనుష్ఠానమేవతస్యఫలమితిబోధ్యం-తేనహేతునావేదస్యప్రభుసమ్మితత్వం॥సుహృత్సమ్మితఇతి॥ఇతిహాసపురాణాదిసుహృత్సమ్మితమిష్యతే। తస్యార్థవా

వాయః। అధ్యయనవిధేఃఫలవదర్థావబోధపర్యంతత్వాత్ ।
తేనప్రభుసమ్మితోవేదః।సుహృత్సమ్మితఃపురాణాదిః। అర్థప్రధానత్వాత్ । అత్రార్థోవాక్యార్థోనపదార్థః।తస్యప్రవర్తకత్వాత్।తత్ప్రాధాన్యంచప్రవర్తకత్వమేవ।అర్థవాదాత్మకాఃపురాణాదయో వేదవదేతదేవంకుర్యాదితివిధిబలేనపురుషంప్రవర్తయితుంనేశతే। కింతుప్రాచీనపురుషకథాశరీరవర్ణనద్వారాసుహృదఇవ యుక్తిభిరనునీయప్రవర్తయంతి-కాంతాసమ్మితోపదేశస్తుకావ్యం - ధ్వనిప్రధానంశాస్త్రంకాంతాసమ్మితముచ్యతఇతిలక్షణం- యథాహికాంతాఃకటాక్షవీక్షణహావభావాదిభిఃపురుషంరంజయంతి- వ్యంజనవ్యాపారేణైవసర్వంకార్యంకారయంతి-ఏవంకావ్యమపివ్యాపిశబ్దార్థతముభయశక్తిమూలయావ్యంజనావృత్త్యా సహృదయహృదయానందిన్యాలోకోత్తరచమత్కృత్యా-రకారిణ్యా రామాదివద్వర్తితవ్యంనరావణాదివదితివ్యంజయంతీ సరసతామాపాద్యైవపుంసఃకర్తవ్యేప్రవర్తయతినివర్తయతిచాకర్తవ్యాదితి కావ్యముపదేశాంతరాదతిశాయితయానసిరర్థకం ౬ నాపిపంచమః। మూలప్రమాణాభావేపికావ్యవిచారశాస్త్రప్రవృ

దరూపత్వాత్తత్రార్థప్రధానతేత్యుక్తత్వాత్ - అర్థముక్తార్థం వదంతీత్యర్థవాదాస్తఆత్మాయేషాం తేతథోక్తాః ॥ కాంతేతి॥ ధ్వనిప్రధానంకావ్యంతుకాంతాసమ్మితమిష్యతే। శబ్దార్థగుణతాంనీత్వావ్యంజనప్రవణంయతఇత్యుక్తత్వాత్ - ఉపదేశాంతరాదితి- అతిశయసద్భావేనాతైయథ్యాత్పురుషార్థపర్యవసాయిత్వంవ్యక్తమితిబోధ్యం ౬, పంచమవికల్పం

హారి- నాపిపంచసు ఇతి ॥ తత్కారణత్వతాబోధకప్రమాణాభావా త్త్వంతిన వికల్పోపి నావకల్పత ఇత్యర్థః - తత్ర హేతుముపపాదయతి - మూలప్రమాణాభావేపి- కొపపత్తిరిత్యతాహ దృశ్యతేహీతి-పదార్థానాం షోడశసంఖ్యాకానాం సప్తసంఖ్యాకానాంచ మీమాంసా ఆత్మాయత్తా స్తయోః - న్యాయవైశేషికశాస్త్రయోః న్యాయశాస్త్రస్య వైశేషికశాస్త్రస్య చేత్యర్థః పదమీమాంసాయాశ్శబ్దశాస్త్రస్య - అత్రాపి మూలప్రమాణాభావేప్యనువర్తతే- తద్వదితి - భవిష్యతి ప్రవృత్తిరితి శేషః ప్రసమనువర్తతే। నను పదపదార్థవాక్యార్థమీమాంసానాం ప్ర

వృత్త్యుపపత్తేః - దృశ్యతే హి మూలప్రమాణాభావేపి పదార్థమీమాంసాత్మకన్యాయవైశేషికశాస్త్రయోః ప్రవృత్తిః। ఉపలభ్యతే చ పదమీమాంసారూపస్సంచారః। తద్వదత్రాపి భవిష్యతి। అత్ర [illegible] ధ్యాయో ధ్యేతవ్య ఇత్యత్రాధ్యయనవిధిః [illegible] ఫల[illegible]వబోధపర్య[illegible]తతా న్యాయసిద్ధా। [illegible] పదార్థగోచరో వాక్యార్థగోచరశ్చేతి [illegible] తత్ర వాక్యార్థజ్ఞానస్య పదార్థజ్ఞాన[illegible] సాధుపదాధీనత్వాత్పదసాధుత్వమీమాంసా[illegible]ధ్యయనవిధినైవాపాదితా। అనంతరం పరస్పరవ్యావృత్తపదార్థ[illegible]యపదార్థవిచారాత్మకయో న్యాయవైశేషికశాస్త్రయోః [illegible]స్తేనైవాపాదితః। [illegible] వాక్యార్థమీమాంసాశాస్త్రారం[illegible]మూలప్రమాణమన్వేష్యమితి - అతోఽభిధీయతే-

[illegible] ప్రమాణ[illegible] మీమాంసాయా ఇత్యాశయేనాహ - అ[illegible]పి మూలప్రమాణశూన్యతే[illegible] సేకమితి సం[illegible] - [illegible]యనవిధేః- న్యాయసిద్ధాయజ[illegible]థానుపపత్త్యా [illegible]వబోధ[illegible]కల్ప్యత ఇత్యర్థాపత్తిప్రమాణసిద్ధా - అనంతరం [illegible]సాధుత్వ[illegible]మిత్యర్థః- పరస్పరవ్యావృత్తానాం భిన్నానాం పదార్థానాం బోధసిద్ధయే- తేనాధ్యయనవిధినైవ-వాక్యార్థమీమాంసాశాస్త్రస్య[illegible]మీమాంసాయా[illegible]- అత్రాపి[illegible]ధ్యయన

విధినైవాపాదితఇతిపదత్రయస్యానువృత్తిః॥ అత్రోచ్యతఇత్యాదినాకా
వ్యమీమాంసాశాస్త్రస్యాపిమూలప్రమాణందర్శయతి- ధ్వనయశ్చేతి-కా
వ్యమీమాంసాకర్తవ్యతాచన్యాయసిద్ధా-ధ్వనిబోధాన్యథానుపపత్త్యాకా
వ్యమీమాంసావశ్యకతాకల్ప్యతఇత్యర్థాపత్తిప్రమాణసిద్ధా- నతత్రకేవల
మర్థాపత్తిరేవ-శబ్దప్రమాణమప్యస్తీత్యాహ-ఉపలభ్యంతఇతి-కించేతిచా
ర్థః - వచనాన్యుపలభ్యంతఇత్యన్వయః॥ తాన్యుదాహరతి- పుణ్యేతి॥పుణ్య
ఉత్తమశ్శ్లోకఃకీర్తిర్యస్యతస్య-పద్యేయశసిచశ్లోకఇత్యమరః చరితంకర్తృ
ఉదాహరణమర్హతి-పుణ్యశ్లోకచరిత్రంవర్ణనీయమిత్యర్థః॥ కీర్తయేది

కాంతాసమ్మితతయాసారస్యైసకర్తవ్యాకర్తవ్యయోః ప్రవృ
త్తినివృత్తిజనకత్వాత్ తాన్యుపదేశాంతరమతిశేతఇత్యవో
చామ- ధ్వనిప్రధానంశాస్త్రంకాంతాసమ్మితమితిలక్షణంచా
వాదిష్మ - ధ్వనయశ్చవిచారమంతరేణదుర్బోధాఇతి కావ్యమీ
మాంసాకర్తవ్యతాచన్యాయసిద్ధా । ఉపలభ్యంతేచబహుత
రాణిశాస్త్రేతిహాసపురాణేషుపుణ్యశ్లోకగుణప్రతిపాదక
కావ్యకర్తవ్యతాప్రతిపాదకానివచనాని॥ పుణ్యశ్లోకస్యచరిత
ముదాహరణమర్హతి।కీర్తయేచ్చజగన్నాథంవేదంచాపిసమీర
యేత్॥ కఉత్తమశ్లోకగుణానువాదాత్పుమాన్విరజ్యేతవినాప
శుఘ్నాత్॥ ప్రశస్తంకావ్యబంధస్యయశస్స్వర్గంవిదుః।అకీ
ర్తిఃగ్లానించైవకుకవిత్వవిడంబనాం ॥ కీర్తింస్వర్గఫలామా
హురాసంసారంవిపశ్చితః । అకీర్తింతునిరాలోకనరకోద్దేశ
దూతికాం॥తస్మాత్కీర్తిముపాదాతుమకీర్తించవ్యపోహితుం।

తి- హరికీర్తనంవేదపారాయణసమమిత్యర్థః- హరికథావర్ణనంనియమే
నకర్తవ్యమితిభావః॥ కఇతి- ఉత్తమశ్లోకస్యగుణానువాదాద్గుణవర్ణనా
త్ - పశుఘ్నాత్సౌనికాద్వినా - యద్వాఅపగతాసుర్యస్మాత్సోపశుర్త
మాత్మానంహంతీత్యపశుఘ్నఃఆత్మజ్ఞానశూన్యస్తస్మాద్వినా- కఃపుమాన్విర
జ్యేతవిరక్తోభవేత్ - నకోపీత్యర్థః॥ అకీర్తిమితి॥నిరాలోకాఃప్రకాశరహి
తాః- అంధతమసావృతాఇత్యర్థః-యేనరకాస్తేషాముద్దేశస్యప్రదేశస్య
దూతికాంతత్ప్రాపణసాధనభూతామిత్యర్థః-ఆహురిత్యనువర్తతే-కావ్యే

తి - కావ్యాలంకారశాస్త్రయోరర్థోఽభిధేయస్సపవాహ్నాధనం-కావ్యం కావ్యమీమాంసాశాస్త్రే ప్రతిపాదనీయమిత్యర్థః । నను శ్రుతిస్మృతీతి హాసపురాణేష్వితిశ్యద్విత్యశ్రుతిర్నోపాదాప్రతేత్యాశంక్య పురాణాదీనాం శ్రుతిరూపత్వమితి సమాధత్తే - లతేతి 2, నన్వితి-రాగాదిమూలత్వం వర్ణనీయం రాగాదిమూలత్వేనాప్రామాణ్యం వక్తవ్యమిత్యర్థః-నను పారాశర్యాదీనాం రాగాద్యుపహతచేతస్త్వం వక్తుమయుక్తమిత్యాశంక్య తద్దుష్టరాగవశాత్తైపితాద్యశాభవంతీత్యాహ-రాగేతి-క్వవా

కావ్యాలంకారశాస్త్రేష్వసంపాద్యః కవిపుంగవైరిత్యాదీని॥ అత్ర పురాణాభాసవచనానాం వేదరూపత్వేన ప్రామాణ్యం నిశ్చీయతే । పురాణం పంచమో వేదః। భారతం పంచమో వేద ఇతి తదాత్మ్యోపదేశాత్ । స్మృతివచనానాం శ్రుతిమూలత్వేన ప్రామాణ్యస్య దృశ్యనరోన్నేయత్వమేవ 2. నను కావ్యాలాపాత్వేషు రాగాదిప్రతిబాధితత్వాదేతాసాం స్మృతీనాం రాగాదిమూలత్వం వర్ణనీయం। తదుక్తం। రాగద్వేషమదోన్మాదప్రమాదాలస్యలుబ్ధతాః । క్వవా నోత్ప్రేక్షితుం శక్యాః స్మృత్యప్రామాణ్యహేతవ ఇతి। తతశ్చ వైసర్జనీయవాసో గ్రహణస్మృతేః పరప్రామాణ్యమితి చేన్నైవం। కస్మాదిదపి ప్రామాణ్యానిగృహీతప్రామాణ్యవర్ణనమితి । ప్రకృతే తు వ్యవస్థయా ప్రామాణ్యం నిరోధకం శక్యతే - తథాహి-యది నిషేధస్మృతిః కావ్యమాత్రం గోచరయేదాత్రిమాయణాదేరపూర్వ చ్ఛేదస్యాన్యాయానుగృహీతతయా విశేషవచనానాం బలవ

త్త్వసిద్ధత్వేప్రేక్షితుం న శక్యాః- రాగాదయస్సర్వేష్వప్యుత్ప్రేక్షితుం శక్యా ఇత్యర్థః-యథా తథాపి-వైసర్జనీయే అవాంతరదీక్షా విసర్జనార్థంబాహ్మీయవాసో గ్రహణస్మృతేరివ-యథా అనురాగమూలాయా వైసర్జన హోమీయం వాసో గృహ్ణీతేతిస్మృతేరప్రామాణ్యం తథైవాస్యా అపీతి చేన్నైవం-కథం చిదితి-అప్రామాణ్యవర్ణనం - కర్తవ్యమితి శేషః -తథాహి వ్యవస్థయా ప్రామాణ్యనిర్వాహప్రకారమేవోపపాదయతి యదీతి-కావ్యమాత్రం కావ్యజాతం - న్యాయానుగృహీతత

యారామాయణాద్యనుచ్ఛేదాన్యథానుపపత్త్యా విశేషస్మృతీనాం బలవత్త్వం కల్ప్యత ఇత్యర్థాపత్తిప్రమాణావలంబితతయా - తదనురోధేన విశేషవచనబలానుసారేణ- అశ్నువీత ప్రాప్నుయాత్ ౮. అత ఏవ న పరితుష్యత్యర్థ- అత్ర పృథక్శబ్దః ప్రశ్నే- వక్ష్యమాణేతి- గుణతరంగే వక్ష్యమాణలక్షణాః- వేదే౽ర్థవ్యక్త్యాదీన్ క్రమేణోదాహరతి-యదేకస్మిన్యూపే ద్వే రశనే పరివ్యయతి తస్మాదేకో ద్వే జాయే విందతే యన్నైకాం రశనాం ద్వయోర్యూపయోః పరివ్యయతి తస్మాన్నైకా ద్వౌ పతీ విందతే-ఇత్యాదిషు

త్వాత్తదనురోధేన సామాన్యనిషేధో౽సర్వావిషయతయా ప్రామాణ్యమశ్నువీత। విశేషస్మృతయశ్చ స్వార్థే ప్రతిపక్షతయా నిరంకుశం ప్రామాణ్యం భజేరన్నిత్యుభయీనాం ప్రామాణ్యం వ్యవస్థాప్యతే అతో౽సంక్షేపః ౮, అత్రైవమపి కావ్యమీమాంసాయా మూలభూతప్రత్యక్షసిద్ధత్వాద్వి నాస వైదికం మన్యే పరితుష్యేయుర్భవాన్- తర్హి తదుపన్యాసేన భవతాం తం పరితోషయిష్యామః। తథాహి। అధ్యయనవిధిర్వైదికపదపదార్థవాక్యార్థమీమాంసానాం ప్రయోజక ఇతి హి తద్వయోక్తం। స ఏవ విధిః కావ్యమీమాంసా ప్రయోజకో౽పి భవతు। సంత్యేవ హి ప్రాయశో వేదేష్వపి కావ్యలక్షణలక్షితాన్యదోషాణి సగుణాని సాలంకారాణి వాక్యాని। గుణా వక్ష్యమాణలక్షణా అర్థవ్యక్త్యాదయః। తే చ- యదేకస్మిన్యూపే ద్వే రశనే ఇత్యాదివాక్యేషు సంభవంతి। అ... ఉపమాదయః। అతే గర్భ ఇవ యోనిమేతు పుమాన్... మిత్యాదిషూపమా। త్రిగశదస్యా జఘనం యోజనా... పతిశయోక్తిః। ప్రాణా ఉపర

ఏవమన్యత్రాపి తత్తద్గుణా... ॥ అతే గర్భ ఇతి-ఇషుధింభారా ఇవ తే యోనిం పుమాన్గర్భ ఏతు - అత్రోపమానాదీనాం ప్రాచానాదుపమా - త్రిగశదస్యా ఇతి- అస్యా జఘనం కటపురోభాగః స్త్రీః శతయోజనాని తత్పరిమితమిత్యర్థః-అత్ర సంబంధే౽సంబంధరూపాతిశయోక్తిః - ప్రాణా ఉపరవాహనా అధిషవణే జిహ్వా చమసం గ్రావాణో౽ంతాః - ఆసందీ చరణన్యాసార్థావటచతుష్టయముపరి వా... - లేయుష్టపురుషస్య ప్రాణాః - ల

స్రోపరవేషుపాత్రత్వారోపః- ఏవముత్తరత్రాప్యారోపా గ్రాహ్యాః- అధిషవణౌ సోమలతానిష్పీడనసాధనభూతపాలాశఫలకద్వయం హనూ చర్మ ఆస్తృతమజినం-జిహ్వా-గ్రావాణశ్శిలాః-దంతాః-అత్ర రూపకం॥ యస్యామితి॥ యస్యాంపిపమొడుశంతః కామయమానాః-అత్ర మెహనప్రహరణ రూపానుభావేన తద్వ్యంజితౌత్సుక్యాదిభిశ్చ నాయకరతిప్రతీతేశ్శృంగారరసాభివ్యక్తిః॥ ఉపేతి॥ మెమవ ఉపోపవరాంగస్యాత్యంతసమీపేపరామృశపాణినాస్పృశ అత్ర సంగతయోర్నాయకయోస్తత్తత్సల్లాపాద్యనుభావేన తద్వ్యంజితకాలాక్షమత్వలక్షణౌత్సుక్యేనచ సంభోగశృంగారప్రతీతిః॥ జాయేతి॥ పత్యేప్రియాయ ఉశతీ కామయమానా సువాసా

వాహనూ అధిషవణే ఇత్యాదౌ రూపకం। యస్యాముశంతః ప్రహరామ శేపః॥ ఉపోప మెపరామృశ। జాయేవపత్య ఉశతీసువాసా ఇత్యాదమశృంగారరసః। తేషామసురాణాంతిస్రః పుర ఆసన్నిత్యాదిష్వద్భుతరసః। యో వా అస్యపశుమత్తిమాంస మనో స్తీత్యాదౌ బీభత్సరసః। కో మోహః కస్తథా శోక ఇత్యాదౌ శాంతరసః। ఏవమన్యేష్వలంకారరసాస్తత్ర తత్ర ద్రష్టవ్యాః। ... రసాదిప్రతిపాదకకావ్యస్య మాం సారంభోష్యథ్యయనస్యానుమత ఏవేతి సంతోష్టవ్యమాయుష్మతా। అంగానివేదాశ్చత్వారో మీమాంసాన్యాయవిస్తరః। పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యాహ్యే

తాశ్చతుర్దశ ... జాయా ... ఏవ - అత్రాపి నాయికారూపాలంబన విభావేన ... స్మితాద్యనుభావేన కాలాక్షమత్వ లక్షణౌత్సుక్యేన చ శృంగారరసాభివ్యక్తిః ॥ తేషామసురాణాంతిస్రః పుర ఆసన్నిత్యాది ... స్వర్ణాదిమయపురత్రయ ... విస్మయస్థాయిభావ ... ప్రతీతేరద్భుతరసాభివ్యక్తిః॥ య ఇతి ॥ అత్ర ... పురోడాశాది ప్రాశనం మాంసాది సర్జన హెయామియం వాసో ... ప్రతీతేర్బీభత్సరసాభివ్యక్తిః॥ క ఇతి॥ అత్ర వాసావః పీతిశా న్త్వం-కథం ... యోః తేషువదాద్యభావసంభావనయా శమః ప్రషః - తథాహి ... వ్యవస్థయ ... ॥ ... మితి॥ తత్ర తత్ర కావ్యలక్షణలక్షితేషు తే ... యదీతి- కావ్యమా ... విషయ ప్రయో

ద్భావాదిత్యాదిహేతూపపాదనం-అత్ర ప్రయోజనసద్భావాదిత్య
పురుషార్థపర్యవసాయిత్వప్రతీతేస్తదనుక్తిరితి జ్ఞేయం - అనవద్య
త్వం-అనుకూలమితియావత్ ౧౦॥ఇతీతి॥ఇతిశబ్దస్సమాప్తౌ । ఇతిహే
కరణప్రకారాదిసమాప్తిష్విత్యమరః-శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్రంచయ
గోత్రం తస్యవతంసోఽలంకారభూతస్సచాసౌ వారాణశీవంశపద్మా
ప్రభాతభానుశ్చ తేన- పదవాక్యప్రమాణాని వ్యాకరణపూర్వమీమాం
న్యాయవైశేషికశాస్త్రాణి తాన్యేవపారావారాస్సముద్రాస్తేషాం

తాశ్చతుర్దశేతిచతుర్దశసువిద్యాస్థానేషు కావ్యమీమాంసా
యాఅపరిగణనాదనుపాదేయత్వమితినశంకనీయం । తథాసతి
రామాయణాదేరనుపాదేయతాప్రసంగాత్ । తస్మాద్విషయ
ప్రయోజనసద్భావాన్నిషేధస్యాన్యవిషయత్వాన్మూలప్రమా
ణసద్భావాచ్చ కావ్యమీమాంసాశాస్త్రమారంభణీయమితిస
ర్వానవద్యం ౧౦, ...*

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్ర హారితగోత్ర వతంస
వారాణశీ వంశపద్మాకర ప్రభాత భానునా పదవాక్య ప్ర
మాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ పర్వతనాథ
సూరిపండితమండలేశ్వర సూనునా శ్రీయల్లమాంబా గర్భర
త్నాకరపారిజాతేన నిర్మలాచారపూతేన చతుర్దశవిద్యావి
భూషణవతా (శ్రీ)ధర్మసంఖ్యావతా విరచితే (శ్రీ)మద్రఘుకుల
తిలకయశోఘనసారసురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకా
రశాస్త్రే గ్రంథారంభసమర్థనం నామ ప్రథమస్తరంగః॥***

పారీణః పారంగతః మహోపాధ్యాయస్సాంగవేదాధ్యేతా చ యః పర్వ
తనాథసూరిస్స ఇతిపండితమండలేశ్వరః పండితసార్వ... స్తస్యసూనునా
శ్రీయల్లమాంబాగర్భ ఏవ రత్నాకరస్తస్మిన్పారి... పాచానాద... తుర్దశవిద్యాప
వవిభూషణానితాన్యస్యసంతీతితద్వతా - శ్రీ... శదో... జన... న్యావాన్పండిత
స్తేన-సంఖ్యావాన్పండితః కవిరిత్యమరః-శ్రీమద్రఘుకులతిలకస్య శ్రీరామ
స్యయశఏవఘనసారస్తేనసురభితేఽధివాసితే తత్ప్రతిపాదన ప్రకాశితఇతి
యావత్ - ప్రథమస్తరంగః- సమాప్త ఇతి శేషః ఏవముత్తరత్రాపి బోధ్యం॥

ఆస్థామందిరమితి॥ దేవస్యవిష్ణోరాస్థామందిరంతత్ర- థా ప్రతిపాదకత్వా త్తన్నివాసస్థానత్వవ్యపదేశః అన్యత్రముఖ్యాగారభూతః-త్వంగంతః ప్రకాశమానా స్తుంగామహాంతశ్చయేతరంగాఃపరిచ్ఛేదపి శేషా స్తఏవచలదున్నతతరంగా స్తేషాంరింగణభరై రాటోపాతిశయైరంగీకృత ఆడంబరోఽతిశయోయస్యసతథోక్తః-అపరిత్యక్తగంభీరఘోషశ్చ - తాదృశ్యోఽనుపమానిర్మలానిర్దోషాశ్చయాధర్మసూరికవితారసోల్లసితశబ్దార్థరచనాస్తాపవసోల్లాసకల్లోలిన్యఃమహానద్యస్తాభిఃపూర్ణః - మహానద్యాశ్రయభూతశ్చ-కర్ణౌచమనశ్చహరతీతితథోక్తః- శ్రోత్రాంతఃకరణానందకరశ్చ-

ఆస్థామందిరమిందిరాప్రణయినోదేవస్యరామాత్మన స్త్వం
గస్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః। తాదృఙ్నిర్మ
లధర్మసూరికవితాసోల్లాస కల్లోలినీపూర్ణః కర్ణమనోహ
రోవిజయతేసాహిత్యరత్నాకరః ॥ ౩౮ ॥ ధర్మాంతర్వాణివ
ర్యస్త్రిభువనవిదితేవారణాశ్యన్వయేయస్సంజాతఃపర్వతేశా
చ్ఛుభగుణగణభూర్యల్లమాంబాసుగర్భే । వ్యాఖ్యావిఖ్యాతకీ
ర్తిర్వీణగురువాక్సాంఖ్యముఖ్యాగమానాం తస్యాలంకార
శాస్త్రేరఘుపతివిభుకే చాదిమోయంతరంగః॥ ౩౯॥ ****

సాహిత్యరత్నాకరఏవరత్నాకరఃవిజయతే ॥ అత్రసావయవరూపకానుప్రాసయోస్సంసృష్టిః॥ ౩౮॥ ధర్మాంతర్వాణివర్యఇతి॥ వివరణంప్రసిద్ధం- గురువాక్ప్రభాకరగ్రంథః-సాంఖ్యంసాంఖ్యశాస్త్రంచతానిముఖ్యానాద్యానియేషాంతేతథోక్తాస్తేచతే ఆగమాశ్శాస్త్రాణితేషాం - శిష్టంస్పష్టం- అత్రచకారః పూరణార్థః॥ ******************************

ఇతిశ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితె సాహిత్య
రత్నాకరవ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానే ప్రథమః ప్రస్థః,
శ్రీరామార్పణమస్తు,

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

అభిధాతరంగః— ౨.

ఏవం కావ్యమీమాంసాశాస్త్రమారంభణీయమితి నిర్వాహ్య సంప్రతి కథానాయకస్య రఘునాయకస్య గుణాన్ కాంశ్చిద్వివేక్తుకామస్తాన్ సంకలి- అథేతి- అథ గ్రంథారంభసమర్థనానంతరం॥ మహాకులీనత్వమితి॥ మహాకులీనత్వాదయోమీ సత్తనాయకస్య గుణా జాగ్రతి ప్రకాశంతే॥౧॥ మహాకులీనత్వమిత్యుద్దేశవచనేనైవ- మహాకులీనతా నామ కులేన మహాసంభవ ఇతి లక్షణం సిద్ధవత్కృత్యోదాహరతి॥ ఆవాస ఇతి॥ ఆవాస ఆశ్రయః - గోచర ఇతి యావత్ - త్రిమూర్తితనుభృత్ కాలత్రయేపి బ్రహ్మవిష్ణురుద్రస్వరూపధరః- త్రివేదీమయః తథైవ త్రయీరూపః- ప్రభవో జన్మహేతుః- హాటక ఇతి

అథ కృతినాయకే రఘునాయకే నాయకగుణానాహ

శ్లో॥ మహాకులీనత్వముదారతా చ తథా మహాభాగ్యవి
దగ్ధభావౌ । తేజస్వితా ధార్మికతోజ్జ్వలత్వమమీ గుణాజా
గ్రతినాయకస్య ॥ ౧ ॥ మహాకులీనతా యథా ॥ ఆవాసః
కథమస్మదాది వచసాం వంశో రఘూణాం భవేద్యస్యాసీత్ప్ర
భవస్త్రిమూర్తితనుభృద్భానుస్త్రివేదీమయః। యత్సంభూత
భగీరథస్య తనయాం గాం జగత్పావనీం యత్ర వ్యక్తిముపాగత
స్స భగవాన్ శ్రీమాత్మనా శ్రీపతిః॥ ౨॥ ఉదారతా యథా॥ ప్ర

యావత్ - ప్రాగ్జన్మహేతుః ప్రభవ ఇత్యమరః- జగంతి స్వర్గమర్త్యపాతాళలోకాన్ మందాకినీగంగాభోగవతీరూపైః పావయతీతి తథోక్తా- భగవాన్ షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నః । ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసశ్శ్రియః । జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరితా ఇతి స్మరణాత్ - వ్యక్తిమావిర్భావం- అత్ర స్వభావోక్తిరలంకారః - స్వభావోక్తిరసౌ చారు యథావద్వస్తువర్ణనమితి లక్షణాత్॥ ౨॥ యద్విశాలమనతాచ్ఛిల్యమౌదార్యం తస్మిగద్యత ఇతి లక్షితమౌదార్యముదాహరతి- ప్రత్యాసన్నే॥ ప్రత్యాసన్నం

ప్రాసాదాన్నత్యాత్సన్నికృష్టం యత్సుధాంశుబింబం తదేవ ముకురస్త
స్మింత్సంలక్ష్యమాణాని సందృశ్యమానాన్యాననాని యాభిస్తాః- సర్వాసా
మప్యేకదా సందర్శనాసంభవాద్గతివశేన యదా యస్యాస్తచ్చాభిముఖ్యం భ
వతి తదా సా తస్మింత్స్వసౌందర్యం పశ్యతీతి భావః-ఔదార్యం కథయంతి-సం
భ్రమస్స్నేహమాఖ్యాతి వపురాఖ్యాతి భోజనం। ఆచారః కులమాఖ్యాతి వి
ద్యామాఖ్యాతి భూషణమితి వక్తారః- తాదృగ్వైభవేనైవ తదౌదార్యమ
నుమీయత ఇతి భావః-అత్ర సమృద్ధిమద్వస్తువర్ణనాదుదాత్తాలంకారః - ఉ
దాత్తం వృద్ధిమచ్చరితం శ్లాఘ్యం చాన్యోపలక్షణమితి లక్షణాత్ - చంద్రబింబె
సౌందర్యావలోకనస్య దిగధీశాంగనాభిస్సహసల్లాపస్య చాసంబంధేపి
సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిరితి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః॥౩॥ అథమ
హాభాగ్యం లక్షయతి॥ సర్వేతి॥ సర్వా చ సా సర్వంసహా చ సర్వసర్వంసహా

త్యాసన్నసుధాంశుబింబముకురే సంలక్ష్యమాణాననాశ్చంచ
త్కాంచనమాత్నరత్నఖచితప్రాసాదశయ్యాసనాః। సుం
దర్యోపి మహాంసురేంద్రతరుణీసల్లాపలీలారసే సంసక్తాః కథ
యంతి రాఘవవిభోరౌదార్యమత్యద్భుతం॥ ౩॥ సర్వసర్వంస
హైశ్వర్యం మహాభాగ్యముదీర్యతే॥ యథా ॥ ఆచక్రవాళవ
సుధాతలచక్రవాళం సర్వే నరాధిపతయస్సురాసురేంద్రాః
నీరాజయంతి రఘునందనపాదపీఠం కోటీరకోటిఘటితస్ఫుటర

తస్యా ఈశ్వరోఽధిపస్తస్య భావస్సర్వసర్వంసహైశ్వర్యం॥ ఉదాహరతి॥ ఆ
చక్రవాళేతి॥ ఆ చక్రవాళాల్లోకాలోకపర్వతాదా చక్రవాళం చక్రవా
ళాచలపర్యంతమిత్యర్థః- లోకాలోకశ్చక్రవాళ ఇత్యమరః- తచ్చ తద్వసు
ధాతలచక్రవాళం చ ఆచక్రవాళవసుధాతలచక్రవాళం- చక్రవాళం తు
మండలమిత్యమరః- అత్ర తలశబ్దస్య స్వరూపార్థకత్వం - అధస్స్వరూప
యోరస్త్రీ తలమిత్యమరః- తదభివ్యాప్య ఆచక్రవాళవసుధాతలచక్రవా
ళం చక్రవాళపర్వతపర్యంతాఖిలభూమండలమభివ్యాప్యేత్యర్థః- అత్రా
ఙ్ప్రశ్లేషేణాదిమస్య మర్యాదార్థకత్వమంతిమస్యాభివిధ్యర్థకత్వం చ బో
ధ్యం-అభివిధిరభివ్యాప్తిః-స్థితా ఇతి శేషః - రఘునందనపాదపీఠం నీరాజ
యంతి పాదపీఠస్య పురతో నమంతః [illegible] తే [illegible] కాంతరాధిపత్యప్రతీతె

ర్మహాభాగ్యస్య కైముత్యన్యాయసిద్ధత్వాదర్థాపత్తిరలంకారః- కైముత్యే
నార్థసంసిద్ధిరర్థాపత్తిరలంక్రియేతిలక్షణాత్ ॥౪॥ అథ వైదగ్ధ్యం లక్షయ
తి॥ కృత్యేతి॥ కృత్యవస్తుషు కర్తవ్యార్థేషు। ఉదాహరతి సీతేతి। ఆత్మనో లఘు
తాం దారాపహరణజన్యలాఘవం చ- శ్వేతాతపత్రాణాం రావణసంబం
ధి శ్వేతచ్ఛత్రాణామయుతస్య చ్ఛేత్తుః- సప్తసాలోన్మూలనే శ్వేతాతపత్ర
చ్ఛేదనే స్యైకేషుణేత్యనువర్తతే- జిహ్మయతే జిహ్మాన్ మందానివాచరతి -
జిహ్మాస్తు కుటిలే మందే ఇతి విశ్వః- అన్యేషాం కాక దైత్యాపిశబ్దార్థః- అత్ర పూ
ర్వార్ధే గమ్యమానస్య రావణసంహారస్య భంగ్యంతరేణోక్తత్వాత్పర్యా
యోక్తమలంకారః- పర్యాయోక్తం తు గమ్యస్య వచో భంగ్యంతరాశ్రయ
మితిలక్షణాత్ ॥౫॥ అథ తేజస్వితా॥ జగత్ప్రకాశకత్వం యత్తేజస్విత్వం తదు

త్యదీప్తైః ॥ ౪ ॥ కృత్యవస్తుషు చాతుర్యం వైదగ్ధ్యమభిధీయ
తే॥ యథా॥ సీతాశోకమమర్త్యదైన్యమసురక్రౌర్యం చ మం
దోదరీకంఠే మంగళసూత్రమాత్మలఘుతామేకేషుణా యోఽలు
నాత్। లీలోన్మూలితసప్తసాలవిత తే శ్వేతాతపత్రాయుతచ్ఛే
త్తుస్తస్య దగ్ధతా వివరణే బ్రహ్మాపి జిహ్మాయతే॥ ౫ ॥ తేజస్వి
త్వం యథా ॥ తత్తాదృక్ప్రథదోషాచరతిమిరభరోల్లుంఠనా
కుంఠశక్తేస్సర్వతో విజృంభమాణ స్ఫురదురుమహః స్ఫార తే
జఃశిరాంశోః। తత్తద్బ్రహ్మాండభాండే వితతరపి యన్నీరనీ
రంధ్రగర్భే బింబాపవస్ఫురంతి ప్రతిఫలితతనోర్యూన మేకైక

చ్యత ఇతి లక్షణం॥ ఉదాహరతి తత్తాదృగితి॥ తత్తాదృశో సుషమాః ప్రౌఢాః ప్ర
సిద్ధాశ్చ దోషాచరా రాత్రుసాస్తపః తత్తాదృశః ప్రౌఢాగాఢా దోషాసురా
త్రిషు చరంతీతి దోషాచరాశ్చ యే తిమిరభరా అంధకారాతిశయాస్తేషాము
ల్లుంఠనే హరణే అకుంఠశక్తేరప్రతిహతసామర్థ్యస్య- వితతతరం యద్వి
యత్తదేవ నీరం తేన నీరంధ్రః పరిపూర్ణో గర్భో మధ్యం యస్య తస్మిన్- తత్తద్బ్ర
హ్మాండభాండే- తేషు తేషు బ్రహ్మాండభాండేషు- నపుంసకత్వాదేకవచనం- ప్ర
తిఫలితానుసృత్యస్య తస్య- సర్వతో విజృంభమా యస్య తత్త
థోక్తం- తచ్చ తత్ప్రభు తేజశ్చ తదేవ భాః ప్ర
తిబింబాపన- బింబో స్త్రీ ముంస్యో గా న విశా

ప్రాసాదౌన్నత్యాత్సన్నికృష్టం యత్సుధాంశుబింబం తదేవముకుర స్తస్మింత్సంలక్ష్యమాణాని సంద్రశ్యమానాన్యాననానియాభిస్తాః- సర్వాసామప్యేకదా సందర్శనాసంభవాద్గతివశేనయదాయస్యా స్తదాభిముఖ్యంభవతితదా సా తస్మింత్స్వసౌందర్యంపశ్యతీతిభావః-ఔదార్యంకథయంతి-సంభ్రమస్స్నేహమాఖ్యాతివపురాఖ్యాతిభోజనం। ఆచారఃకులమాఖ్యాతివిద్యామాఖ్యాతిభూషణమితివక్తా సాంతాదృశైర్వైభవైనైవ తదౌదార్యమనుమీయతఇతిభావః-అత్రసమృద్ధిమద్వస్తువర్ణనాదుదాత్తాలంకారః -ఉదాత్తవృద్ధిశ్చరితంశ్లాఘ్యంచాన్యోపలక్షణమితిలక్షణాత్- చంద్రబింబె సౌందర్యావలోకనస్య దిగధీశాంగనాభిస్సహసల్లాపస్య చాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిరితితయోరంగాంగిభావేనసంకరః॥౩॥ అథమహాభాగ్యంలక్షయతి॥సర్వేతి॥సర్వాచసాసర్వంసహాచసర్వసర్వంసహా

త్యాసన్నసుధాంశుబింబముకురేసంలక్ష్యమాణాననాశ్చంచ
త్కాంచననూత్నరత్నఖచితప్రాసాదశయ్యాసనాః। సుం
దర్యోపిదిశాంసురేంద్రతరుణీసల్లాపలీలారసే సంసక్తాః కథ
యంతిరఘునృపవిభోరౌదార్యమత్యద్భుతం॥ ౩॥ సర్వసర్వంస
హైశ్వర్యం మహాభాగ్యముదీర్యతే॥ యథా ॥ ఆచక్రవాళవ
సుధాతలచక్రవాళంసర్వేనరాధిపతయస్సురాసురేంద్రాః
నీరాజయంతిరఘునందనపాదపీఠం కోటీరకోటిఘటితస్ఫుటర

తస్యాఈశ్వరోధిపస్తస్యభావస్సర్వసర్వంసహైశ్వర్యం॥ఉదాహరతి॥ఆచక్రవాళేతి॥ఆ చక్రవాళాల్లోకాలోకపర్వతాదాచక్రవాళంచక్రవాళాచలపర్యంతమిత్యర్థః-లోకాలోకశ్చక్రవాళఇత్యమరః- తచ్చతద్వసుధాతలచక్రవాళంచఆచక్రవాళవసుధాతలచక్రవాళం- చక్రవాళంతు మండలమిత్యమరః- అత్రతలశబ్దస్యస్వరూపార్థకత్వం - అధస్స్వరూపయోరస్త్రీతలమిత్యమరః- తదభివ్యాప్యాచక్రవాళవసుధాతలచక్రవాళం చక్రవాళపర్వతపర్యంతాఖిలభూమండలమభివ్యాప్యేత్యర్థః- అత్రాఙ్శ్లేషేణాదిమస్యమర్యాదార్థకత్వమంతిమస్యాభివిధ్యర్థకత్వంచ బోధ్యం-అభివిధిరభివ్యాప్తిః-స్థితా ఇతి శేషః - రఘునందనపాదపీఠంనీరాజయంతిపాదపీఠస్యపురతోనమంతీత్యర్థః॰ ౧తే॰ ॰కాంతరాధిపత్యప్రతీతె

మహాభాగ్యస్య కైముత్యన్యాయసిద్ధత్వాదర్థాపత్తిరలంకారః- కైముత్యే
నార్థసంసిద్ధిరర్థాపత్తిరలంక్రియేతిలక్షణాత్ ॥౪॥ అథ వైదగ్ధ్యం లక్షయ
తి॥ కృత్యేతి॥ కృత్యేషు వస్తుషు కర్తవ్యార్థేషు। ఉదాహరతి సీతేతి। ఆత్మనోఽలఘు
తాం దారాపహరణజన్యలాఘవం చ- శ్వేతాతపత్రాణాం రావణసంబం
ధి శ్వేతచ్ఛత్రాణామయుతస్య ఛేత్తుః- సప్తసాలోన్మూలనే శ్వేతాతపత్ర
చ్ఛేదనే వైకేషుణేత్యనువర్తతే- జిహ్మయతే జిహ్మానం మందమివాచరతి -
జిహ్మస్తు కుటిలే మందఇతి విశ్వః- అన్యేషాం కాకథైత్యపి శబ్దార్థః- అత్ర పూ
ర్వార్ధే గమ్యమానస్య రావణసంహారస్య భంగ్యంతరేణోక్తత్వాత్పర్యా
యోక్తమలంకారః- పర్యాయోక్తం తు గమ్యస్య వచోభంగ్యంతరాశ్రయ
మితిలక్షణాత్ ॥౫॥ అథ తేజస్వితా॥ జగత్ప్రకాశకత్వం యత్తేజస్విత్వం తదు

త్సదీప్తైః ॥ ౪ ॥ కృత్యవస్తుషు చాతుర్యం వైదగ్ధ్యమభిధీయ
తే॥ యథా॥ సీతాశోకమమర్త్యదైన్యమసురక్రౌర్యం చ మం
దోదరీకంఠే మంగళసూత్రమాత్మలఘుతామేకేషుణా యోఽలు
నాత్। లీలోన్మూలితసప్తసాలవితతే శ్వేతాతపత్రాయుతచ్ఛే
త్తుస్తస్య విదగ్ధతా వివరణే బ్రహ్మాపి జిహ్మాయతే॥ ౫ ॥ తేజస్వి
త్వం యథా ॥ తత్తాదృక్ప్రౌఢదోషాచరతిమిరభరోల్లుంఠనా
కుంఠశక్తేస్సర్వతో విజృంభమాణస్ఫురణసుషమా స్ఫారతే
జఃశరాంశోః। తత్తద్బ్రహ్మాండభాండే విమలతరపయన్నీరనీ
రంధ్రగర్భే బింబాపవస్ఫురంతి ప్రతిఫలితతనోర్భానమేకైక

చ్ఛేతఇతిలక్షణం॥ ఉదాహరతి తత్తాదృగితి॥ తత్తాదృశో నుపమాః ప్రౌఢాః ప్ర
సిద్ధాశ్చ దోషాచరా రాక్షసాస్తఏవ తత్తాదృశః ప్రౌఢగాఢాదోషాసురా
త్రిషు చరంతీతి దోషాచరాశ్చ యే తిమిరభరా అంధకారాతిశయాస్తేషాము
ల్లుంఠనే హరణే అకుంఠశక్తేరప్రతిహతసామర్థ్యస్య- విమలతరం యద్దివ్య
యత్తదేవ నీరం తేన నీరంధ్రః పరిపూర్ణో గర్భో యస్య తస్మిన్- తత్తద్బ్ర
హ్మాండభాండే- తేషు తేషు బ్రహ్మాండభాండేషు- జాతావేకవచనం- ప్ర
తిఫలితా తనుర్యస్య తస్య- సర్వతో విజృంభమాణం స్ఫురణం యస్య తత్త
థోక్తం- తచ్చ తత్ప్రఘు [illegible] నేజశ్చ తదేవ [illegible] తస్య బింబాః ప్ర
తిబింబాపన- బింబో స్త్రీ మండలే [illegible] బింబం ఫలే బింబికా

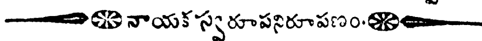
యాః ప్రతిబింబే చమండలఇతివిశ్వః-పకైకసూర్యాస్సంతఃస్ఫురంతి। అలం కారాన్వ్వృణోతిఅత్రేతి॥ అపహ్నవాలంకారభేదఇతి-తత్తద్బ్రహ్మాండస్థితేషుసూర్యేషుసూర్యత్వమవధారణేనాపహ్నుత్యప్రతిబింబత్వారోపాత్ - అతిశయోక్తి రూపకశ్లేషాశ్చేతి- ప్రతాపభానోః ప్రతిఫలనాసంబంధేపిసంబంధోక్తేః చోషాచరాదిమతిమిరభరత్వాద్యారోపాత్ తత్తాదృక్ప్రథచోషాచరేశ్వరత్రార్థద్వయప్రతిపాదనాచ్చ-పతేషాంసంకరఇతిఅంగాంగిభావలక్షణఇత్యర్థః - అపహ్నవస్యాతిశయోక్త్యుత్థాపితత్వాదతిశయోక్త్యపహ్నవయోః-వియదాదిష్వసీరత్వాద్యారోపస్యాతిశయోక్త్యుపకారకత్వాదూపకాతిశయోక్త్యోః - తెజసిఖరాంశుత్వారోపస్యతత్తా

సూర్యాః ॥ అత్ర సకలబ్రహ్మాండప్రకాశకస్యరఘుకులతిలక ప్రతాపసూర్యస్యగగనజలపూరితే ఏకైకస్మిన్బ్రహ్మాండేప్రతిఫలితమూర్తేః ప్రతిబింబా ఏకైకసూర్యాస్సంతః స్ఫురంతి న తునానారే. వితారస్సంతీత్యపహ్నవాలంకారభేదః । అతిశయోక్తిరూపకశ్లేషాశ్చేత్యేతేషాంసంకరః॥ ౬॥ ధార్మికత్వం యథా ॥ తాతాజ్ఞాచరణాద్వనంగతవతస్సంత్యజ్యరాజ్యశ్రియంకైకేయ్యామవికారిణశ్చ భరతశ్ఛందేవ్యనావర్తినః। యాతాయాహితసోదరాయ శరణంలంకాశ్రియం యచ్ఛత స్తస్మాన్నాశరథేష్పరాసురనరేష్వన్యోస్యధన్యోజనః ॥ ౭ ॥ఉజ్జ్వలత్వంసౌందర్యం-యథా॥ యత్సౌందర్యమవేక్ష్యజీర్ణమనయోవాంతాంబుపర్ణాశనాధైర్యం నార్యఇవాపసార్య సహ

దృగిత్యాదిశ్లేషేణగ్రాహకత్వాద్రూపకశ్లేషయోశ్చేతిబోధ్యం॥౬॥ అథ ధార్మికత్వం॥ ధర్మైకాయత్తచిత్తత్వంధార్మికత్వముదీర్యత ఇతిలక్షణం॥ ఉదాహరతి తాతాజ్ఞేతి॥ కైకేయ్యాంవిషయె అవికారిణఃముఖసంకోచాదివికారశూన్యాదిత్యర్థః- భరతస్యఛందేఅయోధ్యాం ప్రతిపునరాగమనాభిప్రాయె సత్యపి- అభిప్రాయశ్ఛందఆశయఇత్యమరః - అనావర్తినః పునరనివృత్తాత్- యచ్ఛతోదాతుః- అత్ర తకారయకారాదేరేకైకస్యాసకృదావృత్తిర్వృత్త్యనుప్రాసః॥ ౭ ॥ రూపసంపన్నదేహత్వమూజ్జ్వల్యంపరికీర్తితమితిలక్ష్మ ఉదాహరతి యదితి॥ వా

ంబుపర్ణాశనాః- భక్ష్యభోజ్యాదిమధురాహారగంధానభిజ్ఞా ఇత్యర్థః - తికామానుద్దీపనోక్తిః- కించజీర్ణమునయోజరద్వృషయః- యదితిసౌంద ర్యవిశేషణం- సమస్తత్వేనయచ్ఛబ్దస్యరామార్థకత్వేతత్ప్రవేత్యత్రత చ్ఛబ్దస్యసౌందర్యార్థకత్వానౌచిత్యాత్- సౌందర్యం - ఆవేధ్యారోప్య త్త్మేష్వబంధనీమైరభూషితం।యద్భూషిత మివాభాతితద్రూపమితికథ్య తఇతిలక్షణలక్షితంరూపం-సహజం - తత్రత్తపోవిఘూతాగతాప్సరస్సౌం దర్యసంగీతనృత్తాదిసమాకలనేపిసుస్థిరమిత్యర్థః- సంభోగంవద్రుఃకిల-అ త్రకిలేతివార్తాయాం- సంభావనాయాంవార్తాయాంస్మృతా వను నయోకిలేతిరత్నమాలా- అభిదధేఅభిహితం- అత్రాననురూపయోరామ మారరూపయోర్ఘటనోక్తేర్విషమాలంకారభేదః - విరుద్ధకార్యస్యోత్ప

జంపంత్యజ్యలజ్జామపి।సంభోగంకిలవవ్రురిత్యభిదధే పౌరాణి
కైస్తత్త్వావారామస్యక్వనుకామరూపవిభవస్త్రీస్త్రిమాత్ర
నేత్రప్రియః॥యదితిభిన్నంపదం॥౮॥ అథనాయకస్వరూపంని

రూప్యతే॥కీర్తిః ప్రతాపసంపన్నః పుమర్థత్రయతత్పరః।ధురం
ధరశ్చగుణవాన్నాయకః పరికీర్త్యతే॥ తత్రప్రతాపసంపత్తిః
పాత్రిగేవపాత్రిదర్శి॥కీర్తిసంపత్తిర్యథా॥ నగ్రస్తస్తచసాసచా
హ్నిమలినోదర్శనోకర్శితోనైవాస్తంగతిమాన్నచాకిత త

త్తిర్యత్రానర్థస్యవాభవేత్ । విరూపఘటనాచాసావిషమాలంకృతిస్త్రి ధేతిలక్షణాత్ - యత్సౌందర్యమిత్యత్రయచ్ఛబ్దస్తత్రరామపరత్వభ్రాం తింవారయతి- యదితిభిన్నంపదమితి ॥ ౮ ॥ ....

ఏవంనాయకగుణాన్నిరూప్యసంప్రతితదాశ్రయభూతనాయకస్వరూపని రూపణంప్రతిజానీతే అథేతి॥కీర్తీతి॥ కోశదండజంతేజః ప్రతాపః సప్రభా వః ప్రతాపశ్చయత్తేజః కోశదండజమిత్యమరః- గుణవాన్సారోప్యుక్తమహా కులీనత్వాదిభిర్మహామహిమా ండిత్యతప్త్ర శ్చగుణైర్యుక్తః॥తతేత్రితి॥ తత్రతస్మిన్నాయకే - ప్ర తి నత్రభాగితేజస్వితోదాహరణే ప్రదర్శితా॥కీర్తిసంపత్తేర్లక్షణా పూర్వసాగాహ హార్ధ్యాం తెగుణేతమఃఇవస్థామతి సిద్ధపంప్రస్తు

స్యాన్న్యాయత్తత్వాత్తత్సంభవేనతల్లాభోభవదితిభావః- ఉత్తమయా
గజైశ్చర్యాంసంచారం - అత్రసంభూయధరిత్రీధారిభ్యశ్శేషాదిభ్యో
సహాయధురంధరస్యశ్రీరామస్యాధిక్యప్రతీతేర్వ్యతిరేకాలంకారో వ
జ్యతే- లక్షణంతూక్తం॥ ౧౧॥ ....

ఉదాహరణాంతరమాహ॥వ్యామచండనేతి॥కలితాస్థితా-అతినిష్ఠురస్యకు
ర్మకర్పరస్యకూర్మపృష్ఠస్యాగ్రేఉపరిభాగే-అత్రవైపుల్యనైష్ఠుర్యాభ్యాం
కటాహసాదృశ్యాత్కూర్మపృష్ఠస్యకర్పరత్వవ్యపదేశః-కపాలేచకటాహే
చభైక్షుపాత్రేచ కర్పరఇతిరత్నమాలా- అత్రాపిపూర్వవదలంకారః
ధ్వనిపిశేషంపివృణోతి - అత్రేతి ॥ ౧౨ ॥ గుణాఢ్యత్వముదాహరతి॥ శే
షాఇతి॥ పురుషాశ్శేషాశ్చేత్సహస్రముఖాయది - ననుభూలోకవాసిభిస్తై

ధురుస్తైనుయానచర్యాందోర్మండలేరఘుపతౌధరణీంవధానే॥
౧౧॥యథావా॥ వ్యామచండనశీతరామబాహౌకలితాభూర్వి
జహౌనివాసఖేదం। అతినిష్ఠురకూర్మకర్పరాగ్రేవిషనిర్ఘూషిత
శేషభోగభాగే॥ అత్రనిష్ఠురవిషనిర్ఘూషితపదమహిమ్నాభూ
దేవతాయాఅనుచితస్థలావస్థానేనమహాసంతాపోజాతఇతిప్ర
స్తుతవస్తునాధ్వన్యతే॥౧౨॥గుణాఢ్యత్వంయథా॥ శేషాశ్చేత్పురు
షాస్త్రివిష్టపజుషస్సర్వేప్యనాశాయుషస్సర్వజ్ఞాశ్చచతుష్పదీ
పరిమితాంవాచంవదేయుస్సదా।శబ్దాశ్చక్రమవర్జితాయదిస

శ్శేషైరపికింభవేదిత్యాశంక్యాహ- త్రివిష్టపజుషఇతి ॥ తథాపికతిపయేత
ఇత్యాశయేనాహ - సర్వేపీతి ॥ తరుగుల్మలతాదిపిపీలికామత్కుణమశ
కాదిస్థావరజంగమాశ్చేత్యర్థః ॥ నన్వేవమపిపరిమితాయుర్భిస్తైఃకింస్యాది
త్యతాహ అనాశాయుషఇతి॥ ననుతథాప్యల్పజ్ఞానాం తేషాంతద్గుణాః క
థంగోచరాభవేయురిత్యత్రాహ- సర్వజ్ఞాశ్చేతి॥ ననుతథాపివైఖరీమా
త్రోచ్చారిభిస్తైఃకథంగణ్యంతఇత్యత్రాహ-చతుష్పదీతి-చతుర్ణాంపదానాం
సమాహారశ్చతుష్పదీ- తత్పరిమితాంపరాపశ్యంతీమధ్యమావైఖరీనామ
కపదచతుష్టయపరిచ్ఛిన్నామిత్యర్థః - తాదృశీంవాచంవదేయుర్యది ॥ న
న్వేకదాపిశిష్టవాసు॥ వృత్త్యనుప్రాసః॥ ౭ వదిత్యత్రాహ - సదేతి ॥ న
నుతాన్యగ్రేణయిలక్షణతోనమొంబిల్నా. శేషేష్వస్మదింగపిభక్తివచనానుసారిః

శేషణవిశేష్యభావరూపక్రమనియమితత్వాద్విలంబాపత్తిస్స్యాదిత్యా
శంక్యాహ - శబ్దాశ్చక్రమవర్జితా ఇతి॥ నను తథాపి తేషాం వాచకలక్షక
వ్యంజకభేదభిన్నత్వాత్ కాలాతిపాతస్స్యాదిత్యత ఆహ - సమస్తేతి॥ అ
భిధాలక్షణావ్యక్తిప్రసక్తింవినా వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యార్థాఖ్యానశక్తాశ్చేది
త్యర్థః॥ నన్వేవమపి తేషాం ప్రకృతోపయుక్తార్థవివక్షానుసారేణ ప్రయోక్తృ
వ్యత్వాద్విలంబాపత్తిస్స్యాదిత్యత ఆహ- నాక్రాంతాశ్చ వక్షయేతి॥ వి
వక్షయా ఆకాంక్షయా ॥ నన్వేవం సామగ్ర్యాపి నిఖిలగుణగణగణనా
స్యాద్యానవేత్యత ఆహ-తత్రాపీతి॥ రఘుపతేస్సర్వేపి గుణా అగణ్యాః-కతి
చిద్గణితా భవేయురితి భావః ॥ అత్ర కతిపయ పదార్థాభిధానపూర్వక

మస్తార్థాభిధానక్షమా నాక్రాంతాశ్చ వక్షయా రఘుపతేస్త
తాదృశ్య గణ్యా గుణాః । అత్ర సర్వపదం యథాయథం సంబ
ధ్యతే। తరుగుల్మలతాదయశ్చతుర్ముఖాః లాజీవాస్సర్వే శబ్దా
ర్థాః। చతుష్పదీపరిమితామిః। వాగ్ధనోశ్చత్వారిపదాని। తత్రపద
త్రయం ప్రాణినో నోచ్చారయితుం క్షమంతే। కింతు తురీయమే
వపదంవదంతి। అయంచార్థశ్చత్వారి వాక్పరిమితాపదానీత్యా
దిశ్రుతిసిద్ధః। వదేయురితి సంభావనాయాం లిఙ్। వదనం సంభావి
తంచేదిత్యర్థః। సమస్తేతి-లక్షణాదివృత్త్యా అర్థబోధకత్వే విలం
బాపత్తేరితి భావః। తత్రాపి తథాపీత్యర్థః। అతిశయోక్తయః।
గణనాసామగ్రీమేళనేపి కార్యానుత్పత్తేర్విశేషోక్తిశ్చ । సా

మలంకారాన్వివృణోతి - అత్రేతి॥ యథాయథం యథాయోగం- పురు
షశబ్దగుణశబ్దైస్సంబధ్యతే-తస్య పురుషవిశేషణత్వే కో లాభ ఇత్యత ఆహ-
తరుగుల్మేతి॥ అయంచేతి । చత్వారి వాక్పరిమితా పదాని। తాని విదుర్బ్రా
హ్మణా యే మనీషిణః । గుహా త్రీణి నిహితా నేంగయంతి । తురీయం వాచో
మనుష్యా వదంతీతి శ్రుతిప్రతిపాదితః॥ లక్షణాదీతి॥ లక్షణాయా వాచ్యార్థ
బాధతద్యోగప్రయోజనపర్యాలోచనసాపేక్షత్వాద్వ్యంజనాయాశ్చ శ
బ్దార్థోభయశక్తిమూలత్వాచ్చేతి భావః ॥ అతిశయోక్తయ ఇతి ॥ పురుషా
దీనాం శేషత్వాదిసంభావనాయాశ్శశవిషాణకల్పనాకల్పత్వాదసంబంధే
సంబంధరూపాతిశయోక్తయ ఇత్యర్థః- గణనాసామగ్రీతి-విశేషోక్తిశ్చేతి-

కార్యాజనిర్విశేషోక్తిస్సతిపుష్కలకారణ ఇతిలక్షితేత్యర్థః - సాచేతి- అతిశయోక్తీనాంకారణపౌష్కల్యసంపాదకత్వాత్తదనుప్రాణితేతిభావః - సంకరః- అంగాంగిభావలక్షణ ఇత్యర్థః॥ తేషామితి॥అలంకారత్వాభిప్రాయేణపుంలింగనిర్దేశః॥ ౧౩ ॥ ఏవంసామాన్యతోనాయకస్వరూపంనిరూప్యతద్భేదప్రదర్శనపూర్వకంతద్విశేషానాహ- సచేతి॥ తత్రధీరోదాత్తం లక్షయతి - గంభీరఇతి॥ సారసంపన్నః శారీరబలాఢ్యః-సారోబలేస్థిరాంశే చేత్యమరః - కృపావాన్ పరదుఃఖాసహిష్ణుః - అవికత్థనఆత్మశ్లాఘావిముఖః- పరకీయాంచ్ఛత్రుసంబంధినోగుణాన్గృహ్ణాతీతితథోక్తః ॥ అన్యేషామనుగ్రహత్వాద్గాంభీర్యమాత్రంవివృణోతి॥గాంభీర్యమితి ॥ వికారా ముఖవికాసతత్సంకోచాదయః॥ఉదాహరతి-రాజ్యస్థఇతి॥తుల్యావక్త్రప్ర

చాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేతి తేషాంసంకరః॥౧౩॥సచనాయ

ధీరోదాత్తాదినాయకవిశేషానిరూప్యన్తే

కశ్చతుర్విధః। ధీరోదాత్తోధీరోద్ధతోధీరలలితోధీరశాంతశ్చేతి॥
గంభీరస్సారసంపన్నః కృపావానవికత్థనః।పరకీయగుణగ్రాహీ
ధీరోదాత్తోనిగద్యతే ॥ గాంభీర్యంహర్షామర్షాదివ్యంజకవికార
శూన్యత్వం॥యథా ॥రాజ్యస్థోవావనస్థోభవతిరఘుపతిస్తుల్యవ
క్త్రప్రసాదః కైలాసోద్ధారణాదీన్ప్రకటయతిగుణాన్సద్భుతాన్రా
వణస్య। సీతాశ్లేషాభిలాషిణ్యపిగళవిపినేన్యస్తశస్త్రః కృపావా

సాదోముఖప్రసన్నతా యస్యసతథోక్తః - సింహాసనోపవేశఛత్రచామరాదిమహారాజలక్షణోపభోగసమయేకంటకాద్యావృతకాంతారభాగకందమూలాద్యన్వేషణవేలాయాంచావైలక్షణ్యముఖలక్షణ ఇత్యర్థః-ఏతేనలోకోత్తరంగాంభీర్యంతస్యేతిదర్శితం-కైలాసోద్ధారణాదీన్- పుష్పకాపహారకైరావణోత్క్షేపణాదయఆదిశబ్దార్థః- ప్రకటయతి - రావణదూషణప్రస్తావప్రవృత్తానాంపురతో గుణదోషాబుధోగృహ్ణన్నిందుక్ష్వేళావివేశ్వరః శిరసాశ్లాఘతేపూర్వంపరంకంఠేనియచ్ఛతీతిన్యాయమనుసృత్యప్రకటయతీత్యర్థః- ఏతేనపరకీయగుణగ్రాహిత్వంకైముత్యసిద్ధమితిభావః- సీతాశ్లేషాభిలాషిణ్యపీతి అతిశీఘ్రంచేద్వ్యపీత్యపిశబ్దార్థః - న్యస్తశస్త్రః కృపావానిత్యనేనపరదుఃఖాసహిష్ణుత్వంవ్యజ్యతే- కిన్నరైర్గీయమానస్య

స్సవనతవదనో భవతీత్యనేనాత్మశ్లాఘాశ్రవణేపిలజ్జితస్యావికత్థనత్వమర్థాత్సిద్ధమితిసూచ్యతే-తస్మాద్ధీరోదాత్తగుణోత్తమోరఘూత్తమ ఇతిభావః॥ ౧౪॥అథధీరోద్ధతంలక్షయతి-చండఇతి॥చండోతికోపశీలః-చండస్త్వత్యంతకోపనఇత్యమరః-వికత్థనఃఆత్మశ్లాఘాపరః-దృప్తోగర్వితః,బలీశారీరబలాఢ్యః ఉదాహరతి-రేరేఇతి॥ రావణంప్రతిలక్ష్మణవాక్యం-రేరేఇతికోపాతిరేకవశాద్ద్విరుక్తిః-ఏతేనచండత్వంద్యోతితం- నీచసంబోధనేతురేఇత్యమరః- రామంకిమితిమృగయసేరేతిష్ఠ-త్వాదృశస్యరామపర్యంతపర్యటనమనపేక్షితమితిభావః-ఏతేనదర్పస్సూచితః- బాలస్యతవమయాసహాయోద్ధుంకుతశ్శక్తిరిత్యాశంక్యాహ-నిష్ఠురాఇతి-నిష్ఠురాస్తీక్ష్ణాః- మేకాండాబాణాః-కాండోస్త్రీదండబాణార్వవర్గావసరవారిష్విత్యమరః-పూర్వంప్రథమంప్రౌఢప్రాయః ప్రౌఢతుల్యాః - ప్రాయస్త్వనశనేమృత్యౌతుల్యబాహుళ్య

న్లజ్జాసింధౌనిమజ్జత్యవనతవదనఃకిన్నరైర్గీయమానః॥౧౪॥చం
డోవికత్థనోదృప్తోబలీధీరోద్ధతోమతః॥ యథా॥ రేరేలంకేశరా
మంకిమితిమృగయసేతిష్ఠరేనిష్ఠురామేప్రౌఢప్రాయాతికా
యక్షతజరసఝరైస్సమ్యగాచమ్యపూర్వం।నీత్వాప్రాణా
హుతీనాంపదమతికఠినానింద్రజిత్ప్రాణవాయూన్కాండా
స్త్వత్కాలఖండాచలకబళవిధౌవ్యగ్రభావంభజంతే॥౧౫॥స

యోరపీతివిశ్వః-యోఽతికాయస్తస్యక్షతజరసస్యరక్తోదకస్యఝరైః-రుధిరాసృగ్లోహితాస్రరక్తక్షతజశోణితమిత్యమరః- శృంగారముఖ్యమధురాదిసువర్ణరేతోనిర్యాసరాగగరళద్రవపారదేషు।ఆస్వాదనధ్వనిసుధాంబురసాఖ్యధాతుష్విష్టోరసఇతిరత్నమాలా - సమ్యగ్యథేచ్ఛమాచమ్య-ఏతత్పానస్యాప్యుపలక్షణం-త్వత్సంబంధినఃకాలఖండాచలస్యాచలసదృశమాంసవిశేషస్యకబళవిధౌభోజనే-కాలఖండయకృతీతుసమేఇమే ఇత్యమరః-వ్యగ్రభావంత్వరితత్వం- ప్రాణాహుత్యాకలనానంతరమభ్యవహారంప్రతిత్వరాసముచితైవేతిభావః- ఏతేనవికత్థనత్వంజ్ఞాపితం-అత్రబాణస్యాచమనాదనాదిలౌకికవృత్తాంతసమారోపాత్సమాసోక్తిః - విశేషణానాంతౌల్యేనయత్రప్రస్తుతవర్తినాం। అప్రస్తుతస్యగమ్యత్వంసాసమాసోక్తిరిష్యతఇతిలక్షణా[illegible] ౧౫

అథధీరలలితంలక్షయతి-సఇతి॥ నేతానాయకః-ఉదాహరతి- రాజ్యేతి - రాజ్యాభిషేకసమనంతరకాలమేవ- రాజ్యాభిషేకావ్యవహితోత్తరక్షణ ఏవేత్యర్థః-శిష్టంస్పష్టం॥౧౬॥అథధీరశాంతంలక్షయతి - ధీరశాంతఇతి॥ ఉదాహరతి-గంగాదీనామితి॥మహితంపూజితం - అహితానామకోర్థా దీనంతశ్శత్రూణ్యపహరతీతితథోక్తం- జాపంజాపంజప్త్వాజప్త్వా - అత్రాలంకారాన్వివృణోతి-అత్రేతి-సంతస్సంతో జాపంజాపమితివ్యంజనద్వయావృత్త్యాఛేకానుప్రాసః- మహితమహితేత్యత్ర స్వరవ్యంజనసముదాయా

ధీరలలితోనేతానిశ్చింతోభోగలంపటః॥యథా॥ రాజ్యాభిషేకసమనంతరకాలమేవరామేణసాదరసమర్పితరాజ్యలక్ష్మీః॥శత్రుఘ్నలక్ష్మణముఖైరుపచర్యమాణస్సామ్రాజ్యభోగనిరతోభరతోబభూవ॥౧౬॥ ధీరశాంతశ్శాంతిధైర్యదిప్రోవిప్రోనిగద్యతే॥యథా॥గంగాదీనాంనదీనామమలినపులినేహంససంసేవ్యమానేస్నాతాః పూతాఃప్రశాంతాశ్శుభసితభసితస్యస్తశస్త్రత్రిపుండ్రాః। సంతస్సంతోషవంతోమహితమహితస్ఫూర్తినామాభిరామంజాపంజాపందురాపంనిలయమకలయన్భూసురాభూసురేంద్రాః॥అత్రశబ్దాలంకారాణాంసంసృష్టిః॥ఏతేనాయకాస్సర్వేపిసాధారణాః ॥౧౭ ॥ అనుకూలో

శృంగారినాయకాస్తత్సహకారిణశ్చ

దక్షిణశ్చశఠోధృష్టఇతి స్మృతఇతిచత్వారశ్శృంగారరసనాయకాఃఏకాయత్తోనుకూలస్స్యాత్॥యథా॥ ధమ్మిల్లందరఫుల్లమల్లికలికైర్యుగ్గాస్యభాలస్థలేకస్తూరీతికలంకపోలకుచయోః శ్రీగంధలేపంతదా। ఉత్సంగేపివిశేష్యభూషణగణైః

వృత్త్యాయమకంసర్వత్రవృత్త్యనుప్రాసశ్చేతిత్రయాణాంసంసృష్టిః॥ఏ తఇతి॥ధీరోదాత్తాదయశ్చత్వారోనాయకాస్సర్వరసేషుసాధారణాః- అనుకూలాదయస్తుశృంగారమాత్రవిషయాః ॥౧౭॥ అనుకూలంలక్షయతి- ఏకేతి॥ ఉదాహరతి-ధమ్మిల్లమితి॥దరఫుల్లానామీషద్వికసితానాంమల్లికానాంకలికైర్ధమ్మిల్లంకేశపాశముల్లాస్యాలంకృత్య - కపోలకుచయోఃకపోలయోఃకుచయోశ్చ ... స్వయంసృజతే- కీదృశః- కామకార్ముకలతా

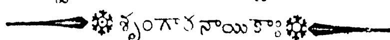
కార్శ్వ్యవవిపంచీరస్యారవైః - అత్రస్వయంభూషితాయాస్సీతాయా స్స్వత్సంగోపవేశనేనావసరాన్వేషిణీశంబరద్వేషిణీధనుర్లతామాస్ఫాల్య సంతర్జయతి సతిచుంబనాలింగనాద్యాసక్తోభూదితిభావః-అత్రాద్యపాదివృత్త్యనుప్రాసః-చతుర్థపాదే రూపకం॥౧౮॥ అథదక్షిణంలక్షయతి-తుల్య ఇతి॥ అనేకత్రానేకాసు నాయికాసుతుల్యస్సమస్నేహానువర్తీదక్షిణనాయకః॥ ఉదాహరతి-విద్యేతి॥ నిగదవ్యాఖ్యాతోయంశ్లోకః॥ అత్రవిద్యాదిషుప్రౌఢాంగనాత్వాద్యారోపాద్రూపకాలంకారః-ఆరోపవిషయస్యస్వాదతిరోహితరూపిణః। ఉపరంజకమారోప్యమాణంతద్రూపకంమతమితిలక్ష

సీతాంస్వయంభూషితాంగామః క్రీడతికామకాన్మకలతామార్వీవిపంచీరవైః॥౧౮॥ తుల్యోనేకత్రదక్షిణః॥ యథా ॥ విద్యాప్రౌఢవిలాసినీ ధీరసి శంకంఠే గృహీతాస్స్వయం భూదేవ్యాసతతావలంబితభుజో రాజ్యశ్రియారంజితః। కాంతైః కీర్తివధూజనైః పరివృతస్సతాం ప్రతిసేమంగీకృతైర్నిశ్లిష్టతనుర్విదేహతనయాంమంకైవిధత్తేవిభుః॥౧౯॥ నాయికామాత్రవిజ్ఞాతవిప్రియశ్శఠఉచ్యతే ॥యథా ॥ గూఢంత్వయానాయకగోపితాయాం వ్యాగేతుణాసీన్మకరేతడీయె। స్పష్టామయాసా ద్విహీమత్సమానాశార్యంతవజ్ఞాతమభూతపూర్వం॥ ౨౦ ॥ వ్యక్తాపరాధోనిర్భీకోధృష్ట ఇత్యభిధీయతే॥ యథా॥ పీరశ్రియో వపుషి తేపరిభోగచిహ్నం సంలక్ష్యతే తమిదంనహిసంవరీతుం। సర్వంమయాహివిదితంచరితం త్వదీయంతత్కింప్రతారయసిమాంవినయైరలీకైః॥౨౧॥ ఏతేషాం నాయికానుకూలనే

నాత్ ॥౧౯॥ శఠంలక్షయతి-నాయికేతి॥ ఉదాహరతి-గూఢమితి॥ అద్యహిఅద్యైవ-అత్రాపిదర్శదృష్టిస్త్వస్మిన్నేవనాయికాంతరభ్రాంతిరభూదితి భ్రాంతిమదలంకారః॥౨౦॥ ధృష్టంలక్షయతి-వ్యక్తేతి॥ ఉదాహరతి-పీరశ్రియ ఇతి॥ పీరశ్రియో పీరలక్ష్మ్యాః నాయికాయాశ్చేతి ప్రతీయతే- పరిభోగచిహ్నం పరశస్త్రప్రహారవ్రణంనఖక్షతాదికంచ - సంవరణంగోపనం-అలీకైరసత్యైః-అత్రపీరశ్రీనాయికయోరభేదాభిసంధిః ॥౨౧॥ ఏవంశృంగారనాయకాన్నిరూప్యతత్సహాయాన్నిరూపయతి ఏతేషామితి॥ నాయికానామను

కాలనే ప్రణయకలహాదినా వ్యవధానే సతి పునస్సంయోజన ఇత్యర్థః-కించిది తి- ప్రధానేతివృత్తనాయకాదీషన్న్యూనగుణః ప్రాసంగికేతివృత్తనాయకః కించిదూనశబ్దేనవివక్షితః-తదుక్తం- తస్యైవానుచరో భక్తః కించిదూనస్తుతద్గుణైరితి-సచసుగ్రీవమకరందాదిః-కళాసునాయకోపయోగిగీతాదిషు-వాక్యాంగవేషవికారాదినాహాస్యకారీవిదూషకః॥పీఠమర్దముదాహరతి- శ్రీరామేతి-కోపివిలక్షణః - అతఏవాద్భుతః-వైలక్షణ్యాదద్భుతత్వేదర్శయతి-యఇతి-శోత్రభూమింశోత్రప్రదేశం-అర్థాదరీణాం - గతఏవేత్యవధారణే-నకించిదపివక్తీతిసూచితం- లోకేతావత్పీఠమర్దో నాయికాసమీపేసంఘటనోచితంమధురరచనంకిమపివచనంసముపదిశ్యతదాసంయో

క్రమాత్పీఠమర్దవిటచేటవిదూషకాస్సహకారిణః ॥ కించిదూ
నః పీఠమర్దః కళాసుకుశలో విటః। సంధానకుశలశ్చేటో హాస్య
ప్రాయో విదూషకః॥ తత్రాద్యో యథా॥ శ్రీరామభూపతవ
చాపగుణస్వనాత్మా కోప్యద్భుతో జయతి సంయతి పీఠమర్దః। య
శ్శోత్రభూమిగతపవనయత్యరీణాం రాజ్యశ్రియస్త్వచిరా
యవశంవదత్వం॥౨౨॥ ఇతరేషాం స్పష్టముదాహరణం॥ అథా

ష్టవిధాశ్శృంగారనాయికానిరూప్యంతే॥ స్వాధీనపతికా హ్యు
త్కా తథా వాసకసజ్జికా। విరహోత్కంఠితా చైవ విప్రలబ్ధా
చ ఖండితా॥ కలహాంతరితా చైవ తథా ప్రోషితభర్తృకా। తథా

జయతి-అస్యాచరణం త్వస్యధేతిబోధ్యం-అత్ర ప్రకృతే చాపగుణస్వనే ఆరోప్యమాణస్య పీఠమర్దత్వస్య ప్రకృతరాజ్యలక్ష్మీరూప నాయికావశం వదత్వప్రాపణరూపకార్యోపయోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః-ఆరోప్యమాణస్యప్రకృతోపయోగిత్వే పరిణామ ఇతిలక్షణాత్ ॥౨౨॥ విటాదీనామనుదాహరణేప్యుదాహృతప్రాయత్వమిత్యాశయేనాహ ఇతరేషామితి। తల్లక్షణాదేవతత్స్వరూపంసుబోధమితిభావః ॥ అథసంభావితనాయకసామాన్యగుణయోగినీ నాయికేతిసామాన్యలక్షణంసిద్ధవత్కృత్యతద్విశేషాః కతిచిల్లక్షణోదాహరణాభ్యాం నిరూప్యంతే॥ అథేతి॥ స్వాధీనపతికాంలక్షయతి-స్వాధీనేతి ॥ స్వస్మిన్నధీనస్సురతసుఖాస్వాదలోభేనాయత్తః పతిర్యస్యా

స్తథోక్తా ॥ ఉదాహరతి-డోలాయామితి॥ అధిరోప్య సపరిరంభోద్ధర
ణోపవేశ్య - మంకవలనై రతిభిరుత్యాదీపచ్చలనైః - ఆందోళయన్ధృ
త్వైవచాలయన్ - కేళీకాననే క్రీడోద్యానేయేమంజువంజులారమ్యావకు
ళా స్తత్సంబంధిషులతాకుంజేషు-అత్రలతాగ్రహణమతిసాంద్రతాద్యో
తనార్థం- అథ కేసరే।వకుళో వంజుళ ఇత్యమరః- లాలయతేక్రీడయతి- అ
త్రస్వభావోక్తిరర్థాలంకారః,వృత్త్యనుప్రాసచ్ఛేకానుప్రాసౌ శబ్దాలం
కారౌ చేతి తేషాంసంసృష్టిః॥ ౨౩॥ అథ వాసకసజ్జికాం లక్షయతి- కేళిగృ
హమితి ॥ వాసకేవాసవేశ్మని సంభోగోపకరణైస్సజ్జా సన్నద్ధా సైవవా

భిసారికాచేతి నాయికాస్త్వష్టధాస్మృతాః॥స్వాధీనపతికాసా
స్యాద్యాపత్యానిత్యలాలితా॥యథా॥ డోలాయామధిరోప్య
మంకవలనై రాందోళయన్సాదరా త్కేళీకాననమంజువంజుల
లతాకుంజేషుసంచారయన్। స్వేదాంభోఘనసారసారరజసాం
[illegible]దేనశాం[illegible] నయనాన్మోలాలయతే ప్రియే హాతనయా ము
త్సంగసంసంగినీం ॥ ౨౩ ॥ కేళీగృహాంతథాత్మానమలంకృత్య
స్మరాతురా। ప్రతీక్షతేయా[illegible]యితం సాస్యాద్వాసకసజ్జికా ॥
యథా ॥ కేళిసద్మనిసజ్జితేస్థితవతీస్వాంగంముహుర్భూషితం
పశ్యంతీముకురేభ[illegible]ప్రియేరతేసంకల్పయంతీక్రమం। పృచ్ఛంతీ
దివసావసానసమయస్యాసన్నభావం ముహుర్బాలా మేఽభవ
తః ప్రతీక్షణపరా మారామజాడ్యంకృధాః ॥ ౨౪ ॥ విరహేణ
కృతోత్కంఠావిరహోత్కంఠితామతా॥ యథా ॥ హా స్తన్య

సకసజ్జికా- స్త్రీణాంవారస్తు వాసక ఇతి పక్షే వాసకే వారదివసే సజ్జయతి
సజ్జీకరోతి హర్షేణ కేళీగృహాదికమితి వాసకసజ్జికా ॥ ఉదాహరతి॥ కేళీ
సద్మనీతి॥ శ్రీరామం ప్రతి సీతాసఖీవచనం - సజ్జితే సంభోగోపకరణైస్స
కృతే - ముహుః పశ్యంతీ క్రమం చాతుర్యవిశేషం సంకల్పయంతీ సమా
లోచయంతీ- పృచ్ఛంతీ-సఖీరితి శేషః- మే బాలేతి సముదాచారోక్తిః-జా
డ్యమాలస్యం ॥ ౨౪॥ అథ విరహోత్కంఠితాం లక్షయతి- విరహేణేతి॥
[illegible]తా[illegible]తా-సర్వేంద్రియసుఖాస్వాదోయత్రాస్తీత్యభిమన్యతే। త
[illegible] క్తా [illegible] తామ[illegible] [illegible]థా ఇత్యు[illegible] క్షలక్షణే

చ్ఛావిశేషోయస్యాస్సాతథోక్తా॥ ఉదాహరతి - హస్తేతి॥సాపత్నీతాత్వయ్యే వవర్తతేతద్వర్తనంత్వన్మాతానుబద్ధమితిభావః-అత్రస్వభావోక్తిరలం కారః॥ ౨౫॥ రాగేత్వలబ్ధవిషయా వేదనామహతీచయా। సంశోషణీచగా త్రాణాంతాముత్కంఠాంవిదుర్బుధాఇతిపక్షమనుసృత్యోదాహరణాంత రమాహ - కందర్పఇతి॥ హేమమసఖిత్యార్తవశాత్సంబోధనం-త్వంవా సత్వరంగత్వాసమానయేత్యాకూతం- చైత్రానిలైర్మలయమారుతైః ఉ ద్దీపయన్ప్రజ్వాలయతి-ఇతఃపరంకింకరిష్యతి వేతిభావః-హంతేతిఖేదే-హంం తహన్తేనుకంపాయాంవాక్యారంభవిషాదయోరిత్యమరః - కాగతిరితి వేద నాతిశయోక్తిః-అత్రవిరహేఅనలత్వారోపస్యచంద్రకిరణేషు చందనేంధ

స్తముఖాంబుజానపరతంద్వారేపథస్థితింత్వన్మార్గేచలితం స ఖీజనమపిత్వామేవసామన్యతే। ఏకాంప్రేషితవత్యపిప్రియ సఖీమన్యాంపునః ప్రేషయత్యాహోరాదిపరాఙ్ముఖీ రఘుపతే త్వయ్యేవసాసక్తితే ॥ ౨౫ ॥ యథావా॥ కందర్పోవిరహానలే మమస్వయం ఉప్త్వాచకోరాంగనాచంచూఖండితచారు చంద్రకి రణశ్రీఖండకాండచ్ఛటాః। చంచన్మాకందచూతరేణు పిక్వై శ్చైత్రానిలైస్సంప్రతం హంతోద్దీపయతి ప్రియోరఘుపతి ర్నాయాతి కామేగతిః ॥౨౬ ॥ ప్రియోవంచితాజ్ఞేయావిప్రల బ్ధాస్మరాతురా॥యథా॥శ్వసితమృదితమేతత్సద్మసంకేతితంమే శిశిరయతిహిచంద్రోనత్వహోయాగాన్మచంద్రః। అజనిరజనికా లస్సాంప్రతంయాతయా మస్స్వభవనమయిసఖ్య స్సత్వరం

నత్వారోపంప్రతిహేతుత్వాత్పరంపరితరూపకమలంకారః॥ ౨౬ ॥ అథవి ప్రలబ్ధాలక్షయతి- ప్రియేణేతి॥ వంచితాఅనాగమనేనప్రతారితా॥ఉదా హరతి-శ్వసితేతి॥శ్వసితైర్వేదనావశాన్నంతతప్రసర్పదుష్ణనిశ్వాసై రితంపరిభ్రమణాత్పరితస్థాపితమిత్యర్థః - చంద్రశ్శిశిరయతిహిఃతల్లాప్రవిష్టైః కరైశ్శీతలయతిఖలు - ఓభానవర్యాః ప్రభాత ప్రాంసామ భావః- రామచంద్రస్తునశిశిరయతి-అగమనాసంపనే నేత్యాశేషాఃకతిః ఇతివిషాదే - అహోయానిగర్ధతస్య స్వైవిషాదకగుణాన్వయేలక్షయతి- యాలాగతామాయాయస్యసతిసోక్తిః - సత్వరంయాహితిపాఠేస్సా

సంప్రతియామో గచ్ఛామః- యాతేత్యనేనాద్యాప్యాగమనాభిలాషః కిం
చిదస్తీతిసూచ్యతే - అత్రానుప్రాసయమకయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౭ ॥
అథఖండితాంలక్షయతి॥ క్వచిదితి-క్వచిన్నాయికాంతరసన్నిధౌ ॥ ఉదా
హరతి- సీతక్షుపక్షఇతి॥ వివస్వాంతుస్సూర్యః- ధృష్టనాయకశ్చ-క్వచిత్ మేరో
రుత్తరభాగేనాయికాంతరసన్నిధౌచ- సీతక్షుపోయాపితరాత్రిః - అతఏ
వాధఃకృతంజీవనంజలం యస్యాస్తస్యాః- అన్యత్రాధఃకృతంవ్యర్థీకృతం
జీవనంప్రాణధారణంయస్యాస్తస్యాః- రాగాన్వితఆరుణ్యయుక్తః- అన్య
త్రానురాగయుక్తః- తుహినంహిమమేవబాష్పంముంచతీతితస్యాః - అ
న్యత్ర తుహినబిందుసదృశాశ్రుకణాన్ముంచతీతితస్యాః - కించ లీనాపద్మ
సంకోచాత్తిరోహితాశ్రీర్యస్యాంతస్యాః- అన్యత్రవిలీనశోభాయాః- అ

యాతయామః॥ అహోబాణఇతిషట్పదే ॥ ౨౭ ॥ క్వచిన్నీతక్షుపే కాంతే
క్షింకితేన్యాకషాయితా ॥ యథా ॥ మమైవ వ్యాయోగే ॥ సీతక్షు
పః క్వచిదథః కృతజీవనాయారాగాన్వితస్తుహినబాష్పముచో
నలిన్యాః। లీనశ్రియోవిగళితాళిగిరోఽవస్యాన్స్పృష్టాతిపాదపత
నేనపునఃప్రహర్షం ॥ ౨౮ ॥ నిరస్యదయితంకోపాత్పశ్చాత్తా
పముపాగతా। కలహాంతరితానామకళావిద్భిరుదాహృతా ॥ య
థా ॥ ప్రాణాఃపంచవిరించినామకృతాబాణాశ్చతన్మారణాః
పంచైవాత్మభువస్తథాపినభయంతేభ్యోమమాశంకితం। షష్ఠం
ప్రాణమహంనరాఘవమయంయత్ప్రాగ్వినాసంస్థితాకోపా

తఏవవిగళితాఅళిగిరోయస్యాస్తస్యాః-అన్యత్రవిగళితాఅళిగిరస్సఖీసల్లా
పాయస్యాస్తస్యాః- నలిన్యాఃపద్మిన్యానాయికాయాశ్చపాదపతనేనకిరణ
ప్రసారేణపాదయోఃపతనేనచ-పునఃప్రహర్షంవికాసంఆనందంచ-పుష్ణాతి
అత్రప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతనాయకవృత్తాంతప్రతీతేస్సమాసో
క్తిరలంకారః॥ ౨౮॥ అథకలహాంతరితాంలక్షయతి- నిరస్యేతి ॥ దయితం
ప్రణామాదినాప్రసాదనపరంప్రియం-కలహాసతిసుఖానాంతరితా॥ఉదా
హరతి- ప్రాణాఇతి॥ తేషాంప్రాణానాంమారణాఅపహర్తారః - యద్య
స్మాత్ ప్రాగ్రాఘవమయంషష్ఠంప్రాణంవినానసంస్థితాతస్మాత్తేభ్యో
[illegible]యంనాశంకి-కితం [illegible] బాణస్యపంచభిర్బాణైఃపంచానాంప్రాణానా

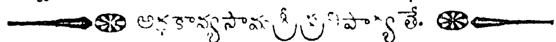
ప్రహరణేపి రాఘవరూపపాత్రిణ సన్నిధౌ సమహితమాన్నసభీతిరభూదితి భావః-
కోపాత్తం వివిధాయుధాద్యస్మరశరా ఏవ గ్రాహాస్తైః కథం నగృహ్యా గృహీ
తాః కథం నభవేయం-తదధీనా భవిష్యామీతి భావః అత్ర రాఘవే ఆరోప్యమా
ణస్య పాత్రత్వస్య భయాభావోపయోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః-స్మరశ
రగ్రాహైరితి రూపకమితి తయోస్సంసృష్టిః॥ ౨౯ ॥ అథ ప్రోషితభర్తృ
కాం లక్షయతి- దేశాంతరేతి॥ కాంతే - కథాభిః కమనీయాభిః కామ్యైర్ఘో
రైశ్చ పర్వదా। ఉపచారైశ్చరమయేద్యస్స కాంత ఇతీరిత ఇత్యుక్తలక్షణ
ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- రామ ఇతి॥ గచ్ఛతి సతి- నతు గతే - కందర్పాగ్నేర్మద

దర్పవిధూయత్వం స్మరశరగ్రాహైర్గృహ్యే కథం॥ ౨౯ ॥ దే
శాంతరం గతే కాంతే ఖిన్నా ప్రోషితభర్తృకా। యథా ॥ రామే
గచ్ఛత్యసురవిజయం కర్తుం కామే వనాంతం భూనందిన్యా దినశశిక
లాపాండురః కాంతిపూరః। కందర్పాగ్నిర్దధతి వపుషి స్పష్టమం
గారభంగీమంగీచక్రే భసితపటలీరూపణాటోపముద్రాం॥ అత్ర
కందర్పాగ్నేరితి పంచమీ। అసురాః ఖరాదయః॥ ౩౦ ॥ అనురక్తా స్వ
యం కాంతం యాతి యా సాభిసారికా ॥ యథా ॥ రావణావర
జా తత్ర రాఘవం మదనాతురా। ప్రపేదే నిదాఘార్తా వ్యాలీవ
మలయద్రుమం ॥ ౩౧ ॥ యథా వా॥ ఘోటీతీక్ష్ణఖురక్షతక్షితిర
జస్సాంద్రాంధకారావృతే సంయత్రాత్రిముఖే కృపాణలతికా
సూచీకృతాలంబనా। శుండాలద్యుతిడంబరాంబరధరా శూరై
కభోగోన్ముఖీ శ్రీస్త్రీరభిసారికా రఘుపతేరంగం సమాలింగతి॥

నానలాత్ - అంగారభంగీం దధతి దధానే - భసితపటల్యా భస్మపుంజస్య
రూపణాటోపః ఆచ్ఛాదనాతిశయస్తస్య ముద్రాం చిహ్నం ॥ ౩౦ ॥ అథా
భిసారికాం లక్షయతి- అనురక్తేతి-స్మరార్తాభిసరేత్కాంతం సా రమయేద్వా
భిసారికేతి ద్వివిధమభిసరణం - సార్థమేవేతి-దూత్యాదిముఖేనేతి శేషః- త
త్రాత్యపత్యావలంబనేనోదాహరతి-రావణేతి॥ రావణస్యావరజా స్వసా-
అత్రోపమాలంకారః॥ ౩౧ ॥ ....*
ఉదాహరణాంతరమాహ- ఘోటీతి ॥ శుండాలానాం ద్యుతిడంబరః కాం
త్యాడంబర ఏవాంబరమవగుంఠనపటం ధరతీతి తథోక్తా శ్రీస్త్రీ రేవాభి

సారికా - అత్ర రూపకాలంకారః ॥ ఏవం నాయికాస్సామాన్యతోఽష్టవిధా న్నిరూప్య తాసామేవ ప్రత్యేకం త్రైవిధ్యేన చతుర్వింశతి సంఖ్యా భవతీత్యాహ-ఏతాశ్చేతి - ముగ్ధాస్వాధీనపతికా మధ్యాస్వాధీనపతికా ప్రౌఢాస్వాధీనపతికేత్యేవం ప్రకారేణావస్థాత్రయయుక్తాశ్చతుర్వింశతిసంఖ్యాకా భవంతీతి భావః- తాః పునరితి- తాః పునస్స్వాధీనపతికాద్యష్టవిధనాయికా ఏవ - పద్మిన్యాదీతి-పద్మిన్యాదయో జాతిభేదాః - నావస్థా భేదా ఇతి భావః - తాసామితి- నేహ ప్రపంచ్యత ఇతి- తత్స్వరూపస్య బహుళవక్తవ్యత్వాదన్యత్రైవోక్తత్వాచ్చ నాత్రోచ్యత ఇత్యర్థః ॥ ౩౨ ॥ ఏవం నాయకస్వరూపం ని

ఏతాశ్చ ముగ్ధామధ్యాప్రగల్భాభేదేన త్రివిధా భవంతి- తాసాం
స్వరూపం రసతరంగే వక్ష్యామః - తాః పునః పద్మిన్యాదిభేదేన చ
తుర్విధాః- తాసాం లక్షణం కామశాస్త్రే ప్రసిద్ధమితి నేహ ప్రపం

చ్యతే ॥ ౩౨ ॥ ఉదాత్తయుక్తగుణః శిష్టస్య నాయకస్య కథాశరీ
రనిర్వర్తకం కావ్యం నిలయం యిత్యుదాత్తత్వాన్న ప్రిందస్త్యయతి ॥
బీజం హి తస్యాః కవితాలతాయాః ప్రాంచో వదంతి ప్రతిభావి
శేషం । సత్కావ్యశాస్త్రాభ్యసబోధనాదిజలావసేకాదికమీర
యంతి ॥ ప్రాంచ ఇతి నాంచేః పూజాయామిత్యుపధానకారస్య
లోపప్రతిషేధః- ప్రతిభేతి - ఆతశ్చోపసర్గ ఇత్యఙ్ అకర్తరి చ
కారకే సంజ్ఞాయామితి కరణార్థతా ప్రతిభాంత్యనయేతి ప్రతిభా-
స్మృతిర్వ్యతీతవిషయా మతిరాగామిగోచరా । బుద్ధిస్తాత్కాలి

రూప్య కావ్యస్వరూపనిరూపణం చికీర్షుస్సంప్రతి తదుత్పత్తిహేతుం ప్రతిపాదయతి-అథేతి ॥ ఉదాత్తైర్గుణైర్మహాకులీనత్వాదిభిర్విశిష్టస్య - కథైవ శరీరం తస్య నిర్వర్తకం నిష్పాదకం ॥ బీజమితి- స్వయం వ్యాకృతం ॥ ప్రాంచ ఇతి- ప్రకర్షేణాంచ్యంతే పూజ్యంత ఇతి ప్రాంచః- ప్రతిభేతి- ఆతశ్చోపసర్గ ఇత్యఙ్ -అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయాం - ఉపసర్గ ఉపపదే సత్యాదంతాద్ధాతోః కర్తృభిన్నకారకవాచకస్సన్ ఙ్భవతి సంజ్ఞా చేత్ప్రకృతిప్రత్యయసముదాయః ప్రజ్ఞార్థతా-ప్రతిభాంత్యనయేతి భానం ప్రతికరణత్వాత్- కార్యకాణి ... తం-ప... సంప్రదానం తత్రైవ చ । అపాదానాధికర

ణమిత్యాహుఃకారకాణిషడితి - ప్రాచీనేతి-శక్తిః కవిత్వబీజభూతస్సం స్కారవిశేషఇతికావ్యప్రకాశకృతః-ఏతేనప్రతిభాశబ్దోవ్యాకృతః - ప్ర స్ఫుతావేతి-అత్రయాంవినేత్యనువర్తతే- ఉద్బోధఃస్ఫూర్త్యున్ముఖత్వం - యథేతి-అంతరంగత్వాన్ముఖ్యత్వాత్ ॥ ౩౨ ॥ ఏవంకవితాకారణాదికము క్త్వా సంప్రతికావ్యసామాన్యలక్షణమాహ - సగుణాలంకృతీఇతి॥కావ్యమి

కీజ్ఞేయాప్రజ్ఞాత్రైకాల్యగోచరా । ప్రజ్ఞాంనవనవోన్మేషశాలి నీంప్రతిభాంపిమరిష్యక్తలక్షణాప్రాచీన జనకృతసుకృత వి శేషసముత్పాదితాశక్తిః । యాంవినాకవితైవనప్రసరేత్ । ప్రస్ఫుతావాఽఽపహాస్యయాస్యాత్ । తస్యావిశేషఉద్బోధః। తంకవితాలతాయా బీజంప్రధానకారణంప్రాంచః ప్రా హుః। కావ్యానిరామాయణాదీని।శాస్త్రాణికాణాదపాణినీ యాదీని । ఆదిశబ్దేనగజతురగఖడ్గాదిశాస్త్రాణాంపరిగ్రహః। తేషామవబోధనంసమ్యగర్థపరిచ్ఛిత్తిః । ద్వితీయేనాదిశబ్దేన కావ్యవిచ్ఛిత్తయా కావ్యకరణవిచారయోర్నిరంతరపరిశీలనం వివక్ష్యతే।అనవరతమభ్యస్యతామేవ కవీనాం కావ్యేషుపా కోదయదర్శనాత్ । ఏతత్సర్వంతస్యాజలావసేకాదికంప్రా హుః । అత్రాదిశబ్దేనవోహదాదిపరిగ్రహః। యథాహిలోకేతి పాథః పవనాదీనాంకారణత్వేప్యంకురోత్పత్తావంతరంగత్వా త్ప్రాధాన్యంబీజస్య । ఏవంప్రతిభాశక్తేరపికవితోదయేంత రంగత్వాద్వ్యుత్పత్తిమాంద్యావిర్భూతదోషనిరాకరణప్రభ విష్ణుత్వాచ్చప్రాధాన్యమితిభావః ॥ ౩౩ ॥అథనాకావ్యసా

కావ్యలక్షణం.

మాన్యలక్షణమాహ ॥ సగుణాలంకృతీకావ్యంపదార్థౌదోషవ ర్జితౌ ॥ గుణాదీనాంలక్షణాన్యత్ర తత్ర తత్రరంగేషువక్ష్యామః। ఏ

తల్లక్ష్యనిర్దేశః-శిష్టంలక్షణం- అత్రగుణాలంకారాదియుక్తస్యశబ్దార్థయుగ ళస్యైవ కావ్యత్వప్రతిపాదనాత్పదార్థావితిద్వంద్వ నిర్దేశాచ్చ కమనీయ శబ్దఏవవాఅర్థఏవవా కావ్యమిత్యపక్షద్వయంనిరస్తమితిజ్ఞేయం - నను గు ణాదీనామంబోధైత్యుటితలక్ష్యపరిజ్ఞానంకథమిత్యాశంక్యాహ - గుణాదీనామి

-సగుణయోరనలంకారయోస్సదోషయోశ్చాతివ్యాప్తివారణాయవిశే ణవైశిష్ట్యం- నన్విదంలక్షణమసంభవాక్రాంతమిత్యాశంక్యపదశబ్దస్య వక్షితార్థమాహ-పదశబ్దేనేతి - సుప్తిఙంతాన్యతరపరత్వేతుగుణాలంకారాదివైశిష్ట్యాసంభవాత్ - వాక్యపరత్వేయుక్తిమాహ-తత్రైవేతి- వాక్యేపివేత్యర్థః-పదంలక్షయతి-పదమితి - సుప్తిఙన్యతరవిభక్త్యంతత్వంపదసామాన్యలక్షణం-వైయాకరణాభిమతలక్షణమాక్షిపతి- సుప్తిఙంతమితి - అయంభావః-సుబంతంపదమిత్యుక్తేతిఙంతేతివ్యాప్తిః- తిఙంతంపదమిత్యుక్తేసుబంతేతివ్యాప్తిః- సుబంతత్వేసతితిఙంతత్వంపదత్వమిత్యుక్తేఅసంభవఇతి ౧. పదవిభాగమాహ- పదమితి॥వాచకమితి॥తత్పదమిత్యర్థః- త్రిధేతి- విభాగాదేవత్రైవిధ్యసిద్ధౌత్రిధేత్యనేనవ్యంగ్యజీవితకత్వాత్కావ్యస్యవ్యంజకస్యాప్యత్రావశ్యకత్వమితిజ్ఞాప్యతే॥వాచకంలక్షయతి-సాక్షాదితి॥సాక్షాదవ్యవధానేనసంకేతితోయోర్థస్తస్యబోధకంబోధజనకం- అ

దశబ్దేనాత్రపదసందర్భాత్మకంవాక్యం లక్ష్యతే-తత్రైవ కావ్యలక్షణసంభవాత్ - పదం విభక్త్యంతం వేద్యం- సుప్తిఙంతం పదమితిపదలక్షణస్యప్రత్యేకసముదాయపక్షయోః వ్యాప్త్యసంభవదోషగ్రస్తత్వాత్ ౧. పదంవిభజతే ॥ వాచకంలక్షకంచైవవ్యంజకంచేతి తత్త్రిధా ॥ ఆద్యం లక్షయతి ॥ సాక్షాత్సంకేతితార్థస్య బోధకం తేషు వాచకం ॥ సంకేతితో

త్రసాక్షాత్త్వంపదార్థాంతరప్రతీత్యవ్యాపకత్వం-లక్షణాయాంముఖ్యార్థబాధాదిరూపసంకేతసాపేక్షత్వాల్లక్షకేతివ్యాప్తివారణాయసాక్షాదితి-ముఖ్యార్థబాధాదిత్రితయసమయసాపేక్షాలక్షణేతి కావ్యప్రకాశ కారోక్త్యాతస్యవ్యవధానేనలక్ష్యార్థబోధకత్వాన్నసాక్షాత్త్వం-యస్యశబ్దస్యయత్రావ్యవధానేన సంకేతో గృహ్యతే సతస్యవాచక ఇతి మమ్మటపాదాః-యస్సాక్షాత్సంకేతితోర్థస్తంయః ప్రతిపాదయతిసవాచకస్తస్యేత్యర్థ ఇతివరదరాజాగ్ర్యాః - [illegible].దవ్యవధానేనసంకేతితస్యార్థస్యబోధకం వాచకమితిషష్ఠ్యర్థః [illegible] దర్థప్రతిపాదకశబ్దత్వమిత్యేకంలక్షణం సంకేతితార్థప్రతి [illegible] చాపరంలక్షణంవాచకస్యేతి లక్షణద్వయ [illegible] యం తేతద్వ్యేద ఇతిచ స[illegible]

ప్రదాయాపరిజ్ఞానాసంభావితార్థోపపాదనావశ్యకార్థాప్రతిపాదనా యతనంకస్యచిద్వ్యాఖ్యానమపాస్తం-సంకేతశబ్దార్థంపి వేక్తుంసంకేతితశ బ్దార్థమాహ-సంకేతితఇతి-సంకేతోస్యగృహీతస్సంకేతితః-అతఏవగృహీ తస్సంబంధోయస్యసఇత్యాశయేనగృహీతసంబంధఇత్యర్థఇత్యుక్తం - శ బ్దార్థయోర్నిశ్చితసంబంధదార్ఢ్యపాదనాయకతిపయసంబంధాభావాన్ప్రతి పాద్యనిరాకరోతి-నస్వేత్యాదినాతస్మాన్నశబ్దార్థయోస్సంబంధఇత్యంతే న- అయంసంకేతపదవాచ్యశ్శబ్దార్థయోస్సంబంధఃకశ్చిదభిధానఇత్యర్థః శబ్దార్థయోస్సంబంధ ఇతిపదద్వయమగ్రే నతావదిత్యాదివాక్యేష్వనువ ర్తతే-ననుశబ్దార్థయోస్తాదాత్మ్యంశ్రవణాదభేదోస్త్విత్యాశంక్యనిరాచష్టే నతావదితి-తాదాత్మ్యమభేదఃనతావన్నైవ-భవతీతిశేషః- తత్ర హేతుం దర్శయతి-విలక్షణతయేతి-అయంభావః- శబ్దస్యవర్ణాత్మకతయాఽర్థస్య ద్రవ్యాదిరూపతయాచవైలక్షణ్యాదభేదోనసిధ్యతీతి - ననుశబ్దప్రయో గస్యార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాత్కార్యకారణభావోభవత్విత్యాశంక్య పరిహ

గృహీత సంబంధ ఇత్యర్థః । నను కోయం శబ్దార్థయో స్సం
బంధః - న తావత్తాదాత్మ్యం-విలక్షణతయా ప్రతీతేః- నాపి
కార్యకారణభావః - శబ్దస్యనిత్యత్వేగగనకార్యత్వే చస్వార్థే
నసహకార్యకారణభావాభావాత్ - నాపిదేశకాలావినాభా
వః భిన్నదేశకాలత్వాత్ - నాపిసంయోగః- శబ్దస్యద్రవ్య

రతి-నాపీతి - తత్రకారణమాహ శబ్దస్యేతి-శబ్దస్యనిత్యత్వమితిమీమాంస కాః- గగనజన్యత్వమితినైయాయికాః- అయంభావః-కార్యమాత్రస్యా నిత్యత్వనియమేననిత్యస్యశబ్దస్యకార్యత్వాసంభవాద్గగనజన్యస్యతస్యగగ నకార్యత్వేనాన్యకార్యత్వాయోగాచ్ఛబ్దస్యాపి శబ్దార్థయోః కార్య కారణభావసద్భావసంభావనాలేశోపినాస్తీతికల్పనాకల్పేతి - నను యస్మిన్దేశేకాలేచశబ్దోస్తియత్రైతస్మిన్నేవార్థోపీతి దేశకాలావినాభా వోభవత్విత్యాశంక్యసోపినసిధ్యతీత్యాహ -నాపీతి - తత్రహేతుమాహ భిన్నేతి॥ అయంభావః - లోకేయోయదావినాభావోభవతిశబ్దస్యైతత ద్దేశేస్తిమానకాలేచవర్తమానత్వాత్ప్రత్యుత... స్యస్యాలంకారాదే శభూతకాలేచ...

నను వాగర్థావివసంపృక్తౌ ఇత్యభియుక్తోక్తేస్సంయోగోఽస్త్వితి శంక్య
సోఽప్యయుక్త ఇత్యాహ - నాపి సంయోగ ఇతి ॥ తత్ర హేతుం దర్శయతి-శ
బ్దస్యేతి- శబ్దో ద్రవ్యమితి మీమాంసకాః- గుణ ఇతి నైయాయికాః - ద్రవ్య
త్వపక్షేఽస్యార్థేన గుణేన గుణత్వపక్షేఽస్యార్థేన ద్రవ్యేణ వా తదయోగాత్ -
అయం భావః - శబ్దస్య ద్రవ్యత్వమితి మతే ద్రవ్యభూతస్య రూపశబ్దస్య
గుణభూతస్య శుక్లాదిరూపతదర్థస్య చ - గుణత్వమితి మతే చ గుణభూతస్య
ఘటశబ్దస్య ద్రవ్యభూతస్య ఘటరూపతదర్థస్య చ గుణగుణినోస్సమవాయ ఇ
తి సమవాయసంబంధాపశ్యంభావాత్సంయోగో న సిధ్యతీతి ॥ నను శబ్దో
చ్చారణాదర్థస్మృతేరనుభూయమానత్వాదర్థస్మృతిజననశక్తిరస్త్వితి ఆ
శంక్య సాఽప్యయుక్తైవేత్యాహ- నాపీతి- అర్థస్మృతిజననశక్తిరపి సంబంధో
నైవ-న భవత్యేవేత్యర్థః- అయమగృహీతః కార్యోపయుక్తో వాగృహీతో
వేతి ద్వేధా వికల్పం హృది నిధాయ వికల్పద్వయపరిహారరూపేణ తత్ర హేతు

త్వేన గుణత్వే వాస్యార్థేన గుణేన ద్రవ్యేణ వా తదయోగాత్ । నా
ప్యర్థస్మృతి జననశక్తిరేవ సంబంధః । అగృహీతస్య తస్య కా
ర్యానుపయోగాత్ । అన్యథాఽవ్యుత్పన్నస్యాపి శబ్దార్థప్ర
తీతి ప్రసంగాత్ గ్రహణాపేక్షాయాం స్వజన్యార్థస్మృత్యైవ
స్యానుమానాదన్యోన్యాశ్రయప్రసంగాత్ । స చ పూర్వపూ

ముపపాదయతి - అగృహీతస్యేతి-అజ్ఞాతస్యేత్యర్థః - వైపరీత్యేఽనుభవ
వైరుధ్యం దర్శయతి- అన్యథేతి- అగృహీతస్యాపి కార్యోపయోగిత్వోక్తా
విత్యర్థః - అవ్యుత్పన్నస్య శక్తిగ్రహణజన్యసంస్కారరహితస్యాపి - గ్ర
హణాపేక్షాయామితి- అగృహీతత్వపక్షస్యానుపయుక్తత్వాద్గృహీతత్వ
పక్షాకాంక్షాయామిత్యర్థః- స్వజన్యయా అర్థస్మృతిజననశక్తిజ్ఞానజన్య
యాఽర్థస్మృత్యాస్వస్యవిశిష్టశక్తిజ్ఞానస్యాను మానాదన్యోన్యాశ్రయ
ప్రసంగస్తస్మాత్ -అయం భావః- సిసాధయిషితస్య సందిగ్ధదశాపన్నస్య
విశిష్టశక్తి సంబంధస్య యద్జ్ఞానం తస్య తజ్జన్యయైవార్థస్మృత్యా నిర్వ
హణే సత్యహమర్థస్మృతిమాన్ అర్థస్మృతిజననశక్తిజ్ఞానాత్ అహమర్థస్మృ
తిజననశక్తిజ్ఞానవాన్ - అర్థస్మృతేరిత్యుభయథాప్యనుమానప్రసంగాదర్థ
స్మృతిం ప్రతి విశిష్టశక్తిజ్ఞానం విశిష్టశక్తిజ్ఞానం ప్రత్యర్థస్మృతిశ్చ సాధనమి

త్యన్యోన్యాశ్రయప్రసంగస్తస్మాద్గృహీతత్వపక్షోఽప్యననురూపఇతి - నన్వ
ర్థస్మృతిజననశక్తిర్గృహీతైవార్థస్మృతింజనయతీత్యత్ర పూర్వస్మృత్యావి
శిష్టశక్తిజ్ఞానస్యవివక్షితత్వాన్నాన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యుపపత్తికల్పనమప్య
యుక్తమిత్యాశయేనాహ- నచేతి॥ తదనుమానాద్విశిష్టశక్తిజ్ఞానానుమా
నాదిత్యర్థః - అయంభావః- శబ్దశ్రవణానంతరంసంగతిగ్రహణకాలీనప
దార్థస్మృత్యనుమితాద్విశిష్టశక్తిజ్ఞానాత్పునః పదార్థస్మృతావభ్యుపగతా
యాం పూర్వస్మృత్యా శక్తిజ్ఞానానుమానా దన్యోన్యాశ్రయ పరిహార
స్స్యాదిత్యుక్తిరప్యయుక్తైతి । తత్ర హేతుమాహ - అనవస్థేతి-అయమా
శయః - అన్యోన్యాశ్రయేపరిహృతేపిపూర్వస్మృత్యావిశిష్టశక్తిజ్ఞానాను
మానాంగీకారేపూర్వస్మృతేఃకారణత్వేనశక్తిజ్ఞానమపేక్షితం-తస్యపు
నఃపూర్వస్మృతిరపేక్షితా - తస్యాఃపునశ్శక్తిజ్ఞానమితిపూర్వపూర్వమా
కాంక్షాయాఃపరిశాంతేరనవస్థాఖ్యదోషాపత్తేః పూర్వస్మృత్యనుమితే

ర్వస్మృత్యాతదనుమానాదుత్తరోత్తరస్మృతిజన్మ । అనవస్థా
ప్రసంగాత్ । కించ యత్ర సంబంధిదర్శనాత్సంబంధ్యంతర
స్మృతిస్తత్ర సాదృశ్యవిరోధాదిరేవసంబంధోనియతః సచప్ర
కృతేనాస్తి । తస్మాన్నశబ్దార్థయోస్సంబంధ ఇతి చేత్, అత్రో
చ్యతే-అస్తుశక్తిరేవసంబంధః - సచసంగతిగ్రహణకాలపద

నవిశిష్టశక్తిజ్ఞానేనోత్తరస్మృతిప్రభవతీత్యస్యసాంప్రతమితి- పదార్థానామ
నేకత్వాత్పూర్వపూర్వేతిద్విరుక్తిః - జ్ఞాతాజ్ఞాతపరికల్పనసహత్వా దర్థ
స్మృతిజననశక్తిరపినైవసంబంధ ఇతిపూర్వేణసంబంధః - సాదృశ్యాదేర
త్రానవకాశపవేర్యాహ-కించేతి - సంబంధిదర్శనాత్ప్రవయాదిదర్శనాత్సం
బంధ్యంతరస్మృతిర్వాదిస్మృతిః-గజాదిదర్శనాత్సింహాదిస్మృతిశ్చభవతిత
త్రసాదృశ్యంవిరోధశ్చసంబంధః - ఘటాదిదర్శనాచ్చిత్రజాదిస్మృతేస్స్వ
స్వామిభావాదరాదిశబ్దార్థః సచప్రకృతేశబ్దార్థయోర్నాస్తి - తస్మాదితి
సంబంధస్యదుర్నిరూపత్వాచ్ఛబ్దార్థయోస్సంబంధఏవనాస్తీతిపూర్వప
క్షః ౨. అనిర్ణీతసంబంధనిర్వహణాయ ప్రతిజానీతే - అతోఽభిధీయ
తే॥ వివక్షితస్సంబంధఃక ఇత్యత్రాహ - అస్తుశక్తిరేవేతి॥ అభిధాప
పర్యాయాసంకేతపదవాచ్యా [illegible] - అత్రాస్తి

త్యనేనవిశిష్టశక్తిపన్మాత్రదోషగంధ ఇతిసూచితం - అస్తుశక్తిస్సంబంధస్తస్యాప్యగృహీతస్యగృహీతస్యవోపయోగ ఇత్యాశంకాయాంగృహీతస్యైవోపయోగఇత్యాశయేనగ్రహణసమయమాహ - సచేతి-సంగతిగ్రహణకాలేఅస్యపదస్యాయమర్థోనురూపఇతిసందర్శజ్ఞానసమయఏవ- యదాసంగతిర్గృహ్యతేతదైవాస్మిన్పదఇదమర్థాభిధాయినీశక్తిరస్తీతిగృహ్యతఇత్యర్థః - సంబంధాభిమానేన సఇతినిర్దేశః - అస్త్వేకదాశక్తిగ్రహస్తతఃకథంసమయాంతరే-ర్థస్మృతిరిత్యతఆహ-తదితి-తేనసంగతిగ్రహణకాలీనశక్తిగ్రహేణ జనితస్సంస్కారశ్శబ్దదర్శనేనసముద్బుద్ధస్సంస్ఫూర్తః - అత్రదర్శనంశ్రవణస్యాప్యుపలక్షణం- సతోభావస్సత్తావిద్యమానత్వం- తన్మాత్రేణస్వసత్తయైవేత్యర్థః- సంస్కారవశాదర్థస్ఫూర్తిర్భవతీతిసర్వానుభవః- నను శక్తిరూపసంబంధవిశిష్టశబ్దజ్ఞానాదేవార్థస్మృతౌ కింపృథగ్భూతేనసంస్కారేణేత్యాశంక్యతత్సత్తాంవినానార్థస్మృతిరిత్యా

> గృహ్యతే - తజ్జనితసంస్కారశ్శబ్దదర్శనసముద్బుద్ధస్సత్తామాత్రేణార్థస్మృతింజనయతి - నత్వర్థప్రతియోగికసంబంధవిశిష్టశబ్దజ్ఞానమర్థస్మృతిహేతురభ్యుపగమ్యతే తథాసతిసంబంధస్యాపికారణకోటినివేశేనసంబంధాంతరాభ్యుపగమప్రసంగాత్ -అర్థస్యాపిసంబంధవిశేషణతయాప్రత్యక్షమవగతత్వేన

శయేనాహ- నత్వితి- అర్థప్రతియోగీఆధేయోయస్యసోర్థప్రతియోగికః- అర్థాచ్ఛబ్దానుయోగికత్వేనలభ్యతే- తాదృశోయస్సంబంధశ్శక్తిరూపసంబంధస్తద్విశిష్టోయశ్శబ్దస్తస్యజ్ఞానంకర్తృఅర్థస్మృతేర్హేతురితినాభ్యుపగమ్యతేనాంగీక్రియతే- తత్రహేతుందర్శయతి- తథేతి-సంబంధస్యశక్తిరూపసంబంధస్యాపి కారణకోటౌనివేశేన కారణపరంపరాంతఃపాతిత్వాత్సంబంధరూపంవిహాయకారణరూపతాపన్నత్వేనేతియావత్ - సంబంధాంతరస్యాభ్యుపగమప్రసంగాత్ - నిరూప్యత్వస్యశక్తిరూపసంబంధస్యాన్యథాత్వేనశబ్దార్థయోస్సంబంధాంతరాంగీకారప్రసక్తేరిత్యర్థః- అనిష్టాంతరమప్యస్తీత్యాహ - అర్థస్యేతి - సంబంధవిశేషణతయాకారణకోటౌ ప్రథమోపాత్తత్వాత్సంబంధవిశేషణత్వేన ప్రత్యక్షం శబ్దజ్ఞానాత్పూర్వమవగతత్వేనవిశిష్టజ్ఞానంవిశేషణజ్ఞానజన్యమితినియమాదాపాదే

వజ్ఞాతత్వేనపునస్తస్యార్థస్యావగమాయజ్ఞానాయశబ్దస్యవైయర్థ్యప్రసంగాచ్చ - శబ్దప్రసక్తింవినైవార్థజ్ఞానస్య జాతత్వాచ్ఛబ్దస్య వైయర్థ్యప్రసంగఇతిభావః - ఏతస్సంసారరస్సత్తామాత్రేణార్థస్మృతిం జనయతీతిసాంప్రతమితిబోధ్యమితిభావః - ఏవం శక్తిసంబంధం నిర్వాహ్యసాదృశ్యాదిసంబంధకోటింసింహావలోకనన్యాయేనవిమృశ్య తత్ర త్రైధావికల్పతృతీయంద్వేధా వికల్ప్య క్రమేణపరిహరతి - యత్తూక్తమిత్యాదినా స్వవచనవ్యాఘాతాదిత్యంతేన - ఉతేతివితర్కే - శబ్దార్థవచ్ఛబ్దార్థయోరివ - అన్యత్రగోగవయాదిస్థలేష్వపి - తత్సాదృశ్యం-ఉతేత్యాదివికల్పద్వయేపి వక్షితమితిపదస్యాన్వయ పూర్వకంకాక్వనుసంధానేన ప్రశ్నస్సమున్నేయః ॥ తత్రాద్యంపరిహరతి - నాద్యఇతి॥తత్రనిమిత్తందర్శయతి-

> పునస్తదవగమాయశబ్దవైయర్థ్యప్రసంగాచ్చ-యత్తూక్తమన్యత్ర సాదృశ్యాదిరేవ సంబంధఇతితత్రవక్తవ్యంకింశబ్దార్థయోరపిసాదృశ్యాదినాభావ్యమితివివక్షితం- ఉతశబ్దార్థవదన్యత్రాపితన్మాభూదితి- కింవాతదభావాత్ప్రకృతేపిస్మృత్యభావఇతి- నాద్యః-శబ్దార్థయోస్తదసంభవాత్ - నద్వితీయః - అన్వయవ్యతిరేకసిద్ధత్వాత్ - తృతీయేపిశక్తిసంబంధమంగీకృత్యస్మృత్యభావఆపాద్యతేవా ఉతసంబంధఏవనాస్తీతివా - నద్వితీయః కార్యగమ్యత్వాచ్ఛక్తిలక్షణసంబంధస్య-నాద్యః - మాతామేవంధ్యేతివత్ స్మృతిజననశక్తిరస్తిస్మృతిర్నాస్తీతిస్వ

శబ్దార్థయోరితి॥ ద్వితీయంనిరాకరోతి - నద్వితీయఇతి ॥ తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి- అన్వయేతి॥ సాదృశ్యసంబంధసద్భావాద్వ్యక్త్యంతరస్మృతిరిత్యన్వయేన తదభావాత్స్మృత్యభావఇతి వ్యతిరేకేణచసిద్ధత్వాదన్యత్రాపితన్మాభూదితినోపపద్యతఇతిజ్ఞేయం-తృతీయేపీతి-తదభావాదిత్యత్ర తస్యశక్తిసంబంధస్యాభావాత్సాదృశ్య భావాదిత్యేకోర్థః - తస్యైవాభావాదిత్యన్యోర్థః - ద్వితీయంపరిహరతి- నద్వితీయఇతి-తత్ర హేతుముపపాదయతి-కార్యేతి-అర్థస్మృతిరూపకార్యానుమేయత్వాత్ - ఆద్యంనిరాకరోతి-నాద్యఇతి-తత్ర హేతుందర్శయతి-మాతేతి- స్వోత్పత్తేర్వంధ్యాస్వసంతతేః[illegible]ణాన్మాతామేవంధ్యేతివచనవద్వ్యాహతమితిభావః- నిగమయతి-

తస్మాదితి-అనవద్యమదుష్టమిత్యర్థః ౩, ఏవం వాచకస్వరూపం తద్భేదనిరూపణం కర్తవ్యే వాచ్యభేదావగతిమన్తరేణ తద్భేదస్య దుర్గ్రహత్వాత్ప్రథమం వాచ్యభేదనిరూపణాయావసర ఇత్యాశయేనాహ- వాచ్యేతి-జాతిరితి-సాంకేత్యం సంకేతార్హమితి సామాన్యే నపుంసకలింగనిర్దేశః -జాతిగుణక్రియాద్రవ్యభేదేన చతుర్విధస్సంకేతవిషయ ఇత్యర్థః- జాతిరేవ-వేతిపక్షాంతరం - సాంకేత్యమిత్యనేన సూచితం సంకేతావశ్యకత్వం ప్రథయతి - తత్ర తావదితి-తత్ర తావత్తథా సతీత్యర్థః-సమయగ్రహః సంకేతగ్రహః సంకేతగ్రహసహకృతః సంకేతగ్రహసహకారవిశిష్టః - ఏతేన సంకేతగ్రహవిలంబాద్బోధవిలంబ ఇతి జ్ఞాపితం- యథా చక్షురాదీనాం స్వస్వవిషయబోధసామర్థ్యలక్షణశక్తౌ సత్యామపి సన్నికర్షాదివిలంబాత్తద్విలంబస్తథాశ

వచనవ్యాపారాత్-తస్మాచ్ఛక్తిస్సంబంధ ఇత్యనవద్యం ౩. వాచ్యభేదముఖేన వాచకభేదం వివక్షుర్వాచ్యభేదమాహ ॥ జాతిర్గుణః క్రియా ద్రవ్యం సాంకేత్యం జాతిరేవ వా ॥ తత్ర తావత్సత్యేవాస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి సమయగ్రహే శబ్దాదర్థవిశేషప్రతీతిరన్యథా నేత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సంకేతగ్రహసహకృత ఏవ శబ్దోర్థం బోధయతీతి సర్వసంప్రతిపన్నం - సంకేతగ్రహశ్చ జాతిగుణక్రియాద్రవ్యేషు జాతావేవ జాత్యా లింగితవ్యక్తౌ వా అన్యాపోహే వా మతభేదేన భవతి ౪, నను వ్యక్తీనామర్థక్రియాకారిత్వాత్తత్రైవ సంకేతః కిం న స్యాదితి చేత్త

బ్దస్యాపి సంకేతగ్రహవ్యవధానాద్బోధవ్యవధానమితి భావః- సంకేతగ్రహశ్చేతి- చస్త్వర్థః- మతభేదేనేతి- వైయాకరణమీమాంసకనైయాయికసౌగతమతానాం భేదేన ౪

నన్విత్యాదినా చేదిత్యంతేన వ్యక్తిశక్తిపక్షముపన్యస్య పర్యాయత్వప్రసంగ ఇత్యంతేన పరిహరతి - అర్థక్రియాకారిత్వాదానయనాదిక్రియాకారిత్వాత్-ఆనయనాదికార్యోపయుక్తత్వాదితి యావత్-అయం భావః - గామానయ సర్వోప్యయం నివర్తస్వేత్యాది వాక్యేషూత్తమవృద్ధేనోదీరితేషు మధ్యమవృద్ధస్య గవానయనాదికం పశ్యన్బాలోప్యేషాం విషయీభూతాయాం వ్యక్తావేవ శక్తిం గృహ్ణాతి. న తు జాత్యాదావపి తద్విషయ ఇతి తత్రైవ

సంకేతస్సముచిత ఇతి। ఏవంచేత్తర్హి పృచ్ఛానః ఇత్యాలంకారికః పృచ్ఛతి - కిమితి- తత్రాద్యం పరిహరతి- నాద్య ఇతి- తత్ర హేతుం ప్రతిపాదయతి - ఆనంత్యాదితి- ఆనంత్యం వ్యక్తిబాహుళ్యం- అయంభావః సర్వాశ్చ వ్యక్తయస్సర్వాకారేణార్థస్యైకదేశైకస్యాం వ్యక్తౌ శబ్దప్రయోగాసంభవేన సర్వాసు వ్యక్తిషు ప్రత్యేకం శక్తిగ్రహావాచ్యసత్త్యానంత్యాత్తదసంభవేన వ్యక్తీనాముపస్థిత్యసంభవేన చ శక్తిగ్రహాసంభవాత్సామాన్య ప్రత్యాసత్త్యౌ చ మానాభావాచ్చ సర్వాస్వితి పక్షకల్పో నావకల్పత ఇతి। ద్వితీయం పరిహరతి- నేతర ఇతి- తత్ర హేతుం దర్శయతి- ఇతరవ్యక్తావితి- అసంకేతితవ్యక్తావిత్యర్థః- అయమాశయః యద్యనంతర్హి శక్తిగ్రహస్య కారణత్వాసిద్ధి

పృచ్ఛానః కిం సర్వాసు వ్యక్తిషు ఉతైకదేశే - నాద్యః- ఆనంత్యాత్ - నేతరః - ఇతరవ్యక్తౌ గోవ్యవహారదర్శనేన వ్యభిచారాత్ - కించ వ్యక్తిసంకేతపక్షే గౌశ్శుక్లశ్చలో డిత్థ ఇత్యర్థభేదాభావేన పర్యాయత్వప్రసంగః ౫. యాతు వ్యక్తిస్స్వసమానవ్యక్త్యంతరబాహుళ్యరహితా యథా ఆకాశవ్యక్తిస్సా తాదృశీ వ్యక్తిరేవ శబ్దార్థోఽస్తు అనంత్యవ్యభిచారదోషాభావాత్ ఇతరాస్తు వ్యక్తయో జాత్యాలింగితా ఏవ శబ్దార్థాః - కేవలజాతేరర్థక్రియాశూన్యతయా పురుషప్రవృత్తియోగ్యత్వాభావాత్ కేవలవ్యక్తేరానంత్యవ్యభిచారాదిదోషగ్రస్తత్వాచ్చ ప్రత్యేకమసంకేతార్హత్వేఽపి మిళితయోః ప్రవృత్తినిమిత్తత్వముపపద్యతే- ఉక్తవిధయా విశిష్టస్యైవ శబ్దార్థత్వే ప్రామా

శ్శక్తిగ్రహవిషయస్యాపి శాబ్దబోధవిషయత్వసంభవాద్గోపదాదికాదశ్వాద్యభానప్రసంగశ్చేతి - దోషాంతరమాహ కించేతి- అయంభావః - జాతిగుణక్రియాద్రవ్యత్వేన విషయవిభాగాభావాత్పాణిహస్తాదివత్పర్యాయతా చేతి- తస్మాద్వ్యక్తిసంకేతపక్షోఽనుపపన్న ఇత్యాహూతం ౫, నైయాయికాస్సమాదధతే మాత్రేతి- కేవలజాతేరితి- అర్థక్రియాభిరానయనాదిభిశ్శూన్యతయా- కేవలవ్యక్తేరితి- అనంత్యేతి - పర్యాయత్వమాదిశబ్దార్థః- మిళితయోర్జాత్యాలింగితవ్యక్తేరిత్యర్థః - ప్రవృత్తినిమిత్తత్వం శబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వమిత్యర్థః - ఉపపద్యత ఉపపన్నం భవతి- జాతేరనుగత

సంపాదకత్వాద్వ్యక్తేః పురుషప్రవృత్తియోగ్యత్వాచ్చానంత్యాది
షగంధాభావాదితిభావః - ననువిశేషణేవిశేష్యేవాశక్త్యాభావ్యం విశి
తుగౌరవంభవేదిత్యాశంక్యాహ ఉక్తవిధయేతి-విశిష్టస్యైవజాత్యాలిం
తవ్యక్తైరేవేత్యర్థః - నవిశేషణస్యనవిశేష్యస్యవేత్యవధారణార్థః-శబ్దార్థ
త్వేసతి-ప్రామాణికేప్రమాణసిద్ధే-అప్రామాణికే లాఘవస్యాప్యనుచి
తత్వాదితిభావః- నైయాయికమతముపసంహరతి-తతఇతి - ఏతచ్చాగ్రేయ
దప్యుక్తంనైయాయికైరిత్యాదినానూద్యనిరాకరిష్యతి ౬. మతాంతర
మాహ-బాహ్యాఇతి-బాహ్యాఃపునర్బౌద్ధాస్తు - సర్వస్యసమస్తవస్తుజాత
స్యక్షణికత్వాన్నశ్వరత్వాత్-కల్ప్యమానస్యేతి - జాతిఃకల్పితేతిస్మత
సమయః-తథాత్వేనక్షణికత్వేన అన్యాపోహఇతరవ్యావృత్తిః - శబ్దసం

ణికేగౌరవమపినదోషమావహతి,తతోజాత్యాలింగితావ్యక్తిశ్శ
బ్దార్థఇతినైయాయికాఃప్రాహుః౬. బాహ్యాఃపునఃక్షణికత్వా
త్సర్వస్యసామాన్యస్యాపికల్ప్యమానస్యతథాత్వేనాన్యాపోహం
శబ్దసంకేతనికేతనమిత్యాహుః ౭, శాబ్దికాస్తుజాత్యాదిచతుష్ట
యమపియథాయథంప్రవృత్తినిమిత్తమా [illegible]
వ్యకారైః -గౌశ్శుక్లశ్చలోడిత్థఇతిచతుష్టయీహిశబ్దానాంప్ర
వృత్తిరితి-తత్రగవాదిశబ్దాజాతివాచకాఃజాతిర్నామభిన్నేష్వ
నుగతబుద్ధ్యాలంబనభూతస్తత్ప్రమాణకోవస్తునఃప్రాణప్రదో

కేతనికేతనంశబ్దశక్త్యాశ్రయః - శబ్దార్థఇతియోజనా - ఏతదపియదుక్తం
బాహ్యైరిత్యాదినానూద్యపరిహరిష్యతి ౭, వైయాకరణమతమాహ- శా
బ్దికాస్త్వితి-యథాయథంజాతిగుణక్రియాద్రవ్యభేదేనేత్యర్థః-ఏతన్మతస్య
బహుసమ్మతత్వాద్వ్యాఖ్యాకృత్సంమతిమాహ-ఉక్తంచేతి,గౌరితి.చతుష్టయీ
చతుర్విధా-తత్రేతి-చతుర్విధేషుశబ్దేషు,గవాదిశబ్దాః-అశ్వాదిజాతిశబ్దా
ర్థః-జాతిస్వరూపంనిరూపయతి-జాతిర్నామేతి - భిన్నేష్వన్యోన్యవిలక్షణే
ష్వవ్యక్తివిశేషేషు-అనుగతబుద్ధేరనుగతత్వబుద్ధేః- తత్ప్రమాణకోనుగత
త్వబుద్ధిప్రమాణకః - వస్తునోవ్యక్తిరూపపదార్థస్యప్రాణప్రదః ప్రాణ
ప్రదతుల్యత్వాత్స్వరూపలాభహేతురిత్యర్థః-తత్రహరిసంమతిమాహ-
ఉక్తంహీతి-గౌరితి-స్వరూపేణవ్యక్త్యాత్మనాస్వలక్షణేన నగౌర్గోత్వాజ్జా

త్వనాక్రాంతత్వాత్సర్వస్యాపిగోవ్యవహారప్రసంగాచ్చేతిభావః- నాప్య గౌః-మహిషత్వాదిజాత్యంతరానాలింగితత్వాదితిభావః-కింతుగోత్వాభి సంబంధాదేవగౌరితి-తస్యతత్ప్రాణప్రదత్వాదితిభావః।ఏవంజాతింనిరూ ప్యగుణంనిరూపయతి-శుక్లాదయఇతి-నీలపీతాదయఆదిశబ్దార్థః - గుణఇతి- లబ్ధాసత్తాసద్భావోయేనతస్య-విశేషాధాయకో వైలక్షణ్యసంపాదకః - యతోజాత్యాలబ్ధసత్తాకంవస్తు శుక్లాదినావ్యావర్త్యతే తతోవిశేషా ధాయకత్వంరూపస్యేతిభావః-క్రియాస్వరూపంనిరూపయతి- పాకాదయ ఇతి-గమనాదయఆదిశబ్దార్థః- క్రియేతి- పూర్వాపరీభూతాఃపౌర్వాపర్యే ణవర్తమానాఅవయవాస్స్వావయవకల్పాశ్చస్వసమ్యగ్జనాద్య వసాయైవ ణాంతాయస్యసతథోక్తః ద్రవ్యస్వరూపంనిరూపయతి-డిత్థాదయఇతి- దే

> ధర్మః ఉక్తం హి వాక్యపదీయే-గౌస్స్వరూపేణనగౌర్నాప్యగౌః
> కింతుగోత్వాభిసంబంధాద్గౌరితి-శుక్లాదయశ్శబ్దాగుణవాచకాః
> గుణోనామలబ్ధసత్తాకస్యవిశేషాధాయకోరూపాదిర్ధర్మః-పా
> కాదయశ్శబ్దాఃక్రియావాచకాః క్రియానామపూర్వాపరీభూ
> తావయవోధర్మః డిత్థాదయశ్శబ్దాద్రవ్యవాచకాః ద్రవ్యంనా
> మవక్త్రాయదృచ్ఛయాడిత్థాదిషునిమిత్తత్వేననివేశితం డిత్థాది
> శబ్దానామన్త్యవర్ణబుద్ధినిర్గ్రాహ్యం సంహృతక్రమం స్వరూ
> పం చ. నన్వానన్త్యవ్యభిచారాభ్యాం వ్యక్తిసంకేతంపహాయ

వక్తృయదృచ్ఛయాదత్తచైత్రమైత్రాదయఇత్యాదిశబ్దార్థః-ద్రవ్యమితి - వక్త్రావ్యవ హర్త్రాయదృచ్ఛయాస్వేచ్ఛయానిర్నిమిత్తతయా- డిత్థాదిషు-అర్థేష్వితిశేషః- ఉ పాధిత్వేనశక్తిగ్రాహకోపాధిత్వేన-నివేశితంప్రయుక్తం - డిత్థాదిశబ్దా నామంత్యవర్ణబుద్ధినిర్గ్రాహ్యం - పూర్వపూర్వవర్ణసహితైరస్ఫుటగ్రాహ్య మితిభావః - తదభివ్యంజకవర్ణానాం క్రమవత్త్వేపినస్వయంక్రమవది త్యాహ - సంహృతక్రమమితి- సంహృతఉపసంహృతఃఅవిద్యమానఇతి యావత్-క్రమోయస్యతత్ - స్వరూపండిత్థాదిస్వరూపం చ, ననుజా తేరేకత్వాదనుగతత్వేపిగుణాదీనామనేకత్వేనాననుగతత్వా భావాద్ఘట స్యశుక్లఃపటస్యశుక్లః గుడస్యపాకస్తండులానాంపాకః - డిత్థస్యయువ [illegible] దోషాపరిహారఇత్యాశయేన శంకతే

న్వీత్యాదినా చేదిత్యం తేన - అనువృత్తత్వాభావాచ్ఛుక్లాదీనాం వ్యక్తిభి న్నత్వేనానుగతత్వాభావాదిత్యర్థః - సపూర్వోక్తోదోషఆనంత్యాదిః - ఆవస్థాయస్య సతథోక్తః-వ్యక్తిసంకేతపక్షఇవాస్మిన్నపి తేస్యానంత్యాది దోషోఽపరిహార్య ఇతిభావః - పరిహరతి - నైవమితి-గుణాదీనామపీతి - అ యంభావః - గుణక్రియాయదృచ్ఛాధారాణాంభేదాద్గుణాదీనాంభేద ఇ వలక్ష్యతే వస్తుతో న భేదస్తేషామైకరూప్యమేవ స్వభావో భేదస్త్వౌపాధిక ఇ తి - అత్రాపిశబ్దేన జాతేరివ గుణాదీనామప్యేకత్వమితి జ్ఞాప్యతే- తత్ర గు ణస్యైకత్వం దర్శయతి- శుక్లేతి - భ్రాన్తిరేవ - వస్తుతశ్శుక్లగుణస్యైక త్వాదితి భావః- తత్ర దృష్టాంతమాహ - దృశ్యతే హీతి - ఏవమేవ గుడతం

జాత్యాదౌ సంకేతస్స్వీకృతః-తత్ర జాతేరనువృత్తత్వేఽపి గుణ క్రియాయదృచ్ఛాశబ్దానామనువృత్తత్వాభావాత్సదోషస్తద వస్థ ఇతి చేన్నైవం । గుణాదీనామప్యైకైకత్వాంగీకారాత్ । శుక్లే స్ఫటికాదిషు శుక్లగుణస్య భేదనప్రతీతిస్తు భ్రాన్తిరేవ। దృశ్యతే హి బహుతరంగేషు ప్రతిబింబితస్య రవేరేకస్యాపి త త్తదాశ్రయభేదేన భేదాధ్యారోపః తస్మాదేవం జాత్యాది చ తుష్టయమపి యథాయథం ప్రవృత్తినిమిత్తమితి స్థితం ౯. అ న్యేపునరుక్తపక్షేఽప్యపరితుష్యన్తః సర్వత్రాపి జాతిరేవ ప్ర వృత్తినిమిత్తమితి మన్యంతే।అపరితోషశ్చేత్థం। నతావజ్జాత్యా దిచతుష్టయం యథాయథం ప్రవృత్తినిమిత్తం । ప్రవృత్తినిమి త్తస్య వైవిధ్యాపత్తేః । ఏకస్యాఏవ జాతేః ప్రవృత్తినిమిత్త

డులాదిపాకక్రియాయా డిత్థాదిశబ్దస్వరూపస్యచైకత్వమూహ్యం - నిగ మయతి- తస్మాదితి-ఏవముక్తప్రకారేణ-స్థితమ్ సిద్ధం ౯, సంప్రతిస్వాభిమ తంమతమాహ - అన్యేపునరితి- పాణినీయాస్సీమాంసకాస్తేచాన్యేత్యర్థః - స ర్వత్రాపీతి- గవాదిశబ్దేష్వివ శుక్లాదిశబ్దేష్వపీత్యర్థః - అపరితోషప్రకా రం దర్శయతి - నతావదితి - తత్ర హేతుం ప్రతిపాదయతి- ప్రవృత్తినిమి త్తస్యేతి- వైవిధ్యం నానాత్వం తస్యాపత్తేరాపాదనాత్ ప్రవృత్తినిమి త్తనానాత్వమనుపపన్నమితిభావః- తథాహి-లాఘవాత్ ఏకవిధ్యాపగమోపాయః క ఇత్యత్రాహ - ఏకస్యాఏవేతి - [illegible] తద్వైవిధ్యాపగమాయ

నా

ప్రవృత్తినిమిత్తనానాత్వాంగీకారస్యాయోగోఽసంభవస్తస్మాత్-సర్వ త్రజాతిరేవప్రవృత్తినిమిత్తం చేత్తద్వైవిధ్యమపసరతీతిభావః - ఏవంస ర్వత్రజాతిరేవప్రవృత్తినిమిత్తమితిప్రతిపాద్యతత్సముచ్చయోపపాదనపూ ర్వకంనిగమయతి - తథాచేతి - ననుజాతిగుణక్రియావాచకేషుతత్తద్బా హుళ్యాదస్తుజాతిః - డిత్థాదీనామేకైకత్వాత్కథం తత్రజాతిరిత్యాశం క్యసమాధత్తే-డిత్థాదీనామితి- అయంభావః-పరిమాణభేదేనద్రవ్యభేదాం గీకారాదుపచయాపచయాభ్యాంశరీరాణాంప్రతిక్షణభిద్యమానతయాడి త్థత్వాదిరపిజాతిరేవేతి - తత్రాపిప్రత్యక్షలేపీత్యర్థః - డిత్థత్వాదావేవే తి- సంకేతఇత్యనువర్తతే - వస్తుటపాఠైస్తుయదృచ్ఛాశబ్దస్థలేబాలవృ ద్ధశుకాద్యుదీరణభేదాచ్ఛబ్దగతా బాల్యయౌవనాద్యవస్థాభేద సంసిద్ధప

త్వేసంభవతితద్వైవిధ్యాభ్యుపగమాయోగాత్ । తథాచగ వాదిశబ్దానాంగోత్వాదౌసంకేతః । శుక్లాదీనాంశుక్లత్వా దౌ పాకాదీనాంపాకత్వాదౌ । డిత్థాదీనాంతు [illegible]శేషికావిను తేనాహా[illegible]హాస్య[illegible]భేదసిద్ధౌ తత్రాపిడిత్థత్వాదావేవేతి యు త్తం ౧౦. యదుక్తంబాహ్యస్యార్థస్యక్షణికత్వాత్సామా న్యస్యాపికల్ప్యమానస్యతథాత్వేనాస్య [illegible]ఇతి । తదసత్ । స్వస్యాపిక్షణికత్వేమానా[illegible]వాత్ ప్రత్యభిజ్ఞ యాస్థాయిత్వసిద్ధేః । నచాన్యాపోహ[illegible]తా । ఘట ప్రతీతౌతదపోహరూపానుప్రవేశః । [illegible]ప్రతీతౌతదపో

తివా[illegible]ద్వైలక్షణ్యవత్[illegible]ఇత్యర్థగతా[illegible]జాతి[illegible]త్తి[illegible] మతభేదేనాం గీక్రియా- [illegible] ౧౦. [illegible]మాంసకమతం [illegible]యదుక్తమి [illegible]॥ [illegible]ప్రతిపాదయతి-[illegible]స్యాపీతి॥ [illegible]ప్రత్యభిజ్ఞాయిత్వంచ సిద్ధ్యతీ త్యాహ ప్రత్యభి[illegible] [illegible]ంతరమాహ ఘటప్రతీతా[illegible] [illegible]స్య [illegible] - అపేక్ష[illegible]-తత్పు [illegible]ప్రతీ[illegible]

పేక్షితేతి - అయంభావః- ఇతరభేదస్యశబ్దార్థత్వేనఘటజ్ఞానేఘటేతర జ్ఞానస్యఘటేతరజ్ఞానేఘటజ్ఞానస్యచవిషయత్వాపేక్షావశాదన్యోన్యాశ్రయఇతి ౧౧, నైయాయికమతమపాకర్తుమాహ యదప్యుక్తమితి॥ అత్రాపిశబ్దేనైతదపిబాహ్యానతపదసమంజసమితిసూచితం-తత్రోక్తి-సర్వ ఇతి - ప్రాతిస్వికేనరూపేణ - వేద్యతేజ్ఞాయతేహ- విశిష్టజ్ఞానంవిశేషణజ్ఞానజన్యమితి నియమాద్విశేషణభూతధర్మఘటిత స్వస్వధర్మిజ్ఞాయతఇతిసర్వానుభవఇతిభావః - భవతుకింతతఇత్యాశంక్యవిశేషాకారేణాహ - గోవ్యక్తేస్త్వితి- చస్త్వర్థః - ఇదంవ్యక్తిమాత్రోపలక్షణం- గోశబ్దాద్గోశబ్దోచ్చారణాత్-గోవ్యక్తేః ప్రాతిస్వికధర్మఘటితరూపేణైవాశుక్ల్యాదివిశేషధర్మసహితేనప్రతీయతే- తత్ర హేతుమాహ-నహీతి-అన్యో

హాహూపాఘటప్రతీతిః పరస్పరాశ్రయత్వప్రసంగాత్

౧౧, యదప్యుక్తం నైయాయికైః జాత్యాలింగితావ్యక్తిః

శబ్దార్థఇతి తత్రబ్రూమః । సర్వోహిభావః ప్రాతిస్వికేనసా

మాన్యేనవావిశేషేణవారూపేణవేద్యతే । గోవ్యక్తిశ్చనగో

శబ్దాత్ప్రాతిస్వికధర్మఘటితాప్రతీయతే । నహిప్రత్యక్షేణే

వాన్యోన్యవిలక్షణజ్ఞానంశబ్దాద్భవతి । కింత్వాకృత్యైకత్వైక్యేన

వాతతశ్చ । విశేష్యంనాభిధాగచ్ఛేత్ క్షీణశక్తిర్విశేషణఇతి

న్యాయేనవిశేషణభూతాజాతిరేవశబ్దార్థః । నచజాతేరుపల

క్షణవిలక్షణజ్ఞానంపరిస్ఫుటంవైలక్షణ్యజ్ఞానం- హింత్వేలా యథావ్యక్తిపద్మవాన్నీలారుణాదివైలక్షణ్యజ్ఞానంభవతితథాశబ్దోచ్చారణాన్నస్యాదిత్యర్థః - తతశ్శబ్దాత్ప్రాతిస్వికధర్మఘటితానప్రతీయతఇతియోజ్యం-తర్హి-కథంప్రతీయతఇత్యత్రాహ - కింత్వితి-లక్షణిగ్రార్థమోహయస్యాసా తథోక్తాతస్యాభావస్తత్తయాజాతిసుఘటితత్త్వైవేత్యర్థః గోవ్యక్తిశ్శబ్దాత్ప్రతీయతఇతిపదత్రయమనువర్తతే -. గోశబ్దోచ్చారణాద్గోవ్యక్తిర్గోత్వఘటితైవప్రతీయతఇత్యర్థః - అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ- తతశ్చేతి-విశేష్యమితి .. అభిధాముఖ్యార్థాభిధాయినీశక్తిః విశేషణేజాతౌక్షీణశక్తిఃసమాప్తసామర్థ్యాసతీవిశేష్యంనగచ్ఛేత్ - విశేష్యభూతాంవ్యక్తింస్ప్రష్టుంనశక్నుయాత్ - ఇత్యాదిప్రక్రియయావిశేషణభూతా జాతిరేవ

శబ్దార్థౌ ముఖ్యార్థ ఇత్యర్థః - లతాప్రవధారణేన జాత్యాలింగితవ్యక్తిశ్శబ్దా ర్థ ఇతిమతమపాస్తమితిబోధ్యం - ననూపలక్షణభూతాయాజాతేః కథంవి శేషణత్వం కథంవాశబ్దార్థతేత్యాశంక్య విశేషణోపలక్షణయోర్వ్యావ ర్తకత్వసామ్యేపితస్యాముపలక్షణలక్షణంనలక్ష్యత ఇత్యాహ- నచేతి- జా తేః- విశేషణభూతాయా ఇతిభావః- తస్యోపలక్షణంకింలక్షణమిత్యాశం క్యవిశేషణోపలక్షణయోర్వైలక్షణ్యంలక్షయితుముపలక్షణంలక్షయతి-ధ ర్మిణీతి-ధర్మిణిధర్మిణి విశిష్టైకస్మింశ్చిత్పదార్థేధర్మాంతరేణప్రతీయమానధ ర్మాపేక్షయాఽన్యేనధర్మేణవ్యావృత్తతయాధర్మ్యంతరభిన్నతయా ప్రతీ తేస్తాతేసతిప్రతీయమానం ధర్మాంతరంవ్యావర్తకధర్మాదన్యోధర్మః - ఉపలక్షణం - భవతీతిశేషః - నన్వేతాదృశలక్షణలక్షితోపలక్షణశబ్దార్థః క ఇత్యత ఆహ- యథేతి-కాకవద్దేవదత్తగృహమిత్యత్రగృహే ధర్మిభూ తేదేవదత్తగృహేస్వనిష్ఠోత్తరణత్వరూపధర్మేణ యజ్ఞదత్తాదిగృహాభి

> క్షణత్వంశంకనీయం ధర్మిణిధర్మాంతరవ్యావృత్తతయా ప్రతీ
> తేధర్మాంతరంప్రతీయమానముపలక్షణం యథా గృహే ప్రతీ
> తే కాకః। ఇహాతునశబ్దాద్వ్యక్తేర్ధర్మాంతరేణపూర్వంవ్యావృ
> త్తతయా ప్రతీతిః । కింత్వాకృతిధర్మికతయైవేత్యాకృతిర్విశే

న్నతయా ప్రతీతే సతి కాకః ప్రతీయమానధర్మతయా ఉపలక్షణమిత్యర్థః ఏవ లక్షణలక్షితముపలక్షణంలక్షయిత్వాజాతావుపలక్షణత్వం నలక్ష్యత ఇత్యాశయేనాహ - ఇహాత్వితి- అత్ర తుశబ్దేనవైలక్షణ్యంద్యోత్యతే - ధ ర్మాంతరేణజాత్యపేక్షయాన్యేనధర్మేణ - అయంభావః- శబ్దోచ్చార ణానంతరం... నాన్యేనవిజాత్యవ్యావర్తకధర్మేణప్రథమం వ్యక్తేః ప్రతీతిర్యేన జా తిరుపలక్షణం స్యాదితి - తర్హి కేనధర్మేణవ్యక్తిప్రతీతిర్భవతీత్య త్రాహ కింత్వితి ఆకృతిధర్మికతయైవజాతిఘటితతయైవేత్యర్థః-అత్రవ్య క్తేః ప్రతీతిరిత్యనువర్తతే ... ఫలితమిత్యాహ - ఇతీతి-విశేషణమేవ - నోపలక్షణమిత్యవధారణార్థః - విద్యమానత్వే సతివ్యావర్తకస్యవిశేషణ స్యావిద్యమానతయా వ్యావర్తకాముపలక్షణాన్మహద్వైలక్షణ్యమితిభా వః - తస్మాద్విశేషణభూతాజాతిరేవశబ్దార్థ ఇతిపర్యవసన్నం - ననుగౌర నూబంధ్య ఇత్యాదావ్యక్తావేవ ప్రవృత్తిచోదితానూబంధనక్రియాన్వయదర్శ

...త్తస్యావివశబ్దార్థతాసముచితేత్యాశయేనాహ - నన్వితి-వ్యక్తిమాత్ర స్యాన్యత్తేరేవ- నజాతేరితిభావః- సమాధత్తే- అన్యేతి- ప్రాగితిప్రదర్శ జాతిఘటితైవేత్యర్థః-అన్వయధీఃక్రియాన్వయబుద్ధిః-నన్వేవంప్రకారేణా కృతేరానయనాదిక్రియాసాధనత్వసిద్ధౌ వ్యాపారిసహితాయాస్తస్యాః కారణత్వాసంభవేనశబ్దార్థతానసంభవతీత్యాశంక్యకారణలక్షణస్యాన్య థాత్వాదిత్యాశయేనసవాచ్యమితిసమాధత్తే-నచేతి-నిర్వ్యాపారాయాః తజ్జన్యత్వేసతి తజ్జన్యజనకత్వరూప లక్షణలక్షితవ్యాపారశూన్యాయాఇ త్యర్థః- అన్యథాత్వందర్శయతి- నహీతి-వ్యాపారవత్త్వస్యనియతంవ్యా ప్యంనభవతిహి- అయంభావః- కారణమాత్రేవ్యాపారవత్త్వాభావేనయ త్ర,కారణత్వంతత్రవ్యాపారవత్త్వమితివ్యాప్త్యసంభవాదిదంలక్షణమ నుపపన్నమితి- తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి వ్యాపారోత్పాదఇతి - వ్యా

షణమేవ। నను కార్యాన్వయోన్యక్తిమాత్రస్యేతి నైనశబ్దార్థఇ తిచేన్న।అన్యాధర్మితైవవ్యక్తి సిన్వయిసిత్యా కృతావేవాన్వ యధీః। నచని ర్వ్యాపారాయాఃకృతేః క్రియాసాధనత్వ యోగ్యతేతిసశబ్దార్థతేతివాచ్యం।నహికారణత్వంవ్యాపారవ త్త్వనియతం । వ్యాపారోత్పాదేవ్యాపారాంతరాభ్యుపగ మేనానవస్థాపత్తేః।కంతునియతపూర్వవృత్తిత్వనియతం। త జ్జాతావస్త్యేవ । బుద్ధయాహివ్యక్త్యాక్రియాసాధ్యతఇతిధీ

పారస్యోత్పాదేఉత్పత్తౌ - అయమాశయః - వ్యాపారస్యజన్యత్వేనతదు త్పత్తింప్రతివ్యాపారాంతరమభ్యుపగంతవ్యం - తస్యాపితాదృశత్వేనత తాపివ్యాపారాంతరాభ్యుపగమనఇత్యనవస్థాస్యాదితి- తర్హికారణంకింస్వరూపమిత్య త్రాహ - కింత్వితి- నియతపూర్వవృత్తిత్వస్యనియతంవ్యాప్యం-కార్యని యతపూర్వవృత్తికారణమితి లక్షణాభ్యుపగమాద్యత్రకారణత్వంతత్రని యతపూర్వవృత్తిత్వమితినిష్కర్షః - అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ-తదితి-తత్ నియతపూర్వవృత్తిత్వం- తతఃక్రియాసాధనత్వసద్భావాత్కృతావేవా న్వయధీరితియుక్తమిత్యాశయః- నను నిరూపాయాజాతేః - కథంక్రియా సాధనత్వ మిత్యాశంక్యాహ - బుద్ధయేతి-వ్యక్త్యా బుద్ధయాహివ్యక్త్యాజాతి ఘటితతయాజ్ఞాతాయామేవ సత్త్వామిత్యర్థః - క్రియా ఆనయనాదిః -

సాధ్యతే- ఇతిహేతోః- ధీద్వారా వ్యక్తిజ్ఞానద్వారా - ఆకృతేర్జాతేస్సాధకత్వం క్రియాసాధనత్వం నన్వేకజ్ఞానవిషయయోర్జాతివ్యక్త్యోరేకస్యామేకక్షణం పకృపాత ఇత్యాశంక్య సమాధత్తే- కథమితి- తత్ర హేతుమాహ ఉక్తోత్తరత్వాదితి- పతత్ప్రకర్షస్యేతి శేషః- ఉక్తముత్తరం స్మారయతి - శబ్దాదితి - శబ్దాత్ వ్యక్తివిషయకజ్ఞానం - నన్వాకృతేర్వికల్పాసహత్వాత్తస్యాం వ్యక్తిహేతుత్వం న సిద్ధ్యతీత్యాశంకతే - నన్వితి - ఎతత్ - ఆకృతిర్వ్యక్తిహేతురితి వచనం - పతత ఇత్యాహ - కిమితి - ఆక్షేపం పరిహరతి - నాద్య ఇతి - తత్ర హేతుమాహ - భేదాపత్తేరితి - జాతివ్యక్తిజ్ఞానయోర్భేదాంగీకారే - సుఖపపరోక్షాపసిద్ధాంతస్యాపత్తేరితి భావః ....

ద్వారాత్తిసాధనత్వమాకృతేః । కథం పునరాకృతివ్యక్త్యోరేక
ధీవేద్యత్వే స్యాత్తేనైవ శబ్దాద్ధీర్నవ్యక్తేరితి న । ఉక్తోత్తర
త్వాత్ । శబ్దాద్వ్యక్తేర్ధీరాకృతిధీద్వారకత్వేన జాయతే । నన్వాకృతి
స్స్వరూపేణ వ్యక్తిరేణాస్యాస్సాధ్యత్తిరిత్యుక్తమేవ । నన్వేతద
యుక్తం । కిమాకృతిః ప్రతీతా వ్యక్తేర్హేతురుతాప్రతీతా వా ।
నాద్యః । భేదాపత్తేః । నద్వితీయః । హేతుత్వాసంభవాత్ । త
థాచ । శబ్దవిషయత్వం కథం వ్యక్తేః । అన్యవ్యావృత్తవిశేష
రూపాహి వ్యక్తిః । న చ శబ్దాత్తథా ప్రతీతిరితి చేన్నైవం । నహ్యా
జ్ఞాతా జ్ఞాతా వా ఆకృతిర్వ్యక్తేర్హేతుః । కింతు జ్ఞాయమానావ
స్థా । ద్వివిధా హి లోకే పదార్థాః స్వతంత్రాః పరతంత్రాశ్చ

ద్వితీయం పరిహరతి నద్వితీయ ఇతి - తత్ర హేతుమాహ- హేతుత్వాసంభవాదితి - బద్ధస్య పలాయనవదబుద్ధస్య హేతుత్వం న సంభవతీతి భావః- నన్వేవం సతి వ్యక్తేశ్శబ్దజ్ఞానవిషయత్వం కథమిత్యత ఆహ - తథాచేతి- తథాచ జాత్యాదివికల్పాసహాయాం సత్యాం - వ్యక్తేరితి - అతాపి శబ్దేనాకృతేర్వ్యక్తిహేతుత్వం మారాపాస్తమేవేతి సూచ్యతే- వ్యక్తిస్వరూప నిరూపణపురస్సరం తస్యాశ్శబ్దజన్యజ్ఞానావిషయత్వమేవ ప్రతిపాదయతి అన్యేతి-నచేతి - తథాऽన్యవ్యావృత్తవిశేషాకారేణేత్యర్థః - ప్రతీతిరిత్యస్య వ్యక్తేరితి పరిణామేనానువర్తతే-గోవ్యక్తిత్వేన గోశబ్దాత్ ప్రతిపత్తిస్సకథం ఘటతాం ప్రతీయత ఇతి త్వయైవోపపాదితత్వాదిత్యాశయః - నైవమి

త్వాదినా సమాధత్తే-నహీతి-కింత్వితి-ద్వివిధా ఇతి - ద్వైవిధ్యం దర్శయతి-
స్వతంత్రా ఇతి-స్వతంత్రా దండాదయః-పరతంత్రా జాత్యాదయః-త
త్రేతి-ప్రాతిస్వికం రూపం విశేషాకార ఇత్యర్థః-పరతంత్రం జాతేర్వ్యక్తి
వినాభూతత్వాదితి భావః,భవతు కింతత ఇత్యత ఆహ-తదితి-పరతంత్రభూత
గోత్వాదీత్యర్థః-కర్తృ-శబ్దాత్ స్ఫురంతీ అంతర్భావితా స్వస్ఫూర్త్యనంత
ర్భావం ప్రాపితా చ ధర్మిభూతస్య వ్యక్తిర్యస్మింస్తత్తథోక్తం - తథావిధమే
వస్ఫురతి-అవధారణార్థమాహ-నాన్యథేతి-అన్యథా వ్యక్తిస్ఫూర్తిం వినా -
అత ఇతి-ధీభేదాపత్తిర్న-జాతివ్యక్త్యోరితి శేషః - వ్యక్తేరితి- అతా స్వత ఇ
త్యనువర్తతే- నన్వాక్సతేః ప్రాతిస్వికం రూపం పరతంత్రమిత్యుక్తం స్వ
రూపం పారతంత్ర్యమిత్యాశంక్యాహ ద్దర్శయతి- ఇదమితి - అపర్యవసానం
పర్యవసానాభావః-పారతంత్ర్యమితి యావత్ -తదపి - ఇదమనత్యాహ

తి। తత్ర స్వతంత్రాణి జ్ఞానానామేవ హేతుత్వం । పరతం
త్రాణాం తు జ్ఞాయమానత్వైవ । తత్రాద్యస్వతః ప్రాతిస్వికం
రూపం పరతంత్రం తచ్ఛబ్దాత్స్ఫురదంతర్భావితధర్మిభూతస్య
వ్యక్తికమేవ స్ఫురతి । నాన్యథా। అతో నహి భేదాపత్తిః। వ్యక్తేశ్చ శబ్ద
ధీవిషయత్వం చ సిద్ధం।ఇదమేవాపర్యవసానమపి । యదంతర్భా
వితధర్మికాధర్మధీః। అతఏవాత్రోపాదానమాస్థా వ్యక్తౌ స్వా
వ్యక్తిధీరితి నిరస్తం। నస్వేవం వ్యక్తేరపి శబ్దజన్యధీవిషయత్వత

మేవ-యదితి- ధర్మధీరాక్షేపరూపధర్మజ్ఞానం-అంతర్భావితో ధర్మీ యస్యాం
సా తథోక్తా-తథావిధేయత్ ఇదమేవేతి సంబంధః- జాతిస్ఫూర్తేస్స్వాం
తర్వ్యక్తిస్ఫూర్తిం వినా పర్యవసానాభావాత్తత్పారతంత్ర్య మితి భా
వః-అతఏవేతి - స్వస్ఫూర్త్యంతర్భావితధర్మిభూతవ్యక్తిస్ఫూర్తికత్వాదే
వ-అస్యనిరస్తమిత్యనేన సంబంధః - ఉపాదాని - వాచ్యభూతయా జా
త్యా వ్యక్తిరాక్షిప్యత ఇతి కేచిత్ - అనుమీయత ఇత్యన్యే - వ్యక్తిం వినా జా
త్యన్యథానుపపత్త్యా వ్యక్తిః కల్ప్యత ఇత్యపరే - ఏవం మతభేదేన వ్యక్తిధీరితి
నిరస్తం - కారణాంతరనైరపేక్ష్యేణ వాచ్యభూతజాతిస్ఫూర్త్యైవ వ్యక్తి
స్ఫూర్తేరపి జాయమానత్వాదితి భావః - లక్షణా జాతేరవవ్యక్తేరపి వాచ్య
తాపత్తిరిత్యాశంకతే-నన్వితి-వ్యక్తేరపి భావే శబ్దజన్యధీవిషయ

యత్వేశబ్దజన్యజ్ఞానవిషయత్వే సతీత్యర్థః-తస్యాంవ్యక్తావపి - వాచ్యతా పత్తేః ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంత న్యాయేనపునర్జాత్యాలింగిత వ్యక్తేరేవవాచ్యార్థతాసిద్ధ్యేతీతిచేన్నైవమిత్యాదినాపరిహరతి యస్మాదితి - ఆకృతిరూపస్యధర్మస్యస్వభావాదేవ-యత్నాంతరంవినేత్యవధారణార్థః - వ్యక్తేరంతర్భావః-భవతీతిశేషః - గోత్వాదౌగవాదేరంతర్భావస్యానైసర్గికత్వాదితిభావః-తస్మాదితి-అంశద్వయందర్శయతి - ఆకృతిరితి ॥ ననూభయోరప్యవిశేషాద్వ్యక్త్యంశేప్యనుకోశః కార్య ఇత్యాశంక్య తయోర్వైలక్షణ్యమస్తీత్యాహ అత్రేతి ॥ అత్రాంశద్వయే-అనన్యలభ్యశ్శక్తితరాలభ్యోయఆకృత్యంశస్తస్యస్ఫూర్తౌ- ఏతేనవ్యక్త్యంశస్యాన్యలభ్యత్వమస్త్యేవేతిసూచితం-శబ్దశక్తికల్పనేసతి-అగతికత్వాచ్ఛబ్దశక్త్యాకల్పితా

స్యాపిశబ్దశక్తిరితివాచ్యతాపత్తిరితిచేన్నైవం । యస్మాదేవమాకృతిధర్మస్వభావాదేవవ్యక్త్యంతర్భావః తస్మాదేవాత్రగవాదిశబ్దవిషయేయస్యాంస్ఫూర్తౌశక్తిఃకల్ప్యతేతత్రసాద్వ్యంశా । ఆకృతిరేకోంశో వ్యక్తిరన్యః । అత్రానన్యలభ్యాకృత్యంశస్ఫూర్తౌశబ్దశక్తికల్పనేవ్యక్త్యంశస్ఫూర్తేరంతర్భావోఽవర్జనీయతయాభవతి।అనన్యలభ్యవిషయత్వాచ్ఛబ్దశక్తికల్పనాయాః। ఏవంచవ్యక్త్యంశోఽకారణస్యాపి చోద్యంచనిరస్తం। నాంతరీయకస్యపృథక్కారణాపేక్షాభావాత్ । అతఏవసవిశిష్టస్యవాచ్యతా । శక్తికల్పనాగౌరవాచ్చ। నచాశాబ్దికమతవదుభ

యాంసత్వామిత్యర్థః-ఉక్తార్థేసమ్మతిందర్శయతి- అనన్యలభ్యేతి-అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థఇతితాంత్రికాః - ఏతేనతస్యాపిశబ్దశక్తిరితివాచ్యతాపత్తిరితి నిరస్తమితిజ్ఞేయం - చోద్య మాక్షేపశ్చ - చోద్యమాక్షేపాభియోగావిత్యమరః - పూర్వోక్త వాచ్యతాపత్తి సముచ్చాయకశ్చకారః - తత్రహేతుమాహ- నాంతరీయకస్యేతి - నాంతరీయకస్యావర్జనీయస్య-యేనవినాయన్నభవతితన్నాంతరీయకమితిపారిభాషికం-శక్తీతి- విశేషణేశక్త్యనిర్వాహేవిశిష్టేశక్తికల్పనాయాం గౌరవంభవేదితిభావః-ననుమాస్తువిశిష్టేశక్తిః- జాతివ్యక్త్యోరుభయోరపివాచ్యతాభవత్విత్యాశంక్యపరిహరతి-నచేతి-అశాబ్దికమతవన్నైయాయికమతవదుభ- అత్ర పహాసార్థ

శాబ్దికశబ్దగ్రహణం- ఉభయాపేక్షయా- కేవలజాతేరిత్యాదినోక్త యోఃప్రవృత్తినిమిత్తత్వమనుపపద్యత ఇత్యంతేన ప్రతిపాదితప్రక్రియ యోభయాపేక్షేతిభావః- ఉభయార్థయోర్జాతివ్యక్త్యోర్విషయత్వస్య శక్తివిషయత్వస్యస్వీకారశ్చ నోపపన్నః-తత్ర హేతుమాహ - శక్తేరి వ వేతి-అత్రాపి స ఏవ హేతురితి భావః-నిగమయతి-ఇతీతి- సర్వం జాతౌ శక్తినిర్వాహకం యుక్తిజాలం- అవదాతం పరిశుద్ధం - అనవద్యమితియావ ౧౨, ఫలితమాహ-తదితి-చతుర్విధత్వం- చతుష్టయానాం శబ్దానాం ప్రవృత్తినిమిత్తైయాకరణమతే చాతుర్విధ్యం-ఏకవిధత్వం- అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థ ఇతిమీమాంసకమతే జాతేరేవ శబ్దార్థత్వాత్-న్యపతేషు తేవ్యవస్థానం భవతి- తద్వాచక ఇతి- వాచ్యచాతుర్విధ్యమతే వాచకచాతుర్విధ్యం తదేకవిధత్వ

యాపేక్షయోభయార్థవిషయత్వస్వీకారః । శక్తేరనన్యలభ్య విషయత్వాదేవేతి సర్వమవదాతం ౧౨, తదేవం నతభేదేన జాత్యాదిచతుష్టయస్య జాతేరేవ వా సంకేతనిరూపణత్వే స్థితే వాచ్యస్యార్థస్య చతుర్విధత్వమేకవిధత్వమేవ వా వ్యవస్థితే తద్వాచకశ్శబ్దోఽపి తద్వైవవ్యవస్థితో భవతి ౧౩, అథాభిధాం లక్షయతి॥ ముఖ్యార్థగోచరా తస్య వ్యాపృతిః కథ్యతేఽభిధా ॥ తస్య వాచకస్య। ఇంద్రియాణామివ శబ్దానామపి పదార్థప్రతీతి జననానుగుణః పరిస్పందపరిణామవిలక్షణో వ్యాపారోఽంగీక

ృతే తదేకవిధత్వం చ యుక్తమేవేతి భావః ౧౩, అథేతి - వాచ్యవాచకనిరూపణానంతరమిత్యర్థః-ముఖ్యేతి - ముఖ్యస్సాక్షాత్సంకేతితోఽర్థస్తద్గోచరో యస్యాస్సా తథోక్తా-శక్తిరేవాభిధేత్యభిధానస్య సాక్షాదిత్యాదనాన్నిరూపితస్య వాచకస్య వ్యవహితత్వాత్తచ్ఛబ్దార్థమాహ-తస్యేతి- నను శబ్దేషు వ్యాపారః కథమస్తీత్యాశంక్యాహ - ఇంద్రియాణామితి-పరిస్పందశ్చలనక్రియా-పరిణామో రూపాంతరాపత్తిః- తాభ్యాం విలక్షణః-చక్షురాదీని పరిస్పందేన ఘటపటాదివిషయేషు ప్రవిశ్య తత్ప్రతీతిం జనయంతీతి కేచిత్-ఇంద్రియాణాం విషయసన్నికర్షాత్తదాకారాకారితతయా తత్ప్రతీతిర్భవతీత్యన్యే-శబ్దవ్యాపారస్తు తద్విలక్షణః - అస్తు తద్వైలక్షణ్యం కిం మాహాత్మ్యమిత్యత్రాహ-నచేద్వస్తుస్థితిః- కోఽప్యగత్యా అంతర్జ్ఞానేన

శ్చలేచిత్తేనేతియావత్ - కోష్ఠఃకుసూలేచాత్మీయేకుశూలేరంతర్గృహస్యచ। గతిర్మార్గేదశాయాంచజ్ఞానేయాత్రాభ్యుపాయయోరిత్యుభయత్రాపివి శ్వః-సంగతిప్రతిసంధానంశబ్దార్థయోస్సందర్భపర్యాలోచనమాత్మాస్వ భావోయస్యసతథోక్తః - నన్వాత్మనిష్ఠస్యబుద్ధివిశేషస్యకథంశబ్దవ్యాపా రత్వనిశ్చయఇత్యత్రాహ- సచేతి - శబ్దధర్మత్వేనేతి-శబ్దదర్శనసముద్బుద్ధ త్వాత్తద్వ్యాపారఇత్యౌపచారికోయంవ్యవహార ఇత్యాశయః - ఇతి ప్రాంచః-నవయమిత్యాకూతం- ఆహురితిశేషః - తద్వచనస్యవికల్పాన ర్హత్వాదవశ్యమభ్యుపగంతవ్యమితిభావః-తాంవిభజతే- సేతి-ద్వైవిధ్యం దర్శయతి-రూఢిపూర్వికేతి-రూఢిః ప్రసిద్ధిర్యోగోఽవయవసంబంధః ౧౪.

ఆద్యాముదాహరతి- శ్రీరామేతి- అత్ర శ్రీరామయోః క్వచిదంశేఽభేదా భిసంధిః-చరణారవిందంతస్మిన్-ముక్తిపదంముక్తిస్థానం- బంధనసాధ

> గణేయః । సచకోష్ఠగత్యావిచార్యమాణస్సంగతిప్రతిసంధా
> నాత్మకోబుద్ధివిశేషఏవ। సచాత్మనిష్ఠోపిశబ్దధర్మత్వేనవ్యవహ్రి
> యతఇతిప్రాంచః।సాద్వివిధా।రూఢిపూర్వికాయోగపూర్వి
> కాచేతి ౧౪, తత్రాద్యాయథా ॥ శ్రీరామచంద్రభవతశ్చ
> రణారవిందేరేణుంకథంమధుచముక్తిపదంవదంతి। యద్రేణు
> నాముని రవాపకళత్రబంధం రత్నాకరోపి మకరందరసైర

నమోస్తరయోర్ముక్తిపదత్వవచనమనుపపన్నమిత్యర్థః-యద్యస్మాత్ - రే ణునాఅర్థాత్పాదపద్మపరాగేణ-మకరందరసైః గంగారూపమరందధా రాభిః-రత్నాకరోపి- అత్రాపికళత్రబంధమిత్యనువర్తతే- భర్తృశా పాచ్ఛిలారూపిణ్యహల్యాశ్రీరామపాదపంకజరజస్స్పర్శవిధూతపాతకా పునస్స్వభర్తారమాపేతిరామాయణీకథాత్రానుసంధేయా- అత్రనిందయా స్తుత్యభివ్యక్తేర్వ్యాజస్తుతిరలంకారః - ఉక్తిర్వ్యాజస్తుతిర్నిందాస్తుతి భ్యాంస్తుతినిందయోరితిలక్షణాత్ -చరణారవిందత్వారోపస్యతన్నిస్సృ తాయాంగంగాయాం మకరందత్వారోపస్యచ హేతుహేతుమద్భావా త్పరంపరితరూపకమితి తయోరనుగ్రాహ్యానుగ్రాహకభావాదంగాంగి భావేనసంకరః - అత్రరత్నానామాకరోరత్నాకరఇతియోగోస్త్యేవ త థాపిరూఢిర్యోగమపహరతీత్యుక్తత్వాత్ప్రసిద్ధ్యైవాయంసప్రత్యాయకత్వేన

అత్రేతి ॥ ౩౪ ॥ ద్వితీయాముదాహరతి-కాకుత్స్థేతి ॥ శరాబాణాప
జలానివర్షతీతితథోక్తే-శరోదధ్యాద్యప్రసారేబాణౌకాండేతృణాంతరే -
రంతునీరఇతిరత్నమాలా-నాదోజ్యాఘోషోగర్జితంచ- యద్యపినభోభా
స్థితానామమరాణాం రామరావణసంప్రహారసమవలోకనసమయే స
మున్నమితాస్యత్వమసంభావితమేవ - తథాపితచ్ఛరాసారోగ్రనిర్ఘోష
రంధ్రగుణఘోషదిగ్భ్రాంతిసంభ్రాంతతయోన్ముఖత్వమభూదిత్యాకూ
తం-అత్రరూపకోపమయోరంగాంగిభావేనసంకరః - అత్రకార్ముకాదీ
నాం కేషాంచిద్యోగరూఢత్వేపికకుదితిస్థితేఃకకుత్ స్థస్తద్గోత్రస్యాపత్యంపు

విందత్ ॥అత్రసర్వేశబ్దారూఢాః॥ ౩౪ ॥ ద్వితీయాయథా ॥
కాకుత్స్థకార్ముకాంభోదేశరవర్షిణినాదిని । నృత్తవంతఃక్ర
తుభుజఃకలాపినఇవోన్ముఖాః॥అత్రసర్వేపియౌగికాః॥ ౩౫॥*
ఇతి శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్రహరితగోత్రావతంస వారాణశి
వంశపద్మాకరప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమాణపారావా
రపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ పర్వతనాథసూరి పండిత
మండలేశ్వరసూనునా శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారి
జాతేననిర్మలాచారపూతేనచతుర్దశవిద్యావిభూషణవతా ధ
ర్మసంఖ్యావతా విరచితే శ్రీమద్రఘుకులతిలక యశోఘనసా
రసురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రే వాచ
కశబ్దార్థవృత్తినిరూపణం నామద్వితీయస్తరంగః- ******
ఆస్థామందిరమిందిరా ... విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥
ధర్మాంతర్వాణి... రఘుపతివిభుకేఽయంద్వితీయస్తరంగః.

మాన్కాకుత్స్థఇతి శరాన్బాణాంచ్ఛరాణిజలానివర్షతీతిచ ప్రాయో
యౌగికత్వాచ్ఛత్రిన్యాయేనయౌగికాపవేత్యాశయేనాహ- అత్రసర్వే
పియౌగికాఇతి-శబ్దాఇత్యనువర్తతే ॥౩౫॥ ఇతీత్యాదిగద్యంవ్యాఖ్యాతం -
నామేతిప్రసిద్ధౌ - నామప్రాకాశ్యసంభావ్యక్రోధోపగమకుత్సనఇత్యమ
రః॥ఆస్థారమందిరమిత్యాదిశ్లోకద్వయమపివ్యాఖ్యాతం॥ ....*

ఇతి శ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితే సాహిత్యరత్నాకర
వ్యాఖ్యానేమందరాఖ్యానేద్వితీయఃప్రస్థః.

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

లక్షణాతరంగప్రారంభః - 3

అథలక్ష్యలక్షకలక్షణాభిలక్షయిష్యురుత్తరతరంగప్రారంభాయసం
గతిందర్శయతి-ఏవమితి। తౌ వాచ్యవాచకాభిధామూలంయాంసాంతాస
భావస్తస్మాన్నయా-వాచ్యార్థమూలోలక్ష్యార్థః- వాచకమూలోలక్షక
అభిధామూలాలక్షణేతి వివేకః-శబ్దం లక్షకశబ్దమిత్యర్థః-యఇతి-లక్షణస్యల
క్షకలక్షణస్యార్థఇత్యర్థః-వాచకాదీని-ఆదిపదేనవ్యంజకస్సంగృహ్యతే
ఏవం లక్షకం నిరూప్యలక్షణానిరూపణాయావసరందర్శయతి - నన్వితి

ఏవంవాచ్యవాచకయోస్సంప్రతిపత్తిరూపాస్య సంప్రతితన్మూలకత
యా లక్ష్యలక్షకతస్సంప్రతిపత్తిరూపయితుమర్థజ్ఞానస్య శబ్దజ్ఞా
నప్రాప్తికత్వాత్పూర్వంశబ్దంనిరూపయతి ॥ యోऽర్థంలక్షణ
యాశబ్దోబోధయేల్లక్షకోహ్యసౌ । లక్షణయార్థప్రతిపాద
కశ్శబ్దోలాక్షణికఇతిలక్షణార్థః। లక్షణమేతివాచకాదివ్యావృ
త్తిః ౧, నను కేయంలక్షణా యద్యోగాచ్ఛబ్దస్యలాక్షణికతే
త్యపేక్షాయాం లక్షణాయాస్స్వరూపలక్షణమాహ ॥ వా
చ్యార్థబాధేతద్యోగేరూఢితోవాప్రయోజనాత్ ।యయాన్యం
బోధయేచ్ఛబ్దోవ్యాపృత్యాసాస్యలక్షణా॥అన్యమర్థం । అస్య

అపేక్షాయామాకాంక్షాయాం - ననులక్షకనిరూపణానంతరంలక్ష్యమని
రూప్యకథంలక్షణాయానిలక్షయిషేతిచేల్లక్షణాబోధమంతరేణ లక్ష్యస్య
దుర్బోధత్వాత్తన్నిరూపణేనైవతన్నిరూపణమపిభవతీతిబోధ్యం- వాచ్యా
ర్థబాధఇతి - వాచ్యార్థేముఖ్యార్థస్స్వీకారేబాధఃప్రమాణపరాహతత్వంత
స్మిన్సతి-ఇమమేవార్థమగ్రేసిద్ధాంతత్వేనకవిర్వివరీవరిష్యతి - తద్యోగ
ఇతి తేనముఖ్యార్థేనలక్ష్యస్యాభిమతస్యసంబంధే- వాచ్యార్థబాధతద్యోగా
సాధారణ్యేన రూఢిఃప్రయోజనంవాऽన్యతమ్యేనలక్షణాబీజం - లక్షణాసం

హస్తూత్తరార్ధేనేతిజ్ఞేయం- ఏతేనరూఢిలక్షణా ప్రయోజనలక్షణాచేతి
ద్వైవిధ్యముక్తంభవతి - లక్షణాప్రయోజకానిలక్షణాబీజానీత్యర్థః ౨.
ర్థైపిలక్షకత్వంప్రతిపాదయితుంశంకతే-నన్వితి - నాద్యఇత్యాద్యంపరి
రతి-తత్రహేతుంప్రతిపాదయతి-తస్యేతి-అయంభావః-శబ్దేఽభిధయాభి
ధేయమభిధాయవిరతవ్యాపారే సకృదుచ్చరితశ్శబ్దోనవృత్తిద్వయ
ర్హాతీతినిషేధాత్పునస్తస్మిన్లక్షణా రూపవ్యాపారస్యానంగీకార్యత్వా
-ద్వితీయంపరిహరతి-నద్వితీయఇతి-తత్రహేతుందర్శయతి- అర్థస్యేతి-
యమాశయః- ఆలంకారికసమయవిరోధాదర్థవ్యాపారత్వమస్యానుపప
మితి-ఉచ్యతఇతి- సముచితోత్తరమితిశేషః-వాచ్యార్థేతి-ఆరోపితఇతి-
రోపితత్వవిశేషణేన వస్తుతోర్థవ్యాపారశ్శబ్దేత్వారోపితఇతి భేదావగ

శబ్దస్య।ముఖ్యార్థబాధః। సంబంధః। ప్రసిద్ధిప్రయోజనయోర
న్యతరచ్చలక్షణాప్రయోజకానీత్యర్థః ౨, నను కింశబ్దస్యలక్షక
త్వమర్థస్యవా । నాద్యః।తస్యస్వార్థప్రకాశనమాత్రేణోప
రతవ్యాపారస్య పునర్వ్యాపారాంతరాయోగాత్ । నద్వితీ
యః।అర్థస్యలక్షకత్వేశబ్దవ్యాపారోలక్షణేత్యంగీకారవిరోధా
దితిచేత్।ఉచ్యతే। వాచ్యార్థవ్యాపారఏవలక్షణా వాచకేస
మారోప్యతే। నచశబ్దవ్యాపారతాంగీకారవిరోధః।ఆరోపితశ
బ్దవ్యాపారోలక్షణేత్యభ్యుపగమాత్ ౩. నన్వర్థస్యైవలక్షకత్వే
కథమజహత్స్వార్థాయాంస్వార్థాంశేవృత్తివిరోధాభావః।కేవ

మాన్నవిరోధగంధఇతి ౩, నన్వర్థ ఏవలక్షకశ్చేత్తర్హ్యుచిద్వ్యభ్యస్తే తత్పరి
హారఃకథమితిశంకతే - నన్వితి ॥ ఆరోపితశ్శబ్దవ్యాపారఇత్యుక్తత్వాదర్థ
స్యైవేత్యవధారణం - లక్షకత్వేలక్షణయాన్యార్థప్రతిపాదకత్వేసతిఅ
జహత్స్వార్థాయాంసాతస్యాంకుంతాఃప్రవిశంతీత్యాదౌ- స్వస్యకుంతశ
బ్దస్యయోర్థస్తద్రూపాంశే - కుంతవిశిష్టపురుషరూపార్థాంతరాంశస్యవి
ద్యమానత్వాత్స్వార్థాంశఇత్యుక్తం-వృత్త్యోర్లక్షణయోర్విరోధస్తస్యా
భావఃపరిహారఃకథమితిపూర్వపక్షః-అయంభావః - తథాసతిలక్షకస్య
కుంతరూపార్థస్య కుంతవిశిష్టపురుష రూపలక్ష్యార్థప్రవిష్టత్వాదేకస్యైవ
కుంతరూపార్థస్య లక్షకత్వంలక్ష్యత్వంచేతి లక్షణాద్వయాపత్తేర్వృత్తి

విరోధ ప్రాప్తేస్తత్పరిహారః కథం భవతీతి। సమాధత్తే- కేవలేతి-అయంభావః - కేవలస్యార్థస్య లక్షకత్వం తత్సహితస్యాన్యస్య లక్ష్యత్వం చేతి లక్ష్యలక్షకభేదస్యాసద్భావాదప్రవృత్తిః రోధానప్రసజతీతి జానీహీతి - ప్రతిపాదకతాసంబంధేన లక్షకే విషయతాసంబంధేన లక్ష్యే చ లక్షణాయాస్స్థితిరితి వివేకః - కేచిత్తు వృత్తివిరోధ ఇత్యతాభిధాలక్షణయోర్విరోధ ఇత్యామనంతి-తదసత్ - అత్రార్థస్య లక్షకత్వేన శబ్దమాత్రవ్యాపారభూతాయా అభిధాయాస్తత్రాప్రవృత్తేః - కేవలేత్యాదివిరోధపరిహారకవాక్యే చ లక్ష్యలక్షకభేదసద్భావాదిత్యనేన కేవలస్య లక్షకత్వం సముదాయస్య లక్ష్యత్వమితి లక్ష్యలక్షకయోర్భేదప్రతిపాదనాదేకస్మిన్నర్థే లక్షణాద్వయాప్రవృత్తిరితి పూర్వపక్షవాక్యతాత్పర్యావగతేశ్చ- నను యద్యపి స్వార్థం ప్రత్యాయ్యో

లసముదాయభేదేన లక్ష్యలక్షకభేదసద్భావాదిత్యవేహి। నన్వర్థ
ధర్మస్య శబ్దాధ్యారోపే కిం నిమిత్తమితి చేచ్ఛబ్దప్రతిపాదితస్యై
వార్థస్య లక్షకత్వాదితి వదామః। నహి శబ్దవ్యాపారసంస్పర్శమం
తరేణార్థోఽర్థాంతరం లక్షయితుమీష్టే। అన్యథా ప్రమాణాంతరోప
నీతానామర్థానాం లక్షకత్వప్రసంగాత్ । అతోఽర్థవ్యాపారోపి
శబ్దముపారూఢప్రాప్తత్వాచ్ఛబ్దవ్యాపార ఇత్యుచ్యతే-అతఏ
వసాంతరార్థనిష్ఠశ్శబ్దవ్యాపారో లక్షణేత్యాశ్రియతే ౪.
వాచ్యార్థబాధ ఇత్యనేన వాచ్యార్థస్వీకారే వాక్యప్రామాణ్యా

పరతవ్యాపారస్య శబ్దస్య పునర్వ్యాపారాంతరాయోగాదర్థస్యైవ లక్షకత్వముపపద్యతే-తథా సత్యర్థవ్యాపారభూతాయా లక్షణాయాశ్శబ్దాధ్యారోపోఽనుపపన్న ఇత్యాశంక్య సమాధత్తే-నన్వితి-శబ్దప్రతిపాదితస్యైవేతి అతాభిధానేన ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాంతరప్రాప్తానాం ప్రవాహాదిరూపార్థానాం లక్షకత్వం నసంభవతీతి జ్ఞాప్యతే-ఇతి నిమిత్తమితీత్యర్థః-ప్రతిపాదితార్థమేవ ప్రకటయతి-నహీత్యాదినా- నను లక్షణాయా ఉభయవ్యాపారత్వేపి శబ్దైకంవైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యాహ-అతఏవేతి- అంతరేణ వ్యవధానేన సహితస్సాంతరస్స చాసావర్థశ్చ సాంతరార్థః వాచ్యార్థవ్యవహితస్తీరాదిస్తస్మిన్నిష్ఠా తాత్పర్యం యస్య స తథోక్తః - ఏతేనావ్యవహితార్థనిష్ఠోర్థవ్యాపారోపీతి సూచ్యతే ౪. ఏవం లక్షణాం విమృశ్య సంప్రతి తల్లక్షణం విమృశ

తి - వాచ్యార్థబాధ ఇతి॥ వివక్షితార్థమాహ-వాచ్యార్థస్వీకార ఇతి-అన్యథా ప్రతిపాదనమనుపపన్నమిత్యాహ-నత్విత్యాదినా- వాచ్యస్య ముఖ్యార్థస్య అర్థేన వాక్యార్థేన బాధస్సంబంధానుపపత్తిః-అర్థాంతరమాహ-నాపీతి- న వివక్ష్యతే - ఏవంరూపార్థద్వయస్యాపాతమధురత్వాదితి భావః ౫, ఆ వ్యాపకమేకం లక్షణాలక్షణం దర్శయతి-వాచ్యస్యేతి- తత్సంబంధవశేన వాచ్యార్థసంబంధవశేన-ప్రాప్తస్య-తీరాదేరితి శేషః - క్వచిదవ్యాప్తిం దర్శయతి-నహీతి-హి యస్మాత్-తల్లక్షణం నాస్తి సంబంధః - అత్రాపి శబ్దేన గంగాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యాదావస్తీతి సూచ్యతే-ద్విషన్నోహే భో క్తుం ప్రవృత్తం ప్రతి సుహృదా విషం భుంక్ష్వేతి ప్రయుక్తత్వాద్విషపద స్య ద్విషదన్నే భుంక్ష్వేత్యస్య మా భుంక్థా ఇత్యర్థే చ వాచ్యార్థహానపూ

నుపపత్తిర్వివక్ష్యతే నతు వాచ్యస్య వాచ్యేన వాక్యార్థేన సంబం
ధానుపపత్తిః । నాపి ముఖ్యార్థస్వీకారే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణవి
రోధో వా వివక్ష్యతే ౫, అతఏవ తదుభయవివక్షయా ప్రవృ
త్తం కైశ్చిదుక్తం లక్షణాలక్షణద్వయమవ్యాప్తిదూషితం । త
థాహి ॥ వాచ్యస్యార్థస్య వాక్యార్థే సంబంధానుపపత్తితః ।
తత్సంబంధవశప్రాప్తస్యాన్వయాల్లక్షణోచ్యత ఇతియల్లక్ష
ణం తదవ్యాపకం । నహి విషం భుంక్ష్వేత్యాదావపి తల్లక్షణమ
స్తి । సర్వేషాం పదానాం లక్షకత్వేన వాచ్యార్థాబాధాత్ ౬.

ర్త్యేకం ప్రవృత్తత్వాజ్జహద్వాచ్యా-అత్రాదిశబ్దేన-ఉపకృతం బహు యత్ర కిముచ్యత ఇత్యాదిగ్గృహ్యతే-అవ్యాప్తిహేతుమాహ-సర్వేషామితి - లక్ష కత్వేన హేతునా-వాచ్యార్థస్యాబాధాత్ - బాధశబ్దస్యతస్మతే సంబంధా నుపపత్త్యర్థకత్వేన సంబంధోపపత్తేరిత్యర్థః-అయంభావః- గంగాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యాదౌతు సర్వపదానామలక్షకత్వాద్వాచ్యార్థస్య వాక్యార్థే సంబంధానుపపత్తిస్సంభవతి - అత్రతు సర్వపదానాం లక్షక త్వేన వాచ్యార్థస్యాప్యన్వయసంభవాత్సంబంధోపపత్తిరితి - అస్మత్పక్షా వలంబనేతు వాచ్యార్థస్వీకారే వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరత్ర తేతి వ్యజ్య తే-సుహృద్వచనే విషభక్షణోపదేశరూపార్థస్యానుపపన్నత్వాత్ ౬, ద్వి తీయమవ్యాపకం లక్షణమాహ-యదపీతి- ఏతత్పదద్వయమగ్రే సంగృహ్యతే నా

ర్థస్యక్రమేణలోకవేదయోర్వ్యభిచారందర్శయతి- సువర్ణేతి- నిగదవ్యా ఖ్యాతోయంశ్లోకః-నిష్ప్రయోజనేసర్వేపిచిన్వంతీతివక్తవ్యేత్రయ ఇత్యు క్తత్వాత్ప్రయోజనరహితేశూరాదికర్తృకసువర్ణపుష్పపృథివీకర్మకవిచయ నరూపవాక్యార్థే- ధ్వనినా-లక్షణామూలేనేతిశేషః- వేదేచేతి-క్షేపిష్ఠాశీ ఘ్రగామినీ- తస్మాత్ వాచ్యార్థాన్వయానుపపత్తిరూపార్థస్యాప్యనై కాంతికత్వాదిత్యర్థః- సూక్తం సుష్ఠూక్తం ౮. తతస్తద్యోగశబ్దార్థమా హ-తద్యోగఇతి-సంబంధమాత్రంసంబంధసామాన్యం-వాచ్యార్థలక్ష్యా

స్త్రయః । శూరశ్చకృతవిద్యశ్చయశ్చజానాతిసేవితుమిత్యా దౌపదార్థానామన్వయసంభవేపినిష్ప్రయోజనే తాత్పర్యా సంభవేనవాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తేః ప్రతీయమానం వా క్యార్థంహిత్వాశూరాదిత్వం సంపదోహేతురితి ధ్వనినాసూ చ్యతే। వేదేచ।వాయుర్వైక్షేపిష్ఠాదేవతేత్యాదౌసంభవత్యే వవాచ్యార్థాన్వయేనైరర్థక్యవశేన దేవతాప్రాశస్త్యలక్షణ యా కర్మణఃప్రాశస్త్యంలక్ష్యత ఇత్యర్థవాదాధికరణేనిర్ణీ తం । తస్మాద్వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరేవలక్షణాక్షేపికేతి సూక్తం ౮, తద్యోగఇతియోగశబ్దేనసంబంధమాత్రంవివక్షి తం। ప్రయోజనంచయథాసంభవంతత్రతత్రద్రష్టవ్యం । అ త్ర రూఢితోవాప్రయోజనాదిత్యేతల్లక్షణావిభాగపరం శి ష్టంలక్షణపరమితిజ్ఞేయం ౯, తత్రరూఢిలక్షణాయథా ॥ ప్రవీ ణోభవతోరామకృపాణోయుధియన్నిజం । కోశంచర్మమ యంహిత్వాఽగృణ్ణోద్రత్నమయంద్విషాం ॥ అత్రప్రవీణఇ త్యత్రవీణాప్రకర్షస్యప్రకృతానుపయోగాద్బాధితః ప్రసిద్ధే

ర్థయోర్యేయేసంబంధాస్సంభవంతితేసర్వేపియోగశబ్దేనసంగృహ్యం తఇతిభావః - మాత్రంకార్త్స్న్యేఽవధారణఇత్యమరః ౯. క్రమప్రా ప్తాంరూఢిలక్షణాముదాహరతి- ప్రవీణఇతి- ప్రవీణోనిపుణః - కోశంఖడ్గపి ధానంధనాదికంచ - కోశోస్త్రీకుడ్మలేఖడ్గపిధానేర్థౌఘదివ్యయోరిత్యమ రః-లక్షణాబీజభూతంముఖ్యార్థబాధందర్శయతి-అత్రేతి- ప్రకృష్టా వీణా యస్యసప్రవీణః- ప్రవీణత్వమేవవీణాప్రకర్షః తస్యప్రకృతానుపయోగా

ముఖ్యార్థబాధః - వాచ్యలక్ష్యయోః ప్రావీణ్యయోరేకపదోపాత్తత్వోపాదికాభేదస్సంబన్ధః - లక్షణస్థరూఢిపదస్యశక్తిపరత్వవిరోధాద్వివక్షితార్థమాహ- ప్రసిద్ధేరేవేతి-యోగేసత్యపీత్యవధారణార్థః- ననుప్రవీణపదస్యరూఢిశక్త్యానిపుణబోధకత్వాత్ కథంనిపుణత్వేలక్షణేతి చేదుచ్యతే- యద్యపిప్రవీణశబ్దఃప్రకృష్టావీణాయస్యేత్యవయవశక్త్యావిలక్షణవీణాశాలిత్వరూపార్థః రూఢిశక్త్యానిపుణత్వరూపార్థశ్చేతినీరజపదవద్యోగరూఢిః- తథాపిక్వచిద్యోగరూఢస్యపదస్యావయవార్థానన్వయాత్ స్థల

రేవనిపుణత్వేలక్షణాక్రియతే ॥౧॥ ప్రయోజనలక్షణాతుప్రథమంశుద్ధాసారోపాసాధ్యవసానాచేతిత్రివిధా । తత్రాద్యాజహత్స్వార్థాఽజహత్స్వార్థా జహదజహత్స్వార్థాచేతి త్రివిధా।ఇతరేతుప్రత్యేకంగౌణీశుద్ధాచేతిద్వివిధే।ఇతిఫలతోలక్షణాసప్తవిధేతివిభాగం సిద్ధవత్కృత్య క్రమేణతాసాంలక్షణోదాహరణేదర్శయన్నాదౌజహత్స్వార్థాంలక్షయతి ॥ స్వార్థంహిత్వాపరోక్తిశ్చేజ్జహత్స్వార్థాతదాభవేత్ ॥ యదాగంగాదిశబ్దః పరస్యతటాదేః ఘోషాద్యధికరణత్వసిద్ధయేస్వార్థంహిత్వాస్వాత్మానంతటాద్యర్థేప్రవర్తయతి తదాస్వార్థత్యాగాజ్జహత్స్వార్థాఽన్వర్థసంజ్ఞేత్యర్థః ౧౦, యథా॥ గ్రామాస్త్రయస్స్వరహితాః క్వధృతాస్సదైవశాత్రివ్యాశ్చ మధ్యమయుతాభరతేనదాత్తాః । రామేణయాన్నతథనాశ్యతశోమహార్ఘాః పేత్రిష్వాశ్చపాత్రవశగానిహితానదీషు ॥ భరతేనసంగీతశాస్త్రప్రవర్తకేణగ్రామాఃస్వరసందోహాత్మకాః। తథాస్వరా

కమలేనీరజపదస్యేవరూఢ్యర్థేవిశ్రాంతిరితిబోధ్యం॥౧॥అథప్రయోజనలక్షణాంవిభజ్యోదాహరతి- ప్రయోజనలక్షణేతి-ఫలతఃపర్యవసానాదిత్యర్థః - సప్తవిధేతి - జహత్స్వార్థా అజహత్స్వార్థా జహదజహత్స్వార్థా శుద్ధసారోపా - గౌణసారోపా - శుద్ధసాధ్యవసానా - గౌణసాధ్యవసానాచేతి॥ జహత్స్వార్థాంలక్షయతి- స్వార్థమితి॥ లక్షణంవ్యాకరోతి-యదేతి ॥ స్వార్థంప్రవాహాదిరూపమిత్యర్థః ౧౦. ఉదాహరతి - గ్రామాఇతి ॥.స్వయంవ్యాకుర్వన్లక్షణంయోజయతి- భరతేనేతి॥అన్యత్రవిప్రవా

తద్ధరణమేవశోధనం- సైన్యైరితి-స్వోఽజ్ఞాతావాత్మనిస్వం త్రిష్వాత్మీయేస్వో ఽస్త్రియాం ధన ఇత్యమరః- సంప్రదానే ప్రతిగ్రహీతరీత్యర్థః- అతఏవేతి- స్వరహితా ఇత్యత్ర జతుకాష్ఠన్యాయేన శబ్దస్యైవశ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశ్లేషః - అన్యత్రైకనాళావలంబిఫలద్వయవదర్థయోరేవశ్లిష్టత్వాదర్థశ్లేషః-తయోః

ణాం సందోహో గ్రామ ఇత్యభిధీయత ఇత్యుక్తత్వాత్। దాతాశ్శోధితాః - దైప్ శోధన ఇతి ధాతో రూపం। అత్రశ్లేషమహిమ్నాభరతేనరాజపక్షేణజనపదవిశేషావితీర్ణా ఇత్యపిధ్వన్యతే। తేచత్రయ ఏవ। షడ్జగ్రామస్తథైవైకో మధ్యమగ్రామ ఏవచ। గాంధారగ్రామ ఇత్యేతద్గ్రామత్రయముదాహృతమిత్యుక్తత్వాత్। నాపరిమితా ఇత్యపిధ్వన్యతే। స్వరహితాస్స్వరైర్నిషాదాదిభిస్సంభూతైర్హితాః ప్రియా ఇతి స్వరూపకథనం। స్వైర్ధనైరహితా ఇతి నిందా చ వ్యజ్యతే। క్వధృతాః క్వాపిధృతాః। స్వరాణామభివ్యక్తిమాత్రశరీరత్వాన్నైకత్ర ధృతా ఇతి స్వభావోక్తిః। యత్రక్వచన దేశే సంప్రదానే చ నిహితా ఇతి నిందా చ వ్యజ్యతే। సదైవ శ్రావ్యా నిత్యం శ్రోత్రగ్రాహ్యా ఇతి స్వభావోక్తిః। అన్యత్ర గ్రామదత్తా ఇతి నిత్యం వాఙ్మాత్రసిద్ధా న తు దర్శనయోగ్యా ఇతి వ్యజ్యతే। కించ। మధ్యమయుతా మధ్యమగ్రామేణ సంగతాః। అన్యత్ర నత్రయోఽప్యుత్కృష్టా ఇతి ధ్వన్యతే। ఏవం భరతదత్తగ్రామేభ్యో రామదత్తగ్రామాణామతిశయ ఉత్తరార్ధే ప్రతిపాదితస్స్ఫుట ఏవ। అతఏవాత్ర శబ్దార్థశ్లేష ప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితో వ్యతిరేకాలంకారః। అత్ర నదీనాం స్రోతోరూపాణాం గ్రామాధికరణతా న సంభవతీతి నదీశబ్దస్తస్మిన్ముఖ్యార్థే గృహీతే వాక్యప్రామాణ్యభంగాత్తం త్యక్త్వాఽధిక తరశైత్య

ప్రతిభయాశక్త్యోత్థాపితయాఽసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్త్యాఽనుప్రాణితః। అత్రేతి। వాచకశబ్దప్రయోగే ఫలప్రతిపాదనాభావం లాక్షణికపదే తత్ప్రతిపాదనం చ దర్శయన్నాహ- నదీశబ్ద ఇతి - తత్సంబంధినితీరే స్వార్థసమర్పయతీతి - అయం భావః- స్వాయత్తే శబ్దప్రయోగే స్వ

చకపద్మప్రయోగానౌచిత్యాన్నదీతీరేషునిహితా ఇతి ప్రయోక్తవ్యేనదీ
నిహితా ఇతి ప్రయోక్తర్నదీగతశైత్యపావనత్వాదిధర్మాణాం స్తదవినా
వసంబంధేనతీరేప్యపిప్రతీయంతామిత్యాశయఇతి - ఇతిహేతోః - అ
లంకారాః కేచిదభిధామూలాః- కేచిల్లక్షణామూలాః- కేచిద్వ్యంజనా
మూలాశ్చ - ఇయంకస్యాలంకారస్యమూలమిత్యత్రాహ-ఇయమితి-అప్ర
స్తుతప్రశంసాదేః - వ్యాజస్తుత్యాదిరాదిశబ్దార్థః - సామాన్యేతి - ప్రతి

పావనత్వాదిద్యోతనాయ తస్సంబంధినితీరేస్వార్థం సమర్ప
యతీతీయంజహత్స్వార్థా- ఇయమప్రస్తుతప్రశంసాదేరలం
కారస్యమూలం। సామాన్యవిశేషకార్యకారణసరూపాణామ
న్యతమస్యాప్రస్తుతస్యకథనాత్తేషామేవాన్యతమస్యప్రయో
గినఃప్రస్తుతస్యగమ్యత్వేహ్యప్రస్తుతప్రశంసా। తత్రాప్రస్తు
తస్యాప్రస్తుతత్వాదేవకథనమనుపపన్నంసత్స్వార్థత్యాగేన
ప్రస్తుతమాక్షిపతీతియుక్తమస్యాజహల్లక్షణామూలత్వం॥౨॥
యదాపునస్స్వాభిధేయవిపరీతమర్థంలక్షయతి తదాసాజహ
త్స్వార్థైవవిపరీతలక్షణేత్యుచ్యతే ॥ యథా ॥ రామస్సరా
పురమరాసదమర్త్యవర్తీదైత్యః పరార్ధచతురంగచమూసహా
యః। జయ్యఃకథంపదవిభీషణరావణేనస్థానచ్యుతేనమనుజేన
పదాతినాచ ॥ ఇదమింద్రజిద్వచనమభిధేయవిపరీతమర్థం ల
క్షయతి। రామరావణయోర్ముఖ్యార్థాసంభవోఽనుపపత్తిః।
విరోధస్సంబంధః। రామస్యసుజయత్వం రావణస్యదుర్జయ
త్వంప్రయోజనం। ఇయంతువ్యాజస్తుతేర్బీజం।యత్రవాచ్య
యానిందయాస్తుతిస్స్యాత్ వాచ్యయానిందాచగమ్యతే సా
హివ్యాజస్తుతిః। తత్రవిపరీతార్థప్రతీపత్తిర్విరుద్ధలక్షణామూ

యోగినఃఆధేయభూతస్య - తత్ర అప్రస్తుతప్రశంసాయాం ॥ ౨ ॥ జహ
త్స్వార్థాయాఃప్రకారాంతరంప్రదర్శయన్నుదాహరతి - రామఇతి ॥ ప
రార్ధసంఖ్యాకాశ్చతురంగచమ్వస్సహాయాయస్యసః - జయ్యః జేతుంశ
క్యః - లక్షణాప్రయోజకానివాచ్యార్థబాధాదీనిదర్శయతి- అనుపపత్తిరి
తి- వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరిత్యర్థః - సంబంధఇతి-వాచ్యతుల్యయో

రితి శేషః ॥ 3 ॥ అజహత్స్వార్థాం లక్షయతి- శబ్ద ఇతి॥ వ్యాకర్త్రేతి - యత్రేతి ౧౧. ఉదాహరతి- దయేతి॥ దాక్షిణ్యం మిత్రశత్రువసమభావః- ధర్మాః విధ్యుక్తకర్మానుష్ఠానం- వైదుష్యాదయ ఆదిశబ్దార్థః ॥ లక్షణం లక్షయతి- అత్రేతి ॥ తత్సంబంధినః- దయాదిగుణవిశిష్టానిత్యర్థః- నన్వేవమపి వ్యక్తివిరోధస్సంభవతీత్యాశంక్య సమాధత్తే- న చేతి- తత్ర- స్వార్థ ఇత్యర్థః- శబ్దస్యాభిధా - అంశాంతరే స్వార్థవిశిష్టాంశే లక్షణా చేత్యేకదైవ వృత్తిద్వయాపత్తిరితి- పరిహరతి- అత్రాపీతి- అపిశబ్దేనాజహత్స్వార్థాయామివేతి జ్ఞాప్యతే- అర్థాంతరే- విశిష్టాకారేణ విలక్షణత్వాదర్థాంతరత్వం- సృష్టి

లైవ॥ ౩ ॥ అజహత్స్వార్థాం లక్షయతి॥ శబ్దస్స్వార్థక్రియా
సిద్ధ్యై స్వార్థాత్యాగేన లక్షయేత్ । అర్థాంతరం స్వార్థయుతమ
జహత్స్వార్థికా భవేత్ ॥ యత్ర శబ్దేన స్వార్థగతక్రియాసిద్ధయే
స్వార్థాత్యాగేనైవ తద్విశిష్టమర్థాంతరం లక్ష్యతే - యథా కుం
తాః ప్రవిశంతీత్యత్ర కుంతప్రవేశాయ తద్వంతః పురుషాః- సా
అజహత్స్వార్థా లక్షణేత్యర్థః ౧౧, యథా॥ దయాదాక్షిణ్య
దాతృత్వశ్రైష్ఠ్యధర్మాదయో గుణాః । విశంతి భవతో రామ
సుధర్మాసన్నిభాం సభాం ॥ అత్ర దయాదిగుణానాం స్వత
స్సభాప్రవేశాసంభవాత్తత్సిద్ధయే దయాదిశబ్దాస్స్వార్థోపా
దానేనైవ తత్సంబంధినః పురుషాన్ లక్షయంతి । న చ స్వార్థాప
రిత్యాగే- తత్ర శబ్దస్యాభిధా అంశాంతరే లక్షణా చేత్యేకశబ్ద
స్యైకదైవ వృత్తిద్వయాపత్తిరితి వాచ్యం । అత్రాపి స్వార్థం
హిత్వైవ స్వార్థవిశిష్టార్థాంతరే సృష్టిన్యాయేన లక్షణాస్వీ

న్యాయేన లక్షణాయాస్స్వీకారాద్వృత్తిద్వయాపత్తిరితి న వాచ్యమితి పూర్వేణ సంబంధః- సృష్టిన్యాయస్తు- సృష్టీరుపదధాతీత్యత్ర సృష్టిశబ్దస్య కేవలసృష్టీష్టకానాముపధానాభావాద్వాచ్యార్థబాధే సతి ఏకయా స్తువత ప్రజా అధీయంతేత్యనువాకప్రతిపాదితసృష్ట్యసృష్టీష్టకాసముదాయే యథా లక్షణాస్వీక్రియతే తథాత్రాపి వాచ్యార్థభూతదయాదీనాం స్వతస్సభాప్రవేశాసంభవాత్తద్విశిష్టేషు లక్షణేతి- నను స్వార్థత్యాగే కథమజహత్స్వార్థతేత్యాశంక్య సమాధత్తే - హంతేతి - హంతేతి హర్షే- స్వవచ

వ్యాఘాతోऽత్రహర్షకారణం - నహీతి - అభిధేయవిశిష్టార్థాంతరస్య లక్ష్య
స్యాదభిధాయా అపత్యాగో నత్వభిధేయస్యేత్యజహత్స్వార్థతేతి భావః - న
కథమభిధాయాస్త్యాగో నాభిధేయస్యేత్యాశంకాం పరిహరతి - గంగా
యామితి - వికృత్యవికృతింనీత్వా లక్షణాయా లక్షణాఖ్యవ్యాపారాత్ -
మాసోక్త్యాదేరితి - ప్రస్తుతాంకురాదిరాదిశబ్దార్థః - ఉపపత్తిం దర్శయతి
త్రైతి - ప్రస్తుతస్వరూపస్యానుపమర్దేనోపమర్దాభావేన - అత్యాగనేతి
యావత్ ॥ ౪ ॥ ఉదాహృతయోః ప్రయోజనలక్షణయోర్నామాంతరే సం
జ్ఞాంతరమిత్యాహ - అనయోరితి - జహదజహత్స్వార్థేఇతి లక్షణేతయోః -
జహత్స్వార్థాయా లక్షణలక్షణేతి - అజహత్స్వార్థాయా ఉపాదానలక్ష

కారాత్ - హంతతర్హ్యజహత్స్వార్థతా కథమితిచేత్ । నహ్య
భిధాత్యాగమాత్రేణ స్వార్థత్యాగః - గంగాయాం ఘోషఇ
త్యాదిస్థలవైలక్షణ్యేన స్వాభిహితార్థమేవార్థాంతరే వైశిష్ట్యే
నవికృత్య పునర్లక్షణాయాస్స్వాకారాదితిసంతోష్టవ్యం । సభాస
చామత్కా-ర్షద్యోతనం ప్రయోజనం । ఇయముజహల్లక్షణాస
మాసోక్త్యాదేర్బీజం । ప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాత్ప్రస్తుతస్య గ
మ్యత్వేహి సమాసోక్తిః । తత్ర ప్రస్తుతస్వరూపానుపమర్దే
వవిశేషణమహిమ్నాऽప్రస్తుతాక్షేపాత్ ॥ ౪ ॥ అనయోర్జ
హదజహత్స్వార్థలక్షణయోర్లక్షణలక్షణోపాదానలక్షణేతి
చసంజ్ఞాంవినివేశ్య వ్యాజహార కావ్యప్రకాశకారః ౧-౨ జ
హదజహత్స్వార్థాంలక్షయతి ॥ అంశభేదముపాదాయజహ

ణేతిచసంజ్ఞాంవినివేశ్యాభిధాయ కృత్వేతియావత్ - తద్వ్యాహారప్రకా
స్తు ॥ స్వసిద్ధయేపరాక్షేపః - పరార్థం స్వసమర్పణం - ఉపాదానం లక్షణం
చేతి ॥ అద్వ్యాస్వార్థముపాదాయాన్యం లక్షయతీత్యుపాదానలక్షణా - ద్వి
తీయాతు వాచ్యస్యార్థస్యాన్వయాయోగ్యత్వేనోపలక్షణీకృత్యాన్వయయో
గ్యమర్థం తత్సంబంధినం లక్షయతీతి లక్షణలక్షణేత్యుచ్యత ఇతి తద్వ్యాకర్తా
రః - ఉపాదానలక్షణాయా అజహల్లక్షణేతి లక్షణలక్షణాయా జహల్లక్షణే
తిచ తాంత్రిక వ్యవహారః ౧-౨ జహదజహత్స్వార్థాంలక్షయతి అంశభే
దమితి ॥ ఉపాదాయావలంబ్య స్వార్థం జహాతి త్యజతి నజహాతి చ యది ॥ ఉ

దాహరతి-సముద్రేతి ॥ నిగదేనైవవ్యాకృతం॥అత్రేతి-యదెహోద్దేశకా
యోరైశిష్ట్యం-నజహాతి- ఏతద్దేశకాలవైశిష్ట్యస్యాద్యవిద్యమానత్వాది
భావః॥ ౫॥ ననుశబ్దవ్యాపారాణామేకైకపదధర్మత్వనియమాదత్రాప
ద్వయధర్మత్వమనుపపన్నమిత్యాక్షిపతి-నన్వితి॥ అభిధావదభిధాయా
వ-నాపీతి- అన్యోన్యవిద్యానాథః- సత్యపివిద్యమానాపి- ఆద్యంపరిహరతి

తినజహాతిచ। శబ్దస్స్వార్థంయదిజహదజహత్స్వార్థలక్షణా॥
యథా ॥ సముద్రకన్యాసముపాసితోయోవైకుంఠలోకేవన
తింపితేనే।సోయంహరిస్సంప్రతిరామనామాసీతాసమేతోధి
వసత్యయోధ్యాం॥ అత్రయద్దేశకాలవైశిష్ట్యంహరేఃపూర్వ
మభూత్తద్దేశకాలవైశిష్ట్యమధునానాస్తీతి సోయమిత్యత్ర
తత్తాంశేస్వార్థంజహాతి। ఇదంతాంశేతునజహాతీతీయం జహ
దజహత్స్వార్థలక్షణా ॥ ౫ ॥ నన్వేవంసతీయంలక్షణాపద
ద్వయధర్మఇత్యుక్తంస్యాత్తదసాధు అభిధావత్తస్యాఅప్యేక
పదధర్మత్వేనపదసంఘాతధర్మతయాక్వాప్యదర్శనాత్ అ
తఏవకావ్యప్రకాశకారోనైతాముదాజహారనాప్యన్యః పరీక్షక
ఇతినేయంసంభవతీతిచేదత్రబ్రూమః। కిమిహలక్షణైవనాస్తీ
తివివక్షయాపరేణనోదాహృతాసత్యప్యుక్తవిధాద్వయపవాం
తర్భవతీతివా। నాద్యః॥ విచారాసహత్వాత్। తథాహి। యా
వతాశబ్దేనయావానర్థఃప్రతీయతేతావానేవతస్యార్థోనన్యూ
నోనాధికశ్చేతిస్థితిః।సోయందేవదత్తఇత్యత్రతత్తేదంతావిశిష్టం
దేవదత్తస్వరూపమవభాసతఇతితావదేవార్థః। తత్రతత్తాంశ
బాధేన్యూనమిదమస్యార్థ ఇతికథమనేనాభిధీయేత । ప్రతీయ

నాద్యఇతి- తతోఽపపత్తిందర్శయతి విచారేతి - విచార్యమాణేవిద్యమాన
త్వాన్నాస్తీతివికల్పోనోపపన్నఇతిభావః-తథాహీత్యాదిస్థితిరిత్యంతంస్ప
ష్టం- సోయమితి- తత్తేదంతాభ్యాంవిశిష్టం-తత్తాంశస్యతద్దేశకాలవైశిష్ట్య
స్యబాధేఅద్యావిద్యమానత్వాత్త్యాగేసతీత్యర్థః-న్యూనంతత్తాంశరహితం
ఇదందేవదత్తస్వరూపం-అస్యార్థఃస్వస్యసోఽయంశబ్దస్యార్థోనభవతి -
ఇతిహేతోః- అనేనసోయంశబ్దేనకథమభిధీయేత- శబ్దస్స్వార్థమభిదధాతి-

తస్వార్థం కథమభిదధ్యాత్ తతశ్చాయం శబ్దస్తత్తారహిత మిదంతాఘటి
తంచ దేవదత్తస్వరూపమభిధాతుం న శక్నుయాదిత్యర్థః- ప్రతీయమానం -
ప్రతీయమానత్వాదావశ్యకమిత్యర్థః - తత్ తత్తారహితమిదంతాఘటితం
చ దేవదత్తస్వరూపమిత్యర్థః- తేన ప్రతిపాదనీయత్వావశ్యంభావేన - అభి
ధాయాః కుంఠనాద్వైయర్థ్యాత్ - వాచ్యార్థభూతస్య తత్తాంశస్య బాధా
దభిధాయాః కుంఠనమితిబోధ్యం ॥ ద్వితీయం పరిహరతి- నాపిద్వితీయ ఇతి-
తదంతర్భావాభావం దర్శయతి-న తావదితి - ఇయం జహత్స్వార్థా న తావ
త్ -జహత్స్వార్థాయాం నాంతర్భవతీత్యర్థః- తత్ర హేతుం దర్శయతి - ఇ
యం హీతి- నాప్యజహత్స్వార్థా అజహత్స్వార్థాయామపి నాంతర్భవతీ

మానం చ తద్వ్యాకయాచనవృత్త్యా ప్రతిపాదనీయం । తేనత
త్తోపలక్షితమిదంతాఘటితమేవ దేవదత్తస్వరూపమభిధాకుం
ఠనాల్లక్షణయా బోధ్యమిత్యకామేనాప్యభ్యుపగంతవ్యమేవేతి
కథమత్ర నాస్తి లక్షణా । నాపిద్వితీయః । న తావదియం జహ
త్స్వార్థా। ఇయం హి తత్తాంశమాత్రమేవ జహాతి। న తు లక్షణ
లక్షణావత్పరార్థం స్వార్థం సకలమపి సమర్పయతి। నాప్యజహ
త్స్వార్థా। స్వసిద్ధయే పరాక్షేపాభావాత్ - కింతు స్వార్థస్యై
వాంశభేదేన హానాహానాభ్యాముభయనైలక్షణ్యాత్కోట్యం
తరమిత్యన్యైవేయం జహదజహత్స్వార్థా ౧౩. దృశ్యతే చ లో
క వేదయోః। అర్ధమంతర్వేద్యర్ధం బహిర్వేది। విషంభుఙ్క్ష్వే

త్యర్థః-తతోఽపపత్తిముపపాదయతి-స్వసిద్ధయ ఇతి - కోట్యంతరం పదాంత
రం ౧౩, ఏవం తదావశ్యకతాం ప్రతిపాద్య పదసంఘాతధర్మితయా క్వా
ప్యదర్శనాదిత్యతోఽత్తరమాహ- దృశ్యతే చేతి- లక్షణాయాః పదసంఘాత
స్థితిం వేదే దర్శయతి-అర్ధమితి- అగ్రేణాహవనీయం యూపావటం పరిలిఖతి-
అర్ధమంతర్వేద్యర్ధం బహిర్వేదీత్యత్ర-మీయమానస్య యూపస్య యతార్ధ
మంతర్వేద్యర్ధం బహిర్వేది చ భవతి తత్ర మినుయాదిత్యర్థః-అత్ర ఘటత్వప
టత్వయోరివ పరస్పరవిరుద్ధయోరంతర్వేదిత్వబహిర్వేదిత్వయోస్త్యాగా
దవిరుద్ధప్రదేశమాత్రపరిత్యాగాచ్చ భాగత్యాగలక్షణా-లోకేపి దర్శయ
తి-విషంభుఙ్క్ష్వేతి- సుహృద్వాక్యే విషభక్షణోపదేశరూపవాచ్యార్థస్య

బాధాజ్జహద్వాచ్యా - లక్షణాయామాలోకవేదయోః పదసంఘాతస్థితిందర్శ యిత్వాజహదజహత్స్వార్థాయా ఆవశ్యకతాం ప్రదర్శనాయాభియుక్తాంగీ కారమాహ- బ్రహ్మవాదిన ఇతి- ఉపజీవ్యావలంబ్యమహావాక్యస్య తత్త్వమసీ త్యస్యార్థం- వ్యవస్థాపయంతి నిశ్చిన్వతే- పరంతూభయేషామభిప్రాయభే దోస్తీత్యాహ- ఇయానితి- తన్మతభేదమేవ ప్రతిపాదయతి- ఆలంకారికా ఇతి- తత్తాంశస్య తద్దేశకాలవైశిష్ట్యస్య- తావత్సాకల్యేన - వేదాంతినస్త్వితి - తుశబ్దోత్ర వైలక్షణ్యం ద్యోతయతి - దృష్టాంతేతి- సోయం దేవదత్త ఇతి దృ

త్యాదౌ పదసంఘాతలక్షణా । బ్రహ్మవాదినస్త్వేతామేవోప జీవ్యమహావాక్యార్థం వ్యవస్థాపయంతి। ఇయాంస్తు విశేషః। ఆలంకారికాస్తావత్తత్తాంశస్యేదానీమసంభవాత్తస్యైవ హానమిదంతాంశస్యేదానీంసంభవాదహానమితి జహదజహత్స్వార్థామాచక్షతే। వేదాంతినస్తు దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోరైకరూప్యాయ సోయం దేవదత్త ఇత్యత్రాపి తత్తేదంతాంశయోరన్యోన్యవిరుద్ధయోరపి త్యాగే నావిరుద్ధస్వరూపమాత్రాపరిత్యాగేన చ ద్వయోపలక్షితం స్వరూపమాత్రం లక్ష్యత ఇతి జహదజహత్స్వార్థాం వ్యుత్పాద్య తత్త్వమసీత్యాదిమహావాక్యేపి తత్త్వంపదార్థగతవిరుద్ధాంశత్యాగేనావిరుద్ధచిన్మాత్రోపాదానేన చోభయోపలక్షితమేకమఖండం వస్తు భాగత్యాగలక్షణయా ప్రతిపాద్యత ఇతి వర్ణయంతి ॥౧౪॥ నన్వాలంకారికోక్తమార్గేణ పూర్వకాలోపలక్షితస్యైతత్కాలవైశిష్ట్యవర్ణనేపి సంభవత్యేవ తయోరభేదప్రతిపాదనమితి చేన్నైవం। కిం

ష్టాంతః- తత్త్వమసీతి దార్ష్టాంతికం అవిరుద్ధేతి- స్వరూపైక్యాదవిరుద్ధత్వం- ద్వయోపలక్షితం తత్తేదంతాంశరహితమిత్యర్థః- తత్త్వమసీత్యత్ర తత్పదేన సర్వజ్ఞత్వవిశిష్టం బ్రహ్మ - త్వంపదేన కించిజ్జ్ఞత్వవిశిష్టో జీవశ్చ ప్రతిపాద్యతే- తత్త్వంపదార్థగతయోర్విరుద్ధాంశయోః సర్వజ్ఞత్వకించిద్జ్ఞత్వరూపయోస్త్యాగేన- అవిరుద్ధేతి- చిదంశస్యైకత్వాదవిరుద్ధత్వం- ఉభయోపలక్షితం సర్వజ్ఞత్వకించిజ్జ్ఞత్వరహితం - భాగత్యాగలక్షణయా జహదజహల్లక్షణయా ॥౧౪॥ వేదాంతిప్రతిపాదితప్రకారస్యానురూపత్వా

దాలంకారికమతమపాకర్తుం శంకతే-నన్వితి - పూర్వకాలోపలక్షితస్య-
తత్తాంశస్యేదానీమసంభవాత్పూర్వకాలరహితస్యేత్యర్థః - తయోశ్శు
ద్ధవిశిష్టయోః - అభేదప్రతిపాదనం - విశిష్టం శుద్ధాన్నాతిరిచ్యత ఇతి న్యా
యాత్సంభవత్యేవేతి చేన్నైవం- కిమితి-ప్రశ్నార్థకస్య కిమిత్యస్యోచ్యత ఇ
త్యనేన సంబంధః-కిమితి-అర్థాదర్థసామర్థ్యాత్-ఆద్యం పరిహరతి- నాద్య
ఇతి-తతోఽనుపపత్తిం దర్శయతి-విశిష్టేతి-విశిష్టస్వరూపయోర్విశిష్టశుద్ధయో
రిత్యర్థః-అయమాశయః - విశిష్టం శుద్ధాన్నాతిరిచ్యత ఇతి న్యాయస్యౌత్స
ర్గికత్వాత్తదభేదాంగీకారే తు శుద్ధాగ్నేః పథికృదగ్నేశ్చ భేదాభావప్రసం
గేన పథికృదగ్నివైయర్థ్యాపాతాచ్చ తయోరభేదోఽనుపపన్న ఇతి - కిం
చానుభవవిరోధోఽస్తీత్యాహ-తథేతి-సద్భావప్రసంగాత్- వర్తమానకాల

పూర్వకాలోపలక్షితస్యైతత్తాకాలవిశిష్టేనాభేదః ప్రతిపాద్య
త ఇత్యుచ్యతే। కిం పూర్వకాలోపలక్షితస్య వర్తమానకాలవై
శిష్ట్యలక్షణధర్మప్రతిపాదనేనార్థాదభేదస్సిద్ధ్యతీతి। నాద్యః।
విశిష్టస్వరూపయోరభేదాసంభవాత్। తథా సతి వర్తమాన
కాలవిశిష్టస్య ప్రాగపి సద్భావప్రసంగాత్। నాపి ద్వితీయః।
సాక్షాదేవాభేదప్రతిపాదనే సంభవతి పరంపరయా తత్ప్రతిపా
దనాశ్రయణస్యాయుక్తత్వాత్। ఉభయపదలక్షణాశ్రయ
ణే కల్పనాగౌరవాత్తదాశ్రీయత ఇతి చేన్నైవం। పరంపరయాఽ
భేదప్రతిపాదనాత్సాక్షాదభేదప్రతిపాదనే బుద్ధిలాఘవస్య

వైశిష్ట్యేన విద్యమానత్వాపత్తేః - తతస్తయోరభేదో న సంభవతీత్య
ర్థః-ద్వితీయం పరిహరతి-నాపి ద్వితీయ ఇతి- తత్ర హేతుం ప్రతిపాదయతి -
సాక్షాదితి-సాక్షాదవ్యవధానేనైవ-అభేదప్రతిపాదనే సంభవతీతి - త
త్తేదంతాంశయోస్త్యాగేనేతి భావః - పరంపరయా వ్యవధానేన - నను వే
దాంతిమతావలంబనే శక్తికల్పనాగౌరవాదాలంకారికోక్తప్రకార ఏవో
పపన్న ఇత్యాశంక్య పరిహరతి-ఉభయేతి- అయంభావః - సోఽయంపదయో
రభిధయోః కుంఠనమంగీకృత్య లక్షణాశ్రయణే శక్తికల్పనాగౌరవం స్యాది
తి-తత్పరంపరయాఽభేదప్రతిపాదనం-నైవమితి- పరంపరయాఽభేదప్రతి
పాదనమసాంప్రతమిత్యాశయః- నను శక్తికల్పనాగౌరవపరంపరాశ్రయ

ణాభ్యాంపక్షద్వయేతుల్యబలేపి వేదాంతిమతేకః పక్షపాత ఇత్యాశంక్యత న్నిమిత్తందర్శయతి-తథాపీతి-పక్షద్వయేతుల్యబలేపీత్యర్థః - వినిగమనా యాంవేదాంతిమతావలంబనఏవ-ఏకత్రపక్షపాతినీయుక్తిర్వినిగమనేత్యు క్తత్వాత్ - బుభుత్సితస్యబోద్ధుమిచ్ఛావిషయీకృతస్య అర్థస్యాభేద రూపస్య- ఇతిహేతురితిబ్రూమః-ఏవమితి - పరేషాంకావ్యప్రకాశకారా దీనాం-అజ్ఞానవిలసితమజ్ఞాననిమిత్తమేవ-అన్యథాకథంనోదాహరేయురితి భావః ౧౫. ఏతా ఇతి। ఉపచారశబ్దార్థమాహ-ఉపచారోనామేతి-ఉపచార త్వస్యార్థః-గుణయోగః-గుణసాదృశ్యమిత్యర్థః- అన్యథాప్రతిపాదనే

ర్శ్రితత్వాత్ । తథాపివినిగమనాయాంకో హేతురితిచేద్బుభు త్సితార్థస్యసాక్షాత్ప్రతిపాదనలాభ ఏవేతిబ్రూమః । ఏవంవే దాంతివర్ణితమార్గేణ పదద్వయ లక్షణాఘటనావలంబనేప్యాలం కారికమతేజహదజహల్లక్షణాసిద్ధ్యత్యేవేతిపరేషాంతదనుదా సారణమజ్ఞానవిలసితమేవ ౧౫. ఏతాస్త్రిప్రోపిశుద్ధా ఏవ।ఉ పచారేణామిశ్రితత్వాత్। ఉపచారోనామగుణయోగః। తద భావాదేవాసాంశుద్ధత్వం। భిన్నత్వేనప్రతీయమానయోరై క్యారోపణముపచారఇత్యుక్తె సింహోమాణవక ఇతి వక్ష్యమాణ సాధ్యవసానాప్రభేదేగౌణవిషయస్యవిషయినిగీర్ణత్వేనభిన్న త్వేనప్రతీత్యభావాత్తత్రాపిశుద్ధత్వమేవస్యాత్ ౧౬ నను ప్రాభాకరాస్సర్వత్రజాతిశబ్దార్థవాదినోవ్రీహీన్ప్రోక్షతీ త్యాదావుద్దేశ్యస్థలేవ్యక్తిలక్షణామాహుః సాకుత్రాంతర్భవ తీతిచేదజ్ఞానఏవాంతర్భవతీతి వదామః । నహ్యత్రలక్షణాప్ర

దోషం దర్శయతి-భిన్నత్వేనేతి-శుద్ధత్వం - ఏవంరూపోపచారామిశ్రితత్వ ప్రయుక్తమితిశేషః- తస్మాద్గుణయోగ ఏవోపచారఇతియుక్తం ౧౬. నను ప్రాభాకరప్రతిపాదితవ్యక్తిలక్షణాయాః కుత్రాంతర్భావ ఇత్యాశంక్య సోపహాసంపరిహరతి-నన్వితి- అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థ ఇతిజాతిరేవశబ్దార్థః వ్యక్తి స్తులక్ష్యత ఇతితన్మతసమయః-ఉద్దేశ్యస్థలే ప్రోక్షణసంస్కారస్థలే-అజ్ఞానఏ వేతి-నలక్షణాస్తీత్యవధారణార్థః-తత్ప్రయోజకాభావాద్వ్యక్తిలక్షణేతి వచనమజ్ఞానవిలసితమిత్యాశయః-వ్రీహీన్ప్రోక్షతీత్యత్రాపూర్వవిధిః -

హ్యవదానానంతరకర్తవ్యస్యాప్యదృష్టత్వాత్-వ్రీహీనవహంతీత్య
త్ర నియమవిధిః-నఖవిదళనావహననయోరవహననస్య పాక్షికత్వాత్ - ఇ
మామగృభ్ణన్ రశనామృతస్యేత్యశ్వాభిధానీమాదత్త ఇత్యత్ర పరిసంఖ్యా
విధిః - ఇమామగృభ్ణన్ రశనామృతస్య పూర్వ ఆయుషీత్యాదిశ్రుతిప్రతిపా
దితస్యాశ్వగర్దభసాధారణ్యాయాతస్య రశనాగ్రహణస్యాశ్వే నియమ
నాత్-తదుక్తం-విధిరత్యంతమప్రాప్తౌ నియమః పాక్షికే సతి। తత్ర చాన్య
త్ర చ ప్రాప్తౌ పరిసంఖ్యేతి కథ్యత ఇతి-నను వ్రీహిత్వస్య ప్రోక్షణాసంభవా
ద్వ్రీహీన్ప్రోక్షతీతి శ్రుతేః కా గతిరిత్యాశంక్య సమాధత్తే-తద్ధీతి-అవినా
భావినీ వ్యక్తిః-జాత్యా వాచ్యభూతయా-అయం భావః- అస్మత్ప్రతిపాదిత
దిశా జాతిస్ఫూర్త్యంతర్భూతవ్యక్తిస్ఫూర్తిరాస్తాం-పక్షాంతరావలంబ

యోజకం రూఢిప్రయోజనయోరన్యతరత్సంభవతి। తద్ధి ప్రోక్ష
ణశ్రుతేః కా గతిరితి చేత్తత్ర జాతేః ప్రోక్షణసంస్కారాన్వ
యానుపపత్త్యా వ్యక్తిరవినాభావిన్యాక్షిప్యతే జాత్యా। యథా
భూయతామిత్యత్ర కర్తా పశ్యతీత్యత్ర కర్మ క్రియయాక్షిప్య
తే। యథా వా గ్రామమిత్యత్ర కర్మకారకేణ గచ్ఛేతి క్రియా
క్షిప్యతే। ఏవమర్థాపత్తిమహిమ్నాపి తత్ర తత్ర పదార్థప్రతీతి
ర్ద్రష్టవ్యా। రూఢిప్రయోజనే వినా కుతో లక్షణాయా అప్ర
వృత్తేః। అన్యథాఽతిప్రసంగాదితి సంతోష్టవ్యం॥ అత్రాయం
లక్షణాసంగ్రహః ॥ స్వార్థత్యాగేన మానేపి సహితేనాన్యల

నేనాపి వ్యక్తిస్ఫూర్తిస్సులభైవేతి- వ్యక్తేరాక్షేపలభ్యత్వే దృష్టాంతం దర్శ
యతి-యథేతి - ఆక్షిప్యత ఇత్యనువర్తతే- వాక్యత్రయేపి క్రమేణ కర్తృక
ర్మక్రియాక్షేపా ద్రష్టవ్యాః- కించార్థాపత్తేరపి వ్యక్తిస్ఫూర్తిస్సంభవ
తీత్యాహ-ఏవమితి-అనుపపద్యమానార్థేనార్థాంతరకల్పనమర్థాపత్తిః
ఆపత్తిః కల్పనమిత్యర్థః-తన్మహిమ్నాపి - తత్ర తత్ర పీనో దేవదత్తో దివా
న భుంక్తే ఇత్యాదిష్వితి శేషః ఇత్యర్థః - నన్వాక్షేపాదివశాద్వ్యక్తిలక్షణాస్వం
గీక్రియతామిత్యత్రాహ-రూఢీతి-వ్యవస్థానంగీకారేఽనిష్టం దర్శయతి - అ
న్యథేతి-అతిప్రసంగాదితి- బహ్వ్యో వృత్తయః కల్ప్యా భవేయురితి భా
వః ॥ ఏవం జహదాదిశుద్ధాస్తిస్రోపి పృథగ్నిరూప్య బోధసౌకర్యాయ సం

ణాస్త్రిగయస్యాపిలక్షణంసంగృహ్ణాతి- స్వార్థేతి- సమానేకుత్యేపి - ద్వయోరితిశేషః - యత్ర తేనస్వార్థేన సహాన్యస్మిన్ స్వార్థ విశిష్టార్థా తరేలక్షణా-ఇయమజహత్స్వార్థా- యత్ర తంస్వార్థం-వినాహిత్వా అన్యలక్షణా- ఇయంజహత్స్వార్థావ॥ స్వార్థేతి-స్పష్టం ౧౭, అథసారోపాయాలక్షణంవిభాగంచాహేత్యాహ-సామానాధికరణ్యేనేతి- భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాంశబ్దానామేకస్మిన్నర్థేవృత్తిస్సామానాధికరణ్యం - లక్షణంవ్యాకరోతి- ఆరోప్యమాణేతి- సాధ్యవసానాతో వైలక్షణ్యందర్శయతి. ఏతేనేతి-అయంభావః - సాధ్యవసానాయాంవిషయస్యవిషయినిగీర్ణత్వే

క్షణా। యత్రేయమజహత్స్వార్థాజహత్స్వార్థాచతంవి
నా॥ స్వార్థైకాంశత్యాగాదంశాంతరమేవలక్ష్యతేయత్ర।సాజ
హదజహత్స్వార్థాతత్త్వమసీత్యాదివిషయదృశ్యేయమితి ౧౭.

ఏవం శుద్ధాంత్రివిధాం నిరూప్యసారోపాయా లక్షణంవి
భాగంచాహ॥ సామానాధికరణ్యేనభేదస్యాప్యపహ్నవంవినా। వి
షయారోప్యయోరుక్తాసారోపాసాద్విధామతా॥ ఆరోప్యమా
ణారోపవిషయౌయదాఽనపహ్నుతభేదౌ సామానాధికరణ్యేన
నిర్దిశ్యేతేతదాసారోపేత్యర్థః। ఏతేనసాధ్యవసానాతోభేదఉ
క్తః।ఇయంతుద్విధా।శుద్ధాగౌణీచేతి।తత్రగౌణీగుణసాదృశ్యని
మిత్తా।శుద్ధాతుసాదృశ్యేతరకార్యకారణభావాదిసంబంధనిబం
ధనా। ఏతేనలక్షణాయాఃపృథగ్భూతాగౌణీవృత్తిరితితాంత్రిక
సమయఃపరాస్తోవేదితవ్యః ౧౮ తథాహి।ప్రాభాకరాస్తావ
దాహుః। లక్షణాతోగౌణస్యాయంభేదః। గౌణేహిపదద్వయో

తయోరభేదప్రతీతిః - సారోపాయాంతుద్వయోరప్యుపాత్తత్వాద్భేదప్రతీతిరితి- ఏతేనేతి- గౌణవృత్తేర్లక్షణాంతర్భావప్రతిపాదనేనేత్యర్థః - తాంత్రికసమయఃభాట్టప్రాభాకరసిద్ధాంతః- సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిదఇత్యమరః - పరాస్తోనిరాకృతః - పరిహృతఇతియావత్ ౧౮. పరాకర్తుమేవతన్మతంప్రతిపాదయతి- తథాహీతి - లక్షణాతోలక్షణాయాః-పంచమ్యాస్తసిః-గౌణస్యగౌణ్యాః- భేదందర్శయతి-గౌణేహీతి- గౌణేఅగ్నిర్మాణవకఇత్యాదౌ - పదద్వయోగాత్సమానాధికరణపదప్ర

ంగాదేవగుణోపేతే పైంగళ్యాదిగుణవిశిష్టే తాత్పర్యమగ్నిపదతాత్ప
ర్యమితి - అత్రావధారణేనలక్షణాయాంతీరపదప్రయోగంవినాతీరప్రతి
పత్తిర్భవతీతిజ్ఞాప్యతే- లక్షణాయాంతుపదార్థాత్ప్రవాహరూపాదుపలబ్ధే
ప్రతీతౌ-పదప్రయోగంవినైవేతిభావః - సంబంధినికేవలేతీరేపదస్యగం
గాపదస్యతాత్పర్యం-ఇత్యాహురితిపూర్వేణసంబంధః-అయంభావః - ప
దప్రయోగతదప్రయోగప్రయుక్తవిశిష్టావిశిష్టతాత్పర్యాభ్యాంగౌణీలక్ష
ణాక్రైవలక్షణ్యస్యలక్ష్యమాణత్వాత్తయోర్భేదఇతి ౧౯, ననువివ
క్షావశేనసమత్వాదభేదోస్త్విత్యాశంక్యమైవమిత్యాదినాభేదంప్రతిపా
దయిష్యతి-నన్వితి-నోపపద్యతఏవ-తదనుపపత్తిమేవదర్శయతి-యథేతి - సం
బంధిసంబంధయోస్తీరావినాభావయోః-సంబంధిమాత్రేకేవలేతీరే- అ

గాదేవగుణోపేతే తాత్పర్యం। లక్షణాయాంతు పదార్థోపల
బ్ధేసంబంధినిపద తాత్పర్యమితి ౧౯ నన్వయమేవభేదోనోపప
ద్యతే। యథాలక్షణాయాంసంబంధిసంబంధయోః స్మృతయో
రపిసంబంధిమాత్రేస్మిన్తీరేవాక్యతాత్పర్యమవధార్యతే। తథా
గౌణేపిముఖ్యస్యానన్వయాత్సదృశసాదృశ్యయోః స్మృతయో
రపిసదృశమాత్రఏవతాత్పర్యమవగమ్యతామితిచేన్నైవం-అగ్ని
శబ్దాత్స్వార్థేస్మృతేః-తతస్తస్యానుపపత్తివిమర్శాత్తస్మాత్స్వా
ర్థాత్సదృశేఽర్థాంతరేస్మృతిః- సదృశస్మృతిశ్చసాదృశ్యవ్య
తిరేకేణనాస్తీతిసాదృశ్యస్మృతిశ్చాస్త్యేవ- తత్రనతావత్సదృశ

తేఅధికరణత్వే నాన్వయానుకూలే-అర్థే- వాక్యతాత్పర్యంగంగాయా
మిత్యాదివాక్యతాత్పర్యంయథాఽవధార్యతే- తథాముఖ్యస్యాగ్నిత్వరూ
పముఖ్యార్థస్యానన్వయాన్మాణవకేనాన్వయాసంభవాత్ - సదృశమా
త్రఏవకేవలసదృశఏవ- తాత్పర్యమగ్నిరిత్యస్యతాత్పర్యమవగమ్యతాం -
అయంభావః-యథాలక్షణాయాంకేవలేతీరేతాత్పర్యం-తథాగౌణ్యాంకే
వలసదృశేతాత్పర్యమిత్యభేదఇతి-ఇతిచేన్నైవం-అభేదోనసిధ్యతీతిభావః-
అభేదాసిద్ధిమేవాహ-అగ్నిశబ్దాదితి-తస్మాత్స్వార్థాత్ - తంస్వార్థంవిహా
యార్థాంతరేసదృశస్మృతిశ్చేతి-ననుసదృశస్యైవాన్వితత్వాత్కింసాదృశ్యే
త్యాశంక్యాహ-తత్రేతి-తత్రహేతుమాహ-పదాంతరేణేతి - అయంభా

వః-అగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్రాగ్నిపదస్య సదృశమాత్రార్థకత్వే సదృశస
మాణవకస్య స్వపదోపాత్తత్వాత్తత్ర మాణవకో మాణవక ఇతివా పౌనః
క్త్యం స్యాదితి-తర్హి యథా లక్షణాయాం కేవలే సంబంధిని తాత్పర్యం తథ
గౌణ్యాం కేవలే సాదృశ్యే తాత్పర్యమిత్యేవం రూపేణ తయోరభేదోస్తి
త్యాశయేనాహ-నాపీతి-తత్ర హేతుమాహ- సమానేతి- యద్యగ్నిపదస
సాదృశ్యమాత్రపరత్వమభిప్రేతం తర్హ్యగ్నిర్మాణవక ఇత్యుభయత్ర
ధర్మివాచకపదప్రయోగం న కుర్యాదితి భావః-ఫలితమాహ- అత ఇతి-తత్రై
వ సాదృశ్యవిశిష్టసదృశ ఏవ-తత్రోపపత్తిమాహ-సాత్వితి - సాదృశ్యవిశి
సదృశస్మృతిస్తు-తస్మాల్లక్షణాతో మహాన్ వైలక్షణ్యమస్త్యేత్యాశయే
హ-అత ఇతి- అతః సమానాధికరణపదప్రయోగబలప్రయుక్తసాదృశ్య
శిష్టసదృశస్మృతేరిత్యర్థః- గౌణే సాదృశ్యవిశిష్టే సాదృశ్యవిశిష్టరూపేణ

మాత్రే తాత్పర్యం - పదాంతరేణోపాత్తతయా పౌనరుక్త్యాప
త్తేః-నాపి సాదృశ్యమాత్రే - సమానాధికరణపదప్రయోగా
నుపపత్తేః అతస్సాదృశ్యవిశిష్టసదృశస్మృత్యా తత్రైవ వాక్య
తాత్పర్యం-సా తు సమానాధికరణపదప్రయోగబలాదేవ - అ
తో గౌణే సాదృశ్యవిశిష్టేన్వితేర్థే వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయ ఏ
వ పదస్యోపయోగః-లక్షణాయాం త్వపేక్షాక్రమవశేన సంబం
ధిమాత్రేన్వితేర్థే వాక్యతాత్పర్యాత్సంబంధిమాత్రే పదతా

తేఽర్థే వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయ ఏవ- పదస్యాగ్నిపదస్యోపయోగః-
త్రావధారణేన లక్షణాయాం వాక్యతాత్పర్యాకలనానంతరం సంబం
మాత్రేన్వితేర్థే పదస్యోపయోగ ఇతి సూచ్యతే-అయం భావః- గౌణే పద
త్పర్యపర్యాలోచనపూర్వకం వాక్యతాత్పర్య నిశ్చయాత్తదైవాగ్నిః
స్య సాదృశ్యవిశిష్టరూపార్థోపయోగిత్వమితి - లక్షణాయాం తద్వైల
క్షణ్యమిత్యాహ-లక్షణాయాం త్వితి-తుశబ్దోత్ర భేదం ప్రతిపాదయతి - అ
క్షాక్రమవశేన-గంగాపదాత్స్రోతోరూపముఖ్యార్థస్మృతిః- తతస్తద
ర్థాత్తత్సంబంధజ్ఞానపూర్వకం సంబంధిప్రతీతిరిత్యాకాంక్షాక్రమవశే
త్యర్థః-సంబంధిమాత్ర ఇతి-అయం భావః - లక్షణాయాం వాక్యతాత్పర్య
శ్చయపూర్వకం పదతాత్పర్యావధారణ నియమాద్వాక్యతాత్పర్యాను

నసంబంధరహితేతీరేగంగాపదతాత్పర్యమితి-మాత్రశబ్దార్థమాహ- న
సంబంధోపేతఇతి ౨౦, ఏవంకారకవశాద్విమృశ్య క్రియాయోగాద్వి
మృశతి- ప్రతివసతీతి - అయంభావః-యథాగౌణేమాణవకపదప్రయోగవ
దగ్నిపదస్యసాదృశ్యవిశిష్టపరత్వంతథాలక్షణాయాం క్రియాయోగే
పిసంబంధతీరప్రతీతిర్నభవతీతి-అత్రాపిశబ్దాద్గంగాపదేనవిశిష్టతీరప్ర
ర్నాభవదేవేతిసూచితం,తత్ర హేతుమాహ-సంబంధీతి-సంబంధిప్రతీతి
స్తీరప్రతీతిరర్థఃప్రయోజనంయస్య తస్యతథోక్తస్యఅధికరణాకాంక్షిణఇ
త్యర్థః-తస్య ప్రతివసతిపదస్య-తత్ప్రతీతిరేవతత్ప్రతీతిమాత్రం కేవలతీరప్ర
తీతిరర్థోయస్యతస్యతాదృశస్యసతః-సంబంధిమాత్రప్రతీత్యర్థకత్వాదిత్య
ర్థః-వాక్యతాత్పర్యంపూర్వంయేషాంతానితథోక్తాని- తాదృశానియానిప
దతాత్పర్యాణితేషామంతర్భావేమానాభావాత్ - అయంభావః-ప్రతివస
తిపదస్యసంబంధిమాత్రాకాంక్షిత్వేనవాక్యతాత్పర్యవిరుద్ధపద తాత్పర్య

త్పర్యం - నసంబంధోపేతే ౨౦, ప్రతివసత్యనేనాన్వయ
యోగోపినసంబంధవిశిష్టే।సంబంధిప్రతీత్యర్థస్యతస్యతత్ప్ర
తీతిమాత్రార్థస్యవాక్యతాత్పర్యపూర్వక పదతాత్పర్యాంత
ర్భావేమానాభావాత్ । ఇతినపదప్రయోగాపేక్షాతత్ర
౨౧ యత్రాపిగౌణేపదప్రయోగోనాస్తి అగ్నిరధీతఇత్యా

కల్పనస్యానుచితత్వాత్తీరాధికరణకోఘోషస్తిష్ఠతీత్యేవంరూపవాక్యతా
త్పర్యాప్రవిష్టస్యసంబంధస్య విశిష్టపదతాత్పర్యాంతర్భావప్రతిపాదనే
ప్రమాణాభావాదితి-తతస్సంబంధవిశిష్టేఽన్వయయోగోనాస్తీతిపూర్వే
ణసంబంధః-ఇత్యుక్తప్రకారేణ- తత్రలక్షణాయాంపదస్యతీరపదస్యప్ర.
యోగాపేక్షానాస్తి-తస్యతీరాధికరణకోఘోషఇతివాక్యతాత్పర్యప్రవి
ష్టత్వాదితిభావః - యదితీరపదప్రయోగస్తదాసంబంధప్రతీతిః కల్ప్య
స్యాదిత్యాకూతం- తస్మాన్మహతోభేదస్యవిద్యమానత్వాద్యథేత్యాదిపూ
ర్వగ్రంథప్రతిపాదితాభేదోనిరస్తఇతిబోధ్యం ౨౧. నన్వత్రసమానాధి
కరణపదప్రయోగ బలాదస్తుసాదృశ్యవిశిష్టసదృశపరత్వం పదప్రయో
గరహితస్థలేకేవలసదృశపరత్వావశ్యంభావాత్తద్వల్లక్షణాయాం కేవల
సంబంధిన్యేవతాత్పర్యావధారణమితి తయోరభేదోస్త్విత్యాశంక్యాతేనా

హ-యత్రేతి-తత్ర హేతుమాహ-పదప్రయోగేతి॰ తత్రైవసాదృశ్యోపేపరత్వేనైవేత్యర్థః - నను పదప్రయోగసహితస్థలవత్తద్రహితస్థలేపి తాత్పర్యతౌల్యే కిం ప్రమాణమిత్యాశంక్య దృష్టాంతం దర్శయతి- యథేతి - కామ్యే-జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత - రాజా స్వారాజ్యకామో రాజసూయేన యజేతేత్యాదికామ్యస్థలే-కామీత్తత్తత్కర్మఫలాభిలాషీ యో నియోజ్యో యజమానస్తస్మిన్నన్వయః అర్థాల్లిఙాదేరేవ-తద్బలాత్ అపూర్వే కాలాంతరఫలదాయ్యవస్థావిశేషే-లిఙాదేస్తాత్పర్యం- అత్రాదిశబ్దేన లోట్రాదిగ్రహ్యతే-ఇత్యేవం ప్రకారేణ- నిత్యేపితథేతి-అయం భావః - యఃమానే తత్తత్కర్మఫలప్రాపకావస్థావిశేషరూపమదృష్టాపరపర్యాయమపూర్వముత్పద్యత ఇతి లిఙాదేస్తాత్పర్యమితి తాంత్రికసమయే సతి కామ్యస్థ

దౌ తథాఽపి సాదృశ్యోపేతపవపదతాత్పర్యం। పదప్రయోగసహితస్థలే తథైవ తాత్పర్యావధారణాత్ । యథా కామ్యే కామినియోజ్యాన్వయబలాదపూర్వే లిఙాదేస్తాత్పర్యమితి నిత్యేపి తథా ౨౨. నను యదిలక్షణాయాం వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయేన పదప్రయోగాపేక్షా కథం తర్హి తత్ర పదప్రయోగధీరితి చేత్ వాక్యతాత్పర్యం ప్రతీత్యైవ హి పశ్చాత్తత్ర పదప్రయోగధీస్సంభూయకారితా వ్యుత్పత్తేః । యత ఏవం గౌణే పదప్రయోగతాత్పర్యనిరూపణపూర్వకమేవ విశిష్టేఽర్థే వాక్యతాత్పర్యాద్విశిష్టాన్వయపరత్వం పదస్య । లక్షణాయాం తు ప

లే నియోజ్యస్య శబ్దోపాత్తత్వాత్తదన్వితస్య లిఙాదేరపూర్వే యథా తాత్పర్యమవధార్యతే తథా అహరహస్సంధ్యాముపాసీతేత్యాదినిత్యస్థలేపి శబ్దోపాత్తస్యకస్యచిదభావేపి తత్తత్కర్మానుష్ఠాతర్యపూర్వముత్పద్యత ఇతి-౨౨, నను వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయోపేక్షితస్య తీరపదప్రయోగస్య కదా తదా కాంక్షేత్యాశంక్యాహ-నన్వితి- ప్రతీత్య జ్ఞాత్వైవ- పదప్రయోగధీః- తీరాధికరణకో ఘోషఇతి తీరపదప్రయోగజ్ఞానం - సంభూయకారితారూపాయా వ్యుత్పత్తేస్తస్యాః తాదృక్పదసమూహసమ్మేళన సమాసానితసామర్థ్యాదిత్యర్థః-భవతీతి శేషః-ఫలితార్థముక్త్వా నిగమయతి - యత ఇతి-పదస్యేతి పరత్వేన వాక్యద్వయోపన్యస్తేతి-ఏవం పూర్వోక్తప్రకారేణ - అ

వేతి- జఘన్యత్వంన్యూనత్వం - తద్ధేతుకభిన్నత్వమితిభావః- వృత్తిత్ర
యం - అభిధాగౌణీలక్షణాఖ్యాస్తిస్రో వృత్తయఇత్యర్థః ౨౩. ఏవం ప్రా
కరమతం ప్రతిపాద్యాచార్యాభిమతం ... తమావిష్కరోతి - ఆచార్యా
ఇతి - అగ్నిగతపైంగళ్యాదిగుణైస్సాదృశ్యాత్ మాణవకనిష్ఠపైంగళ్యాది
గుణానాంసామ్యాత్ -తత్ప్రకారికాముదాహరతి-అగ్నిత్వేతి - అగ్నిత్వేన
అగ్నిత్వరూపముఖ్యార్థేన లక్షితాల్లక్షణయా ప్రతిపాదితాదర్థా దగ్నినిష్ఠ
పైంగళ్యాదిరూపార్థాత్ యత్తైంగళ్యాది-మాణవకనిష్ఠమితిశేషః-గమ్య

దప్రయోగనిరపేక్షమేవ వాక్యతాత్పర్యేఙ్ఞాతే పశ్చాత్తత్రప
దప్రయోగధీః। అతఏవజఘన్యత్వంగౌణ్యాల్లక్షణాయాఇతివృ
త్తిత్రయంసిద్ధం ౨౩. ఆచార్యాః పునరగ్నిర్మాణవకఇత్య
త్రాగ్నిగతపైంగళ్యాదిగుణసాదృశ్యాన్మాణవకేఽగ్నిశబ్దప్ర
వృత్తిరితిగౌణీనామవృత్త్యంతరమురరీచక్రిరే।తథాచోక్తం॥
అగ్నిత్వలక్షితాదర్థాద్యత్తైంగళ్యాదిగమ్యతే। తేనమాణవ
కేబుద్ధిస్సాదృశ్యాదుపజాయతఇతి ౨౪. తార్కప్రచ్ఛామః
సంబంధానుపపత్తిప్రయోజనానిఖలులక్షణాబీజాని। తానీహా
పిసంతికిం। నసంతివా। ఆద్యేకిమపరాద్ధం తత్రలక్షణావ్యవ
హారేణ। నద్వితీయః। తేషాందురపహ్నవత్వాత్। నన్వత్రసం
బంధోదుర్నిరూపః కస్తవాభిప్రాయః అభిధేయావినాభా
వోనసంభవతీతిచేన్మాసంభవతు। సాదృశ్యంతుభవిష్యతి। న
హిసఏవసంబంధోలక్షణోపయోగీతినిర్బంధః। కార్యకారణ
భావాదేరపిసంబంధస్యవక్ష్యమాణత్వాత్। ప్రయోజనంచ

తేలక్ష్యతే- తేనహేతునాసాదృశ్యాదగ్నిత్వలక్షితాగ్నినిష్ఠపైంగళ్యాది
సామ్యాత్ — మాణవకేబుద్ధిరగ్నిరితిధీరుపజాయతఇతి - ఏతేనగౌణీవృ
త్త్యంతరమస్తీత్యాచార్యాభిప్రాయస్సూచితః ౨౪, ఏవంగురూణామాచార్యా
ణాంచమతంప్రతిపాద్యపరిహర్తుంప్రస్తౌతి తార్కప్రచ్ఛామఇత్యాదినా-
సాదృశ్యంత్వితి॥అభిధేయేనసంబంధస్య పర్యాయాభిధానమేవాయత్తః । నైప
... త్యాత్క్రియాయోగాత్ ... తాత్ -... స్యాపి సంబంధ
త్వేనాభ్యుపగతత్వాదితి ... శబ్దః ప్రాథమిక ... విష ... యోజనయో

స్వతోऽతిశయః - అన్వయానుపపత్త్యా ముఖ్యార్థాన్వయానుపయోగేన -
పరత్ర పరశబ్దప్రయోగసామ్యే - యథా లిఙ్గే గఙ్గాపదప్రయోగస్తథా
[illegible] ఇత్యేవం రూపేణాన్యత్రాన్యశబ్దప్రయో
గతో [illegible]మానేపి - యత్కించిదవాంతరవైవక్ష్యావలంబనేన - ల
క్షణాయాం పదప్రయోగాభావః గౌణ్యాం తత్సద్భావః తత్ర కేవల
సంబంధప్రతీతిరత్ర సాదృశ్యాదిసహితసంబంధ[illegible] తత్ర వాక్యతాత్పర్య
జ్ఞానానంతరం పదప్రయోగజ్ఞానమత్ర తు వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయప
వ తదుపయోగ ఇత్యాద్యనూహ్య [illegible]వ్యాఖ్యానాధిక్యాశ్రయణేనేత్యర్థః - గౌణీ
[illegible]పదార్థః - గౌణీత్వమిత్యాది - గౌణ్యాఖ్యో వృత్తిభేద ఇతి పదార్థజాతిభే
దానాప[illegible]ప్రసంగస్స్యాత్ - ఏవమపి వైవక్ష్యాశ్రయణేన బ

లాత్కారాన్ [illegible] ఏవం చ సత్యన్వయానుపపత్త్యా పరత్ర
పరశబ్దప్రయోగసామ్యేపి ద్యమానేపి య[illegible]దవాంతరవైవ
క్ష్యావలంబనేన పదార్థజాతిభేదాంగీకారేఽతిప్రసంగస్స్యాదితి
[illegible] ద్వయీముదాహరతి॥ యథా॥ ధి
[illegible]రకో సా[illegible]వటకై[illegible]ంధరో[illegible]రస్థా
[illegible]లఘు[illegible]వా [illegible]కారస్స వ్యాఘ్రో[illegible]భా। కింబ్రూ
మో[illegible] వినా[illegible]యేనాప్లుతం మద్వారోడశ
[illegible]శమితై[illegible]క్యరా[illegible]॥ అత్ర పూర్వార్ధే
[illegible]కల్పవృక్ష[illegible]యురి[illegible]వః ఇతి హేతోః ఏతత్ - లక్ష
[illegible]యా[illegible]వృత్తిరి[illegible]వచనమిత్యర్థః - యత్కించిత్ అసమా
[illegible]ద్వయీం ద్వి
[illegible]॥ ధి[illegible]త్ర[illegible]ణాం తు సాం[illegible]రాం స్యైవర
[illegible]కా[illegible] తేషామిం[illegible]త్ర[illegible]కంధరాసంబం
[illegible]వైవక్ష్యార్థః - త
[illegible]కార[illegible]చికిత్సకా
[illegible]యామః -
[illegible]యోగ[illegible]యస్య[illegible]
[illegible]సాహోత్సాహ[illegible]మిత్యా

శంక్యాత్రగుణసాదృశ్యం వివక్షితమిత్యాశయేనాహ - అత్రేతి- అగదం కారశబ్దేన అసిరగదంకార ఇత్యసావగదంకార శబ్దప్రయోగేణేత్యర్థః - లక్ష్యమాణాస్సాధారణ్యేన దృశ్యమానాః - రసౌషధవటకానాం సద్యః కృతవటకానాం తైలానాం ఘృతానాంచ సంపత్తిస్సమృద్ధిర్జ్వర నివర్తకత్వంచాదౌ యేషాం తే తేచ తే వైద్యగతగుణాశ్చ తైస్సాదృశ్యం నిమిత్తం యస్యాస్సా తథోక్తా-లక్షణా సారోపలక్షణా - గౌణీగుణసాదృశ్యమాత్రప్రవృత్తా-అత్ర సమ్మతిం దర్శయతి- అభిధేయేతి-అభిధేయావినాభూతస్యవాచ్యార్థసంబంధినోర్థస్య ప్రతీతిర్యస్యాం సాతథోక్తా- ప్రవృత్తిరితిపాఠే అభిధేయావినాభూతవిషయకవ్యాపార ఇత్యర్థః-వృత్తేర్లక్షణావృత్తేః - గౌణతాతు లక్ష్యమాణగుణైర్యోగాత్ -ఇష్టా- భవతీతిశేషః - అవినాభావోత్ర సంబంధమాత్రం నతు నాంతరీయకత్వం- తథాత్వేతు మంచమంచస్థయో

> గదంకారశబ్దేన లక్ష్యమాణరసౌషధవటకతైలఘృతసంపత్తి
> జ్వరనివర్తకత్వాదివైద్యగతగుణసాదృశ్యనిమిత్తాలక్షణా గౌ
> ణీ॥యథాహుః॥అభిధేయావినాభూతప్రతీతిర్లక్షణోచ్యతే।
> లక్ష్యమాణగుణైర్యోగాద్వృత్తేరిష్టాతుగౌణతేతి॥గుణాశ్చస్వ
> పరసాధారణ్యేన లక్షణీయాః। అన్యథా స్వార్థగతానామర్థాం
> తరప్రవృత్తినిమిత్తత్వే వైయధికరణ్యదోషః। పరగతానాం
> తు స్వార్థాసంబద్ధానాం లక్ష్యత్వానుపపత్తేః। సాధారణ్యే తు న

దైశికస్య కాలికస్య వాఽవినాభావస్యాభావాన్మంచాః క్రోశంతీత్యాదౌ లక్షణాభావప్రసంగాత్ -లక్ష్యమాణశబ్దార్థమాహ గుణాశ్చేతి - లక్షణీయాః ప్రత్యాయ్యాః- పక్షద్వయస్యాపి దోషదూషితత్వాత్సాధారణ్యపక్షఏవసముచిత ఇతి భావః ప్రథమపక్షే దోషం దర్శయతి- అన్యథేతి - అన్యథాపక్షద్వయాన్యతరావలంబనే ఇత్యర్థః- స్వార్థగతానాం స్వనిష్ఠానాం చగుణానామితిలభ్యతే అర్థాంతరస్య పరార్థస్య ప్రవృత్తినిమిత్తత్వే తత్పక్షావలంబన ఇత్యర్థః- వైయధికరణ్యేతి - [illegible] - స్వార్థగతానాం గు[illegible]నాం పరార్థే[illegible]మానానామపి పదార్థాభిధానే ప్రవృత్తినిమిత్తత్వో[illegible] దోషం దర్శయతి - పరగతానామితి-అత్ర [illegible] ద్యోతయతి - లక్ష్య

త్వానుపపత్తేః తాదృశేషు లక్షణాయా అప్రవృత్తేః సాధారణ్యేతు సాధారణగుణాశ్రయణపక్షేత్వివ్యర్థః - అత్ర సమ్మటపాదాః - గౌర్వాహీకో గాయతీత్యత్ర చేత్యుదాహృత్య - అత్రహి స్వార్థసహచారిణో గుణా జాడ్యమాంద్యాదయో లక్ష్యమాణా అపి గోశబ్దస్య పరార్థాభిధానే ప్రవృత్తినిమిత్తత్వముపయాంతీతి కేచిత్ - స్వార్థసహచారిగుణాభేదేన పరార్థగతా గుణా ఏవ లక్ష్యంతే న తు పరార్థోఽభిధీయత ఇత్యన్యే - సాధారణగుణాశ్రయణేన పరార్థ ఏవ లక్ష్యత ఇత్యపరే ఇతి - తద్వ్యాఖ్యాతారోఽపరచార్యాస్తు - గౌర్వాహీక ఇత్యత్ర గోశబ్దో గోత్వసహచారిణో జాడ్యమాంద్యాది గుణాన్ లక్షణయా ప్రతిపాదయతి - తతస్తాన్ ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య వాహీకమభిధత్తే - న తు వాహీకం లక్షయతీత్యేకం మతం - గోత్వసహచారిగుణాభేదేన వాహీకగతజాడ్యాదయో గోశబ్దేన లక్ష్యంతే - న తు వాహీకోఽభిధీయత ఇతి ద్వితీయం - గవి వాహీకే చ వర్తమానానాం గుణానామాశ్రయణేన పరార్థో లక్ష్యత ఇతి తృతీయం - తత్ర ప్రథమపక్షే గోశబ్దస్యైవ జ

కస్మిస్తోపః। ఉత్తరార్ధే తాపహేతౌ దశకంధరే తాపజ్వరశబ్ద
స్య ప్రవృత్తినిమిత్తం కార్యకారణభావసంబంధ ఇతి శుద్ధా లక్ష

డిమాదిగుణేషు లక్షణా - వాహీకశబ్దార్థే పునరభిధేతి యత్నగౌరవమసంగతార్థే పునరభిధాయాః ప్రవృత్తేశ్చాస్వారస్యం బోధ్యం - ఇదం చ లక్ష్యమాణా అపీత్యపిశబ్దేన పరార్థాభిధాన ఇత్యనేన చ ద్యోతితం - ద్వితీయే తు ప్రయోజనీభూతగుణపరార్థప్రతీతిరనిబంధనా స్యాదిత్యస్వారస్యం బోధ్యం - ఇదం చ గుణా ఏవ లక్ష్యంతే న తు పరార్థోఽభిధీయత ఇత్యనేన ద్యోతితం - స్వార్థో గోత్వం తేన సహచరితుం శీలమేషామితి తాచ్ఛీలికో ణినిః - పరో వాహీకశబ్దస్తదర్థో వాహీకత్వం - స్వార్థసహచారిగుణేభ్యో యోఽభేదస్సజాతీయత్వాదభేదోపచారస్తేన - పక్షాంతరస్యాపేక్ష్యమాహ - న తు పరార్థ ఇతి - సాధారణేతి - గవి వాహీకే చ వర్తమానానాం గుణానామాశ్రయణేన పరార్థ ఏవ న తు జడిమాదయో గుణా లక్ష్యత ఏవేతి న కదాచిదభిధీయత ఇత్యుభయతోఽముఖ్య సాధారణం - ఏవం చ పూర్వపక్షద్వయోక్తదోషానవకాశ ఇతి స్వాభిమతం ఏవం పూర్వార్ధే గౌణసారోపాముదాహృత్యోత్తరార్ధే శుద్ధసారోపాముదాహరతి - ఉత్తరార్ధే - తద్ధేతుత్వే హేతుమాహ - తాపహేతావి

ని-సారోపతాంప్రతిపాదయతి- ఉభయత్రాపీతి-ప్రయోజనంప్రతిపాద యతి-ఖడ్గఇతి-ఇయంకస్యాలంకారస్యోపయుజ్యతఇత్యత్రాహ - ఇయమి తి-రూపకాదేః-అపహ్నవాదిరాదిశబ్దార్థః- ద్వివిధాయాఅపిరూపకోపకా రకత్వందర్శయతి-ముఖమితి- ముఖంచంద్ర ఇత్యత్ర ముఖనిష్ఠానాంచంద్ర నిష్ఠానాంచవర్తులత్వాదీనాంసాదృశ్యాద్గౌణసారోపాత్వం - నేత్రానం దశ్చంద్ర ఇత్యత్ర కార్యకారణభావ ఇతి శుద్ధసారోపాత్వమితిబోధ్యం ।౬॥ నను నేత్రానందహేతౌ చంద్రే నేత్రానందశ్చంద్ర ఇతి కార్యకారణయో రభేదోపచారః కుతః కృత ఇత్యాశంక్య తదాదినిమిత్తవశాదుపచారాః పంచ ధా భవంతీత్యాహ-ఉపచారశ్చేతి-తత్రేతి- త్రైలోక్యతాపజ్వరోపశమకంచ రఇత్యత్ర కార్యకారణభావాదభేదోపచారఉదాహృతఇతిభావః- ద్వితీయ

తా । ఉభయత్రాపివిషయనిగరణాభావాత్సారోపతా। ఖ
డ్గేరావణే చ క్రమాద్వైద్యత్వేన తాపజ్వరత్వేన చ ప్రతీతిః ప్ర
యోజనం। ఇయంద్వివిధాపిరూపకాదేర్బీజం । ముఖంచంద్రో
నేత్రానందశ్చంద్ర ఇతి చోభయమూలత్వేనాపిరూపకస్య
స్థితేః ॥ ౬ ॥ ఉపచారశ్చ కార్యకారణభావతాదర్థ్యస్వ
స్వామిభావావయవావయవిభావతాత్కర్మ్యరూపనిమిత్తా
నాంపాంచవిధ్యేనపంచధాభవతి । తత్రాద్యఉదాహృతః
తాదర్థ్యేనయథా ॥ ఇంద్రార్థాస్థూణేంద్రః ॥ స్వస్వామి
భావేనయథా। రాజకీయఃపురుషోరాజా ॥ అవయవావయవి

ముదాహరతి-తాదర్థ్యేనేతి- ఇంద్ర అర్థః ప్రయోజనం యస్యాస్సా తథోక్తా స్థూణా స్తంభః- ఇంద్రప్రీత్యర్థముపచారైరుత్సవం కర్తుం నిఖాతే స్తంభవి శేషే తాదర్థ్యనిమిత్తవశాదింద్ర ఇత్యుపచారః కృతః అత్ర తాద్రూప్య ప్రతీతిస్తయా చేష్టార్థదాయిత్వధీశ్చ ప్రయోజనం - తృతీయముదాహరతి- స్వేతి-స్వంపురుషస్స్వామీ రాజా తయోర్భావస్తద్రూపస్సంబంధస్తేన రాజకీయ ఇతి- అత్రాపి తాద్రూప్యప్రతీతిస్తయాచానతిలంఘనీయశాస నత్వధీశ్చ ప్రయోజనం॥తురీయముదాహరతి-అవయవేతి॥ హస్తోవద్యతీత్య త్రావస్థానస్యహస్తాగ్రసాధ్యస్య [illegible] స్తపవహస్త ఇత్యుపచారః కృ తః- తాద్రూప్యప్రతీతిస్సామర్థ్యాతిశయః [illegible] ప్రయోజనం॥ అంతిమము

౨

దాహరతి- తాత్కర్మ్యేణేతి ॥ తత్సంబంధికర్మ యస్య స తత్కర్మా తస్య భావస్తాత్కర్మ్యం తేన- అతక్షేతి- మూలతస్తక్షాయా ఉపమృష్టాం క్రియాం కరోతీత్యత్ర తత్కర్మకారిత్వాదధ్వర్యౌ తక్షేత్యుపచారః కృతః - అత్రాపి తాద్రూప్యప్రతీతిః కౌశలాతిశయధీశ్చ ప్రయోజనం ౨౬, ఏవం ప్రాసంగికముపచారనిరూపణం కృత్వా ప్రకృతం సాధ్యవసానానిరూపణం ప్రతిజానీతే-సాధ్యవసానామితి- నిగీర్ణ ఇతి-అన్యేనారోప్యేణ విషయో నిగీర్ణః కబలితో యది సాధ్యవసానికా-సా సాధ్యవసానా పూర్వవత్ సారోపేవ ద్విధా - గౌణసాధ్యవసానా శుద్ధసాధ్యవసానా చేతి ద్వైధా భవతి- తేన హేతునా -

భావేన యథా। అగ్రహస్తో హస్తః॥ తాత్కర్మ్యేణ యథా। అతక్షా తక్షా॥ ఏషు క్రమాదిష్టప్రదత్వానుల్లంఘ్యత్వసామర్థ్యకౌశలవిశేషాః ప్రయోజనాని వ్యంగ్యాని ౨౬ సాధ్యవసానాం లక్షయతి ॥ నిగీర్ణో విషయో న్యేన యది సాధ్యవసానికా । సా పూర్వవద్ద్విధా తేన లక్షణాస్సప్తలక్షితాః ॥ అన్యేన విషయిణా - విషయనిగరణేనాభేదప్రతిపత్తిరధ్యవసాయః - తేన సహితా సాధ్యవసానా। తత్రాద్యా యథా ॥ అయం కామధేనురిత్యత్రానవరతవితరణశీలత్వ గుణసాదృశ్యాద్రామే కామధేనురూపతాధ్యవసానం। సర్వథైవాభిన్నత్వప్రతీతిః ప్రయోజనం ॥ ద్వితీయా యథా ॥ అయమభ్యుదయో లోకానామిత్యత్రాభ్యుదయ హేతుత్వాద్రామేఽభ్యుదయశబ్దప్రవృత్తిః । అవ్యభిచారేణ కార్యనిష్పాదకత్వమిహాపి ప్రయోజనం।అత్రోభయత్రాప్యయంశబ్దో నరామాఖ్యవిష

ఆద్యాముదాహరతి-అయం కామధేనురితి- శ్రీరామే కామధేనుత్వాధ్యవసానహేతుమాహ-అనవరతేతి - లక్ష్యమాణగుణైర్యోగాదితి గుణసాదృశ్యస్య సిద్ధాంతితత్వాదితి భావః - శాస్త్రానురూపతయాఽధ్యవసానమభేదప్రతిపాదనం-ఫలం వర్ణయతి-సర్వథేతి-ద్వితీయాముదాహరతి - అయమితి-అవ్యభిచారేణ నియమేన స్వపక్షవృద్ధయత్రాప్యయమితీదమ్శబ్దేన విషయోపాదానాత్కథం సాధ్యవసానేత్యాశంక్య సమాధత్తే-అత్రేతి-కింత్వితి- అత్రాయమితస్థత్వ హేతుం విషయిణీశబ్దాగమాహ - అరోప్య

ణామితి- పురోవర్తినా విషయభూతేన రామేణ యోఽభేదాధ్యవసా యస్తేన - ఇదంతయాపిశినష్టిఇదంతారూపవిశేషణవిశిష్టాంకరోతి - ఏవం వేత్యా- మిత్యతఆహ- తద్విశిష్టేతి-ఇదంతావిశిష్టేత్యర్థః- కామధేనుశ్చనిగీర్ణ విషయతయా హేతునా- స్వేన తాదాత్మ్యమభేదస్తేనప్రతీయతే- స్వతా దాత్మ్యంవినాకథంవిషయస్యనిగరణంభవేదితిభావః- శుద్ధసాధ్యవసానా యామేవంయోజ్యమిత్యాహ-ఏవమితి-ఇయంకస్యాలంకారస్యకారణమి త్యత్రాహ-ఇయమితి-ఉపపత్తిమాహ-అధ్యవసితేతి- అధ్యవసితప్రాధా న్యేతుసిద్ధాధ్యవసాయప్రాధాన్యేత్విత్యర్థః-లక్షితానాంలక్షణానామభి

యపరామర్శః। తదాసారోపాత్వప్రసంగాత్ । కింతుతద్గతే దంతామాత్రంపరామృశ్య విషయిణీమారోప్యమాణాంకామ ధేనుమేవపురోవర్త్యభేదాధ్యవసాయేనేదంతయాపిశినష్టి। త ద్విశిష్టాచవిషయిణీకామధేనుర్నిగీర్ణవిషయతయాస్వతాదా త్మ్యేనప్రతీయతే।ఏవమయమభ్యుదయఇత్యత్రాప్యూహ్యం।ఇ యమతిశయోక్తేర్బీజం।అధ్యవసితప్రాధాన్యేత్వతిశయోక్తి రితిలక్షణం॥సప్తేతి॥జహల్లక్షణాఅజహల్లక్షణాజహదజహల్లక్ష ణాశుద్ధసారోపాశుద్ధసాధ్యవసానాచేతి పంచశుద్ధాః । గౌణ సారోపాగౌణసాధ్యవసానాచేతి ద్వే గౌణ్యౌ।తయోర్గుణయో గాదేవశుద్ధాభ్యోభేదః । శుద్ధత్వంచతాసామగౌణత్వమేవ । ఆరోపాధ్యవసానాభ్యామేవగౌణ్యోర్మిథోభేదః । సారోపా ధ్యవసానయోశ్శుద్ధయోశ్చతాభ్యామేవాన్యోన్యభేదః। జహ

ధానాఖ్యానపూర్వకం వైలక్షణ్యందర్శయతి-సప్తేతి॥ జహల్లక్షణేతి-పం చశుద్ధాఇతి- సాదృశ్యేతరసంబంధమూలకత్వాదితిభావః - ద్వేగౌణ్యావి తి-సప్తాప్యభిహితాఇతిభావః- తయోరితి- గౌణసారోపగౌణసాధ్యవసా నయోః- శుద్ధాభ్యఃజహదాదిభ్యఃపంచభ్యఇత్యర్థః- కింరూపంశుద్ధత్వమి త్యత్రాహ - శుద్ధత్వంచేతి - అగౌణత్వంగుణయోగరాహిత్యమేవశుద్ధ సారోపశుద్ధసాధ్యవసానయో[illegible]మాహ-సారోపేతి- తా భ్యామారోపాధ్యవసానాభ్యాం- సచేతన్యే[illegible] దిశుద్ధాభ్యః షణ్మిత రయోశ్శుద్ధయోర్భేదఇత్యపర్యంత [illegible] - కార్యకారణభావాదీ

తి-తాదర్థ్యాదిరాదిశబ్దార్థః- జహదాదిశబ్దాస్తు తిసృషు యథాక్రమ ల క్షణాభావాశ్రయాశ్రయిభావాభేదరూపసంబంధాబోధ్యాః - ఏవంనిరూపితాయాం లక్షణాయాం సంకరాదిసమ్మేళనవశాదసంఖ్యతా భవతీత్యాహ- ఏవమితి- యథాహురితి- ఆలంకారికా ఇతి శేషః- సంకరేణేతి-అలంకారైర్ధ్వనిభేదైశ్చ స్వమూలైరితి శేషః- వ్యాకరోతి- శుద్ధభేదైరితి త్రి

దాదిశుద్ధాభ్యస్తు కార్యకారణభావాదిసంబంధనిబంధనోపచారాద్భేదకా ఇతి నకుత్రాపి సాంకర్యశంకావకాశః ॥ ఏవంఫలతో లక్షణాయాస్సప్తవిధాయా అపి త్రివిధసంకరేణైకవిధసంసృష్ట్యా చ మేళనే ప్రత్యేకం చాతుర్విధ్యేనాష్టావింశతిభేదా భవంతి। శుద్ధభేదైరపి మేళనే సప్తాధిక్యాత్ పునః పంచత్రింశత్ప్రకారాః । స్వప్రభేదైశ్చ సంకలనే తు సంఖ్యాతుమేవ న శక్యంతే। తత్ప్రకారాః। యథాహుః॥ సంకరేణ త్రిరూపేణ సంసృష్ట్యా చైకరూపయా। అస్యాస్సంకలనేన్యోన్యమష్టావింశతిరీరితాః॥ పంచత్రింశత్సమాఖ్యాతాశ్శుద్ధభేదైస్సమం పునః। స్వైః ప్రభేదైరలంకారైర్ధ్వనిభేదైశ్చ సంగతాః ॥ వితన్వంతి చమత్కారం సంఖ్యామత్సరిణీమ తేతి। శుద్ధభేదైరసంకలితభేదైః- స్వైః ప్రభేదైర్లక్షణాభేదైః- సంఖ్యామత్సరిణీం అసంఖ్యాత్వర్థః ౨౭ సంకరశ్చాంగాంగిభావేన సంశయేనైకలక్షణానుప్రవేశేన చేతి త్రిరూపః। తత్రాద్యో యథా॥ సంవర్ధయంతం నిజజీవనేన శుచిం సదా బాడబమంబురాశిం । వినాశ్య రామస్య శరప్రతాపాన్నిషంగగర్భం నిభృతోధిశేతే। జీవనేన జలేన ప్రాణేన చ - శుచిం బాడబం బడబాగ్నిం శుద్ధబ్రాహ్మణం చ। అత్ర జీవనాదిశబ్దశ్లేషబలమూలకాభేదాధ్యవసాయేన సాగర

దిక్ప్రదర్శనార్థం కతిచిత్సంకలితభేదానుదాహర్తుకామోంగాంగిభావసంకరమాదావుదాహరతి॥ సంవర్ధయంతమితి॥ శుచిమగ్నిం- అన్యత్ర శుచిం పరిశుద్ధం- నిభృతో నిశ్చలః॥ కతిపయ్యోర్యతోత్ప్రేక్షాపూర్వక మలంకారాస్స్ప్రతిపాద్యలక్షణయోరంగాంగిత్వమిత్యాశయః- జీవనేనేతి- అత్రేతి - శ్లేషేతి- శ్లేషస్యాభేదాధ్యవసాయహేతుత్వమయిణిశ [illegible] -

త్ప్రేక్షాయా అతిశయోక్త్యనుగృహీతత్వాత్తయోరప్యంగాంగి భావ ఇవివేకః - లజ్జాయాఇతి- తచ్ఛేషతయాశయనాంగతయాతదంగత్వం ద్రాంగత్వమిత్యర్థః- భవతుకిమిత్యతఆహ-లజ్జానిద్రయోరితి- తత్కార్యభూతా-లజ్జాకార్యభూతేత్యర్థః-సముద్రాంతరాణామన్యసముద్రాణాంశోషణరూపంయదనుచితకర్మాంతరం తస్యాచరణాన్నివృత్తిః - తతోఽపపత్తిందర్శయతి-లజ్జితఇతి-శయనశబ్దేనేతి- తత్రాప్యుపపత్తిమాహ

స్వప్రాణేనశుద్ధబ్రాహ్మణపోషకఇతిప్రతీయతే। తద్వినాశనరూపానుచితకర్మాచరణజనితలజ్జా రామశరస్య నిషంగకోటరశయనే హేతుతయోత్ప్రేక్ష్యతే। సాచవాచకపదాభావాద్గమ్యేతి శ్లేషాతిశయోక్త్యుత్ప్రేక్షాణాంసంకరః । లజ్జాయాఃక్వచిచ్ఛయనహేతుత్వేనతచ్ఛేషతయాతదంగత్వం। లజ్జానిద్రయోశ్చేతనధర్మయోరచేతనే రామబాణేఽసంభవాల్లజ్జాశబ్దేనతత్కార్యభూతాసముద్రాంతరశోషణరూపానుచితకర్మాంతరాచరణాన్నివృత్తిర్లక్ష్యతే। లజ్జితోఽపినివర్తతే।శయనశబ్దేనచతత్కార్యంనిర్వ్యాపారత్వంలక్ష్యతే।శయితోనవ్యాప్రియతేఇత్యుక్తరీత్యాఽనయోర్లక్షణయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౭ ॥ సంశయేనయథా ॥ సచేతనా కాంచనపుత్రికావాశరీరిణీమన్మథచాతురీవా। సౌదామినీస్థైర్యవతీకిమేషాకావానజానేరఘువీరపార్శ్వే ॥ అత్ర కాంచనపుత్రికేత్యాదౌ కమనీయకాంతి గుణయోగాత్సాదృశ్య గుణనిమిత్తాగౌణీ లక్షణేతితావదపివాదం । తత్రైషేతిసర్వనామ్న ఏతత్త్వావిశిష్టసీతారూప విశేష్యనిష్ఠత్వే విషయానిగ

శయితఇతి- ఇతీతి-అత్రత్రపాశబ్దలక్ష్యార్థభూతాయాఅనుచిత కర్మాంతరాచరణనివృత్తే శ్శయనశబ్దలక్ష్యార్థభూతంనిర్వ్యాపారత్వంప్రత్యుపోద్బలకత్వాదనయోర్లక్షణయోశ్శుద్ధసాధ్యవసానయోరిత్యర్థః-సంకరః-లక్ష్యయోరంగాంగిభావాల్లక్షణయోరప్యంగాంగిభావఇతిభావః॥ ౭ ॥ సందేహసంకరముదాహరతి- సచేతనేతి-స్పష్టం॥అత్ర సందేహసంకరంవివృణోతి,అత్రేతి-తా [illegible] ంతం-గౌణీలక్షణేత్యుక్తావితియావత్ -అపి

వాదంవినాదోనాస్తి- సందేహసంకరఇతి-గౌణసారోపగౌణసాధ్యవసాన
యోరితిభావః॥౮॥ఏకలతు కానుప్రవేశసంకరముదాహరతి॥సంవర్తేతి॥సం
వర్తావసరేప్రసారిణోదినకృతస్సూర్యస్యసంబంధినస్సర్వస్వస్య తేజస
స్సమృద్ధిరూపసమస్తధనస్యపాటచ్చరశ్చోరః- తతోప్యతితీక్ష్ణఇత్యర్థః- అలౌ

రణాదగ్నిర్మాణవకఇతివత్సారోపాస్యాత్ । ఏతన్మాత్ర
నిష్ఠత్వేతువిషయనిగరణాదయమగ్నిరితివత్సాధ్యవసానా వా
స్యాత్ ।అతోన్యతరనిశ్చాయకాభావేనైషిత్యేకస్మింత్సందే
హజ్ఞానేవిషయతయాసంకీర్యమాణత్వాత్సందేహసంకరః ॥
౮॥ ఏకలతుకానుప్రవేశేనయథా ॥ సంవర్తావసరప్రసారి
దినకృత్సర్వస్వపాటచ్చరో దైత్యధ్వాంతహరఃప్రతాపతప
నోరామస్యకోప్యద్భుతః । భూమింద్యామపికౌశికోత్సవవ
తీంచత్రైద్భుతం వర్ధయంస్తారానేతరి నూతనీంశ్రియమథా
త్పారస్త్యదేశేతమః॥ కోప్యలౌకికః - అలౌకికత్వమేవాహ
త్రిభిర్విశేషణైః। భూమింకౌశికోత్సవవతీంవిశ్వామిత్రోన్న
తయజ్ఞవతీం· ద్యాంస్వర్గం - కౌశికోత్సవవతీమింద్రప్రహర్షవ
తీం-ప్రసిద్ధతపనోగయేకౌశికానాంఘూకానాముత్సవోనాస్తి-
అస్మింస్తునతథేతిభావః - తారానేతరిసుగ్రీవేచంద్రేచ-ప్ర
సిద్ధతపనస్తారాపతౌశ్రియంహరతిఅయంతువర్ధయతి - ప్రసిద్ధ
సూర్యస్తుపౌరస్త్యదేశేపూర్వదిగ్భాగేతమోహరతి- అయం
తురలయోరభేదాత్పౌలస్త్యదేశేతత్కరోతీతి సర్వత్రశ్లేషా
నుప్రాణితోవ్యతిరేకవిరోధాభాసా - అత్రపాటచ్చరఃప్ర
తాపతపనఇతివిషయనిగరణంవినాప్రతాపేచోరత్వారోపణా
త్సారోపేయంలక్షణాగౌణీ-సర్వస్వపదేనచాత్రతత్తేజస
స్సమృద్ధిర్లక్ష్యతే-తద్గర్భీకారేణప్రవృత్తత్వాత్సాధ్యవసానా-అ
నయోర్భిన్నపదస్థయోరపిసమస్తపదస్యైకత్వాత్తద్గతత్వే

కికత్వమితి- విశేషణైః- ఉత్తరార్ధస్థైరితిభావః- సర్వత్రేతి - తద్గర్భీకా
రేణేతి- తేజస్సమృద్ధికబళనేనేత్యర్థః-అనయోర్లక్షణయోః గౌణసారోప
గౌణసాధ్యవసానయోః॥ ౯॥ అథసంసృష్టిముదాహరతి-ఆమ్రేడితమితి

ఆమ్రేడితమామ్రేడనంపౌనరుక్త్యమితియావత్ - సుపర్వసురభేః కామ
ధేనోః- సురభిర్గవిచస్త్రియామిత్యమరః-అతౌఽదార్యగుణయోగాదాఽ
దుస్సురతరో రామ్రేడితమితి విషయారోప్యయో రనపహ్నుతభేదయో
స్సామానాధికరణ్యేనోపాదానాద్గౌణసారోపా-ఏవముత్తరత్రాఽపి తత్త
ద్గుణయోగాద్గౌణసారోపాత్వమూహ్యం - అత్రసప్తానాంగౌణసారో
పాణాంపరస్పరనైరపేక్ష్యేణోపాదానాత్సజాతీయసంసృష్టిః ॥ ౧౦ ॥
ఉదాహరణాంతరమాహ- శిష్టానామితి ॥ జడిమకఠినతావక్రతానాంజడ

> నైకలతుకానుప్రవేశేనాయంసంకరః॥౯ ॥ సంసృష్టిర్యథా ॥
> ఆమ్రేడితం సురతరోః ప్రతిబింబమిందోర్భేద స్సుపర్వసుర
> భేర్వికృతిర్నిధీనాం । ద్విత్వంరవేఃపరిణతిఃప్రసవాయుధస్య
> మూర్త్యంతరంమురరిపోర్జయతీహరామః ॥ ౧౦ ॥ యథా
> వా ॥ శిష్టానాంపారిజాతోజడిమకఠినతావక్రతాస్పర్శశూ
> న్యో దుష్టానాం కాలవహ్నిర్జలభయభసితాచ్ఛాదనాతుచ్ఛ
> మూర్తిః । సీతాయాఃపంచబాణోహరనయనశిఖాప్లోషశూ
> న్యఃప్రజానాంపూర్ణేందుర్నిష్కళంకో జగతివిజయతే రామ
> చంద్రోఽమహీంద్రః॥అతోఽభయత్రాపిగౌణసారోపాణాం
> సంసృష్టిస్సజాతీయానాం ॥౧౧॥ సజాతీయానాంశుద్ధసా
> రోపాణాంయథా॥ కళ్యాణకేళికలనాకవిపుంగవానాంకౌతూ
> హలంకిమపికంజవిలోచనానాం। కీర్త్యుద్గమఃకమలబంధుకులో
> ద్భవానాంకస్యోత్సవంనకురుతేభువికోసలేంద్రః॥ అత్రకళ్యా
> ణాదిపదానాంతద్ధేతౌరామేవిషయనిగరణంవినాపాదృశ్యేతర

త్వకారిస్యకౌటిల్యానాంస్పర్శేనసంబంధేనశూన్యః - జలభయేనభసితా
చ్ఛాదనయా భస్మావరణేనచ తుచ్ఛారిక్తామూర్తిర్యస్య సతథోక్తః -
అత్రాఽప్యౌదార్యగుణయోగాద్రామచంద్రః పారిజాతఇతి గౌణసా
రోపా-ఏవ ముత్తరత్రాపి తత్తద్గుణయోగా ద్గౌణసారోపాత్వ మూ
హ్యం - అత్ర చతసృణాం గౌణసారోపాణాం సంసృష్టిః ॥ అము
మేవార్థమాహ- అత్రేతి॥ ౧౧॥ కేవలశుద్ధసారోపాణాముదాహరతి- క
ళ్యాణేతి॥ కళ్యాణానాం కేళయోలీలాస్తాసాంకలనా ప్రాప్తిః- శిష్టంస్ప
ష్టం॥ సజాతీయసంసృష్టింవివృణోతి- అత్రేతి-తద్ధేతావితి-కళ్యాణాది హ

తావిత్యర్థః॥ ౧-౨॥ సమ్మేళనసంసృష్టిముదాహరతి - సతామితి॥అత్రా ప్యౌదార్యగుణయోగాదాశ్రితస్సురతరూద్యానమితిచింతామణి మహీధర ఇతిచగౌణసారోపే- రామస్సుపర్వణాంసంపదితివిబుధవైరిణాంరాత్రుసా నాంవిపదితిచతద్ధేతౌతముపచారాచ్ఛుద్ధసారోపేతి చతస్రూణాంసంకల నాత్సజాతీయవిజాతీయసంసృష్టిః ॥౧౩॥ ఏవమేవభేదాంతరాణిస్వయ మూహ్యానీత్యాశయేనాహ-ఏవమేవేతి॥ఇతీతి॥ఆస్థానమందిరమితి॥తాదృశో నిర్మలాశ్చయాధర్మసూరికవితాస్తాఏవకల్లోలిన్యో నద్యస్తాసాం వేల్లనై

కార్యకారణభావసంబంధ నిమిత్త ప్రవృత్తత్వాచ్ఛుద్ధ సారో పాణాంసజాతీయానామేవసంసృష్టిః ॥౧-౨॥ సజాతీయవిజా తీయసంసృష్టిర్యథా॥ సతాంసురతరూద్యానంచింతామణిమ హీధరః॥సంపత్సుపర్వణాంరామోవిపద్విబుధవైరిణాం ॥౧౩॥ ఏవమేవసర్వత్ర సంకరసంసృష్టీ ద్రష్టవ్యే॥ .... *
ఇతిశ్రీమత్త్రిభువన ... సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకార శాస్త్రే లక్షకశబ్దార్థవృత్తినిరూపణంనామతృతీయస్తరంగః, *
ఆస్థానమందిరమిందిరాప్రణయినోదేవస్య రామాత్మనస్త్వంగ త్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః । తాదృఙ్నిర్మలధ ర్మసూరికవితాకల్లోలినీవేల్లనైఃపూర్ణఃకర్ణమనోహరోవిజయ తేసాహిత్యరత్నాకరః ॥ ధర్మాంతర్వాణివర్యస్త్రిభువనవిదితే వారణాశ్యన్వవాయే స్సంజాతోయల్లమాంబాకృతసుకృత ఫ లంపర్వతేశస్యభాగ్యం । కావ్యాలంకారకృష్ణాస్తుతిరవిశతకో న్నాటకాది ప్రణేతుస్తస్యాలంకారశాస్త్రే రఘుపతిచరితేఽ యంతృతీయస్తరంగః ॥ .... *

మేళనైః ॥ ధర్మాంతర్వాణివర్యఇతి ॥ కావ్యానాంహంససందేశాదీ నాం- అలంకారాణామలంకారప్రబంధానాం - కృష్ణాస్తుతేఃరవిశతకస్య ఉన్నాటకానాంకంసవధాద్యుత్కృష్టనాటకానాం- ఆదిశబ్దేననరకధ్వంసా విద్యాయోగాదీనాంచప్రణేతుర్నిర్మాతుః॥ ****************

ఇతిశ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితేసాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానే తృతీయః ప్రస్థః

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

వ్యంజనాతరంగప్రారంభః—౪

ఏవం లక్ష్యలక్షకతద్వృత్తీర్నిరూప్యాత్ర వ్యంగ్యవ్యంజకతద్వృత్తి నిరూపణాయ సంగతిం దర్శయతి॥ అథేతి॥ నిష్ప్రయోజనాయాః ప్రయోజనశూన్యాయా లక్షణాయా అభావాద్ధేతోః - సర్వత్ర - లక్షణాస్థలేషు తస్య ప్రయోజనస్య - క్రమప్రాప్తత్వాచ్చ - లక్షకానన్తర్యాదితి భావః స ఇతి॥ వ్యంజనేనైవేతి - వృత్త్యన్తరవ్యవచ్ఛేదోఽవధారణార్థః - నను కిమిదం వ్యంజనం యద్యోగాచ్ఛబ్దస్య వ్యంజకతేత్యపేక్షాయాం వ్యంజనలక్ష

అథ నిష్ప్రయోజనలక్షణాభావాత్సర్వత్ర ప్రయోజనం వాచ్యమిత్యపేక్షాయాం తస్య వ్యంజకశబ్దైకగమ్యత్వాత్ క్రమప్రాప్తత్వాచ్చ వ్యంజకం నిరూపయతి॥ స వ్యంజకోఽర్థం యశ్శబ్దో వ్యంజనేనైవ బోధయేత్ । అన్వితేషు పదార్థేషు యోఽస్యార్థాన్తరగోచరః॥ వాక్యార్థోపస్కృయాయై స వ్యాపారో వ్యంజనం భవేత్॥ వ్యంజనవ్యాపారవాన్ శబ్దో వ్యంజకః। పదార్థేష్వన్వితేషు వాక్యార్థోపస్కారార్థమర్థాన్తరవిషయశ్శబ్దవ్యాపారో వ్యంజనేత్యుచ్యతే। స త్రివిధః శబ్దార్థోభయశక్తిమూలత్వేన। శబ్దశక్తిమూలో ద్వివిధః। అభిధామూలో లక్షణామూలశ్చేతి। తత్ర

ణమాహ - అన్వితేష్వితి॥ అన్వితేషు పదార్థేష్విత్యనేనాభిధాలక్షణావ్యావృత్తిః - అర్థాన్తరగోచర ఇత్యనేన తాత్పర్యవ్యవచ్ఛేదః - వాక్యార్థోపస్కృయాయా ఇత్యనేనావశ్యకత్వం, వ్యంజకలక్షణం వ్యాకరోతి వ్యంజనవ్యాపారవానితి - వ్యంజనలక్షణం వ్యాకరోతి - పదార్థేష్వితి - వాక్యార్థస్యోపస్కారార్థం శోభార్థం - ఇదముత్తమమతిశయిని వ్యంగ్యే వాచ్యాద్ధ్వనిః - అవ్యంగ్యమధమం స్మృతమితి [illegible]స్ఫుటపాఠో [illegible]స్తేన తదుపస్కా[illegible] సముచితమేవేతి భావః । తం విభజతే - స ఇతి - [illegible] శక్తి[illegible] తత్రే

తి- తయోర్మధ్యే- లక్షణా మూలంయస్యసతథోక్తః ౧. ననుశాస్త్రేషువాచకలక్షకయోరేవాభ్యుపగమాదభిధాద్యన్యతమవ్యాపారేణ ప్రయోజనప్రతీతిరస్తుకింవ్యంజనేనేత్యాశంక్యతస్యవ్యాపారాంతరానిర్వర్తనీయత్వాత్తదావశ్యకత్వంప్రదర్శయితుంప్రతిజానీతే- ఇదంతావదితి॥ఇదంతావత్ -వ్యంజనమంతరేణప్రయోజనప్రతిపాదనమేవేత్యర్థః- గంగాయామితి- ప్రతీయతేతావత్ప్రతీయతఏవ-భవతుకింతతఇత్యత్రాహ-తత్రేతి-తత్రగంగాయాంఘోషఇత్యాదౌ-శబ్దేతి-తాదృశశబ్దప్రయోగేప్రయోజనప్రతీతిస్తదభావేతదభావఇత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంశబ్దానుసారితయేత్యర్థః - తత్ప్రతిపత్తిఃప్రయోజనప్రతీతిశ్శాబ్దీశబ్దసంబంధినీ- అస్తుకింత

యఃపూర్వోదాహృతప్రయోజనలక్షణానాంప్రయోజనప్రతీతికృద్వ్యాపారస్సలక్షణామూలోవ్యంజనవ్యాపారః ౧, ఇదం తావదిహవిచార్యతే । గంగాయాంఘోషఇత్యాదౌతీరగతాత్యంతపావనత్వాదికంప్రయోజనంతావత్ ప్రతీయతే । తత్ర శబ్దాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయితయా తత్ప్రతిపత్తిశ్శాబ్దీత్యవశ్యమాశ్రయణీయం। నహీయంకంచనవ్యాపారమనవలంబ్య శబ్దోబోధయితుమీష్టే।తత్ర కిమభిధయాబోధయతి లక్షణయావా కింవాతాత్పర్యేణ। నతావదభిధయాబోధయతి । తస్యాస్సంకేతితార్థైకవిషయత్వాత్ ।నహిగంగాదిపదానాంపావనత్వాదౌసంకేతోదృష్టచరః ౨ నాపిలక్షణయా। ముఖ్యార్థబాధాద్యభావాత్ ।నహితటంముఖ్యార్థః।నవాతస్యబాధః ।

తఇత్యత్రాహ- నహీతి-కింత్వవలంబ్యబోధయితుమీష్టఇత్యర్థః-తత్రేతి-తత్రతేషువ్యాపారేషు- నతావదితి- తత్రహేతుంప్రతిపాదయతి- తస్యా ఇతి-అసంకేతితేఽర్థాంతరేతదప్రవృత్తేరితిభావః- తామేవవివృణోతి- నహీతి-తస్మాన్నతావదభిధయాబోధయతీతిపూర్వేణసంబంధః ౨. నాపీతి- బోధయతీత్యనువర్తతే- లక్షణయాపినబోధయతీత్యన్వయః- కుతఇత్యత్రాహ- ముఖ్యార్థేతి-అత్రాదిశబ్దేనసంబంధప్రయోజనేసంగృహ్యేతే - తదభావమేవోపపాదయతి - నహీతి - అత్రగంగాపదస్యేతి ప్రకరణాల్లభ్యతే- తటంముఖ్యార్థశ్చేత్పావనత్వాదిగ్రాహ్యోఘోఽభవేదితిభావః

తుష్యతుదుర్జనఇతిన్యాయేనగంగాపదస్యతటంముఖ్యార్థో౽ప్యస్తు- తస్య
తటరూపముఖ్యార్థస్యబాధః-నవా నైవ- ఘోషాధికరణత్వసిద్ధేరితిభావః
వాస్యాద్వికల్పోపమయోరేవార్థేచసముచ్చయఇత్యమరః - అస్తుకశ్చి
ద్బాధోపి- నాపీతి - తస్యతటరూపముఖ్యార్థస్యాత్యంతపావనత్వాదినాత
ద్రూపలక్ష్యార్థేనసంబంధఃఅవినాభావసంబంధోపిన-అస్తుయఃకశ్చిత్సం
బంధోపి - నాపీతి- ప్రయోజనస్యపావనత్వాదిరూపస్యలక్ష్యతాయాం
కించిత్ప్రయోజనమపినాస్తి - అస్తుస్వమేవప్రయోజనమపీత్యాశంక్యల
క్ష్యభూతస్యస్వస్యప్రయోజనత్వంనసంభవతీత్యాహ-స్వస్యైవేతి-స్వ
స్యలక్ష్యభూతస్యపావనత్వాదేరేవ - ఆత్మాశ్రయతాఆత్మాశ్రయాఖ్య
దోషాపత్తిః-తర్హిప్రయోజనాంతరంప్రతిపాద్యతామిత్యాహ- అన్యస్యే
తి- లక్షణామాలేతి - ప్రయోజనలక్ష్యతావశాల్లక్షణైకాశ్రయతయే

> నాపితస్యాత్యంతపావనత్వాదినాసంబంధః। నాపిప్రయోజనల
> క్ష్యతాయాంకించిత్ ప్రయోజనం। స్వస్యైవప్రయోజనత్వే
> ఆత్మాశ్రయతా అన్యస్యప్రయోజనత్వేతస్యాపిలక్షణామా
> త్రశరణతయాప్రయోజనాంతరావశ్యంభావేనప్రాచీనప్ర
> యోజనాపేక్షాయాంపరస్పరాశ్రయతా । అన్యాపేక్షణే
> తుతస్యాపిలక్ష్యత్వేనప్రథమాపేక్షణేచక్రకాపత్తిః । ద్వితీ

యర్థః - ప్రాచీనప్రయోజనస్యపావనత్వాదిరూపస్యాపేక్షాయామా
కాంక్షాయాం-అయంభావః - లక్ష్యభూతస్యాన్యస్యపావనత్వాదిఃపావ
నత్వాదిరూపస్యలక్ష్యస్యాన్యచ్చప్రయోజన మిత్యన్యోన్యాశ్రయః - త
ర్హితతోప్యన్యస్యప్రయోజనత్వంప్రతిపాద్యతామిత్యాశంక్య నోపపద్య
తఇత్యాహ-అన్యేతి- అన్యస్యాపేక్షణేప్రయోజనత్వాపేక్షాయాంతు -
ప్రథమస్యపావనత్వాదేరపేక్షణేప్రయోజనత్వాపేక్షాయాంచక్రకా
పత్తిశ్చక్రకాఖ్యదోషాపత్తిః - తృతీయస్యద్వితీయమతిక్రమ్యప్రథమా
కాంక్షణేతస్యాపితాదృశత్వేననాభిధానీయం ద్వితీయంచక్రభ్రమణేనా
తీత్యతృతీయాకాంక్షిత్వేనచక్రసాదృశ్యాచ్చక్రకం-తర్హిద్వితీయమేవా
పేక్ష్యతామిత్యాశంక్యతత్రాపిదోషాపత్తిర్భవతీత్యాహ-ద్వితీయేతి - అ
న్యోన్యాశ్రయతా - అవ్యవహితయోస్తయోస్సహభావత్వేనపరస్పరా

కాంక్షితత్వాదన్యోన్యాశ్రయాఖ్యదోషాపత్తిస్స్యాదితిభావః - తర్హి స్వస్యైవప్రయోజనత్వమస్త్విత్యత ఆహ- తృతీయేతి - అయంభావః - పావనత్వాపేక్షయా తృతీయస్య ప్రయోజనలక్షణావశాల్లక్ష్యస్య స్వస్యైవప్రయోజనత్వాపేక్షాయా మేకస్యైవలక్ష్యత్వం ప్రయోజనత్వంచేత్యాత్మాశ్రయాఖ్యదోషాపత్తిరితి - తర్హి చతుర్థమన్యత్ప్రయోజనమపేక్ష్యతామిత్యత ఆహ- చతుర్థేతి- చతుర్థస్యాకాంక్షణే ప్రయోజనత్వేనాకాంక్షాయాంతుతస్యాపి- అత్రలక్ష్యత్వేనేత్యనువర్తతే-ప్రథమప్రయోజనస్యపావనత్వాదేః ప్రతీతిరేవనస్యాత్ - మిథ్యాప్రయోజనపరంపరాసంపర్కవశాత్సత్యప్రయోజనప్రతీతిస్తిరోహితాభవేదితిజ్ఞప్తేః ప్రథమప్రయోజనజ్ఞానస్యప్రతిబంధకాప్రతిబంధకారిణీ-అనవస్థా మూలక్షయ

యాపేక్షణేఽన్యోన్యాశ్రయతా । తృతీయాపేక్షణే ఆత్మాశ్రయతా । చతుర్థాకాంక్షణేతుతస్యాపిప్రయోజనాంతరాకాంక్షిత్వంనియతమిత్యుత్తరోత్తర మాకాంక్షాయాః క్వచిదప్యవిశ్రాంతేః ప్రథమప్రయోజనప్రతీతిరేవనస్యాదితిజ్ఞప్తిప్రతిబంధికాఽనవస్థా ౩, ననుగంగాపదేనసప్రయోజనమేవతటంలక్ష్యతాం - నైవం - ప్రమాణవిషయాతిలంఘిత్వాత్ప్రయోజనస్యప్రమాణస్యహిప్రత్యక్షాదేర్ఘటాదికంవిషయః- ఫలంతుజ్ఞాతతాదికం-తథాచాయంప్రయోగః- గంగాయాం

కారిణ్యనవస్థాఖ్యదోషాపత్తేః ౩. తర్హి లక్షణయైవపావనత్వాదివిశిష్టతటప్రతీతిర్భవతుకింవ్యంజనేనేత్యాశయేనాహ-నన్వితి-లక్ష్యతాంలక్షణయాప్రతిపాద్యతాం-కిముప్రసిద్ధేనవ్యంజనేనేతిభావః- పరిహరతి-నైవమితి - విశిష్టలక్షణానాంగీకార్యేత్యర్థః- కుతఇత్యత ఆహ-ప్రమాణేతి-ప్రమాణవిషయాభ్యామతిలంఘిత్వాత్ - ఫలాపరపర్యాయస్యప్రయోజనస్యప్రమాణవిషయవిభిన్నత్వనియమాత్పృథక్త్వేనభావ్యమితిభావః- తదేవప్రథయతి-ప్రమాణస్యేతి-జ్ఞాతతాదికం-సంవిత్తిరాదిశబ్దార్థః- ఫలితార్థంప్రయోగేణప్రతిపాదయతి-తథాచేతి-ప్రయోగోఽనుమానరచనా- గంగాయామితి-అత్రపావనత్వాదికంపక్షః-విషయజ్ఞానగోచరత్వాభావస్సాధ్యః - ఫలత్వంహేతుః - యత్రఫలత్వంతత్రవిషయజ్ఞానగోచరత్వాభావఇతి

వ్యాప్తిః-జ్ఞాతతాదివదితిదృష్టాంతః-జ్ఞాతతా ప్రాకట్యం-తతశ్చ-ప్రయోజనేనసహితంలక్షణీయం నయుజ్యతే। జ్ఞానస్యవిషయోహ్యన్యఃఫలమన్యదుదాహృతం। విశిష్టేలక్షణానైవమితి కావ్యప్రకాశకారవచనాచ్చలక్షణాయాఃప్రయోజనప్రతిపాదనాత్ మత్వాన్నాపిలక్షణయేతి పూర్వేణ సంబంధః ౪. తతఃకింవాతాత్పర్యేణేతివికల్పంపరిహరతి-నాపీతి- పావనత్వాదిప్రయోజనస్యతాత్పర్యబోధ్యతాపినసంభవతీత్యర్థః - ననుతాత్పర్యస్వరూపపరిజ్ఞానమంతరేణతదబోధ్యతానబుధ్యతఇత్యాశంక్య తత్స్వరూపంప్రతిపాదయతి-పదార్థేతి- ఆకాంక్షాయోగ్యతాసన్నిధివశాత్సమన్వయేసతిపదార్థజ్ఞానానంతరంభావినీ సమన్వయశక్తిః పదార్థసమూహా

ఘోషఇత్యాదౌపావనత్వాదికంనవిషయజ్ఞానగోచరం ఫలత్వాత్-జ్ఞాతతాదివదితి ౪, నాపితాత్పర్యగమ్యతా - పదార్థావగమసమనంతర భావినీ సమన్వయశక్తిస్తాత్పర్యం నామవృత్తిరిత్యలంకారసర్వస్వసంజీవినీకారాశయః-నచపావనత్వాదిరన్యోన్యాన్వయరూపః - కించతాత్పర్యంనామవృత్త్యంతరంనసంభవతి వృత్తిత్రయానుస్యూతస్యతస్య వృత్త్యంతరత్వానుపపత్తేః - క్లృప్తైనైవవృత్తిత్రయేణసకలవ్యవహారోపపత్తౌ బాహ్యేంద్రియ సహకారిణో మనసఇంద్రియాంతరత్వకల్పనావత్తాత్పర్యస్య వృత్త్యంతరత్వకల్పనమయుక్తమేవేతికేచిదిత్యలంవిస్తరేణ- తదేవంప్రయోజనప్రతీ

సంఘటనాశక్తిరేవతాత్పర్యం-అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ-నచేతి - అయం భావః- ప్రతీయమానస్యపావనత్వాదేరన్యోన్యాన్వయరూపత్వాభావేనాతాత్పర్యార్థత్వాన్నతాత్పర్యగమ్యతేతి - కించతాత్పర్యస్యవృత్త్యంతరత్వమేవాసదిత్యాహ - కించేతి-కుతఇత్యత్రాహ-వృత్తీతి-అభిధాదివృత్తిత్రయానుగతస్యతస్యతాత్పర్యస్య -. ననుకైశ్చిదభ్యుపగతత్వాత్తాత్పర్యస్యవృత్త్యంతరత్వమస్తుకోదోషఇత్యాశంక్యాతాత్పర్యతత్త్వజ్ఞానాం కేషాంచిద్భ్రాంతిమూలంతత్కల్పనమితి దృష్టాంతప్రతిపాదనపూర్వకంపరిహరతి- క్లృప్తైనైవేతి- అయంభావః-యథామనసఇంద్రియాంతరత్వం సర్వానభ్యుపగతంతథైవతాత్పర్యస్యవృత్త్యంతరత్వమపీతి తస్యాసత్క

ల్పనమనుచితమితి - ఉపసంహరతి- తదితి॥ ఏవంప్రతిపాదితప్రకారేణ తదర్థం ప్రయోజనప్రతీత్యర్థం - వయమితి - తత్ర వ్యాపారపద- ధ్వననేతి- వ్యక్త్యాదిరాదిశబ్దార్థః ౫, తచ్చేతి ॥ ప్రయోజనంప్రయోజనరూపం॥ గూఢముదాహరతి- వీరేతి॥ ధాటీసమాటీకనే - శత్రుదేశావమర్దాయ సద్యస్సుభటఘోటకైః। విజిగీషోః ప్రవృత్తిర్యా సా ధాటీతి నిగద్యత ఇత్యుక్తలక్షణలక్షితజైత్రయాత్రాయామ్- చిరాన్నిద్రాణా- చిరాదున్నిద్రాజాగ్రతీ-ముద్రణం సంకోచం-కథమిత్యాశ్చర్యే॥ యోజయతి-అత్రేతి

తేరభిధాలక్షణా తాత్పర్యవృత్త్యనిర్వర్తనీయత్వేన తదర్థం వ్యాపారాంతరమవశ్యమభ్యుపగంతవ్యం భవతాపి - వయం తు తత్రైవ ధ్వననవ్యంజనద్యోతనాదిసంజ్ఞాం నివేశ్య వ్యవహరామః ౫, తచ్చ వ్యంగ్యం ప్రయోజనం ద్వివిధం గూఢమగూఢం చ॥ గూఢం యథా॥ వీర శ్రీరఘురామభద్ర భవతో ధాటీసమాటీకనే భేరీభూరివిరావడంబరభరైరాఖండలశ్రీశ్చిరాత్। నిద్రాణా యదజాగరీత్తదుచితం దైతేయభూతిశ్చిరాదున్నిద్రా కథమాశు ముద్రణమగాదత్ర ప్రనిద్రాకృతం॥ అత్ర నిద్రాజాగరణయోశ్చేతనధర్మయోరచేతనసురాసురవిభూత్యోరసంభవాత్తత్ప్రాగ్యం సంకుచితత్వమసంకుచితత్వం చ లక్ష్యతే- తేన సకలసురాసురరక్షణశిక్షణే వ్యజ్యేతే॥౧॥ అగూఢం యథా॥ త్రుట్యచ్చండీశకోదండం రామదోర్దండచండతాం। వ్యాచష్టవిస్పష్టఘోషస్త్రైశ్శత్రుభీషణైః॥ అత్రాచేతనే కోదండే చేతనధర్మస్య వ్యాఖ్యానస్యానుపపన్నతయా తత్కార్యం జ్ఞాపన

అసంభవాదనుపపత్తేః- కార్యకారణభావస్సంబంధః- ప్రయోజనమాహ తేనేతి- సంకుచితత్వాసంకుచితత్వాభ్యామిత్యర్థః- అత్ర వ్యంగ్యయోర్విదగ్ధమాత్రవేద్యత్వాద్గూఢత్వం-లక్షణేతు శుద్ధసాధ్యవసానే ॥ ౧ ॥ అగూఢవ్యంగ్యముదాహరతి॥ త్రుట్యదితి॥ త్రుట్యత్ భంగేన ద్విధాభవత్ -చండీశస్య కోదండం-కర్తృ- వ్యాచష్ట వ్యాఖ్యాతిస్మ॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ వ్యాఖ్యానస్య - పదచ్ఛేదః పదార్థోక్తిస్సమాసో విగ్రహస్తథా। ఆక్షేపస్య సమాధానం వ్యాఖ్యానం పంచలక్షణమితిలక్షణలక్షితవివరణవిశేషస్య - అత్రా

విశుద్ధసాధ్యవసానాలక్షణా ॥ ౨ ॥ నన్వభిధామూలో లక్షణామూలశ్చే త్యుద్దిశ్య తత్రప్రథమోల్లంఘనేన కథం నిరూపణమిత్యాశంక్యాభిధామూల స్యాతిబహుళత్వాత్సూచీకటాహన్యాయేన తన్నిరూపణావసరోద్యే త్యాశయేనాహ- అధునేతి॥ అత్రేతి॥ కావ్యప్రకాశకారః - ఉక్తవానితిసంబంధః- అనేకార్థస్యేతి-శబ్దస్య హరిరామాదిశబ్దస్య- సంయోగాద్యైర్వ త్స్యమాణైః- వాచకత్వే నియంత్రితే సతి ఏకార్థమాత్రస్మృతిజనకత్వే కృతఇత్యర్థః - అవాచ్యార్థధీకృదర్థాంతరజ్ఞానహేతుర్వ్యాపృతిర్వ్యాపారః - అయంభావః-అనేకార్థకశబ్దప్రయోగస్థలేశక్తైః ప్రకృతార్థమాత్ర

మాత్రం లక్ష్యతే- తేనచ పరమోత్కృష్టో వ్యజ్యతే- ఏతత్సర్వం కవిభిరుచ్యమానత్వాద్వ్యాఖ్యాయమానతయాఽగూఢం తదేవం లక్షణామూలా వ్యంజనోక్తా॥౨॥ అధునాఽభిధామూలాని రూప్యతే॥ అత్ర కావ్యప్రకాశకారః॥ అనేకార్థస్య శబ్దస్య వాచకత్వే నియంత్రితే। సంయోగాద్యైరవాచ్యార్థధీకృద్వ్యాపృతిరంజనమిత్యభిధామూలవ్యంజనాలక్షణముక్తవాన్। సంయోగాదయో భర్తృహరిణా గ్రథితాః॥ సంయోగో విప్రయోగశ్చ సాహచర్యం విరోధితా। అర్థః ప్రకరణం లింగం శబ్దస్యాన్యస్య సన్నిధిః॥ సామర్థ్యమౌచితీ దేశః కాలో వ్యక్తిస్స్వరాదయః। శబ్దార్థస్యానవచ్ఛేదే విశేషస్మృతిహేతవ ఇతి ౬, తత్ర సంయోగేనాభిధానియంత్రణం యథా॥ కృష్ణః కౌస్తుభభూషిత ఇతి। కౌస్తుభసంయోగాద్వాసుదేవే। నార్జునే। కృష్ణః కౌస్తుభ

స్మృతౌ నియమితత్వాదప్రకృతార్థస్యానుభూయమానస్యాగతికత్వేనా న్యథానుపపత్త్యా వ్యంజనా సమాశ్రయణీయేత్యర్థాపత్తిరేవ తత్ర ప్రమాణమితి- సంయోగాదీనాం శక్తినియామకత్వం హరిణోక్తమనువదతి - సంయోగ ఇతి- శబ్దార్థస్య- అనేకార్థో యశ్శబ్దస్తదర్థస్యేత్యర్థః-అనవచ్ఛేదేన ర్థస్యాప్యవిశేషేణాస్మరణే సతి సంయోగాదయః విశేషస్యైకార్థమాత్రస్య స్మృతేర్హేతవః ౬. సంయోగాదిభిరభిధానియమనం క్రమేణోదాహరతి- కృష్ణ ఇతి ॥ కృష్ణశబ్దస్యార్జునాదిసాధారణస్య కౌస్తుభసంబంధేన వాసుదేవేఽభిధానియమ్యతే- తదేవాహ- వాసుదేవ ఇతి-నియంత్ర

ణశబ్దార్థమాహ- నాగ్జునఇతి- విప్రయోగేనాహ- కృష్ణఇతి॥ అయంభా
వః- ప్రతిషేధస్య ప్రసక్తిపూర్వకత్వాద్వాసుదేవాదన్యస్మిన్ కౌస్తుభ
భూషణప్రసక్త్యభావేనప్రతిషేధాసంభవాదితి॥ సాహచర్యేణాహ-
రామలక్ష్మణావితి- బలభద్రాదిసాధారణస్య రామశబ్దస్య సౌమిత్రిసా
హచర్యాద్దాశరథావభిధానియమనం॥ విరోధితయాహ-రామరావణావి
తి- విరోధిత్వంనామసహానవస్థితిర్వధ్యఘాతుకభావో వా-ద్వితీయస్యోదా
హరణమిదం - దినంనిశాచేత్యాద్యస్యోదాహరణం - హరిద్రాసాధారణ
స్యనిశాశబ్దస్యాత్రరాత్రావభిధానియమనం॥అర్థేనాహ- అర్థఃప్రయో
జనం- రామమితి- ప్రయోజనాన్మోక్షరూపాత్॥ ప్రకరణేనాహ- ప్రక
రణంశ్రోతృబుద్ధిస్థతా- దేవ ఇతి॥లింగేనాహ లింగం నామస్వవాచ్యా

వర్జితఇతివిప్రయోగాత్తత్రైవ। రామలక్ష్మణావితి సాహచ
ర్యాద్దాశరథౌ। రామరావణావితి విరోధాత్తత్రైవ। రామం
మోక్షాయచింతయేదితి ప్రయోజనాత్తత్రైవ। దేవఃప్రమా
ణమితి ప్రకరణాద్యుష్మదర్థే।కుపితోగరుడధ్వజఇతి కోపచిహ్న
స్యాచేతనేష్వజపటేఽసంభవాద్విష్ణౌ।దేవస్యరమాపతేరితి శ
బ్దాంతరసాన్నిధ్యాత్తత్రైవ। మధునామత్తఃకోకిలఇతి సామ
ర్థ్యాద్వసంతే। పాతువోదయితాముఖమిత్యౌచిత్యాత్సామ్ము
ఖ్యే।భాత్యత్రపరమేశ్వరఇతి రాజధానీరూపాద్దేశాద్రాజ్ఞి।వి

ర్థాంతరవ్యావర్తకమాత్రనిష్ఠోధర్మః- కుపితఇతి॥ శబ్దాంతరసన్నిధి
నాహ- దేవస్యేతి॥సామర్థ్యేనాహ-సామర్థ్యమత్రకారణత్వం-మధునేతి
మకరందాదిసాధారణస్యమధుశబ్దస్యకోకిలమదకారణత్వరూపసామర్థ్యే
నవసంతేఽభిధానియమనం ॥ ఔచిత్యాహ -అత్రౌచిత్యన్వయయోగ్య
తా- పాత్వితి-పారక్షణఇతిధాతునిష్పన్నస్యసుఖదానదుఃఖనివర్తనతదు
భయానుకూలవ్యాపారసాధారణస్యతస్యదయితాముఖరూపేణసుఖస
మర్పకత్వాయోగాత్తదనుకూలవ్యాపారే సామ్ముఖ్యరూపే సమభివ్యా
హృతపదాన్వయయోగ్యతారూపేణౌచిత్యేనాభిధానియమనం॥ దేశేనా
హ- అత్ర దేశోనగరాదిః- భాతీతి-పరమేశ్వరశబ్దశ్శంభ్వాదిసాధారణః॥
కాలేనాహ- అత్ర కాలోఽహరాదిః - విరోచనఇతి-అత్రదినరూపేణ కా

లేనచంద్రాదిసాధారణస్యవిరోచనశబ్దస్యసూర్యేఽభిధానియమనం-రా
త్రావితి- చంద్రాగ్న్యర్కా-విరోచనా ఇత్యమరః॥వ్యక్త్యాహ-అత్రవ్య
క్తిర్లింగం-మిత్రమితి- అత్రనపుంసకలింగేనమిత్రశబ్దస్యసుహృద్యభిధా
నియమనం- పుంలింగేనసూర్యే ౭. స్వరేణాభిధానియమనం వేదపవ న
లౌకికఇతిసంయోగాద్యపేక్షయావిశేషః - అత్రస్వరఉదాత్తాదిర్నకా
శ్వాదిః - ఇంద్రశత్రురితి-యదబ్రవీత్స్వాహేంద్రశత్రుర్వర్ధస్వేతి త
స్మాదస్యేంద్రశ్శత్రురభవదిత్యత్ర - శత్రుశబ్దశ్శాతయిత్రర్థకః - తథా
చేంద్రశత్రుపదేయదీకారస్యోదాత్తత్వంతదాబహువ్రీహిరింద్రస్య
శాతయితృత్వం - యద్యంత్యకారస్యోదాత్తత్వం తదాషష్ఠీతత్పురుషస్తత్ర
వృత్రస్యశాతయితృత్వమితిస్వరభేదేనార్థభేదేసిద్ధే - ఇదిపరమైశ్వర్యఇతి
ధాతోరింద్రశబ్దస్యాద్యుదాత్తత్వేన నిష్పన్నత్వాద్బహువ్రీహౌ ప్రకృ

రోచనోభాతిదివేతిదివాకరే।రాత్రౌచంద్రేవహ్నౌవా।మిత్రం
దృశ్యతామితిపున్నపుంసకరూపయోర్వ్యక్త్యాసుహృది। మిత్రో
దృశ్యతామితిరవౌ ౭, ఇంద్రశత్రురిత్యత్రపూర్వపదేప్రకృ
తిస్వరేణబహువ్రీహ్యర్థనిశ్చయః। ద్వాదశాహీనస్యేత్యత్ర
ద్వాదశశబ్దస్యసంఖ్యాస్వరేణద్వంద్వార్థనిశ్చయః। అహీనశ
బ్దస్య మధ్యోదాత్తేనాహర్గణార్థనిశ్చయఇతి స్వరేణార్థనిశ్చ

త్వాత్పూర్వపదమింద్రపదస్థేనప్రకృతిస్వరేణబహువ్రీహివిధానాదింద్ర
స్యశాతయితృత్వం- నవృత్రస్య- అంతోదాత్తత్వాభావేన తత్పురుషా
భావాదిత్యాశయేనాహ- బహువ్రీహ్యర్థనిశ్చయఇతి॥ద్వాదశేతి- త్రిప్రవ
పసాహ్నస్యేవసదోద్వాదశాహీనస్యయజ్ఞస్యేత్యత్ర-ద్విశబ్దస్యోదాత్త
త్వేననిష్పన్నత్వాత్సంఖ్యావాచిపూర్వపదం ప్రకృత్యాద్వంద్వఇతిద్విశబ్ద
స్థేనప్రకృతిస్వరేణద్వౌచదశచేతిద్వంద్వార్థనిశ్చయః - నద్విరావృత్తాశ్చ
తాదశచేతి-అహీనశబ్దస్యేతి - అహ్నఃఖ ఇతివిహితస్యఖస్యాయ నిత్యా
దినాఈనాదేశే - అద్యుదాత్తశ్చేతి ప్రత్యయాదేరీకారస్యోదాత్త
త్వేనాహీనపదస్యమధ్యోదాత్తత్వాదనేకైరహోభిస్సాధ్యః క్రతుర
హీనఇత్యహర్గణార్థనిశ్చయః-న హీనఅహీనఇతినఞ్ తత్పురుషార్థ
ఇత్యాశయేనాహ-అహర్గణేతి- వేదపవేత్యవధారణార్థమాహ- నకా

వ్య ఇతి॥ స్వరాదయ ఇత్యత్రాదిశబ్దార్థమాహ- ఆదిశబ్దేనేతి- అత్రాపదేశనిర్దేశాదయ ఆదిశబ్దార్థాః ౮

ఏవం సంయోగాదీనుదాహృత్య తత్ర వ్యంజనేనైవార్థాంతరప్రతీతిరిత్యాహ-ఏవమితి - నను కథం వ్యంజనవ్యాపార ఏవేతి లక్షణాతాత్పర్యయోరనురూపయోర్విద్యమానత్వాదిత్యాశంక్య తయోరత్రానవకాశ

యో వేద ఏవ న కావ్యే। ఆదిశబ్దేనాభినయాదయస్సంగృహీతాః

౮. ఏవం సంయోగాదిభిరభిధాయాం నియమితాయాం యదనేకార్థస్య శబ్దస్యార్థాంతరమపి యత్ర క్వచన ప్రతీతిగోచరీ భవతి తత్ర వ్యంజనవ్యాపార ఏవ ప్రగల్భతే। లక్షణాతాత్పర్యయోస్సామగ్ర్యభావే వాన్యోన్యాన్వయైక విషయత్వేన చ ప్రకృతేఽనవకాశ పరాహతత్వాత్ ౯, యథా॥ అత్యర్జునయశోరాశిః కృతసంరక్తతర్పణః। ఏకవీరోపతాపశ్చ రామో రాజతి రాజఘః॥ అత్ర దాశరథిపక్షేఽత్యర్జునోఽతిధవళో యశోరాశిర్యస్యేతి విగ్రహః- జామదగ్న్యపక్షే త్వర్జునః కార్తవీర్యస్తస్య యశోరాశిమతిక్రాంతవాన్నాశితవానితి విగ్రహః। కృతసంరక్తతర్పణః। కృతం సంరక్తానాం స్వస్మింత్సవ్యగనురాగవతాం తర్పణం ప్రీణనం యేనేతి ప్రకృతే। అన్యత్ర కృతం సమ్యగ్రక్తతర్పణం శోణితేన నివాపో యేనేతి। సమ్యగ్రక్తత్వం చ యథా శాస్త్రం యథా ప్రతిజ్ఞం వా సుస్థితత్వం। ఏకవీరః అవతాప ఇతి పదద్వయం ప్రకృతే। అన్యత్రైకపదం- ఏకవీరానుపతాపయతీతి। రాజ్ఞో హంతీతి రాజఘః। రాజఘశ్చేతి నిపాతనాత్సాధుః। అత్ర దాశరథిరామ ఏవాభిధాయాః ప్రకరణాదినా నియంత్రితత్వాదప్రకృతజామదగ్న్యరూపార్థప్రతీతిస్తు వ్యంజనవ్యాపారకృ

ఇత్యాహ-లక్షణాతాత్పర్యయోరితి-అయం భావః- సంబంధానుపపత్తిప్రయోజనరూపసామగ్ర్యభావేన లక్షణాయాః పదార్థావగమసమనంతరభావిసమన్వయమాత్రవిషయత్వేన తాత్పర్యస్య చ ప్రకృతే ప్రసక్త్యభావాదితి ౯. అభిధామూలముదాహరతి-అత్యేతి॥ వ్యాకరోతి - అత్రేతి- వృత్త్యర్థబోధకం వాక్యం విగ్రహః-శ్లేషస్యేతి- అయం భావః - కేవలప్ర

కృతయోర్వా కేవలాప్రకృతయోర్వా శ్లేషస్సంభవతి నప్రకృతాప్రకృత యోరిత్యలంకారతరంగే వక్ష్యమాణత్వాదప్రకృతార్థప్రతీతిర్వ్యంజన వ్యాపారాయత్తైవేతి ॥౩॥ అర్థశక్తిమూలముదాహరతి- అభిషేణయి

తైవ। నన్వత్ర శ్లేషమహిమ్నాఽర్థాంతరప్రతీతిరస్త్వితి చేన్న। శ్లేషస్య ప్రాకరణికగతత్వేన వాఽప్రాకరణికగతత్వేన వానియమనాత్। తదేవం ద్వివిధోఽపి శబ్దశక్తిమూలో వ్యంజనావ్యాపారో నిరూపితః ॥౩॥ అర్థశక్తిమూలో యథా ॥ అభిషేణయిహా రఘుపుంగవే ముదమవిందత దేవవరూథినీ। క్షితిసుతాభయమంబుధిమేఖలాకలశసింధుసుతేతు తదోభయం॥ అభిషేణయిహా సైన్యేన సహ శత్రుమభిగంతుమిచ్ఛతి సతి। యత్సేనయాభిగమనమరౌ తదభిషేణనమిత్యుక్తత్వాత్। అత్ర సురసేనామోదరూపవస్తుశక్త్యా తత్కారణభూతో దైత్యానామత్యయో భవిష్యతీతి ద్యోత్యతే। క్షితిసుతాభయరూపార్థశక్త్యాతు తద్ధేతుభూతా రామచమూచరణాభిఘాతాదవన్యాస్సీతాజనన్యాభావిన్యార్తిరితి వ్యజ్యతే। అబ్ధిమేఖలాక్షీరాబ్ధిసుతయోః ఖేదమోదరూపవస్తుశక్తిభ్యాం రామచమూచరణరజసా సాగరశోషణే సతి భువో భూషణహానిస్సపత్నీపితృహానిశ్చేతి ఖేదమోదహేతూ। లక్ష్మ్యాస్తు ఖేదమోదహేతూ నిజపితృహానిస్సపత్న్యా భువో భూషణహానిశ్చేతి ద్వే భవిష్యత ఇతి ధ్వన్యత ఇత్యర్థశక్తిమూలో వ్యంజనావ్యాపారో దర్శితః॥౪॥ ఉభయశక్తిమూలో యథా॥ పరశుగతిభీషణాత్మా సంగరలీలాసు బాహుజక్షోభం। సోఢా రామో రేమే పితృభక్తో విప్రసక్తభూవలయః ॥ అత్ర ప్రకృతే దాశరథిరామే పరశుగతిభీషణాత్మా- పరేషాం శిష్టానాం శుచో దుఃఖస్యాతిభయంకరం స్వరూపం యస్యేతి విగ్రహః। సంగరలీలాసు బాహుజక్షోభం సోఢా యుద్ధకేళ్యాంసు

షావితి॥ దేవవరూథినీ దేవసేనా॥ అర్థశక్తిమూలవ్యంగ్యాని వివృణోతి- అత్రేతి॥ వస్తుశక్తిరర్థశక్తిరిత్యర్థః- అత్యయో నాశః- శిష్టం స్పష్టం॥౪॥ ఉభయశక్తిమూలముదాహరతి- పరశుగతేతి॥ వ్యాకరోతి- అత్రేతి॥ అత్ర ప్ర

ర్వార్థ ఇతి- జతుకాష్ఠన్యాయేనశబ్దానాం పరస్పరవిలక్షణం భంగమవలం బ్యార్థద్వయప్రతిపాదకత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలత్వం- ఉత్తరార్ధ ఇతి-ఏక నాళావలంబిఫలవత్సదభంగ మంతరేణార్థయోరేవ శ్లిష్టత్వా దర్థశక్తి మూలత్వమిత్యుభయశక్తిమూలత్వం- అత్రేతి-అస్మిన్నుదాహరణే పూర్వత్రాభిధామూలోదాహరణేచ- వ్యజ్యతే- ఉపమాలంకారధ్వనిరభ్యుచ్చయ ఇత్యాశయః,౫॥నన్వర్థశక్తిమూలధ్వనావివశబ్దశక్తిమూలధ్వనావప్యర్థస్యైవవ్యంజకత్వోక్తౌలాఘవంస్యాదిత్యాశంక్యపరిహరతి. నచేతి॥అ

బాహుజక్షోభంసుబాహునామకాసురజనితవిమర్దంసోఢా - శమితవానిత్యర్థః।అత్రసోఢేత్యస్యతృన్నంతత్వాన్నలోకేత్యాదినావష్ఠీప్రతిషేధేకర్మణిద్వితీయేతివేద్యం।జామదగ్న్యరామపక్షే।పరశుగత్యాకుఠారవ్యవహారేణభీషణాత్మా।సంగరలీలాస్వితిసప్తమ్యంతంభిన్నంపదం।బాహుజాఃక్షత్రియాః।ఉత్తరార్ధముభయత్రాప్యవిశేషం।అత్రపూర్వార్ధేశబ్దశక్తిమూలః ఉత్తరార్ధేఽర్థశక్తిమూలఇత్యుభయశక్తిమూలో వ్యంజనావ్యాపారః। అత్ర పూర్వత్ర చరామోరామఇవేత్యుపమాలంకారోవ్యజ్యతే ॥ ౫ ॥ నచశబ్దశక్తిమూలధ్వనావపిశబ్దస్యార్థవ్యతిరేకాదర్శనాదర్థస్యైవవ్యంజకత్వమస్త్వితివాచ్యం । తత్రశబ్దస్యైవప్రాధాన్యాదర్థస్య సహకారిమాత్రత్వాత్ । యథాహుః ॥ అర్థోపివ్యంజక స్తత్ర సహకారితయామతఇతి। ఏవమేవార్థశక్తిమూలధ్వనావపిశబ్దస్య సహకారి మాత్రత్వంద్రష్టవ్యం । సకృదుచ్చరితశ్శబ్దోనవృత్తిద్వయమర్హతీతినిషేధః కేవలయోరభిధయోర్లక్షణయోరభి ధాలక్షణయో

ర్థవ్యతిరేకస్యార్థాభావస్యాదర్శనాత్ -అత్ర సమ్మతిందర్శయతి-యథాహురితి-మమ్మటపాదా ఇతి శేషః-ఏవమేవేతి-అయంభావః-యథాశబ్దశక్తిమూలధ్వనౌశబ్దస్యప్రాధాన్యమర్థస్యసహకారిత్వంతథైవార్థశక్తి మూలధ్వనావర్థస్యప్రాధాన్యంశబ్దస్యసహకారిత్వమితి - ననుతత్రతత్రోదాహరణేషులక్షణావ్యంజనయోరభిధావ్యంజనయోశ్చకథమేకత్ర సమావేశ ఇత్యాశంక్యతయోస్తయోశ్చనవిరోధ ఇత్యాహ- సకృదితి-మత ఇత్యంతా

హ-అనన్యథాసిద్ధేతి-అనన్యథాసిద్ధంవ్యంజనంవినావృత్త్యంతరాసిద్ధంయత్కార్యంప్రయోజనప్రతీతిరూపంతద్బలేనతత్సామర్థ్యేన - పూర్వముపపాదితత్వాత్-ప్రయోజనప్రతీతేరభిధాలక్షణాతాత్పర్యవృత్త్యనిర్వర్తనీయత్వేనేత్యాదినా ప్రతిజ్ఞాయాత్యర్ఘనేత్యుదాహరణేఽభిధాయకేషు వీరశ్రీరఘురామేత్యాదిషులక్షకేషుచవ్యంజనవ్యాపారవత్త్వస్యోక్తత్వాత్-తరంగత్రయప్రతిపాదితాంశంస్మారయతి- తదేవమితి-వ్యాఖ్యాతాని రూపితాః॥ ౧౦॥ కావ్యప్రకాశకారేణత్వర్థవ్యంజకతోచ్యతఇత్యర్థత్రయస్యాపివ్యంజకత్వముక్తమితితల్లక్షణమాహ-వక్తృబోద్ధవ్యేతి-బోద్ధవ్యో

ర్వాభవతి। నత్వభిధావ్యంజనయోర్లక్షణావ్యంజనయోర్వా స్యాదితిమంతవ్యం-అనన్యథాసిద్ధకార్యబలేనాభిధాయకలక్షకయోర్వ్యంజనవ్యాపారవత్త్వస్య పూర్వ ముపపాదితత్వాత్ । తదేవంవాచకలక్షకవ్యంజకరూపాస్త్రివిధాశ్శబ్దాస్తద్వ్యాపారాఅభిధాలక్షణావ్యంజనాత్మకా వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యరూపాస్తదర్థాఅపివ్యాఖ్యాతాః ౧౦. కావ్యప్రకాశకారస్తుసర్వేషామేతేషామర్థానాంవ్యంజకత్వమభిదధౌ॥ వక్తృబోద్ధవ్యకాకూనాంవాక్యవాచ్యాన్యసన్నిధేః । ప్రస్తావదేశకాలాదేర్వైశిష్ట్యాత్ప్రతిభాజుషాం॥ యోర్థస్యాన్యార్థధీహేతుర్వ్యాపారోవ్యక్తిరేవసేతి। వ్యక్తిర్వ్యంజనాఅర్థస్యవ్యంజకత్వేశబ్దోపిసహకారితయావ్యంజకఏవ-నహిశబ్దస్పర్శంవినా మానాంతరోపనీతానామేవార్థానాం వ్యంజకత్వ మవగతచ

బోధయితవ్యః- శ్రోతేతియావత్- అయంసార్ధకారికార్థః - వాక్యార్థజ్ఞానానంతరంవక్త్రాదివైలక్షణ్యజ్ఞానవతాంప్రతిభావతామర్థాంతరప్రతీతిహేతుర్వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యభేదభిన్నస్యార్థస్యయోవ్యాపారస్సావ్యక్తిర్వ్యంజనైవ-అత్రావధారణేనవ్యాప్త్యాదివ్యవచ్ఛేదఃనాభిధాదిని రాసః- యద్యర్థానాంవ్యంజకతానస్యాత్తర్హివాక్యార్థప్రతీత్యనంతరమర్థాంతరధీర్నస్యాత్-తతస్తత్ప్రతీతిహేతుర్వ్యంజనైవేతినిష్కర్షః-శబ్దస్యాపివ్యంజకత్వంవిద్యతఏవేత్యాహ-అర్థస్యేతి-తత్రోపపత్తిమాహ-నహీతి-మానాంతరోపనీతానాం ప్రత్యక్షాదిప్రమాణప్రాప్తానాం,నావగతచరంనజ్ఞా

తత్పూర్వమేవ - కింతుశబ్దప్రతిపాదితానామర్థానామేవావగత మితిశబ్ద
స్యాపివ్యంజకత్వమస్త్యేవేతిభావః ॥ వక్త్రాదివైశిష్ట్యజ్ఞానాదర్థ వ్యంజక
త్వంకావ్యప్రకాశేద్రష్టవ్యమిత్యాశయేనాహ - ప్రపంచితమితి॥ రాజధా
నీవిపణివిరచితస్యాదు ఫలశ్రవణమాత్రస్య నకోపితృప్యతీత్యస్మాభిస్తాన్య
త్రక్రమేణపిలిఖ్యంతే॥ వక్తృవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యసహకారిత్వంయథా॥ అ
ఇపిహుంళజలంకుంభం ఘేత్తూణసమాఅదమ్హిసహితురిఅం । సమసేఅసలి
ళణీసాసణీస్సహాంవిస్సమామిఖణం॥ ఛాయా॥ అతిపృథులంజలకుంభంగృహీ
త్వాసమాగతాస్మిసఖిత్వరితం శ్రమస్వేదసలిల నిశ్వాసనిస్సహా విశ్రా
మామిక్షణం॥ ఇదముపపతివానదీతీరేసద్యోభుక్తముక్తాయాఃకస్యాశ్చిద్వ
చనం - అత్ర వాచ్యార్థేనతాదృశవక్తృవైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంప్రతిభావ
తాంచౌర్యరతగోపనంవ్యజ్యతే॥ బోద్ధవ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా ॥ ఉణ్ణి
ద్దందోబ్బల్లంచిందాఅళసత్తణంసణీస్ససిఅం।మహమందభాఇణీఏకిఏసహితుహావి
అహహపరిహవఇ॥ ఛా॥ ఔన్నిద్ర్యందౌర్బల్యంచింతాఅలసత్వంసనిశ్వసి

రం। ప్రపంచితంచైతదుదాహరణముపరితనే నైవస్వగ్రంథే।

తం। మమమందభాగ్యాయాఃకృతేసఖిత్వామప్యహహపరిభవతి॥ ఇదంస్వ
నాయకాభిలాషిణీందూతీంప్రతినాయికావచనం-అత్రతాదృగ్దూతీరూపబో
ద్ధయితవ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానవతాందూత్యానాయకోపభోగోవ్యజ్యతే॥ కాకువైశి
ష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥ తథాభూతాందృష్ట్వానృపసదసిపాంచాలతనయాంవనే
వ్యాధైస్సార్ధంసుచిరముషితంవల్కలధరైః। విరాటస్యావాసేస్థితమనుచితా
రంభనిభృతంగురుఃఖేదంఖిన్నేమయిభజతినాద్యాపికురుషు॥ ఇదంసహదే
వంప్రతిసంరబ్ధస్యభీమస్యవచనం- ఖిద్యతేనేనేతిఖేదోమన్యుస్తం॥ అత్ర
మయిఃకురుష్వితిచపదద్వయంకాకుస్థానం- తతశ్చోభయత్రప్రశ్న మ
భివ్యజ్యకాకావిశ్రాంతాయాంతద్వైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంఖిన్నేకోపస్యాయు
క్తత్వాత్ఖిన్న ఇతిపదార్థేనమయికోపోనయుక్తఇత్యయమర్థస్తథా అనేకా
పకారకారిషు కురుషుకోపోయుక్తఇత్యయమర్థశ్చవ్యజ్యతే ॥ వాక్యవైశి
ష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥ తఇఆమహంగదస్థశనిహిదదిట్ఠిణాణేసిఅణత్తో।ఏణ్హిస

చ్చేఅహదేఅకవోలేణసాదిట్ఠీ॥ ఛా॥ తదామమగండస్థలనిహితాందృష్టిం
నానైషీరన్యతః। ఇదానీంసైవాహంతౌచకపోలౌనసాదృష్టిః॥ఇదంప్రత్య
క్షదృష్టస్వకపోల ప్రతిబింబితసఖీసందర్శనౌత్సుక్యంనాయకంప్రతి నా
యికావచనం । అత్ర వాక్య వైశిష్ట్యజ్ఞానాత్ ప్రకృత వాక్యార్థేన
మత్సఖీం కపోలప్రతిబింబితాం పశ్యతస్తేదృష్టిరన్యైవాభూత్ ప్రచలి
తాయాంతు తస్యామన్యైవజాతేత్యహో ప్రచ్ఛన్నకాముకత్వం త
వేతివ్యజ్యతే ॥ వాచ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా ॥ ఉద్దేశోయంసరస కదలీ
శ్రేణిశోభాతిశాయీకుంజోత్కర్షాంకురితతరుణీవిభ్రమోనర్మదాయాః।
కించైతస్మింత్సురతసుహృదస్తన్వితేవాంతివాతాయెషామగ్రేసరతి కలి
తాకాండకోపోమనోభూః ॥ ఇదంనాయికాంప్రతిసౌందర్యాభిమానినో
నాయకస్యవచనం- అత్రబహువిధవాచ్యవైశిష్ట్యాద్రతార్థంప్రవిశేతి వ్య
జ్యతే ॥ అన్యసన్నిధివైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా ॥ ణోల్లేఇఅణొల్లమణా అత్తా
మంఘరభరమ్మిసఅలమ్మి।ఖణమేత్తంజఇసంఝాఇ హోఇణ హోఇ
విస్సామో॥నోదయత్యనార్ద్రమనాశ్వశ్రూర్మాంగృహభరేసకలే।క్షణమా
త్రంయదిసంధ్యాయాం కేవలంభవతినభవతివిశ్రామః॥ఇదంతటస్థంకాము
కముద్దిశ్యకస్యాశ్చిత్స్వైరిణ్యావచనం-అత్రతటస్థోపపతిసన్నిధివైశిష్ట్యజ్ఞా
నవతాంప్రకృతవాక్యార్థేనసంధ్యాసంకేతకాలఇతివ్యజ్యతే॥ప్రకరణజ్ఞా
నస్యయథా ॥ సువ్వఇసమాఅమిస్సదితుజ్ఝప్పిఓఅజ్జప్పహరమేత్తేణ। ఏ
వంఅకిత్తిచిట్ఠసితా సహిసజ్జేసుకరణిజ్జ ॥ శ్రూయతే సమాగమిష్యతిత
వప్రియోత్ర ప్రహరమాత్రేణ।ఏవమేవకిమితితిష్ఠసితత్సఖి సజ్జయకర
ణీయం॥ఇదంసఖీంప్రతిసఖీవచనం- అత్రాభిసరణప్రవృత్తిప్రకరణజ్ఞాన
వతాంప్రకృతవాక్యార్థేనాద్యోపపతింప్రత్యభిసరణనివారణంవ్యజ్యతే ॥
దేశవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥అన్యత్రయూయంకుసుమాపచాయంకురుధ్వ
మత్రాస్మికరోమిసఖ్యః । నాహంహిదూరంభ్రమితుంసమర్థా ప్రసీద
తాయంరచితోంజలిర్వః ॥ ఇదం సఖ్యానివారితాహమేకైవాత్రస్థితైతిస
మాశ్వస్తాంసఖీంప్రతికస్యాశ్చిద్వచనం-అస్మీత్యహమర్థేవ్యయం- అత్రవా
చ్యార్థస్సఖీమాత్రవిషయః- అతఏవసఖ్యఇతిబహువచననిర్దేశః-వ్యంగ్యా

ర్థస్త్వసాధారణసహచరీవిషయః- తథాహ్యేవంవిధేనవాక్యార్థేన వివిక్త
దేశవైశిష్ట్యావగమాత్ప్రచ్ఛన్నకాముకోఽత్ర ప్రేషణీయఇతివ్యజ్యతే। కా
లవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా ॥ గురుఅణపరవసప్పిఅకింభణామి తుహంమందభా
ఇణీఅఅహం।అజ్జప్పవాసంవచ్చసివచ్చసఅంఆమునాసికరణిజ్జం॥ గురుజనపర
వశప్రియకింభణామిత్వాంమందభాగినీచాహం। అద్యప్రవాసంవ్రజసి
వ్రజస్వయమేవజానాసికరణీయం॥ అత్రగురుజనపరవశేతివిపరీతలక్షణా
తతశ్చతత్పారవశ్యాభావేప్యద్యవసంతకాలే యదివ్రజసితదాహం నభ
వామితవతునజానామిగతిమితివ్యజ్యతే॥ ఆదిశబ్దసంగృహీతచేష్టావైశిష్ట్య
జ్ఞానస్యయథా ॥ ద్వారోపాంతనిరంతరేమయి తయాసౌందర్యసారశ్రి
యాప్రోల్లాస్యోరుయుగంపరస్పరసమాసక్తంసమాపాదితం। ఆనీతంపుర
తశ్శిరోంశుకమధఃక్షిప్తేచలేలోచనేవాచస్తత్రనివారితంప్రసరణం సం
కోచితేదోర్లతే ॥ అత్రచేష్టాభిఃప్రచ్ఛన్నకాముకవిషయోవాచామగో
చరోఽనురాగోవ్యజ్యతే ॥ ఏవమేవవక్త్రాదీనాంమిథోద్వయోర్యోగేద్విక
వైశిష్ట్యంత్రయాణాంత్రికవైశిష్ట్యమిత్యాదిజ్ఞేయం॥ తత్రద్వికవైశిష్ట్య
జ్ఞానస్యయథా ॥ అత్తాఎత్థణిమజ్జఇఎత్థఅహందివసఏవ్వపులోఏసు। మాప
హిఅరత్తిఅంధఅసిజ్జాఏమహంణిమజ్జిహిసి॥ ఛా॥ శ్వశ్రూరత్రనిషీదతిఅ
త్రాహందివసఏవవిలోకయ। మాపథికరాత్ర్యంధశయ్యాయామావయో
శ్శయిష్యసి ॥ ఇదంకస్యాశ్చిద్విదగ్ధాయాఃప్రోషితభర్తృకాయాస్సంజా
తకామంశయనప్రదేశంప్రార్థయమానంపథికంప్రతివచనం - అత్ర నవా
చ్యార్థేనస్వైరిణీజారలక్షణవక్తృబోద్ధవ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంత్వ సహానిశ్శం
కంవిహరిష్యసీతితదాకూతంవ్యజ్యతే॥
వక్త్రాద్యనేకవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥దృష్టింహేప్రతివేశిని క్షణమిహాప్య
స్మద్గృహేదాస్యసిప్రాయేణాస్యశిశోఃపితానవిరసాఃకౌపీరపఃపాస్యతి।
ఏకాకిన్యపియామితద్వరమితస్స్రోతస్తమాలాకులం నీరంధ్రాస్తనుమాలి
ఖంతుజరఠచ్ఛేదానలగ్రంథయః॥ అత్రవాచ్యార్థేనప్రసిద్ధాతిచారాయా
వక్త్ర్యాః క్షణమితికాలస్యఏకాకినీతివాచ్యస్య తద్వరమితి దేశస్యనీరం
ధ్రాస్తనుమిత్యాది వాక్యస్యచ వైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంసంకేతదేశకాలజ

క్షాసుంకాముకం ప్రతీదానీమేవతస్మిన్వనే సమాగంతవ్యం తత్ర నలగ్రంథి లేఖనే నాన్యథాసిద్ధిసంభవాన్నఖక్షతాదికరణపూర్వకం యథేచ్ఛముప భో క్తుంశక్యత ఇతి వ్యజ్యతే ॥ ఏవంలక్ష్యవ్యంగ్యయోరపివ్యంజకత్వముదా హార్యం-తత్ర లక్ష్యస్యవ్యంజకత్వే వక్త్రాదిసహాయోయథా ॥ వత్సమాగ చ్ఛసహసాహాలికస్యనివేశనం । తత్రదృష్టివిషాకాపిఫణిన్యాస్తఇతిశ్రు తం॥ అత్ర హాలికబాలికాయాంఫణీసీతిలక్షణయానిర్దేశః- తతశ్చమాతు ర్వక్త్ర్యాః పుత్రస్యబోధయితవ్యస్య తద్గేహంప్రత్యభిసరణప్రస్తావస్య చ వైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంసర్వథాతస్యాఃపరిహరణీయత్వంవ్యజ్యతే॥ వ్యంగ్య స్యవ్యంజకత్వే వక్త్రాదిసహాయోయథా ॥ ఫలానిదిశభవ్యానినివేశ్యమణి బంధనే । బింబోష్ఠీచుంబనైరేవమాలీలాలయమాశుకం॥ అత్ర బింబఫల

> అస్మాభిస్తుతత్సర్వమర్థశక్తిమూలధ్వనావంతర్భవతీతి నపృథ క్సంభ్రమః క్రియతే ౧౧. ....*
>
> ఇతిశ్రీమత్త్రిభువనపవిత్ర...శ్రీమద్రఘుకులతిలకయశోఘ నసారసురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రే వ్యంజకశబ్దార్థవృత్తి నిరూపణంనామచతుర్థస్తరంగః, ... *
>
> ఆస్థామందిరమిందిరా...విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః॥
> ధర్మాంతర్వాణి...రఘుపతివిభుకేఽయంతురీయస్తరంగః॥

భ్రాంత్యాశుకస్తవాధరంఖండయిష్యతీతివ్యంగ్యం - తేనసఖ్యావక్త్ర్యానా యికాయాబోధయితవ్యాయాశ్శుకలాలనప్రస్తావస్యబింబోష్ఠీతి వాచ్య స్యచవైశిష్ట్యజ్ఞానవతాం తేపత్యురన్యథాప్రతీతిర్నభవిష్యతీతివ్యజ్యతే ॥ రన్యతార్థవ్యంజకత్వానుదాహరణాదేకేనచరితార్థత్వాదిత్యాది నోక్త ప్రతిజ్ఞాభంగస్స్యాదిత్యాశంక్యతత్సర్వమపిధ్వనితరంగోదాహరిష్యమా ణార్థశక్తిమూలధ్వనిష్వంతర్భవతీత్యాహ-అస్మాభిస్త్వితి - పృథక్సంభ్ర మః పృథగుదాహరణసంరంభః ౧౧. ఇతీత్యాది॥.................*

ఇతిశ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితేసాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే

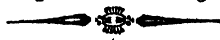
మందరాఖ్యానేచతుర్థః ప్రస్థః,

శ్రీరామార్పణమస్తు,

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

గుణతరంగప్రారంభః—

ఇత్థం శబ్దార్థౌ నిరూప్య సంగతిప్రతిపాదనపూర్వకం గుణనిరూపణం ప్రతిజానీతే- తత్రేతి॥ తత్ర తస్మి౯-న్యరూపిషాతాం నిరూపితావభూతాం తతోఽపీతి- ఉపస్కారకాణాం శోభావహానాం - అంతరంగత్వాత్ప్రధాన త్వాత్ ౧ నను కేషాంచిన్మతే రమణీయార్థప్రతిపాదకశబ్దస్యైవ కావ్య త్వాభ్యుపగమేనాదోషయోశ్శబ్దార్థయోరేవ 'సమగ్రత్వాత్కిం గుణా

తత్ర। సగుణాలంకృతీ కావ్యం పదార్థౌ దోషవర్జితావితి కావ్య సామాన్యలక్షణే పదార్థయోర్విశేష్యతయా ప్రధానత్వాత్త రంగద్వయేన పదార్థౌ న్యరూపిషాతాం - తదనంతరం తద్విశేష ణానాం గుణాలంకారదోషాభావరూపాణాం త్రయాణాం మ ధ్యే గుణాలంకారయోర్భావరూపత్వాదాదౌ తయోరుపా దానం- తత్రాపి రసస్య సమవాయవృత్త్యోపస్కారకాణాం గు ణానాం సంయోగవృత్త్యోపస్కారకేభ్యోఽలంకారేభ్యోఽంత రంగత్వాత్తేషామాదావుద్దేశః కృత ఇత్యుద్దేశానుసారేణ గు ణాస్తావదాదౌ నిరూప్యంతే ౧, నను సగుణాలంకృతీతి విశేషణమ నుపాదేయమితి చేత్కుతోఽనుపాదేయతా - తత్కిమవ్యావ ర్తకత్వాదచారుతాహేతుత్వాదన్యతరవైయర్థ్యాద్వా- నా ద్యః। నిర్గుణాలంకారశబ్దార్థేభ్యో వ్యావర్తకత్వాత్ -నద్వి

లంకారవైశిష్ట్యేనేత్యాశయేన శంకతే॥ నన్వితి॥ నన్విత్యాదినా చేదిత్యంతేన శంకాగ్రంథః - కుత ఇత్యాదినా కృతకరత్వాభావేన ద్వయోరప్యపాదేయత్వం సిద్ధమిత్యంతేన పరిహారగ్రంథః- ఆద్యం పరిహరతి- నాద్య ఇతి - కుత ఇత్యత ఆహ- నిర్గుణేతి- అయం భావః- తస్య గుణాలంకారరహితయోశ్శబ్దార్థయోః కావ్యవ్యవహారనిరాసకత్వాదావశ్యకత్వమితి, ద్వితీయం పరిహర

తి-నద్వితీయఇతి- తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి - తేషామితి - తత్రాలంకారికసమ్మతిందర్శయతి - యువతేరితి ॥ అంగేత్యామంత్రణే - శుద్ధగుణం కేవలగుణయుక్తం కావ్యంయువతేస్తరుణ్యారూపం కర్ణపత్రకంకణహారకేయూరాద్యలంకారరాహిత్యేపి మనోహరంసౌందర్య మివస్వదతే- సహృదయేభ్యఇతిశేషః- తత్సగుణంకావ్యంనిరంతరాభిరలంకారవికల్పకల్పనాభిరుపమాద్యలంకారవిశేషవిచ్ఛిత్తిభిర్విహితప్రణయం యుక్తంసవతీవస్వదతఇత్యన్వయః-వ్యతిరేకేణాప్యాహ-యదీతి- వచఃకవివాక్యంవపురివభవతీత్యన్వయః-జనస్యదయితాన్యపిఅలంకరణాన్యుపమాద్యలంకారాః-నిర్గుణకావ్యాశ్రయాణీతిభావః - దుర్భగత్వమశోభావహ

తీయః। తేషాముభయేషామపికవితాకామినీకామనీయకకారణతయోపాదేయత్వేవివాదాభావాత్। ఉక్తంహి। యువతేరివరూపమంగకావ్యంస్వదతేశుద్ధగుణంతదప్యతీవ। విహితప్రణయంనిరంతరాభిస్సదలంకారవికల్పకల్పనాభిః॥యదిభవతివచశ్చ్యుతంగుణేభ్యోవపురివయౌవనవంధ్యమంగనాయాః। అపిజనదయితానిదుర్భగత్వంనియతమలంకరణాని సంశ్రయంత ఇతి ౨. తృతీయేపికిముభయోరభేదాదన్యతరవైయర్థ్యం।కృతకరత్వాద్వా।ఆద్యేపిచారుతాహేతుత్వసామాన్యాదభేదః। పరస్పరవ్యావర్తకధర్మాభావాద్వా। నాద్యః।యత్కించిద్ధర్మసామ్యేనాభేదేసర్వస్యాప్యభేదప్రసంగః।నద్వితీయః।అసిద్ధేః। తథాహి।అత్రకేచనభోజరాజాదయః కావ్యవ్యవహారప్రవర్త

త్వం - ఇతీత్యస్యోక్తంహీతిపూర్వేణసంబంధః ౨ తృతీయంద్వేధావికల్ప్యతత్రాద్యమపితథావికల్ప్యపరిహరతి - తృతీయేపీతి - యత్కించిదితి-అభేదే-అభేదాంగీకారేసతీత్యర్థః-అయంభావః- గుణాలంకారయోశ్చారుతాహేతుత్వసామాన్యేనభేదాభ్యుపగమేపార్థివత్వసామాన్యాద్ఘటపటయోశ్శృంగిత్వసామాన్యాద్గోమహిషయోరప్యభేదప్రసంగాత్తయోస్తాదాత్మ్యంనసిద్ధ్యతీతి-అసిద్ధేరితి - అయమాశయః - గుణాలంకారయోరన్యోన్యవ్యావర్తకధర్మసద్భావాదభేదోనసంభవతీతి - తద్గుణయోః కింవ్యావర్తకమిత్యాకాంక్షాయామాహ-తథాహీతి అత్రేతి- తద్భోజాదివచ

సం-తన్మతంద్వేధావికల్ప్యతత్రానుపపత్తిందర్శయతి- తదితి - తత్తర్హీ
త్యర్థః-ఆద్యంపరిహరతి-నాద్యఇతి- తత్రతన్మతప్రతిపాదనపూర్వకంహే
తుంప్రతిపాదయతి-రీతిరితి-తన్మతంతేషాంభోజరాజాదీనాంమతం- అస్తు
కింతతఇత్యతాఽహ-రీతయశ్చేతి-తత్రేతి-తత్ర-తథాసతీత్యర్థః-గుణసాక
ల్యస్యసకలగుణానాం-అయంభావః-సమస్తగుణాఃకావ్యవ్యవహారప్రవర్త
కాశ్చేత్తావ్యాత్మభూతయోర్గుణద్వయోపేతయోశ్చగౌడీపాంచాల్యో
స్తత్సాకల్యాభావేనావ్యాప్తిరూపదోషాపత్తేరాద్యవికల్పో నుపపన్నఇ
తి-ద్వితీయంపరిహరతి-నద్వితీయఇతి-కుతఇత్యాహ-అతివ్యాప్తేరితి- కుతో
తివ్యాప్తిరిత్యతాఽహ-యత్కించిదితి-అయంభావః - అదాఽవత్రప్రజ్ఞ

కాగుణాః తచ్చారుతాహేతవోఽలంకారాఇతివ్యావర్తకధర్మ
మాహుః। తన్నోపపద్యతే। తత్కింసర్వేగుణాస్తత్రవర్త
[...]ాః కతిపయేవా। నాద్యః। రీతిరాత్మాకావ్యస్యేతిహితన్మతం।
రీతయశ్చగుణశ్లిష్టవచనరచనాత్మికాః। తాశ్చతిస్రః। గౌడీవైద
ర్భీపాంచాలీచేతి। తత్ర సమగ్రగుణావైదర్భీ ఓజఃకాంతిమతీ
గౌడీ మాధుర్యసౌకుమార్యధుర్యాపాంచాలీరీతిరితిహి స్థితిః।
తత్ర గుణసాకల్యస్యకావ్యవ్యవహారప్రవర్తకత్వే గౌడీపాం
చాల్యోరవ్యాప్తిః। నద్వితీయః। అతివ్యాప్తేః। యత్కించిద్గుణస
త్త్వామాత్రేణయత్రకుత్రాపికావ్యవ్యవహారప్రసంగాత్। ఏవ
మలంకారలక్షణమపినిరూపణీయం ౩, వయంతుబ్రూమః। స
మవాయవృత్త్యారసోపకారకత్వం గుణసామాన్యలక్షణం।

లత్యగ్నిగుచ్ఛైః ప్రాజ్యైః ప్రోద్యన్నల్లసత్యేషధూమఇత్యాదావోజఃప్ర
భృతిగుణసద్భావేనకావ్యవ్యవహారప్రసంగాత్కతిపయానాం తత్రవ
ర్తనే-కత్వమప్యనుపపన్నమితి-ఏవమితి-తద్దూషణప్రకారస్తు - కింసర్వేఽప్య
లంకారాస్తచ్చారుతాహేతవః కతిపయేవా - నాద్యః- తత్రతత్రకతిప
యాలంకారసద్భావేనావ్యాప్తేః-నద్వితీయః-అతివ్యాప్తేః-వహ్నిస్స్ఫు
లింగ ఇవభానురయంచకాస్తి-చంద్రాతైరివయుష్మాభిస్సహసంపర్కమంక్ష
తమిత్యాదిషూపమాదీనాంతచ్చారుతాహేతుత్వప్రసంగాదితి తర్హి
కథంవ్యావృత్తిరిత్యాకాంక్షాయామాహ-వయమితి సమవాయ త్త్యేతి

అయంభావః-యేరసస్యాంగినోధర్మాశ్శౌర్యాదయఇవాత్మనః। ఉత్కర్ష
హేతవస్తేస్యురచలస్థితయోగుణాః। ఆత్మనఏవశౌర్యాదయో నాకారస్య
యథాతథారసస్యైవమాధుర్యాదయోగుణానవర్ణానామితి-ఉపకుర్వం
తితంసంతంయేంగద్వారేణజాతుచిత్ । హారాదివదలంకారాస్తేనుప్రా
సోపమాదయః।యేవాచ్యవాచకలక్షణాంగాతిశయముఖేన ముఖ్యంరసం
సంభవినముపకుర్వంతి తేకంఠాద్యంగానాముత్కర్షాధానద్వారేణ శ
రీరిణోప్యుపకారకాహారాదయఇవాలంకారాః - యత్రతునాస్తిరసస్త
తోక్తివైచిత్ర్యమాత్రపర్యవసితా ఇతిచకావ్యప్రకాశకారవచనాత్సమ
వాయస్థిత్యామాధుర్యాదీనాంసంయోగస్థిత్యోపమాదీనాంచరసోపకా
రకత్వమిత్యుపకారకత్వతౌల్యేపిసమవాయసంయోగసంబంధాభ్యాం
వ్యావృత్తేస్సిద్ధత్వాత్పరస్పరవ్యావర్తకధర్మాభావాత్తయోరభేదఇతి
ద్వితీయవికల్పోప్యనుపపన్నఇతి ౪ నన్వస్తురసోపకారకత్వం తేకలకిం

సంయోగవృత్త్యారసోపకారకత్వమలంకారసామాన్యలక్ష
ణం।సమవాయసంయోగపదాభ్యాంగుణాలంకారయోః పర
స్పరవ్యావృత్తిస్సిద్ధా. ౪, గసాశ్శృంగారాదయోనవవక్ష్య
మాణలక్షణాఃతద్వ్యతిరిక్తవ్యతిరిక్తోపకారకత్వమిహలక్ష
ణద్వయేవివక్షితం।నన్వత్రసర్వేషాంగుణానాంరసోపకార

స్వరూపాఇత్యత్రాహ-రసాఇతి॥ విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారిసా
మగ్రీసముల్లసితస్థాయీభావోరసఇత్యాదినారసతరంగవక్ష్యమాణలక్ష
ణాఇత్యర్థః-ననుకుత్రచిద్రసశబ్దస్యస్థాయిభావపరత్వాభ్యుపగమాద్భావ
స్యైవభావినీంవృత్తిమాశ్రిత్యరసశబ్దవ్యవహారయోగ్యత్వాచ్చభావోప
స్కారకత్వమపిభవేదిత్యాశంక్యవివక్షితార్థమాహ- తదితి- తేభ్యశ్శృంగా
రాదిభ్యోవ్యతిరిక్తాస్తద్వ్యతిక్తాభావాస్తేభ్యోవ్యతిరిక్తాశ్శృంగారాదయ
స్తదుపస్కారకత్వమితిభావోపస్కారకత్వవారణాయతద్భిన్నభిన్నోపస్కార
కత్వమత్రవివక్షితమితి-నన్వయంప్రకారోపిదుష్టఏవకింసర్వేగుణాస్తదుప
స్కారకాఉతకతిపయేవా-నాద్యః-అసంభవాత్-నద్వితీయః- అతివ్యాప్తే
రిత్యాశయేనసోపహాసమాక్షిపతి-నన్వితి-అయంభావః-మాధుర్యస్యసంభో
గవిప్రలంభకరుణశాంతరసాభివ్యంజకత్వమోజసోపివీరరౌద్రబీభత్సభయా

నకరసానుకూలత్వమిత్యాదినియమస్య వక్ష్యమాణత్వాదాద్యవికల్పేఽసం
భవః-కతిపయానాం రసోపకారకత్వోక్త్యా చిత్రకావ్యగతేష్వపి తేషు తదు
పకారకత్వప్రసంగాద్ద్వితీయవికల్పేఽతివ్యాప్తిశ్చేతి భవతా ప్రదర్శితః
కుమార్గో భవన్తం బాధత ఇతి చేదితి-పరిహరతి- నైవమితి-తత్ర హేతుమా
హ- రసాతిరిక్త ఇతి-అయంభావః-నీరసకావ్యే గుణాస్థిత్వాద్రసోపకార
కత్వేఽతివ్యాప్తిర్భవేత్ సరసకావ్యస్థలే గుణానాం వర్తనాన్నాతివ్యాప్తిరి
తి-తతోఽపపత్తిమాహ-నహీతి-అయంభావః-గుణగుణినోస్సమవాయ ఇతి
నియమాన్మాధుర్యాదీనాం గుణానాం గుణినో రసాన్నిస్సృజ్యాన్యత్ర సమ
వాయో న దృష్ట ఇతి-ఏతేన తత్తద్గుణానాం తత్ర తత్ర సప్రతీతినియమాదేవా

కత్వేఽసంభవః తత్తద్గుణానాం తత్ర సప్రతీతినియతేర్వ
క్ష్యమాణత్వాత్ కతిపయానాం త్వతివ్యాప్తిరిత్యాత్మీయ ఏవ
బాణో భవన్తం ప్రహరతీతి చేన్నైవం। రసాతిరిక్తే గుణానామ
వర్తనేనాతివ్యాప్తేరభావాత్। నహి గుణా గుణినం విహాయా
న్యత్ర సమవయన్తీతి దృష్టం ౫. నను మాధుర్యాదయో గుణా
వర్ణేషు ప్రతీయన్తే యత్ర సుకుమారవర్ణవిన్యాసస్తత్ర మాధు
ర్యప్రతీతిరన్యత్ర నేత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వర్ణమాత్రధర్మ
త్వావగమాత్ అతోఽసంభవ ఇతి చేన్నైవం। తత్ర మాధుర్యవి
శిష్టరసస్య వ్యంగ్యత్వేన వ్యంగ్యగతమాధుర్యస్య వ్యంజకే స
మారోపస్య తత్ప్రతీతేః। తత్పరిశీలనశాలినాం తు రసికానాం ర
ససమవాయితయా తదుత్కర్షాధాయినో మాధుర్యాదయో

సంభవపరిహారస్సిద్ధ ఏవేత్యూహ్యం ౫ నను మాధుర్యాదయో రసధర్మా
ఇత్యనుపపన్నం తేషాం వర్ణమాత్రధర్మత్వాత్సమవాయసంబంధేన ర
సోపకారకత్వరూపగుణసామాన్యలక్షణమసంభవాక్రాన్తమితి శంక
తే-నన్వితి - పరిహరతి-నైవమితి - కుత ఇత్యత ఆహ - తత్రేతి - యత్ర వ
ర్ణధర్మతా ప్రతీతిస్తత్రేత్యర్థః - మాధుర్యేతి- అయమాశయః - వి
శిష్టరసస్య వ్యంగ్యత్వేన వర్ణానాం వ్యంజకత్వేన చ వ్యంగ్యగతమాధుర్యస్య
వ్యంజకే వర్ణే సమూహే సమారోపః వస్తుతస్తు రసధర్మత్వమేవేత్యతో
నాసంభవ ఇతి-తత్రానుభవపరప్రమాణమిత్యాశయేనాహ- తత్పరిశీలనే

తి- అతఏవేతి- రససమవాయితయాతదుత్కర్షాధాయకత్వాదేవేత్యర్థః మాధుర్యాదీనాం వర్ణధర్మత్వభ్రాంతిం వారయతి- యదీతి-గుణాః గుణశబ్దవాచ్యాః కావ్యాత్మభూతరసధర్మత్వాదేవ తేషాం గుణత్వవ్యవహార ఇతి భావః- గుణాలంకారవైలక్షణ్యం విశదయతి- నహీతి-అయంభావః - యథాత్మధర్మాణాం శౌర్యాదీనామేవ గుణత్వవ్యపదేశోऽనురూపో న శరీరమాత్రసంసర్గిణాం హారాదీనాం తథైవ రసధర్మాణాం మాధుర్యాదీనామేవ గుణత్వవ్యపదేశస్సముచితో న వాచ్యవాచకధర్మాణాముపమాదీనామితి- ననుకథం తర్హి రసశరీరభూతశబ్దార్థగతానాముపమాదీనాం వ్యవహితా

నుభవపద్ధతిమధ్యాసతే। అతఏవ తేషాం గుణత్వవ్యవహారః। యద్యేతే రసశరీరభూతవాచ్యవాచకధర్మాః స్యుస్తర్హి న గుణాస్స్యుః। నహ్యాత్మధర్మాశ్శౌర్యాదయ ఇవ శరీరమాత్రసంసర్గిణోऽలంకారా గుణత్వేన వ్యపదిశ్యంతే। తే హారాదయ ఇవ కంఠాదిషు సంయోగితయైవ శబ్దార్థరూపేష్వవయవేషూత్కర్షాధానద్వారాऽऽత్మన ఇవ రసస్యోపకారిణః ౬, నను గుణాస్సమవాయవృత్త్యాऽంగిని రసే స్థితాః, అలంకారాస్తు సంయోగవృత్త్యాऽంగమాత్రగతా ఇత్యయం విభాగః కుత ఇతి చేత్। ఆత్మభూతరసంప్రతివ్యవధానావ్యవధానాభ్యాం తథానుభవవ్యవస్థాపితత్వాదితి బ్రూమః। మాధుర్యాదీనాం వర్ణైర్వ్యజ్యమానానాం యదేవావ్యవధానేన రసపోషకత్వం తదేవ తేషాం రసే సమవాయవృత్తిత్వం। ఉపమాదీనాంతు వాచ్యవాచకోపస్కారకాణాం యదేవాభిధాదివ్యాపారవ్యవధానం తదేవ తేషాం సం

నాం రసోపస్కారకత్వమిత్యాహ-తఇతి- తే ఉపమాదయః-అయంభావః యథా కంఠాద్యవయవస్థితానాం హారాదీనాం తత్తదవయవశోభాతిశయసంపాదనద్వారేణాత్మోల్లాసావహత్వం తథా వాచ్యవాచకగతానాముపమాదీనాం తదుత్కర్షాధానముఖేన రసోపస్కారకత్వమితి, ౬

ననుకేయం విభాగవ్యవస్థేత్యాశంక్యాత్మభూతరసమిత్యాదినా అనుభవసిద్ధేయమితి సమాధత్తే- నన్వితి- ఇతి- విభాగ ఇతీత్యర్థః- ననూభయేషామపి తేషాం రసేషు సమవాయవృత్తిత్వం సంయోగవృత్తిత్వంచ కింరూపమి

స్య (త్రా) హ- మాధుర్యాదీనామితి- రహస్యమితి-ఆలంకారికాకూతమిత్య ర్థః ౭. నను కథంతర్హి రసమాత్రధర్మాణాంమాధుర్యాదీనాంసగుణా లంకృతీఇతి శబ్దార్థవిశేషణత్వమిత్యాశంక్యౌపచారికోయం వ్యవహారఇతి సమాధత్తే- నన్వితి- అసంబంధాత్ శబ్దార్థాభ్యాంసహసంబంధాభావా త్- అత్ర దృష్టాంతమాహ - దృశ్యతేహీతి - అన్యేషామచాంధర్మాస్తే షాం- వర్ణవిశేషణత్వంకారాదివర్ణధర్మత్వం - యథార్థోవాస్తవికో యోవ్యవహారః కకారస్యదీర్ఘోగకారస్యదీర్ఘఇత్యాదిస్తజ్జనకత్వంతత్సం

యోగవృత్తిత్వమితిరహస్యం ౭, ననుయదిగుణారసధర్మాఏవ నశబ్దధర్మాః కథంతర్హితద్విశేషణత్వమసంబంధాదితిచేద్రసధ ర్మాణామపితేషాంశబ్దేష్వారోపేణసంబంధోపపత్తేః। దృశ్య తేహ్యన్యధర్మాణామేవహ్రస్వత్వాదీనామారోపిత.సంసర్గే ణవర్ణవిశేషణత్వంయథార్థవ్యవహారజనకత్వంచ । అతోన్య ధర్మాణామపిగుణానాంవర్ణవిశేషణత్వంనవిరుధ్యతే।కించలో కేపృథులభుజత్వ విపులోరస్కత్వాదినా ఆకారవిశేషేణ క స్యాపిశౌర్యమవగమ్యాస్య (తా) శూరేపితమేవాకారమవలో కయంతస్తత్రాపి శౌర్యంవ్యవహరంతిసరసాస్యాయమాకార శ్శూరఇ।అతోవ్యంజకేవ్యంగ్యధర్మారోపదర్శనాన్మాధుర్యా దేర్వర్ణనిష్ఠతోపచారోపాధికత్వాద్వ్యుత్పత్తిం రససమవేతా గుణాఇతి ౮ నాపికృతకరత్వాదితితృతీయేద్వితీయః గుణకృ తచారుతాయాఅలంకారకృతచారుతావిలక్షణత్వేనకృతకర త్వాభావాత్।తథాహి।అలంకారాహ్యంగినిరసేవిద్యమానేత

సాధకత్వంచ-దృష్టాంతాంతరమాహ- కించేతి- అతఇతి - వ్యంజకేఆకా రే - వ్యంగ్యభూతస్యధర్మస్యశౌర్యస్యారోపదర్శనాత్ -ఔపాధికత్వా త్ మాధుర్యాదిగుణాశ్రయభూతరసద్వారకత్వాదిత్యర్థః- గుణాలంకా రాణామేవంవ్యావృత్తిసద్భావా త్పరస్పరవ్యావర్తకధర్మాభావాద భేదఇతి ద్వితీయవికల్పోప్యనుపపన్నఇతిపూర్వేణసంబంధః ౮, తృతీయే ద్వితీయంపరిహరతి-నాపీతి-కృతంకరోతీతికృతకరస్తస్యభావస్తత్త్వంత స్మాత్ - కుతఇత్యతఆహ- గుణేతి- ఉక్తమర్థంవిశదయతి-తథాహీత్యాది

నా- ప్రాచుర్యేణాతిశయేన- యథేతి-అంగినఆత్మనః- క్వచిదితి-యథేతి-
హారాదయః- కంఠాద్యవయవశోభావహాఇతి శేషః- తథేతిపూర్వేణసం
బంధః-యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్-నస్త్వవిద్యమానేపిరసేశబ్దార్థవైచిత్రీ
జననమాత్రపర్యవసానోక్త్యా చిత్రకావ్యస్థాలంకారేషుసంయోగ సంబం
ధేనరసోపకారకత్వమిత్యలంకారసామాన్యలక్షణమవ్యాప్తమిత్యాశం
క్యసమాధత్తే-నచేతి- నీరసకావ్యగతేషుస్వచ్ఛందోచ్ఛలదచ్ఛకచ్ఛేత్యా
దిచిత్రకావ్యస్థితేష్విత్యర్థః-కుతఇత్యతఆహ- తథావిధేతి-వ్యంగ్యోరసః-
వ్యంజకజాతీయశ్శబ్దోర్థశ్చ-తయోః- అయంభావః - నీరసకావ్యగతాలం

దంగభూతశబ్దార్థవైచిత్ర్యాధానద్వారేణప్రాచుర్యేణరసోప
కారకాః।యథాహారాదయః కంఠాద్యవయవసౌందర్యాతిశ
యాధానద్వారేణాంగినోఽతిశయమాదధతి । క్వచిదవిద్యమానే
రసేశబ్దార్థవైచిత్రీజననమాత్రేణాపిపర్యవస్యంతి । యథాచి
త్రేప్రతిమాయాంవాఅవిద్యమానేప్యాత్మనిహారాదయః। నచై
తావతాసంయోగవృత్త్యారసోపకారకత్వరూపస్యాలంకార
సామాన్యలక్షణస్య నీరసకావ్యగతేష్వలంకారేష్వవ్యాప్తిరా
శంకనీయా । తథావిధస్థలేరసశబ్దస్యవ్యంగ్యవ్యంజకజాతీయ
యోరభేదాధ్యవసాయేనప్రవృత్తత్వాత్ । గుణాఃపునర్విద్య
మానేరసేతంపుష్ణంతి।అవిద్యమానేతుస్వయమేవనవిద్యంతే ।
రసపోషకత్వంతుదూరతోఽపాస్తం । ఇత్థంగుణాలంకారయో
శ్చారుతాహేతుతాయాం వైలక్షణ్యాత్తత్ప్రతికరత్వాభావేన
ద్వయోరప్యుపాదేయత్వంసిద్ధం ౯, కావ్యప్రకాశకారా

కారేషువ్యంజకజాతీయోపకారకత్వస్యవిద్యమానత్వేనవ్యంగ్యవ్యంజ
కజాతీయయోరభేదసంభావనయావ్యంగ్యోపకారకత్వస్యాపివిద్యమా
నత్వాన్నావ్యాప్తిరితి- గుణేష్వనైవంభావఇత్యాహ- గుణాఇతి- ఇత్థమి
తి - అయంభావః-గుణాలంకారకృతయోశ్చారుతయోర్విలక్షణత్వేనా
న్యతరవైయర్థ్యమితి ౯ తస్మాద్గుణాలంకారయోర్ద్వయోరప్యావశ్యక
త్వేననిరూపణీయత్వేసత్యుద్దేశానుసారేణాదౌగుణాన్నిరూపయిష్యంస్తత
ద్భేదానాహ- కావ్యప్రకాశకారాద్యాఇతి॥ బహుసమ్మతత్వాదాదౌ కా

వ్యప్రకాశకారమతానుసారేణ మాధుర్యాదీనాం త్రయాణామపిక్రమే ణలక్షణోదాహరణాన్యాహ- ఆనందనిష్యందిత్వమితి- రచనావైచిత్ర్య ప్రయుక్తానందవాహిత్వమిత్యర్థః-తత్కేనవ్యజ్యతఇత్యత్రాహ-తస్యేతి కిమాశ్రయంతదిత్యత్రాహ-ఇదంచేతి-ఓజోలక్షయతి-ఓజఇతి-దీప్త్యాత్మ కస్సమాసభూయస్త్వప్రయుక్తసావధానతారూపాయశ్చేతోవిస్తారస్త

ద్యాస్త్రీన్గుణాన్సర్వజీగణన్। తాంశ్చాన్యాంత్సప్తభోజాద్యా స్తాంశ్చతుర్దశ చాపరే॥ మాధుర్యౌజః ప్రసాదాస్త్రయఏవగుణా ఇతికావ్యప్రకాశకారాదయః ప్రాహుః। తాంశ్చాన్యానపిశ్లే షసౌకుమార్యార్థవ్యక్తిసమతౌదార్యకాంతిసమాధీంత్సప్తభో జరాజాదయః। తాన్దశ చాన్యాంశ్చతుర్దశవిద్యానాథాదయః॥ శ్లేషః ప్రసాదస్సమతా మాధుర్యంసుకుమారతా। అర్థవ్యక్తిరుదా త్తత్వంతథాకాంతిరుదాత్తతా॥ ఓజస్సుశబ్దతాప్రేయఔర్జిత్యము థవిస్తరః। సమాధిస్సౌక్ష్మ్యగాంభీర్యేసంక్షేపో భావికంతథా॥ సమ్మితత్వంతథాప్రౌఢిరుక్తీరీతిస్తథాగతిరితి। తత్రమాధుర్యాద యస్త్రయస్సర్వసంప్రతిపన్నాః । ఆనందనిష్యందిత్వంమాధు ర్యం-తస్య ప్రాచుర్యేణపృథక్పదతాలక్షణశ్శబ్దధర్మోవ్యంజకః। ఇదంచసంభోగవిప్రలంభకరుణశాంతానురూపం। ఓజఃపునర్దీ ప్త్యాత్మకచేతోవిస్తారహేతుః । తద్వ్యంజకంసమాసభూయ స్త్వం-వీరరౌద్రబీభత్సభయానకేషుచైతత్ప్రయోజ్యం॥ య శ్చిత్తంవ్యాప్నోతిహ్నేయిశుష్కేంధనమివానలః। సప్రసాదో మతస్సర్వరససాధారణస్థితిః । తస్యప్రసిద్ధార్థత్వంవ్యంజకం

౧౦. మాధుర్యంయథా॥ రామేభిముఖేసీతావ్రీడాద్విముఖీతమే వమునిభిస్తా। దృష్ట్వాతతోపివిముఖీసమందహాసంప్రియేణపరిరే భే ॥ ౧ ॥ ఓజోయథా॥ శుంభచ్ఛుండాలశైలావిరళపరిగళద్దా

స్యహేతుః - ప్రసాదంలక్షయతి - యఇతి-స్పష్టం ౧౦, మాధుర్యము దాహరతి॥ రామఇతి॥ పరిరేభేపరిరబ్ధా-అత్రసంభోగశృంగారోరసః- పృ థక్పదత్వప్రయుక్తాహ్లాదకత్వంచాస్తీతిమాధుర్యం॥ ౧ ॥ ఓజఉదాహరతి శుంభదితి- ఆకర్ణాకృష్టాచ్చాపాచ్చ్యుతాః - నిబిడితరాఉచ్చండాశ్చయె

కాండప్రకాండాః బాణశ్రేష్ఠాస్త ఏవ జ్వాలామాలాస్తాభిః కరాళో భయం కరః రఘూరాఘవ ఏవ శిఖీ దావాగ్నిః- శుంభంతశ్శోభమానాశ్శుండాలా ఏవ శైలాస్తేభ్యః అవిరళం యథా తథా పరగళంతో యే దానధారా ఏవ ఝరాః ప్రవాహాస్తైర్యుతాని- భ్రామ్యంతి ఘూర్ణంతి చ రథాంగాని చక్రాణ్యేవ భ్రామ్యత్తురఙ్గరథాంగాస్తాదృగ్విధచక్రవాకాద్యైర్యుతాని - అసురా ఏవ హరయస్సింహాస్తైర్యుతాని- ఉగ్రాః ఖడ్గినః ఖడ్గధరా ఏవ తాదృశా మృగవిశేషాస్తైరావృతాని- వైరిసేనా రావణసైన్యాన్యేవ వనాని దహతి - అత్ర సమస్తవస్తువిషయం సావయవరూపకం- రౌద్రో రసః- సమాసభూయస్త్వం చాస్తీతి సమన్వయః॥ ౨॥ ప్రసాదముదాహరతి ॥ చరంతమితి ॥ ఖగం బాణం- అజిహ్మగఖగాశుగా ఇత్యమరః- అహీనా మహాంతః వైరిణశ్శత్రవః- ఆహవే బాణవర్షనమాత్రేణ తే స్వపురాణి పరిత్యజంతీత్యాశ్చర్యం

నధారాఝరాణి భ్రామ్యత్తురఙ్గరథాంగాన్యసురహరియు
తాన్యుగ్రఖడ్గ్యావృతాని । ఆకర్ణాకృష్టచాపచ్యుత నిబిడతరో
చ్చండకాండప్రకాండజ్వాలామాలాకరాళో దహతి రఘుశిఖీ
వైరిసేనావనాని॥ ౨॥ ప్రసాదో యథా॥ చరంతమంబరే దృ
ష్ట్వా రామేణ ప్రేరితం ఖగం। అహీనా వైరిణో భీత్యా ముంచం
తి నగరాణ్యహో॥ ౩॥ ఏతే త్రయో భావరూపాః- ఇతరేషు
కేచిద్భావరూపాః- కేచిదభావరూపాః- ఉభయేషామపి గుణ

ఆకాశే భ్రమంతం గరుడం దృష్ట్వా మహోరగా గరళాని ముంచంతీతి వ్యజ్యతే- అత్ర కేవలశ్లిష్టశబ్దనిబంధనపరంపరితం- భయానకో రసః- ప్రసిద్ధార్థపదప్రయోగశ్చాస్తీతి ప్రసాదః ॥ ౩ ॥ అథ గుణానాం భావాభావరూపతాప్రతిపాదనపూర్వకం కేషాంచిత్కేషుచిదంతర్భావం దర్శయతి - ఏత ఇతి- త్రయో మాధుర్యౌజఃప్రసాదాః- ఇతరేష్వితి- కేచిద్గాంభీర్యాదయః భావరూపాః- స్వత ఏవోత్కర్షహేతుత్వాదితి భావః- కేచిదితి- కేచిత్సౌకుమార్యాదయః- అభావరూపా దోషాభావస్వరూపా ఇత్యర్థః - యథాహ విద్యానాథః- కేషాంచిద్దోషపరిహారకత్వేన గుణత్వం- కేషాంచిత్స్వత ఏవోత్కర్షహేతుత్వాద్గుణత్వమితి- శ్రుతికటురూపదోషనిరాకరణాయ సౌకుమార్యం సుస్మృతం- గ్రామ్యదోషనిరాకరణాయ కాంతిస్స్వీకృ

తా-అపుష్టార్థనిరాకరణాయార్థవ్యక్తిర్మతా-న్యూనాధికపదనిరాకరణాయసమ్మితత్వంమతం- అనుచితార్థనిరాకరణార్థముదాత్తతాస్వీకృతా - విసంధినిరాకరణాయార్జిత్యంమతం-పతత్ప్రకర్షనిరాకరణాయరీతిరిష్టా-క్లిష్టపరిహారాయప్రసాదోమతః- అశ్లీలపరిహారార్థముక్తిస్స్వీకృతా- చ్యుతసంస్కారపరిహారార్థంసౌశబ్ద్యమిష్టం- ప్రక్రమభంగనిరాకరణాయసమతామతా-పరుషదోషనివృత్త్యర్థంప్రేయోమతమితిచ॥ నన్వస్తుభావరూపాణాంగుణత్వందోషాభావప్రయోజనకత్వాత్కథమభావరూపాణామిత్యాశంక్యద్వయానామపిగుణత్వమాలంకారికైరభ్యుపగత మిత్యాహ- ఉభయేషామితి॥ననుకాణాద్యైర్భావరూపాణాంరూపాదీనామేవగుణ

త్వంయుక్తం। నహికాణాదతంత్రఇవగుణత్వంభావత్వనియతమలంకారశాస్త్రేసర్వసంప్రతిపన్నం - ఉపస్కారకత్వమాత్రేణగుణత్వవాదాత్ ౧౧, తత్రార్థప్రతిపాదనేవాక్యస్యనిరాకాంక్షత్వేనపరిపూర్ణత్వాఝడిత్యర్థబోధకత్వమర్థవ్యక్తిః। ఇయంప్రసిద్ధార్థవత్త్వరూపాత్ప్రసాదాన్నాతిరిచ్యతే- వికటాక్షరబంధత్వమౌదార్యం- శ్లాఘ్యవిశేషణయోగఉదాత్తతా- గాఢబంధత్వమార్జిత్యం।ఏతేత్రయఓజస్యంతర్భూతాః పరిపాకవత్యుక్తిఃప్రౌఢిః- విదగ్ధభణితిరుక్తిః- సంక్షేపేణార్థస్యోక్తిస్సంక్షేపః-అనేకార్థశబ్దోక్తిస్సౌక్ష్మ్యం-ఉక్తార్థసమర్థనోక్తిర్విస్తరః-యావదర్థపదోక్తిస్సమ్మితత్వం- ప్రియతరవ

త్వముక్తంనాభావరూపాణామిత్యాశంక్యాహ- నహీతి-భావత్వనియతం భావత్వవ్యాప్యంసర్వసంప్రతిపన్నంనహీత్యన్వయః- తర్హ్యభావరూపాణాంకుతోగుణత్వమిత్యతాహ- ఉపస్కారకత్వమాత్రేణేతి- శబ్దార్థోపస్కారకత్వేనైవేత్యర్థః ౧౧ అథగుణనవకపక్షానుసారేణోదాహర్తుం శ్లేషాదీనాంపంచదశగుణానాంకేషుచిదంతర్భావమాహ- తత్రేతి ॥ ప్రసాదాన్నాతిరిచ్యతే- ప్రసాదేంతర్భవతీతిభావః- పరిపాకవతీతి-ప్రౌఢిరుక్తేఃపరిపాకఇతివిద్యానాథః- పరిపాకోవైచిత్ర్యవిశేషః - యావదర్థేతి- యావంతోర్థాయావదర్థమితితద్ధితాంతేనవిగ్రహః - తదుక్తంహరదత్తేన- యావదిత్యవ్యయంచాస్తితద్ధితాంతశ్చవిద్యతే। అతోనిత్యసమాసే

పితద్ధితాం లేనవిగ్రహఇతి- యావదవధారణఇత్యవ్యయీభావః - యావ
దర్థంపదానియస్యాంసాతథోక్తాసాచసాఉక్తిశ్చ - అభిధేయాపేక్షయా
యత్రైకమపిపదంనన్యూనంనాప్యధికంతత్సమ్మితత్వం - ఏషామితి-ప్రౌ
ఢ్యాదీనామష్టానాముక్తావంతర్భావఇత్యర్థః - తతశ్చ-తథాఽంతర్భావే
సతీత్యర్థః-ఓజఇతి-స్పష్టం- ౧౨ ఓజః ప్రభృతీనాం త్రయాణాముదా

త్తోక్తిః ప్రౌఢయః - ఆరోహావరోహాభ్యామతిరమ్యాక్తిర్గతిః అ
వైషమ్యేనపాదచతుష్టయేప్యర్థకథనంసమతా। ఏషామష్టానా
ముక్తిరూపత్వాద్వైదగ్ధ్యవముక్తిరూపగుణేంతర్భావఇత్యష్టా
నామేకత్వం- అన్యధర్మస్యాన్యత్రారోపణంసమాధిః-అ
స్యారోపగర్భేషురూపకాదిష్వంతర్భావఇతినగుణత్వం। అనే
కపదానామేకపదప్రతీతివిషయత్వంశ్లేషః । అయంతుశబ్దశ్లే
షేంతర్భావ్యతఇతినగుణః- బంధోజ్జ్వలతా కాంతిః - శబ్దసా
ధుత్వంసుశబ్దతా- గూఢార్థత్వంగాంభీర్యం- భావాద్యావా
గ్వృత్తిస్స్వాభావికం- ప్రక్రమనిర్వహణంరీతిః- ఏతేపంచాపి
పృథగ్గుణాః - సానుస్వారకోమలవర్ణతాసుకుమారతా - ఇ
యంమాధుర్యేంతర్భూతా-తతశ్చ॥ఓజఃప్రసాదమాధుర్యా
ణ్యుక్తికాంతిసుశబ్దతాః । గాంభీర్యంభావికంరీతిమూచుః కేచి
ద్గుణాన్నవ ౧౨. తత్ర కాంతిర్యథా ॥ తారాహారహరాచ
లాంబరసరిన్నీహార హీరామరాహారా సారపటీరసౌవరకరి
న్యక్కారభారోద్ధురా । కీర్తిఃకార్తికచంద్రమూర్తిః విజయి
స్ఫూర్తిస్త్వదీయాగుణారామ శ్రీరఘురామరామమకరోద్ది
ప్రాదిశః ప్రాయశః॥ ౪॥ రీతిర్యథా॥ కళ్యాణకేళికలనాక
విపుంగవానాంకౌతూహలంకిమపికంజవిలోచనానాం।కీర్త్య

హృతత్వాదవశిష్టాన్ షడప్యయథాక్రమముదాహర్తుకామః ప్రథమంకాం
తిముదాహరతి- తారేతి- సువస్సంబంధీసౌవరః సచాసౌకరీచ సౌవరకరీచ
తేషాంన్యక్కారేన్యక్కారరూపేభారేఉద్ధురాఅనర్గళా- తారాదీనాం
తిరస్కారోమదధీనఇతిభారవాహినీ తద్వదతిధవళేతియావత్- గుణానా
మారామాశ్రయభూతే- అత్రబంధస్యాత్యుజ్జ్వలత్వాత్కాంతిః॥ ౪॥ రీ

తిముదాహరతి॥ కళ్యాణేతి ॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ రీతిముపపాదయతి అత్రేతి ॥ ౫ ॥ ఉక్తిముదాహరతి మందోదరీతి ॥ శ్రోణ్యాసఙ్గాంకరణ అంబరభూతస్యార్ణవస్యాపహారాద్దిగంబరత్వసంపాదకోయః క్షురప్రబాణవిశేషస్తేనదీప్తా ప్రకాశమానా - కాప్యనిర్వాచ్యా కలావ్యక్తిః॥ యోజయతి - అత్రేతి ॥ ౬ ॥ భావికముదాహరతి ॥ అసారమితి ॥ స్వ

ద్గమః కమలబంధుకులోద్భవానాంకస్యోత్సవం నకురుతే భువి కోసలేంద్రః॥ అత్ర ప్రకాన్తస్య కకారస్య పునః పునర్నిర్వహణాద్రీతిః॥ ౫॥ ఉక్తిర్యథా ॥ మందోదరీవిలోచనబాష్పోత్కటవృష్టిపూర్వదిగ్వాత్యా ।శ్రోణీసఙ్గాంకరణక్షురప్రదీప్తా ప్రభాతి కాపి కలా॥ అత్ర నామ గ్రహణమకృత్వాపి రామప్రత్యాయనేన వైదగ్ధ్యప్రకటనాద్భవత్యుక్తిః॥ ౬॥ భావికం యథా ॥ అసారం సంసారం జహిహి విరసారంభబహుళం మమ భ్రాతశ్చేతః పరిచిను వచోతః పరమిదం।మహోదారే ధీరే భువనభరిశ్రోరేయవిభవే గుణారామే రామే దశముఖవిరామే కురురతిం॥ అత్రాభిమతార్థ ప్రవర్తనీయె చేతసి ప్రియరూపభావనావశాద్భ్రాతరితి వాగ్వృత్తిరితి భావికం ॥ ౭ ॥ గాంభీర్యం యథా॥ ప్రాయేణ మార్గణై రామోనామురారీనమీమరత్ । ఛిత్వాంగాన్యకరోత్కుంతుఫలాయనపరాయణాన్॥ అత్ర నిజకులకూటస్థస్య మార్తాండస్య ముహుర్ముహుర్మండలభేదో మాభూదిత్యభిసంధానాత్మకస్యామరద్విషదమారణకారణస్యాస్థస్యాగూఢత్వాద్గాంభీర్యం॥ ౮ ॥ ఉక్తోదాహరణాన్యేవ సౌశబ్ద్యస్యోదాహరణాని ద్రష్టవ్యాని॥ ఏవం సూక్ష్మధియాం మార్గమాశ్రిత్యోదాహృతం మయా । మాధుర్యౌజః ప్రసాదాస్తు సౌశబ్ద్యేన సమన్వితాః ॥ గుణాశ్చత్వార ఏవైతే మమ సూ

క్తం॥ ౭॥ గాంభీర్యముదాహరతి - ప్రాయేణేతి ॥ నామీమరత్ నమారయామాస॥ యోజయతి- అత్రేతి॥౮॥లాఘవార్థముదాహరణమంతరేణ సౌశబ్ద్యోదాహరణం దర్శయతి- ఉక్తేతి ॥ ప్రాగుదాహృతైర్మాధుర్యౌజః ప్రసాదైస్సహైతే షడపి మిళిత్వా నవగుణా నిరూపితాః॥ అథస్వమతం

ప్రతిపాదయన్నిగమయతి-ఏవమితి ॥ త్రయపి వేతిమతం వాఽత్యర్థం మన సోవత ఇతి సంబంధః ౧౩ ఇతీత్యాది॥ .... *

త్మత రేక్షితుః। త్రయపి వేతి వాత్యర్థం మనసోచ తేమతం౧౩,

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్రహరితగోత్రవతంస వారాణశీ వంశపద్మాకరప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయపర్వతనాధసూరి సూనునా శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారిజాతేననిర్మలాచారపూతేనచతుర్దశవిద్యావిభూషణవతా శ్రీధర్మసంఖ్యావతా విరచితే శ్రీమద్రఘుకులతిలకయశోఘనసారసురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రేగుణనిరూపణం నామ పంచమస్తరంగః ॥ .... *

ఆస్థామందిరమిందిరా...విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥ ధర్మాన్తర్వాణివర్యస్త్రిభువనవిదితేవారణాశ్యన్వయేయస్సంజాతఃపర్వతేశాచ్ఛుభగుణగణభూర్యల్లమాంబాసుగర్భే। కావ్యాలంకారకృష్ణాస్తుతిరవిశతకోన్నాటకాదిప్రణేతుస్తస్యాలంకారశాస్త్రేరఘుపతివిభుకేపంచమోయంతరంగః ॥ .... *

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానే పంచమఃప్రస్థః,

శ్రీరామార్పణమస్తు.

శ్రీరస్తు.

శబ్దాలంకారతరంగప్రారంభః - ౬

ఇత్థంగుణాన్నిరూప్యానంతర్యాదలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ అథగుణనిరూపణానంతరం॥ తత్రేతి॥ తత్ర నిరూపణే- ప్రాగ్గుణతరంగ ఏవ॥ ప్రథమతశ్శబ్దాలంకారనిరూపణే యుక్తిమాహ- తత్రేతి॥ తత్ర ద్వివిధేష్వలంకారేషు ౧, తత్రాదౌ శబ్దపౌనరుక్త్యమూలం ఛేకానుప్రాసం లక్షయతి॥ ద్వయోరితి॥ యుగ్మయోరవ్యవహితయోః - నిరంతరా అవ్యవహితా- రసాద్యనుగతః ప్రకృష్టో న్యాసోనుప్రాసః- తదుక్తం॥ ప్రకృష్టోవర్ణవిన్యాసో రసాద్యనుగతో హియః। సోఽనుప్రాసస్సచచ్ఛేకవృ

అథాలంకారా నిరూప్యంతే॥ తత్రాలంకారసామాన్య లక్షణం ప్రాగేవావాదిష్మ- తే చాలంకారా ద్వివిధాః - శబ్దగతా అర్థగతాశ్చ - తత్రార్థప్రతీతేశ్శబ్దప్రతీతిపూర్వకత్వాత్ప్రథ

ఛేకానుప్రాసః

మం శబ్దాలంకారా నిరూప్యంతే ౧ ద్వయోర్ద్వయోర్వ్యంజనయోర్యుగ్మయోర్యా నిరంతరా। ఆవృత్తిః క్రియతే సోయం ఛేకానుప్రాస ఈరితః ॥ ఛేకా విదగ్ధాస్తదభిమతోనుప్రాసశ్ఛేకానుప్రాస ఇత్యన్వర్థసంజ్ఞా॥ యథా॥ రాజరాజసమైశ్వర్యశ్శాస్త్రభాసురధీరధీః। రాజరాజద్యశా రేజే రామోదాశర

థిస్త్ర్యపాధిగతో ద్విధేతి॥ ఉదాహరతి॥ రాజరాజేతి॥ రాజరాజేన కుబేరేణ సమమైశ్వర్యం యస్య స తథోక్తః- అత్ర రాజరాజశబ్దేన*భోభానోర్భణవారి ధైభజసికిం పూర్వాపరౌ వారిధీ సప్తార్వాహమతోనుకిం హరిహయోరుంధేర్వ్యతస్సర్వతః। శత్రుస్త్ర్యంనహితద్రిపుక్షితిపతేర్వారం నభీరంగతేపుత్రాస్తస్మిన్ కటేమనుష్యాదికరేకర్ణః కృపాణాంతక ఇత్యత్రమనుకర్ణాంతకశబ్దగర్భి వాచకైస్తద్ధర్మభూతాన్యానీత్యౌదార్యశాసనాదీవధర్మభూతమైశ్వర్యముచ్యతే- శాస్త్రేష్వనుభాసురా ధీ రాచ ధీర్యస్య స తథోక్తః-

రాజా చంద్రస్తద్వద్రాజద్యశో యస్య స తథోక్తః- అత్ర పాదచతుష్టయే
పి నైరంతర్యేణ వ్యంజనద్వయావృత్తేశ్ఛేకానుప్రాస ఇతిబోధ్యం॥ ౧॥అథ
సంఖ్యానియమరహితం వృత్త్యనుప్రాసం లక్షయతి॥ ఏకేతి॥ అత్రైకస్య వ్యం
జనస్య సకృదావృత్తౌ వైచిత్ర్యాభావాత్సామర్థ్యాదసకృదావృత్తిర్లభ్య
తే- ద్వయోస్తు సకృదేవ- అన్యథాచ్ఛేకానుప్రాసత్వప్రసంగాత్-వ్యవ
ధానేత్వసకృదావృత్తావపినవిరోధః- త్ర్యాదీనాంతు సకృదసకృద్వావ్య
వధానేనావ్యవధానేనవా ఆవృత్తిర్గ్రాహ్యా॥ అస్యాన్వర్థతాం దర్శయతి-
తత్తదితి॥ వృత్త్యా కైశిక్యాద్యన్యతమయా॥ నను రాజరాజేత్యాదౌ ఛేకాను
ప్రాసే కృష్ణాముష్ణాతీత్యాదౌ వృత్త్యనుప్రాసే చ స్వరపౌనరుక్త్యస్యా
పి విద్యమానత్వాత్కథం వ్యంజనమాత్రపౌనరుక్త్యోక్తిరిత్యాశంక్య పరిహ

వృత్త్యనుప్రాసః

ధీరధీః॥ ౧॥ ఏకద్విత్ర్యాదివర్ణానాం పునరుక్తిర్భవేద్యది। సం
ఖ్యానియమముల్లంఘ్య వృత్త్యనుప్రాస ఈరితః॥ తత్తద్రసస
ముచితవర్ణవిన్యాసాత్మికయా వృత్త్యోపలక్షితత్వాద్వృత్త్య
నుప్రాసత్వం। అత్ర పూర్వత్ర చ స్వరసాదృశ్యమానుషంగికం
స్వరవ్యంజనసాదృశ్యస్య తు యమకప్రయోజకత్వం వక్ష్యతే॥
యథా॥ మమైవ కృష్ణాస్తుతౌ॥ కృష్ణాముష్ణాతు సిష్ణాస్వభిజనవ్ర
జినాన్యాశు దుర్వారవారావారాశేరాదిదారా రుచిరరుచిర
హీభేనభేనాచ్ఛఫేనా। శుభ్రాశుభ్రామ్యదూర్మిభ్రమకర

రతి- అత్రేతి - అనుషంగాదాగతమానుషంగికం-తద్రహితముభయసాదృ
శ్యం కుత్రావశ్యకమిత్యత్రాహ- స్వరేతి॥ వృత్త్యనుప్రాసముదాహ
రతి॥ కృష్ణేతి ॥ వారాం జలానాం సమూహో వారం దుర్వారం వారం
యస్యాస్సా తథోక్తా-అహాయశ్చభాశ్చ హీభాస్తేషామినౌ శేషైరావతౌ-
తౌ చ భెనశ్చంద్రశ్చ తే తద్వదచ్ఛః ఫేనో యస్యాస్సా తథోక్తా-శుభ్రాని
ర్మలా- ఆశు శీఘ్రం భ్రామ్యంత ఊర్మిభ్రమకరాశ్చ యే మకరగ్రామ
ణ్యస్తేషాం గ్రామస్య సమూహస్య నీడం నివాసస్థానభూతమగాధం గాం
భీర్యం యస్యాస్సా తథోక్తా-గాధమున్నతమపరమత్రిర్యస్య తత్తథోక్తం తా
దృశం యద్రోధః కూలం తస్య వివరభువి ప్రవాహప్రతీరయోరంతరావకా

శైవలలతాస్సంచరమాణాధీవరౌఘాఃపాశసంఘాయస్యాస్సాతథోక్తా- వరః
శ్రేష్ఠ ఓఘఃప్రవాహోయస్యాస్సాతథోక్తా-కృష్ణాకృష్ణానదీ- సిష్ణాసూ
నాంస్నాతుముద్యుంజానానామభిజనానాంకులీనానాం వృజినానిపాపా
నిఆశుముష్ణాత్వపహరతు- అత్రపాదచతుష్టయేప్యేకద్విత్ర్యాదివర్ణానా
మావృత్తేర్వృత్త్యనుప్రాసః ॥౨॥ ఉదాహరణాంతరమాహ॥యుద్ధేతి॥
యుద్ధశ్రద్ధయాసమిద్ధానాముత్సాహసంపన్నానాంమధ్యేప్రథమ విగ
ణనాసిద్ధాఅగ్రగణ్యాస్తేషాంమూర్ధన్యభూషాశ్శిరోమణయః- బాధావిబో
ధాభాధానభిజ్ఞాః- రాక్షసారామహాబలాః- తేప్రసిద్ధాః- హంతేతిహ

మకరగ్రామణీగ్రామణీడా గాధాగాధారరోధోవివరభువి
వల్గద్ధీవరౌఘావరౌఘా॥ ౨॥యథావా॥యుద్ధశ్రద్ధా సమిద్ధప్ర
థమవిగణనాసిద్ధమూర్ధన్యభూషాయోధాబాధావిబోధారఘు
ఘరణిభుజాభిన్నదోస్స్కంధబంధాః। లంకాలంకారభూతావి
విజవిజయినో రాక్షసా రాక్షసారాహంతాహంతామహాంత
స్సమరసమరసాఃప్రేషితాంప్రాపితాస్తే ॥ అహంతయాఅ
హంకారేణమహాంతః- అత్రప్రథమార్ధేఏకవర్ణావృత్తిః। తృ
తీయతురీయచరణయోర్ద్విత్రివర్ణావృత్తిః॥౩॥ తాత్పర్యమేవ

లాటానుప్రాసః

భిన్నంస్యాన్నతుశబ్దార్థయోర్భిదా।తయోర్యాపునరుక్తిస్స్యా
ల్లాటానుప్రాసఇష్యతే॥యథా॥ మందారోమందారస్సింధు
స్సింధుశ్చమేరురపిమేరుః। ఔదార్యేగాంభీర్యేధైర్యేచనరా
ఘవేణతేతుల్యాః ॥౪॥ యథావా॥దిక్పాలాదిక్పాలాభూపా

పే-శిష్టస్స్వయంవ్యాకృతం॥యోజయతి-అత్రేతి॥౩॥ అథశబ్దార్థపౌనరు
క్త్యమూలంలాటానుప్రాసంలక్షయతి-తాత్పర్యమితి॥ తాత్పర్యమేవభిన్న
మిత్యనేనపౌనరుక్త్యదోషనిరాసః-శబ్దార్థయోరభేదేత్యనేనయమకవ్యా
వృత్తిః - లాటజనోపలాలితోనుప్రాసోలాటానుప్రాసః ॥ ఉదాహరతి
మందారఇతి॥ అత్ర ద్వితీయమందారాదిశబ్దామందారత్వాదిధర్మవిశి
ష్టపరాస్సిగ్ధాపాదపకృష్టత్వరూపతాత్పర్యంప్రతిపాదయంతీతి లక్షణస
మన్వయః॥ ౪॥ తాత్పర్యభేదవిశదీకరణాయోదాహరణాంతరమాహ॥

దిక్పాలా ఇతి॥రావణేనిహతేసతి- దిక్పాలాఇంద్రాదయఃదిశఃపాలయంతీ తిదిక్పాలాఇత్యన్వర్థసంజ్ఞాజాతాఇతితాత్పర్యభేదః- ఏవంభూపాలాఇ త్యత్రాపిబోధ్యం॥౫॥ అథార్థపౌనరుక్త్యమూలాలంకారంలక్షయతి-పున రుక్తవదితి॥యత్రార్థఃపునరుక్తవదాభాతి - అన్వయవేళాయామన్యథాభ వతియదిసపునరుక్తవదాభాసోనామాలంకారః-అర్థాలంకారత్వేప్యన్యశ బ్దపౌనరుక్త్యాపేక్షిత్వాచ్ఛబ్దాలంకారప్రస్తావేలక్షణంకృతం-ఆమ్రేడితశబ్ద వత్పర్యాయశబ్దేష్వప్యర్థైకత్వసాదృశ్యాదౌపచారికంశబ్దపౌనరుక్త్యం బోధ్యం॥తత్రాద్యముదాహరతి-కృష్ణేతి॥చతురాణ్యాననానివచనానియస్య

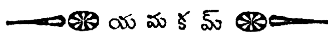
లాస్సాంప్రతంహిభూపాలాః । త్రైలోక్యహృదయశల్యేర

—— పునరుక్తవదాభాసః - ——

ఘుకులతిలకేనరావణేనిహతే॥౫॥ పునరుక్తవదాభాతియత్రా ర్థోనతుతత్వతః । పునరుక్తవదాభాసస్సనామాఖ్యాతగోద్వి ధా॥నామగోయథా॥కృష్ణాచ్యుతపురుషోత్తమచతురాననవా గధీశలోకేశ। సర్వజ్ఞేశ్వరశంకరరామశ్రీరామపాలయక్షో ణీం ॥ శ్రీఃరామాయస్యతస్యసంబుద్ధిః-శ్రీరామ॥౬॥యథా వా॥ భ్రమరాళిసదృశకేశోదాశరథిర్భాతిభువనజీవనదః।సా యకశరేష్వభిజ్ఞోహరిహయగంధర్వతురగముఖకలితః॥ ౭॥ ఆ ఖ్యాతగోయథా॥రాజతేద్రౌసుధాబ్ధౌచశ్రియమాహృత్యరాజ తే।రాజతేజోనిధేకీర్తిస్త్రైలోక్యేరఘురాజతే॥౮॥ఆవర్త్యతేర్థ భేదేనసస్వరావ్యంజనావళిః। యమాతదాస్యాద్యమకంబహు

తస్యసంబుద్ధిశ్చతురానన - అత్రపాదత్రయేప్యాదౌతత్తత్పదార్థపౌనరు క్త్యప్రతీతావ్రీరామపరత్వేనాన్యథాత్వాత్పునరుక్తవదాభాసత్వం॥౬॥ఉ దాహరణాంతరమాహ-భ్రమరేతి ॥ అత్రాపిపర్యాయపదప్రయోగేణప్ర థమంభాసమానస్యపౌనరుక్త్యస్యోక్తప్రకారేణాన్వయవేళాయామన్య థాపర్యవసానాత్పునరుక్తవదాభాసత్వం॥ ౭ ॥ద్వితీయముదాహరతి-రా జతఇతి- రాజతేఽద్రౌకైలాసేసుధాబ్ధౌక్షీరసింధౌచ- స్థితామితిశేషః-శ్రి యంశోభామాహృత్యస్వీకృత్యత్రైలోక్యేరాజతే - అత్రరాజతఇత్యా ఖ్యాతస్యావృత్తితఃపునరుక్తవదవభాసనాదాఖ్యాతగతత్వం ॥ ౮ ॥ యమ

కంలక్షయతి-ఆవర్త్యత ఇతి॥యదాయతే ఽ ఇత్యర్థః- ఆవర్త్యతే ఆవృత్తిరుః
క్రియతే॥ కావ్యాదర్శకావ్యప్రకాశాదిగ్రంథేషుయమకభేదాః ప్రపంః
తాః అస్మాభిస్తు విస్తరభయాన్నేహ ప్రతిపాద్యంత ఇత్యాశయేనాహ-త
త్రదిఙ్మాత్రమితి॥ఉదాహరతి॥ అర్థిన ఇతి॥ ప్రాప్తా అనేకపానాం ద్విపా
నాం రాజయః పఙ్క్తయో యైస్తే తథోక్తాః - ప్రత్యర్థిపక్షే-ప్రాప్తా అనేః
పరాజయా యేన స తథోక్తః- అత్ర యమ్యమానయోరుభయోరపి సార్థ
త్వం-సమరసమరస ఇత్యత్రైకస్య సార్థత్వమన్యస్యానర్థత్వం-దుహి
తరోహితరోపతమార్గణమిత్యత్ర ద్వయోరప్యనర్థత్వం - ఏవం సర్వత్ర

యమకమ్

ధాద్యంతమధ్యగం॥స్వరవ్యంజనసముదాయస్య సాదృశ్యేన గ్ర
థనే యమకం॥ తదాద్యంతమధ్యగతత్వేన పాదార్ధశ్లోకగతత్వే
న చ బహువిధం। తత్ర దిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే॥అర్థినో రామ
భవతః ప్రాప్తానేకపరాజయః॥ప్రత్యర్థీ చాభవద్యుద్ధే ప్రాప్తానే
కపరాజయః॥౯॥జనస్థానం వనే రామః ఖరదూషణవర్జితం। రా
జ్యం చ క్రేష్ఠితో రాజ్యే ఖరదూషణవర్జితం॥అత్ర రాజ్యపక్షే ఖరే
ణ్యత్ర రలయోరభేదాత్ ఖలాః పిశునాః। పూర్వశ్లోకే ప్రథమైకవ
చనబహువచనయోశ్శ్లేషః॥ ౧౦ ॥ దధత్సరామో యుధి భూరి
పౌరుషం చకార భూమేరధిభూరి పౌరుషం। విహాయ గోష్ఠీమిత
రాం రసాదరం వ్యధత్త తస్మిన్నితరాం రసాదరం॥ అత్ర పూర్వో
త్తరార్ధయోః షట్పదచరణానామావృత్తిః॥భూమేరధిభూరాః న

ప్రకారత్రయం యథాసంభవం ద్రష్టవ్యం ॥ ౯ ॥ ఇదమేవ భంగ్యంతరే
ణోదాహరతి- జనస్థానమితి॥ రామః వనే స్థితస్సన్ జనస్థానం ఖరదూషణవ
ర్జితం చక్రే-రాజ్యే స్థితస్సన్ రాజ్యం ఖరదూషణవర్జితం చక్రే - అత్ర జ్ఞే
యాంశం వివృణోతి-అత్రేతి - పూర్వోదాహరణే వై లక్షణ్యం దర్శయతి-
పూర్వశ్లోక ఇతి-అత్ర తు ద్వితీయైకవచనయోరితి భావః ॥౧౦॥ భేదాంతర
ముదాహరతి- దధదితి ॥అత్ర ప్రథమపాదద్వితీయార్ధస్య ద్వితీయపాద
ద్వితీయార్ధేయమనానేకం - తథా తృతీయపాదద్వితీయార్ధస్య చతుర్థ
పాదద్వితీయార్ధేన యమనాదేకమితి యమకద్వయస్యోదాహరణమిత్యా

శయేనాహ-అతే్రితి॥వ్యాకరోతి-భూమేరితి - అధిభూర్నాయకోనేతేత్య
మరః॥౧౧॥అథచిత్రాలంకారాణాంలలితత్వయిమస్యసంగ్రహకారికామాహ -
చక్రాదీతి- చక్రాదిబంధేషుతత్రతత్రవర్ణపౌనరుక్త్యసద్భావాత్పౌన
రుక్త్యమూలాలంకారానంతర్యం-తద్భేదాఇతి- నిషణ్ణంత్యాదీనాంవర్ణ
పౌనరుక్త్యాభావేపితన్నిషేధమూలత్వాచ్చిత్రాంతర్భావఇతిభావః-నన్వ
స్యశబ్దాలంకారత్వైవనయుజ్యతఇత్యాశంక్యసత్యమిత్యభ్యుపగమ్య సమా

యకః-భూరి మహత్-పౌరుషం-దధత్ సరామః-యుధిరిపౌ
రుషంచకార-రసాభూమిః-ఇతరాం శేషాదిస్థితిరూపాం గో
ష్ఠీంవిహాయ-అరంశీఘ్రం-రసాదనురాగాత్ - తస్మిన్నాదరం
నితరాంవ్యధత్తేతిసంబంధః ॥ ౧౧ ॥ చక్రాద్యాకారమాప

చిత్రాలంకారస్వరూపనిరూపణం

న్నావర్ణాశ్చిత్రముదాహృతం ॥ తద్భేదాఏవనిషణ్ణంత్యనిస్తాల
వ్యాదయోమతాః॥అత్రప్రథమాదిశబ్దేనగోమూత్రికాపద్మా
దయస్సంగృహీతాః । ద్వితీయాదిశబ్దేననిర్దంత్యనిరూష్మాంత
స్థాపికాదయః।ననుకథమస్యశబ్దాలంకారతా।చక్రాద్యాకార
తాయారేఖోపరేఖానిష్ఠత్వాత్।సత్యం।వర్ణానుమాపకరేఖా
నిష్ఠానామేవాకారాణామనుమేయనిష్ఠత్వాధ్యవసాయాదౌప
చారికీయంశబ్దాలంకారతావాచోయుక్తిరితివదామః॥తత్రచ

చక్రబంధః

క్రబంధోయథా॥దర్పాంధప్రసరాసురస్థిరమదప్రాణప్రహా
రిక్రియోవిష్ణుర్మన్మథమన్మథస్స్వరశివం భాను ర్వపాకృత్ప్ర
భాః । దత్తాంసూనృతగుర్వపద్ధరవిధస్ఫాతిఃప్రహేతిఃపరం ర

క్తే-వర్ణేతి-అయంభావః- కకారాద్యక్షరానుమాపకరేఖానాంచక్రప
బంధరేఖానాంచాభేదాభిమానేనచక్రాద్యాకారాణాంవర్ణానుమాపక
రేఖానిష్ఠత్వోపపత్తౌసత్యామనుమాపకానుమేయయోరభేదోపచారేణరే
ఖానుమేయవర్ణనిష్ఠత్వసంభావనాద్గౌణీయంశబ్దాలంకారతేతియాయుక్తిరో
యంవ్యవహారఇతి॥చక్రబంధముదాహరతి-దర్పేతి॥దర్పేణాంధాఅవివేకాః
ప్రసరాస్సంచారాయేషాంతేషామసురాణాంస్థిరమగంప్రాణంశక్తించప్ర

కర్ణేనహరతీతిప్రహారిణీతాదృశీక్రియాయస్యసతథోక్తః-మన్మథమన్మథసుందరః-భానుతుపాకృతోరివప్రకృష్టాభాఃకాంతిర్యస్యసతథోక్తః ష్టంస్వయంవ్యాకరోతి-భాన్వితి-అయంభాశ్శబ్దః-సప్రభాశబ్దఇతిభావః-ద్ధారస్తు॥బధ్యతేషడరంచక్రంప్రత్యరంతన్నవాక్షరం। త్రయాణాం పాదానాందశమంకర్ణికాక్షరం। ఆదితస్స్వస్వతుర్యాత్రైస్త్రయః దాశ్చతుర్థగాః।వర్ణాష్టష్ఠాంత్యదూరభ్యాసంవదంతేంతిమాక్షరైః। ద్వైద్వౌద్వౌవిసంవాదౌషడరేషుక్రమాద్భవేత్। చతుర్థైస్సప్తమైర్వ

ర్మ్యామేదయయావిరాధదమనోయోగీంద్రభావ్యశ్చిరం॥భానుతుపాకృత్ప్రభాఇతిసకారాంతప్రథమైకవచనం। సూనృతగుస్సత్యవాక్।విపద్ధరవిధాఆపన్నివర్తకప్రకారాప్పాతిస్స్మరణంయస్యేతివిగ్రహః।యోగీంద్రైర్ధ్యేయః।స్థిరశివంస్థాయిమంగళం। విరాధాసురహంతామేదత్తామిత్యన్వయః। అత్రతృతీయేపదేధర్మసూరికృతిః।షష్ఠేరామగుణనుతిః। అష్టమేరథపదబంధఇతిచప్రతీయతే। బవయోరభేదాత్। అత్రబంధానాముద్ధారక్రమావిస్తరభయాన్నలిఖ్యంతే॥౧౨॥గోమూ

—* గోమూత్రికాబంధః *—

త్రికాబంధోయథా॥ సురరాజమణీశ్యామస్స్థిరావరసుతాపతిః। విరరాజఘృణీరామస్సురాసురకృతానతిః॥ మణీశబ్దఈకారాంతః - స్థిరాభూమిః-ఘృణీదయావాన్॥౧౩॥నాగబంధ

—* నాగబంధః *—

స్త్వస్మాభిస్సూర్యశతకే బింబవర్ణనప్రస్తావే కథితః॥ బింబంధ్వాంతవ్యథాఽదం కనకధరశిరశ్చారిశోణమ్యదాత్తం పన్నా

ర్యర్ణసంకాశవర్ణ్యయోరితి॥ బంధస్థితవైచిత్రీందర్శయతి- అత్రేతి॥తత్తద్బంధలక్షణాన్యన్యతోగ్రాహ్యాణీత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥ ౧౨॥ గోమూత్రికాబంధముదాహరతి॥ సురరాజేతి॥స్పష్టం॥మణీశబ్దఇతి-ఇకారాంతత్వేబంధానుపయోగాదితిభావః॥ ౧౩ ॥ నాగబంధోదాహరణంగ్రంథాంతరస్థమపిస్వీయత్వాదత్రలిఖ్యతఇత్యాహ॥ నాగబంధస్త్వితి॥ఉదాహరతి- బింబమితి॥కనకధరస్యసువర్ణాచలస్యశిరసిశిఖరేచరతీతితథోక్తం

ణద్యుదాస్తంశోణప్రభం అర్చిషాంకదంబో యస్మింస్తత్తథోక్తం - ఆ
మయాధానకల్ప్యంరోగావాప్తిజన్యాం- క్షీణతాంకార్శ్యం-ఆరోగ్యం
భాస్కరాదిచ్ఛేదితిస్మరణాదితిభావః-ఉద్ధారస్తు॥ రేఖాభ్యాంచతురశ్రి
చతుష్కోష్ఠానికల్పయేత్ । రేఖాద్వయాంతరాళేస్యాద్యథాకోష్ఠగృ
హాష్టకం।విదిక్షుకుండలీకుర్యాత్తద్రేఖాగ్రైర్యథాక్రమం। దిగ్రేఖాగ్రా
ణిబాహ్యేనియోజయేద్ద్విక్రియేమిథః।ఏకత్రతుఫణాపుచ్ఛమేళనంకల్పయే
త్తథా।అంతరాణ్యత్తయోఃకుర్యాత్సందంశాస్స్యుర్యథామిథః। వర్ణావృత్తి
స్థలాన్యత్రకోష్ఠకోణానిషోడశ। సందంశానాంచతుర్ణాంచకంఠశ్చైత్యేక

ధిప్రేమసోమత్కుతదమురుముదఃకర్త్రృకవ్యూహహారి । శేము
ష్యాదాత్మదైత్యాధిపతుదతులకర్మా మయాధానకల్పాంక
స్యేహక్షీణతాముత్క్షిపతుపటుపరందైవమర్చిఃకదంబం॥ పద్మే
ష్వధికంప్రేమయస్యతత్తథా। కవ్యూహంజలవ్యూహంహర
తీతితత్తథా। దైత్యాధిపాన్తుదతీతితత్తథా। అతులంకర్మ
యస్యతత్తథా। కస్యసూర్యస్య। శిష్టంస్పష్టం ॥౧౪॥ అష్టద

పద్మబంధః

ళపద్మబంధస్తత్రైవాశ్వవర్ణనేకథితః॥ యాదానతాన్నర
క్తాతతిరినహారితాం జ్ఞాభినవ్యాస్తమాయా యామాస్తవ్యాన
భిజ్ఞానవతుమరకతగ్రామసశ్రీరజేయా। యాజ్ఞేరశ్రీసమ
గాన్యదరితతిరసక్తాసరచ్ఛాజరామా యారాజచ్ఛారసక్తా

వింశతిః।ఆవృత్తిర్యుగ్మవర్ణానాంనేతరేషామిహక్వచిత్ ।అరేషుశానదళ
బ్రహ్మవర్ణాఃపాదచతుష్కగాః।అవతేరన్నైఋతాదికుండలేష్వప్రదక్షి
ణం। యథైవంస్యాత్తథావర్ణాన్ఫణాతోవిన్యసేత్క్రమాత్। త్రింశదష్టా
వింశతిశ్చషడ్వింశతిరనుక్రమాత్ । వేష్టనత్రితయేవర్ణాస్సమాప్తిస్తుగ
ళాంతరే।సర్వమేతన్నిధాయాంతస్సంగృహీతంమహాత్మభిః॥ విదిక్స్థలే
కుండలితంస్వమంగంస్వైనత్రిరావేష్ట్యవిభంగిభంగం। తుప్త్వాగళేపుచ్ఛ
మహేస్స్థితస్యపాత్వఃఫణాతఃఫణిబంధఏషఇతి॥ ౧౪
అష్టదళపద్మబంధముదాహరతి-యేతి॥యాతతిఃఆజేర్యుద్ధాత్ -అజేయాజే
తుమశక్యా-అసక్తాఅప్రతిబద్ధా-అఘునదుఃఖేనముక్తాసంతతగమనేవ్యగ్ర

మిత్యర్థః-దుఃఖైనోవ్యసనేవ్యఘమిత్యమరః - ఉద్గారస్తు॥కర్ణికాదిలిఖే
న్నౌః క్రమాద్దియువిదియుచ। సకర్ణికాంతస్తదియువిదియుతువికర్ణికాన్
ప్రవేశనిర్గమాభ్యాంచదియు తేస్యుశ్చతుర్దశ। వ్యవధానేనతానాద్యేద
న్యత్రత్వనంతరానితి॥౧౫॥షోడశదళపద్మబంధముదాహరతి- మలీమసేతి
మనామ ధ్యాయేమ॥౧౬॥మురజబంధముదాహరతి-రామేతి-స్పష్టం॥౧౭

నిశమియమఘముక్తారణతా/సదాయా ॥ అత్రయేతి ప్రతివిశే
షణాంసంబధ్యతే। జ్ఞాభినవ్యా - జ్ఞైర్విద్వద్భిరభినవ్యాఅభి
ష్టౌతుమర్హా । అస్తమాయా-అస్తానిరస్తామాయాః పరకీయా
యయాసాతథోక్తా।మాస్తవ్యాశ్రీస్తుత్యా । యదరితతిర్యద్రి
పుపఙ్క్తిః-అశ్రీసమగ్రా అశివపూర్ణా-భవతీతిశేషః।రాజచ్చా
రసక్తాలలితగతిపరా-అఘముక్తాచఅసరదిత్యన్వయః । ఇనహ
రితాంసూర్యాశ్వానాం తతిఃపఙ్క్తిరనభిజ్ఞాన్మందానవత్వి
త్యన్వయః।శిష్టంస్పష్టం ॥ ౧౫ ॥ షోడశదళపద్మబంధోయథా॥
మలీమసమతింమర్త్యమవమత్యమహామతిమ్।మనామరామమ
మలంమహోమయమనామయం॥౧౬॥ మురజబంధోయథా॥

—* మురజబంధః -*—

రామభాసురభావర్ణ్యంనామభాతిస్వభావతః । తవభాస్వర
భావస్థందేవభాసురభావద॥ భాసురభాభిర్నిర్మలజ్ఞానైర్వ
ర్ణ్యంభాస్వరభావేషుశుద్ధమనస్సుతిష్ఠతీతి భాస్వరభావ
స్థం.ముముక్షుభిఃస్మర్యమాణమిత్యర్థః- భాసురభావద తేజ
స్విత్వప్రద-శిష్టంస్పష్టం ॥ ౧౭ ॥ క్షురికాబంధోయథా॥హా

—* క్షురికాబంధః *—

రహీరవరస్తంభాభూరిభూభాగభోగభా । భాసతేవిభురామే
శశమేరాభువితేసభా॥శమేరా శాంతైర్యుష్మిః- సంసారసం

క్షురికాబంధముదాహరతి-హారేతి॥హా-ఈశ- హారవదతిధవళాఃహీరవర
స్తంభాయస్యాంసా - భూరయోభూభాగభోగాశ్చభాఃప్రకాశాశ్చయ
స్యాంసాతథోక్తా-విభుర్భీరామానోహారాఃరామఃపరశౌ జామదగ్న్యేహ
రిరాఘవయోశ్చనా। సితాసితమనోజ్ఞేష్వితిరత్నమాలా- అత్రతృతీయ

ాదవివప్రతీపోచ్చారణేచతుర్థపాదోభవతీత్యాశయేనాహ - అత్రేతి॥
౧౮॥పాదార్ధభ్రమకచిత్రముదాహరతి-శోధీతి-వ్యాకరోతి-శోధయితుమి

తాపనివర్తకభూమిరిత్యర్థః అతో౽త్రోత్తరార్థేపాదభ్రమకం ॥
౧౮॥ పాదార్ధభ్రమకం యథా॥ శోధీసోమమసోధీశోధీరసార
రసారధీః। సోభావనానావభాసోమమతోననతోమమ ॥ శోధ
యితుంపావయితుంశీలమస్యాస్తీతిశోధీ-భక్తపావనఇత్యర్థః ।
సోమేనమస్యతఇతిసోమమసః-శివేనపరిచ్ఛిన్నఇత్యర్థః-మసపరి
మాణఇతిధాతుః। ధీరసారః-పండితశ్రేష్ఠః- రసారధీస్సరసశే
ముషీకః- రలయోరభేదాత్- పశ్చాద్విశేషణసమాసః-అభా
వనయాఅసమాధినానావభాసోనవ్యక్త ఇత్యభావనానావభా
సః- ధ్యానైకగమ్యఇత్యర్థః- మమతయామమకారేణఊనైః
శూన్యైర్నతః - సరామోమమాధీశస్స్వామీ-యద్వాధియి
బుద్ధౌశేతఇతివా ధియఈశఇతివాధీశః- బుద్ధిప్రవర్తకఇత్య

—* సర్వతోభద్రబంధః *—

ర్థః॥ ౧౯॥ సర్వతోభద్రబంధోయథా॥ శోధీసోమమసోధీ
శోధీవిభామమభావిధీ । సోభావనానావభాసోమమనామమ
నామమ॥ధియావిభాతీతిధీవిభామాతాదృశీమాలక్ష్మీర్యస్యసఃధీ
విభామమః- భాసోవిధోవ్యాప్తిర్భావిధఃప్రతాపవ్యాప్తిరిత్య
ర్థః- విధశ్విధావితికవికల్పద్రుమోక్తోధాతుః - తస్మాన్మత్వ
ర్థీకప్రత్యయః- సోస్యాస్తీతిభావిధీ- ధీవిభామమశ్చాసౌభావి
ధీచేతివిశేషణసమాసః- ధీవిభామమభావిధీ- మంత్రశక్త్యార్జి
తసంపత్తిరుద్దీపితప్రతాపవ్యాప్తిశ్చేత్యర్థః-విభామేత్యత్ర
తతోమనిరిత్యాదినామనిప్రత్యయః అమమనామమనాః-అమ
మానాంనిర్మమాణాం నామేమనమస్కారేషు మనోయస్య
సః - తథా-భక్తప్రణామాసక్తఇత్యర్థః । శేషంవ్యాఖ్యా
తం। అత్రచతుర్థపాదేద్వ్యక్షరత్వమభ్యుచ్చయః॥ ౨౦ ॥ఖ

తి॥౧౯॥సర్వతోభద్రబంధముదాహరతి-శోధీతి॥వ్యాకరోతి - ధియేతి॥౨౦
ఖడ్గబంధముదాహరతి-శ్యామమితి॥శ్యామంనీలవర్ణం- భీమోభయంకరో

భూమాఅతిశయోయస్యతత్ - సారసస్యపద్మస్యదాస్యదందాసత్వప్ర
మాస్యంముఖంయస్యతత్ -ఆశ్రయత్సదయాయస్యతత్ - ఆశ్రయంతీ
యాయత్తదితివా-యంతృజగన్నియంతృ - మంత్రితంనిఖిలలోకధ్యాత,
త్రిలోచనస్యశస్యంస్తుత్యం-ధామతేజః-వయమంజసాశీఘ్రమామనా:
ధ్యాస్మేవ - అత్రభీమభూమధామేతిసామస్త్యేనవిశేషణతయారామన
మేతివిశేష్యతయాచ యోజయిత్వారామనామేత్యత్రశ్రీరామమితి స
జ్ఞాసంజ్ఞినోరభేదోపచారాత్తథోక్తిరితిచకశ్చిద్వ్యాచఖ్యౌ॥ ౨౧॥ హలబం
ధముదాహరతి-వితథేతి॥ వితథేతరనారాచ అమోఘబాణ- హేరఘుపతే.
త్వం-నవిద్యతేభ్రమోయస్యసఃఅభ్రమః-భ్రాంతింనివారయంత్సన్ - అ

—* ఖడ్గ హల చాప గుచ్ఛ మత్స్య బంధాః, *—

డ్గబంధో యథా॥ శ్యామమామవామభీమ భూమధామధీమయం
యంత్రితాసురాసు రామనామరాజదోజసా। సారసస్యదా
స్యదాస్యమాశ్రయద్దయంవయంయంతృమంత్రితంత్రిలోచ
నస్యశస్యమంజసా॥ ౨౧॥ హలబంధో యథా॥ వితథేతరనా
రాచ చరానారతమభ్రమః। మన్మానసేరఘువతేధీరసారరసా
రధీః॥ అభ్రమోభ్రాంతిరహితః॥ ౨౨॥ చాపబంధో యథా॥ సీ
తాపతియశోలేశోజిత్వాదిత్యుత్థితోష్టసు। కుందచందనసీహారసీ
రపాణిద్యుపాదపాన్॥ ౨౩॥ గుచ్ఛబంధో యథా॥ హారహీర
హారస్ఫూర్తిమూర్తికీర్తిపురస్సర। చరవీరవరక్రూరదానవా
నవనక్రమ॥ ౨౪॥ మత్స్యబంధో యథా॥ రాఘవాగ్నిభిర్యాభి

చంచలస్సన్నితియావత్ - అభ్రమోభ్రాంతిరహితఇత్యత్రాప్యయమే
వార్థః - అనారతంసతతం-మన్మానసేచర ॥ ౨౨ ॥ చాపబంధముదా
హరతి-సీతాపతీతి-స్పష్టం॥ ౨౩॥ గుచ్ఛబంధముదాహరతి- హారేతి ॥ హార
హీరహారాణాంస్ఫూర్తిరివమూర్తిర్యస్యాస్సాతథోక్తా-తద్వదతిధవళేత్య
ర్థః-తాదృశీయాకీర్తిఃసాపురస్సరాయస్యతస్యసంబుద్ధిః- హారహీరహా
రస్ఫూర్తిమూర్తికీర్తిపురస్సర- క్రూరాయేదానవాస్తేషాం - యద్వా -
క్రూరాణాంచదానవానాంచ అనవనంసంహారఃవక్రమో యస్యతస్య
సంబుద్ధిః- హేవీరవర-చర సర్వోత్కర్షేణవర్తస్వ॥ ౨౪॥ మత్స్యబంధము

దాహరతి-రాఘవేతి॥భిన్నాపలాయితా-సింధుబంధుంసముద్రం- జీవనం-జలంప్రాణధారణంచ ॥౨౫॥ అథసంగ్రహకారికోత్తరార్థానుసారేణో దాహర్తుమాహ-ఏకాచ్ఛమితి ॥ ఓష్ఠయోర్భవాఓష్ఠ్యాః ఉపూపధ్మానీయాఓదౌతౌవకారశ్చేత్యేతే-తేనిర్గతాయస్మాత్తత్ - ఉపూపధ్మానీయానామోష్ఠౌ-ఓదౌతోఃకంఠోష్ఠం-వకారస్యదంతోష్ఠమితివైయాకరణాః॥ఉదాహరతి ॥ అఘేతి- అఘహరణౌచరణౌయస్యతస్యసంబుద్ధిః - రణచణయుద్ధసమర్థ - దశగళస్యరావణస్య గళాఏవగహనమరణ్యంతస్యదహనభూతాస్సరళశరాస్సాధారణబాణాయస్యతస్యసంబుద్ధిః - అతరళాస్థిరచిత్తాయేనతాభక్తాస్తేషురతవత్సల-జయసర్వోత్కర్షేణవర్తస్వ॥౨౬॥

న్నాసింధుబంధుమవిందత। తదప్యజీవనవతీపరవీరచమూరభూ

నిరోష్ఠ్య నిస్తాలవ్యాది చిత్రాలంకారభేదాః

త్ ॥ ౨౫ ॥ ఏకాచ్ఛంసర్వలఘునిరోష్ఠ్యంచయథా॥అఘహరణచరణరణచణదశగళగళగహనదహనసరళశర । అతరళనతరతనయజయజయదశరథతనయజలజదళనయన ॥ ౨౬ ॥ నిస్తాలవ్యంయథా ॥ వసుధానగ్నంకరణాఖండసకోదండకాండధరపాణౌ। గౌతమసుభగంకరణాచ్ఛుతపదరేణౌమనోస్తుపురుషమణౌ ॥ ౨౭ ॥ నిఃషాంత్యంయథా॥పృథ్వీపుత్రీశితుర్యాత్రీశ్శ్రుతిస్మృతినిధిశ్శుచిః। నిరీతిర్వ్యధినిర్భీతిర్విష్ణుశ్శాలివిభూతిధృత్ ॥ ౨౮ ॥ నిర్దంత్యంనిర్యామ్యర్ధన్యంనిరంతస్థంనిరూష్మకం

నిస్తాలవ్యమితి ॥ తాలునిభవాస్తాలవ్యాఇచుయశాః - ఇచుయశానాంతాల్వితియుక్తత్వాత్ - నిర్గతాస్తాలవ్యాయస్మాత్తత్॥ఉదాహరతి॥వసుధేతి॥వసుధాయానగ్నంకరణాఃఅంబరభూతాగ్నవాపహరణేననగ్నత్వాపాదకాః - అఖండాఅమోఘాస్సకోదండాశ్చయేకాండాబాణాస్తాన్ధరతఇతితథోక్తౌతాదృశౌపాణీయస్యతస్మిన్-గౌతమస్యసుభగంకరణాఃఅహల్యాశాపమోచనేనసౌభాగ్యసంపాదకాఅచ్యుతాశ్చపదరేణవఃపాదపంకజరజఃకణాయస్యతస్మిన్॥౨౭॥నిఃషాంత్యమితి॥విసర్జనీయవ్యతిరిక్తకంఠ్యశూన్యమిత్యర్థః॥ఉదాహరతి-పృథ్వీతి॥ శ్రుతీనాంస్మృతీనాంచనిధిఃతత్ప్రతిపాదితేత్యర్థః-నిరీతిః-ఈతిబాధాపరిహారిణీ- విష్ణుశ్శాలిసస్యవిభూతిమంశం

ధరతీతితథోక్తా-హరిహరాత్మికేత్యర్థః-భవతీతిశేషః॥౨౮॥ నిర్దంత్యమిః
శితులసానాందంతాః- ఋటురషాణాంమూర్ధా-యరలవాఅంతస్థాః
శషసహాఊష్మాణః-దంత్యాదిరహితంచిత్రముదాహరతి-కేకీతి॥ కేకినః
లాపఇవకచాయస్యాస్సా-కుంభినఇవగమోగమనంయస్యాస్సా - ఖగాం
స్యశ్రీరామరూపిణోగరుడధ్వజస్యాంకభాగఉత్సంగప్రదేశఏవ పంకజ
గచ్ఛతిపాప్నోతీతితథోక్తా-కాప్యనిర్వాచ్యా-కాపికాచిత్ - కామాజ్ఞా
సౌందర్యాతిశయెన శ్రీరామ వశీకరణాత్సితాయాః కామాజ్ఞాత్వవ్యః

చయథా॥ కేకికచాకోకకుచామంజుభుజాకాపికాపికామాజ్ఞా।
కంజముఖీకుంభిగమాబభౌఖగాంకాంకభాగపంకజగా ॥౨౯॥

ద్వ్యక్షరైకాక్షరాదయః

ద్వ్యక్షరంయథా ॥ నానాదానాని దీనానాం దదానోనంద
నందనః । నదీననందనీనందీనుదేదేనోదినేదినే ॥ ౩౦ ॥ ఏకా
క్షరంయథా ॥ కోకీకంకీకోకకంకకకాకాకోకుకాకికా । కో
కాంకకాంకాంకికాకుఃకాకు కేకాంక కేకికా ॥ కోకీనాంచక్ర
వాకీనాం-కంకీనాం- కోకకంకానాం- కకాకానాంజలకాకా
నాంచ-ఓకః ఆశ్రయభూతా - ఇదంకోకాదిగ్రహణంహంసా
దీనామప్యుపలక్షణం-పునఃకథంభూతా।అకుకాకికా - కుకాః
కుత్సితవాయవః- తత్ప్రతమకందుఃఖంకుకాకం-తద్యస్యాం
నాస్తిసాఅకుకాకా। తతస్వార్థేకప్రత్యయః-ప్రత్యయస్థా
దిత్యాదినాకాత్పూర్వస్యేకారః- అకుకాకికా - హృదయా
నందనగంధవాహస్పందనవతీత్యర్థః॥కోకాంకకాంకా- కస్యా
ర్యః - ఓశ్యంభోః-కంశిరః- కశ్చఉకంచకొకేతాభ్యాంకొకా

దేశః - బభౌభాతిస్మ ॥౨౯॥ ద్వ్యక్షరముదాహరతి-నానేతి॥నదీననందనీం
క్షీరాబ్ధితనయాంశ్రీదేవీంనందయతిప్రీణయతీతితథోక్తః - నందనందనః
శ్రీకృష్ణః- శ్రీరామశ్రీకృష్ణయోర్భేదేపి-సంభవామియుగేయుగఇత్యుక్త
త్వేనాంశినోహరేరేకత్వాదంశభూతయోస్తయోరప్యేకత్వమిత్యభేదఇ
త్యాశయః-ఏనఃభక్తనిష్ఠందురితందుఃఖంవానుదేత్ పరిహరేత్॥ ౩౦ ॥ఏ
కాక్షరముదాహరతి॥కోకీతి॥ ఉకారఃక్షత్రియెనేత్రేహరమాలౌహరేహ

గావితిరత్నమాలా ॥౩౧॥ అక్షరపౌనరుక్త్యప్రస్తావాద్యమకభేదముదా
హరతి-సర్వశ్లోకయమకంయథేతి॥అత్రప్రథమపాదస్యపాదత్రయేపియ
ఽనాత్పాదచతుష్టయైక్యప్రయుక్తసర్వశ్లోకయమకత్వమితిబోధ్యం ॥ స

ఖ్యాంసకాశాదంకంనిర్గళితం-అంకగతిలక్షణయోరితిధాతుః క
వికల్పద్రుమకారేణోక్తో ద్రష్టవ్యః। తథావిధంకంజలంగంగా
యమునాత్మకంఅంకశ్చిహ్నం యస్యాస్సాకాంకకాంకా ।
కాకుకేకాంకకేకికా।కాకవశ్శోకభీత్యాదికృతాధ్వనివికారాః।
తైస్తద్యుక్తాధ్వనయోలక్ష్యంతే - తాశ్చ కేకాశ్చఅంకాయే
షాంతే కేకినోయస్యాస్సా-తతఃకప్రత్యయాదిపూర్వవత్-కా
కుకేకాంకకేకికా । ఏవంవిధాకాచిత్కుటః పృథివీ - అంకి అగ
మి । అత్రరామేణేతిప్రకరణాల్లభ్యతే ॥ ౩౧ ॥ సర్వశ్లోక
యమకంయథా॥ సంసారసంపన్నతమోహితేషుసంసారసం
పన్నతమోహితేషు । ససారసంపన్నతమోహితేషుససార
సంపన్నతమోహితేషు ॥ పన్నతమః పదోః పాదయోర్నతా
మాలక్ష్మీర్యస్యసః పన్నతమః-లక్ష్మీసేవితపాదఇత్యర్థః। స
రామః। ససారసంపన్నతమోహితేషు । ససారయాసబల
యాసంపదాకరితురగాదిసంపత్త్యానతాఉత్కటాః మోహి
తామోహంప్రాపితాః శారీరబాహ్యబలాభ్యాముద్ధతామ
దాంధాశ్చేత్యర్థః-తేషు - తథా - ససారసంపన్నతమో
హితేషు। ససారతమైస్సత్త్వవత్తమైస్సంపన్నతమైఃప్రభూ
తతమైశ్చపురుషాంతరైరూహితాస్తర్కితా శ్లాఘ్యమానా
ఇత్యర్థః-తేషు-తథా- సంపన్నతమోహితేషు । సంపన్నం
సంపూర్ణంతమస్తమోగుణోయేషాంతే సంపన్నతమసః
తేహితాయేషాంతే-తేభ్యోహితాఇతివా - తేష్వహితేషుశ
త్రుషు। సారసం-అరసంరాగాభావః తేనసహితంసరోషం

హారేతి॥సః-సారసం-పన్నతమః-అహితేషు - సంసారసంపన్నతమోహి
తేషు-ససారసంపన్నతమోహితేషు-ససార-సంపన్నతమోహితేషు- ఏ
వంపదవిభాగః -,నతాఉత్కటాఇత్యత్రవిపరీతలక్షణా ॥ ఏవంవిధానవి

తాన్యంతరాణియథాసంభవమూహ్యానీతినిగమయతి - ఏవమితి ॥ ౩౨ ॥
ఇతీత్యాది ॥ ....*

యథాతథాససారశ్శత్రూన్జేతుంయయావిత్యర్థః । ఏవమ
న్యేపిశబ్దాలంకారభేదాద్రష్టవ్యాః॥ ౩౨॥ ....*

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్రహరితగోత్రవతంస వారాణసీ
వంశపద్మాకరప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమాణపారావా
రపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయపర్వతనాథసూరిసూనునా
శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారిజాతేననిర్మలాచారపూ
తేనచతుర్దశవిద్యావిభూషణవతా శ్రీధర్మసంఖ్యావతా విర
చితే శ్రీమద్రఘుకులతిలకయశోఘనసారసురభితే సాహిత్యర
త్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రే శబ్దాలంకారనిరూపణం నామ
షష్ఠస్తరంగః ॥ ....*

ఆస్థామందిర మిందిరా...విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః ॥
ధర్మాన్తర్వాణివర్యస్త్రిభువనవిదితే వారణాశ్యన్వయేయస్సం
జాతఃపర్వతేశాచ్ఛుభగుణగణభూర్యల్లమాంబాసుగర్భే। కా
వ్యాలంకారకృష్ణస్తుతిరవిశతకోన్నాటకాదిప్రణేతుస్తస్యాలం
కారశాస్త్రే రఘుపతివిభుకేషష్ఠఉచ్చైస్తరంగః॥.........*

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యానే
మందరాఖ్యానే షష్ఠఃప్రస్థః,

శ్రీరామార్పణమస్తు.

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

అర్థాలంకారతరంగప్రారంభః - ౭

అథార్థాలంకారనిరూపణం ప్రతిజానన్నాదావుపమాం నిరూపయతి - అథేతి ॥ అథశబ్దాలంకారనిరూపణానంతరం - సాధర్మ్యమితి ॥ ననూపమాసామాన్యలక్షణమనుక్త్వా తద్విశేషలక్షణప్రణయనమనుపపన్నమిత్యాశంక్య సర్వత్రవిశేషలక్షణైరేవ తత్ప్రయోజననిష్పత్తేస్సామాన్యలక్షణానామనుక్తిరిత్యాహ-పష్వితి ॥ సజాతీయేభ్యో విజాతీయేభ్యశ్చవ్యావృత్తేర్వ్యవహారస్యచసిద్ధేః- అయంభావః - సంయోగవృత్త్యారసోపస్కారకత్వమలంకారసామాన్యలక్షణమితి సర్వసామా

అథార్థాలంకారాన్నిరూపయిష్యన్నాదావుపమాంలక్షయతి॥

ఉపమాలంకారః -

సాధర్మ్యంలోకసిద్ధేనభిన్నేనకవిసమ్మతం। యదైకవాక్యవాచ్యంస్యాత్ప్రకృతస్యతదోపమా॥పష్వశబ్దాలంకారేషుచప్రాతిస్వికలక్షణైరేవ సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తివ్యవహారసిద్ధేర్నసామాన్యలక్షణాపేక్షేతివిశేషలక్షణానామేవోక్తిః। ఇహకేచిదుత్ప్రేక్షాదయోలంకారాఅధ్యవసాయమూలాః। విభావనాదయోవిరోధమూలాః। పరిసంఖ్యాదయో న్యాయమూ

న్యలక్షణస్య ప్రాగుక్తత్వాత్తద్విశేషలక్షణైరేవ లక్షణప్రయోజనభూతయోర్వ్యావృత్తివ్యవహారయో స్సిద్ధత్వాచ్చోపమాసామాన్యలక్షణ ముత్ప్రేక్షాసామాన్య లక్షణమిత్యాద్యవాంతర సామాన్యలక్షణాపేక్షానాస్తీతి। ఉపమాయాఃప్రాగ్నిరూపణేనిమిత్తంప్రదర్శయితుంపేటికాఃప్రతిపాదయతి-ఇహేత్యాదినా॥ఉత్ప్రేక్షాదయఇతి- అతిశయోక్తిరాదిశబ్దార్థః-విభావనాదయఇతి- విశేషోక్తివిషమవిచిత్రాసంగత్యన్యోన్యవ్యాఘాతాతద్గుణభావికవిశేషాఆదిశబ్దార్థః - పరిసంఖ్యాదయఇతి -

యథాసంఖ్యార్థాపత్తివికల్పసముచ్చయా ఆదిశబ్దార్థాః- న్యాయమూలా వాక్యన్యాయమూలా ఇత్యర్థః-పరివృత్త్యాదయ ఇతి-ప్రత్యనీకతద్గుణసమాధిసమస్వభావోక్త్యుదాత్తవినోక్తయ ఆదిశబ్దార్థః - కావ్యలింగాదయ ఇతి-అనుమానార్థాంతరన్యాసావాదిశబ్దార్థః - కారణమాలాదయ ఇతి - ఏకావలీమాలాదీపకసారా ఆదిశబ్దార్థః-వ్యాజోక్త్యాదయ ఇతి - వక్రోక్తిమీలనే ఆదిశబ్దార్థః-పరికరాదయ ఇతి-సమాసోక్తిరాదిశబ్దార్థః - వ్యతిరేకాదయ ఇతి-దీపకతుల్యయోగితానిదర్శనాదృష్టాంతప్రతివస్తూపమాసహోక్తిప్రతీపాలంకారా ఆదిశబ్దార్థః - రూపకాదయ ఇతి- పరిణామసందేహభ్రాంతిమదుల్లేఖాపహ్నవా ఆదిశబ్దార్థః-ఉపమాదయ ఇతి- అనన్వయోప

లాః॥ పరివృత్త్యాదయో లోకవ్యవహారమూలాః । తర్కన్యాయమూలాః కావ్యలింగాదయః । శృంఖలావైచిత్ర్యమూలాః కారణమాలాదయః। అపహ్నవమూలా వ్యాజోక్త్యాదయః । విశేషణవైచిత్ర్యమూలాః పరికరాదయః। సాధర్మ్యమూలా ఉపమాదయః । తత్సాధర్మ్యం త్రివిధం। భేదప్రధానమభేదప్రధానం భేదాభేదప్రధానం చేతి। తత్ర భేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భా వ్యతిరేకాదయః-అభేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భా రూపకాదయః-భేదాభేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భాస్తూపమాదయః। అత ఏవోపమామూలస్య సాధర్మ్యస్య బహువ్యాపిత్వాద్భేదాభేదోభయప్రధానత్వాచ్చోపమాయాః ప్రాఙ్నిరూపణం । జిజ్ఞాసాసంగత్యోత్తరత్ర పేటికాసంగత్యుల్లంఘనం న దోషమావహతి విధౌ

మేయోపమాస్మరణాన్యాదిశబ్దార్థః - ఉపమాయాః ప్రాఙ్నిరూపణే నిమిత్తమాహ-అత ఏవేతి-అస్యైవ వివరణముపమామూలస్యేత్యాది హేతుద్వయం॥ ననూత్తరత్రోక్తపేటికాసంగత్యుల్లంఘనేన తత్తదలంకారనిరూపణమనుపపన్నం స్యాదిత్యాశంక్యాహ-జిజ్ఞాసేతి-కుత ఇత్యత ఆహ- విధావితి-అయం భావః - పేటికాసంగత్యా నిరూపణే త్వేకపేటికాగతాన్నిఖిలాలంకారాన్నిరూప్య తతః పేటికాంతరగతానాం నిరూపణమాకాంక్షాభావాద్గౌరవావహమితి జిజ్ఞాసాసంగతేస్సర్వత్ర జాగరూకత్వాత్తయైవ తత్తల్లక్షణవిశేషణవ్యావర్త్యత్వాదివశాన్నిరూపణే లాఘవమితి చ - ఏవం

సర్వత్ర సంగతిం ప్రతిపాద్యానుషంగాధ్యాహారాదిభిరవశిష్టమంశం పూరయన్నుపమాలక్షణం వ్యాచష్టే-ప్రకృతస్యేతి॥ తత్తద్విశేషణప్రయోజనాన్యాహ-అతేఽత్యాదినా- వ్యవచ్ఛిద్యతే వ్యావర్త్యతే ॥ కుత ఇత్యత ఆహ-తత్రేతి-తతోఽత్ప్రేక్షాయాం- అయం భావః - ఉపమానస్య ప్రసిద్ధత్వాప్రసిద్ధత్వాభ్యాముపమోత్ప్రేక్షయోర్భేదాభ్యుపగమాదుత్ప్రేక్షాయామప్రసిద్ధస్యాప్యుపమానత్వసంభవేన తస్య కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వమి

లాఘవాదితి॥ ప్రకృతస్య వదనాదేస్తతోఽభిన్నేన రాకాసుధాకరాదినా లోకప్రసిద్ధేన చైకవాక్యప్రతిపాద్యం కవిసమయసమ్మతం కాంతిమత్త్వాదిభిర్యత్సాధర్మ్యం సమానధర్మసంబంధస్సోపమా । అత్ర లోకసిద్ధపదేనోత్ప్రేక్షా వ్యవచ్ఛిద్యతే। తత్రోపమానస్య కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వాత్ ।భిన్నపదేనానన్వయాలంకారనిరాసః। తత్రైకస్యైవోపమానోపమేయభావాలింగితత్వాత్ । వాచ్యమిత్యనేన గమ్యౌపమ్యరూపకాదివ్యవచ్ఛేదః । కవిసమ్మతమిత్యనేన కుముదమివ వదనం కారణమివ కార్యమిత్యాదీనాం హీనోపమాదీనాం చ నిరాసః । నహి తతోఽపమానోపమేయభావః కవిసమ్మతః । న చ కార్యకారణయోస్సాధర్మ్యమేవ నాస్తీతి శంకనీయం - కారణగుణా హి కార్యగుణానారభంత ఇతి న్యాయేన తత్రాపి సాధర్మ్యస్య సంభవాత్ । తచ్చ సాధర్మ్యం కవిసమ్మతైరేవ కాంతిమత్త్వాదిభిస్స్వీకరణీయం॥ అభిధేయతయా విభాతి కాంతే వదనం తే శరదీవ శుభ్రభానుః। అపి సుందరి చంద్రికేవ ధత్తే దరహాసస్తవ సత్తయా ప్రకర్షం ఇత్యాదావుపమానోపమేయభావో న సహృదయహృదయాహ్లా

ది। వాచ్యపదవ్యావర్త్యమాహ- గమ్యేతి- గమ్యౌపమ్యాశ్చ తే రూపకాదయశ్చ తేషాం వ్యవచ్ఛేదో నిరాసః-సందేహభ్రాంతిమదుల్లేఖాపహ్నవతుల్యయోగితాదీపకప్రతివస్తూపమాదృష్టాంత సహోక్తివ్యతిరేక నిదర్శనా ఆదిశబ్దార్థాః-కవిసమ్మతమితి-హీనోపమాదీనామిత్యత్రాధికోపమాదయ ఆదిశబ్దార్థాః- కవిసమ్మతసాధర్మ్యవిశదీకరణాయ తదసమ్మతముదాహరతి॥ అభిధేయతయేతి॥ స్పష్టం॥ అతోఽపమానోపమేయయోశ్చంద్రవద

నయోరభిధేయత్వరూపశ్చంద్రికామంద హాసయోస్సత్తారూపశ్చ సాధా
రణధర్మోనసహృదయహృదయాహ్లాదాయ-అభిధేయత్వస్యఘటపటాదిప
దార్థవృత్తిత్వాత్సత్తాయాద్రవ్యాదితికనిష్ఠత్వాచ్చ॥ననుతస్యశ్లిష్టపదేన
స్వీకారేశ్లేషశంకాస్యాదిత్యతాహ- శ్లిష్టోపాదానేపీతి-కుతఇత్యతఆహ
స్వతఇతి॥ఏకత్వధీపథపాంథయోః-ఏకత్వజ్ఞానవిషయయోరిత్యర్థః- ఉభ
యానుగతఉపమానోపమేయానుగతః-సచాసౌధర్మశ్చ-తత్త్వేన౧. ఏవ
ముపమాయాస్స్వరూపముక్త్వావిభాగమాహ - తామితి-పూర్ణామాహ

దాయ । ఏకవాక్యవాచ్య మిత్యనేనోపమేయోపమాలంకార
వ్యావృత్తిః। తస్యావాక్యద్వయగోచరత్వాత్।తస్మైచ్చకేనైవ
శ్లిష్టేనాశ్లిష్టేనవాపదేనోపాదేయం । శ్లిష్టోపాదానేపినశ్లిష్ట
శంకాతంకః । స్వతోభిన్నయోరపిధర్మయోః శ్లిష్టపదోపా
దానేన భేదేనస్యభేదరూపాతిశయోక్తి లాభాదేకత్వధీపథ
పాంథయో రుభయానుగతైక ధర్మత్వే నాంగీకృత త్వా
త్ । తథాచైతాదృశస్థలే శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్య
నుప్రాణితోపమేత్యుచ్యతే ౧, తాంవిభజతే॥పూర్ణాలుప్తా
ప్రకారాభ్యాంసాతావద్ద్విధాభవేత్ ॥ ఉపమానోపమేయ
సాధారణధర్మోపమాప్రతిపాదకానాంచతుర్ణాంప్రయోగే
పూర్ణా । ఏతేషామేకద్విత్రిలోపేలుప్తా॥ పూర్ణాంవిభజతే ॥
శ్రౌత్యార్థీతిద్విధాపూర్ణా॥సాదృశ్యవాచకయథేవ
వావతీనాంప్రయోగేశ్రౌతీ। ధర్మివ్యవధానేనతత్ప్రతిపాదకా
నాంనిభసంకాశాదిపదానాంప్రయోగేఆర్థీ। అన్యత్వర్థచైతేసం

ఉపమానేతి -ఉపమీయతేసదృశీక్రియతేయేనోత్కృష్టగుణేనతదుపమానం
చంద్రాది-ఉపమీయతేయదపకృష్టగుణంతదుపమేయంముఖాది - సాధార
ణోధర్మోగుణఃక్రియావా- ఉపమాప్రతిపాదకాయథేవాదయః - ఏతే
షాంప్రయోగే॥లుప్తామాహ-ఏతేషామితి - లోపశ్చాస్త్రియస్స్వరసిక
శ్చ॥తతాద్యాంవిభజతే- పూర్ణామితి - శ్రుత్యాసాదృశ్యప్రతిపాదనా
చ్ఛ్రౌతీ-అర్థతస్త్వార్థీ॥శ్రౌతీంలక్షయతి-సాదృశ్యాదితి ॥ ఆర్థీంలక్షయతి - ధ
ర్మివ్యవధానేనేతి- తత్ప్రతిపాదకానాంసాదృశ్యప్రతిపాదకానాం॥ననుయ

ళేవాదిశబ్దాయత్పరాస్తస్యైవోపమానతాప్రతీతేస్తేషాంసాదృశ్యవిశిష్ట
పరత్వమేవేత్యాశంక్యసమాధత్తే-నైవమితి-కుతఇత్యత ఆహ-శబ్దశక్తేరి
తి-యథేవాదిశబ్దశక్తేస్తాదృశత్వాత్ - సాదృశ్యప్రతిపాదనపటుతరత్వా
దిత్యర్థః-తత్రదృష్టాంతమాహ-యథేతి-అయంభావః - రాజ్ఞఃపురుషఇత్య
త్రగుణభూతస్యరాజ్ఞోవిశేషణభూతాషష్ఠీ యథాఽనుశాసనబలాత్ప్ర
ధానభూతంసంబంధినంపురుషమాక్షిపంత్యుభయనిష్ఠంసంబంధమపిజ్ఞాప
యతితథైవోపమానవిశేషణత్వేనసదృశపరాఅపియథేవాదిశబ్దాశ్శబ్దశక్తి
స్వాభావ్యాత్సాదృశ్యమపిబోధయంతీతి- ఏవంచయథేవాదిశబ్దానాంసా

జ్ఞె। ననుయథేవాదిశబ్దానాముపమానవిశేషణతయాసాదృశ్య
ప్రతిపాదనపటీయస్త్వమితిచేన్నైవం।శబ్దశక్తేస్తాదృశత్వాత్।
యథారాజశిరోగతాషష్ఠీ పురుషమాక్షిపంతీ తముభయ నిష్ఠ
సంబంధబోధనేపిసపర్యనుయోగార్హా। తథాయథాదయో
పి।వతౌతువిశేషః। తత్రతస్యేవేతిసూత్రోక్తవతిస్సాధుసా
దృశ్యప్రతిపాదకః। ఇవార్థత్వాత్। తేనతత్రైవసశ్రౌతీ। తే
నతుల్యమిత్యత్రవతిస్తుతుల్యంప్రతిపాద్య తన్నిర్వాహాయసా
దృశ్యమాక్షిపతీతి తత్రార్థ్యేవ। తాంపునర్విభజతే। ద్వి
విధాసాపునస్త్రిధా। ద్వివిధాపిసావాక్యసమాసతద్ధితగత
త్వేనత్రిధాసతీపూర్ణోపమాశ్రౌతీఆర్థీచభవతీతిషట్ప్రకారా
సా. క్రమేణోదాహరణాని॥ వహ్నావిస్ఫురదువాహిస్సబాహుషిరణ
త్రాణౌరఘూణాంప్రభోర్నేత్రిస్సంభృతసర్వతోముఖబలా

ర్థాత్సాదృశ్యపరత్వాత్తత్ప్రయోగేశ్రౌతీ- సదృశాదిశబ్దానామర్థాత్సా
దృశ్యబోధకత్వాత్తత్ప్రయోగేత్వార్థీతివివేకః - ఉక్తంచమమ్మటపా
దైః-యథేవాదిశబ్దాయత్పరాస్తస్యైవోపమానతాప్రతీతిరితి-యద్యప్యు
పమానవిశేషణాన్యేతే - తథాపిశబ్దశక్తిమహిమ్నాశ్రుత్యైవషష్ఠీవత్సం
బంధంప్రతిపాదయంతీతితత్సద్భావేశ్రౌత్యుపమేతి-వతిప్రత్యయభేదాదు
పమాభేదఇత్యాహ-వతౌతువిశేషఇత్యాదినా-తస్యాఃపునర్విభాగమాహ
తామితి॥తయోఃప్రత్యేకంత్రైవిధ్యమాహ-ద్వివిధేతి, క్రమేణేతి-ప్ర
మంశ్రౌత్యాస్తత ఆర్థ్యాః ఇత్యేవంరూపేణేత్యర్థః-వహ్నావితి - జ్ఞేయా।

శంస్వయంవివృణోతి-వాహిన్య ఇత్యాదినా। ఇవేనేతి-వక్తవ్యబలేన ఇవే ననిత్యసమాసోవిభక్త్యలోపః పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వంచేతివార్తికబలేన - హరిభిరితి-అత్రయథాశబ్దప్రయోగాదియంవాక్యగాశ్రౌతీచ- అత్రపూర్వార్ధేసంకరోభ్యుచ్చయఇత్యాశయేనాహ-అత్రేతి ॥౧॥ దో

విభ్రాజతిస్మాభ్రవత్ । తస్మింహధ్వనిరస్యగర్జితమివప్రాదుర్బభూవోర్జితం దైత్యేంద్రైర్హరిభిర్యథాపృథుబలైః ప్రోత్రాసహిభిశ్శుశ్రువే ॥ వాహిన్యోనద్యస్సేనాశ్చ। సంభృతసర్వతోముఖబలా । రాజ్ఞః మూర్తిపక్షే సంభృతంసర్వతోముఖంసర్వపథీనంబలంసైన్యంసారోవాయయాసాతథోక్తా । మేఘపక్షే । సర్వతోముఖంజలంతదేవబలంతత్సంభృతంయయాసాతథోక్తా।వర్షావద్వర్షాస్వివ।అభ్రవదభ్రేస్వివ।ఉభయత్రాపితద్ధితగాశ్రౌతీపూర్ణోపమా । తత్రతస్యేవేతివిభక్తిద్వయార్థవిహితవతేరివార్థత్వాచ్ఛ్రౌతీత్వం । గర్జితమివేత్యత్ర సమాసగతా। ఇవేనసహానిత్యసమాసస్యవక్తవ్యబలేనసిద్ధత్వాత్। హరిభిర్యథేత్యత్రవాక్యగతా । అత్ర తద్ధితగతయోరుపమయోర్వాహినీ సర్వతోముఖశబ్దశ్లేషప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితత్వాదంగాంగిభావేనసంకరః॥ ౧ ॥ దోర్దండస్తవకుండలిప్రభునిభః ప్రాచండ్యవాన్హిండతే శ్రీఖండద్రవచర్చికాజయతితన్నిర్మోకవన్నిర్మలా । తత్కౌక్షేయకవల్లరీచతరళశ్యామాతిభీమాకృతిర్వీర శ్రీరఘురామ తత్ప్రసనయాసంశోభతేసన్నిభా ॥ కుండలిప్రభునిభఇత్యత్ర సమాసగతార్థీపూర్ణోపమా। తన్నిర్మోకవదిత్యత్రతద్ధితగతా। తేనతుల్యమిత్యాదినాతుల్యార్థవతేర్విధానాత్। తత్ప్రసనయాసన్నిభేత్యత్రవాక్యగతా। ఏవంశ్లోకద్వయేపూర్ణాః

ర్దండఇతి॥హిండతేప్రకాశతే-శ్రీఖండద్రవచర్చికాచందనచర్చా- కౌక్షేయకవల్లరీఖడ్గలతా-శిష్టంస్పష్టం ॥ అత్రోపమావివృణోతి- కుండలిప్రభునిభ ఇత్యాదినా-ఆర్థీతి-ధర్మివ్యవధానేనసామ్యస్యప్రతిపాదనాత్ - తద్ధితగతేత్యత్రవాక్యగతేత్యత్రచార్థీపూర్ణోపమేతిపదద్వయమనువర్తతే - ప

వమితి- ఉపమానోపమేయసాధారణధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానాంచతు ర్ణామప్యుపాదానాత్పూర్ణత్వమితిబోధ్యం ॥౨॥ అథలుప్తాయాలక్షణంవి భాగంచాహ-ధర్మాదిలోపఇతి-ధర్మాదీనాంలోపేసతి-ఆదిశబ్దార్థప్రతిపా దనముఖేనసప్తవిధత్వందర్శయతి-లుప్తాత్విత్యాదినా - ధర్మలుప్తాయాః పూర్వవద్ద్వైవిధ్యమాహ-ధర్మలోపవతీతి- తాసు - సప్తసులుప్తాస్విత్య ర్థః-తత్రార్థీంవిభజతే-సమాసాదీతి - ధర్మలోపవత్యాశ్శ్రౌత్యాద్వై విధ్యమేవేత్యాహ-శ్రౌతీతి-ద్వైవిధ్యేహేతుమాహ-ఇవార్థఇతి- ననుసా క్షాత్సాదృశ్యవాచకస్యవతిప్రత్యయస్యవిద్యమానత్వాత్కథం తద్ధితగ తాయాశ్శ్రౌత్యాఅసంభవఇత్యాశంక్యాహ-ఇవార్థఇతి - అయంభావః-

శ్రౌత్యార్థ్యుపమాష్షడప్యుదాహృతాః ॥౨॥ లుప్తాంలక్షయి
త్వావిభజతే ॥ ధర్మాదిలోపేలుప్తాస్యాత్ప్రథమంసప్తధాచ
సా॥లుప్తాతుధర్మలోపేఉపమానలోపేవాచకలోపేధర్మవా
చకలోపేధర్మోపమానలోపెవాచకోపమేయ లోపేధర్మవా
చకోపమానలోపేచ భవంతీప్రథమంసప్తవిధాభవతి॥ ధర్మ
లోపవతీతాసుశ్రౌత్యార్థీతిద్విధాభవేత్ । సమాసాదిత్రిగా
త్వార్థీశ్రౌతీవాక్యసమాసగా। శ్రౌతీతద్ధితగానసంభవతి। ఇ
వార్థేవిహితస్యవతేస్సత్త్వేపి ధర్మానుపాదానేఽసంభవా
త్తదితరస్యకల్పబాదేరివార్థేవిధానాభావాచ్చ । ఏవమను
పాత్తధర్మాపంచప్రకారా ౩, యథా॥ త్వంపారిజాతఇవ
రాజసిరామబాహుదండౌచకాండసదృశౌతతిరంగులీనాం ।

సాదృశ్యార్థేవిహితస్యవతేః ప్రయోగేధర్మోపాదానమేవాన్వయసౌక ర్యాదనుక్తధర్మాయాస్తద్ధితగాయాశ్శ్రౌత్యాఅసంభవఇతి - తద్వద్ధర్మ స్యలోపేస్యాన్నశ్రౌతీతద్ధితేపునరితిమమ్మటపాదాః - హేత్వంతరమా హ-తదితరస్యేతి-కల్పబాదేః- ఈషదసమాప్తావితివిహితానాంకల్పదేశ్య దేశీయర్ప్రత్యయానాం విభాషాసుపఇతివిహితస్యబహుచ్ప్రత్యయస్య చేత్యర్థః-ఇవార్థేవిధానాభావాదితి- తేషాంధర్మివ్యపధానేనైవసాదృశ్య ప్రతిపాదకత్వాదితిభావః ౩.ధర్మలుప్తాముదాహరతి॥త్వమితి॥ కాండస దృశౌశాఖాతుల్యౌ- ప్రతతోల్యయథాలతాఇవ - అత్రధర్మలోపందర్శయ

తి-అభీష్టదాతృత్వాదీతి-దైన్యాదిరాదిశబ్దార్థః- కుత్ర శ్రౌతీ కుత్ర వార్థీ-త్యత్రాహ॥ అత్రేతి॥ సమాసగతా-ఇవేన సహ సమాసవిధానాత్ - వాక్యగతా చేత్యత్ర శ్రౌతీత్యనువర్తతే॥ ౩॥ అథ లుప్తోపమానాం విభజతే లుప్తోపమానేతి ॥ ఉపమానోపాదానమంతరేణ వతేః కల్పబాదీనాం చ ప్రయోగాభావాదుపమానలుప్తా తద్ధితగా న సంభవతీతి తథైవ యథేవాదీనాం తద్ధ్వే

తుల్యా ప్రవాళపటలేన యథా వ్రతత్యో ముక్తాలతా స్మితముఖం చ సుపుష్పకల్పం॥ అభీష్టదాతృత్వాదిధర్మానుక్తేరియం ధర్మలుప్తా। అత్ర పారిజాత ఇవేత్యత్ర శ్రౌతీ సమాసగతా। యథా వ్రతత్య ఇత్యత్ర వాక్యగతా చ దర్శితా। అర్థీ తు కాండసదృశావిత్యత్ర సమాసగతా। ప్రవాళపటలేన తుల్యేత్యత్ర వాక్యగతా। పుష్పకల్పమిత్యత్ర తద్ధితగతేతి విభాగః॥ ౩॥ లుప్తోపమానా ద్వివిధా వాక్యగా చ సమాసగా॥ యథా॥ వీరాః పరే పరివృతాశ్చతురంగసైన్యైః కూర్మ జయంతి న జయంత్యథవా మ్రియంతే పరం త్వమేవ సుబహూనవనీశ్వరాదీన్ వీర రణే రఘూద్వహాసహం భవతా న విద్మః॥ లోకే వీరాః కేచిచ్చతురంగసైన్యపరివృతాః శత్రూన్ జయంతి। అన్యే పరాజయంతే। అపరే స్వయమేవ మ్రియంతే ఇత్యంత్యలౌకికః। యుత ఏకో సహాయోఽప్యథరేవ। స్వయమేవ సత్వాన్ స్వశౌర్యా ఇతి త్రివిధవీరేభ్యః పార్శ్వస్థేభ్యోతిశయోపన్నానః। తత్ర నన్సుబహవశ్చతుర్దశసహస్రసంఖ్యాకాస్తే చ ఖరాదయః। ఆదిశబ్దేన ప్రకారవాచినా ఖరతుల్యపౌరుషా ఏవ పరే గృహ్యంతే। ఇయం లుప్తా లుప్తోపమానా వాక్యగతా। నన్వియం లుప్తగుణా। వీరపదేన గుణోపాదానాత్। ఏవం రఘూద్వహ భవత్సదృశం న విద్మ ఇతి పాఠే త్వేషైవ సమాసగా భవిష్యతి। అనయోశ్చోపమానస్వరూపప్ర

తిహాసస్య పతేశ్చ ప్రయోగాభావాచ్ఛ్రౌతీ కల్పినసిద్ధ్యతీతి చ బోధ్యం ॥ ఉపమానలుప్తాముదాహరతి॥ వీరా ఇతి॥ స్వయం వ్యాకరోతి। లోక ఇత్యాదినా॥ లుప్తగుణోపమా యస్యాం సా లుప్తగుణా ॥ లాఘవార్థం తత్రైవ పాఠభేదావలంబనేన సమాసగాం చ దర్శయతి॥ వీర ఇతి॥ నన్వనేన్వయాదుపమాన

లుప్తయోః కో భేద ఇత్యాశంక్యాహ॥ అనయోశ్చేతి॥ అనయోరుపమానలుప్తయోః- ఉపమానస్వరూపస్య ప్రతిషేధో న క్రియతే। తర్హి కిం క్రియత ఇత్యత్రాహ॥ కింత్వితి॥ అయం భావః- భవతా సమం న విర్మ ఇత్యత్ర సమోఽస్త్యేవ వయం న విర్మ ఇత్యుపమానదర్శనమాత్రస్య నిషేధః- ఇందురిందురివ శ్రీమానిత్యాదౌ తు శ్రీమత్త్వే చంద్రస్య నాన్యస్సదృశోఽస్తీత్యుపమానస్వరూపస్య ప్రతిషేధ ఇతి మహతో వైలక్షణ్యస్య విద్యమానత్వాత్తత్సాంకర్యశంకా న కార్యేతి॥ ౮॥ వాచకలుప్తాం విభజతే॥ భవేదితి॥ షాడ్విధ్యం దర్శయతి సమాస ఇత్యాదినా॥ ఉదాహరతి వీరేతి॥ తావకధనురేవ ధారాధరో మేఘస్తస్మాదుదంచితా - యుగాంతే విగళన్నిపృతనాయః పర్జన్యస్తద్వద్భీమా భయంకరా- అత్ర కార్యకారణయోరభేదోపచారః - పర్జన్యో మేఘనిర్ఘోషె

తిషేధః క్రియతే। కింతూపమానదర్శనమేవ నిషిధ్యతే। తేన నానన్వయాలంకారభ్రాంతిః కార్యా ॥౮॥ భవేద్వాచకలోపే యాలుప్తా సా షడ్విధా మతా। సమాసే కర్మక్యచి ఆధారక్యచి. కర్తృక్యజి కర్మణముళి కర్తృణముళిచ భవంతీ లుప్తా వాచకలుప్తా షోఢా భవతి ॥యథా॥ వీర శ్రీరఘురామ తావకధనుర్ధారాధరోదంచితా వృష్టిః కాండమయీ యుగాంతవిగళత్పర్జన్యభీమా తవ। క్రోధం పూర్వసమీరణీయతి గణే తేజస్వినాం వైరిణామంగారీయతి కించ వర్త్మ మరుతామింగాలజాలాయ యతే ॥ ఇహ పర్జన్యభీమేత్యత్రోపమానాని సామాన్యవచనై

వాసవే గర్జదంబుద ఇతి రత్నమాలా- కాండమయీ బాణమయీ జలమయీ చ వృష్టిః- తవ క్రోధం పూర్వసమీరణీయతి పౌరస్త్యపవనమివాచరతి - ప్రాగ్వాతానుసారిణీ వృష్టిరివ క్రోధానుసారిణీ బాణవృష్టిర్భవతీతి భావః- కించ - తేజస్వినాం ప్రతాపసంపన్నానాం వైరిణాం గణే అంగారీయతి అంగారేష్వివాచరతి - యథా జలవృష్టిరంగారాన్నిర్వాపయతి తథా శరవృష్టిస్తాంస్తేజస్వినః కరోతీతి భావః- మరుతాం దేవానాం వర్త్మ ఆకాశః - అనంతం సురవర్త్మ ఖమిత్యమరః- ఇంగాలజాలాయతే ఇంగాలజాలమివాచరతి.- శ్రీరామశరాసారనిష్పాతితే శత్రుసైన్యే ప్రశాంతతదస్త్రజ్వాలస్యాకాశస్యేంగాలజాలసామ్యం భవతీతి భావః॥ అత్రోపమావిన్యాసోఽతి -

ఇహేత్యాదినా-ఉపమానానీతి-ఉపమానాన్యుపమానవాచకపదాని - సామాన్యవచనైస్సాధారణధర్మవాచకైస్సమస్యంతఇతితదర్థః-అత్రసమాసేవాచకలోపః-పూర్వసమీరణీయతీత్యత్రకర్మక్యచివాచకలోపః। ఉపమానాదాచారఇతి - ఉపమానవాచకాత్పరమాచారార్థేక్యచ్స్యాత్ - అంగారీయతీత్యత్రాధారక్యచివాచకలోపః- అధికరణాచ్చేతివక్తవ్యమితి-అధికరణాత్పరంచాచారార్థేక్యచ్స్యాదితివార్తికమితి। ఇంగాలజాలాయతఇత్యత్రకర్తృక్యజివాచకలోపః - కర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతి-ఉపమాన

రితిపిహితేసమాసేపర్జన్యఇవోదారేతివాచకలోపవతీ।పూర్వసమీరణీయతీత్యత్ర పూర్వసమీరణమివాచరతీతి వివక్షాయా ముపమానా దాచారఇతి కర్మణిక్యచో విధానాద్వాచకలోపవతీ। అంగారీయతీత్యత్రాంగారేష్వివాచరతీ తివివక్షాయా మధికరణాచ్చేతి వక్తవ్యమితి వచనాదధికరణక్యచి వాచకలోపవతీ । ఇంగాలజాలాయత ఇత్యత్రేంగాలజాలమివాచరతీతివివక్షితేకర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతివిహితేక్యఙివాచకలోపవతీ ॥౫॥ చండీశకాండాసనమిక్షుకాండభంజం బభంజాద్భుతబాహుదండః। రామస్యసీతాచపులోమపుత్రీచారంచచారేంద్రసమేచతస్మిన్ ॥ అత్రేక్షుకాండవద్భజ్యేతి పులోమపుత్రీచారమిత్యత్రపులోమపుత్రీవచ్చరిత్వేతిచవివక్షితేణములివాచకలోపవతీ॥ఉపమానేకర్మణిచేతిసూత్రేణ కర్మార్థే చశబ్దాత్కర్తరిచణములోవిధానాత్ ॥౬॥ ధర్మవాచకలోపేనలుప్తాక్విబ్వాసమాసగా। ధర్మోపమానలోపేతువాక్యగాచసమాసగా।యథా॥ పశ్యంతియేరామముఖం

వాచకాత్కర్తృపదాత్పరమాచారార్థేక్యఙ్సలోపశ్చస్యాత్ ॥౫॥ ఏవం సమాసాదిషుచతుర్షువాచకలోపముదాహృత్య కర్మకర్తృణములోరుదాహరతి - చండీశేతి॥చండీశస్యత్రిపురాంతకస్యకాండాసనంశరాసనం ॥ వాచకలోపం ప్రతిపాదయతి-అత్రేతి-ఉపమానేకర్మణిచేతి- ఉపమానేకర్మణిసతిచకారాత్కర్తరిచసతి ణముల్ స్యాత్ ॥ ౬ ॥ ఏవంవాచకలుప్తాఉదాహృత్యధర్మవాచకలుప్తాంధర్మోపమానలుప్తాంచవిభజతే - ధ

ర్మేతి॥ చతస్రోఽప్యుదాహరతి-పశ్యన్తీతి॥ నసంప్రతీమోనజానీమః ॥ స
మాసేక్విపి చధర్మవాచకలోపం దర్శయతి-అత్రేతి - తిమిరన్తీతి - సర్వ
ప్రాతిపదికేభ్యః పరమాచారార్థే వా పద్మాన్తరేణ క్విబ్వక్తవ్యః - అర్థవద
ధాతురప్రత్యయః ప్రాతిపదికం, కృత్తద్ధితసమాసాశ్చేతి ప్రాతిపదికాని -
క్విపిసతి-తస్యక్విపః-విశేషతః పార్థక్యాదిత్యర్థః - ధర్మస్యనాశర్థాపస్యా

దుబింబం దుఃఖాని తేషాం తిమిరన్తి సఖ్యః। చిరంచరన్తోఽపి న తే
నతుల్యతాముత్ప్రాప్య హోనా సంప్రతిసంప్రతీమః॥ అత్ర రామ
ముఖేందుబింబమిత్యత్ర రామముఖమిందుబింబమివానందకర
మిత్యుపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగ ఇత్యుపమి
తసమాసే ధర్మవాచకలోపవతీ। తిమిరన్తీత్యత్ర తిమిరాణీవా
చరన్తీత్యుపమానాదాచార ఇత్యధికారే సర్వప్రాతిపదికేభ్యః
క్విబ్వావక్తవ్య ఇతి వచనాత్ క్విపి తస్య సర్వాపహారిణి లోపే
సతి సమానధర్మస్యాచారస్య వాచకస్యైవ శబ్దస్య చ లోపాది
యం లుప్తా ధర్మవాచకలోపవతీ । విశేషతో ధర్మానుపాదా
నాచ్చ। నను లుప్తప్రత్యయా ప్రకృతిః ప్రత్యయార్థమపి బ్రూత
ఇతి న్యాయేన క్విబ్లోపేఽపి ప్రకృతిమహిమ్నా వాచారస్య గమ్య
మానత్వాత్సతి సదృశధర్మే కథం లుప్తధర్మేతి చేత్సత్యం-త
థాపి వాచకప్రత్యయలోపాద్వ్యాలోప ఇత్యుపచర్యతే। అథ
వా ప్రకృతివ్యతిరిక్తస్య ధర్మవాచినో లోపాద్ధర్మలోప ఇత్య
దోషం । ఉత్తరార్ధే సమానధర్మాణాముపమానస్య చానుపా
దానాల్లుప్తధర్మోపమానా వాక్యగతా । నతత్సదృశమితి
పాదే సైవ సమాసగా॥ ౭॥ వాచకే చోపమేయే చ లుప్తాయా
సైకధామతా। సర్వేష్వపి చ లుప్తేషు యా సాప్యేకవిధా మతా॥

నుపాదానాచ్చ- నన్వత్ర న్యాయానుగృహీతే ధర్మే సతి కథం ధర్మలోప ఇ
త్యాశంక్య సత్యమిత్యభ్యుపగమ్య సమాధత్తే- ఉపచర్యతే గౌణేన వ్యవహ్రి
యతే - కిం గౌణవ్యవహారేణ ముఖ్యవ్యవహార ఏవ సంభవతీత్యాహ- అథవే
తి-అదోషం దోషో నాస్తి- ఉత్తరార్ధే ధర్మోపమానలుప్తే దర్శయతి - ఉ
త్తరార్ధ ఇతి ॥ ౭ ॥ వాచకోపమేయలుప్తా త్రిలోపలుప్తా చైకైకేత్యా

హ-వాచకఇతి॥ఉదాహరతి- యదేతి॥ సంయద్యుద్ధమేవగహనమరణ్యంత స్మిన్- గహనేమత్తగజాన్మృగేంద్రఇవసంయుగేరాక్షసానాంప్రముఖబాణ స్తత్కృపాణో వాహంతీతిభావః॥లుప్తోపమేదర్శయతి- అత్రేతి-సప్తమ్యు పమానస్యేతి-సప్తమ్యంతపూర్వపదస్యోపమానపూర్వపదస్యచబహువ్రీ హిర్వాచ్యః- వాపశ్చాంతరేణోత్తరపదలోపశ్చేతివార్తికార్థః- ఫలితా ర్థస్తు- సప్తమ్యంతంతావదాస్తాం ఉపమానంపూర్వపదంయస్యసమా సస్యతస్యశబ్దాంతరేణబహువ్రీహిః పూర్వసమాసావయవస్యోత్తరపద స్యచలోపఇతి-అయంభావః-అత్రోపమానశబ్దేనముఖ్యోపమానభూతస్య ద్విరదేంద్రసారస్యాశ్రయో ద్విరదేంద్రో లక్ష్యతే - తత్పూర్వపదస్య ద్విరదేంద్రసారఇత్యస్య సమాసస్యోపమేయవాచినాసారశబ్దేన బహు

> యథా ॥ యదాతుసంయద్గహనేసమారాదితేర్భ్రమంతిద్విర
> దేంద్రసారాః।తదారఘూణాంప్రవరస్యబాణాఃకంఠీరవీయత్య
> పివాకృపాణః ॥ అత్రద్విరదేంద్రస్యసారఇవభూరిసారోయే
> షామితిసప్తమ్యుపమానపూర్వపదస్యబహువ్రీహిర్వాచ్యోవా
> చోత్తరపదలోపశ్చేతిచనేనసమాసేనః లుప్తవాచకధర్మోప
> మానా।కంఠీరవమివాత్మానమాచరతీత్యుపమానాదాచారఇతి
> క్యచిఆత్మనస్స్వరూపస్యలోపాల్లుప్తవాచకోపమేయాజ్ఞేయా।
> ఏవమేకోనవింశతిర్లుప్తాభేదాఃపూర్ణాభేదైస్సహషడ్భిఃపంచవిం

వ్రీహిః- ద్విరదేంద్రసారఇవభూరిసారోయేషామితి - తతఃపూర్వసమా సావయవస్యోత్తరపదస్యముఖ్యోపమానభూతసారశబ్దస్యలోపఇతి-లుప్త వాచకధర్మోపమానేతి - అత్రసారస్యోపమానస్య భూరిత్వస్యధర్మ స్యవాచకేనసహలోపాత్॥ ననూపమాః కతీత్యత ఆహ॥ఏవమితి॥ ఉదా హృతాఇతి॥ సాధర్మ్యముపమాభేదేపూర్ణాలుప్తాచసాగ్రిమా। శ్రౌత్యా ర్థీచభవేద్వాక్యేసమాసేతద్ధితేతథా॥తద్వద్ధర్మస్యలోపేస్యాన్నశ్రౌతీ తద్ధితేపునః। ఉపమానానుపాదానేవాక్యగాథసమాసగా ॥ వాదేర్లోపే సమాసేసాకర్మాధారక్యచిక్యఙి । కర్మకర్త్రోర్ణములివాతల్లోపేక్విప్స మాసగా॥ధర్మోపమానయోర్లోపేవృత్తౌవాక్యేచదృశ్యతే।క్యచివాద్యు పమేయాసేత్రలోపేచసమాసగేతి. మమ్మటపాద ప్రతిపాదితప్రక్రియ

మూప్రదర్శితా ఇతిబోధ్యం॥ ౮॥ అథ మాలోపమాం లక్షయతి॥ఏకస్యై
వేతి॥ ఉదాహరతి ॥ నద్య ఇతి॥ గణానాం దాక్షిణ్యాదీనా మోఘాస్సమూ
హాః॥ ౯ ॥ ఉపమాయాః పునర్ద్వైవిధ్యమాహ॥ ఇయమితి॥ అత్ర వాశబ్ద
స్సముచ్చయే-వస్తుప్రతివస్తుభావంలక్షయతి-ఏకస్యైవేతి ॥ వస్తుప్రతివ
స్తుభావేనోదాహరతి-భాతీతి॥ మండలాగ్ర్యేణకరవాలశ్రేష్ఠేనమం

శతిరుదాహృతాః ॥౮॥ ఏకస్యైవోపమేయస్యానేకోపమానో
పాదానే మాలోపమా ॥యథా ॥నద్యస్సముద్రమివరశ్మిగణా ఇ
వార్కం తారాస్సుధాకరమివ త్రిదశా ఇవేంద్రం। రామం త్రి
లోకజనతానయనాభిరామం కామం భజంతికమనీయతరాగు
ణౌఘాః॥౯॥ ఇయంచోపమా వస్తుప్రతివస్తుభావేనవా బింబప్ర
తిబింబభావేనవా సంభవతి। ఏకస్యైవధర్మస్యోపమానోపమే
యగతత్వేన పదద్వయేనోపాదానం వస్తుప్రతివస్తుభావః । ఏ
కేనైవపదేనైకస్యైవధర్మస్య ద్విరభిధానే పౌనరుక్త్యప్రసం
గాత్। బింబప్రతిబింబభావస్తుభిన్నయోరేవధర్మయోర్ద్విరు
పాదానం॥యథా॥భాతి రామభుజో భీమమండలాగ్రస్యమం
డితః॥ఉచ్చండకుండలిక్రాంతశ్రీఖండతరుకాండవత్ ॥ అత్ర
భీమోచ్చండపదాభ్యాముభయత్రాప్యేకస్యైవ ధర్మస్యో
పాదానాద్వస్తుప్రతివస్తుభావః ॥౧౦ ॥ చక్రీకృతధనుర్మధ్య
లక్షితం రాఘవాననం। పరివేషాంతరాళస్థం బింబమివైం
దవం॥ అత్ర చక్రీకృతశరాసనపరివేషయో[illegible]యో రఘు
నందనవదనేందుబింబయోస్సాదృశ్యప్రతీతేర్బింబప్రతిబింబభా
వేనోపమా॥౧౧॥ పునరప్యస్యాద్వైవిధ్యం సంభవతి। సమస్తవ
స్తువిషయైకదేశవర్తినీ చేతి ॥ ఆద్యా యథా। త్వం పారిజాత ఇ
వ రాజసి రామ బాహుదండౌ చ కాండసదృశౌ తతిరంగుళీనాం।

డితః॥౧౦॥ బింబప్రతిబింబభావేనోదాహరతి-చక్రీకృతేతి॥స్పష్టం॥ ౧౧ ॥
తస్యాః పునరపి ద్వైవిధ్యమాహ-సమస్తేతి॥సమస్తాని వస్తూన్యుపమానోపమేయ
వాచ్యవిషయా యస్యాం సా సమస్తవస్తువిషయా - అవయవావయవినోర్నైకే
[illegible]వర్తత ఇత్యేకదేశవర్తినీ॥ అస్యా ఉదాహరతి-త్వమితి - వ్యాఖ్యా

తమేతత్ ॥౧౨॥ ద్వితీయాముదాహరతి-జ్యోత్స్నేతి॥ తారహారైః స్వచ్ఛహారైః-తారో ముక్తాదిసంశుద్ధౌ తరళే శుద్ధమౌక్తిక ఇత్యమరః॥ అత్రైకదేశవర్తిత్వం దర్శయతి-అత్రేతి॥ ౧౩॥ రశనోపమాద్యవాంతరభేదాన్స్వయమూహ్యా ఇత్యాశయేనాహ॥ ఏవమన్యేపీతి ॥ నిరూపితాముపమాం ప్రస్తౌతి- విదుషామితి॥ ఇయముపమా అనేకరూపా సతీ ప్రతిభాతి- అనేకరూపత్వమేవ దర్శయతి-విదుషాం సహృదయానాం ప్రమదాయ సోపసర్గా ఉపేత్యుపసర్గయుక్తా- అపకారవతీ పకారరహితా సతీ - ననూపమాయాః సో

తుల్యా ప్రవాళపటలేన యథా వ్రతత్యో ముక్తాలతా స్మితము
దంచతి పుష్పకల్పం ॥౧౨॥ ద్వితీయా యథా॥ జ్యోత్స్నాలేశై
రివ పరిచితా ప్రస్తపాటీరపత్రైస్తారాపుంజైరివ విగళితైస్తా
రహారైః పరీతా । సంధ్యామేఘచ్ఛదసహచరైర్గ్రంథితాలక్త
కాంకై రేజే సీతా రఘుతిలకయోః కేళిశయ్యా ప్రభాతే॥ అత్ర
కేళిశయ్యాంబగస్థలీవేత్యనుక్తత్వాదియమేకదేశవర్తినీ॥౧౩॥
ఏవమన్యేప్యవాంతరభేదా స్స్వూహ్యాః ప్రేక్షావద్భిర్విచక్షణీ
యాః।విస్తరభయాదుపరమ్యతే॥ విదుషాం ప్రమదాయ సోపస
ర్గా గిరుడాంకస్యముదే గతోపసర్గా । అపకారవతీ ప్రియాయ
శంభోరుపమేయం ప్రతిభాత్యనేకరూపా॥ ౧౪ ॥ అథోపమా

ఉత్ప్రేక్షాలంకారః.

లక్షణే ప్రథమవిశేషణవ్యవచ్ఛేద్యాయా ఉత్ప్రేక్షాయాస్స్వ
రూపం నిరూపయతి॥ అన్యత్వాధ్యవసాయో యః ప్రకృతస్య గు
ణాదినా। ఉత్ప్రేక్షా కథితా సా స్యాద్ద్రవ్యాదిభ్యశ్చతుర్విధా॥

పసర్గత్వే ఉపసర్గాంతరయోగేనోపాంతరయోగేన వా భావ్యం- తథా సత్యసమంజసం స్యాదితి చేన్న-ఉపమాశబ్దస్య హేమసారంగలీలాదిశబ్దవదనేకార్థసమర్పకత్వాదేతత్ప్రసంగశబ్దేనోపమాద్యావయవభూతస్యోపేత్యస్యైవాభిప్రేతత్వాన్నతోపసర్గేత్యత్ర తస్యైవోపసర్గత్వమవలంబ్య తత్పరిత్యాగేన శ్రీదేవీరూపార్థోపపాదనాచ్చ॥ ౧౪ ॥అథసంగతిప్రదర్శనపూర్వకముత్ప్రేక్షాం లక్షయతి॥ అథేతి॥ ప్రథమవిశేషణవ్యవచ్ఛేద్యాయాః-లోకసిద్ధేనేత్యాద్యవిశేషణవ్యావర్త్యాయా ఇత్యర్థః ॥ అన్యత్వేతి॥లక్షణం

వ్యాకరోతి- ప్రకృతస్యేతి॥ అప్రకృతత్వాధ్యవసాయః- అన్యత్వసంభావనమిత్యర్థః- తే చేతి- భావాభావాభిమానేనభావాభావసంభావనేన॥ తత్రసమ్మతిందర్శయతి- లోకేతి॥ లోకాతిక్రాంతంలోకాతీతం - అప్రసిద్ధోపమానమితియావత్ తద్విషయోయస్యాంసాతథోక్తా-అత్రవిషయశబ్దస్యగోచరపరత్వం- నోపమేయపరత్వం - ఇవాదిభిరిత్యాదిశబ్దేన మన్యే

ప్రకృతస్యోపమేయస్య గుణాదివశా దప్రకృతత్వాధ్యవసాయస్సోత్ప్రేక్షేత్యర్థః। సంభావనమధ్యవసాయస్తర్కోऽభిమానఊహఉత్ప్రేక్షేతిపర్యాయాః। గుణాదీత్యాదిశబ్దేన క్రియావివక్షితా। తథాచాయమధ్యవసాయోజాతిగుణక్రియాద్రవ్యగోచరత్వేనచతుర్విధోభవం స్తామపిచతుర్ధావ్యవస్థాపయతి। ఏవంచగుణక్రియయోరుత్ప్రేక్షాహేతుత్వేనోత్ప్రేక్షాగోచరత్వేనచద్వేధానుప్రవేశస్సంభవతి। తేచ ప్రత్యేకంభావాభావాభిమానేనద్వైవిధ్యే ష్వష్టధాజాయంతే॥ఉక్తంహి॥ లోకాతిక్రాంతవిషయాభావాభావాభిమానతః।సంభావనేయముత్ప్రేక్షావాచ్యేవాదిభిరిష్యతఇతి। తేచాధ్యవసాయస్యగుణక్రియారూపనిమిత్తద్వారాశ్యేప్రత్యేకంద్విధాభూత్వాషోడశసంపద్యంతే। నిమిత్తస్యోపాదానానుపాదానాభ్యాంద్వైవిధ్యాద్ద్వాత్రింశద్భవంతి। హేతుస్వరూపఫలోత్ప్రేక్షణైః పునరేషామేవప్రత్యేకంత్రైవిధ్యేషణ్ణవతిః।అమీచవాచ్యోత్ప్రేక్షాభేదాః। తద్వాచకాస్తు। మన్యేశంకేధ్రువంప్రాయోనూనమిత్యేవమాదయః। ఉత్ప్రేక్షావ్యంజకాశ్శబ్దాఇవశబ్దోపితాదృశఇతిపరిగణితాః। ఏతచ్ఛబ్దాప్రయోగేతుగమ్యాః॥ నన్వధ్యవసాయమూలత్వావిశేషాదు

శంకేధ్రువమిత్యాదయోగృహ్యంతే- తేచేతి-భేదాఇత్యభిప్రాయేణపుంలింగనిర్దేశః- గుణక్రియారూపాభ్యాంనిమిత్తాభ్యాంద్వారాశ్యేసతి-హేత్వితి - జాతిగుణక్రియాద్రవ్యాణాంహేతురూపేణవస్తురూపేణ ఫలరూపేణచసంభావనైః॥మన్యఇతి॥ సత్యమద్ధాదయఆదిశబ్దార్థాః॥ననూత్ప్రేక్షాతిశయోక్త్యోఃకిం వైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యాధ్యవసాయభేదాత్తయో

ర్థే* ఇతిపక్షస్థాధ్యవసాయంలక్షయతి- ఇత్థమితి-ఇత్థమేవంసతీత్యర్థః-తం
విభజతే- సఇతి- సాధ్యాధ్యవసాయంలక్షయతి-యత్రేతి- అప్రకృతస్య
ధర్మోగుణక్రియాన్యతర స్తత్సంబంధాత్తదధ్యవసాయః అప్రకృతత్వ
సంభావనం॥ ఉత్ప్రేక్షాయాస్సాధ్యాధ్యవసాయ మూలత్వేసమ్మతిందర
్శయతి- తముక్తమితి॥అప్రకృతత్వేనేతి॥ యదా యత్రేత్యర్థః- ప్రకృత
స్యవదనాదేః - తద్జ్ఞైరలంకారశాస్త్రజ్ఞైః ॥ సిద్ధాధ్యవసాయంలక్షయ
తి- యత్రేతి॥ గుణసంబంధానాస్థయా గుణక్రియాన్యతరసంబంధనైర
పేక్ష్యేణేత్యర్థః - తర్హికథమిత్యతాహ- ప్రౌఢోక్తిమాత్రాదిత్యవిప్రౌ
ఢోక్త్యైవేవ-విషయిణశ్చంద్రాదేః - విషయగతత్వేనవదనాదిగతత్వేనారో
పణేవిషయస్యస్వశబ్దోల్లేఖనంవినావిషయివాచకేనైవగ్రహణేసతీత్యర్థః

త్ప్రేక్షాతశయోక్త్యోఃకథంభేదః। ఇత్థంవిషయవిషయిణోరన్య
తరనిగరణేనాభిన్నత్వేనప్రతిభానమధ్యవసాయః।సద్వివిధః।
సాధ్యస్సిద్ధశ్చేతి।యత్రప్రకృతస్యాప్రకృతధర్మసంబంధాత్తద
ధ్యవసాయస్స్యస్తత్రోత్ప్రేక్షా।తదుక్తం॥అప్రకృతత్వేనా
ధ్యవసాయోధర్మగుణాదిసంబంధాత్।సాధ్యఃప్రకృతస్యయదా
కథితోత్ప్రేక్షా తదాతద్జ్ఞైః॥ యత్రపునర్గుణసంబంధానాస్థ
యాసౌప్రౌఢోక్తిమాత్రాద్విషయిణో విషయగతత్వేనారోప
ణేభిన్నస్యాపి విషయనిగరణేనప్రవృత్తత్వాదభేదప్రతీతె ర

నను విషయవిషయిణోర్భిన్నత్వాత్కథమభేదప్రతీతిరిత్యతాహ - భిన్న
స్యాపీతి- విషయిణఇత్యనువర్తతే- విషయస్యనిగరణేనకబళనేన - అత్రే
త్థంవిభాగః - యదావిషయిణోఽసత్యత్వంతదాధ్యవసాయస్సాధ్యః- య
దావిషయస్యాసత్యత్వంతదాధ్యవసాయస్సిద్ధఇతి- తథాహి - యదాచం
ద్రాదివిషయిగతంమాధుర్యాదికంవిషయభూతే ముఖాదావుపనిబద్ధుంము
ఖంముఖత్వేనజానన్నేవనూనమిదంచంద్రఇతిప్రయుజ్యేత-తదా విషయీ
చంద్రోముఖత్వేనాసత్యోనిగీర్ణఃప్రతిభాతి-విషయస్తుపరమార్థతస్సత్యప
వ- ఏవంచ సత్యాసత్యయోరభేదప్రతిపత్తేరసంభవాన్నూనమాదిశబ్దై
ర్విషయిణోఽపిసత్యత్వసమర్థనాదధ్యవసాయస్సాధ్యఇత్యతాధ్యవసాయ
ప్రాధాన్యం- యదాతుముఖపదమనుక్త్వాచంద్రోయమితిప్రయుజ్యేత

తదావస్తుతోఽసత్యస్యాప్యవిషయిణస్సత్యతా ప్రతీయతే - అసత్యత్వనిమి
త్తస్యముఖపదప్రయోగస్యాభావాత్ - విషయస్యవస్తుతస్సత్యస్యాప్య
త్యంతాపలాపాదసత్యాభిన్నతస్యనిగీర్ణత్వాదధ్యవసాయస్సిద్ధ ఇత్యత్ర
ధ్యవసితప్రాధాన్యమిత్యలమతిప్రపంచేన ౪, అత్రేతి ॥ కియంతః కతిప
యే- విస్తరభయాదితి భావః ॥ త్వదితి ॥ హే రామక్షోణిపతే తవనాసీరే
సేనాముఖ ఏవ వసుంధరాధరాస్నృపతయః భూపతయస్తేషాం మిథశ్శ్లిష్యద్భ్యో
భుజామండలీకేయూరేభ్యశ్శ్లథశ్శిథిలః పద్మరాగజరజఃపుంజః- స్నృపశైలా

అధ్యవసాయస్సిద్ధస్తత్రాతిశయోక్తిరితి వివేకః ౪, అత్ర చ
మతాంతరాతిశయశాలినః కియంతో భేదా ఉదాహ్రియంతే ॥
తత్రోపాత్తగుణనిమిత్తజాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా య
థా ॥ త్వన్నాసీరవసుంధరాధరమిథశ్శ్లిష్యద్భుజామండలీకే
యూరశ్లథపద్మరాగజరజఃపుంజః ప్రవాళారుణః। రామక్షో
ణిపతే ప్రతాపతపనాద్యుద్ధైతవోదేష్యతః పూర్వోదంచదనూ
రుదేహసుషమాసందోహవద్ద్యోతతె॥ అత్ర సుషమాశబ్దో జా
తివచనః।ఆరుణ్యగుణో నిమిత్తం। ప్రతాపతపనప్రాచీనానూ
రుదేహాదిష్వితరలోకసిద్ధత్వాన్నోపమాశంకా।అత్ర ప్రవాళా
రుణ ఇతి గుణవాచకపదస్థానే స్ఫురన్నంబర ఇతి క్రియావాచిప
దప్రక్షేపే త్విదమేవోపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వరూ
పోత్ప్రేక్షాయా ఉదాహరణం ద్రష్టవ్యం। సమగ్రాకృతిరితిప
దోపాదానే త్వనుపాత్తగుణక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వరూ
పోత్ప్రేక్షోదాహరణం ద్రష్టవ్యం। అతోఽత్రోత్ప్రేక్షాత్రయమపి
సుషమేతి ప్రాతిపదికార్థమాత్రతయా హేతుఫలభావోల్లె

ధరాధరా వితిరత్నమాలా-యుద్ధై ఉదేష్యతః-తవత్వత్సంబంధినః ప్రతాపత
పనాత్పూర్వముదంచతః ఉద్యతఅనూరోర్దేహ సంబంధినీనాం సుషమా
ణాం సందోహవత్సందోహ ఇవ ద్యోతతే ప్రకాశతే॥ అతోపమానస్యాప్ర
సిద్ధత్వాన్నోపమేత్యాహ- ప్రతాపేతి॥ లాఘవార్థం పాఠభేదావలంబనే
న భేదాంతరోదాహరణత్వం ధ్వనయతి- అత్రేతి ॥ స్వరూపోత్ప్రేక్షాత్వే
సంగతిమాహ - అత్రోత్ప్రేక్షాత్రయమపీతి- హేతుఫలభావాభ్యాముల్లే

ఖ్యస్య ప్రతిపాదనస్యాభావాత్ ॥ ౧౫॥ భేదాంతరాణ్యుదాహరతి ॥ భవత్కీర్తీతి॥ ప్రసిద్ధార్కేందుశూన్యానీవ ప్రసిద్ధార్కేందుశూన్యవత్ - శూన్యశబ్దస్యాభావవాచిత్వాదత్ర ప్రసిద్ధార్కేందుశూన్యత్వం జాత్యభావః ౧౬ ॥ నిర్మలయేతి॥ అత్ర-ఇవమిత్యర్థః-సురసరితః ప్రసిద్ధత్వేపి పరితస్సురసరితో ప్రసిద్ధత్వాదుత్ప్రేక్షైవ-అత్రైవశబ్దస్సంభావనాపరః-తదుక్తం-యదాయముపమానాంశో లోకతస్సిద్ధిమృచ్ఛతి - తదోపమైవ యేనేవశబ్దస్సాధర్మ్యవాచకః। యదా పునరయం లోకాదసిద్ధః కవికల్పితః। తదోత్ప్రే

క్షాభావాత్స్వరూపోత్ప్రేక్షాత్వం॥౧౫॥ అనుపాత్తనిమిత్తజాత్యభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ భవత్కీర్తిప్రతాపాభ్యాం రఘురాజన్యపుంగవ । భువనాని విభావ్యంతే ప్రసిద్ధార్కేందుశూన్యవత్ ॥ అత్రార్కేందుశూన్యవదితి జాత్యభావ ఉత్ప్రేక్షితః ॥౧౬॥ జాతిహేతూత్ప్రేక్షా యథా॥ నిర్మలయాఽనర్గళయా శీతలయా రామభద్ర తవ కీర్త్యా । పరితస్సురసరితేవ త్రయమత్ర పవిత్రితం జగతాం ॥ అత్ర గంగయేతి జాతిహేతుత్వం ॥౧౭॥ జాతిఫలోత్ప్రేక్షా యథా। కరాళః కరవాలస్తే సత్యం రామ రణాంగణే । జహౌ చర్మమయం కోశం రత్నకోశాయ వైరిణాం॥ కోశత్వం జాతిః॥౧౮ ॥ గుణస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ యే చింతయంతి రఘునందనపాదపద్మం తేషాం మనస్సు చిరస్థిరపవరాగః । తత్రావతీర్ణ ఇతి నూనమనైమినో చేదేవం క్వ తేష్వనుగతో గళితోపి రాగః॥ అత్ర రాగగుణస్వరూపముత్ప్రేక్షితం ॥ ౧౯॥ గుణహేతూత్ప్రేక్షాయ

క్షైవ యేనేవశబ్దస్సంభావనాపర ఇతి॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ అత్ర హేతూత్ప్రేక్షాయాం లోకత్రయపవిత్రీకరణరూపం ఫలం నిమిత్తం॥౧౭॥ కరాళ ఇతి॥ కోశం ఖడ్గపిధానం-రత్నకోశాయ రత్నరూపధనాయ - రామస్యారాతిసంహారమాత్రాసక్తత్వేనాఫలే రత్నకోశే ఫలత్వసంభావనాత్ఫలోత్ప్రేక్షా ॥ ౧౮ ॥ య ఇతి ॥ రాగో విషయాభిలాషో రక్తిమా చ - తయోరభేదః - తత్ర శ్రీరామపాదపద్మే - ఏనం నో చేత్ - తేషు మనస్సు అనుగతో రాగః క్వ గళితోపి - అత్రాపి సంభావనాయాం ॥ ౧౯॥ ఆలిం

గనాదితి – భయేన – మహాకుచమండలమాశ్రితానాం హారాణాముత్ప్లేవముత్సూత్రతా జాతా కృశం వలగ్నమాశ్రితా యా మమ కావార్తేతి సాధ్వసేనేత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ నిర్భిన్నేతి ॥ నిర్భిన్నానామసురసంబంధినాం కుంభినాం కుంభేభ్యో విగళంతీ సంసక్తా చ యా ముక్తావళీ మౌక్తికసంహతిః సైవ గంగా తత్సంగీ భవతః కృపాణః ఖడ్గస్స ఏవ యమునా ధారాజలస్రోతో యస్యాం తస్యాం – సంగరకంఠసీమని రణరంగే – కంఠో వాచకశబ్దే స్యాత్సన్నిధానే గళే ధ్వనావితి రత్నమాలా – నిశ్శేషస్పృహణీయనిర్వృ

థా ॥ ఆలింగనాగ్రఘుపతేరవనీసుతాయా హారేషు భూరికుచమండలమాశ్రితేషు । ఉత్సూత్రతాముపగతేషు భయేన మానం క్షీణం వలగ్నమముచత్స్వత ఏవ నీవీ ॥ అత్ర నీవీగళనే భయగుణస్య హేతుత్వం ॥ ౨౦ ॥ గుణఫలోత్ప్రేక్షా యథా ॥ నిర్భిన్నాసురకుంభికుంభవిగళత్సంసక్తముక్తావళీగంగాసంగిభవత్కృపాణయమునాధారాజలస్రోతసి । సత్యం సంగరకంఠసీమని జహుర్దేహాన్ప్రతీపా నృపా నిశ్శేషస్పృహణీయనిర్వృతిరమాసంభోగసౌఖ్యేచ్ఛయా ॥ గంగాయమునాసంగమే శరీరత్యాగస్య సితాసితే సరితావిత్యస్యాం స్మృతౌ ప్రసిద్ధం ముక్తిహేతుత్వం । అత్ర సౌఖ్యగుణస్య ఫలత్వం ॥ ౨౧ ॥ క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ ఖడ్గేన్యస్తా త్వయా రామ త్వం గతా సమరాంగణే । రిపుశ్రేణీభ్రూదేణీదృగ్దృశాం తరళతా ధ్రువం ॥ అత్ర తారళ్యం క్రియాస్వరూపం ॥ ౨౨ ॥ క్రియాహేతూత్ప్రేక్షా యథా ॥ పునఃపునః కృతారాతితరళప్రాణపాంక్తైః । నూనం రా

తిరమాసంభోగసౌఖ్యేచ్ఛయా అశేషాశాస్య మోక్షసంపదుపభోగాస్వాదాభిలాషేణ – గంగాయమునేతి – సితాసితే సరితౌ యత్ర సంగతే తత్రాప్లుతాసో దివముత్పతంతి, యే వై తన్వం విసృజంతి ధీరాస్తే జనాసో అమృతత్వం భజంత ఇత్యస్యాం ॥ ౨౧ ॥ ఖడ్గ ఇతి ॥ హే రామ త్వయా సమరాంగణే ఖడ్గే న్యస్తా త్వం గతా చంచలతా రిపుశ్రేణీభ్రూదేణీదృశాం యాదృశస్తాసాం తరళతా చాంచల్యమేవ – నో చేత్కుతస్త్వత్ప్రకాశే తారళ్యగంధోఽపీతి భావః ఏతేన బహవశ్శత్రవో వ్యాపాదితా ఇతి వ్యజ్యతే ॥ ౨౨ ॥ పునఃపునరితి ॥

మండలాగ్రప్లవమహోరగః॥౨౩॥ఉదాహరణాంతరమాహ॥కుసుమాడు హేతి॥ఛాయా॥కుసుమాయుధేతి॥స్పష్టం॥ యోజయతి॥అత్రేతి-సాధ్యవసానలక్షణయా-గౌణ్యేతి శేషః॥౨౪॥నిపీత్యేతి॥మధ్యమాన్మధ్యప్రదేశాన్॥ ౨౫॥ ద్రవ్యోత్ప్రేక్షా ద్రవ్యస్వరూపోత్ప్రేక్షేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి॥ పా

మస్యతరళో మండలాగ్రమహోరగః॥ అత్ర తారళ్యక్రియాయా హేతుత్వం॥౨౩॥యథా వా॥ కుసుమాడుహతుహకణిమ్ముత్తాసత్తీహరిణోహిఅపసత్తా। మారసుహారససహాఆఖుజదో జీవతస్స్ణసాహరదితదో॥ ఛా॥ కుసుమాయుధతవకరనిర్ముక్తాశక్తిర్హృదయే సక్తా।మారసుధారససహజాఖలు యతో జీవంతస్యనసాహరతితతః॥ అత్రశక్తిపదం సాధ్యవసానలక్షణయాలక్ష్మ్యం ప్రవృత్తం। తస్యాస్సుధారససహజననక్రియాయాజీవనే హేతుత్వం॥ ౨౪॥ క్రియాఫలోత్ప్రేక్షా యథా - మత్స్యేతే బాలభాగవతే మహాకావ్యే॥ నవిశ్యనీరంధ్రనికుంజమధ్యమానమీసమీరాస్సహసాససంభ్రమాః। నశక్నువంతీహపునర్వినిర్గమే లతాంగనాలింగనలాలసాధ్రువం ॥ అత్రాలింగనక్రియాయాఃఫలత్వం॥ ౨౫॥ ద్రవ్యోత్ప్రేక్షా యథా॥పాతాళకోటరకుటీరతలే విలీయభూమీమహంబతవహన్నపిభోగభాగే కేనాప్యనాకలిత ఇత్యుదయద్విషాదశ్శేషోరఘూద్వహభుజాకృతిమాపనానం॥ ఇహరఘుపతిభుజస్య శేషత్వేనాధ్యవసాయాద్రవ్యోత్ప్రేక్షా॥ ౨౬॥ ద్రవ్యహేతూత్ప్రేక్షా యథా॥ అస్యతాన్త్ర్యాదివాహీనాభీతాస్సీతాపతేశ్శరాత్। నగరాణివిముంచంతినాకులీనాః రోధినః॥ శత్రుపక్షే అకులీనానభవంతీతి నాకులీనాః సత్కులప్రసూతా ఇత్యర్థః- సర్పపక్షేనాకుషువల్మీకేషు లీనాః। శ్లేషోత్థాపితేయం హేతూత్ప్రేక్షా ॥ ౨౭ ॥

తాళేతి॥ పాతాళకోటరం పాతాళగర్భస్తదేవకుటీరంతస్యతలే - భోగభాగే ఫణాగ్రే- అనాకలితః అనవలోకితః॥ ౨౬॥ అస్యేతి॥అహీనామహాంతస్సర్పశ్రేష్ఠాశ్చ-నగరాణిస్వపురాణి అన్యత్ర నగాణిగరళాని-గరోవ్యా [illegible] ॥ ౨౭ ॥ [illegible]॥

భేదాంతరాణిస్వయమూహ్యానీత్యుపసంహరతిఏవమితి॥౨౮॥ఇత్థంసాధ్యాధ్యవసాయమూలాముత్ప్రేక్షాం నిరూప్యసిద్ధాధ్యవసాయ మూలామతిశయోక్తింససంగతిప్రతిపాదనంనిరూపయతి॥ పూర్వమితి॥యత్సాంకర్యం

ద్రవ్యఫలోత్ప్రేక్షాయథా ॥ యేశృణ్వంతినరాఘవస్యచరితంబింబంతదీయంచయే నోపశ్యంతినసంస్పృశంతి తులశీంజిఘ్రంతినాంఘ్రిస్థితాం। నోపాదాంబుపిబంతినక్షణమపిధ్యాయంతివాతత్తనుంసంజ్ఞామైజననీజనస్యజఠరాజ్ఞాతాజ నాస్తేధ్రువం ॥ పాదత్రయేషడింద్రియాణాంవైఫల్యముక్తం। అత్ర సంజ్ఞాయాఇతిద్రవ్యస్యఫలత్వం ॥ అత్రోత్ప్రేక్షాత్రయేపిశేషతాగ్రసంజ్ఞాశబ్దానాంద్రవ్యవాచకత్వాద్ద్రవ్యోత్ప్రేక్షాత్వమవగంతవ్యం॥ఏవమన్యేపిభేదాఊహ్యాః। విస్తరభయాద్విరమ్యతే ॥౨౮॥ పూర్వముత్ప్రేక్షాయాయత్సాం

అతిశయోక్తిః

కర్యమాశంక్యనిరాకారిసాతిశయోక్తిస్తయోర్వ్యావృత్తతాబోధదార్ఢ్యాయాధునానిరూప్యేత్యభిప్రాయేణ తాంనిరూపయతి॥అభేదేభేదకథనంభేదేసత్యభిదాభిధా। అయోగేయోగకథనంయోగేచాయోగవర్ణనం ॥ కార్యకారణయోః కాలైక్యంతద్వ్యత్యయోపిచ। షడ్విధాతిశయోక్తిర్హి సమ్మతాచారుచేతసాం ॥ కవిప్రౌఢోక్తితాతాసాంషణ్ణాంసామాన్యలక్షణం॥అత్యుక్తిరతిశయోక్తిరితికేచిద్వ్యాచక్షిరే। కేచిత్త్వధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిరితిలక్షయిత్వాఅభిన్నత్వప్రతీతిరూపాధ్యవసాయాభావాపరాధాత్కార్యకారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయతత్సమకాలతారూపంభేదయుగంనిహ్నువతే।అభినవగుప్తాస్తుతయోరప్యతిశయోక్త్యంతర్భావకటాక్షేణైవకవిప్రౌఢోక్తిజీవనామతిశయోక్తిమభిదధుః।అతోవ్యావృ

యయాసాంకర్యం- అభేదఇతి- అభిదాభిధా అభేదకథనం- తయోః కార్యకారణయోర్వ్యత్యయః పౌర్వాపర్యవిపర్యయః- కేచిదిత్యాది కేచిద్విద్వాంనాథాదయః - నిహ్నువతేఆచ్ఛాదయంతి - నాంగీచక్రురిత్యర్థః ౫

ద్యాముదాహరతి॥ మహోత్తాలా ఇతి ॥ మహోత్తాలా మహాన్త
తాః - యద్వా మహాంతశ్చ తేఉత్తాలాశ్చేతి సమానాధికరణసమాసః -
ఉత్తాలః కర్మణసువ్యగ్ర ఇత్యమరః - ప్రాణాపహరణధురీణత్వం బాణే
షు భటేషు చ యోజ్యం - పూర్వే ప్రాక్కాలీనాః సర్వే భుజాదయః గ
తాః- ఇమేఇదానీంతనా భుజాదయః పునః భీమేరామే విషయే ధ్రువం నిశ్చి
తం పూర్వే అభవన్ నాభవన్- అమానోనాః ప్రతిషేధ ఇత్యుక్తత్వాత్ ॥
ఇహేతి- అసమస్తం- అస్యైవ పదద్వయమితి వివరణం-సమస్తత్వే త్వపూ
ర్వా ఇతి స్యాత్ - అత్ర ద్యతనానాం ప్రాక్తనానాం చ భుజాదీనామభేదే
పి మమ పునరపూర్వా ఇత్యాదినా భేదః కల్పిత ఇత్యాహ- అత్ర భుజాదీనామి
తి॥ తర్హ్యస్మిన్ భేదే నాధ్యవసాయానుగతిరితి చేన్న- స్వతస్సిద్ధకవిప్రౌ

నానాం నిరర్గళగళగర్జనం ప్రాచీన ప్రబంధ్యఖ్యావాపరిజ్ఞాననిబం
ధనమిత్యలం ప్రపంచేన ౫, అభేదే భేదోక్తిర్యథా॥ మహో
త్తాలాహేలాలవతులిత కైలాసగిరయో భుజా బాణాః ప్రా
ణాపహరణధురీణాశ్చ సుభటాః । గతాః పూర్వే సర్వే మమ పు
నరపూర్వే ధ్రువమిమేఽభవన్ రామే భీమే రణశిరసి కామేజయ
కథా॥ ఇహాపూర్వా ఇత్యత్ర సమస్తం పదద్వయం । ఇదం రా
వణవచనం। అత్ర భుజాదీనామభేదేపి భేదః కల్పితః ॥ ౫౯ ॥ భే
దేఽభేదోక్తిర్యథా॥ జడధ్యుత్పన్నస్త్వం నహి న చపలాశప్ర

ఘోక్తిసిద్ధయోస్సాదృశ్యయోః ఫలభూతయోర్భేదేప్యభేదాధ్యవసాయో
త్ర వివక్షితః- న పునః ఫలినాం- తేషాం వాస్తవిక భేదే సత్యభేదాధ్యవసా
యకల్పనాయోగాత్ - తదుక్తం-అభేదాధ్యవసాయో హి ఫలే తిశయనా
దిహ। న పునః ఫలినోస్తత్ర భేదేఽభేదో న సిద్ధ్యతీతి ॥ ౫౯ ॥ భేదేఽభేదో
క్తిముదాహరతి॥ జడధ్యుత్పన్న ఇతి॥ హేరఘుప త్వం జడధియో మందబు
ద్ధేరుత్పన్నో నహి- సురతరుస్తు జడధ్యుత్పన్నః - పరంతు లడయోరభేదాజ్జ
లధ్యుత్పన్న ఇతి- తథా త్వం చపలా ఆశా యస్యాం సా సా చ సా ప్రకృతిర్య
స్య సతథోక్తః- తాదృగ్విధశ్చన- సతు తాదృశః- కింతు పలాశా నపత్రా
ణి ప్రకృతిస్స్వరూపం యస్య సతథోక్తః- త్వేషిద్రాణ్యపాయానసంతి-త
స్య తు సంతి - పరంతు ఛిద్రాణి కోటరాణి- అపి కించ-భవతః వక్రిమగుణః

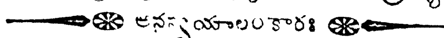
కౌటిల్యంనాస్తి-తస్యత్వస్తి-కింతువక్రత్వం- మధుపైర్మద్యపాయిభిర్యో గస్సంబంధోనాస్తి- తస్యత్వస్తి-కింతుభ్రమరైః -విటపైర్విటశ్రేష్ఠైరపి యోగోనాస్తి- తస్యాస్తి-విటపైశ్శాఖాభిః- తేకంప్రత్వంభీరుత్వంన-త స్యాస్తీతివ్యజ్యతే- కింతువాతేవాయనాసతిచాంచల్యం- తదపితథాపిత్వం సురతరుః- అత్రమందారరఘునందనయోరభేదాతిశయోక్తిరితివచనంఫ లభూతవదాన్యత్వాతిశయగతాభేదాధ్యవసాయవిషయత్వాభిప్రాయం అన్యథాత్వేకత్రఫలయోరన్యత్రఫలినోరధ్యవసాయఇతివైరూప్యప్రసం

కృతికోనతేసంతిభిదాప్యపినభవతోవక్రిమగుణః । నవాని త్యంయోగోభవతిమధుపైర్నాపివిటపైర్నవాతేకంప్రత్వం తదపిరఘువత్వంసురతరుః ॥ అత్రమందారరఘునందనయో ర్భేదేవిద్యమానేప్యభేదరూపాతిశయోక్తిః । నన్వత్రవ్యతి రేకోపిప్రతీయత ఇతిచేత్సంప్రతీయతాం నతావతాతి శయోక్తేఃకాచిత్క్షతిః ॥ ౩౦ ॥ అసంబంధే సంబంధోక్తి ర్యథా ॥ రామస్యోచ్చండచాపాదవిరళగళితైఃకాండకాం డప్రకాండైర్దైత్యేన్ద్రైః ఖండితాంగైర్విదళితమసకృ న్మూర్ఛితంచండరశ్మిం । శుండాలేంద్రైఃప్రచండాః ప రిసరగగనప్రాంగణే హిండమానాశ్శుండాదండాగ్రము క్తైర్వమధుకణగణైస్తూర్ణముద్బోధయంతి ॥ ఇహసూర్య స్యమూర్ఛాసంబంధేపితత్సంబంధఉక్తః । గజానాంచత దుద్బోధకత్వాసంబంధేపితత్సంబంధశ్చోక్తః॥......... ౩౧ సంబంధేఽసంబంధోక్తిర్యథా ॥ యదాభవదపాంనిధిర్భవ దపాంగరాగాగ్నినాహృతోరఘుపతేతతః కపినిబద్ధసేతుస్థ్స

గాత్ ॥ నన్వత్రాలంకారాంతరప్రతీతేరోన్నదాహరణాస్థాతేత్యాశంక్యా భ్యుచ్చయఇతిసమాధత్తే- నన్వత్యాదినా॥ ౩౦॥ అసంబంధేసంబంధోక్తి ముదాహరతి॥ రామస్యేతి॥ కాండకాండానాంబాణదండానాం ప్రకాం డైఃశ్రేష్ఠైః- వమధుకణానాంకరశీకరసూక్ష్మాంశానాంగణైః-అత్రస్వత స్సిద్ధకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధయోశ్శరప్రసారవైశారద్యయోరభేదాధ్యవసాయః ౩౧॥ సంబంధేఽసంబంధోక్తిముదాహరతి ॥ యదేతి॥స్పష్టం॥ అత్రాపి

స్వతస్సిద్ధకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధగుణాతిశయాభేదాధ్యవసాయఊహ్యాః- స
మాస్యస్వపికవిప్రౌఢోక్తిజీవితత్వాత్తాల్వేప్యుదాహృతానాం చతసృణా
మేవాధ్యవసాయమూలత్వం- నోదాహరిష్యమాణయోరితిమంతవ్యం ॥
౩౧ ॥ కార్యకారణయోరేకకాలత్వముదాహరతి॥ తవేతి ॥ అతివిభవపు
షోఽతిపుష్టాత్.- అత్ర యదా తదైవేతి కార్యకారణయోస్సమకాలతా
౩౩ ॥ తద్వ్యత్యయముదాహరతి॥ ప్రయాణేతి॥ ప్రయాణపటహారవా

ఘః। తదాదిపయసాంనిధింపరివిముచ్యసోపద్రవం వికుంఠభవనే
స్థితంవితనుతేస్మలక్ష్మీపతిః॥ అత్రలక్ష్మీపతేస్సింధుబంధుసంబం
ధేసత్యేవాసంబంధఉక్తః॥ ౩౨॥ కార్యకారణయోరేకకాలతా
యథా ॥ తవదాశరథేశరధిర్గళితాస్త్రలితా నలాయవావిశి
ఖాః। అతివిభవపుషోఽపుషోనిరగుశ్చతదైవరావణప్రాణాః ॥
౩౩॥కార్యకారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయోయథా॥ ప్రయాణప
టహారవాత్తవపురారిశాతోదరీ రఘుప్రవీర గోచరీచరికరీతిభూ
భృద్వరీః। బుధేషుమదసింధురప్రకరబంధురాస్సంపదః పదంవి
దధతేఽథతేస్పృశతికృపాసంస్పృశః॥ ౩౪॥సంప్రత్యుపమా

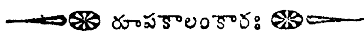

అనన్వయాలంకారః

లక్షణేఽభిన్నే నేఽపిశేషణవ్యాసిత్వే మనన్వయాలంకారం ల
క్షయతి॥ ఐక్యేఽప్యనన్వయః ప్రోక్తః ఉపమానోపమేయయోః।
యత్ర సదృశవస్త్వంతర నిషేధద్యోతనాయైకస్యైవోపమా
నోపమేయభావః ప్రదర్శ్యతే తత్రానన్వయాలంకారః।
ద్వయోః ఖలూపమానోపమేయభావయోరైక్యేనాన్వయః స
నాస్తీత్యనన్వయత్వమస్య॥ యథా॥ ఉన్మీలనే చమష్టానాం
దృష్టానాం పరిపాలనే। రామోరామ ఇవ క్షోణీమండలాఖండ

ల్పాంగైర్జైత్రయాత్రాసు తేన దాత్పూర్వం- గోచరీచరికరీతి విషయీక
... పశ్యతీతి యావత్ - సోఽస్పృశత్కృపాసంస్పృశస్సదయాస్తే దృశః
... వివిధానిభావిపదద్వయమనువర్తతే - అత్ర పూర్వోత్తరార్ధయోరవ్య
...యోక్తిరిత్యభ్యుచ్చయః ॥ ౩౪ ॥ అథ సంగతిప్రదర్శనపూర్వకమన
న్వయలక్షయతి ॥ సంప్రతీతి॥ ఉదాహరతి॥ ఉన్మీలనఇతి॥ నిగదవ్యా

ఖ్యాతః॥ ౩౪॥ రూపకం లక్షయతి-అథాస్యేత్యాదినా॥ లక్షణం వ్యాకరోతి- అన్యస్యేతి॥ ప్రకృతమప్రకృతేన రూపవత్ క్రియత ఇతి లక్ష్యనిరుక్తిరిత్యాశయేనాహ- రూపయతీతి ॥ ననూక్తప్రకారేణాభేదాపత్తేరనన్వయసాంకర్యం స్యాదిత్యాశంక్యాహ- అత్రాభేదస్యేతి - మాత్రశబ్దార్థమాహ- వస్తుత ఇతి- విషయవిషయిణోశ్శబ్దోపాత్తత్వాభిభావః - తర్హిక

రూపకాలంకారః

లోబభౌ॥ ౩౪॥ అథాస్య విషయవిషయిణోరభేదప్రతీతిమాత్రేణ రూపకాదిసాంకర్యమాశంకేత్యభిప్రాయేణోపమాలక్షణే వాచ్యపదవ్యావర్త్యతయా చ రూపకం లక్షయతి॥ విషయానిహ్నవేనాన్యస్యారోపే రూపకం మతం ॥ అన్యస్యాప్రకృతస్య। ప్రకృతం విషయమనపహ్నుత్యైవ యదారోపణం తద్రూపకం। రూపయతి విషయీ తదన్యమాత్మనా రూపవంతం కరోతీతి రూపకశబ్దప్రవృత్తిః। అత్రాభేదస్య ప్రాధాన్యమాత్రం। వస్తుతోఽత్రాస్త్యేవ భేదః। తేనానన్వయవ్యావృత్తిః। అత ఏవౌపమ్యగమ్యతా వాచోయుక్తిశ్చ। అత్ర విషయానిహ్నవేనారోప ఇత్యనేనాతిరోహితస్య విషయస్యారోప్యేణోపరక్తత్వం వివక్షితం। తథా చ విషయాతిరోధానాంశేన సందేహభ్రాంతిమదపహ్నవానాం వ్యావృత్తిః। తేషాం విషయస్య సందేహభ్రాంత్యపహ్నవైస్తిరోహితత్వాత్। ఆరోప్యేణేత్యనేనోత్ప్రేక్షాదేరుపమాదీనాం చ వ్యావృత్తిః। ఉత్ప్రేక్షాదేరారోపవ్యతిరిక్తాధ్యవసాయమూలత్వాదుపమాయాశ్చ ప్రాగేవానారోపమూలత్వాత్। అస్యాలంకారస్యారోపప్రాధాన్యాత్। ఉపరక్తత్వమిత్యనేన పరిణామాలంకారవ్యవచ్ఛేదః। త

థమతాద్రూప్యగమ్యతేత్యత ఆహ- అత ఏవేతి - భేదసద్భావాదేవేత్యర్థః ఔపమ్యగమ్యతా వాచోయుక్తిశ్చ - పూర్వోక్తానన్వయవ్యావృత్తి సముచ్చాయకశ్చకారః- అయం భావః- రూపకే విషయవిషయిణోః పృథక్శబ్దోపాత్తత్వేనౌపమ్యస్య వాచ్యాయమానత్వేఽప్యభేదప్రధానసాధర్మ్యవశాదౌపమ్యగమ్యతాయుక్తిసిద్ధేతి - విశేషణకృత్యమాహ - అత్రవిష

యానిహ్నవేనేత్యాదినా- ఆరోప్యేణవిషయిణా॥ తద్విభజతే - తత్త్రావ
దితి॥ సమస్తవస్తువిషయంలక్షయతి - తత్రేతి - ఆరోపవిషయవదారోప్య
మాణానామపియత్రశబ్దేనోపాదానంతత్సమస్తవస్తువిషయం - ఏకదేశవ
ర్తిరూపకంలక్షయతి- యదాత్వితి- యథాయోగ మవయవావయవినో

త్రారోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగితయావిషయపరిణామ
రూపత్వేనప్రకృతోపరంజకత్వాభావాత్।అతస్సర్వేభ్యస్సా
దృశ్యమూలాలంకారేభ్యోఽపిరూపకస్యాలంకారస్యవిషయః।
తత్త్రావత్త్రివిధం।సావయవంనిరవయవంపరంపరితంచేతి।అవయ
వావయవిసాకల్యవృత్తిసావయవం। అవయవతోనిష్క్రాంతమ
వయవిమాత్రపర్యవసితంనిరవయవం।పరంపరాస్యసంజాతేతి
పరంపరితం।సావయవంద్వివిధం।సమస్తవస్తువిషయమేకదేశ
వర్తిచేతి।నిరవయవంచద్వివిధం।కేవలంమాలారూపంచేతి।పరం
పరితంచద్వివిధం।శ్లిష్టశబ్దనిబంధనమశ్లిష్టశబ్దనిబంధనంచేతి।ద్వి
విధస్యాపిపరంపరితస్యకేవలమాలారూపేణ ప్రత్యేకంద్వైవి
ధ్యేరూపకమష్టవిధం।తస్యసమస్తవ్యస్తత్వభేదేనద్వైవిధ్యేషో
డశవిధత్వం।తత్ర యదారోప్యమాణమనేకమవయవావయవి
భావేనావస్థితంశ్రౌత్యేవోపస్థాప్యతేతదాసమస్త వస్తువిష
యంసావయవం । యదాతుకించిచ్ఛ్రౌత్యాకించిదర్థాచ్చోపనీ
యతేతదైకదేశవర్తి, తత్రాద్యంయథా।భిన్నేంద్రారిశిరో
రసాగ్రవటకైస్తత్కంధరోష్ణాస్రక స్సద్ధారాఘృతైలఘ్రాతైస్త
వాసిరగదంకారస్సమృద్ధోబభౌ।కిం బ్రూమోరఘునాథవీరభు
వినాదయేనయేనాద్భుతందుర్వారశ్శమితోమహోన్నహుముఖ
స్త్రైలోక్యతాపజ్వరః॥బహుముఖోరావణః బహుప్రకారశ్చ।

నేకదేశస్యశాబ్దత్వాదర్థత్వాచ్చైకదేశవర్తితేత్యేకదేశవర్తిత్వం -
అతఏవసమస్తపదాః॥ శ్రౌతార్థాస్త్వేయస్మిన్నేకదేశ వివర్తితదితి
ఏకదేశేవిశేషేణవర్తనాదేకదేశవివర్తీతిచ ౭ సమస్తవస్తువిషయము
దాహరతి॥ భిన్నేతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్।బహుముఖ ఇత్యేతత్స్వయంవ్యా
కరోతి- రావణోబహుప్రకారశ్చేతి- రావణస్యవిశేషణత్వేబహుప్రకార

త్వంబోధ్యం॥ ౩౬॥ ఏకదేశవర్తిరూపకముదాహరతి॥ శుంభదితి ॥ వ్యా
కృతమేతత్ ॥౩౭॥ ద్వివిధం సావయవముదాహృత్య కేవలనిరవయవముదా
హరతి - ముఖేందుమితి॥ స్పష్టం॥ ౩౮॥ మాలానిరవయవముదాహరతి -
ఆమ్రేడితమితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౩౯॥ పరంపరితంలక్షయతి ॥ రూప
కేతి ॥ రూపకం హేతుర్యస్యతత్తథోక్తం - అతఏవపరంపరాస్యసంజాతా

అత్ర ఖడ్గస్య వైద్యుత్వంనిరూప్య తదుచితావయవనిరూపణాత్స
మస్తవస్తువిషయతా ॥౩౬॥ ద్వితీయంయథా ॥ శుంభచ్ఛుం
డాలశైలావిరళపరిగళద్దాన ధారాఝరాణిభ్రామ్యత్తూర్ణజ
త్రథాంగాన్యసురహరియుతాన్యుగ్రఖడ్గ్యావృతాని।ఆకర్ణాకృ
ష్టచాపచ్యుతనిబిడతరోచ్చండకాండప్రకాండజ్వాలామాలాక
రాళోదహతిరఘుపతిర్వైరిసేనావనాని॥ అత్రావయవరూప
ణాదేవరామస్యాగ్నిత్వేనరూపణంగమ్యతఇత్యేకదేశవర్తిత్వం
౩౭॥ కేవలనిరవయవంయథా॥ ముఖేందుంరామచంద్రస్యయే
ధ్యాయంతినిరంతరం । అపారఘోరసంసారపారావారంత
రంతితే ॥ అత్రముఖస్యేందుత్వం సంసారస్యసాగరత్వంచని
రూప్యతే । నతుతదవయవ్యాదికంకించిన్నివేశ్యతే॥ ౩౮ ॥ మాల
యాయథా॥ఆమ్రేడితంసురతరోః ప్రతిబింబమిందోర్భేదస్స్వప
ర్వసురభేర్వికృతిర్నిధీనాం । ద్వైతంరవేఃపరిణతిః ప్రసవాయు
ధస్యమూర్త్యంతరంమురరిపోర్జయతీహరామః॥ ఇదంనిరవ
యవంమాలారూపకం । ఏకస్యైవానేకధారూపణాత్ ॥౩౯॥
రూపకహేతురూపకంపరంపరితం । తత్రశ్లిష్టశబ్దనిబంధనం కేవ
లంపరంపరితంయథా॥చరంతమంబరేదృష్ట్వారామేణప్రేరితం
ఖగం।అహీనాంవైరిణోభీత్యాముంచంతినగరాణ్యహో॥ అ
త్రబాణస్యతార్క్ష్యత్వేననిరూపణంశత్రూణాంసర్పత్వేననిరూ

పరంపరితమిత్యన్వర్థతా - పరంపరితరూపకస్యైకరూపకసాపేక్షత్వా ద
నేకరూపకసాపేక్షేసమస్తవస్తువిషయే నాంతర్భావః - యథాహవిద్యా
నాథః - రూపకద్వయమాత్రవ్యవస్థితత్వా దస్యనసమస్తవస్తువిషయేంత
ర్భావఇతి॥శ్లిష్టకేవలపరంపరితముదాహరతి॥ చరంతమితి॥వ్యాఖ్యాతమేత

త్. ౮౦॥ శ్లిష్టమాలాపరంపరితముదాహరతి ॥ కబంధేతి॥ కబంధః కబం ధాసురఏవకబంధముదకం తద్దాడంబరస్య గ్రీష్మః - తారాపతిర్వాలీ సఏవ చంద్రస్తస్య దివాకరః-తుభ్యంతో భూధరారాజాన ఏవతాదృశాః పర్వ తాః తేషాం జంభారిః॥ యోజయతి-అత్రేతి॥౮౧॥ అశ్లిష్టకేవలపరంపరిత ముదాహరతి- శ్రీరామేతి॥ స్పష్టం ॥౮౨॥ అశ్లిష్టమాలాపరంపరితంసాధ

ణంచ హేతుహేతుమద్భావాపన్నే ఇతిపరంపరితం। ఉభయత్రా పి శ్లేషోల్లసనాచ్ఛ్లిష్టశబ్దనిబంధనత్వం ఏకవారమేవరూపణాత్కే వలత్వంచ॥౮౦॥ ఇదంమాలయాయథా ॥ కబంధాడంబరగ్రీష్మ స్తారాపతిదివాకరః। తుభ్యద్భూధరజంభారిర్భాసతే భరతా గ్రజః॥ అత్ర రామస్య గ్రీష్మత్వాదిరూపణం కబంధతారాపతి భూభృతాం కబంధాసురవాలినృపాణాం జలచంద్రగిరిత్వేన రూపణే కారణం జాతమితి పరంపరితత్వం। శ్లేషసముల్లసనాచ్ఛ్లి ష్టశబ్దనిబంధనత్వం। ఏకస్య రామస్యానేకధారూపణాన్మాలా రూపత్వంచ ॥ ౮౧ ॥ అశ్లిష్టశబ్దనిబంధనం కేవలం పరంపరితం యథా॥ శ్రీరామచంద్రవదనరాకాతారకనాయకః। విద్వన్నే త్రచకోరాణాం ఏతనోతి కుతూహలం ॥ అత్ర రామముఖస్య చంద్రత్వరూపణం విద్వన్నేత్రాణాం చకోరత్వరూపణే హే తురితి పరంపరితత్వం శ్లేషాభావాదశ్లిష్టశబ్దనిబంధనత్వం। స కృదేవరూపణాత్కేవలత్వంచ ॥ ౮౨ ॥ మాలారూపాశ్లిష్ట శబ్దనిబంధనం పరంపరితం సాధర్మ్యేణ వైధర్మ్యేణాపి సంభవ తి ॥ యథా ॥ వాత్యా వైత్యాంబువాహానాం బుధగణవిపదోఘ్నాగి నాం సైన తేనూః సాహసీనాం పయోదాః ప్రతిభటకరిణాం ప్రక్రమాః పాకలానాం। కల్యాణలక్ష్మీలతానాం కవికుముద రుచాం కందళాః కౌముదీనాం కల్యాః కల్యాత్మకానాం పటుతర

గస్య వైధర్మ్య ఉభాభ్యాముదాహరతి-వాత్యేతి॥ పాకలోగజరోగవిశేషః-క ల్యాత్మకానాం పాపరూపాణాం- పటుతిరతిమసామంధతమసానాం- కల్యా ఉషః కాలభూతాః-యద్యపికల్యశబ్దస్య ప్రత్యూషపరత్వే నపుంసకత్వమే వ- తథాపినిఖిలవిద్యానిష్ణాతకపి కేశవాత్ర ప్రమాణం - అత్ర కేళీసాంవా

త్వాత్త్వాద్యారోపణం ద్వైత్వాదీనామంబుదత్వాదిరూపణే హేతురితిపరం పాతత్వం వా త్వాదీనామంబుదాదనివర్తకత్వాద్వైధర్మ్యం-కుల్యాదీనాం లతాదిప్రవర్తకత్వాత్సాధర్మ్యమితిబోధ్యం - చతుర్థపాదే పునర్వైధర్మ్యం ॥౪౩॥ పరిణామం లక్షయతి-ఆరోప్యస్యేతి। లక్షణం వ్యాకరోతి - యత్రేతి॥ నాపిసమాసోక్తౌ-కుతఇత్యాహ- ఆరోప్యమాణస్యేతి - అయంభా

తమసాం కేళయో రావకీర్త్తేః॥ అత్ర ప్రథమార్ధే వైధర్మ్యేణోత్తరార్ధే సాధర్మ్యేణ చ ప్రవృత్తిరితి ద్రష్టవ్యం । ఏవమష్టవిధమపి రూపకం నిరూపితం । అన్యేఽష్టౌ భేదాః పృథగ్వైచిత్ర్యాభావాన్ననిరూపితాః ॥ ౪౩ ॥ అత్రైతల్లక్షణవ్యావర్త్యానాం

—* పరిణామాలంకారః *—

పరిణామాదీనాం క్రమాల్లక్షణాన్యాహ ॥ ఆరోప్యమాణస్యావిషయః పరిణామం భజేద్యది । ప్రకృతార్థోపయోగాయ పరిణామస్తు ద్విధా ॥ యత్ర విషయః ప్రకృతకార్యోపయోగాయారోప్యాకారేణ పరిణమతే తత్ర పరిణామాలంకారః। నచాయం రూపకేఽన్తర్భవతి । తత్రహ్యారోప్యస్య ప్రకృతోపరంజకత్వమాత్రవిశ్రాంతత్వాత్ । ఇదముదరంభవతి। యత్రారోప్యమాణస్య ప్రకృతోపరంజకత్వమాత్రం తత్ర రూపకం । యత్ర ప్రకృతకార్యోపయోగాయారోప్యతా విషయస్య పరిణతిస్తత్ర పరిణామః ఇతి। నాపి సమాసోక్తౌ। ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వేఽపి వాచ్యత్వాభావాత్। అయం సామానాధికరణ్యవైయధికరణ్యాభ్యాం ద్విధా భవతి ॥ యథా॥ బోధాయ విబుధలక్ష్మ్యై నష్టాయాః శముషాపహస్త్రియాః। భవతో గారుడమంత్రీజయం తేరామచాపటంకారాః ॥ అత్రధనుర్గుణధ్వనీనాం సురలక్ష్మీమాన్యప్రబోధనరూపప్రకృతోపయో

పః-ఉభయత్రారోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వేఽపి భవద్బాహామంథాచలేత్యాదిసమాసోక్త్యుదాహరణేష్వారోప్యమాణానాం చంద్రాదీనాం వాచ్యత్వాభావాత్తేష్వవ్యాప్తిః॥ ఉదాహరతి- బోధాయేతి॥ దశముఖపవాహిస్త్రైనష్టాయాః ॥ రఘువాక్యంపాదభేదావలంబనేన

వై యధికరణ్యమస్యాత్రేత్యవదర్శయతి-భవతఇతి ॥౪౪॥ అపహ్నవంలక్ష యతి-నిషిధ్యేతి॥ క్రమేణోదాహరతి-శ్యామేతి ॥ శ్యామేననీలవర్ణేనతమో మేనవస్త్రవిశేషేణసమాస్తృతా సమాచ్ఛాదితా-మహాశయ్యేత్యప్రకృ తారోపః-నాంబరమితిప్రకృతనిషేధః- ఏవముత్తరత్రాప్యారోపనిషేధౌ బోధ్యౌ-హిమరజసాఘనసారేణపూర్ణా ॥౪౫॥ నేదమితి॥ నేదంమండల మైందవమితిప్రకృతనిషేధః-సోపానహీరోపలఇత్యప్రకృతారోపః- దాన

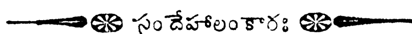
గాయారోప్యమాణగారుడమంత్రరూపేణపరిణతిః ॥ భవతో
గారుడమంత్రాశ్శ్వాపటంకారైరితిపాఠే ఇదమేవవైయధిక
రణ్యోదాహరణంచ ॥ ౪౪ ॥ నిషిధ్యప్రకృతంయత్రాప్రకృ

—* అపహ్నుత్యలంకారః *—

తారోపణంభవేత్ । తత్రాపహ్నుత్యలంకారస్త్రిధాపరికీ
ర్తితః॥ఆరోప్యప్రకృతనిషేధః । నిషిధ్యారోపః । ఛలాదిశబ్ద
ప్రయోగాచ్చ॥ క్రమేణయథా ॥ శ్యామతమోమసమాస్తృ
తారఘుపతేః కీర్త్యంగనాయామహాశయ్యానాంబరమత్ర
జాతికలికాఃకుస్తానతారాగణాః । పేటీరాజతిరాజతీహిమర
జఃపూర్ణా నరాకాశశీతస్మద్ధ్యైమృగనాభిక్లృప్తనటకస్తోమోన
చాయంన్మృగః॥ ౪౫॥ నేదంమండలమైందవంరఘుపతేకీర్త్యం
గనాయారమాదాక్లైరించపనం సముద్గిగమిషోస్సోపానహీ
రోపలః॥ నాంకోయంతవదానవారిలహరీసంసిక్తసర్వంసహా
సంచారాంచితపంకపంవరణన్యాసేనతత్రస్ఫుటః ॥ ౪౬ ॥
కాళిందీత్వాంసేవతేశుద్ధరూపానోచేదేవం రామతత్సంగమే
న । స్వర్గాహిన్యాజీవనానాంకనంస్యాన్యవృద్ధిస్సూర్యానం
దహేతుస్స్వసస్యాత్ ॥౪౭॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయో

వారిలహర్యా ఉత్సిక్తజలప్రవాహేన సంసిక్తాయాంసర్వంసహాయాం సంచారేణాంచితః కీర్తికాంతాయాఃపాదలగ్నఃపంకపఙ ॥౪౬॥ కాళిందీ తి॥శుద్ధరూపాశుద్ధవ్యాజా - స్వర్గాహిన్యాగంగాయాజీవనానాంజలా నాం - అన్యత్రదేవసేనాయాఃప్రాణానాం - సూర్యానందస్యహేతు స్సూరీణామానందహేతుశ్చ ॥౪౭॥ సందేహాలంకారంలక్షయతి - కవిస

స్మ తేతి ॥ తత్రహీతి-సాధారణధర్మస్యస్థౌల్యాదేర్యోవబోధ స్తస్యసధ్రీ
చీనేనసహచరేణసహితేనేతియావత్ - స్వరసవాహిత్వాత్సరసప్రసారి
త్వాత్ ॥ఉదాహరతి-సచేతనేతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ అత్రకమనీయకాం
త్యాదిగుణసాదృశ్యాత్స్త్రీతా కాంచనపుత్రికాదికోటిద్వయగోచరస్య సం
దేహస్యతావన్మాత్రపర్యవసాయిత్వాచ్ఛుద్ధత్వమిత్యాశయేనాహ - అ
త్రేతి॥౫౯॥ అసావితి॥అసౌరామః అంభోధిః కిం-సోఽంభోధిః గంభీరోపివిత
రణీభావంవదాన్యత్వంనభజతే-అయంతుభజతే - కింత్వంభోధిర్న్వాగతా

విషయీయాయదా । సందిగ్ధో భవతస్తత్ర సందేహాలంకృతిస్త్రి
ధా॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాదిత్యనేనస్థాణుర్వాపురుషోవేత్యా
దిసందేహవ్యావృత్తిః । తత్రహిసాధారణధర్మావబోధసధ్రీ
చీనేనవివేచకధర్మాగ్రహేణసందేహస్య స్వరసవాహిత్వా
త్ ఇహతునానవబోధనిమిత్తస్సందేహః కింతుకవిస్స్వప్ర
తిభాతిశయేనవర్ణయితుంసాదృశ్యదర్శనేన సందేహ ముపని
బధ్నాతి।సాత్రివిధా।శుద్ధా నిశ్చయగర్భా నిశ్చయాంతా చే
తి॥ క్రమాద్యథా ॥ సచేతనాకాంచనపుత్రికావాశరీరిణీమ
న్మథచాతురీవా । సౌదామినీస్థైర్యవతీకిమేషాకావాసజానేర
ఘువీరపార్శ్వే॥అత్ర సందేహమాత్రస్యపర్యవసానాచ్ఛుద్ధ
త్వం॥౫౯॥అసావంభోధిః కింసవితరణీభావంనభజతేమహాదే
వోయంకింసవహతిశివామిశ్రితతనుం। విధాతాకింవాయంస
హికలితవాన్నాభిజననంవిచింత్యేత్థంరామందధతికవయస్సం
శయధియం ॥ అత్రసాధారణధర్మాతిరిక్తవిశేషధర్మోల్లేఖా

స్తరణయో యస్మాత్సవితరణీస్తస్యభావంతరీరాహిత్యంనభజతే - గాం
భీర్యతౌల్యాత్సంశయ్యాపితరణిత్వరూపవిశేషధర్మసంబంధాత్తాదృక్సం శ
యోనివర్తతఇతి నిశ్చయగర్భత్వం - సమహాదేవః శివైః కల్యాణైరమి
శ్రితాంతనుంవహతి- అయంతుశివైర్మిశ్రితామేవతనుంవహతి - పరంతు
మహాదేవశ్శివయాపార్వత్యామిశ్రితాంతనుం - సవిధాతాఅభిజననం స
త్కులప్రసూతింనకలితవాన్- అయంతుకలితవాన్ - కింతువిధాతానా

భౌజననం ॥ ౪౯ ॥ భానురితి॥ సభానుః భోగమార్గచతురో న- అయం తు భోగమార్గచతురః- కింతు సభానుః భోగానాం ఖేచరాణాం మార్గేచతురః - తం పావకం సర్వత్ర సమస్తకార్యేష్వనలః సమర్థం- ఏవంత్వాలం సమర్థం- అన్యత్రానలః ఖవాచ్యః - జడేన మందబుద్ధినా- జలేనచ - స చంద్రః వసుధాయాస్సద్మనాం నాగయతి- అయిమంకూరయతి- స

స్నిశ్చయగర్భత్వం ౪౯। భానుః కిం సనభోగమార్గచతురః
కింపావకోయంజనాన్నైతాప్యనలం తమాహురపిచ తు
ర్యోజడేనాప్యసౌ । కించంద్రస్సనవోదయైర్నవసుధాస
మ్మోదమంకూరయత్యేవంగానకవేక్ష్యనిర్మలగుణైః పశ్చా
ద్వినిశ్చీయతే॥ అత్రవిశేషధర్మోల్లేఖమాత్రాతిరేకేణాం తేగు
ణైర్నిశ్చీయత ఇతి నిశ్చయోంతరీకారాదయం నిశ్చయాంతస్సం
దేహః । సచనభోగేత్యాదిశ్లేషపదోపాత్తానాం తత్తదర్థా
నాంభేదేసత్యభేదాధ్యవసాయరూపాతిశయోక్త్యనుప్రా
ణితఇత్యంగాంగిభావేనసంకరః।సూర్యాదివ్యతిరేకస్స్ఫుటఏ
వ । కించనిరతిశయతేజస్విత్వాదిశాలితయాసూర్యాదిరూప
తాయామేకదేశవర్తిత్వేనైకదేశనిషేధస్యక్రియమాణస్యశ్రీ
రామచంద్రవిషయే...ర్వనీయాంతరాయితారూపవిశేషాత్సే
పకత్వాదాక్షేపాలంకారప్రభేదః।అపిచప్రసిద్ధస్సూరవిశశిక్రుశా
నుష్వేకస్యాపిరఘుపతితుల్యతానాభూత్కిము తాన్యేషు తేజ
స్విష్వితికైముత్యవశేన దండాపూపికాన్యాయాత్తే రర్థాప
త్త్యలంకారస్య గమ్యమానత్వాత్సంసృష్టిరిత్యలం ప్రపంచే

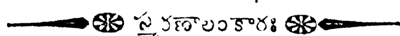
భ్రాంతిమదలంకారః

సు॥౫౦॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయేపిహితాత్మని । ఆరోప్య

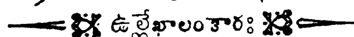
తునవియాసుధయాసమ్మోహినానందం॥ అత్రసిశ్చయాంతత్వం దర్శయతి లాత్తేతి ॥ అపిచాత్రసంకరసంసృష్ట్యోర్లంకారసద్భావోభ్యూహ్యఇత్యాశయేనాహ- సచేత్యాదినా॥ శ్రీరామచంద్రవిషయే శ్రీరామచంద్రరూపేవిషయే- కిముతైవకైముత్యం తద్వశేన- దండభక్షణాదపూపభక్షణమర్థాదాపతితమిత్యర్థ- దండాపూపికాతన్న్యాయస్సమ్పాత్తేః ॥ ౫౧ ॥ భ్రాం

తిమదలంకారంలక్షయతి - కవిసమ్మతేతి । ఉదాహరతి- మ్రితేతి। మ్రి
తస్యావర్తితస్యకనకస్యరుగివరుగ్యస్య తేన-స్వర్ణాగభ్రాంతిః మేరుపర్వ
తభ్రాంతిః- అత్రశైలాంతరాణాం విషయత్వం - మేరోర్విషయిత్వమి
త్యేయం - అత్ర కవిసమ్మత సాదృశ్యాదిత్యనేన సాదృశ్యమాత్రనిబంధ
నాయాశ్శుక్తిరజతాదిభ్రాంతేర్నాలంకారతేత్యాశయేనాహ - అత్రేతి
౫౧ ॥ స్మరణాలంకారంలక్షయతి - సదృశేతి॥ సదృశాదృష్టచింతాద్యాః

గోచరార్థీశ్చేత్స్యాద్భ్రాంతిమదలంకృతిః ॥ అతస్మింస్తద్గ్ర
హోభ్రాంతిస్తద్వాన్భ్రాంతిమాన్॥యథా॥ మృతకనకరు
చారాసుప్రతాపతపనేఃరూషితాక్ష్మాసు । స్వర్ణాగభ్రాం
తిరభూత్సర్వాద్రీణాంసమస్తశైలేషు॥ అత్రకవిసమ్మతసా
దృశ్యాదిత్యనేన చాకచక్యాదితౌల్యేన జాయమానరజతాది
భ్రాంతినివృత్తిః । ఆరోపవిషయస్యాత్రభ్రాంతిగమ్యత్వాదే
వారోపమూలసర్వాలంకారవైలక్షణ్యం। విరోధాభావాచ్చ
ససందేహాంతర్భావః । కవిసమ్మతసాదృశ్యమూలత్వేప్యస్య
తత్త్వోల్లేఖాభావాన్నస్మరణాంతర్భావః ॥ ౫౧॥ స్మరణాలం

స్మరణాలంకారః

కారస్తు॥ సదృశార్థానుభూత్యాన్యస్మరణేస్మరణంమతం ॥
సదృశపదేనాదృష్టాదజనితస్మరణస్యవచ్ఛేదః॥యథా॥ మృతక
నకోజ్జ్వలకాంత్యారాసుభుజం పీతవసనయాశ్లిష్టం। చంపక
లతయాకలితంస్మరంతిమునయస్తమాలతరుకాండం ॥ ౫౨ ॥
ననుభవతుభ్రాంతిమతోపహ్నవాదిభ్యోభేదః। ఉల్లేఖాత్క

ఉల్లేఖాలంకారః

థంభేదఇతిచేదుచ్యతే ॥ ఉల్లేఖోబహుధైకస్యబహుభిస్స్య

స్మృతిబీజస్యబోధకాఇతిన్యాయేనసదృశానుభవాత్పూర్వానుభవ జనిత
సంస్కారోద్బోధేసతిసదృశవస్త్వంతరస్మృతిః స్మరణాలంకారః- సాదృ
శ్యవ్యతిరిక్తాదృష్టాదినిమిత్తత్వే నాయమలంకారఇత్యాశయేనాహ -సదృ
శపదేనేతి॥ ఉదాహరతి-మృతేతి॥తమాలతరోఃకాండఃశాఖాం॥ ౫౨॥ ఉ
ల్లేఖాలంకారంలక్షయతి- ఉల్లేఖఇతి॥ వ్యాచష్టే- పక్షపవేతి ॥ అయంభా

వ. గ్రహీతృగతైర్లిప్సాదిభిరేకస్యవస్తునో నానాధర్మయోగా దనేకధో
ల్లేఖనం నిర్ధారణముల్లేఖాలంకార ఇతి॥ ఉదాహరతి- ధర్మ ఇతి ॥ కూటేనక
పటేన మాయయా వాకరోరాణి కృత్యాని యేషాం తే తథోక్తాః-కూటం యం
త్రేనృతే రాశౌ నిశ్చలే లోహముద్గరే। మాయాద్రిశృంగయో స్తుచ్ఛే సీరా

న్నిరూపణం ॥ ఏకపదార్థోనేకగ్రహీతృభిరనేకధోల్లిఖ్యత ఇతి
యత్రాసాయముల్లేఖాలంకారః॥ యథా ॥ ధర్మశ్శరీరభృదసావి
తి ధర్మనిష్ఠా మూతోఽనయో యమితి మంత్రకళాధురీణాః। కా
లో ద్వితీయ ఇతి కూటకరోరకృత్యాః కైవల్యమిత్యుపరతాః కల
యంతి కామం। ఉపరతా మునుతుఖపః। అత్రానేకధోల్లిఖ్యత
ఇత్యనేన భ్రాంతిమదాద్యవ్యావృత్తిః। భ్రాంతిమత్యనేకధోల్లేఖా
భావాత్। అనేకైర్గ్రహీతృభిరిత్యనేనాతిశయోక్త్యపో
హః॥ తత్రానేకగ్రహీతృకత్వనిబంధనాభావాత్। నచప్రకృ
తే ప్రకృతారోపరూపరూపకేంతర్భావశ్శంక్యః। తస్యప్రకృ
తోపరంజకత్వమాత్రేణోత్థానాత్। వస్తునస్తాదాత్మ్యేపునర
స్యప్రవృత్తిః ॥ ౫౩ ॥ ఏవంతావదుపమాలక్షణే, లోకసిద్ధేన
భిన్నేనేతి చ విశేషణద్వయం వ్యావర్త్యోత్ప్రేక్షాద్యలంకారని

ఉపమేయోపమాలంకారః

రూపణముక్తం సవ్యాఖ్యాతం। అధునాయదైకవాక్యవాచ్యం స్యా
దితి విశేషణం వ్యాఖ్యాతుం తద్వ్యావర్త్యోపమేయోపమాంల
క్షయతి॥ ద్వయోః క్రమాద్భవేతాం చేదుపమానోపమేయతే।
వాక్యద్వయేనోపమేయోపమాసాకథితాద్విధా ॥ అత్రవా
క్యద్వయమితి శేషస్తేనోపమావ్యవచ్ఛేదః। అతోఽపమానోపమే
యయోర్మిథః పర్యాయేణ తాదృక్త్వకల్పన ముభయాతిరిక్తస
దృశవస్త్వభావవ్యంజనాయ। ఇయం ద్విధా ప్రవర్తతే। ధర్మ
స్య వస్తుప్రతివస్తుతయా నిర్దేశేన సాధారణ్యేన చేతి ।

ఏయుపదంభయోరితిపర్యాయేణ - కైవల్యం మోక్షః॥ ౫౩ ॥ అథోపమేయో
పమాంలక్షయతి-ద్వయోరితి, ధర్మస్యేతి- ఏకస్యార్థస్య శబ్దద్వయేనాభిధా
నం వస్తుప్రతివస్తుభావః॥ ఉదాహరతి-కలితేతి॥ స్వయం వ్యాకుర్వన్నాహ-ద్వయో

జయతి - ఇహేతి ॥ నన్వత్ర విశేషణద్వయే౽పి సమాసభేదేన ప్రత్యేకమర్థ
ద్వయోపపాదనాత్కథం వస్తుప్రతివస్తుభావ ఇత్యాశఙ్క్య సమాధత్తే - త
తశ్చాత్రేతి ॥ అయంభావః-కులిశేత్యాదివిశేషణద్వయోస్సాన్తస్య సమా
సభేదభిన్నస్యాప్యర్థద్వయస్యాభేదాధ్యవసాయవశాదేకత్వే నాభిన్న

క్రమాస్యథా॥ కులిశకరవాలభీషణబాహుః కరవాలకులిశభీ
మకరః । ఇంద్ర ఇవ రామచంద్రో౽పి రాజతీంద్రో౽పి రామచం
ద్ర ఇవ॥ ఇహ రామస్యోపమేయత్వే కరవాలః కులిశమివేత్యుప
మితసమాసాశ్రయణేన బాహువిశేషణతా। రామకరే కులిశా
సంభవాత్। ఇంద్రవిశేషణత్వే తు కులిశం కరవాల ఇవేత్యుప
మితసమాసః। ఇంద్రస్యోపమేయత్వే తూత్తరవిశేషణమేవం
ద్రష్టవ్యం॥ తతశ్చాత్ర భిన్నయోరపి ధర్మయోరతిశయోక్తి
మహిమ్నైకతయా౽ధ్యవసితయోర్ద్వయోరుపాదానేన
వస్తుప్రతివస్తుభావో న విరుధ్యతే। వారద్వయోపాదానం చా
త్ర సమాసద్వయేన స్వీకారాత్ ॥౫౭॥ శ్రీరామచంద్ర భవ
తః కరుణావరుణాలయ । ప్రతాపస్సూర్యవత్తిగ్మస్సూర్యో భా
తి ప్రతాపవత్ ॥ అత్ర తిగ్మత్వం సాధారణధర్మ ఇతి సాధారణ్యేనే
యముపమేయోపమా ॥౫౫॥ ఉపమానోపమేయప్రతిపాదక
వాక్యయుగళే వస్తుప్రతివస్తుభావేన ధర్మనిర్దేశసామ్యేనా
స్యాః ప్రతివస్తూపమాదిసాంకర్యమాశఙ్క్యేతి తాం లక్షయతి ॥ య

ప్రతివస్తూపమాలంకారః

త్ర వాక్యద్వయే వస్తుప్రతివస్తుతయా భవేత్ । సామాన్యధర్మ
నిర్దేశః ప్రతివస్తూపమా మతా ॥ యత్ర హ్యుపమానోపమేయ
ప్రతిపాదకవాక్యద్వయే సామాన్యధర్మః కథితపదస్య పునరుక్త
దోషగ్రస్తత్వాచ్ఛబ్దాంతరేణోపాదీయమానః ప్రకృతాప్రకృ
తయోరౌపమ్యం గమయతి సా ప్రతివస్తూపమా। ఇయం సాధర్మ్య

యోరేవ ధర్మయోర్భిన్నపదోపాత్తత్వం సిద్ధ్యత్యేవేతి వస్తుప్రతివస్తుభావ
స్యానతిరిక్తతేతి ॥ ౫౭ ॥ సాధారణ్యేనోదాహరతి-శ్రీరామేతి ॥ స్పష్టం॥౫౫
ప్రతివస్తూపమాం లక్షయతి-యత్రేతి ॥ ఉదాహరతి-జామదగ్న్యేతి॥ యో

జయతి- అత్రాపి ॥ గ్రసనగిళనపదాభ్యాం సంహరణరూపః ప్రభుపటుపదాభ్యాం సామర్థ్యరూపశ్చేతివివేకః ॥ ౫౭ ॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి- రామస్యేతి ॥ విపాటాః కేవలం బాణా ఏవ-నృసింహనఖరానంతరాన్నృసింహ

వైధర్మ్యాభ్యాం ప్రవర్తతే. సాధర్మ్యేణయథా ॥ జామదగ్న్య ప్రతాపాగ్నిగ్రసనే రాఘవః ప్రభుః । కాలకూటానలజ్వాలాగిళనే ధూర్జటిః పటుః ॥ అత్రోపమానోపమేయవాక్యద్వయవర్తిభ్యాం గ్రసనగిళన పదాభ్యాం ప్రభుపటుపదాభ్యాం చాభిన్నావేవ సంహరణసామర్థ్యరూపౌ ధర్మౌ స్వీక్రియమాణౌ ప్రకృతాప్రకృతయో రామహరయోరౌపమ్యం గమయతః ॥ ఉపమేయోపమానయోరౌపమ్యస్య వాచ్యత్వం ధర్మయోశ్చస్వతోభిన్నయోరేవాతిశయోక్తివశాదభేదః ॥ ఇహతు తదుభయ వైపరీత్యమిత్యనయోర్మహాన్ భేదః । అస్య వస్తుప్రతివస్తుభావోపజీవితయా బింబప్రతిబింబ భావోపజీవినో దృష్టాంతాలంకారాద్భేదస్స్ఫుటఏవ ॥ ౫౮ ॥ వైధర్మ్యేణయథా ॥ రామస్య కేవలముకుంఠ దశాస్యకంఠ వాటీవిపాటనవిధౌ పటవో విపాటాః ॥ భేత్తుం హిరణ్యకశిపూరభుజాంతరాళం కోన్యోన్నృసింహనఖరాన్నభుజాంతరాలం ॥ అత్రాపి వైధర్మ్యేణ రఘుసింహనరసింహయోరౌపమ్యం గమ్యతే ॥ ౫౯ ॥ బింబానుబింబభావా

—* దృష్టాంతాలంకారః *—

చ్చేదుపమానోపమేయయోః ॥ సాధర్మ్యం పృథగాదిష్టం స దృష్టాంతో ద్విధా మతః ॥ అత్ర పృథగాసధర్మ్యమిత్యనేనోపమేయోపమాప్రతివస్తూపమాభ్యాం వ్యవచ్ఛేదః । భిన్నయోరేవధర్మయోర్వాక్యద్వయే వాదిస్ప్రయోపాదానాత్ప్రకృతాప్రకృతయోరౌపమ్యావగతౌ దృష్టాంతాలంకారః । దృష్టాంతో నిశ్చయోత్రేతి దృష్టాంతోన్వర్థః ॥ సోపిపూర్వవద్ద్విధా ॥ యథా ॥ రఘునాథపవత్రస్తాయుగపద్దారిద్ర్యదారిణౌమహాం । రవిరేకఏవ

నవహాన్విహా - అన్యోకోలంకస్పర్శస్థః విభజ్య విచ్యనిర్దిశ ॥ ౫౯ ॥ దృష్టాంతం లక్షయతి- బింబేతి ॥ బింబానుబింబభావాద్బింబప్రతిబింబభావాత్ ॥

సాధర్మ్యేణోదాహరతి- రఘునాథ ఇతి॥ ౫౮ ॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి- రేరాత్రౌ సా ఇతి॥౫౯॥ అథ తుల్యయోగితాం లక్షయతి- ప్రకృతానామితి॥

దక్షస్స్వకృదఖిలధ్వాంతసంతతిధ్వంసే॥ అత్ర రఘునాథదిననాథయో ర్బింబప్రతిబింబభావేనౌపమ్యం గమ్యతే। దారిద్ర్యవిదారణతమోధ్వంసయో ర్భిన్నధర్మత్వాద్బింబప్రతిబింబభావః॥౫౮॥ రేరాత్రౌ సా పలాయధ్వమయమాయాతి రాఘవః। తావమగ్యంతి ఖద్యోతా యావన్నద్యమణిద్యుతిః॥ అత్ర యథా రవేరుదయా త్ఖద్యోతాపగమ స్తథా రామాగమాదసురనిరాస ఇత్యుపమా వైధర్మ్యేణ గమ్యతే ॥౫౯॥ ఏవంగవక్ష్యా

—✻ తుల్యయోగితాలంకారః ✻—

పమ్యానాం తుల్యయోగితాదీనాం భేదో బోధ్య ఇతి తల్లక్షణాన్యాహ॥ ప్రకృతానాం తథాన్యేషాం తుల్యధర్మానుబంధనః। ఔపమ్యం యది గమ్యేత సామతా తుల్యయోగితా॥ యత్ర ప్రకృతానామప్రకృతానాం వా తుల్యధర్మసంబంధాదౌపమ్యం గమ్యతే సా తుల్యయోగితా। ఇహ ప్రకృతాప్రకృతానాం వ్యస్తానామేవ ప్రయోజకతాస్వీకారాత్ప్రకృతాప్రకృతసముదాయప్రయోజ్యాద్దీపకాద్వైలక్షణ్యం సర్వగం। ధర్మస్య క్రియాగుణరూపతయా ద్వైవిధ్యే చాతుర్విధ్యమస్యాలంకారస్య కేచిదూచుః। అపరేతు ద్రవ్యగుణకర్మణాం తదభావానాం చ షణ్ణాం ధర్మత్వమంగీకృత్య ప్రకృతాప్రకృతగతత్వేన ద్వాదశవిధత్వే సర్వస్య ద్వాదశవిధత్వం కల్పయంతి॥ యథా॥ డిండీరపాండురా రామకీర్తయశ్చ గుణాశ్చ తే। అంతర్నిగూఢ బ్రహ్మాండాస్సంచరంతి నిరర్గళాః॥ అత్ర ప్రకృతానాం రామగుణకీర్తీనాం ద్రవ్యగుణకర్మరూపైస్తదభావరూపైశ్చ ధర్మైష్షడ్భిరౌపమ్యం గమ్యతే। పాండురత్వం గుణః। బ్రహ్మాండాని ద్రవ్యాణి। సంచరణం క్రియా। నిరర్గ

ఉదాహరతి- డిండీరేతి॥ నివృత్తోతి- అత్రేతి॥ తదభావా అపీతి- పాండుర గుణప్రతిబంధకాభావః- బ్రహ్మాండరూపద్రవ్యప్రతిబంధకాభావః - సం

చరణక్రియాప్రతిబంధకాభావశ్చ॥ ౬౦॥ అప్రకృతతుల్యయోగితా ము
దాహరతి- గాంభీర్యేణేతి॥ జీవనానిజలానిప్రాణాశ్చ॥ యోజయతి - అ

ర్థా ఇతి ప్రతిబంధకాభావః। ప్రతిబంధకత్వంచద్రవ్యాదిత్ర
యస్యాపిసంభవతీతితదభావా అపిత్రయ ఇతి షణ్ణాముదాహ
రణం ॥౬౦॥ గాంభీర్యేణరఘూద్వహేనవిజితాస్సప్తాపిపా
థోధయః పాథోనిస్సృతజీవనాహృదివివృద్ధౌర్వాగ్నిచిం
తానలాః॥ త్యక్తాశ్శైత్యగుణేనపాండురముఖాడిండీరపిండచ్ఛ
లాత్కంపంతే సతతం మనాగపిధృతిం నాద్యాపి విందంత్య
హో॥ అత్రోపమానత్వేనాప్రకృతానాం సప్తాంబుధీనాం
ద్రవ్యాదిషడ్ధర్మైః పరస్పరమౌపమ్యంగమ్యతే। తత్ర నిస్సృ
తజీవనా ఇత్యనేన ద్రవ్యాభావరూపో ధర్మః కథితః। హృదివివృ
ద్ధేత్యాదినా ద్రవ్యరూపః। త్యక్తాశ్శైత్యగుణేనేతిగుణాభావరూ
పః। పాండురముఖా ఇతి గుణరూపః। కంపంత ఇతి క్రియారూపః।
ధృతింనవిందంతీతిక్రియాభావరూప ఇతి షణ్ణాముదాహరణం ॥
౬౧॥ ప్రకృతానాంచేతరేషామౌపమ్యంగమ్యతేయది। సమాన

—* దీపకాలంకారః *—

ధర్మసంబంధాద్దీపకంతత్తు షడ్విధం॥ ప్రకృతాప్రకృతసముదా
యసంబంధీసమానో ధర్మోయత్రోపన్యం దీపయతి తత్ర దీప
కం। తత్రసమానధర్మస్యాదిమధ్యాంతగతత్వేనత్రైవిధ్యే గుణక్రి
యాస్వరూపేణద్వైవిధ్యేచ షడ్విధత్వం కేచిదూచుః। తద్విచా
రచారుచేతసాం నాంతరంగమాలింగతి। ధర్మస్యాదిమధ్యాంత
గతత్వభేదేనకావ్యచారుతాయాం విశేషాదర్శనాత్। అన్యథా
ప్రథమద్వితీయాదిపాదగతత్వప్రకారైర్భేదాంతరాణ్యపికి
మితినాంగీకురన్। తస్మాన్నప్రాథమికం త్రైవిధ్యమాదరణీయం
నాప్యుత్తరం ద్వైవిధ్యం। ద్రవ్యాదిభేదేనధర్మస్యషాడ్విధ్యో
క్తేః। తస్మాత్ప్రకృతాప్రకృతసముదాయసంబంధిసమానధ

ర్మేత్యాదినా॥ ౬౧॥ దీపకంలక్షయతి- ప్రకృతానామితి॥ వ్యాకరోతి -
ప్రకృతేతి॥ [illegible] ఉదాహరతి- పికేతి॥ పికటముద్వేలంయ

థాతథానటతో మహానటస్య జటాటవికాయాం యాతటినీ గంగా తస్యా జల
భరపవరంగ స్తస్మిన్ రంగం తో విచలంత ఉరుభంగియుక్తాశ్చ యేతరంగా

ర్మస్య చంద్రవ్యాదిరూపేణ భేదేష ద్విధత్వాత్తదాలంబనస్య దీప
కస్యాపి షాడ్విధ్యం వక్తుం యుక్తం॥ యథా॥ వికటనటన్మహానటజ
టాటవికాతటినీజలభరరంగరంగదురుభంగితరంగగణాః। తవ
చగిరో రఘూద్వహసుధారససారధరాజగతినిరర్గళాః పరిచ
రంతి పటీరహిమాః॥ అత్ర వర్ణ్యత్వేన ప్రకృతానాం రామచం
ద్రవచనానాముపమానత్వేనాప్రకృతానాం గంగాతరంగా
ణాంచ చంద్రవ్యాదిరూపషడ్విధసమానధర్మసంబంధాదౌపమ్యం
గమ్యతే। అత్ర సుధారసో ద్రవ్యం శీతలత్వం గుణః। చరణం
క్రియా। నిరర్గళత్వం పూర్వవదభావ త్రయమితి షణ్ణాము
దాహరణం॥ అన్యేత్వాహుః॥ యః ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోర్వ
ర్గైకతాఽపి సంగతః। సమానో ధర్మపకోస్యదీపయేత్తస్తు దీపక
మితి॥ వ్యాఖ్యాతం చేదం పూర్వైః। ప్రకృతాప్రకృతపదసము
దాయే యస్యైకస్యాపి సన్నిహితం సాధారణధర్మప్రతిపాదకం
క్రియాపదం గుణపదం వా యదాన్యదపి దీపయతి సాధారణధర్మ
సంబంధిత్వేన ద్యోతయతి తద్దీపకమితి। కేచిత్త్వేకస్య కారక
స్యానేకక్రియాసంబంధే పి దీపకమాహుః తదుభయమపి న పరీ
క్షాక్షమమిత్యుపేక్ష్యతే ॥౬౨॥ అన్యధర్మాన్యసంబంధాసం

నిదర్శనాలంకారః

గతౌ వస్తునోర్ద్వయోః। ప్రతిబింబనమాక్షిప్తం యత్ర తత్ర
నిదర్శనా॥ యతోఽపమానోపమేయయోర్మధ్యే అన్యధర్మస్యా
న్యసంబంధాసంభవేన ప్రతిబింబక్రియా ఆక్షిప్యతే స త్ర
నిదర్శనా। సాద్విధా॥ ప్రకృతధర్మస్యాప్రకృత సం
బంధాసంభవమూలా అప్రకృతధర్మస్య ప్రకృతసంబంధా
సంభవమూలా చేతి॥ యథా॥ పరిటీక తేరఘుకరీటమణేశ్చ టు

స్తేషాంగణాః- పరిచరంతి పరితశ్చరంతి॥ యోజయమితి- అత్రేత్యాదినా॥
౬౨॥ నిదర్శనాం లక్షయతి- అన్యధర్మేతి॥ వ్యాకరోతి-యత ఇతి॥ ఉదా

హరతి- పరిటీకత ఇతి॥ రఘూణాంకిరీటమణేశ్శేఖరస్యరామస్య - శతకో
టిధూర్జటిలలాటతటస్ఫుటలోచనస్యచఉత్కటమహః పటలే- పరిటీకతే
ప్రవర్తతే॥ ౬౩॥ ద్వితీయాముదాహరతి॥ త్వదితి- అహిండతేప్రాప్నో
తి.౬౪ ॥ ప్రకారాంతరేణోదాహర్తుమాహ - క్వచిదితి॥తదాక్షేపః ప్ర

లప్రతాపశిఖినః పటిమా । శతకోటిధూర్జటిలలాటతటస్ఫుటలో
చనోత్కటమహః పటలే॥ అత్ర రామప్రతాపపటిమ్నోదంభో
ళ్యాదిసంబంధాసంభవేన సాదృశ్యాక్షంభోళ్యాద్యుపమాన
ప్రతిబింబకరణమాక్షిప్యతే ॥ ౬౩ ॥ త్వద్దోర్మండలమండలా
గ్రలతికా రామత్వమామండనశ్రీఖండద్రుమకాండకుండలిగ
తంపాండిత్యమాహిండతే । శేషాత్యుగ్రఫణాగ్రనిర్గతవిష
జ్వాలాశ్రియం సంశ్రయత్యాదత్తే ప్రళయాంతకోద్భటభు
జాదండాగ్రదండాకృతిం॥ అత్ర ప్రకృతస్యరామభుజఖడ్గస్య
శ్రీఖండగతకుండలివిషజ్వాలా కాలదండధర్మసంబంధాసం
భవేనతద్ధర్మసదృశధర్మానాకలయతీతిప్రతిబింబకరణమా
క్షిప్యతే ॥౬౪ ॥ క్వచిన్నిషేధాక్షిప్తయాప్రాప్త్యాతదాక్షే
పః॥కాంతారాంతరచారిణ్యాః కాంతారామవిరోధినాం। సరో
వారిషునేత్రాభ్యాం ముంచంతీందీవరశ్రియం ॥ అత్రముం
చంతీతినిషేధాత్పూర్వమిందీవరశ్రీరాక్షిప్తా ॥౬౫॥ వ్యతిరే

వ్యతిరేకాలంకారః

కస్తూపమానాదుపమేయాతిశాయిని॥ యథా॥ నగ్రస్తస్తమసా
నచాహ్నినలినోపర్శ్మైనవోకర్శితో నైవాస్తంగతిమాన్నచాం
కితతనుర్నోపాక్షికశ్రీరపి। లోకాలోకనగేంద్రలంఘనఃధా
నోపంసుభాసంగతో నిర్దోషోగుణసాగరాద్రఘుపతేర్జాతో య
శశ్చంద్రమాః॥ అత్ర రామభద్రకీర్తిచంద్రస్య ప్రసిద్ధచం

తిబింబక్రియాక్షేపః॥ ఉదాహరతి- కాంతారేతి॥నేత్రాభ్యామిందీవరశ్రి
యంముంచంతీ- తథావదంతీత్యర్థః॥ అత్రేతి- నేత్రయోః ప్రాగిందీవర
శ్రీసద్భావమంతరేణతన్మోచనాసంభవాదితిభావః - ఇందీవరశ్రీరిత్యత్రశ్రీరితి
ప్రతిబింబకరణాక్షేపః ॥౬౫॥ వ్యతిరేకంలక్షయతి- వ్యతిరేకస్త్వితి॥ఉదా

హరతి-నగ్రస్త ఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥౬౬॥ సహోక్తిం లక్షయతి- ఏకస్యేతి॥ భావేనోదాహరతి-త్వష్టద్ఘ్నేతి ।౬౭॥ అభావేనోదాహరతి - ఉద్దామేతి॥ కార్ముకం ధనురింద్రచాపంచ-శరవర్షం బాణవర్షం జలవర్షంచ। విద్యానాథమతే సహోక్తిలక్షణస్య వ్యాప్తిమాపితమిత్యాహ-విద్యానాథస్త్వితి॥ ఉత్క్షిప్తం సహ కౌశికస్య పులకైస్సాకం ముఖైర్నామితం భూపా

దాద్రిముపమానాదాధిక్యేవనిబంధనేన భేదప్రధానమౌపమ్యం

—* సహోక్త్యలంకారః *—

గమ్యతే॥ ౬౬॥ ఏకస్యోక్తిప్రధానత్వే నాన్యస్యాప్యస్య సహార్థతః। ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర సహోక్తిస్తత్ర కథ్యతే। యతోఽపమానోపమేయభావే వివక్షితే ఏకస్య ప్రాధాన్యేన నిర్దేశ అన్యస్య చ సహార్థసంబంధాదప్రాధాన్యేన చౌపమ్యం గమ్యతే తత్ర సహోక్తిః॥ ఇయం భావాభావాభ్యాం ప్రవర్తతే॥
యథా ॥ త్వష్టద్ఘ్నభిన్నవదబంధురసింధురేంద్ర కుంభస్థలోచ్ఛలితమౌక్తికతారకాణాం। సంఖ్యైస్సమం సమరరాత్రిముఖవితందాద్రిః ప్రోద్యంతి రాఘవమహీశ తవ కీర్తిచంద్రాః॥ ౬౭॥ ఉద్దామకార్ముకవిజృంభితరామభద్రధారాధరోగ్రశరవర్షపరంపరాభిః। కారాజుషాం దివిషదాం హృది శోకవహ్నిర్దైత్యప్రతాపదహనేన సమం శశామ॥ విద్యానాథస్తు కార్యకారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్తిమూలాభేదే నత్యభేదాతిశయోక్తిమూలా చ సహోక్తిరిత్యుక్తవాన్। తన్మతే ఉత్క్షిప్తం సహ కౌశికస్య పులకైరిత్యాదౌ సహోక్తిర్న స్యాత్॥ ౬౮॥ అథైతత్ప్రతికోటితయా వినోక్తిం లక్షయతి॥

—— వినోక్త్యలంకారః ——

వినోక్తిస్సా వినార్థోక్తైర్యాస్యాదౌపమ్యగమ్యతా॥ యథా॥ వి

నా జనకస్య సంశయధియా సార్ధం సమాస్ఫాలితం। వైదేహీమనసా సమంచ సహసా కృష్టం తతో భార్గవప్రౌఢాహంకృతికందళేన చ సమం తద్భగ్నమైశం ధను రిత్యత్ర సహోక్త్యభావప్రసంగాన్నతన్మతమాదరణీయమిత్యాశయః॥౬౮॥ వినోక్తిం లక్షయతి-వినోక్తిరితి॥ ఉదాహరతి-

వినేతి॥యత్రత్వితి- వినావత్సమితి॥ అత్ర వినాశబ్దప్రయోగేప్యేవమ్యవర్థవసానాభావాన్నవినోక్త్యలంకారతా-ఏవంసహోక్తావప్యూహ్యమిత్యాహ-సహోక్తావితి॥౬౯॥సమాసోక్తింలక్షయతి-విశేషణానీతి-పరమప్రకృతం-అవధారణార్థమాహ-నతువిశేష్యపదమపీతి-నన్వేకదేశవర్తిరూపకాత్కథంసమాసోక్తేర్భేదః తత్రాప్యప్రస్తుతస్య గమ్యత్వాదిత్యాశయేనాశంకతే- నన్వితి- గమ్యరూపకమేకదేశవర్తిరూపకంతత్సాంక

నాగేశేనపాతాళంవినేంద్రేణత్రివిష్టపం ॥ వినా శ్రీరామచంద్రేణనరాజతేధరాతలం॥ అత్రస్వర్గపాతాళయోస్సురేంద్రభుజగేంద్రాభ్యాంతరేణ యథానశోభాతథాభూతథా శ్రీతలమపిరామం వినానశోభతఇతివచోభంగ్యాగమ్యవాచ్యం।యత్రత్వేవవాచ్యస్యపర్యవసానంనాస్తినతత్రాయమలంకారః । వినావత్సంరామంకథమయమయోధ్యాంప్రవిశతీత్యాదౌ - సహోక్తావప్యేవమేవవేద్యం॥౬౯॥సమాసోక్తింవక్తి॥విశేష

—* సమాసోక్త్యలంకారః *—

ణాన్యేవపరమర్థంగమయితుంయదా। ప్రకృతస్యసమర్థానిసమాసోక్తిస్తదాభవేత్ ॥ప్రకృతస్యవిశేషణాన్యేవాప్రకృతమర్థంయదాగమయితుంశక్తానినతువిశేష్యపదమపితదాసమాసోక్తిః॥సమాసేనసంక్షేపేణార్థద్వయస్యోక్తేరియమన్వర్థా । విశేషణవిశేష్యాభ్యామర్థాంతరప్రతీతేర్నశ్లేషతా। ననుసమాసోక్తావప్రకృతారోపణస్యగమ్యత్వాద్గమ్యరూపకసాంకర్యశంకాపునర్నివారేతిచేన్నైవం । ప్రస్తుతోపరంజకత్వమాత్రోపయోగాత్ప్రస్తుతస్య। నచపరిణామాంతర్భావః। ఆరోపవిష

ర్యశంకాం-పరిహరతి-నైవమితి- ప్రస్తుతేతి-అయంభావః- నరీత్యావిద్యున్నయనైః పయోదఇత్యాదిరూపకోదాహరణేష్వప్రస్తుతస్యప్రస్తుతోపరంజకత్వమాత్రాత్ప్రాపసమారోపః- అత్రతువ్యవహారసమారోపఏవేతి మహాన్భేద ఇత్యముమితి-తదుక్తం - తేనాప్రస్తుతవృత్తాంతారోపేణాప్రస్తుతంస్వయంసంక్షేపేణోచ్యతేయస్మాత్సమాసోక్తిరియంతదా॥ స్యాద్విశేష్యాంశసామ్యంచేత్ప్రస్తుతాకారరూపతం। భవేదప్రస్తుతంవేద్యారూ

పకాలంకృతి స్తదేతి॥ఉదాహరతి-భవదితి॥సర్వజ్ఞానాంమహాత్మనాం శిర
సా-సర్వజ్ఞస్యహరస్యశిరసాచ - తమః పాపంతిమిరంచ-కోర్యాపమోర్మ్య
దం కుముదంకైరవంచ॥౭౦॥ శ్లేషంలక్షయతి-శ్లేషఇతి- విశేష్యయోశ్చే

యస్యారోప్యమాణరూపతయాపరిణామేఆరోప్యమాణ ప్రా
ధాన్యేనారోప విషయతిరోధానం హి పరిణామాలంకారప్ర
యోజకం। ఆరోప్యమాణవస్తుసాదృశ్యవైశిష్ట్యప్రతిభామా
త్రేణారోప్యమాణగస్యతానుపపన్నాదారోప విషయస్యైవ
ప్రాధాన్యేనప్రతిపత్తిస్సమాసోక్తిప్రయోజికేతిరహస్యం॥
యథా ॥ భవద్బాహోమంధాచలవి ధితన స్తించరచమూ నను
దాసీత్వంభూతాసహవిజయలక్ష్మ్యరఘుపతే। భవతీ-తీర
గార్యాజయత్భువిసర్వజ్ఞశిరసా తమోహంతీకీర్త్యాంకుముద
ముదయంపాశితవతీ॥ ఇహకీర్తేశ్చంద్రత్వంధ్వన్యం। తదపి
విశేషణసామర్థ్యాదేవనవిశేష్యసామర్థ్యాదవగమ్యతే॥ ౭౦॥

—శ్లేషాలంకారః—

పూర్వంసమాసోక్తిలక్షణేవిశేషణాన్యేవేత్యనేనవ్యవచ్ఛేత్యత
యాశ్లేషఉపక్షిప్తస్తన్నిరూపయతి॥శ్లేషస్సామ్యేసమాదిష్టో వి
శేషణవిశేష్యయోః ॥ సమాసోక్తితుల్యయోగితయోస్తువిశే
షణమాత్రసామ్యమేవనపునర్విశేష్యగతశ్లిష్టత్వం । అత్రతువి
శేషణవిశేష్యోభయసామ్యంప్రయోజకం।విశేష్యయోశ్చాత్ర
కేవలప్రస్తుతయోర్వాకేవలాప్రస్తుతయోర్వాశ్లేషోభవతి॥న
తుప్రస్తుతాప్రస్తుతయోః। తత్రహ్యభిధాయాఃప్రస్తుతైకార్థ
ప్రత్యాయకశృంఖలితతయాఽప్రస్తుతార్థప్రతిభానస్యవ్యంజ
నైకవ్యాపారశరణత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్య
ధ్వనిరేవప్రగల్భతే॥ యథా ॥ అత్యర్జునయశోరాశిఃకృతసం
రక్తతర్పణః॥ ఏకపీరోపతాపచ్ఛరామోరాజలరాజనుః॥ అత్ర

తి- అయంభావః - కేవలప్రకృతశ్లేషే కేవలాప్రకృతశ్లేషేవా అర్థద్వ
యస్యప్రస్తుతత్వావిశేషాదప్రస్తుతత్వావిశేషాద్వాఅభిధాయాఅకుంఠి
తసంచారత్వాత్ప్రస్తుతావప్రస్తుతౌచార్థౌవాచ్యావేవేతి - నను-యేనధ్వ

స్తగనోభవేనబలిజిత్కాయఃపురా(స్త్రీ)కృతోయశ్చోద్వృత్తభుజంగహారవలయోగంగాంచయోధారయత్ । యస్యాహుశ్శశిమచ్ఛిరోహరఇతిస్తుత్యంచనామామరాః పాయాత్సస్వయమన్ధకక్షయకరస్త్వాం సర్వదో మాధవఇత్యాదిశబ్దశ్లేషస్థలేష్వర్థస్యప్రతిపాదనే స్పృష్టాదిప్రయత్నభేదేనశబ్దభేదస్యస్పష్టత్వా ద్విధాఽశకే)మూర్ధ్నీత్యాదావివనశ్లిష్టత్వ మిత్యాశంక్యాభ్యుపగమ్యసమాధత్తే- నన్వితి ॥ తథాపీతి-శబ్దభేదేసత్యపీత్యర్థః జతుకాష్ఠన్యాయేనేతి-అయం భావః- భిన్నార్థప్రతిపాదకయోరపి శబ్దయోః పాఠసమయేనుతరజతుశిలాకావదన్యోన్య సంశ్లేషవశాచ్ఛబ్దైకత్వంప్రతిపాద్యతఇతి- ప్రయతనానితు-స్పృష్టంప్రయతనంస్పర్శా

ప్రకృతత్వాదార్యస్యాప్రకృతత్వాజ్జామదగ్న్యస్య నశ్లేషా ఏకారః। కింతుధ్వనిరేవ।అయంద్విధా।శబ్దశ్లేషోఽర్థశ్లేషశ్చేతి।నను శబ్దశ్లేషస్థలే ప్రయత్నాదిభేదాత్ స్ఫుటఏవశబ్దభేద ఇతిచేత్సత్యం భేదోఽస్తి। తథాపిజతుకాష్ఠన్యాయేన శబ్దయోరితరేతరశ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దైకత్వవ్యవహారః। అతఏవశబ్దశ్లేషేభంగసహిష్ణుతా । అర్థశ్లేషేతు ప్రయత్నాదిభేదస్యశబ్దభేదకస్యాభావేనశబ్దైక్యేఽశ్చయేసత్యేకనాళావలంబిఫలద్వయరీత్యాశ్లిష్టత్వమర్థయోరితి। శబ్దవిపరీతవృత్త్యోర్యథాక్రమం భంగాసహిష్ణుత్వంచేత్యాలంకారికరహస్యం। అతః కేవలప్రస్తుతగతత్వేన కేవలాప్రస్తుతగతత్వేనచద్వైవిధ్యమస్యాలంకారస్య॥ క్రమేణయథా ॥
మహాపదోపస్థితయస్సహారామాహియోగినః । అలంకారాశ్ర

నాం ఈషత్స్పృష్టమంతస్థానాం వివృతమూష్మణామిత్యాదీని-ప్రయత్నాదీత్యాదిశబ్దేనప్రకరణాదయస్సంగృహ్యంతే - శబ్దవిపరీతవృత్తియోర్యథాక్రమం శబ్దశ్లేషే-భంగాసహిష్ణుత్వమర్థశ్లేషఇతివివేకః- అతఇతి- యతః ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోశ్శ్లేషోఽనభ్యుపగతోఽతఇత్యర్థః॥ ప్రకృతశ్లేషముదాహరతి- మహాపదఇతి॥ హేరామభవతఃఅహితాఃమహత్యఆపదోయేషాం తేతథోక్తాః-అపగతాస్థితిర్యేషాం తేఅపస్థితయః- రామాభిః(స్త్రీ)భిర్వియోగఏషామస్తీతితథోక్తాః-అలమత్యంతంకారాబంధనాలయఆశ్రయఆవాసస్థానమేషాంతేతథోక్తాః హితాస్తు మహాపదానాం మహాన్న

తత్స్థానామపస్థితిః ప్రాప్తిర్యేషాం తేతథోక్తాః- సంతః ప్రశస్తా యే ఆరామా ఉపవనాని తైరవియోగినః- అలంకారాణామాశ్రయాః - సర్వాభరణభూషితా ఇత్యర్థః॥ ఇత్యాశయేనాహ- అహితపక్షఇతి మిత్రపక్షేత్వే కపదత్వమితిచ ॥ ౭౧ ॥ అప్రకృతశ్లేషముదాహరతి - అపవిక్రమేతి॥ అపగతః విక్రమె విశేషగమనేసంకోచోయస్యతం - నవిస్యతేపవిక్రమస్యేవ ప్రసారస్యసంకోచోయస్యతం- నాకమాకాశంస్వర్గంచోల్లాసయ

యారామభవంతిభవతోహితాః॥అహితపక్షే । సహోపకః ।
అపస్థితయః।సదా।రామావియోగినః। అలం।కారాశ్రయాః।
భవతః।అహితాః। మిత్రపక్షే త్వేకపదత్వం। అత్ర రామశబ్దం
ప్రదానత్వాత్రయోర్వర్ణ్యమానతయా హితానామహితా
నాంచప్రాకరణికత్వం ॥ ౭౧ ॥ అపవిక్రమసంకోచం గోసహ
స్రోల్లసత్తనుం । నాకోల్లాసినమత్యేతి రామో హర్యశ్వమోజ
సా॥ అత్ర హర్యశ్వశబ్దవాచ్యయోర్దినకరపురందరయోరుపమాన
త్వేనాప్రాకరణికయోరేవ శ్లేషః ॥ ౭౨ ॥ అత్ర విశేషణవిశే
ష్యవ్యాపారమూలస్యశ్లేషస్యప్రస్తావే కేవలవిశేషణవ్యాపా

—* పరికరాలంకారః *—

రమూలః పరికరాలంకారఏకదేశసామ్యాత్ప్రబద్ధిస్థః। కేవలప్ర
స్తుతకేవలాప్రస్తుతవిషయస్య తస్యైవప్రస్తావాత్ప్రస్తుతా
ప్రస్తుతవిషయాఽప్రస్తుతప్రశంసాఖ్యయోరలంకారాశ్చ బుద్ధి
స్థాః। తేషుతావత్పరికరాలంకారంనిరూపయతి॥ విశేషణైర్య
త్సాకూతైరుక్తిః పరికరస్తదా॥యథా॥ విశంశైశవచేష్టయావి
దళితంయేనాప్యుతంకార్ముకం యస్మిన్నర్జునదోస్సహస్ర లవ

తితితథోక్తం- హర్యశ్వంహరిద్వర్ణాశ్వంసూర్యం- హరినామకాశ్వమిం
ద్రంచ- హరిర్వ్యాచ్యవదాఖ్యాతోహరితత్పిలవర్ణయోరితివిశ్వః॥ ౭౨ ॥
పరికరంలక్షయతి- విశేషణైరితి॥ ఉదాహరతి - విశమితి ॥ ఇదంరావణం
ప్రతిమాల్యవద్వచనం - విదళితమిత్యనేనతవవరప్రదాతామహేశోపిశ్రీ
రామస్యాలక్ష్యభూతఇతి అర్జునదోస్సహస్రలవనఇత్యనేనత్వజ్జైత్రకా
ర్తవీర్యస్యయాపహారిణి సఇత్యనేనయేన [illegible] ఇతివ్యజ్యతే

౭౩ ॥ అథాప్రస్తుతప్రశంసాంలక్షయతి - అప్రస్తుతేనేతి ॥ సారూప్యని బంధనాముదాహరతి॥ భృంగపుంగవేతి॥ స్పష్టం॥ ౭౪॥ ఉదాహరణాంత రమాహ-భానామితి ॥ రణా స్వైరస్వకీయైరంశుజాలైస్సహ స్వైరం

నఃకుంఠఃకుతారోభవత్ । యస్మత్తైకశరానలేశలభతాంవా
లీసలేఖకపిఃకింతస్మిన్నపిరాఘువేదశముఖత్వద్దోర్లతాసంభ్రి

—* అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః *—

మః ॥ ౭౩ ॥ అప్రస్తుతేనవాచ్యేనప్రస్తుతంగమ్యతేయది।అ ప్రస్తుతప్రశంసేయంకథితాపంచధాబుధైః॥ యత్రాప్రస్తు తస్యాప్రస్తుతత్వాదేవవర్ణనమనుచితంసత్ప్రస్తుతం గమయ తితత్రాప్రస్తుతప్రశంసా । అప్రస్తుతాత్ప్రస్తుతాక్షేపశ్చ యత్కించిత్సంబంధాభావే నసంభవతీతిసబంధఃకోప్యంగీకా కార్యః । సత్రేధా । సారూప్యంసామాన్యవిశేషభావఃకార్య కారణభావశ్చేతి। తన్నిబంధనాచేయంపంచధాభిద్యతే। సా మాన్యాద్విశేషాక్షేపః, విశేషాత్సామాన్యాక్షేపః, కార్యా త్కారణాక్షేపః,కారణాత్కార్యాక్షేప,ఇతి । ద్వితీయతృతీ యయోరేకైకస్యద్వైవిధ్యాత్ । క్రమేణయథా॥ భృంగపుం గవమరందనిష్యందిసత్కృపస్మమపహాయసాంప్రతం। జాల్మశా ల్మలిముపైషికింవృథాశోకమాకలయితుంకిమీహసే ॥ అత్రా ప్రస్తుతేనభృంగబుద్ధ్యపదేశేనసర్వానర్వాచీనా న్పురుషాధ మాన్విహాయి సకలసుభగుణమణిసింధుస్సీతాబంధురేవ సుధి యాంసేవ్యఇతిప్రస్తుతమవగమ్యతే॥ ౭౪॥యథావా॥భానాం భానాంతరక్షేవిలసతినచసంగాజతేరాజతేజో వహ్నేవహ్నే యరోచీరదనిసుహిహితాశాంతరశాంతరంహః । స్వైరంస్వై నంశుజాలైస్సహచరితవాక్షాంతికేకాంతకేళిస్సంవాసంవా సిశత్రేఃకిములిమిరసఖద్యోతఖద్యోతకస్తుం॥అత్రరేరావణరా

మంపంయథా నథాచనితిసగి - అంగకేతవంశూపకంఠె కాంతికేళీస్త్వ త్కాలిబిలా - కా నకాన్వివృ - తిమిరసఖస్తసుస్సహచరోద్యోతః ప్రకాశో యస్యతస్యస బుద్ధి సమా సఖద్యోత హైఖద్యోత - త్వంసం

వాసంకర్తుంతదంతికే స్థైర్యమవలంబ్యస్థాతుంవాశక్తోసికిం॥ ౭౫॥ సామాన్యాద్విశేషాభివ్యక్తిముదాహరతి-రామేతి॥ హేరామ విక్రమేణ విధూతస్థిరస్ఫూర్తః కాశికశ్శక్రోయైస్తైతథోక్తాః*అథకాశికాః । సుస్థలూలూకనకులమునిశక్రోహితుండికాఇతిరత్నమాలా- పవనవేగజిద్వాయువేగజే

మేసమరాంగణగతే సర్వతేజోభిభావినిసమక్షంతవావస్థానమేవమష్కరం పౌరుషంతుదూరతోనిరస్తమితిప్రస్తుతమప్రస్తుతఖద్యోతవృత్తాంతకథనేనవ్యజ్యతే। సారూప్యాలంబనేనేదముదాహరణద్వయంప్రవృత్తం ॥౭౫॥ సామాన్యాద్విశేషధీర్యథా॥రామవిక్రమవిధూతకౌశికా కౌశికాధ్వరవిరోధినోసురాః। పత్రిభిఃపవనవేగజిత్వరైర్జిత్వరైః కఠినఖండితాస్త్వయా ॥ ఇహామహాదిదమద్భుతంయదాత్రిమశిశునైవత్వయా కౌశికముఖవిరోధినస్సుబాహుప్రముఖాస్సురవిరోధనః ఖండితాఇతిప్రస్తుతేకఠినఖండితాఇతిసామాన్యముపన్యస్తం । తేనాప్రస్తుతాత్సామాన్యాత్ప్రస్తుతోవిశేషోవ్యజ్యతే॥ ౭౬ ॥ విశేషాత్సామాన్యధీర్యథా ॥ శ్రీరామభద్రేసతతమశేషాభీష్టదాయిని। దారిద్ర్యంవిదుషాంలేభేస్థైర్యంమద్యేష్వయోాపితాం ॥ అత్రశ్రీరామభద్రౌదార్యేణసర్వేషామర్థినాం దారిద్ర్యంహతమతివక్తవ్యే విదుషామితివిశేషస్యాప్రస్తుతస్యోపాదానాత్ప్రస్తుతమేవసామాన్యంవ్యజ్యతే ॥ ౭౭ ॥ యథావా ॥ రామభద్రేణసంశ్లేషమిందిరేశేవామకాపతీ। సమాసాద్యసదామోదముపిందతవసుంధరా ॥ అత్రయోగ్యంవస్తుయోగ్యేనవస్తునాయోగమేత్యశోభతఇతిసామాన్యేప్రస్తుతేవిశేషోభిహితః। తేనసామాన్యంవ్యజ్యతే॥౭౮॥ కార్యాత్కారణవ్యక్తిర్యథా॥ శ్రీరామవైరిభువేశ్మపిలాసశైలకా

తీత్వరావేగోమేషాంతేతథోక్తాస్తైః ॥ ౭౬ ॥ విశేషాత్సామాన్యాభివ్యక్తిముదాహరతి- శ్రీరామభద్రఇతి ॥ దారిద్ర్యంశూన్యత్వం ॥ ౭౭ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-రామభద్రేణేతి॥ ఆమోదంసంతోషం॥ ౭౮ ॥ కార్యాత్కారణాభివ్యక్తిముదాహరతి- శ్రీరామేతి ॥ అసకృపల్లలతడ

త్పలతః॥ ౭౯॥ కారణాత్కార్యాభివ్యక్తిముదాహరతి - ఔదార్యమితి॥ తత శ్చేతి- లజ్జితత్వరూపస్య కామధేనుకల్పద్రుమనిష్ఠస్యేతిభావః॥౮౦॥ వ

సారగ్రస్తసరకాసరసారసంఘే। క్రోధోత్కటాననసకృద్దు
ల్లలితోవిమార్గసంచారిణోరుణహయానరుణోరుణద్ధి ॥ అ
త్ర శ్రీరామభద్రభయేన స్వగృహాన్విహాయ శత్రవఃకుత్రా
పి విరాయలీనాఇతి కారణే ప్రస్తుతే తత్కార్య ముపవర్ణయమా
నః ప్రస్తుతమేవప్రస్తుతంస్వకారణంవ్యంజయతి ॥ ౭౯ ॥
కారణాత్కార్యనిర్యథా ॥ ఔదార్యంరామభద్రస్యపిస్ప
ష్టంపిష్టపత్రయే। కథంవిస్మయసేదృష్ట్వా కామధేనుసురద్రు
మౌ॥ అత్రైవాకథమేతత్కామధేను కల్పద్రుమౌఙ్గా మర్థి
జనేభ్యోదానశైముఖ్యమితివిస్మయమానంప్రతి కస్య చిదిదంవ
చనం। తతశ్చాప్రస్తుతేనౌదార్యవిస్పష్టతారూపేణకారణే
నవాచ్యేనప్రస్తుతస్యలజ్జితత్వరూపస్యకార్యస్యప్రతీతిః॥౮౦॥

—* పర్యాయోక్త్యలంకారః *—

అథాన్యేనాన్యగమనసామ్యే నబుద్ధిస్థతయా పర్యాయోక్త్య
లంకారంలక్షయతి ॥ ప్రస్తుతేనోచ్యమానేనకార్యేణప్రస్తు
తంయది। కారణంగమ్యతేతత్ర స్యాత్పర్యాయోక్త్యలంకృ
తిః॥ప్రస్తుతేనేతివిశేషణేనాప్రస్తుతప్రశంసావ్యవచ్ఛేదః। కా
ర్యేణ గమ్యం కారణమపిపర్యాయేణోక్తమివభవతీతిపర్యా యో
క్తిపదప్రవృత్తిః। కార్యాభిధానభంగీవైపుణ్యేనకారణస్యో
క్తప్రాయత్వమేవాస్య వ్యంగ్యత్వం। ననుతర్హి సాక్షాత్కా
రణమేవకిమితినోచ్యతఇతిచేత్ కార్యాభిధానముఖేనతస్యప్ర
త్యాయనే యాదృశీచమత్కృతిస్తాదృశ్యాస్తదభావాత్ ॥
యథా॥ త్వత్ప్రస్థానేయుధి విరోధినరాధిపేషు కాప్రక్రియారఘు
పతేయదమీసమేతాః। పుష్పాపదివ్యరమణీరమణీయహై
మవల్లిజగైలలేఖరేషుచిరంచరంతి॥ అత్రశత్రునరాధిపా

ర్యాయోక్తింలక్షయతి - ప్రస్తుతేనేతి॥ ఉదాహరతి- త్వత్ప్రస్థేతి॥సంగ
తాః॥ సైన్యసమ్మిళితాస్సంతః పుష్పాపహాణాందివ్యరమణీనాంరమణీయా

హైమాస్సువర్ణ చ్ఛాయాశ్చయెవతౌజాస్తపవశైలశిఖరాణితేషు- అత్రి శైలశబ్దస్యసువర్ణశైలపరత్వం॥ ౮౧॥ పర్యాయంలక్షయతి క్రమాదితి॥ ఉదాహరతి- తద్ధాటీతి॥ ఇదంసత్యభామాంప్రతిశ్రీకృష్ణవచనం - ధాటీ జైత్రయాత్రా-హేసుతను- తదన్వితివాపాఠః-తస్యనరకస్య-భయాద్ధిం- వరుణస్యాబ్ధినివాసావశ్యంభావాదితిభావః॥ ౮౨॥ ద్వితీయముదాహరతి- కాన్తమితి॥ సంయతియుద్ధే- గర్వితస్య-హుంకుర్వతఇత్యర్థః- కాన్తంకా

నాంతముష్ప్రాపదివ్యకామినీకుచకాంచనాద్రికూటకేళిరూపకా ర్యస్యప్రస్తుతస్యైవోపవర్ణనాముఖేన తత్కారణభూతం యుధిరామఖడ్గేనఖండనంప్రస్తుతమేవప్రత్యాయ్యతే॥ ౮౧ ॥

పర్యాయాలంకారః

పర్యాయత్వసామ్యాత్పర్యాయంలక్షయతి ॥ క్రమాదేకమ నేకస్మిన్ననేకమపియత్రవా। ఏకస్మిన్వర్తతేతత్రపర్యాయా లంకృతింవిదుః॥ క్రమవిశేషణంయుగపదనేకత్రైకస్యావస్థా నరూపవిశేషాలంకారవ్యవచ్ఛేదార్థం। వినిమయాభావాన్నప రివృత్తితా ॥ అత్రాద్యస్యోదాహరణముద్యోగేవరు ణభంగనిరూపకంపద్యం ॥ తద్ధాటీతీవ్రఘోటీఖురపుటపటలీ పాటితక్ష్మాతలోద్యద్ధూళీపాళీభిరబ్ధౌ సపదిచులుకితేతస్ప్రి తాపానలేన। సైన్యాంభోధౌచదగ్ధేక్షయసమయతిభయాచ్చా భిమానాంబురాశౌ ప్రాపిక్షుత్తద్భయాద్ధిం సుతను విగళితోప ప్లవంసప్రచేతాః॥ అత్రైకస్యైవవరుణస్యక్రమాదనేకాబ్ధి షువృత్తిఃకథితా।౮౨॥ కాన్తంకపాలంకటుకందమూలం రేగ పోస్సంయతిగర్వితస్య। తిష్ఠంతిపశ్చాచ్చరణంగతస్యరా ం ప్రభుంకచ్ఛపశంఖపద్మాః ॥ అత్రానేకేషామేకత్రక్రమా

ష్ఠౌత్కరం- కాష్ఠవిక్రయజీవనంభవతీతిభావః-కపాలం-తత్తద్భాజీనితు మవ్యశక్తైర్భిక్షాచరణంస్యాదితిభావః - కందమూలం-తతస్తత్రాప్యసా మర్థ్యాదరణ్యనివాసస్సంభవతీతిభావః- దైవాదానిమంశరణంగతస్య త స్యైవనకరేకచ్ఛపశంఖపద్మానిధయః-కుబేరతుల్యతాభవతీతిభావః ॥౮౩॥ పరివృత్తింలక్షయతి - పరివృత్తిరితి॥పరివృత్తిరితిలక్ష్యనామనిర్దేశః-శిష్టంల

క్షణం॥ యథాక్రమముదాహరతి-కిరీటేతి॥ఉత్సృజ్యేత్యాది- అత్రాధికవస్తుదానేనాల్పవస్తుస్వీకారః॥ ౮౪॥ ప్రణామేతి॥ప్రాజ్యంప్రభూతం॥౮౫ వితీర్యేతి- స్పష్టం॥ ౮౬॥ విశేషాలంకారంలక్షయతి-ఏకస్యేతి॥ ఆధారంవినాతస్యాధారస్యాధేయంయత్రవర్ణ్యతే॥త్రినిష్యేకతోఽప్యుదాహరతి- భేరీ

పరివృత్త్యలంకారః

ద్వృత్తిః॥ ౮౩॥అత్ర వ్యావర్త్యయోఃపరివృత్తివిశేషయోఃపరివృత్తింతావల్లక్షయతి॥పరివృత్తిర్వినిమయోధికాల్పసమైస్త్రిధా॥ వినిమయోనామ వస్తుదానపూర్వకోవస్త్వంతరస్వీకారః।సత్రిధా।అధికవస్తుదానేనాల్పవస్తుస్వీకారః,అల్పవస్తుదానేనాధికవస్తుస్వీకారః,సమేనసమస్వీకారశ్చ॥క్రమేణయథా॥ కిరీటశస్త్రాంబరదవ్యభోజ్యాన్యుత్సృజ్య తేరిద్విగృహేస్మరామ కాష్ఠోత్కరంమూర్ధ్నికరేకపాలంకటౌకుచేలంకబళేచకందం॥ ౮౪ ॥ ప్రణామాంజలిమాత్రం తే ప్రతిపాద్య విభీషణః । లంకారాజ్యం స్వయం ప్రాజ్యం త్వత్తోజగ్రాహ రాఘవ ॥౮౫॥ వితీర్యహ్యాదియుంస్వీయంసీతాయైరఘునందనః । తదీయం హృదయంలేభేసుసుమాయుఃససాక్షికం ॥౮౬॥ విశేషమాహ॥

విశేషాలంకారః

ఏకస్యయుగపద్వృత్తిర్యత్రానేకేషువర్ణ్యతే। వినాధారంతదాధేయంఘటనాదుష్కటస్యచ॥ విశేషాలంకృతేర్భేదాస్తత్రత్రేధాజగుర్బుధాః॥ త్రయోయథా॥ భేరీభూరివిరావడంబరభరోద్ధాటీసమాటీకనే శత్రూణాం హృదయాంతరాణియుగపచ్చాశాదశవ్యానశే। త్యక్త్వాతాన్పరిధావతోఽనునయతోంఽత్యాన్నింతస్థిరేరామత్వాంశరణాగతైస్త్వధిగతాశ్చింతాశ్మసంతానకాః ॥ ౮౭ ॥ అథక్రమయోగపద్యప్రస్తావ

ని॥ ధాటీసమాటీకనేజైత్రయాత్రాద్యమే - అత్రపూర్వార్ధమాద్యస్యోదాహరణం - తృతీయపాదోద్వితీయస్య- తురీయపాదస్తృతీయస్యేతివేద్యం॥ ౮౭॥పరిసంఖ్యాంలక్షయతి-వస్తుష్వితి॥ఏకస్యానేకత్రయుగపత్ప్రాప్తావన్యతోఽన్యత్రస్యార్థమేకత్రైవనియమనంపరిసంఖ్యేతి-ఏతేన- విధిరత్యం

తమ ప్ర... స్తేనయస్యాంప్రాప్తావణి। తత్రచాస్యత్రచప్రాప్తైపరిసంఖ్యేతి కృతఇతి మీమాంసకానియమపరిసంఖ్యయోర్భేదో నాలంకారికైరంగీ కృతఇతిద్రష్టవ్యం॥అత్ర మేనోదాహరతి-సితాఇతి॥హితానాకాంక్షితార్థా

పరిసంఖ్యాలంకారః

ప్రాప్తస్యపరిసంఖ్యాదీన్లక్షయతి॥ వస్తుష్వేకమనేకేషుప్రాప్తంయత్రనియమ్యతే। ఏకత్రైవభవేత్తత్రపరిసంఖ్యాచతుర్విధా॥ ఇయంప్రశ్నపూర్వికా౽ప్రశ్నపూర్వికా చేతిద్వివిధాపునఃప్రత్యేకంవర్జనీయార్థస్యశాబ్దత్వార్థత్వాభ్యాంద్వివిధేతిసంభూయచతుర్విధా॥పరిసంపూర్వస్యఖ్యాధాతోర్వర్జనమర్థః॥ యథా॥సితాశ్శితాఃప్రాతాః కథయభువికేరాఘవగుణానగంగాయాఃపూరానచశశినః రానామృతరుపరాః॥ హితాన్నత్తైరథత్తైక్షితిమపిచకఃకోసలపతేర్భుజావేడమ్బండీపతికఠినకోదండదళనః॥ఇదంప్రశ్నపూర్వికయోశ్శాబ్దార్థవర్జనీయయోః పరిసంఖ్యయోరుదాహరణం ॥ ఇహద్వితీయార్ధేరామభుజపిపాష్ఠినామభిమతార్థాన్వితరతి సపవక్షితించరత్త ఇత్యుక్తైరర్థాన్నచింతామణిసంతానకా దయోవితరతి తథాభుజంగపుంగవధిజిహ్మతంగాదయశ్చ నమహీం వహంతీతి గమ్యమానత్వాద్వర్జనీయానామార్థికత్వంవేద్యం॥౮౮॥ స్మితజ్యోత్స్నాప్రశ్నపూరశ్శిశిరమధురస్తైరఘుపతే నగోస్తన్యం గోస్తన్యపిచనసితానాపిచసుధా।ప్రతాపస్యస్ఫూర్తిశ్శిశిరధవళాకీర్తిరపి తేమహీంలోకాలోకాచలవలయితాముజ్జ్వలయతః॥ అత్రాపిద్వితీయార్ధే రామప్రతాపకీర్త్యోరేవపృథివీప్రకాశకత్వోక్తైరర్థాన్నచూర్యాచంద్రమసోరితి గమ్యమానత్వాద్వర్జనీయార్థయోరార్థికత్వం॥ఇదమితరయోరుదాహరణం॥౮౯॥ శ్లేషాలంకారసంశ్లిష్టాపరిసంఖ్యావిశేషతః । చమత్కరోతీతి

అత్ర పూర్వార్ధమాద్యాయాఉత్తరార్ధంద్వితీయాయాశ్చోదాహరణం ౮౮ ॥ స్మితేతి॥ ... ఘనసేమృద్వీకా॥ అత్రపూర్వార్ధంసద్వితీయాయాఉత్త రార్ధంతురీ... ...వ్యాహ- ఇదమితరయోరితి॥౮౯॥ భేదాంతరమా

హ-శ్లేషాలంకారేతి॥ ఉదాహరతి - దానేతి ॥ వ్యాఖ్యా- అత్ర దా
నాంబూపశమః దానోదకోపగమః రిపుద్విపకరే సామ్రాజ్యం ప్రభుః పుద్విపా
నాంనిర్మదతా ప్రజానాంవితరణశీలతా చ జాతేతి భాస్వతి ప్రజాస్వితి
పదద్వయముత్తరత్ర వాక్యేషు యోజ్యం- అనీతిస్సస్యేషు - సస్యానామీ
తిరాహిత్యం ప్రజానాంనీతియుక్తతా చాభూదితి భావః- ఈతయస్తు- అతి
వృష్టిరనావృష్టిశ్శలభా మూషకాశ్శుకాః। అత్యాసన్నాశ్చ రాజానష్షడే
తా ఈతయస్స్మృతా ఇతి- నీచోపస్థితిర్నిమ్నప్రదేశాభిముఖ్యం నీచానువ
ర్తనంచ- పంకయోగః కర్దమసంబంధః కిల్బిషావాప్తిశ్చ-జడతా శైత్యం
మాంద్యంచ - భంగాస్తరంగాః పరాభవాశ్చ - భ్రమాః జలనిర్గమాః
భ్రాంతయశ్చ-సింధుషు నదీషు- విపల్లవస్థితిః పల్లవరహితస్థితిః ఆపల్లేశస్థితి

దృశ్యాం కవయః కేపిలోలుపాః॥ యథా॥ దానాంబూపశమో
రిపుద్విపకరే సస్యేష్వనీతిః పరం నీచోపస్థితిపంకయోగజడతా
భంగభ్రమాస్సింధుషు । స్థాణుష్వేవ విపల్లవస్థితిరభూద్వ్యా
యామిమార్గభ్రమో నైతత్కించిదపిప్రజాసుదదృశే రామే ·

—* సముచ్చయాలంకారః *—

లక్షణం॥ ౯౦॥ సముచ్చయంలక్షయతి॥ క్రియాణాం వా
గుణానాం వా యుగపద్యదిమేళనం। ఏకత్ర వర్ణ్యతే తత్ర ద్వివి
ధస్స్యాత్సముచ్చయః॥ యథా ॥ వధూవహనభూనభశ్చతురగ
ఘోర్ణవక్రక్రమైస్తురంగీకురంగకలిత్రుతరిపుర్విహంగత్యపి।

శ్చ-విమార్గభ్రమః ఆకాశసంచారః మరధ్వగామిత్వంచ- పతత్వూర్వో
క్తదానాంబూపశమాదికం- న ప్రజాస్వితి వర్ణనీయార్థస్య శాబ్దత్వాదియ
మా ప్రశ్నపూర్వికా శాబ్దవర్జనీయాపరిసంఖ్యా॥ ౯౦॥ సముచ్చయంలక్షయ
తి- క్రియాణామితి ॥ క్రియాణాంగమనాదీనాం వా గుణానాం వైమల్యా
దీనాం వా॥ క్రియాసముచ్చయముదాహరతి-వధూవహనేతి॥ హేరఘో
రాఘవ-త్వయి దిశ్వంగతి చలతిసతి- మ్రియః కాందిశీకో రిపుః-వధూవహన క్ర
మేణ తురంగీ తురంగ ఇవాచరతి- స్వయంస్వవధూంసముపవేశ్యాతి రయేణ
యాతీత్యర్థః- ద్వంద్వాంతస్థితస్య క్రమశబ్దస్య ప్రత్యేకం సంబంధః- భూ
క్రమేణ భూసంచారేణ కురంగతి- అతివేగేన ధావతీత్యర్థః- నభః క్రమేణ

విహంగతి- వేగేనోత్ప్లుత్య యాతీత్యర్థః- అపికించ-చతురసూర్ణవ క్రక్రమేణభుజంగతి-వనేభ్యంగతివృతౌద్వృత్తకుంజాతుర్యంజంచాత్ర యతీత్యర్థః - తమసిస్ఫులింగతి తేజస్విత్వాత్ ప్రస్ఫుటంస్ఫురతీత్యర్థః ॥౯౧॥గుణసముచ్చయముదాహరతి - రామస్యేతి ॥ చక్షుషఃకోణేతుశోణాపాంగవీక్షణే- అణిమాకార్శ్యం॥౯౨॥వయంత్వితి॥ ద్రవ్యాణాంజాతీనాం చసమవాయయోస్సముదాయయోః-సమవాయశ్చయోగిణాత్యనరః- తద్భేదతాంసముచ్చయభేదతాం॥తతోఽపవృత్తిందర్శయతి క్రియేతి॥చను

భుజంగతి తరంగతి ప్రాదగతౌ వనేభ్యంగతి స్ఫులింగతిరమస్య
పిత్సాయిరణౌ ఘోత్సాంగతి॥ అత్ర క్రియాణాంసముచ్చయః ॥
౯౧ ॥ గుణసముచ్చయోయథా॥ రామస్యచక్షుషఃకోణేషు
శోశోణరుషాద్విషాం। పాండిమాజనిమాచాంగేషజ్ఞేన లినిమా
ణిమా ।౯౨॥ ఏవంక్రియాగుణమేళనవశాత్సముచ్చయాలం
కారస్యద్విధాద్వయమేవోచుఃప్రాఞ్చః । వయంతుద్రవ్యజా
తిసమవాయయోరపితద్భేదతాంబ్రూమః । క్రియాగుణస
ముచ్చయోరివానయోరపిచమత్కారకారితాయాః ప్రాగు
క్తాలంకారసామాన్యలక్షణస్యానపలాపత్వాత్ । తత్రద్ర
వ్యసముచ్చయోయథా ॥ కాష్ఠంకపాలశకలంకబళంతృణా
నాంవైరీకరేకలయతేత్వయిరామరుష్టే । తుష్టేతుకల్పతరు
కాండసుధాంకఖండచింతాశ్మనీలవరకచ్ఛపశంఖపద్మాః ॥
అత్రపూర్వోత్తరార్ధగదితయోః కాష్ఠాదికల్పతరుకాండాది

చమత్కారకారితాయాశ్చమత్కారకరణాత్ - ప్రాగుక్తస్యగుణతరంగోక్తస్యఅలంకారసామాన్యలక్షణస్య సంయోగసంబంధేనరసోపస్కారకత్వరూపస్యదురపలాపత్వాదనపహ్నవనీయత్వాత్ ॥ ద్రవ్యసముచ్చయముదాహరతి- కాష్ఠమితి॥త్వయితుష్టేతు-కల్పతరుకాండంకల్పవృక్షస్కంధం- సుధాంకఖండమమృతకలశం- చింతాశ్మానంచింతామణిం-నీలాదీనినిధీంశ్చయుగపత్ కరేధత్తే - త్వత్ప్రసాదపాత్రంతుదేవరాజోరాజరాజో వాభవతీతిభావః- కాండంవాలేతరుస్కంధేబాణేవసరనీరయోః। క్షుత్సితేరహసి స్తంబఖిబిశ్వః - అత్రైకస్యైవోదాహరణస్యయమిత్యాశయో

నాహ- అత్రేత్యాదినా॥ వైరిభేదానంగీకారేఽనుపపత్తిందర్శయతి-తద
భేదఇతి॥ విరోధశ్చేత్యత్రపర్యాయాలంకారతాసముచ్చాయకశ్చకారః.
తథాహి-కోపదశాయాంకాష్ఠాదిద్రవ్యరాశింతోషదశాయాంకల్పతరుకాం
డాదిద్రవ్యరాశించైకఏవకాలభేదాత్కలయతీతివక్తవ్యమిత్యాశంక్యత
త్రాప్యనిష్టంప్రతిపాదయతి-తత్ప్రాపకయోరిత్యాదినా॥ ౯౩ ॥ అథజా
తిసముచ్చయంనిరూపయితుమాహ-పరాపరేతి॥పరంసత్తా-అపరంద్రవ్యత్వా
ది*ద్రవ్యాదిత్రికవృత్తిస్తుసత్తాపరతయోచ్యతే। పరభిన్నాతుయాజాతి
స్సైవాపరతయోచ్యతఇత్యుక్తత్వాత్- తద్రూపేణభావేనధర్మేణసా
న్యానాంవిరుద్ధసామాన్యానాంఘటత్వపటత్వ మనుష్యత్వతిర్యక్త్వాదివిరు

> ద్రవ్యరాశిసముచ్చయయోర్వైరిభేదేనైకైకస్మిన్కరేయు
> గపత్సంభవాద్ద్విరముదాహరణం బోధ్యం । తదభేదే
> యుగపదేకకరేవిరుద్ధద్రవ్యరాశిద్వయస్యమేళనా సంభవా
> ద్రూప్యవిరోధశ్చ । తత్ప్రాపకయోరోషతోషయోర్యుగపదుద
> యవిరోధాద్రాశిద్వయస్యాపిక్రమమేళనవివక్షాయాంతుప
> ర్యాయాలంకారతాస్యాత్ ॥౯౩॥ పరాపరభావశూన్యానాం
> విరుద్ధసామాన్యానాంయద్యప్యేకత్రసమవాయో నసంపనీప
> ద్యతేతథాపికవేరుక్తిచాతుర్యాత్తత్సమవాయస్సంభవత్యేవ॥
> యథా॥శుచిత్వనరసింహత్వరాజహంసత్వభోగితాః॥భూధర
> త్వాదయశ్చాన్యాజాతయోరాఘవేవిభుః॥ఏవంద్రవ్యగుణక్రి
> యాసామాన్యానాంప్రత్యేకంమిథశ్చమేళనే ఏకాదశభేదా

ద్ధజాతీనాం॥ కథంతర్హిజాతిసముచ్చయస్సంభవతీత్యత్రాహ- తథాపీతి॥
ఉదాహరతి-శుచిత్వేతి॥శుచిత్వంవహ్నిత్వంశుద్ధత్వంచ - నరసింహత్వం
నృకేసరిత్వంపురుషశ్రేష్ఠత్వంచ - రాజహంసత్వంహంసశ్రేష్ఠత్వంరా
జోత్తమత్వంచ-భోగితాసర్పత్వంసంతతభోగవిశిష్టత్వంచ-భూధరత్వం
పర్వతత్వంభూపతిత్వంచ- చతురాననత్వసర్వజ్ఞత్వాదయఆదిశబ్దార్థాః-
అన్యేసప్తభేదాస్సంభవంతీత్యాహ-ఏవమితి॥అత్రేత్థంగణనా-ద్రవ్యసము
చ్చయః- గుణసముచ్చయః- క్రియాసముచ్చయః- జాతిసముచ్చయః -
ద్రవ్యగుణసముచ్చయః- ద్రవ్యక్రియాసముచ్చయః- ద్రవ్యజాతి సము

ష్చయః- గుణక్రియాసముచ్చయః-గుణజాతిసముచ్చయః- క్రియాజాతిసముచ్చయః - ద్రవ్యగుణక్రియాజాతిసముచ్చయశ్చేతి॥౯౮॥తత్కరం లక్షయతి- ఖలేకపోతన్యాయేనేతి॥పురాకిలకుత్రచిత్స్థలే కేనచిజ్జంతువిహింసకేనవిస్తారితేజాలేచిత్రగ్రీవనామాకశ్చిత్కపోతరాజస్సపరివారో ధాన్యకణలోభాదాగత్యనిపతితఃపరస్పరంమంత్రయిత్వాసంభూయజాలేనసహోడ్డీయతదదృశ్యతాంగత్వా కుత్రచిద్ధిరణ్యకనామ్నోమూషక రాజాత్పాశచ్ఛేదమవాప్యపరివారేణసాకంయథేచ్ఛమగచ్ఛదితికథాం మనసినిధాయోక్తం ఖలేకపోతన్యాయేనేతి॥ఉదాహరతి-ముగ్ధాఇతి ॥ ముగ్ధా

స్సంభవంతిసముచ్చయాలంకారస్య। విస్తరభయాన్నోదా
హృయంతే॥౯౮॥తత్కరంలక్షయతి॥ఖలేకపోతన్యాయేనమిలి

—* తత్కరాలంకారః *—

తైర్బహుకారణైః॥స్వతంత్రైః క్రియతేకార్యంయత్రైకంత
త్రతత్కరః॥ యథా ॥ ముగ్ధాగిరోవిహసితానిసితానిహావా
భావాశ్చ మంజిమధురామధురామృగాక్ష్యాః । కందర్పవై
భవపుషా వపుషోపి శోభారామస్యమానసముదంసముదంచ
యంతి॥ అత్రఖలేకపోతన్యాయేనమిలితైరితివిశేషణాత్సమా
ధేర్వ్యవచ్ఛేదః। తత్రకారణమేళనస్యకాకతాలీయన్యాయ
సిద్ధత్వాత్॥౯౯॥ సమాధింలక్షయతి॥ కాకతాళనయాయా

—* సమాధ్యలంకారః *—

తహేతోరన్యేనహేతునా। ప్రక్రాంతకార్యసౌకర్యేసమా
ధిస్స్యాదలంకృతిః ॥ కాకతాళనయేతివిశేషణాత్తత్కరా

మధురాః-హావభావాశ్శృంగారచేష్టావిశేషా-తత్స్వరూపంరసతరంగేకవిరేవవివరీవరివ్యతి - మంజిమ్నామార్దవస్యధూరతిశయోమంజిమధురా-ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతోచ్ప్రత్యయః- తయామధురాస్స్వాదుస్వభావాః-యథాపాశచ్ఛేదంప్రతిసర్వేషాంకపోతానాంముఖ్యహస్తథామధురవచనాదీనాంతన్మానసోల్లాసోదంచనేపీతిబోధ్యం॥౯౯॥ సమాధ్యలంకారంలక్షయతి- కాకతాళేతి॥ కేనచిదారబ్ధస్యకార్యస్యకాకతాలీయన్యాయాత్కారణాంతరేణసమాధానాత్సమాధిః- కాకతాలీయంనామ

తత్కృతోపనతం ద్విత్రీకరణం - ఏవంచానుషంగికకారణాంతరస్య సమాధి
స్సమప్రధానసర్వకారణాత్తత్కరాద్భేద ఇతి ద్రష్టవ్యం ॥ ఉదాహరతి -
అంధానితి॥ హేరఘురామ భయేనాంధాన్ దిగ్భ్రాంతాన్ - విద్రవతః పలా
యమానాన్ ॥ ౯౬॥ వికల్పం లక్షయతి - తుల్యప్రమాణేతి॥ వ్యాచష్టే - తు

ద్భేదః॥ యథా॥ అంధాన్భయేన రఘురామ చమూసముద్ధధూళీ
భరేంధయతి విద్రవతో ద్విషస్తే । నక్తంతనం తిమిరమాపతి
తం పునస్తానంధీచకార హతమేవ విధిర్నిహంతి ॥౯౬॥ వికల్పం

వికల్పాలంకారః

జల్పతి॥ తుల్యప్రమాణవైశిష్ట్యే యుగపత్ప్రాప్తయోః క్వచిత్ ।
విరోధశ్చేత్సదృశయోర్వికల్పస్తత్ర జల్ప్యతే॥ తుల్యం హి విరు
ద్ధద్వయం యుగపదుపస్థితం వికల్పార్హం తేన యత్ర తుల్యప్ర
మాణవైశిష్ట్యాత్సమబలయోర్ద్వయోరేకత్ర యుగపత్ప్రా
ప్తా విరోధస్స్ఫురతి తత్ర వికల్పాలంకారః ॥యథా॥ దివి వా భు
వి వాస్థ తేజలే వా భుజదండైరథవా ప్రచండకాండైః । తవరా
మయథాస్తియాత్ర శత్రౌ విదళత్త్వైర్వమృధం తథావిధాస్యే॥ ఇ
దం రావణవచనం ॥౯౭॥ అథ యథాసంఖ్యమాఖ్యాతి ॥ సం

యథాసంఖ్యాలంకారః

బంధః ప్రథమోక్తానాం చరమోక్తైః క్రమాద్యది । కథయంతి
యథాసంఖ్యాలంకారం సభవేద్ద్వేధా ॥ శాబ్దశ్చార్థశ్చేతి ద్వి
విధో యథాసంఖ్యాలంకారః॥ తత్రాసమస్తానామసమస్తాన్వ
యే శాబ్దతా। సమస్తానాం మిథస్సంబంధేర్థతా। సమస్తయో
ర్మిథస్సంబంధే శబ్దతః ప్రాపన్నేపి తదంతర్వర్తిపదానాం క్ర
మసంబంధస్యార్థాదుపలభ్యత్వాత్ ॥యథా॥ రవికవిపవీన్ద్విజగ్యే
రా మోహయతి [illegible] ద్భిః । తస్య చ నేత్రం వక్త్రం

ల్యం హంతి॥ ఉదాహరతి - దివీతి॥ వృత్తం యుద్ధం ॥౯౭॥ యథాసంఖ్యం లక్షయ
తి - సంబంధ ఇతి॥ ఉదాహరతి - రవీతి॥ ప్రతిక్షితిభ్యాం భూభృతాం రాజ్ఞాము
ఖలత్వాత్ [illegible] నేత్రం కర్తృ - కమలం
[illegible] - ఏవముత్తరత్రాపి యోజ్యం॥ అ

తేతి. పూర్వార్ధమర్థస్యోత్తరార్ధం శాబ్దస్యచోదాహరణం॥ ౯౮॥ కారణమాలాంలక్షయతి- పూర్వపూర్వమితి॥తద్వైపరీత్యఇతి- ఉత్తరోత్తరస్య పూర్వపూర్వహేతుతాయామిత్యర్థః - పోషకత్వేప్యేవమేవేతిచతుః॥ఆద్యాముదాహరతి - లంకేతి॥అజనయన్నిత్యాదౌ ... రావణైశ్వర్యస్యతచ్చింతాహేతుత్వాదితిభావః- తేననిశ్వాసవాతాః ॥ ౯౯ ॥

గాత్రంకమలంకళానిధింకామం ॥ అత్రార్థశాబ్దయోరుదాహరణద్వయంపూర్వోత్తరార్ధయోర్ద్వయం ॥౯౮॥ అథక్రమాలంబనేన శృంఖలాన్యాయమూలానాం ... మాలాదీన

⊛ కారణమాలాలంకారః ⊛

లంకారాన్లక్షయతి॥ పూర్వపూర్వంయత్రభజేదుత్తరోత్తరహేతుతాం। తత్రకారణమాలాఖ్యమలంకారంప్రచక్షతే॥ కేచిత్తద్వైపరీత్యేపిపోషకత్వేపితంపరే॥ ఉత్పత్తౌపోషణేవాకారణత్వస్యానపాయాదితిశేషావభిప్రాయః। తేనాస్యచత్వారోభేదాః। తత్రదిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే ॥ లంకాధ్యక్షద్విపవరఘటాకర్ణతాళానిలోలాస్వర్గస్త్రీణాం భ్రూశమజనయన్దీర్ఘనిశ్వాసవాతాన్ । ఇంధాంచకార్ ... త్వత్ప్రతాపానలంతేతేనప్లుష్టందశముఖభుజాకంధ ...

⊛ మాలాదీపకాలంకారః ⊛

రణ్యాం ॥ ౯౯ ॥ పూర్వపూర్వక్రమోత్కృష్టంభజేన్నేదుత్తరోత్తరం। తత్రమాలాదీపకాఖ్యమలంకారంబుధాజగుః ॥ యథా ॥ భూమిరయావనమాతనోజ్జనం జాలావణ్యశృంగారయోస్తాభ్యాంకాదనచాతురీవచనద్యుంగిఫిరంగిక్కృతా। కంకరోప్యవృద్ధిచతాభిరముదాజాసైర్వ్యభూషయను స్తేనాస్యాస్యవిదార్యకైర్యకపచంరామస్యభిన్నంమనః॥౧౦౦॥ పూర్వస్య

మాలాదీపకంలక్షయతి-పూర్వపూర్వేతి॥ ఉదాహరతి- భూమిరితి ... వనం కర్తృ - జనకజాయా లావణ్యశృంగారయోః క ... యోః- తాభ్యాంలావణ్యశృంగారాభ్యాం- బుధాపేభూషితః ... సారాలంకారంలక్షయతి- పూర్వస్మాదితి ॥ ఉత్తరోత్తరంవస్తుసాదం

ష్టం సత్ - యత్ర వావర్ణ్యేత చేత్ ॥ ఉదాహరతి- బ్రహ్మాండేతి॥స్పష్టం॥
౧౦౧ ॥ ఏకావళింలక్షయతి- విశేషణమితి॥ ఉదాహరతి- రామబాహురి
తి॥ తచ్ఛౌర్యం॥౧౦౨॥కావ్యలింగాలంకారంలక్షయతి-హేతోరితి॥ వ్యా॥

సారాలంకారః

దపిఫూర్వస్మాత్సారంచేదుత్తరోత్తరం । యత్రవర్ణ్యేతత
త్రాహుర్బుధాస్సారమలంకృతిం ॥యథా ॥బ్రహ్మాండసారో
భువనానిసప్తభూమండలీ తేషుచసారభూతా।తత్సారభూతా
నిపురాణి తేషుసారంపురంరాఘవబాహుగుప్తం॥ ౧౦౧॥ వి

ఏకావళ్యలంకారః

శేషణాఫూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరముచ్యతే। ఏకావళిమలం
కారమాదిరేత్రపండితాః॥ యథా ॥ రామబాహుశ్శౌర్య
ధుర్యస్తస్మిన్నిత్యానిత్యమన్వితమ్। నీతిర్విత్తేనసంపన్నా విత్తం
సత్పాత్రసాత్కృతం॥ ౧౦౨॥అథతర్కన్యాయమూలానాంకా

కావ్యలింగాలంకారః

వ్యలింగాదీనలంకారాన్లక్షయతి ॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే
కావ్యలింగంద్విధాహితత్ ॥ యత్రహేతుర్వాక్యార్థోవాప
దార్థోవాభవన్నుక్తార్థసమర్థకస్స్యాత్తత్రకావ్యలింగం। త
చ్చోక్తరీత్యాద్విధా।పదగతత్వేపివిశేషణత్వేనైవహేతుత్వం
కార్యం । యత్రపునస్తృతీయాదినా హేతుత్వంధీర్వతత్రా
నావలంకారః॥కింతుహేతుమాత్రం చమత్కారాభావాత్ ।
నచాస్యానుమానాదభేదశంకా।జ్ఞాప్యజ్ఞాపకభావాభావాత్।
వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోరనుపసంహారాచ్చ । సమర్థ్యసమ
ర్థకభావోహిప్రకృతేభిప్రేతః। నచార్థాంతరన్యాసాభేదశం
కా।ప్రకృతిసమర్థ్యసమర్థకవాక్యార్థయోరాకాంక్షాసద్భా
వస్యప్రయోజకత్వస్వీకారాత్ । అర్థాంతరన్యాసేతుసమ

ర్థ్యేతి-యత్రేతి॥జ్ఞాప్యజ్ఞాపకేతి-అత్రేతిశేషః - వ్యాప్తిపక్షధర్మతయో
రితి- అనుపసంహారాదవలంబనాత్ - తత్రేతిశేషః-ఉత్థాపితాకాంక్షయో
తి- ఉత్థితాకాంక్షయోరభావేపీతిభావః॥ పదార్థహేతుకముదాహరతి

మూఢాఇతి॥ ద్విషః ఖరదూషణాదయః॥౧౦౩॥ వాక్యార్థహేతుకముదా
హరతి-లంకేశేతి॥రింగద్భిస్తురంగగణైర్బంధురస్యోన్నతానతస్యసింధుబం
ధోస్సముద్రస్యనిశ్శేషశోషణేనవిభీషణో భయంకరోదృష్టసారశ్చ॥౧౦౪॥

ర్థస్య సమర్థకవాక్యార్థయోరాకాంక్షాభావాత్। కథంతర్హి సమర్థనం। ఉత్థాపితాకాంక్షయాపితదుపపత్తేః॥ పదగతం యథా॥ మూఢాస్త్వామేవమన్వానారాక్షసఘ్నంతిద్విషామిథః॥ పలాయంతేస్మనక్వాపిపశ్యంతశ్చసమంతతః॥అత్ర మూఢత్వం హేతుః॥ సచవిశేషణత్వేనైవరిపూన్విశినష్టి॥ ౧౦౩॥ వాక్యగతంయథా॥ లంకేశకింకరగణైస్సహయూహిమూరం దండోయమాపతతిరాఘవకాండవహ్నిః। రింగత్తురంగగణబంధురసింధుబంధునిశ్శేషశోషణవిభీషణదృష్టసారః॥ అత్రలంకేశపలాయనరూపసాధ్యేప్రథమపాదవాక్యార్థేతముత్తరవాక్యేనహేతుర్నిరూపితః॥ ౧౦౪॥ అత్రవ్యావృత్త్యతయాబు

—✱ అర్థాంతరన్యాసాలంకారః ✱—

ర్థస్థయోరర్థాంతరన్యాసానుమానాలంకారయోరర్థాంతరన్యాసంలక్షయతి॥ సామాన్యంవావిశేషేణవిశేషోవాతదన్యతః। సమర్థ్యతేయత్రతత్స్యాదర్థాంతరన్యాసఈరితః॥ అత్రసామాన్యవిశేషయోర్వాచ్యత్వం।దృష్టాంతాలంకారేతుసామాన్యయోరేవవావిశేషయోరేవవావాచ్యత్వమిత్యనయోర్భేదః। అయంద్వివిధోపిసాధర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాం ప్రవర్తమానశ్చతుర్విధోభవతి॥ తత్రసాధర్మ్యాత్సామాన్యేనవిశేషసమర్థనంయథా॥ ॥ రామత్వత్కరిడంబరాత్తవభుజాదోశ్చ త్రివృత్తకాతేయకాత్సంత్రస్తానకులాచలానపి సమారోఢుంయతంతేద్విషః॥ వీక్షంతేచనక్షుండలీంప్రఘటితశ్రీఖండకాండాంస్తథాప్రాయస్తాన్సముపైతి వైరిసదృశాత్త్రిస్నస్స

అర్థాంతరన్యాసంలక్షయతి- సామాన్యమితి॥ సామాన్యేనవిశేషసమర్థనముదాహరతి- రామేతి॥ త్వత్కరిణాండంబరాదాడంబరాత్త్రిస్నుర్భీరుః- అధీరేకాతరత్రస్నుభీరుభీరుకభీలుకా ఇత్యమరః - అత్రచతుర్థపాద

వాక్యార్థేనసామాన్యరూపేణపూర్వవాక్యార్థస్యవిశేషరూపస్య సమర్థ నంకృతం॥ ౧౦౫॥ విశేషేణసామాన్యసమర్థనముదాహరతి-జగదితి॥ అయాదగచ్ఛత్- కాందిశీకోభూదితియావత్ - అత్రోత్తరవాక్యార్థేన విశేషరూపేణసమర్థనంకృతం॥ ౧౦౬ ॥ ఏవంసాధర్మ్యేణోదాహృత్యవైధర్మ్యేణోదాహరతి- శేషేణేతి॥ సమీరణభుజాఅనలాపహారేణ-జాతిస్వభావాద్వాయుభక్షకేణచ- శుచినాపరిశుద్ధేనధవళవర్ణేనచ-స్థిరేణనిశ్చల

మస్త్రాదపి॥ ౧౦౫ ॥ సాధర్మ్యద్విశేషేణసామాన్యసమర్థనం యథా॥జగత్త్రితయంజిత్వరోఽప్యజయిరామతశ్చచ్ఛ్వవేపవశ్యమి తినిశ్చయాపనుమినిరావమహామీవయం।సతాదృగపిరావణోసు రవరోఽప్యయాన్స్వంగవాన్రఘుక్షితిపపుంగవాదహాహాసం గర త్రాంగణే॥౧౦౬॥ వైధర్మ్యత్సామాన్యేనవిశేషసమర్థనం యథా ॥ శేషేణమగ్నభరఘూద్వహబాహుసామ్యసిద్ధైస మీరణభుజాశుచినాస్థిరేణ। కూర్మాసనేనచతపఃక్రియతే విరేణకోవానసులక్షభత మేపికరోతివాంఛాం ॥ ౧౦౭ ॥ వైధర్మ్యద్విశేషేణసామాన్యసమర్థనంయథా॥ అన్యద్వస్త్వ న్యనస్తుప్రకృతిమనుభవత్యేవహేతోఃకుతశ్చిత్పశ్చాత్తద్వస్తు పూర్వప్రకృతిమనుసరత్యేవహేతోఃపునస్మాత్। మోహాపాపాణభావం నకిముగతవతీగౌతమోమ్న్యాత రోషాత్పాషాణో వానమోహాపునరపికిమభూద్రామపాదాబ్జరేణోః॥ ౧౦౮ ॥

—* అనుమానాలంకారః, *—

అనుమానాలంకారంలక్షయతి ॥ సాధ్యసాధనమాత్రోక్త్యావను మానముదీరితం।తరాఽనుమానరూపాభ్యాంతత్ప్రవృత్తిర్ద్వ విత్తేన-అచంచలేనచ- కూర్మాసనేనకూర్మాసనోపవిష్టేన అదికూర్మా పరిభాగస్థితేనచ- అత్రచతుష్పాదేసామాన్యస్యవైధర్మ్యేణప్రవృత్తిః॥ ౧౦౭॥ అన్యదితి॥ గౌతమస్యోమ్న్యాతరోషాదధికామస్మాత్- అత్రోత్తరార్ధేఽశేషస్యవైధర్మ్యం॥ ౧౦౮॥ అనుమానాలంకారంలక్షయతి - సాధ్యేతి ॥ వ్యాపకస్యధర్మిణ్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్సాధ్యః- పక్షధర్మత్వంసపక్షసత్త్వం విపక్షాద్వ్యావృత్తిరిత్యేతత్త్రితయసహితోహేతుస్సాధనం-

యత్రసాధ్యప్రతీతయెసాధనంనిర్దిశ్యతేతత్రానుమానాలంకారః- ద్వ యాద్వివిధా॥ వివృణోతి-యత్రేతి॥ తర్హితర్కానుమానాదస్యకింవై లక్షణ్యమిత్యాశంక్యాహ-కించేతి॥కించకింత్విత్యర్థః॥ఉదాహరతి-సీతేతి॥ హే రాఘవ-తవాసిలతాసీతైవ-నోచేత్ -అయోనిజాతనుర్యస్యాస్సాతథోక్తా పక్షే- అయోనిజతనుర్యస్యా ఇతి - దనుజానామార్తిహేతుస్సా కథంస్యా త్- యద్వా-ఉరగీఫణినీ- హియస్మాత్ - పృథుభుజంగతయామహాస్వ

యీభవేత్॥ యత్రకించిత్ జ్ఞాప్యంనిర్దిశ్యతస్యజ్ఞాపకతయా ఽన్యన్నిర్దిశ్యతేతత్రానుమానాలంకారః॥ అత్రసాక్షాచ్చ వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోః ప్రదర్శనంనిరస్యతే। తయోః ప్రగ ల్భనేతరానుమానత్వాపాతాత్। వస్తుతస్తుతాభ్యామ త్రభవితవ్యమేవ। తదభావేకావ్యలింగాభేదాపత్తేః। కించా త్రకవినిర్మితచాతురీమహిమ్నా శ్లేషరూపకాపహ్నవాదిస యోక్త్యాద్యాలంబనేనానుమానోత్థానేన తార్కికపరిపాటీ కళంకఇతిచమత్కారకారితాప్యస్యోపపద్యతే। అర్థాపత్తిభే దంతత్రైవవక్ష్యామః। ఇదంతర్కరూపేణానుమానరూపేణ చద్వేధాప్రవర్తతే॥ యథా॥ సీతైవరాఘవతవాసిలతాకథం స్యాన్నోచేదయోనిజతనుర్దనుజార్తిహేతుః। యద్వోరగీపృథు భుజంగతయాఽనయాహినిర్ముక్తయాముహురపాయి పరా సువాయుః॥ అత్రపూర్వార్ధేతర్కరూపేణోత్తరార్ధేహిశబ్దే నహేతుత్వద్యోతనాదనుమానరూపేణచప్రవృత్తిరితివేద్యం। పూర్వార్ధేఅసిలతాయాస్సీతారూపత్వం ద్వితీయార్ధే భు జంగీత్వంచవ్యాపకం। అయోనిజాకృతిత్వాసురనాశ వైశి

ష్ట్యేనోపలక్షితయా- నిర్ముక్తయాముక్తకంచుకయా- అనయాపరేషాంము న్యేషామసువాయుఃప్రాణవాయుర్ముహురనేకకృత్వోఽపాయిపీతః- ప క్షే-పృథుందీర్ఘంభుజం-గతయా-నిర్ముక్తయాకోశాన్నిస్సృతయా-పరే షాంశత్రూణామసువాయురితి॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ వ్యాప్యారోపేణ వ్యాపకారోపస్తర్కస్తద్రూపేణ- సన్నత్రకింవ్యాపకంకిం వావ్యాప్యమి త్యత్రాహ- పూర్వార్ధఇతి॥ ఉభయోర్వ్యాప్యవ్యాపకయోరిత్యర్థః

సపక్షే సపక్షభూతాయాం సీతాయాం వృత్తేర్వర్తనాత్ - పక్షే పక్షభూతాయాం ఖడ్గలతాయాం చ వృత్తేర్వ్యాప్తిః పక్షధర్మతా చ తాభ్యాం- సీతారూపత్వం- వ్యాపకభూతమితిభావః-గమయతి-అయంభావః-యథా పర్వతేధూమోవహ్నిం జ్ఞాపయతితథైవాసిలతాయామయోనిజాకృతిత్వాసురనాశవైశిష్ట్య రూపం వ్యాప్యమపిసీతారూపత్వరూపవ్యాపకంజ్ఞాపయతీతి-తథాచపూర్వార్ధేతర్క-రూపతా॥లాఘవార్థమస్యత్స్వయమూహ్యమిత్యాహ- ఉత్తరార్ధేపీతి ॥ ఉరగీసపక్షః-ఖడ్గలతాపక్షః-ఉరగీత్వం

ష్ట్యం వ్యాప్యం। ఉభయోస్సపక్షే సీతాయాం వృత్తేః పక్షే ఖడ్గలతాయాం వృత్తేర్వ్యాప్తిపక్షధర్మతాభ్యాం ఖడ్గే సీతారూపత్వం గమయతి। ఉత్తరార్ధేప్యేవం వేద్యం॥౧౦౯॥అర్థాపత్తిం

—* అర్థాపత్త్యలంకారః *—

లక్షయతి॥కస్మింశ్చిదర్థేనిష్పన్నే యద్యర్థాంతరమాపతేత్ ।
దండాపూపనయేనార్థాపత్తిస్తత్ర హ్యలంకృతిః॥ నచ కేనచిదర్థేనకస్యచిదర్థస్య జ్ఞాపనసామ్యాదస్యానుమానాంతర్భావశ్శంక్యః। సమానన్యాయో హ్యర్థాపత్తేః ప్రయోజకః। నచ సమానన్యాయస్య వ్యాప్తిరూపతా। అనుమానంతు వ్యాప్తిముపజీవ్య ప్రవర్తతే।తతోనతత్రాస్యాంతర్భావః। ఆక్షేపాంతర్భావస్తు వక్ష్యమాణతల్లక్షణాదేవనిరసనీయః। అయమలంకారః ప్రకృతాదప్రకృతాక్షేపోఽప్రకృతాత్ప్రకృతాక్షేపశ్చేతిద్విధా ॥ యథా ॥ జగత్త్రితయజిత్వరంకిల దశాననం సత్వరం జిగాయ సమరాంగణే కిముతదైత్య మాత్రం విభుః । సపీతజలధిర్మునిర్ఘటితవిద్విషన్నిల్వలం సపాతుమతి

వ్యాపకం- భుజంగతాసిముక్తత్వాసుహరణవైశిష్ట్యం వ్యాప్యం॥౧౦౯॥ అర్థాపత్తింలక్షయతి- కస్మింశ్చితి॥ యథాదండభక్షణాదపూప భక్షణమర్థాదాపతితంతద్వత్క-స్యచిదర్థస్యనిష్పత్తౌ తత్సామర్థ్య రూపాత్సామాన్యన్యాయాదర్థాంతరమాపతతియదిసోఽయమర్థాపత్త్యలంకారః॥ అనుమానాంతర్భావంవారయతి-నచేతి॥ కుతఇత్యతఆహ- సమానేతి ॥ ఆద్యముదాహరతి- జగదితి ॥ దైత్యమాత్రం సామాన్యదైత్యంజిగాయేతికిముత

కిముపక్తవ్యం- ంతమాహ- నిపీతేతి- ఖల్వలమిల్వలాఖ్యౌ దా
నవంవిద్విషన్మునిగస్త్యః-వల్వలంనిపాతుమలంసమర్థఃభవతిఖలు ॥ యో
జయతి- అత్రేతి॥ ౧౧౦॥ ద్వితీయముదాహరతి- భంగేతి॥ హేరామహా
శైలరాడుసతుపణతు మోయమిత్యానందేనకంపితేశిరసియాగంగాతస్యా
స్తరంగాణామారవైర్ధ్వనిభిరుపలక్షితస్సర-స్ఫుటానాంవాచాంభరేణా

హాలయాభవతి ఖల్వలంవల్వలం ॥ అత్రప్రాకరణికోరా
వణజయోఽప్రాకరణికమసురమాత్రజయం కైముతికన్యా
యేనార్థాదాక్షిపతి ॥ ౧౧౦ ॥ భంగోద్భూతవిరావడంబర
భరైర్బ్రహ్మాండ భంగావహైః కోదండంనిజమిందుఖండమ
కుటోబుధ్వాభవఖండితం । అస్తౌషీత్కిల హర్షకంపితశిరోగం
గాతరంగారవైస్త్వాంరామస్ఫుటవాగ్భరేణకిముతాసన్నాజ
గన్నాయకాః॥ అత్రాప్రకృతశివవృత్తాంతఃప్రాకరణికసీతా
స్వయంవరాయాతసర్వసర్వంసహాపతిస్తుతి మర్థాదాపాద
యతి ॥౧౧౧॥ ఆక్షేపంలక్షయతి॥ ఉక్తంవావక్ష్యమాణంవా

— * ఆక్షేపాలంకారః * —

ప్రకృతంప్రతిషిధ్యతే । కంచిద్విశేషంద్యోతయితుంతదా
క్షేపంప్రచక్షతే ॥ అత్రప్రకృతస్యప్రకృతత్వాదేవవిధావా
ర్హస్యక్రియమాణోనిషేధోబాధ్యమానతయా ఆభాసీభవ
న్విధిమాక్షిపతి। సోయం నిషేధఉక్తవక్ష్యమాణవిషయతయా
స్వోపజీవినమాక్షేపమపిద్విధాభినత్తి। తతోక్తవిషయోద్వి
విధః। వస్తువిషయఃకథనవిషయశ్చేతి । వక్ష్యమాణవిషయోఽపి
ద్వివిధః। సామాన్యరూపేణాభిధిత్సితస్యవిశేషరూపతయాకథ
ననిషేధః । అంశాంగీకారేణాంశాంతరనిషేధశ్చేత్యేవంచతు
ర్విధోయమాక్షేపః॥ యథా ॥ రామోనభవతుధన్వీతథాపిరో

తీశమేనత్వామస్తౌషీత్కిల-శిష్టంస్పష్టం॥౧౧౧॥ఆక్షేపాలంకారంలక్షయ
తి-ఉక్తమితి॥ యతోక్తస్యవక్ష్యమాణస్యవా(ప్రా)కరణికత్వేనవిధాతు
మిష్టస్యాతపవనిషేధానర్హస్యయోనిషేధోవిశేషబోధార్థమభిధీ య
నస్సన్నాభాసీభవతిసఆక్షేపః- తస్యచతుర్థావిభాగమాహ-తతో

షయఇత్యాదినా॥ ఉక్తవిషయేవస్తునిషేధముదాహ... మఇతి॥ అయం
రామఃధన్వీధనురానమయంత్సన్- ఉదన్వంతముదధిం-ధన్వానంమరుప్ర
దేశంపిదధే- సమౌనౌమరుధన్వానావిత్యమరః-వస్తునిషేధంవిశేషం చా

షేణశోణదృక్కోణః। వినధేధన్వానమయన్ధన్వానమయంతు
నామదన్వంతం॥ అత్రరామోధన్వీనభవతీతిప్రలపతోరావణ
స్యప్రతివచనేమాల్యవద్వచనే క్రియమాణో ధన్విత్వరూప
స్యవస్తునః ప్రకృతస్యప్రతిషేధోబాధాదాభాసీభవం స్తము
త్రస్యాపినియమనాద్రిసుపివధనుర్ధరధురంధరోనేతరఇతిప్ర
తిపాదనపురస్సరంసత్వాగంసీతాంరామాయసమర్ప్య కుశలీ
భవేతిపిశేషమాక్షిపతి ॥౧౧౨॥ కథననిషేధోయథా॥ బ్రహ్మా
న్భృగూన్వహరెఘూన్వహమండసస్యదోర్దండచండిమభరంన
పయంభగ్నామః॥ తస్యభగ్నభగ్నశశిభూషణచాపఘోషఃకింనా
భ్యధత్తదలితబ్రహ్మాండభాండః॥ ఇదంకథయకీదృక్తేభుజసా
రఃమమచాపమారోపయేతిరామమాక్షిపంతం జామదగ్న్యం
ప్రతిలక్ష్మణస్యప్రతివచనం। అత్రనభగ్నామఇతిక్రియమాణే
నభణననిషేధాభాసేన త్వాదృక్కోదండంఖండితవతో
రామభుజదండస్య కియత్తవ బ్రాహ్మణస్య చాపారోపణమ
తోస్మాదసర్వ్యసనాద్విరమేతివిశేషోవ్యజ్యతే ॥ ౧౧౩ ॥ వ
క్ష్యమాణవిషయేసామాన్యప్రతిజ్ఞాయాం విశేష నిషేధోయ
థా॥ రామభద్రవిముఖీనహంసఖిత్వాంవచః కిమపివక్తుమా
గతా। నబ్రవీమిననువేత్సిజానకిత్వంచపంచశరబాణసంభవ
యం॥ ఇదంసీతాంప్రతిసఖీవచనం। ఇహకిమపివచోవక్తుమా
గతేతిసామాన్యంప్రతిజ్ఞాయ విశేషస్యవక్ష్యమాణస్యకథనని
షేధాభాసేనసఖ్యైముఖ్యంజహీహి పాదప్రణతేరఘుపతౌ
ప్రసీదనోచేదసహ్యస్మరశరసంతాపమేష్యసీతివిశేషోధ్వ .

హ- అత్రేత్యాదినా॥౧౧౨॥కథననిషేధముదాహరతి- బ్రహ్మన్నితి॥ తేన
రామేణభుగ్నస్యాకృష్టస్యసతోభగ్నస్య శశిభూషణచాపస్యఘోషః॥
ఘోషయతి- అత్రనభగ్నామఇతీతి॥౧౧౩॥తృతీయముదాహరతి-రామభ

ద్రేతి॥ స్పష్టం॥ యోజయతి- ఇహేతి॥౧౧౪॥ తురీయముదాహరతి-చంద్ర ఇతి॥ పక్షః-చంద్రః కిల- న-చందోఽనభవతీత్యర్థః- తత్రయుక్తిమాహ- సచంద్రః స్ఫాటికకాంతిం- అయంతుసార్వకాలికీమితిభావః-ఏవముత్తరత్రాఽపియోజ్యం- జలేనోదకేనమందేనచ। యోజయతి-అత్రేతి॥

స్యతే॥౧౧౪॥ అంశోక్త్వాంశాంతరనిషేధో యథా॥ చంద్రః కిమేష న స స్ఫాటికకాంతిమేతి పూషా కిమేష న స యాతి నభోగమార్గం। వహ్నిః కిమేష న జలేన స హానిమేతీత్యాశ్చర్య రామ సుగుణైస్త్వయి నిశ్చయస్స్యాత్॥ అత్ర నిరతిశయతేజశ్శాలితయా శీతభానుభానుకృశానురూపతాయామేకదేశమంగీకృత్యైకదేశాంతరనిషేధః క్రియమాణః ప్రసిద్ధైరపి తేజస్విభిస్సోమాదిభిరపి తత్సామ్యం దుర్లభమభూత్కిముతేతరైస్తేజస్విభిరితి రామతేజసోఽవాఙ్మానసపదవిషయతా వ్యజ్యతే॥

—* వ్యాజస్తుత్యలంకారః *—

౧౧౫॥ ఆక్షేపప్రస్తావాద్వ్యాజస్తుతింలక్షయతి॥ యత్ర వాచ్యా స్తుతిర్నిందా నిందా వా స్తుతిపర్వమేత్। తత్ర వ్యాజస్తుతింనామాలంకారం కవయో జగుః॥ యత్రాఽభిధీయమానా నిందా ప్రకృతే స్తుత్యై ప్రమాణబాధితా సతీ స్తుతి పర్యవస్యతి స్తుతిర్వా నింద్యై తాదృశీ నిందాం తత్ర వ్యాజస్తుత్యలంకారః। వ్యాజస్తుతిశబ్దశ్చ స్తుతేర్వాచ్యత్వే నిందాయా వ్యంగ్యత్వే వ్యాజరూపా స్తుతిః। తథా తద్విపరీత్యే వ్యాజేన స్తుతిరితి చ ప్రవర్తతే। నను స్తుత్యై నిందాయా అప్రకృతాయాః క్రియమాణాయాః ప్రకృతస్తుత్యాక్షేపకత్వమేకత్ర పరత్ర స్తుతేర్నిందాక్షేపకత్వమిత్యప్రస్తుతప్రశంసాత్వమేవేతి చేత్సత్యం। స్తుతినిందాత్మకవిచ్ఛిత్త్యంతరావలంబనేన పృథక్పరిగణనమితి

౧౧౫॥ వ్యాజస్తుతింలక్షయతి-యత్రేతి॥ వ్యాకరోతి-యత్రేతి॥ స్తుతిర్వేతి తాదృశీ ప్రమాణబాధితా సతీత్యర్థః- నిందాం- అర్పయతీత్యనువర్తతే ద్వివిధాపివ్యాజస్తుతిరన్వర్థేత్యాహ-వ్యాజస్తుతిశబ్దశ్చేతి॥ నన్వస్యాః కథమప్రస్తుతప్రశంసాతో వైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యమతభేదేనతయోర్భేదాభే

దావిత్యాహ- నన్విత్యాదినా॥ నిందయాస్తుత్యభివ్యక్తిముదాహరతి-దారి
ద్ర్యేతి॥ విభూతిర్భస్మసంపచ్చ-తన్మాత్రేణ కళితాన్యక్త్వా ॥ ౧౧౬ ।
స్తుత్యానిందాభివ్యక్తిముదాహరతి-త్వదుజ్ఝితానామితి॥ అతో౽భయేషాం
మార్గణానామభేదాభిసంధిః-త్వయాఉజ్ఝితానాం త్యక్తానాం నిరాకృతా
నాంచ - గుణచ్యుతానాం కార్ముకగళితానాం సద్గుణవిహీనానాంచ- మార్గ

ప్రాంచః। నవీనాస్త్వభేదమేవాహుః। తత్ర నిందయా స్తుతి
ధ్వనిర్యథా॥ దారిద్ర్యోపహ్వాయబాంధవైశ్చిరతరావస్థాయిభి
స్త్యక్తైస్త్వం విశ్లేష్య విభూతిమాత్రకలితాన్కృత్వా విప
శ్చిద్గణాన్ । బధ్వాగాఢమసంఖ్యసుస్థిరగుణైర్నిత్యంగభీరే
కృపాకూపారేవినిమజ్జయన్రఘుపతేదీనేదయాలుః కథం ॥ అ
త్రశ్లేషరూపకమహిమ్నానిందయాపరమకృపాలుత్వరూపా
స్తుతిరేవావగమ్యతే ॥ ౧౧౬ ॥ త్వదుజ్ఝితానాం రఘుసింహ
సంఘాన్గుణచ్యుతానామపిమార్గణానాం । ప్రాణామిషైఃప్రీ
ణయతాంరిపూణాంవిశాలిమానంవర్ణయితుంనశక్యం॥ అత్ర
స్తుత్యానిందాధ్వనిః॥ ౧౧౭॥ అతా౽క్షేపాలంకారేఇష్టనిషే

—* విరోధాలంకారః *—

ఘబాశ్రితతయా విరోధానుప్రవేశేనతత్ప్రస్తావాదితః పరంవి
రోధగర్భాలంకారపేటికాంతర్గతానవశిష్టానలంకారాన్లక్ష
యతి॥ ఆభాసత్వే విరోధస్యవిరోధాలంకృతిర్భవేత్ ॥యత్రా
పాతతోవిరోధఃప్రతీతః పర్యవసానేపరిహ్రియతే తత్రవిరో
ధాలంకారః । పర్యవసానేపియదివిరోధస్తథైవావతిష్ఠతే త
దాదో[illegible]ఏవ । తత్రజాతేర్జాతిగుణక్రియాద్రవ్యైర్విరోధేచ
త్వారోభేదాః। క్రియాయాఃక్రియాగుణద్రవ్యైస్త్రయః।

గానాంసాయకానాంయాచకానాంచ - ప్రాణైరామిషైర్మాంసైశ్చ
ప్రాణసమైరామిషైర్భోగ్యవస్తుభిశ్చ ॥ ౧౧౭ ॥ విరోధాలంకారంలక్ష
యతి- ఆభాసత్వ ఇతి॥ వ్యాచష్టే- యత్రేతి ॥ విభాగమాహ-తత్రజాతే
రిత్యాదినా॥ అత్రాయంసంగ్రహశ్లోకః॥ క్రమాజ్జాతిగుణద్రవ్యక్రియా
ణాంతత్త్వవాదిభిః। విరోధేదశభేదాస్స్యుశ్చతుస్త్రిద్వ్యేకభేదత ఇతి॥ ఏక

త్ర దశాప్యుదాహరతి- రామేతి॥ హే రామ తవాసిః ఖడ్గః భుజగస్సర్ప ఇతి విరోధః- భుజంగవచ్ఛతీత్యాభాసః॥ సోఽపి సర్పోఽపి ఉగ్రశ్శంభురితి విరోధః -

గుణస్య గుణద్రవ్యాభ్యాం ద్వే। ద్రవ్యస్య ద్రవ్యేణైక ఇతి సం
భూయ దశవిధో విరోధాలంకారః॥ యథా॥ రామ తవాసిర్భుజ
గస్సోఽప్యుగ్రః కామపూరకః కాలః । సశుచిస్సపరప్రాణానిల
భోక్తా కలయతే పరాం కాష్ఠాం॥ అత్ర దశ విరోధా అపి సంగృహీ
తాః॥ అత్రాసిర్భుజగ ఇతి జాత్యోర్విరోధః । అసిభుజగశబ్ద
యోర్జాతివాచిత్వేన పరాపరభావశూన్యసామాన్యయోస్సా
మానాధికరణ్యాదర్శనాత్ । ఏవం ప్రథమవిరోధస్స్ఫురతి స
చ భుజగశబ్దస్య కరగతత్వరూపార్థస్వీకారే ఆభాసీభవతి। ఏవ
ముత్తరత్రాప్యేకార్థస్వీకారే స్ఫురతో విరోధస్యార్థాన్తర
స్వీకారే ఆభాసీభవనం ద్రష్టవ్యం। సోఽప్యుగ్ర ఇత్యత్ర తచ్ఛబ్దా
ర్థస్య శంభురూపద్రవ్యస్య చ విరోధః । ఉగ్రోఽపి కామపూరకః
కాలశ్చేత్యత్ర ద్రవ్యక్రియయోర్విరోధః। శంభోః కామదా
హకత్వేన కామపాలనక్రియావిరోధాత్ । ఉగ్రశబ్దస్య దారు
ణగుణవాచకత్వేన గుణక్రియావిరోధః । దారుణతాగుణస్య
దుఃఖజనకత్వేన సుఖజనకత్వానుపపత్తేః। కాలశబ్దస్య యమద్ర
వ్యకాలిమగుణవాచకత్వేన శంభుయమద్రవ్యయోర్విరోధః ।
కాలశ్శుచిరిత్యత్ర శుచిశబ్దస్య వహ్నిత్వజాతిశుక్లిమశుద్ధిగుణా
నాం వాచకత్వేన యమద్రవ్యశుక్లిమగుణయోర్విరోధః । య
మస్య కృష్ణవర్ణత్వాత్ । తథా శుక్లిమకాలిమగుణయోర్విరో
ధః। కాలిమవహ్నిత్వజాత్యోశ్చ విరోధః। తథా సశుచిః ప్రా
ణానిలభోక్తా పరాం కాష్ఠాం కలయత ఇత్యత్ర వహ్నిత్వజాతేర
నిలభుజిక్రియాయాశ్చ విరోధః । వహ్నేరనిలసఖత్వేన తద్భు
జిక్రియాయా వహ్నిత్వజాతేశ్చ సామానాధికరణ్యవిరోధా
త్ । తథాఽనిలభుజిక్రియాయాః పశ్చిమదిక్పాలనక్రియాయా

భయఙ్కర ఇత్యాభాసః- ఏవముత్తేగత్ర విరోధాభాసో బోధ్యః॥ దశవిరోధా అప్యయథాక్రమముదాహృతా ఇత్యాశయేనాహ- తదేవమితి॥ శ్లేషే

వస్థాపితః శ్లేషానుప్రాణితః॥ ౧౯౭ ॥ శ్లేషమూలముదాహరతి - శతమ
ఖేతి॥ స్పష్టం॥ అత్ర భానుత్వశీతభానుత్వజాత్యోర్విరోధః - నానాలింగ
త్వాద్వృత్తూనాం నానాసూర్యత్వమితి నవోనవో భవతీతి చ శ్రుతిప్రామా
ణ్యాత్ - యద్వాత్ర ద్రవ్యవిరోధో వా బోధ్యః॥ ౧౯౮॥ విశేషోక్తివిభావనే

శ్చవిరోధః। క్రియాన్వయస్యాపి భుజగవరుణయోః ప్రతినియ
తత్వాత్ ।తదేవం దశవిధోపి విరోధాలంకారోత్ర నిరూపితశ్శ్లే
షావస్థాపితః॥౧౯౭॥అయమశ్లేషమూలోపి సంభవతి॥యథా॥
శతమఖముఖబర్హిర్ముఖముఖకమలానాం వికాసనే భానుః।
అప్యుత నుసురముఖాంబుజనిమీలనే రామ శీతభానుస్త్వం॥ అ
త్రైకస్యైవ రామస్య భానుశీతభానుతాదాత్మ్యకథనాద్విరో
ధః ప్రతీతస్స చాభాసీభవతి।తత్తాదాత్మ్యస్యతేమభయకార్య

విశేషోక్తి విభావనాలంకారౌ

కారిత్వేనౌపచారికత్వాత్॥ ౧౯౮॥ విశేషోక్తివిభావనే లక్ష
యతి॥ సతికారణసామగ్ర్యేవిశేషోక్తిః ఫలంనచేత్। తస్మిన్న
పిద్యమానేపి కార్యంస్యాచ్చేద్విభావనా॥ఇహలోకమర్యాదా
తిక్రమేణకారణసద్భావేపికార్యానుదయరూపస్యవిశేషస్యో
క్తిర్విశేషోక్తితా। తథాకారణంవినైవకార్యస్యోద్భావనము
త్పాదనంవావిభావనేత్యన్వర్థత్వమనయోః। అతఏవవిరోధసా
టికాసంగతిః ॥ద్వయంయథా॥శ్రీరామవీరతవవైరివరాంగ
నానాంవృష్టిర్నభూవసయనేషువినాపయోదైః। చిత్రంనసా
శమయతిస్మనిరంతరాళధారాళతాముపగతాపితదంగతాపం
అత్రప్రసిద్ధకారణంమేఘంనిషిధ్యకార్యంనిక్షిప్యతే।అప్రసిద్ధ
కారణంముఖమస్త్యేవ। తథాప్రసిద్ధజలధారాకారణేపితాప
శాంత్యభావోనిబద్ధః। అప్రసిద్ధకారణంనైశ్చింత్యంనాస్త్యేవ।

లక్షయతి సతీతి॥ వ్యాకరోతి-ఇహేత్యాదినా॥ఉభేఅప్యుదాహరతి-శ్రీరా
మేతి॥ వైరివరాణామంగనాస్తాసాం-నిరంతరాళమవిచ్ఛేదంయథాతథా
ధారాళతాంధారావాహిత్వం - అత్రపూర్వార్ధంవిభావనాయాః ఉత్త
రార్ధంవిశేషోక్తేశ్చోదాహరణం॥అత్రేతి-ఉపాత్తనిమిత్తేఉదాహృతే ఇ

స్యర్థః- అనుపాత్తనిమిత్తైతూదాహరణనంతరేణపుబోధేణిత్యాహ - ఇతరప్రభేదయోరితి॥ ౧౨౦॥ విషమాలంకారంలక్షయతి- హేతోరితి॥విలక్షణస్యవిసదృశకార్యస్యోత్పత్తౌ॥ ఆద్యముదాహరతి- రఘురాడితి॥ద్విషతాముష్మిపద్విజృంభమాణం యన్ఫలం సైన్యం తదేవ సముద్రస్తస్యజీవన

నిమిత్తోపాదానానుపాదానాభ్యామనయోర్ద్వైవిధ్యం। అత్ర వైరిసంబంధరూపస్యనిమిత్తస్యోపాదానాదేకః ప్రభేద ఉదాహృతః । ఇతరప్రభేదయోరేతద్వైపరీత్యేనోదాహరణేషు

—* విషమాలంకారః *—

బోధే॥౧౨౦॥ విషమాలంకారంలక్షయతి॥ హేతోర్విలక్షణోత్పత్తౌ ఘటనే చ విరూపయోః। అనిష్టజననే చ స్యాద్విషమాలంకృతిస్త్రిధా ॥ ఏషాం త్రయాణామపి భేదానాం వైషమ్యాగిష్ట త్వాద్విషమశబ్దప్రవృత్తిః । కారణవిలక్షణకార్యోత్పత్తౌ పరస్పరవిరూపఘటనే ఇష్టప్రాప్త్యర్థమేవ ప్రియమాణస్యానిష్టనిష్పత్తౌ చ విరోధస్యజాగరూకత్వాత్ప్రతీకాసంగిరిః। తత్ర కారణవిరుద్ధకార్యోదయో యథా ॥ రఘురాట్ప్రాప బడబానలాద హోద్విషదుష్మి షత్ఫలసముద్రజీవన.। రఘుసేనశోషయితుమగ్ర్యాపఘూర్ణారంగభూర్జునకబంధబంధురా ॥ అత్ర జలశోషకాద్బడబానలాజ్జలోదయలక్షణవిలక్షణకార్యోదయః। రూపకశ్లేషానుప్రాణితోయం ప్రభేదః ॥ ౧౨౧ ॥ కాకుత్స్థ కర్కటకకోమలమండలాగ్రైస్తేనుషు ప్రభో గ్రసనరేకీసురేత్ప్రవృత్తః । బద్ధం పృథం వ్యవసితో బిసకంకుపాశైస్సంవర్తసాగరతరంగమతంగజేంద్రాన్ ॥ ఇదం రామం ప్రతి రావణవచనం । అత్ర విరూపయోర్దుర్బలప్రబలయోర్వ్యస్తఘటనా॥ ౧౨౨ ॥ యాన్యాత్మరక్షణకృతే నిశితాసిశస్త్రాణ్యాదాయ

మేవజీవనంజలం- ఘనానిసాంద్రాణికబంధాన్యేవజలానిసత్తైర్బంధురా॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౨౧॥ ద్వితీయముదాహరతి- కాకుత్స్థేతి॥ రేకాకుత్స్థ-కర్కటకాఃకులీరాఇవకోమలామణ్డలాగ్రాస్తైస్సాకం - అస్మాదృశామమహావీరేణాభిభావః - సంవర్తసాగరతరంగాఇవమన్నిరోధాయెను

తంగజేంద్రాన్॥ ౧౨౨॥ తృతీయముదాహరతి - యానీతి॥సంకటపదే సమ్యగ్దిష్టానేము క్తైస్త్రైస్తా త్యక్తైస్తైశ్శస్త్రైరేవవినేశుర్వినాశమాపుః ॥ ౧౨౩॥ సంగతి ప్రదర్శనపూర్వకం సమంలక్షయతి- సమానయోరితి॥ వి

యోద్ధుమభిజగ్ముర రాతివీరాః । రామేంపి నేశురవనీశమవే
త్యముక్తైస్తైరేవ సంకటపదే చకితా ద్రవంతః ॥ అత్రరిపూ
ణాంగ్రశిత హేతిధారణమాత్మరక్షణకారణం నాభూదితియత్ర
త్రావజ్ఞాస్తాం ప్రత్యుత నిధనసాధనమేవా భూదిత్యనిష్టనిష్ప

సమాలంకారః

త్తిః ॥౧౨౩॥ అథవిరోధమూలాలంకారత్వాభావేపివిషమా
లంకారద్వితీయప్రభేదప్రతిపర్యయరూపతయా తత్ప్రాప్తావాత్స
మాలంకారంలక్షయతి ॥ సమానయోశ్చేద్ఘటనాసమాలంకృ
తిరుచ్యతే ॥ అస్యవిషమవైధర్మ్యరూపత్వాద్విషమస్యచత్రి
విధత్వాద్విరూపఘటనాత్మక విషమప్రభేద ప్రాతిభట్యేనా
న్యోన్యానుగుణవస్తుఘటనాత్మకపక్షస్సమాలంకారస్య ప్రభే
దఃపరిగణితఃప్రాచీనైః । అపరేతువిసదృశకార్యోత్పత్తివైధ
ర్మ్యేణాపిసమాలంకారప్రభేదం సరూపకార్యోత్పత్తి ముఖే
నావతారయంతి । అనిష్టనిష్పత్తివైధర్మ్యేణోత్పాదనమవైచి
త్ర్యాత్సరైర్వరప్యుపేక్షితం ॥ అనుగుణఘటనాయథా ॥ అ
న్యోన్యానుగుణోయోగో జానకీరఘురామయోః । రేజేప్ర
త్యగ్రతారుణ్యలక్ష్మీశృంగారయోరివ ॥౧౨౪॥ అనుగుణకా
ర్యోత్పత్తిర్యథా॥ రామతవక్షడ్గధూమాః కోమలతాపింఛపల్లవ
శ్యామః । ఉదితంమలినీకురుతేరిపుధరణీభృద్యశోముకురం ॥

అధికాలంకారః

౧౨౫ ॥ ఆధారానానుగుణ్యంచేదాధేయస్యాధికంభవేత్ ॥
ఆధారాధేయయోరానుగుణ్యాభావోపి విరోధదత్తహస్తప

వృణోతి- అస్యేత్యాదినా ॥ ఉదాహరతి - అన్యోన్యేతి॥ ప్రత్యగ్రతారు
ణ్యలక్ష్మీశ్చ శృంగారస్సంభోగశృంగారశ్చ తయోరివ ॥ ౧౨౪ ॥ రా
మేతి ॥ ఖడ్గస్య ధూమః ॥ ౧౨౫ ॥ అధికాలంకారంలక్షయతి ఆధా

రేతి ॥ ఆధారస్యాల్పత్వమాధేయస్యమహత్త్వంచయదీత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ రామస్యప్రతాపాశ్చయశాంసిచ తేషాం- కారణభూతాత్కోశదండభేదాద్వితరణవైచిత్రీవశాచ్చకార్యభూతస్యప్రతాపస్యయశసశ్చబహుత్వం- సంపిండితైరతిసంబాధైః-ప్రాదుర్భూరీమణిదర్పణౌఘమణిదర్పణకాంతిపూరసదృశైహ్రదప్రవాహైః॥ ౧౭౮ ॥ అథాసంగతింలక్షయతి- అసంగతిరితి॥ ఉదాహరతి- కోణాఘాతఇతి॥ కోణో వాద

వేత్యస్యాప్యత్రనిరూపణం ॥ యథా ॥ రామప్రతాపయశసాం ప్రకరై రనంతై స్సంపిండితై రణుతరాండకటాహమధ్యే । ఆస్థీయతేకథమహోబహుభిఃమహేమశైలవ్యూహైరివహ్రదఘురీమణిదర్పణౌఘై ॥౧౭౮॥ అసంగతింలక్ష

అసంగత్యలంకారః

యతి ॥ అసంగతిర్హేతుఫలేభిన్నాధికరణేయది ॥ వ్యధికరణయోఃకార్యకారణభావస్యవిరుద్ధత్వాదసంగతిః । నచవిరోధాంతర్భావశ్శంక్యః । సామానాధికరణ్యేవిరోధః వైయధికరణ్యేత్వసంగతిరితివ్యవస్థాపితత్వాత్ ॥యథా॥ కోణాఘాతఃకృతోఢాటీపటహేరామకింకరైః। ద్విషాంహృదిభిదాంచక్రే ఘోషంతేషాంచమోహితాం।౧౭౯॥ వ్యాఘాతంలక్షయతి॥ విహితేకేనచిత్కార్యే కార్యే కేనాపిహేతునా । తేనైవాన్యోఽన్యథయతిచ్చేద్వ్యాఘాత్యలంకృతిః ॥ తేనైవహేతునాతస్యైవ కార్యస్యాన్యథాకరణే విరోధస్యాత్తే త్వసంగతిః॥యథా॥మమైవవ్యాయోగేనరకాసురవిజయో॥ త్యక్తేప్రభంజనాథమమాక్రాంతపురందరాలయంవీరం । శ్లా

నవండః- కోణోవీణాదివాదనమిత్యమరః - తస్యాఘాతఃప్రహారః - యత్రపరుషాఘాతస్తత్రైవభేదేననాదేనచభావ్యం - అత్రతుకారణస్యాఘాతస్యకార్యస్యభేదస్యనాదస్య చభిన్నదేశత్వమిత్యసంగతిః - తేషాంతాపాంచహృదమేభీత్యతిశయఃకరతలాస్ఫాలనస్థానే శ్చభూదిలిభావః ॥ ౧౭౯॥ వ్యాఘాతంలక్షయతి-విహితఇతి॥స్పష్టం॥ సంగతింప్రతిపాదయతి- తేనైవేతి॥ ఉదాహరతి- త్యక్తేతి॥ త్యక్తోనిరాకృతఃప్రభంజన ఇత్య

ధర్మో యేన తం - ఆక్రాన్తః పురన్దరాలయో యేన తం - వృతేషు యుద్ధేషు చర్విత్వా బర్హిర్ముఖా దేవా యేన తం - ఏనం వీరం నరకాసురం కింపురుషాః కిన్నరాశ్చ స్తువన్తే - ఏవం స్తుతిః - దరాలయం భయానాం సద్భూతం - అత ఏవ గతా ఇరా వాచో యస్య తం - ఇరా భూవాక్సురాప్సు స్యాదిత్యమరః - వృతేషు వర్ధితం బర్హిస్తృణవిశేషో యేన తత్తాదృశం ముఖం యస్య గం తథోక్తం ఏనం నరకం పురుషాశ్చ స్తువతే కిమితి వదానాం వ్యస్తత్వేనిందా చేతి బోధ్యం

ఘుం తే కింపురుషాశ్చర్వితబర్హిర్ముఖం వృథేష్వేనం ॥ అనేన పద్యేన జీమూతనామా నరకాసురసారథిః స్వస్వామినం స్తుతిం కృతవాన్ । కృష్ణసారథిర్దారుకస్తు త్యక్తప్రభమిత్యాదిరూపేణ తదేవ పద్యం పరిత్యాస్తుతిమన్యథయతిస్మ ॥౧౨౭॥ యుక్తిం

—✿ యుక్త్యలంకారః ✿—

లక్షయతి ॥ మర్మార్థస్య ఘటనా చాతుర్యం యుక్త్యలంకృతిః ॥ యథా ॥ సప్తసాలాన్ సమేతాంస్తాలాంత్సకృదేకేన పత్రిణా । సహస్రం చాపి పత్రాణాం రావణస్యాలునాద్విభుః ॥ అస్యాదుర్ఘటఘటనాసామ్యాత్ పవాంతరసంగతిః ॥౧౨౮॥ అథ భావికా

—✿ భావికాలంకారః ✿—

లంకారస్య లోకస్య వ్యవహారమూలత్వేన విరోధమూలత్వాభావేపి తల్లక్షణపర్యాలోచనాయాం కథంచిద్విరోధస్ఫూర్తేరేవాంతరసంగతిం మన్వానస్తల్లక్షణమాహ ॥ భవేద్యత్రాద్భుతార్థస్య ఘటనా ద్భూతభావినోః । అపరోక్షాయమాణత్వం తత్ర భావికముచ్యతే ॥ యత్రాద్భుతవస్తువర్ణనయా భూతభావినోఽపి వస్తునో గ్రాహకానాం హృదాదిభావనావశేన ప్ర

క్షేకస్యాస్య గ్రంథాంతరస్థస్యాపి స్వీయత్వాదుదాహరణత్వముచితమిత్యాహుతం ॥౧౨౭॥ యుక్త్యలంకారం లక్షయతి - మర్మార్థస్యేతి ॥ ఉదాహరతి - సప్తేతి ॥ సకృదేకదా ॥ అస్యాపి విరోధమూలాలంకారసంగతిస్సంభవతీత్యాశయేనాహ - అస్యేతి ॥౧౨౮॥ సంగతిం యోజయన్భావికాలంకారం లక్షయతి - భవేదితి ॥ వ్యాకరోతి - యత్రేతి ॥ అయంభావః - యథా యోగినామైకాగ్ర్యలక్షణయా భావనయాఽతీంద్రియార్థ సా

సాక్షాత్కారః - యథా పాంథస్య కామినీభావనయా ప్రత్యక్షాయమాణత్వం తథా కావ్యతత్త్వవిదాం కావ్యతత్త్వగతాత్యద్భుతత్వానుసంధానప్రయుక్తయా భావనయాఽతీతానాగతార్థసాక్షాత్కారో యుజ్యత ఏవేతి ॥ అలంకారాంతరసాంకర్యశంకాం వారయతి - అధ్యవసాయాభావాదిత్యాదినా ॥ ఉదాహరతి - రోషేణేతి ॥ ధన్వా ధనుః శానవయతి సతి - స ప్రసిద్ధః ॥ యో

త్యక్షాయమాణత్వం తత్ర భావికాలంకారః । అధ్యవసాయా
భావాన్నాయముత్ప్రేక్షాఽతిశయోక్తిర్వా । భ్రాంతేర్వా
రసాదేర్భావ్యత్వస్య వా తాదృశభావనాభ్రాంతిమత్ప్రసవ
దాద్యంతర్భావః । భావనావశేన హృదతద్ధైర్యోదీయమానత
యానవిరోధాభాసతాపి ॥ యథా ॥ రోషేణ శోణం దృక్కోణం
కృత్వా రామే సతాం కృశః । ఉపన్యాసన్నవ్యభూర్ధన్వా ధన్వా
నమయతి క్షణాత్ ॥ అత్ర సకలనదీపయఃపూరపిశాంతిభూమి
తయా కదాచిదప్యసంభావితశోషణస్యాంబుధేర్మరుభూ
మితాద్భుతార్థోక్త్యా తథా భావనాయాం పరోక్షతాధీరితి భావ
ఇతి భావికత్వం ॥ ౧౩౦ ॥ అన్యోన్యం లక్షయతి ॥ తత్రాన్యోన్యం మిథో

అన్యోన్యాలంకారః

యత్ర కార్యకారణతా భవేత్ ॥ ద్వయోః పరస్పరోపకార్యో
పకారకభావేఽపి విరోధస్య లబ్ధప్రసరతయా సంగతిః ॥ యథా ॥
గుణైర్విభూషితో రామస్తేన రామేణ భూషితాః । రత్నైరివ
స్వర్ణశైలః స్వర్ణశైలేన రత్నవత్ ॥ ౧౩౧ ॥ చిత్రం లక్షయతి ॥
విచిత్రం స్యాద్విరుద్ధస్య ఫలస్యార్థే సముద్యమః ॥ యథా ॥ పర
మాన్నత్యలాభాయ సర్వం సర్వంసహోఽపి సః । నమంతి రఘువీర
స్య పాదపీఠాగ్రభూతలే ॥ తస్య కారణవిపరీతకార్యోత్పాదా

జయతి - అత్రేత్యాదినా ॥ ౧౩౦ ॥ అన్యోన్యం లక్షయతి - తత్రేతి ॥ సంగతిం యోజయతి - ద్వయోరితి ॥ ఉదాహరతి - గుణైరితి ॥ రత్నానీవ రత్నవత్ - లబ్ధోదయశ్చంద్రవదిత్యత్ర వ్యాఖ్యాతం - తద్వదత్రాపి బోధ్యం ॥ ౧౩౧ ॥ విచిత్రం లక్షయతి - విచిత్రమితి ॥ ఉదాహరతి - పరమేతి ॥ స్పష్టం ॥ సంగతిం దర్శయతి - తస్యేతి ॥ తస్య విచిత్రాలంకారస్య ॥ విషమాదిమభేదాభే

దంవారయతి- నచేతి॥ కుతఇత్యతఆహ- కారణేతి ॥ ఉక్తంవైలక్షణ్యము దాహరణే యోజయతి- రాజానఇతి॥ అత్ర నమనంకారణం - పరమాన్నత్వంకార్యం- కిమితినమంతీతి కాక్వా ననమంతీతి కారణప్రతిషేధః- తద్ద్వారా కార్యవైపరీత్యం - తస్మాన్నమనస్య కారణభూతస్య పరమాన్నత్వంవిపరీతకార్యమితిభావః - యత్ర కారణనిషేధః కార్యవైపరీత్యం గమయతిత

ద్విరోధస్ఫూర్త్యాపేటికాసంగతిః । నచాస్య విసదృశకార్యోత్పత్తిరూపవిషమాలంకారప్రభేదాభేదఇతివాచ్యం । కారణప్రతిషేధద్వారాతత్ర కార్యవైపరీత్యప్రతీతిః । కార్యవైపరీత్యప్రతీత్యా కారణనిషేధస్తత్రేతిభిన్నవిషయత్వాత్ । రాజానోయదిపరమాన్నత్వమభిలషంతికిమితితర్హినమంతీతి కారణప్రతిషేధముఖేనకార్యవైపరీత్యంవిచిత్రాలంకారవిషయః। విషమాలంకారేతుకార్యవైపరీత్యప్రతీత్యా కారణనిషేధదృష్టిరితిధ్యేయం ॥౧౩౨॥ యథావా॥ రామకార్ముకజీమూతఃకులవైరిమహీభృతాం । కర్తుంనిర్జీవనంఘోరశరాసారంప్రవ

—— సామాన్యాలంకారః ——

ర్షతి ॥౧౩౩॥ సామాన్యంలక్షయతి॥ సామాన్యంగుణసామ్యేన యత్రవస్త్వంతరైకతా॥ యత్రైకస్యవస్తునోగుణసామ్యేనవస్త్వంతరతాదాత్మ్యప్రతీతిర్భవతి తత్రసామాన్యాలంకారః। అత్రగుణసామ్యేనేత్యనేనమీలితవ్యావృత్తిః। నహిమీలితేగుణతఃపరేణపరతిరోధానం । అపితువస్తునావస్త్వంతరాచ్ఛాదనమాత్రం। సామ్యపదేనతద్గుణవ్యావృత్తిః। నహితద్గుణేగుణసామ్యంనిమిత్తం। నచవ్యాజోక్తిః । వ్యాజస్యానుక్తేః।కింతుతిరోధానాత్। నాపహ్నవః। అనపలాపాత్। అ

త్రవిచిత్రాలంకారః- యత్ర కార్యవైపరీత్యంకారణనిషేధంగమయతి తత్రవిషమాలంకారఇతివివేకః॥ ౧౩౨ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ - రామేతి। నిర్జీవనంనిష్ప్రాణంనిర్జలంచ- ఘోరం- శరాసారంబాణవర్షణం జలవృష్టించ॥ ౧౩౩॥ సామాన్యంలక్షయతి॥ సామాన్యమితి॥సమానగుణసంబంధాత్సామాన్యం॥ వ్యాచష్టే- యత్రేతి ॥ అతఏవేతి-సమానగుణసం

బంధాదేవేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- త్రైలోక్య ఇతి॥ కలిః కలహః- సాస్నయా
గళకంబళేన॥ ౧౩౪॥ సంగేః యోజనపూర్వకం మీలనం లక్షయతి- మీలన
మితి॥ ఆద్యముదాహరతి- కనకేతి॥ కనకవద్రమ్యయోః రామరామాయాః
స్సీతాయాః కలితయోః శోభమానయోశ్చ కపోలయోః కలావిలాసలక్ష్మీః
లావణ్యవిశేషసమృద్ధిః- నవచంపకావతంసస్య శ్రవణకలాపాభరణకర్ణా

తపవసామాన్యపదప్రవృత్తిః॥ యథా॥ త్రైలోక్యేపి విజృంభి
తేరఘుపతేశ్శుంభద్యశస్సంభ్రమే పేయగ్రవ్యకృతః కలిర్ద్వి
పతయా సారీచకోరీగతః । శాంతో వాహనగోచరస్సివశచీ
ప్రాణేశయోస్సాస్నయా పత్యై రాయుధవాహనభ్రమకృ
తో లక్ష్మీశవాగీశయోః ॥ ఇహ రాఘవయశోధవళిమ్నా సుధా
చంద్రికయోర్వృషభోచ్చైశ్శ్రవసోశ్శంఖహంసయోశ్చ భే
దస్తిరోహితః। అతఏవ గ్రవత్వాదేశ్ఛేదకత్వముక్తం ॥ ౧౩౪॥

—* మీలనాలంకారః *—

అథైతల్లక్షణవాక్యస్థపదవ్యావర్త్యానాం మీలనాద్యలంకా
రాణాం లక్షణాన్యాహ ॥ మీలనం వస్తునైకేన వస్త్వంతరని
గూహనం॥ ఏతద్ద్వివిధం। సహజేనాగంతుకతిరోధానమాగం
తుకేన సహజతిరోధానం చేతి॥ యథా॥ కనకముకురరమ్యౌ రా
మరామాకలితకపోలకలావిలాసలక్ష్మీః। తిరయతి నవచంపకా
వతంసశ్రవణకలాపకలాపకాంతిలీలాం॥ అత్ర సహజేన కపో
లకాంతిరూపేణ వస్తునాగంతుకచంపకకనకతాటంకాదిశోభా
రూపం వస్తు తిరోధీయతే॥ ౧౩౫ ॥ రామహేతిహతారాతికా
మినీకుచకుంభయోః। ఊష్మా తిరోహితః పుష్పచాపశోకజ్వరో
ష్మణా॥ ఇహ యువతికుచయోస్సహజ ఊష్మా ఆగంతుకేన కా
మశోకజ్వరోష్మణా తిరోధీయతే॥............... ౧౩౬॥

భరణానాం కలాపస్య సమూహస్య చ కాంతిలీలాం తిరయతి ఆచ్ఛాదయతి॥
యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౩౫॥ ద్వితీయముదాహరతి- పుష్పచాపాఖ్యశో
కజ్వరః- ఇతః పరం సంభోగసౌఖ్యం న సంభవిష్యతీతి శోకాతిరేకస్తజ్జన్యే
నోష్మణా॥ ౧౩౬॥ తద్గుణం లక్షయతి॥ తద్గుణ ఇతి॥ ఉదాహరతి- విస్రంభే

తి॥ విస్రంభస్థితయోస్సఖ్యయనివాసాయ- పాశ్చాత్యసామగ్ర్యతాః పశ్చాత్ప్రదేశస్థితప్రస్థోపరిభాగగతాః॥ ౧౩౭। ఉదాహరణాంతరమాహ॥ రామేతి- స్పష్టం॥ ౧౩౮॥ అతద్గుణంలక్షయతి॥ సతీతి॥ ఉదాహరతి - తమా

తద్గుణాలంకారః

తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాత్ప్రబలాన్యగుణాహృతిః। అయమిహ వివేకః। యత్ర సమానగుణసంబంధే సత్యేవాన్యస్యాన్యగుణాచ్ఛాదకత్వం తత్ర సామాన్యాలంకారః। యత్ర గుణవైసాదృశ్యే సత్యేవ దుర్బలనిజగుణహానేన సన్నిధిమహిమ్నా ప్రబలపరగుణస్వీకారస్తత్ర తద్గుణాలంకారః। యత్ర గుణోపాదానావివక్షయా వస్తునో వస్త్వంతరేణాచ్ఛాదనం తత్ర మీలనాలంకారః। యత్ర సాదృశ్యేన కస్యచిదపలాపస్తత్రాపహ్నవ ఇతి। స్వగుణహానేన తస్య పరస్య గుణోత్రేతి తద్గుణపదప్రవృత్తిః॥

యథా॥ విస్రంభస్థితయోర్భువో వధిగిరేః పాశ్చాత్యసామగ్ర్యతాని స్యర్ధ్వాంశమక్షీమలీమసతమారామస్య విద్వేషిణః। కీర్త్యా హారపటీరహీరరుచిరస్ఫార్త్యా విలిప్తా బత త్యక్త్వా స్వకాణ్వర్ణమనానిస్థిమపి తే స్ఫూర్తిం యయుస్స్ఫాటికీం॥ ౧౩౭

యథా వా॥ రామకీర్త్యా పరిక్షిప్తైర్నైలోక్యా వాహనైకలిః। బభూవ భర్గయమునో రాగనాగోన్నృపద్విపధిశాక్షిణోః॥ ౧౩౮

అతద్గుణాలంకారః

పతత్ప్రతిపక్ష్యమతద్గుణంలక్షయతి॥ సతి హేతౌ పరగుణాస్వీకారే స్యాదతద్గుణః॥ హేతుస్సన్నిధిః ప్రబలగుణస్య। అస్య కార్యకారణభావానాదరాద్విశేషోక్త్యంతర్భావశంకా॥ యథా॥ తమాలదళనీలాభిః కీర్తిభిశ్శత్రుభూభృతాం। రామకీర్తిః పరీ

వ్యాజోక్త్యలంకారః

తాపి పరభాగం ప్రపద్యతే॥ ౧౩౯॥ వ్యాజోక్తింలక్షయతి॥ యత్నేన సంవృతం వస్తు కుతశ్చిద్వివృతం యది। నిగూహ్యతేన్యవిధ

లేశ॥ కీర్తిభిః-విపరీతలక్షణయా అయశోభిః-పరభాగంధావళ్యాతిశయం పరభాగో గుణోత్కర్ష ఇత్యమరః॥ ౧౩౯॥ వ్యాజోక్తింలక్షయతి॥ యత్నే

నేతి॥ ఉదాహరతి-శ్రీరామేతి॥ హే(శ్రీ)రామ॥ ౧౪౦॥ స్వభావోక్తింల
క్షయతి॥ స్వభావోక్తిరితి॥ చారుసమ్యగ్గ్రామ్యం- యథావదన్యూనా
తిరేకేణ- వస్తునోవస్తుస్వభావస్యవర్ణనం॥ ఉదాహరతి- వక్షోజేతి॥తల్ల

యాంవ్యాజోక్తిస్తత్రకథ్యతే ॥ నన్వపహ్నవాలంకారాదస్య
కథంభేదఇతిచేదుచ్యతే।తత్రహిప్రకృతస్యాప్రకృతసాదృశ్య
లక్షణఫలకటాక్షేణప్రకృతమపలప్యాప్రకృతమారోప్యతే। ఇ
హతుసిద్ధమేవసాదృశ్యంసాధనతయావలంబ్యనిహ్నవఃక్రియ
తే। తేనోభయోరప్యపహ్నవపూర్వకత్వావిశేషేపిసాదృశ్య
ఫలత్వసాధనత్వాభ్యాంభేదః॥యథా॥శ్రీరామాపరిమేయవై
భవభవద్ధాటీభటైరుగ్రైస్సైన్యమాత్యాన్మహతోహతాన్స్వ
గిహితాంవాకర్ణయంతోద్విషః।త్వద్భీత్యాజనితాన్ప్రకంపజడి
మశ్వాసాశ్రుమోహాదికాన్భావాన్బంధువిపద్వ్యథాప్రకట
నోపాయైస్సమాచ్ఛాదయన్॥ అత్రరామభటభయజనితాః
ప్రకంపజాడ్యాదయోభావాయత్నేనసంవృతా అపికథంచిద
భివ్యక్తాబంధువియోగశోకాభినయేననిహ్నుతాఇతిభవతివ్యా
జోక్తిః ॥౧౪౦ ॥ అథోక్తిత్వసామ్యాత్స్వభావోక్త్యాదీన్ల

—* స్వభావోక్త్యలంకారః *—

తిదినలంకారాన్లక్షయతి ॥ స్వభావోక్తిర్భవేచ్చారుయథావ
ద్వస్తువర్ణనం॥యథా॥మదీయేకంసవధనాటకే ॥ వక్షోజాంగ
ణచుంబితుంబిరుచిరామాబిభ్రతీవల్లకీమీషద్దర్శిత బాహుమూ
లసుషమాతంత్రీస్స్పృశంతీనఖైః । మందస్పందితకుండలాల
కభరామాధుర్యధుర్యస్వరా కించిత్కుట్మలితేక్షణాస్మితము
ఖీకేయంశనైర్గాయతి ॥ ౧౪౧ ॥ మిథశ్చమత్క్రియాలాపౌ

—* ప్రశ్నోత్తరికాలంకారః *—

యః ప్రశ్నోత్తరికాహిసా॥యథా॥ భోతాతాస్త్యగ్రజకింనుకిం
నరరవేః కార్శ్యంకుతోదృశ్యతే సమ్మోహేనముహుర్ముహుః

కింపీనాం॥ ౧౪౧॥ ప్రశ్నోత్తరికాంలక్షయతి- మిథఇతి॥ మిథోన్యోన్యం
చమత్క్రియాలాపౌపశ్నమతాకౌభావణం॥ ఉదాహరతి భో ఇతి॥ హే తా

శ్చ తేఅహితాశ్చహతాహితాః॥ ౧౪౨ ॥ భంగ్యంతరేణోదాహరతి-కిం శుకముఖమితి॥ కింవస్తు శుకముఖంశుకతుండం-కింశుకస్యపలాశకుట్మలస్య ముఖమగ్రమిత్యుత్తరం-కాంకతమాం - ఆర్తింపీడాం-కామాత్మా మనంగ వ్యథామిత్యుత్తరం- కశ్చాసౌనరశ్చకింనర స్తస్యగీతం - కిన్నరస్యకింపురుషస్యగీతమిత్యుత్తరం - కశ్చాసౌపురుషశ్చకింపురుష స్తస్యముఖమితిప్రశ్నః- కింపురుషస్యముఖమిత్యుత్తరం॥ ౧౪౩॥ అథోత్తరాలంకారం లక్షయతి- ఉత్తరమితి॥పరిసంఖ్యాసాంకర్యశంకాంనివారయతి- అత్రేతి॥వ్య

గృతకుతోబింబస్యనిశ్ఛేదనాత్। కేభిందంతిహతాహితారఘుభువాక్రుద్ధేనయుద్ధేపునః కేమార్గాఛంశమయంతిశీకరకిరశ్శుండాలశుండాలతాః ॥౧౪౨॥ ఇయముత్తరస్యప్రశ్నగతత్వే విశేషతశ్చమత్కరోతి ॥యథా ॥ కింశుకముఖమనుకురుతేకామార్తింవదతిదుస్సహాంధీరః। కిన్నరగీతంమధురంకింపురుషముఖంతురగముఖసదృశం ॥౧౪౩ ॥ ఉత్తరంప్రశ్నపూర్వం

ఉత్తరాలంకారః

చేదుత్తరాద్వాబహిర్యది। ప్రశ్నఉన్నీయతేతత్రభవేద్ద్వివిధముత్తరం ॥ అత్రపరిసంఖ్యావ్యుదాసాయవ్యవచ్ఛేద్యంవినైవేతివిశేషణందేయం। యత్రప్రశ్నపూర్వకముత్తరముపనిబధ్యతేతత్త్రైకముత్తరం। యత్రానుపనిబద్ధస్యైవప్రశ్నస్యోత్తరసామర్థ్యాద్బహిరున్నయనంతత్రాపరం। క్రమేణ యథా ॥ కౌరాజపరివ్రాజౌపూజ్యతరౌకథయసంగరహితౌయా। కావాపండితగుచ్ఛాశ్లాఘ్యతరౌభ్రమరహితతమోపేతౌ ॥ ౧౪౪ ॥ తాదృగ్వ్యసమస్తవస్తుసహితంసంత్యజ్య

వచ్ఛేద్యంవినైవేతి- నగంగాయాఃపూరాణచశశికరానామ్మృతరఘురా ఇతి పరిసంఖ్యాయాంవ్యవచ్ఛేద్యమస్తిఅత్రతునాస్తీతిభేదఇతిభావః - లక్షణంవ్యాకరోతి- యత్రేతి॥ ఆద్యముదాహరతి-కావితి ॥ రాజాచపరివ్రాట్చరాజపరివ్రాజౌ- భిక్షుఃపరివ్రాట్కంబమణందీత్యమరః - సంగరేహితఅసక్తస్సంగేనరహితశ్చతౌ- భ్రమేణరహిత స్తస్యభావస్తత్తా-తయా భ్రమరాణాంహితతయాచ॥ ౧౪౪॥ ద్వితీయముదాహరతి-తాదృగితి॥ర

(ు)వ తేరాఘవాత్ ॥ ప్రశ్నోత్తరన్నయనం ప్రతిపాదయతి- అత్రేతి। కిమితిన
మం తేకుతో నిజదేహాన్న త్యాన్న కుర్వతే- ననుకర్మణః కర్తృత్వవివక్షా
యాం నమ్యాంత ఇతివక్తవ్యే కుతో నమంత ఇత్యుక్తమిత్యాశంక్య సమాధత్తే
మంత ఇతి॥ ౧౮౫॥ వక్రోక్తింలక్షయతి ॥ అన్యథేతి॥ శ్లేషేణోదాహరతి

రాజ్యంవయం భోపుత్రా భియవిహ్వ లారఘుపతే రథ్యాస్త్వ
హెశాననం । ఏతేవన్యగజానపోషితగజాస్త్వన్నుంతేన
వా నామీవన్యతయోపయాంతి చమ్పాగా యుష్మాభి రాకారి
తాః ॥ అత్రయథాపూర్వందంతినః కిమితిననమంతే కిమిత్యా
హూతాహారిణాశ్చనసన్నిధి ముపయాంతీతి శిశుప్రశ్నః పిత్ర
దత్తోత్తరసామర్థ్యాద్బహిరున్నేయః। నమంత ఇతి కర్మకర్తరి
రూపం నదుహస్నునమాం యక్చిణావితి నిషేధాత్సిద్ధం ॥౧౮౫॥

—* వక్రోక్త్యలంకారః *—

అన్యథోదితవాక్యస్య కాక్వా శ్లేషేణ వాన్యథా । యోజనం
క్రియతే తత్ర వక్రోక్తిస్స్యాదలంకృతిః ॥ తత్ర శ్లేషేణయ
థా ॥ కాంతే కుప్యసి కిం మయాత్వయి కృతం లక్ష్మ్యానకించి
త్కృతం పేృమస్ఫారగిరాశయే మమదరం రంభోరు దూరీకు
రు। శంఖశ్శత్రుజయేకరేతవభవేన్నో సాంప్రతం స్థలీత్యా
లాపైః కుపితావిదేహతనయారామం వ్యథాన్స్మేనం ॥ అత్ర
రామేణమయిత్వస్యచ్ఛద్మాభిప్రాయేణవాక్యే ప్రయుక్తే దే
వ్యామాశబ్దమవలంబ్యాన్యథా యోజితం। తథా అశయేదరం
భయం దూరీకుర్వితిరామేణ వాక్యం ప్రయుక్తం దేవ్యాకుశ
యేక రేదరం శంఖం దూరీకర్తుం నశక్నోమి అధునాకరే శంఖ
స్యాభావాదితి తద్వాక్యమన్యథా యోజితం॥౧౮౬॥ కాకూదా
హరణం యథా ॥ దధానే ధరణీచక్రమేకస్మిన్నామతే భుజే ।
శేషనాగానలజ్జంతే బహవో భూధురంధరాః ॥ అత్ర హేరా

కాంతేఇతి॥ పేృమ్ణాస్ఫారయా అధికయా గిరా వాచా-వ్యాజేనం ఉక్తస్య
పునఃపునరన్యథాయోజనాన్నిర్వచనం ॥ వ్యాకుర్వన్నోజయతి-అత్రేతి ॥
౧౮౬॥ కాకూదాహరతి- దధానఇతి॥ నలజ్జంత ఇత్యత్ర కాక్వా లజ్జంతఏ

వేత్యర్థః॥ అన్యథా యోజనం దర్శయతి- అథేత్యాదినా॥ ౧౪౭ ॥ ప్రత్య
నీకం లక్షయతి- ప్రతిపక్షస్యేతి ॥ ప్రతిపక్షప్రాబల్యప్రఖ్యాపనమత్ర ప్ర
యోజనమ్॥ ఉదాహరతి-జగదితి॥ ధామ్నాం ప్రతాపానాం భూమ్నా ఆధి

ను త్వద్భుజేనైకేనైవ ధార్యమాణాం ధరణీం శేషదిగ్గజా
స్సంభూయ ధారయన్నాలజ్జంత ఏవ । అతస్త్వద్భుజస్యాసరధరా
ధురంధరసాధారణ్యం కిమిత్యాపాదయసీతి కాక్వా ప్రతీయ

—* ప్రత్యనీకాలంకారః *—

తే ॥౧౪౭॥ అఖిలలోకవ్యవహారమూలేష్వలంకారేష్వవశిష్టా
నలంకారాన్ లక్షయిష్యన్ ప్రత్యనీకం తావల్లక్షయతి ॥ ప్రతిపక్ష
స్య బలినః ప్రతీకారే సుదుష్కరే। తదీయస్య తిరస్కారః ప్రత్య
నీకముదీర్యతే ॥ యథా ॥ జగదుపకృతౌ లావణ్యే చ త్వయా ర
ఘుభూపతే సరసిజసుహృద్రాకాసోమావుభావపి నిర్జితౌ । త
దపి తనుతో ధామ్నాం భూమ్నా ముఖేన చ తుల్యతాం బత గత
వతోః కాంతిగ్లానిం కృశానుసరోజయోః ॥ అత్ర జగదుప
కారలావణ్యగుణయో రామేణ పరాభూతౌ రవిశశినౌ త
త్ప్రతీకారాక్షమౌ తత్తేజోముఖసదృశయోః కృశానుక
మలయోః కాంతిక్షయం కురుత ఇత్యుచ్యతే । తేనానీకాభి
భవాశక్తస్య కస్యచిత్ప్రత్యనీకాభిభావకత్వదర్శనాదిద

—* ప్రతీపాలంకారః *—

మపి తాదృగితి ప్రత్యనీకమిత్యుచ్యతే ॥౧౪౮॥ ప్రతీపమాహ॥
యతో౽పమానస్యోత్కర్షః కైమర్థ్యేన కథ్యతే। యద్వోపమే
యభావో౽త్ర ప్రతీపం సా ప్యలంకృతిః ॥ యతో౽పమేయస్య
లోకోత్తరతామభివ్యక్తుముపమానస్య కైమర్థ్యముపపా
ద్యతే । యద్వోపమానస్యోపమేయతా క్రియతే సో౽యం
ద్వేధా ప్రతీపాలంకారః । పక్షద్వయేప్యుపమానస్వరూపా
పేక్షయా ప్రాతికూల్యేనాచోయుక్తైః ప్రతీపపదప్రవృత్తిః ॥

శమేన॥ యోజయన్నన్వర్థతామాహ- అథేతి॥ ౧౪౮॥ ప్రతీపం లక్షయ
తి- యత ఇతి॥ వ్యాచష్టే- యత ఇతి॥ అన్యముదాహరతి- అత్రేతి॥ అ

శాన్తిం తాయా అవిచ్ఛిన్నాయాపి శాన్తికలాయాపి శ్రావణనైపుణ్య
ధురీణః పాణిర్యస్య తస్మిన్ ॥ ౧౪౯ ॥ ద్వితీయముదాహరతి- అనేకేతి ॥
నేకేషు ముఖేషు మాణిక్యవలయైన మణిపరంపరయా ఉల్లసితా ఆకృతిర్య
స తథోక్తః- పక్షే-అనేకముఖాన్యనేకప్రకారాణి మాణిక్యాని హీరాదిర
త్నాని యస్మిన్ స తథోక్తః స చాసౌ వలయశ్చ తేన ఉల్లసితా ఉద్భాసితా ఆ

యథా ॥ అశాన్తవిశాన్తికళాధురీణపాణౌ రఘూణాం ప్ర
వరే విధాతా। వియన్న్రిమాదీన్న్వ ఫలాన్యచింత్యస్వర్లోకశోభా
జనస్యేయుక్త్యా ॥ ౧౪౯ ॥ అనేకముఖమాణిక్యవలయోల్లసి
తాకృతిః । పతిః కుండలినాం రామదోర్దండ ఇవ హింఢతే ॥ అ
తో ప్రవమానతయా ప్రసిద్ధస్య శేషస్యోపమేయీకరణం రామ
భుజాపేక్షయా తస్యాపకర్షమభివ్యనక్తి ॥ ౧౫౦ ॥ సూ

—॥ సూక్ష్మాలంకారః ॥—

క్ష్మమాహ ॥ యదసంలక్షితం సూక్ష్మం సూక్ష్మం స్యాత్తత్ప్ర
కాశనే ॥ అత్ర సూక్ష్మత్వం నామ నిపుణతరమాత్రజ్ఞేయత్వం తా
దృగర్థస్య కథంచిత్ప్రకాశనే సూక్ష్మాలంకారః ॥ యథా ॥ పాత్రై
స్సంగ్రామరూక్షైరిహాశతమఖజిత్కుంభకర్ణాతికాయైస్త్రా
తాం సీతాం చతుర్భిః కథమివమనుజో నేతుమేకః క్షమేత ॥ ఇ
త్యుత్ప్రేక్షప్రలాపాం త్వదసి నిగదతే రావణాయానుజన్మాప
ర్యంకస్తంభసంస్థం స్ఫటికకిటిముపాదర్శయద్బుద్ధిశాలీ ॥ య
థా శ్వేతవరాహః ప్రకోపిమహాసత్వతయా చతుస్సముద్రస
మావృతామపి విశ్వంభరాం దంష్ట్రామాత్రసహాయ ఉద్దధార।
తథా రామభద్రః ప్రకోప్యపరిమేయశక్తిరనుజమాత్రసహా
యో భవదుక్తైర్మహావీరైరక్షః ప్రముఖైశ్చతుర్భిర్గుప్తామపి సీ
తాం నేష్యత్యేవేత్యేవం రూపస్సూక్ష్మార్థస్సూచితః ॥ ౧౫౧ ॥

తిర్యస్య సః ॥ ౧౫౦ ॥ సూక్ష్మం లక్షయతి-యదితి ॥ వ్యాకరోతి-అత్రేతి ॥ ఉ
హరతి- పాత్రైరితి ॥ పాత్రైరక్షసహితైః- సంగ్రామరూక్షైః కఠినైః ॥
క్ష్మార్థం దర్శయతి-యథేతి ॥ ౧౫౧ ॥ ఉదాత్తం లక్షయతి ॥ ఉదాత్తాలంకా
తి ॥ ఉదాహరతి-అంతరితి ॥ అంతరభ్యంతరే నానాం నిబద్ధానాం క్రసీ

లోపలా నామింద్రనీలశిలాఫలకానాంసుషమయాపంకిలేపంకవతి-హీరహీ
రస్ఫారాంశవపవదుదారంమహస్సరంయస్మిౕతస్మిౕ- అత్ర రత్నాగారే
షుక్రీడాశైలత్వారోపః- ప్రాసాదగర్భేషుకాసారత్వారోపశ్చబోధ్యః
౧౫౨॥ అనుకల్పంలక్షయతి- అనుకల్ప స్త్వితి॥ వ్యాచష్టే-ముఖ్యమితి॥ఉ

——* ఉదాత్తాలంకారః *——

ఉదాత్తాలంకృతిస్సాస్యాద్య త్సమృద్ధార్థవర్ణనం ॥ అర్థవర్ణన
మాత్రస్యాస్వభావో క్త్యతిప్రసంజకత్వాత్సమృద్ధేత్యుక్తం।
నచభావికాభేదః। తత్రాపియథాస్థితస్యైవవస్తునోభూతభా
విప్రత్యక్షాకారేణానుభవగ్రథనాత్ ॥యథా॥అంతర్నీ లేంద్రనీ
లోపలదళసుషమాపంకిలే హీరహీరస్ఫారాంశూదార నీరేరు
చిరమరకతసూ త్రిశైవాలజాలే। సానారత్నాత్మకేళీగిరివి
వరజుషే స్మేరకాసారసారే విద్వాన్నారీవిహారావిదధతి విశ
దాంరాఘవౌదార్యలీలాం॥౧౫౨॥ అనుకల్పంజల్పతి॥ అనుక
ల్పస్తుగౌణో క్తిర్ముఖ్యో క్తిసమనంతరం ॥ ముఖ్యంకించిత్ప్ర
ధానత్వేనాభిధాయ తదితరముఖ్యాసంభావనయా గౌణాభి
ధానమనుకల్పః ॥యథా॥ శ్లాఘ్యఃకోదండవిద్యాయాంరాఘ
వోరావణోపివా । యథాధ్వాంతహృతౌదక్షస్తపనోదహ
నోథవా॥ ననూభయోర్వైకల్పికత్వేనవికల్పాలంకారఃకింన
స్యాత్।నైవం। తుల్యబలత్వేహివికల్పః । నచాత్రతుల్యబల
తా। తపనాపేక్షయాదహనవద్రామాపేక్షయారావణస్య
జఘన్యత్వాత్ ॥ ౧౫౩ ॥ ....*

——❀అథ రసవదాద్యలంకారాః❀——

అథరసవదాద్యలంకారాణాం లక్షణోదాహరణానిదర్శ
యతి ॥ అంగభావంరసోయత్రభావంప్రత్యథవారసం।భజేత

దాహరతి- శ్లాఘ్యఇతి॥ ననువికల్పాదనుకల్పస్యకోవాభేదఇత్యాశంక్యప
రిహరతి- నన్విత్యాదినా॥౧౫౩॥..............................*
ఏవముపమాద్యలంకారాన్నిరూప్యరసవదాద్యలంకారాన్నిరూపయతి-
అథేతి ॥ అంగభావమితి- అయమర్థః- విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారి

భావాభివ్యంజితోరతిహాసశోకాదిచిత్తవృత్తివిశేషోరసః-తస్యరసభావా స్యతరాంగత్వేరసవదలంకారః- అభివ్యంజితోవ్యభిచారీ దేవతాగురునృప ద్విజపుత్రాదా వభివ్యజ్యమానారతిశ్చభావః - రతిర్దేవాదివిషయావ్యభి చారీతథాంజితః। భావఃప్రోక్తఇతిమమ్మటపాదోక్తేః-తస్యాపరాంగత్వే ప్రేయోలంకారః - అనౌచిత్యేనప్రవృత్తోరసో భావశ్చ రసాభాసోభా వాభాసశ్చేత్యుచ్యతే - తదన్యతరస్యాపరాంగత్వేసత్యూర్జస్వ్యలంకా రః- భావసంతులయోనామభావస్యప్రశాంత్యాదవస్థా తస్యాపరాంగత్వే సమాహితాలంకారఇతి॥ అథధర్మసుధీమఙ్గలాదీనిమంగళమధ్యానిమం గళాంతానిశాస్త్రాణిప్రథంతఇతి భాష్యకారవచనప్రామాణ్యా ద్రసవద లంకారోదాహరణత్వేనమధ్యేపిమంగళమాచరతి- గౌరీతి॥స్పష్టః- భక్తి

తత్రరసవదలంకారఉదీర్యతే॥ ప్రేయోలంకృతిరంగంచేద్భా వోభావాంతరంప్రతి। రసాభాసోథవాభావాభాసోయత్రరస స్యవా ॥ భావస్యాంగంభవేత్తత్రప్రాహురూర్జస్వ్యలంకృ తిం।సమాహితాలంకృతిస్స్యాద్భావాంగేభావసంతులయే॥య థా ॥ గౌరీసాత్వరితంమమాద్యదురితందూరీకరోతుస్వతశ్చి త్రంస్థాణురశోకతాముపగతోమూలోజ్ఝితోనీరసః।యస్యాః పాదహతఃప్రణామనిరతః కోపప్రశాంత్యాశయా లాక్షాల క్ష్మమిషేణపుష్పకలికాలక్ష్మీంసమాలంబతే॥ ఇహశృంగారఃక

వత్సలతయాస్వయమేవ - తస్యాఅఘటితఘటనాపటుత్వంప్రతిపాదయ తి- చిత్రమితి- అశోకతాముపగతః- అశోకజాతీయః-మూలైః పాదైరు జ్ఝితః- శిథిలమూలఇత్యర్థః- నీరసశ్శుష్కః-స్థాణుః శాఖావిహీనస్కంధః యస్యాగౌర్యాః పాదేనహతస్సన్ పుష్పాణాంకలికానాంచలక్ష్మీంసమృ ద్ధింసమాలంబతే,ప్రాప్నోతి- అలంకృతాంగనాపాదాహతేరశోకదోహ దత్వేనపుష్పాద్యుత్పాదకత్వేపిపార్వతీపాదప్రహారేణతాదృగ్విధాశోక స్థాణుఃకుసుమకలికాకలితోభూదితియత్తచ్చిత్రమిత్యర్థః - ఏవంవిధమహి మాతిశయశాలిన్యాస్తస్యాఃకియన్మమదురితదూరీకరణమితిభావః- వస్తుత స్తు- అశోకతాంశోకరాహిత్యం-మూలోజ్ఝితఃప్రకృతివివిక్తః - నీరసోవి రక్తశ్చస్థాణుశ్శివః - కోపప్రశాంతౌ ప్రణయకోప ప్రశమనేచ్ఛయాప్ర

ణామేనిరతః అతఏవ పాదేన హతస్తాడితః॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౧౫౪॥ ఏవం రసస్య భావాంగత్వముదాహృత్య రసాంగత్వముదాహరతి- ఘోటీతి వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ అత్ర వీరరసస్య శృంగారాంగత్వం ॥ ౧౫౫ ॥ ప్రే యోలంకారముదాహరతి- త్వదితి ॥ హే రఘుపతే కాంతారాంతరగోచ రావిపినమధ్యభూసంచారిణః - కాంతాజనానాం గహనాభ్యంతరగతా నాం స్వకాంతానాం కుచాభోగాః పీనపయోధరౌ వీక్ష్య- ఇమౌ- సౌవర్ణకుం భౌ కిం- తవ బంధురో యో గంధసింధురవిభుః ప్రధానమత్తేభ స్తస్య కుంభౌ కిన్న్వితి ॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ త్రాసస్య వితర్కోపోద్బలకత్వాత్తదు

దితస్య గౌరీముద్దిశ్య ప్రవృత్తస్యాంగతాం భజతి భక్తిభావ స్య॥ ౧౫౬ ॥ ఘోటీ ఘోరఖురక్షుతక్షితిరజస్ఫారాంధకా రావృతే సంయదాత్రిముఖే కృపాణలతికా దూతీకృతాలంబ నా॥ శుండాలవ్యతిడంబరాంబరధరా శూరోపభోగోన్ముఖీశ త్రుశ్రీరభిసారికాగఘుపతే రంగం సమాలింగతి॥ అత్ర వీరశృం గారయోరంగాంగిభావః॥ ౧౫౭॥ త్వత్సేనాపటమంటపాగ్ర నిహితౌ సౌవర్ణకుంభావిమౌ కింత్వద్బంధురగంధసింధురవి భోః కుంభావిమౌ కిన్న్వితి । కాంతారాంతరగోచరా రఘుప తే కాంతాజనానాం కుచాభోగౌ వీక్ష్య వితర్కయంతి చకితాః ప్రత్యర్థినః పార్థివాః॥ అత్ర త్రాసవితర్కయోర్వ్యభిచారి భావయోరంగాంగిభావః॥ ౧౫౮॥ రామత్వద్వైరిణః కాంతా కాంతారాంతరచారిణీ। విలోక్య హస్తినః క్రీడాంకంఠమాలం

గిత్వమితి భావః- ప్రేయోలంకృతిరంగం చేద్భావో భావాంతరం ప్రతీత్యు క్తిమాత్రం- పరంతు భావస్య రసాంగత్వేపి ప్రేయోలంకారస్యాలంకారి కైః ప్రతిపాదితత్వాత్ ॥౧౫౮॥ అథోర్జస్వ్యలంకారముదాహరతి- రామే తి ॥ రసాద్రాగాత్ -కంఠం-భర్తురితి శేషః-గిరినదీప్రాంతగతా కాచిచ్ఛ త్రుకాంతా క్రీడాత్సుక్యాత్కరిణ్యా సాకం నవ్యదకం విశంతం కంచిత్కరి ణం విలోక్య స్వయమపి సంభోగేచ్ఛయా స్వకాంతం గాఢమాలిలింగేతి భా వః॥ యోజయతి- అత్రేతి- తిర్యగ్గత ఇతి- తదుక్తం-ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తి ర్యక్షమ్లేచ్ఛగతోపి వా । యోషితో బహుసక్తిశ్చేద్రసాభాసస్త్రిధా మత ఇతి।

౧౫౭॥ ఏవం రసాభాసస్యాంగత్వముదాహృత్య భావాభాసస్యోదాహర
తి- మ ర్వ్యారాఇతి॥ పురా మాసంహరంతే ననంహరిష్యంతి - యావత్పు
రానిపాతయోర్లడితిలట్-సందేహధరోఽస్మి- ముమపాస్వర్థ్యమాపాద
య- పునఃపాతేతు- మా-మాం-పురాసంహరంతేసంహరిష్యంతి-మాసం
మాసావధికాలం - దేహధరోఽస్మీతి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౫౮॥ స
మాహితాలంకారముదాహరతి-దయితేతి॥ దయితజనస్యేష్టజనస్యవియో
గాత్ - అతికృశేనశశినాతుల్యౌ - పవనసూనునా ప్రాపితేఽన్యోన్యభూ

బతేరసాత్॥ అత్ర తిర్యగ్గతో రసాభాసశ్శృంగారరసాంగం॥
౧౫౭॥ ముర్వ్యారాయుధిపత్రిణో రఘుపతేర్మాసం హరంతే పు
రా మాసం దేహధరోఽస్మి భామిని తతస్స్వాస్థ్యం సుమాపాద
య। ఇత్థం జల్పతి రావణే జనకజా త్వం సత్యమేవోక్తవానస్మి
త్యంత్యపదావళిం పఠపునర్దైత్యాధమేత్యబ్రవీత్॥ అత్ర కాము
కస్య రావణస్య గర్వాభాసస్సీతాయా అమర్షభావం ప్రత్యం
గం ॥౧౫౮॥ దయితజనవియోగాద్దారుణగ్లానిభాజావతికృశ
శశితుల్యౌ రామసీతాముఖం తౌ। తదనుపవనసూనుప్రాపితా
న్యోన్యభూషౌ ప్రశమితపరిఖేదౌ ప్రాప్తపూర్ణాంమశోభౌ॥ అ
త్ర గ్లానిశాంతిర్హర్షస్యాంగం ॥ ౧౫౯ ॥ .... *

అథ సంసృష్టిసంకరాలంకారనిరూపణం

అథనిరూపితానామేతేషామలంకారాణాం ద్వివిధా నామ
ప్యన్యోన్యాలింగనభంగ్యా లబ్ధస్వరూపౌ సంసృష్టిసంకరసం
జ్ఞావలంకారౌ నిరూపయితుమారభతే॥ సన్నివదనానుపపన్నంశే

షేయయోస్తాతథోక్త్యా- అత్రాంగులీయకశిరోరత్నయోర్ముఖం సుసం
బంధిత్వాభావేపితత్ప్రాప్తిహేతుకానందజన్యయోర్వికాసయోరాస్ప
దత్వేన ప్రాపితాన్యోన్యభూషావిత్యుక్తమితిబోధ్యం॥ యోజయతి- అత్రే
తి॥ ౧౫౯॥ ఏవం రసవదాదీంశ్చతురోఽలంకారానుదాహృత్య భావోదయ
భావసంధిభావశబలతాస్త్వన్యతోఽగ్రాహ్యా ఇత్యాశయేనైకైకాలంకా
రనిరూపణానంతరం మిశ్రాలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీతే- అథేతి॥ ననూ
క్తానాం ద్వివిధానామేవాలంకారాణాం క్వచిత్సంబంధవశాత్ప్రత్యేకం పా

ర్థక్యేనపరిగణనమిత్యాశంక్యలౌకికాలంకారన్యాయేనపృథక్త్వంసాధయ
తి- సౌవర్ణేతి॥ అన్యోన్యంకరంభితానిమిళితాని - అభినవామపూర్వాం.
అయంభావః - యథా కనకవికారాణాంకటకకుండలకేయూరాదీనామే
కైకశశ్శోభాహేతూనామపిమిథస్సంబంధేచారుత్వాతిశయస్తథైవాల
మాదీనామపీతి॥ ౧౬౦॥ తత్రసంసర్గశబ్దవాచ్యాముత్కటభేదనిబంధ

బ్దార్థాలంకారాణామేవైషామన్యోన్యమిళితానాం సంసృష్టి
సంకరపదవేదనీయత్వాత్కథమనయోః పార్థక్యేన పరిగణనా
ర్హతేతిచేత్తత్రాహ ॥ సౌవర్ణాభరణానిలోకవిదితాన్యేకైక
శశ్శోభనాన్యప్యన్యోన్యకరంభితాన్యభినవాంపుష్ణంతి శోభాం
యథా । కుర్వంత్యోపిచమత్క్రియాం పృథగిమాః కావ్యేద్వి
ధాలంక్రియాస్సంసర్గేణచసంకరేణచతథాభూయశ్చమత్కా
రికాః ॥ ౧౬౦ ॥ తత్రసంసృష్టిమాచష్టే॥తిలతండులసంశ్లేష
భంగ్యాయాస్యాత్పరస్పరం । అలంకృతీనాం ఘటనాసాసం
సృష్టిర్నిగద్యతే ॥ ఆసామలంకృతీనామవాంతరభేదభిన్నా
నాంపరస్పరనైరపేక్ష్యేణైకత్రైవతిలతండులన్యాయేన సం
యోగవృత్త్యాసంస్థితి స్సంసృష్టిః। సాశబ్దార్థోభయాలంకా
రగతత్వేనత్రివిధా। తత్రశబ్దాలంకారసంసృష్టిర్యథా॥ యు
ద్ధశ్రద్ధాసమిద్ధప్రథనవిగణనాసిద్ధమూర్ధన్యభూమా యోధా
బాధావిబోధారిఘనధరణిభుజాచ్ఛిన్నదోస్సంధబంధాః। లం
కాలంకారభూతాదివిజవిజయినో రాక్షసా రూక్షసారాహం
తాహంతామహాంతస్సమరసమరసాః ప్రీతతాంప్రాపితా
స్తే ॥ అహంతయా అహంకారేణమహాంతః । అత్రవృత్త్య
నుప్రాసచ్ఛేకానుప్రాసయమకానాంసంసృష్టిః ॥ ౧౬౧ ॥
అర్థాలంకారసంసృష్టిర్యథా॥సంవర్తావసరప్రసారిదినకృత్స

నాంసంసృష్టింలక్షయతి- తిలతండులేతి ॥ శబ్దాలంకారసంసృష్టిముదా
హరతి- యుద్ధేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥అత్రేతి-పూర్వార్ధేవృత్త్యనుప్రా
సః- తృతీయపాదేచ్ఛేకానుప్రాసః- తురీయపాదేయమకమితివివేకః ॥
౧౬౧॥ అర్థాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి- సంవర్తేతి॥ఏతదపివ్యాఖ్యా

టీ॥ అత్ర సంసృష్టిం వివృణోతి- అత్రేతి॥ తదుభయేతి-తదుభయేననిద
ర్శనారూపకాభ్యాముపస్థాపితయోః ప్రతిష్ఠితయోః - విషయివాచకేనస
ర్వస్వపదేనవిషయభూతాయాస్తేజస్సమృద్ధేఃకబళితత్వాద్భేదే అభేద
రూపాతిశయోక్తిః - సర్వస్వశబ్దస్యార్థద్వయప్రతిపాదకత్వాదర్థశ్లేష
శ్చ- తయోః- చకారాత్సంసృష్టిరిత్యనువర్తతే- తథేతి-తారానేతృశ్రీశ

ర్వస్వపాటచ్చరోదైత్యధ్వాంతహరః ప్రతాపతపనోరామ
స్యకోప్యుద్బభవన్। భూమింద్యామపికాశికోత్సవవతీంచక్రే
ద్భుతంవర్ధయంస్తారానేతరినూతనశ్రియమథాత్పౌరస్త్యదే
శేతమః॥ అత్ర పూర్వార్ధే దినకృత్సర్వస్వపాటచ్చరఇత్యత్ర
సర్వస్వశబ్దేనతేజస్సమృద్ధేర్లక్షితత్వాత్తస్యాశ్చ సంవర్త
వర్తివికర్తనమాత్రవృత్తిత్వేనరామప్రతాపతపనాసంభవా
త్తత్సాదృశ్యమాక్షిప్యతఇతినిదర్శనా। తథాదైత్యధ్వాంత
హరఇత్యత్రరూపకమితితయోస్సంసృష్టిః॥ తదుభయోపస్థా
పితయోరతిశయోక్త్యర్థశ్లేషయోశ్చ। తథోత్తరార్ధేకాశి
కోత్సవశబ్దశ్లేషప్రతిభోత్థాపితౌవ్యతిరేకవిరోధాభాసౌ। త
థాతారానేతృశ్రీశబ్దశ్లేషాభ్యాం తథాతమఃపౌరస్త్య శబ్ద
శ్లేషాభ్యాంచేతి తేషాంసర్వేషాంసంసృష్టిః ॥౧౬-౨ ॥ శబ్దా
ర్థాలంకారసంసృష్టిర్యథా ॥ భోతాస్త్వప్రజకిన్నకింగరర
వేఃకార్శ్యంకుతోదృశ్యతే సమ్మోహేన ముహుర్ముహుర్బత
ఘతోబింబస్యనిర్భేదనాత్। కేభిందంతిహతాహితారఘుభు
వాకుత్రైద్ధసయుద్ధపునః కేమూర్ఛాంశమయంతి శీకరకిరచ్ఛుం
డాలశుండాలతాః॥ అత్రవృత్త్యనుప్రాసయమకాభ్యాం
సహప్రశ్నోత్తరికాతిశయోక్త్యోశ్చసంసృష్టిః॥౧౬-౩॥ విరిం

బ్దశ్లేషాభ్యాం - అతోత్థాపితౌవ్యతిరేకవిరోధాభాసావితిపదద్వయమను
వర్తతే-తథైవతమఃపౌరస్త్యశబ్దశ్లేషాభ్యామిత్యత్రాపి - సర్వేషామి
తి- అత్రబహూనామర్థాలంకారాణాంసంసృష్టిః॥ ౧౬-౨ ॥ శబ్దార్థాలం
కారసంసృష్టిముదాహరతి- భో ఇతి॥ అత్ర సర్వత్రైకద్వివర్ణావృత్త్యావృ
త్త్యనుప్రాసః- శుండాలశుండాలేత్యత్రయమకంచతాభ్యాం॥ ౧౬-౩ ॥

ఉదాహరణాంతరమాహ- పరించీతి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౬౪॥ అథా నుత్కటభేదనిబంధనం సంకరం లక్షయతి- క్షీరేతి॥ యత్రాలంకారాణాం క్షీరనీరన్యాయాదనుత్కటభేదస్సంబంధస్స సంకర ఇత్యర్థః- తస్యత్రేధా విభాగమాహ- అంగాంగిభావాదతి॥ అంగాంగిభావసంకరముదాహరతి

దివసితాకరాంచితవిపంచికా సంచరత్స్వరప్రసర మాధురీర సరమాధురీణా గిరః। జయంతి మమ మందరక్షుభితసింధుబంధుభ్రమీనిరర్గళనిర్గళత్ప్రహుళభంగభంగీభృతః॥ అత్రవిపంచికాస్వరధర్మస్య మాధుర్యస్యతరంగధర్మస్యనిరర్గళత్వభంగ్యాశ్చవచనేష్వసంభవాత్తత్సాదృశ్యోపమా నిదర్శనాఖ్యాంసహవృత్త్యనుప్రాసస్యసంసృష్టిః। ఏవమన్యత్రాపిద్రష్టవ్యం॥ ౧౬౪॥ సంకరంలక్షయతి॥ క్షీరనీరనయాద్యోగస్సంకరస్సముదీర్యతే। అంగాంగిభావాత్సందేహాద్వాచకైక్యాత్సతుత్రిధా॥ తత్రాంగాంగిభావేనసంకరోయథా॥ సంవర్ధయంతంనిజజీవనేనపదింపదా బాడబమంబురాశిం। సంహ్రాస్యరామస్యశరప్రపాతాన్నిషంగగర్భంనిభృతోధిశేతే॥ అత్రజీవనపదబాడబశబ్దశ్లేషమూలాతిశయోక్త్యా భేదేప్యభేదరూపయా సాగరస్య పాపేన శుద్ధబాహ్మణపోషక ఇతి ప్రతీయతే। తేనతద్వినాశరూపానుచితకర్మాచరణజనితాలజ్జా శ్రీరామశరస్యనిషంగకోటరశయనహేతుతయోత్ప్రేక్ష్యతే। సాచవాచకాభావాద్గమ్యేతిశ్లేషాతిశయోక్త్యుత్ప్రేక్షాణాంసంకరః॥ ౧౬౫॥ యథావా॥ భానుఃకింసనభోగమార్గచతురః కింపావకోయంజనాన్ సర్వత్రాప్యనలంతమాహురపిచక్షుర్వ్యాజడేనాప్యసౌ। కించంద్రస్సనిజోదయాన్నవసుధాసంమోదమంకూరయత్యేవంరామమవేత్య నిర్మలగుణైః

సంవర్ధయంతమితి-వ్యాకృతమేతత్॥ సంకరందర్శయతి॥ అత్రేతి॥ సాచేతి- సంకరః అంగాంగిభావలక్షణఇతిభావః - శ్లేషస్యాతిశయోక్త్యంగత్వాదతిశయోక్తేరుత్ప్రేక్షాంగత్వాచ్చ॥ ౧౬౫॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- భానురితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి॥ సంకరంప్రతిపాదయతి- అత్రేతి॥ అంగాం

గిభావేనసంకరఇతి- సందేహాలంకారంప్రత్యతిశయోక్తేరంగత్వాత్ -
అపిచాభ్యుచ్చయోఽస్తీత్యాహ- సూర్యాదీతి - కించేతి- శ్రీరామచంద్ర
విషయే శ్రీరామచంద్రరూపే విషయే వర్ణ్యేవస్తుని నిర్వచనస్యాగోచర
తారూపో యోవిశేష స్తస్యాక్షేపకత్వాత్ - సంసృష్టిరపీతి - వ్యతిరేకా
క్షేపార్థాపత్తీనాంపరస్పరనైరపేక్ష్యేణసమావేశాత్॥ ౧౬౬॥సజాతీ

వశ్చాద్విన్నిశ్చిన్వతే॥అత్రరామే తేజస్వితాదిరూపధర్మసామ్యా
త్సూర్యాదిరూపేణసందిహ్యపశ్చాద్విశేషధర్మోల్లేఖాదంతె
గుణైర్నిశ్చిన్వతఇతి నిశ్చయోదరీకారాన్నిశ్చయాంతస్సందే
హః। సచనభోగేత్యాదిశ్లేషపదోపాత్తానాంతత్తదర్థానాం
భేదేప్యభేదరూపాతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇత్యంగాంగిభావే
నసంకరః। సూర్యాదివ్యతిరేకశ్చస్ఫుటఏవ।కించనిరతిశయతె
జస్వితాదిరూపేణసూర్యాదిరూపతాయా మేకదేశమంగీకృ
త్యైకదేశనిషేధస్యక్రియమాణస్య శ్రీరామచంద్రవిషయే
నిర్వచనాగోచరతారూపవిశేషాక్షేపకత్వాదాక్షేపాలంకా
రభేదః॥అపిచప్రసిద్ధేషురవిశశికృశానుష్వేకస్యాపిరఘుపతితు
ల్యతామాభూదితి- ముతాన్యేషుతేజస్విష్వితి కైముతికన్యా
యేనదండాపూపికాన్యాయతోఽర్థాపత్త్యలంకారస్య గమ్య
మానత్వాత్సంసృష్టిరపీత్యలంప్రపంచేన॥ అత్రపూర్వత్ర
చవిజాతీయార్థాలంకారసంకరఉక్తః ॥౧౬౬॥ అధునాసజా
తీయసంకరమాహ॥దోర్దండకిరణధ్వస్తనక్తంచరతమస్తతిః।
గజోదయాచలారూఢోరామోరవిరివాబభౌ॥ అత్రరామో
రవిరివేత్యుపమయాదోర్దండకిరణయోర్నిశాచరతమసోర్గ
జోదయాచలయోశ్చోపమాఃప్రసాధ్యంతఇతిసజాతీయసంక
రః॥౧౬౭॥సందేహసంకరోయథా॥సేనాధిపారఘుపతేస్సత

యసంకరముదాహరతి-దోర్దండేతి॥స్పష్టం॥సజాతీయసంకరఇతి-ఉపమా
నామేవాంగాంగిభావాత్॥౧౬౭॥సందేహసంకరముదాహరతి- సేనాధి
పాఇతి॥ వ్యాలోలాభిర్వారినిధివీచిభిస్తటోపశిలాస్తటప్రాంతంప్రాపి
తాః ఫేనాః ప్రవాళదళానివిద్రుమఖండానిశైవలరాశయశ్చ తైఃకల్పాః॥

సందేహసంకరందర్శయతి- అత్రేతి॥ ౧౬౭॥ ఉదాహరణాంతరమాహ పవళేతి॥ఛాయా॥ప్రబలేతి॥కోటిసంఖ్యాకైస్సారపరివారైస్సహితస్సహ కొటిసారపరివారః॥ సందేహసంకరం ప్రతిపాదయతి- అత్రేతి-సమాస సందేహోజాయతే- కుతఇత్యతఆహ - మయూరవ్యంసకాదయశ్చేతి రూపకసమాసఃకిం- ఉతోపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగ ఇత్యుపమితసమాసఃకిమితిసమాసద్వయస్యాప్యనుశాసనబలాత్ - సమాస

రక్తనీలాస్తస్థుః ప్లవంగపతయః పరివార్యలంకాం। వ్యాలోల
వారినిధివీచితటోపనీతఫేనప్రవాళదళశైవలరాశికల్పాః॥ అ
త్ర సింధుజలగతానాం ఫేనవిద్రుమశైవాలానాంతరంగసం
హత్యాహత్యాతటేరాశీభావస్యసందేహాత్తటగతకపీనాంత
టగతఫేనాద్యభేదాధ్యవసాయస్య పాటీకసముత్ప్రేక్షతయోప
మోత్ప్రేక్షయోస్సందేహసంకరః॥౧౬౮॥యథావా॥పవళప్ప
దావదహణో తుహజాణఇవిరఅవేఅణాసహణో। ఆఅచ్ఛఇర
హువీరోతురిఅసఅకోటిసారపరివారో॥ ప్రబలప్రతాపదహ
నస్తవజానకిఃపిరహవేదనాసహనః। ఆగచ్ఛతిరఘువీరస్త్వరి
తంసహకొటిసారపరివారః॥ ఇదంసీతాశ్వాసనపరం త్రిజటా
వచనం ॥ అత్ర ప్రతాపఏవదహనఇతివా ప్రతాపోదహనఇవే
తివాసమాససందేహోజాయతే। మయూరవ్యంసకాదయ
శ్చేపమితంవ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగఇతిచసమాస
ద్వయస్యాప్యనుశాసనాద్భవతీతి రూపకోపమయోస్సందేహ
సంకరః। సాధకబాధకమానాభావేసందేహస్య సరసవాహీ
త్వాత్తదన్యతరసద్భావేతుభవతిసందేహనివృత్తిః॥ ౧౬౯ ॥
మాభవతునయననలినంతవసఖిబాష్పేణసాంప్రతంమలినం।

సందేహోజాయతఇతిపూర్వేణాన్వయః- ఇత్యేవంప్రకారేణరూపకోపమయోస్సందేహసంకరోభవతీత్యన్వయః- కుతఇత్యతఆహ- సాధకేతి- సాధకమనుకూలం- బాధకంప్రతికూలం-తదన్యతరస్యసద్భావేతు॥౧౬౯ తర్హికుత్రసాధకంకుత్రవాబాధకమిత్యాకాంక్షాయామాహ - మాభవత్వితి॥ ఇదమపిత్రిజటావచనం॥ కపిభిర్నీతైః ప్రాపితైర్నగేంద్రైస్సం

యతోబద్ధస్సముద్రో యేనసతథోక్తః॥ వివృణోతి- అత్రేతి॥ ౧౭౦॥ సాధ
కంప్రతిపాద్యబాధకంప్రతిపాదయతి-అపేతి॥ధరణీభృతాంపర్వతానాం
దారణేవిదారణే నవిద్యతేపవేః కులిశస్య క్రమసంకోచః ప్రసరణసందే
హోయస్యసతథోక్తః- పక్షే- ధరణీభృతాంరాజ్ఞాందారణే అపగతో
విక్రమసంకోచోయస్యసతథోక్తః- నిర్ఘాతఃఅరేశ్శత్రుభూతస్య బలస్యా
టోపోయేనసతథోక్తః- పక్షే-నిర్ఘాతఃఅరిబలానాంశత్రుసైన్యానామా

ఆయాతిరామభద్రఃకపినీతనగేంద్రసంయతసముద్రః॥అత్ర
నయనంనలినమివేత్యుపమాలంకారేబాష్పేణమలినమితివిశేష
ణమేవసాధకం।నయనఏవబాష్పాంబుసంభవాత్ ॥౧౭౦॥ అ
పవిక్రమసంకోచోదారణేధరణీభృతాం। నిర్ధూతారిబలాటో
పోరేజేరామఃపురందరః॥ అత్రతురామఃపురందరఇత్యత్రరూ
పకాలంకారఏవ। నోపమా। తాంప్రత్యపవిక్రమేత్యాదిసాధా
రణధర్మప్రయోగస్యైవబాధకత్వాత్ ।ఉపమితంవ్యాఘ్రా
దిభిరిత్యాదినాసామాన్యాప్రయోగఏవోపమితసమాసవిధా
నాత్ ॥౧౭౧॥ఏకవాచకానుప్రవేశేనసంకరోయథా॥అపవిక్ర
మసంకోచోదారణేధరణీభృతాం। సమగ్రైశ్వర్యసంపన్నో
రామఇంద్రఇవాబభౌ॥ అత్రపూర్వార్ధేశబ్దశ్లేషః, తృతీయ
చరణేఽర్థశ్లేషశ్చతాభ్యాంసహేంద్రఇవేత్యుపమాయాః ఏక
స్మిన్నివేతివాచకశబ్దేనుప్రవేశేనసంకరకః॥ ౧౭౨ ॥ యథా
వా॥ అశేషాభీష్టదానేనపరితుష్టత్రివిష్టపః । రామభద్రోయ
మాభాతిరామభద్రఇవస్వయం॥ అత్రలాటానుప్రాసేనస

టోపోయేనసతథోక్తః ॥ యోజయతి- అత్రేతి॥అవధారణార్థమాహ-నో
పమేతి॥ తద్బాధకందర్శయతి- తామితి॥ కుతఇత్యతఆహ-ఉపమితమితి ॥
౧౭౧॥ ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరముదాహరతి-అపవిక్రమేతి॥స్పష్టం॥
సంకరంప్రతిపాదయతి- అత్రేతి ॥ శబ్దశ్లేషఇతి-జతుకాష్ఠన్యాయేనశబ్దా
నాంశ్లిష్టత్వాత్ -అర్థశ్లేషశ్చేతి-ఏకనాళావలంబిఫలద్వయవదర్థయోరేవ
శ్లిష్టత్వాత్ ॥౧౭౨॥ఉదాహరణాంతరమాహ-అశేషేతి॥ అశేషాణామర్థి
నామభీష్టదానేనవాంఛితవస్తువితరణేన॥యోజయతి-అత్రేతి॥రామభద్రో

రామభద్ర ఇత్యత్ర ద్వితీయరామభద్రశబ్దే అనంతకల్యాణగుణశాలితయా రామభద్రత్వేన జ్ఞాత ఇతి తాత్పర్యభేదాల్లాటానుప్రాసః॥ ఏవం విద్యానాథమతానుసారేణ త్రిప్రకార ఏవ సంకరో నిరూపితః - సమప్రాధాన్యసంకరస్త్వన్యతో గ్రాహ్య ఇత్యాకూతం॥ ౧౭౩॥ .... *

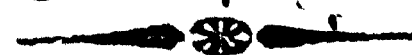
ఇతీత్యాది॥ ఏవం తరంగం పరిసమాప్య ధ్యేతృప్రరోచనార్థం స్వకవితాం ప్రస్తౌతి॥ ధర్మాంతర్వాణీతి॥ ధర్మాంతర్వాణీసంబంధిన్యా వాణ్యాః వివరణసరణ్యాం యా మాధురీ తస్యాః సాధురీత్యా సరసస్వభావేన- ద్రాక్షా మృద్వీకా ద్రాక్ష ఇతి క్షారభావం భజతి- తత్సముచితం- యద్యస్మాత్సుధా

హానస్వయాలంకారస్యైకవాచకానుప్రవేశేన సంకరః॥ ౧౭౩
ఇతి శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్ర... సాహిత్యరత్నాకరనామన్య
లంకారశాస్త్రేఽర్థాలంకారనిరూపణం నామ సప్తమస్తరంగః॥
అష్టామందిర...విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః॥ ...... *
ధర్మాంతర్వాణి... సప్తమోయం తరంగః॥......... *
ధర్మాంతర్వాణివాణీవివరణసరణీ మాధురీసాధురీత్యా ద్రా
క్షా ద్రాక్షాక్షారభావం భజతి సముచితం యత్సుధాయాస్సుధా
త్వం। క్షౌద్రం క్షౌద్రప్రకారం సముచితమగమచ్ఛర్కరా శర్కరా
రాభూత్ క్షీరం చ క్షీరమాసీత్సుదృగధరరసే సాధుతా సాధుతా
భూత్॥ ౧౭౪॥ .... *

యాస్సుధాత్వమభూత్ - క్షౌద్రం మధు- సముచితం స్వానురూపం క్షౌద్రప్రకారం క్షుద్రరీతిం- శర్కరా సితా- శర్కరా సికతా- క్షీరం దుగ్ధం - క్షీరం జలం- క్షీరం స్యాన్నీరదుగ్ధయోరితి రత్నమాలా। సా ప్రసిద్ధా సాధుతా మధురతా- ధుతా కంపితా- నిరాకృతేతి యావత్ - తతో ద్రాక్షాయాః క్షారతా సముచితేతి భావః॥ ౧౭౪॥ .... *

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యానే
మందరాఖ్యానే సప్తమః ప్రస్థః,

శ్రీరామార్పణమస్తు.

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

దోషతరంగప్రారంభః - ౮

ఇత్థమర్థాలంకారాన్నిరూప్య దోషనిరూపణమవసరప్రతిపాదనపూర్వకం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ దోషవర్జితత్వం దోషాభావవత్త్వం- అభావజ్ఞానస్య ప్రతియోగిజ్ఞానపూర్వకతయా దోషస్వరూపపరిజ్ఞానమంతరేణ తదభావజ్ఞానస్యాసంభావితత్వాత్తన్నిరూపణమావశ్యకమితి భావః॥ తత్ర దోషసామాన్యలక్షణమాహ॥ హేతుమితి॥ రసాపకర్షహేతుత్వం దోషత్వమితి సామాన్యలక్షణం- తదుక్తం దోషాల్లాసే* ముఖ్యార్థహతిర్దో

అథేదానీం కావ్యసామాన్యలక్షణేఽపశిష్టస్య దోషవర్జితావితి
విశేషణస్య వ్యాఖ్యామారభతే॥ హేతుం రసాపకర్షస్య బుధాః
దోషం బభాషిరే। శబ్దార్థద్వారకత్వాత్తద్గోచరత్వేన సద్విధా॥
దోషోఽపి శబ్దార్థయోశ్శబ్ద్వారైవాంగినం సముపకర్ష
యతీతి శబ్దార్థగోచరో భవతి- తథా చ శబ్దగోచరత్వేనార్థగోచ
రత్వేన చ ద్వైవిధ్యే సిద్ధే తత్ర శబ్దగోచరేష్వపి ప్రథమం పదగ

పదదోషాః

తాన్నిరూపయతి॥ అసమర్థమపుష్టార్థం గ్రామ్యం చైవాప్రయో
జకం। వ్యర్థమశ్లీలనేయార్థనిహతార్థప్రయుక్తిమత్॥ అప్ర
తీతం చ సందిగ్ధం విరుద్ధమతికృత్తథా। పరుషం చాపరామృష్టవిధే

షో రసశ్చ ముఖ్య ఇతి- నన్వయం కిమాశ్రయః, కథమనేనాత్మభూతస్య రస స్యాపకర్ష ఇత్యాశంక్యాహ- శబ్దార్థేతి॥ సదోషః॥ ఉత్తరార్ధం వ్యాచష్టే దోషోఽపీతి॥ తథా చేతి - శబ్దగోచరత్వేనేత్యారభ్య సిద్ధ ఇత్యంతం తథా చే త్యస్య వివరణం॥ తత్రేతి॥ పదగతాన్నిరూపయతి। రసప్రతీతేర్విభావాది మూలత్వాద్విభావాదేశ్శబ్దవాక్యాధీనత్వాద్వాక్యానాం చ పదాధీనత్వా త్ప్రాథమ్యేన పదగతదోషనిరూపణమితి భావః॥ పదదోషానుద్దిశతి -అసమర్థమితి॥

యథోద్దేశమేకస్మిన్నపద్యే సప్తదశాప్యుదాహరతి॥ పాథోవాహేతి॥ శ్లోకం వ్యాకుర్వన్ దోషాణాం విశేషలక్షణాన్యాహ॥ తథాహీత్యాదినా॥ పాథోవాహస్సముద్రః పదం స్థానం యస్య స తథోక్త ఇతి - పాథోవాహపదస్య మేఘవాచకస్య సముద్రపరత్వేన ప్రయుక్తత్వాదసమర్థత్వం ॥ కుత ఇత్యత ఆహ- యోగమాత్రేతి॥ అత్ర మాత్రచా వాచకశక్తిర్నాస్తీతి జ్ఞాప్యతే।

యాం శమనంతరం ॥ గూఢమన్యార్థకం చేతి దోషాస్సప్తదశ స్మృతాః॥ క్రమేణ యథా॥ పాథోవాహపదస్త్రిసప్తదశదోర్గల్లశ్చవై గుహ్యకేశాదీనాదిహవేకజారిపితృజిజ్జిత్యోర్జితో దైవతాన్। యుద్ధక్లేశగతోంబికారమణలబ్ధో ర్వర్ధ్వవదాద్రివణః కోపాచ్ఛోణితలోచనో రఘుపతేర్గాఢమ్నావిదగ్ధో భవత్ ॥ అత్రపదదోషాస్సప్తదశాపి సంగృహీతాః। తథాహి। అత్ర పాథోవాహపదం సముద్రపరత్వేనాసమర్థం। యోగమాత్రప్రయుక్తం యదసమర్థం తదుచ్యత ఇతి లక్షణాత్ । త్రిసప్తదశదోర్గల్ల ఇత్యత్ర వింశతి దోరితి వక్తవ్యే త్రిసప్త దశదోరిత్యపుష్టార్థం। ప్రకృతానుపయుక్తార్థమపుష్టార్థం తదుచ్యత ఇతి లక్షణాత్। గల్లశబ్దః కపోలపరత్వేన గ్రామ్యః । పామరవ్యవహారైకప్రసిద్ధం గ్రామ్యముచ్యత ఇతి లక్షణాత్ । త్రిసప్తదశేతి విశేషానాధాయకత్వాదప్రయోజకం। తదప్రయోజకం యత్స్యాదవిశేషవిధాయకమితి లక్షణాత్ । చవై ఇతి నిరర్థకం । పాదపూరణమాత్రం యత్తన్నిరర్థకముచ్యత ఇతి లక్షణాత్ । గుహ్యకేశాదీనితి వ్రీడాకరత్వాదశ్లీలం। అశ్లీలం తదమాంగళ్యజుగుప్సావ్రీడకారణమితి లక్షణాత్ ॥ ఆదిహవ ఇతి యుద్ధప్రతీతిస్స్వసంకేతమాత్రాయత్తేతి నేయార్థం । స్వసంకేతప్రసిద్ధార్థం నేయార్థం పరికీర్త్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ కజారిపితృజిదిత్య

త్రయశ్చ సప్తదశ చేతి సంభూయ వింశతిః- దోషశ్చ గల్లాశ్చ దోర్గల్లాః - త్రిసప్తదశసంఖ్యాకా దోర్గల్లా యస్య స తథోక్తః - త్రిసప్తేతి- కుత ఇత్యత ఆహ- ప్రకృతేతి - గుహ్యకేశాదీనితి - గుహ్యకేశః కుబేర ఆదిర్యేషాం తాన్ - గుహ్యకేశాన్నితి వ్రీడాకరత్వం। కుత ఇత్యత ఆహ- అశ్లీలమితి-

అమాంగళ్యజుగుప్సావ్రీడానాం కారణం- జిత్యేతి- తత్ర హేతుమాహ- అసమాస ఇతి- విజిత్యేతి వక్తవ్యమితి భావః- అసాధ్వితి చ్యుతసంస్కారస్యైవాభిధానం- శాస్త్రమాత్రేతి- యథాలోకమాత్రప్రసిద్ధం గ్రామ్యం తథా శాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధమప్రతీతికం- అవిమృష్టేతి- అవిమృష్ట ప్రాధా

త్రకజః కర్ణస్తస్యారిరర్జునస్తత్పితేంద్రస్తజ్జిదిత్యర్థప్రతీతేరతి దూరత్వాత్ క్లిష్టం। క్లిష్టం తదర్థావగతిర్దూరదూరాయతో భవేదితిలక్షణాత్। జిత్యేత్యసాధు। అసమాసే ల్యపోఽస్మరణాత్। శబ్దశాస్త్రవిరుద్ధం యచ్చ్యుతసంస్కారమిష్యత ఇతిలక్షణాత్। దైవతానీతి పుంలింగేఽప్రయుక్తం। యదప్రయుక్తం కవిభిరప్రయుక్తం తదుచ్యత ఇతిలక్షణాత్। యుద్ధక్లైశగత ఇత్యత్ర క్లైశపదమభినివేశపరత్వేన యోగశాస్త్రప్రసిద్ధమిత్యప్రతీతికం। శాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధం యదప్రతీతం తదుచ్యత ఇతిలక్షణాత్। ఇదమేవాక్లైశగతః క్లైశగతో వేతి సందేహాస్పదత్వాత్సందిగ్ధం। సందిగ్ధం తన్మతం యత్స్యాత్సందిగ్ధార్థప్రతీతికృదితిలక్షణాత్॥ అంబికారమణాలఙ్ఘ్రౌర్వ్యర్థ్యవదాప్రవణ ఇత్యత్రాంబికారమణేతి మాతృసంభోగకారిత్వప్రతీతేర్విరుద్ధమతికృత్। విపరీతార్థధీర్యస్మాద్విరుద్ధమతికృన్మతమితిలక్షణాత్। ఔర్వ్యర్థ్యపదం మహాసమృద్ధభావవాచకం పరుషం। పరుషం నామ తద్యత్స్యాద్దారబ్ధం పరుషాక్షరైరితిలక్షణాత్। ఔర్వ్యర్థ్యవానితి విధేయోఽసతి తస్య సమాసేనోపసర్జనస్య ప్రతీతేరవిమృష్టవిధేయాంశం। అవిమృష్టవిధేయాంశం గుణీభూతవిధేయకమితిలక్షణాత్॥ శోణితలోచన ఇత్యత్ర శోణితపదస్య రుధిరే ప్రసిద్ధస్యారుణ్యపరత్వేన ప్రయుక్తత్వాద్గూఢార్థం॥ ప్రయుక్తః ప్రసిద్ధార్థైర్గూఢార్థం పరికీర్త్యత ఇతిలక్షణాత్॥ విదగ్ధపదస్యాన్యవాచకత్వమిత్యన్యా

న్యేవానిర్దిష్టో విధేయాంశో యస్మిం స్తత్తథోక్తం- తదేవాహ- గుణీభూతవిధేయకమితి పృథక్పదాభ్యాం ప్రాప్తముద్దిశ్య ప్రాప్తం విధీయతే। యథాపర్వతో వహ్నిమానితి- అన్యథా వహ్నిమత్పర్వత ఇత్యపి ప్రయోగప్రసంగాత్। విదగ్ధపదస్యేతి- అన్యవాచకత్వం నిపుణవాచకత్వమిత్యర్థః:౧॥

పవముదాహృత్యాస్య పాశ్రీణ్య ప్రకటనాయపునస్తత్రైవాదోషంపాఠము పపాదయతి- తే నేతి॥ తేనదోషదూషితత్వేనహేతునా॥ పాథోరాశీతి॥ స్పష్టం॥ ౨॥ అథవాక్యదోషానుద్దిశతి॥ శబ్దహీనమితి ॥ అథయథోద్దేశమే తేషాంలక్షణోదాహరణాన్యాహ ॥అపశబ్దహతమిత్యాదినా॥విగతాసంహి తావర్ణానాంపగస్వరసన్నికర్షోయత్రసతథోక్తః॥ విరూపఃకర్ణకఠోరః॥

ర్థం ॥ యత్రార్థ ప్రచ్యుతంనామ తదవ్యార్థ ముదాహృత మితిలక్షణాత్ ॥ ౧ ॥ తేన ॥ పాథోరాశినికేతనోద్విద శయోర్గం డో ధనేశాదికాం త్సంగాన్రిమాంగణసీమ్ని శక్రవి జయీ జిత్వోర్జితో నిర్జరాన్ । యుద్ధైహంకృతిమాన్మృ గాంకమకుటాల్లబ్ధోదయోరావణః కో పాత్రత్రక్తే విలోచనోర ఘుపతేర్దగ్ధోభవత్తేజసా॥ఇతిసమీచీనఃపాఠోత్ర॥౨॥ అథవా

వాక్యదోషాః

క్యదోషానాహ ॥ శబ్దహీనంక్రమభ్రష్టంవిసంధిపునరుక్తిమ త్ ।వ్యాకీర్ణంవాక్యసంకీర్ణమపూర్ణంవాక్యగర్భితం॥ ద్వేభిన్న లింగవచనేద్వేచన్యూనాధికోపమే । భగ్నచ్ఛందోయతిభ్ర ష్టమశరీరమరీతికం ॥ విసర్గలుప్తస్థానసమాసంవాచ్యవర్జి తం। సమాప్తపునరాత్తంచతథాసంబంధవర్జితం॥ పతత్ప్ర కర్షమక్రమపదంప్రక్రమభంగివత్ । చతుర్వింశతిరుక్తాస్తే దోషావాక్యసమాశ్రయాః ॥ అత్ర వాక్యమితిసర్వత్ర సంబ ధ్యతే॥అపశబ్దహతంవాక్యంశబ్దహీనముదీర్యతే।క్రమభ్రష్టం భవేద్వార్థశ్చాన్వయోవాయత్రనక్రమః॥ విసంహితోవిరూపోవా యస్యసంధిస్సవిసంధిమత్। శబ్దార్థయోనరుక్త్యైతుతద్వాక్యం పునరుక్తిమత్ ॥చత్వారియథా॥ సంగచ్ఛంతేమోహమోద ఖేదాన్వైరివధూబుధాః। విలోక్యఅమృతాంత్వాభంరామ

చత్వార్యస్యేకశోర్వాహరతి॥ సంగచ్ఛంతఇతి॥వైరిణఃఖేదం విధ్వాయు వతయోమోహంచిత్తచాంచల్యంబుధామోదంచసంగచ్ఛంతే। ననుచ్యు తసంస్కారదోషస్యశబ్దహీనమితిసంజ్ఞాంతరేణ నపృథగ్దోషః॥అపార్థస్యచ్యు తసంస్కారమసమర్థంనిరర్థకం। వాక్యేపిదోషాస్సంత్యేతేపదస్యాం

శేపికేచనేతిమమ్మటపాదైఃపదద్వయే యుగపదసాధుత్వాసంభవేన వా
క్యగతత్వేనపార్థక్యస్యపరిహృతత్వాదితిచేత్సత్యం । యద్యప్యేకపదమే
వాసాధు తథాపితదసాధుత్వం పదాంతర సమన్వయసాపేక్షమితి వాక్య
దోషఏవాయంనపదదోషఇత్యాశయేనాహ - అత్రేత్యాదినా అకర్మకా
ధికారాదిత్యంతేన॥ శిష్టంస్పష్టం॥ ౩॥ అథవ్యాకీర్ణంలక్షయతి॥ వ్యాకీర్ణ
మితి॥ విభక్తీనాంవిభక్త్యంతానాంపదానామిత్యర్థః- సంకీర్ణపదమే

స్యవదనంముఖం ॥ అత్రసంగచ్ఛంతేమోహమోదకాదానితి
పదద్వయప్రయోగే దోషాన్మేషాద్వాక్యమేవదుష్టమితినపద
దోషశంకావకాశః । సంపూర్వస్యగమేరాత్మనేపదిత్వేనక
ర్మణోనుపాదానం నియతం । అకర్మకాధికారాత్ । మోహ
మోదకాద్యైస్సహవధూబుధవైరిణాంక్రమేణసంబంధేవక్త
వ్యేవ్యుత్క్రమేణోక్తమితిశాబ్దక్రమోభ్రష్టః । తథాఽభ్య
ర్హితంపూర్వమితి బుధవధూవైరిణా మిత్యర్థక్రమేవక్తవ్యే
నోక్తఇత్యర్థక్రమోపిభ్రష్టః । విలోక్యఅమృతాంశ్వాభమి
త్యత్రసంధేరభావోవైరూప్యంచ । వదనముఖశబ్దయోఃపున
రుక్తిః ॥ ౩ ॥ వ్యాకీర్ణంతద్విభక్తీనాంవ్యాకీర్ణేతుమిథోన్వ
యే ॥యథా॥ కులాచలానాంరామస్యసానుగాస్సానుగాశ్చి
రం। గూఢాన్నివసతింవైరిభూమిపాలావితేనిరే॥౪॥ రామా
లోకోత్సుకమనసాంవిభ్రమాద్భామినీనాం హారోహస్తే
భవతిఘటితఃకంకణంకంఠనాళే । కాంచీబంధః కబరవలయే
కాంచనస్రఙ్నితంబేలాక్షాలక్ష్మీర్నయననలినేకజ్జలం పాదప

కంవాక్యంవ్యాకీర్ణమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి - కులాచలానామితి॥రామస్య
వైరిభూమిపాలాఃసానుగాస్సానుచరాస్సంతః కులాచలానాంసానూన్గ
చ్ఛంతీతిసానుగాఃగూఢాన్నివసతింనివాసంచిరంవితేనిరే॥ ౪ ॥ ఇదంభం
గ్యంతరేణోదాహరతి- రామేతి ॥ రామస్యరావణసంహారానంతరంస్వ
రాజధానీంవిశతఃశ్రీరామస్యాలోకేదర్శనేవిషయే ఉత్సుకమత్యుత్సు
కంమనోయాసాంతాసాం । కాంచనస్రక్ చంపకపుష్పమాలా-అత్రహ
స్తేకంకణంకంఠనాళేహారఇత్యాదిసంబంధస్య పదాంతరవ్యవహితత్వా

ద్వ్యాకీర్ణత్వమిత్యాశయేనాహ-అత్రేతి॥ ౫॥ వాక్యసంకీర్ణంలక్షయతి-సాం
కర్యేతి॥ ఉదాహరతి- నిష్కృత్తికేతి॥ నిర్గతః కృత్తికాయా నిష్కృత్తి
కః। పక్షే- కోశరూపకృత్తేర్నిర్గతః-స్వాగ్రిమః - హస్తం నక్షత్రం కరంచ-
విపక్షేషు పక్షేగహితేషు భూభృత్సు పర్వతేషు యే కాసారాః స్సరాంసి తే
షు సంవర్ధితాని జీవనాని జలాని- విపక్షభూభృతాం శత్రుభూపానాంకా
ద్యే॥ అత్రాభిరణానామవయవానాంచ మిథస్సంబంధో వ్యా
కీర్ణః ॥ ౫ ॥ సాంకర్యే వాక్యసంకీర్ణం వాక్యాంతరగతైః ప
దైః॥ యథా ॥ నిష్కృత్తికో హస్తముపైతి సద్యస్త్వత్ఖడ్గభాను
గ్రసతే విచిత్రం। క్షణేక్షణే రామ విపక్షభూభృత్కాసార
సంవర్ధితజీవనాని॥ అత్ర రామత్వత్ఖడ్గభానుః కృత్తికానిర్ముక్త
స్సద్య ఏవ హస్తముపైతి। ప్రసిద్ధసూర్యస్తు కృత్తికానక్షత్రం
పరిత్యజ్య చిరాయ హస్తనక్షత్రం భజతే। అయం తు సద్య ఉ
పైతీతి చిత్రం। తథా ప్రసిద్ధసూర్యః కృత్తికామనుభవన్నేవ
జీవనం గ్రసతే। హస్తస్థో వర్ధయతి॥ రామఖడ్గభానోరాచరణం
తు తద్విరుద్ధమితి చిత్రతా। అత్ర కృత్తికాహస్తవిపక్షభూభృ
త్కాసారజీవనపదానాం శ్లిష్టతయా స్ఫురతో విరోధయుగళ
స్యాగ్రాంతరావలంబనేనాభాసీభవనం బోధ్యం। అత్ర రామ
త్వత్ఖడ్గభానుర్నిష్కృత్తికో హస్తముపైతి పునశ్చ విపక్ష భూభృ
త్కాసారజీవనం గ్రసతే చిత్రమితి వాక్యయుగళగతానాంప
దానామన్యోన్యసంకీర్ణత్వాద్భవతి సంకీర్ణం ॥ ౬ ॥ అథాపూ
ర్ణం॥ అపూర్ణం తద్భవేద్యత్ర న సంపూర్ణః క్రియాన్వయః ॥
యథా ॥ అహరోనిస్సాసహదో అస్సుహరోరివువహూణణె
త్తమ్మి। కత్తఅతావమిత్తరామకువ్వతో విహాఇతుహాఖగ్గో ॥
ఛా॥ అధరో నిశ్వాసహతో ఽశ్రుభిరో రిపువధూనాం నేత్రే। గా
సారేణ కుస్మితబలేన సంవర్ధితాని జీవనాని జీవితాని చ। యోజయతీ॥ అత్రేతి ౬
అపూర్ణం లక్షయతి-అపూర్ణమితి॥ ఉదాహరతి- అహరఇతి॥ ఛా ॥ అధ
ర ఇతి॥ తాపమిత్రం సంతాపయుక్తం -అత్ర గాత్రం చేతి చ శబ్దాదధరం ని
శ్వాసహతం నేత్రే అశ్రుభిరితే చ కుర్వన్నితి సాకాంక్షస్య క్రియాన్వయ

ౖస్య సంపూర్ణత్వమిత్యాశయేనాహ- అత్రేతి ॥ ౭॥ వాక్యగర్భితంలక్షయతి- తదితి॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ ప్రతీపాః ప్రతికూలాః-శత్రవ ఇతియావత్- తేషాం తేజాంసి ప్రతాపా ఏవ ప్రదీపపటలీ-తాం- అవయంతినంతి ॥ యోజయతి - అత్రేతి ॥ ౮ ॥ భిన్నలింగవచనే లక్షయతి ॥ ఏతేష్వితి॥ న్యూనాధికోపమే లక్షయతి యత్రేతి ॥ అతోఽప్యుపమా శబ్దః కరణవ్యుత్పత్త్యోపమానవాచీ - తేనాధికవిశేషణోపమానమధికోపమం

త్రంచ తాపమిత్రం రామ కుర్వన్ విభాతి తవ ఖడ్గః ॥ అత్ర కుర్వన్నితి సమభివ్యాహృత క్రియయా సహోధరాదీనాం కర్మత్వేన సంబంధో న పూర్యత ఇత్యపూర్ణః ॥ ౭॥ తద్వాక్యగర్భితం యన్మధ్యే వాక్యాంతరం భవేత్ ॥ యథా ॥ రామ త్వదాశుగగరున్మరుతః ప్రతీపతేజః ప్రదీపపటలీం ప్రశమం ప్రణీయ। తత్ర-జ్జలం గగనమిత్యవయంతి లోకాశ్చక్షుస్తదీయలలనా నయనేషు వృష్టిం॥ అత్ర రామ శరగరున్మరుతశ్శత్రుప్రతాపదీపాంచ్ఛమయిత్వా వృష్టించక్రురితి వాక్యమధ్యే తత్ర-జ్జలమిత్యాది వాక్యాంతరమనుప్రవిష్టమితి గర్భితవాక్యం॥ ౮ ॥ ·········

యతోఽప్యుపమా భవేద్భిన్నవచనా భిన్నలింగకా ।తద్భిన్నవచనం భిన్నలింగం చాహుర్మనీషిణః ॥ యత్రోపమానమధికం న్యూనం వాస్యాద్విశేషణైః। తత్రాధికోపమం పూర్వం న్యూనోపమమతః పరం॥ ఛందోభగ్నం వచో యత్ర తద్భగ్నచ్ఛంద ఉచ్యతే।యత్రస్థానే యతిభ్రంశస్తద్యతిభ్రష్టముచ్యతే॥ ఏతేషాం షణ్ణాముదాహరణం॥ రామాస్త్రేణహతం ద్విషత్-శిరో భోగీంద్రభోగా ఇవనిర్ముక్తం రుధిరాప్లవేన ఘనమాణిక్య ద్వి

న్యూన విశేషణోపమానం న్యూనోపమం - తథాచ సాధారణధర్మాధిక్యే అధికోపమం - తన్న్యూనత్వే న్యూనోపమమితి నిష్కర్షః ॥ భగ్న ఛందో యతిభ్రష్టే లక్షయతి - ఛందోభగ్నమితి ॥ భగ్నం ఛందోవృత్తం యత్ర తచ్ఛందోభగ్నం-యతిర్విచ్ఛేద ఇతి ఛాందసాః- భ్రష్టా యతిర్యత్ర తద్యతిభ్రష్టం - ఉభయత్రాపి హితాగ్న్యాదివత్పరనిపాతః ॥ లాఘవార్థం షడప్యేకతోదాహరతి- రామాస్త్రేణేతి॥ రామస్యాస్త్రేణ హతం

అతఏవరుధిరాప్లవేనశోణితపంకేవా రుణంద్విపతట-రిశిరః ఘనమాణిక్య
త్విషాస్థూలపటిఖాయయేవారుణం- భోగీంద్రస్యభోగాః ఫణాఇవనిర్ము
క్తంపతితం- అన్యత్రముక్తకంచుకం- శిష్టంస్పష్టం ॥ అత్రదోషషట్కం
దర్శయతి- ఇహేత్యాదినా ॥నన్వేవంసతిముఖంచంద్రఇవేత్యత్రభిన్నలిం
గత్వంస్యాదితిచేత్తత్రసహృదయానాముద్వేగాభావాన్నదోషశంకా ।
తదుక్తంకండికా॥నభిన్నలింగవచనేనచన్యూనాధికేతథా।ఉపమాయాందూ
షణాయయత్రోద్వేగోనధీమతామితి - ననుపాదాంత్యలఘోర్వికల్పేన
గురుత్వాభిధానాదత్రాపి గురుత్వాంగీకారేకథం ఛందోభంగఇతిచేత్స
త్యం-యత్రేంద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రాదౌపాదాంత్యవర్ణస్యపాతికగురు

షేవారుణం । తస్మాద్ధాతునగావృతాపరధరాభృచ్ఛృంగక
ల్పాద్రిపుర్ద్విప్రస్తాభరణాయుధస్మృతకరః పూషేవచాస్తంగ
తః॥ ఇహభోగాఇవనిర్ముక్తమితిభిన్నవచనం।ద్విషేవరుధిరేణే
తిభిన్నలింగకం। తస్మాదితిపదపరామృష్టస్యరుధిరాక్తస్యకరిశి
రసఉపమానత్వేనోక్తేఽస్తాచలశృంగేఆరుణ్యసామ్యార్థంధా
తువిశేషణమాత్రంవక్తవ్యం। నగపిశేషణమధికం । విప్రస్తా
భరణాయుధస్యారిపోరుపమానేపూషణ్యాభరణస్థానే కరవిశే
షణముక్తం। ఆయుధస్థానేకిమపినోక్తమితిన్యూనోపమం।భో
గాఇవేత్యత్రపాదాంతవర్ణస్యగురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగః
మాణిక్యేత్యత్రయతిభంగః॥ ౯ ॥ క్రియాపదేనరహితమశరీ
రముదీర్యతే॥ యథా॥ తులయారహితోరామభవతీట-తిఽసు

త్వేపిశైత్యస్యభంగాభావస్తత్రమాభూచ్ఛందోభంగః - శార్దూల
విక్రీడితప్రహర్షిణీవసంతతిలకాదిషువైపరీత్యాదస్త్యేవ ఛందోభంగఇ
తిప్రాచీనాః- ఘనమాణిక్యేత్యత్రద్వాదశవర్ణేయతిభంగః శార్దూల
విక్రీడితేద్వాదశేసప్తమేచవర్ణేవిచ్ఛేదస్యవిహితత్వాత్ - తదుక్తంవృ
త్తరత్నాకరే - సూర్యాశ్వైర్మసజస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడి
తమితి॥ ౯॥ అథాశరీరంలక్షయతి॥ క్రియాపదేనేతి॥ ఉదాహరతి ॥ తుల
యేతి॥ తులయారాశివిశేషేణసామ్యేనచ-తులారహితస్యస్వాతీనక్షత్రో
జ్జ్వలకాంతివిశిష్టత్వమితిచిత్రం - పక్షేస్వస్యాత్యుజ్జ్వలరుచేతివిరోధపరి

టీకా- అత్రకరోతీతిక్రియాపదానుపాదానాదాఖ్యాతం సావ్యయకారకవిశేషణంవాక్యమితిలక్షణాభావేన వాక్యత్వస్యైవాభావాదశరీరంనామదోషఇత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥ క్రియాపదరాహిత్యేనాన్వయాభావాచ్చానన్వయఇత్యస్యైవాభిధానాంతరంమతభేదేనేత్యాహ -ఏతదేవేతి॥౧౦॥ అథారీతికవిసర్గాలుప్తేలక్షయతి-రసేతి॥అరీతికంవిరుద్ధరీతికమిత్యర్థః- విసర్గాలుప్తమితి- లుప్తవిసర్గమిత్యర్థః ॥ ద్వితయమప్యుదాహరతి

ధాకరః।స్వాత్యుజ్జ్వలరుచాచిత్రంధవళంభువనత్రయం ॥ అత్ర క్రియాపదాభావాదశరీరం । ఏతదేవానన్వయాఖ్యమపి దూషణం ॥ ౧౦ ॥ రసాననుగుణారీతిర్యత్రారీతికముచ్యతే । ఓత్వంలోపోవిసర్గస్యాసకృల్లుప్తవిసర్గకం॥ ద్వయంయథా ॥ త్వంగన్మతంగజశతాంగతురంగ సంగీద్రాక్సంగరాంగణభువంగతవానరాతిః । క్రోధోద్భటోరఘువరేణ్యభటోలితీవ్రఘోటోనటతరిఘటోకపటోజగామ ॥ అకపటఇతిస్వామిన్యకుటిలః।యద్ధకూటరహితోవా । అత్ర ప్రథమార్ధేపిరసాననుగుణోమృదుపదబంధఇత్యరీతికం । ఉత్తరార్ధేవిసర్గలుప్తం।తత్రైవవాచ్యవర్జితంచ । సంగరాంగణభువమరాతిర్గతవాన్ రామస్యభటోపిగతఇత్యపిశబ్దస్యవాచ్యత్వేప్యనుక్తేః ॥ నోక్తంస్యాద్యత్రవక్తవ్యం తదాహుర్వాచ్యవర్జితమితిలక్షణాత్ ॥ ౧౧ ॥ అపదస్థసమాసంతత్సమాసోయత్రనోచితః॥పదంస్థానం ॥యథా॥ కేయూరాయుంపురతోస్మాకమితిరాఘవకింకరాః । జగ్ముర్భీషణరోషాగ్నికషాయోన్మేషచక్షుషః ॥ అత్రశత్రుషుక్రుధ్యతాంభటానాముక్తావుచితస్సమా

తి- త్వంగదితి॥ స్పష్టం॥యోజయతి-అత్రేతి॥దోషాంతరమప్యస్తీత్యాహ తత్రైవేతి॥ కుతఇత్యతఆహ-సంగరేతి॥ ౧౧॥అస్థానసమాసంలక్షయతి - అపదస్థేతి॥ ఉదాహరతి-కేయూరాయమితి॥ భీషణేనరోషాగ్నినాకషాయోరుణఉన్మేషస్స్ఫురణం యయోస్తే,తాదృగ్విధేచక్షుషీయేషాం తేతథోక్తాః- అత్రేతి॥ కషాయోన్మేషస్సంభేరంసరాగయోః, క్వాథపిలేపనటపీతిరత్నమాలా॥ యోజయతి- అత్రేతి॥సమాసోనోక్తఇతి- క్రోధస్య

కఇతిశేషః- కింత్వితి- కవేస్సమాసవ్యంగ్యస్యకోఽర్థస్యాభావాదితిభావః

౧౨॥ సమాప్తపునరాత్తపతత్ప్రకర్షేలక్షయతి - సమాప్యేతి॥ద్వితయ మప్యుదాహరతి- పోల్లసదితి॥స్పష్టం॥యోజయతి-అత్రేత్యాదినా॥ ౧౩ సంబంధవర్జితాధికపదభగ్నప్రక్రమాణిలక్షయతి-సంబంధవర్జితమిత్యాది

సోనోక్తః। కింతుకవివచనేసమాసఇత్యపదస్థసమాసం॥౧౨॥
సమాప్యపునరాదానే సమాప్తపునరాత్తకం । పతత్ప్రక
ర్షంతచ్చాహుః ప్రకర్షోయత్రవిశ్లథః॥ద్వయంయథా ॥ పో
ల్లసత్పల్లకీజాలైర్మదబంధురసింధురైః । క్రీడంత్యాందోళి
కాభిశ్చరామభక్తాస్తురంగమైః॥ అత్ర రామభక్తాఇతివాక్యం
సమాప్యతురంగమైరితిపునరాదానాత్సమాప్త పునరాత్తకం।
తథా మదబంధురసింధురైః పోల్లసత్పల్లకీజాలైరాందో
ళికాభిస్తురంగమైరితివక్తవ్యేనతథోక్తమితిపతత్ప్రకర్షతా ॥
౧౩॥సంబంధవర్జితంతత్స్యాద్యత్రేష్టేనాన్వయోహతః ।
యత్రాధికపదోక్తిస్స్యాత్తత్రాధికపదంమతం ॥ ప్రక్రాం
తనియమత్యాగాద్భగ్నప్రక్రమముచ్యతే॥ త్రయంయథా॥
శ్రీరామచంద్ర తవకీర్తిసితాబ్జమూర్తిర్నిర్మాణసీరమనివారిత
దానధారా । పంకంకృపాణసుషమారుమహఃప్రతాపస్ఫూ
ర్తిర్గుళాని చరితాన్యనిరంతరితుం ॥ అత్రయశః పుండరీకజననే
పంకాదయఃఖడ్గసుషమాదయఇత్యాదిసంబంధోనోక్తఇతిసం
బంధవర్జితం । సితాబ్జమూర్తిరిత్యత్రమూర్తిపదమధికం। దా
నధారేత్యాదౌస్త్రీలింగస్యైక వచనస్య చోపక్రమాద్గుళాని
చరితానీత్యత్రతదుభయభంగః । ఉత్తరత్రలింగభంగః ॥

అర్థదోషాః

౧౪॥ అథార్థదోషానాహ॥ అపార్థంవ్యర్థమేకార్థంస

నా। ఇష్టేనేష్టయోగేన- హతస్త్యక్తః॥త్రితయమప్యుదాహరతి-శ్రీరా మేతి॥ అనివారితాఽవిచ్ఛిన్నాదానధారాదానాంబుప్రవాహః- నిర్మాణ సీరమిత్యత్రనిర్మాణశబ్దస్సమాసేసుణీభూతఇతి - నతదర్థః పంకాదిభి స్సంబధ్యతఇత్యాహ-అత్రేతి॥సుగమమన్యత్ ॥ ౧౪॥అథార్థదోషానుద్ది

శతి- అపార్థమిత్యాదినా॥అథైతేషాముద్దేశానుసారేణ లక్షణోదాహర
ణాన్యాహ॥సముదాయార్థశూన్యమిత్యాదినా॥ సముదాయార్థశూన్యం
వాక్యార్థశూన్యమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- నలినమితి ॥ అత్ర దశదాడిమాది
వాక్యవదర్థశూన్యత్వాదపార్థత్వమిత్యాహ-అత్రేతి॥ ౧౫॥వ్యర్థంలక్షయ
తి-యదితి॥ ఉదాహరతి-రామస్యేతి॥స్పష్టం॥యోజయతి- అత్రేతి॥౧౬॥

సంశయమపక్రమం । భిన్నంచైవాతిమాత్రంచపరుషంవిర
సంతథా ॥ హీనాధికోపమేస్యాతాంతథైవాసదృశోపమం ।
అప్రసిద్ధోపమంహేతుశూన్యంచనిరలంకృతి ॥ అశ్లీలంచవిరు
ద్ధంచతథాసహచరచ్యుతం । ఏవమష్టాదశప్రోక్తాదోషాఅర్థ
సమాశ్రయాః॥ సముదాయార్థశూన్యంతదపార్థంపరికీర్త్య
తే ॥ యథా॥నలినంమలినంజాతంరామస్యరణకేళయః । ఉర
గాస్తురగాగంగాభంగాస్తారకకోరకాః ॥ అత్రనకశ్చిద్వా
క్యార్థఃప్రతీయతే ॥ ౧౫ ॥ యత్ప్రయోజనశూన్యంస్యాత్త
ద్వ్యర్థమితికథ్యతే॥యథా॥ రామస్యనగరాద్దివ్యనగరీనగరీ
యసీ। ద్యోతయంతికథంవ్యోమసుధాకరకరాంకురాః ॥ అ
త్రేందుకరైర్వ్యోమద్యోతనే రామనగరాత్సురపురస్యా
ల్పతోపన్యాసోనోపయుజ్యతే ॥౧౬॥ ఉక్తాభిన్నార్థకంయ
త్స్యాదేకార్థంతన్నిగద్యతే । వాక్యార్థంసంశయోయ
త్రతత్ససంశయముచ్యతే॥ద్వయంయథా॥యశోదాశరథేర్భా
తికీర్తిరామస్యరాజతే। తేజోఽజయతేభూమాన్ధామ్నామ
ధివతేర్మహః॥స్పష్టం॥ ౧౭ ॥ యత్రపూర్వాపరీభావఃహాతి
స్తదపక్రమం। సంబంధవర్జితంయత్స్యాత్తద్భిన్నంపరికీర్త్య
తే॥ద్వయంయథా॥ సంత్రస్యరామదోర్దండాన్నైరృతంతఖ

అథైకార్థససంశయేలక్షయతి- ఉక్తేతి॥ ఉక్తాభిన్నార్థకంపునరుక్తార్థమి
త్యర్థః॥ ద్వితయమప్యుదాహరతి-యశఇతి ॥ అత్రపూర్వార్ధమేకార్థస్యో
త్తరార్ధంససంశయస్యచోదాహరణం॥ అత్ర తేజోమహసోఃకర్తృకర్మ
త్వసందేహః॥ ౧౭॥ అథాపక్రమభిన్నేలక్షయతి-యత్రేత్యాదినా॥ ద్వి
తయమప్యుదాహరతి- సంత్రస్యేతి ॥ అత్రపూర్వార్ధమపక్రమస్యోత్త

గార్థంభిన్నస్యచోదాహరణం॥౧౮॥అథాతిమాత్రంలక్షయతి యదితి॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ ప్రాంతవనీజుషాంరజతాద్రిపరిసరారణ్యభాజాం అత్రరజతాద్రిద్రవీభావభియాగంగాధరత్వోక్తిరూపాతిమాత్రాలౌకికార్థప్రతిపాదనాదత్యుక్తిరేవాయందోషోనాతిశయోక్తిరలంకారఇత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥౧౯॥అథపరుషంలక్షయతి-అతీతి॥ ఉదాహరతి- పశ్యతఇతి॥ పక్తికంఠస్యపశ్యతస్సతః-అత్యంతసౌందర్యశాలినీనామంతఃపురసీమంతినీనాంకచాకర్షణపూర్వక జానుఘట్టనముష్టిప్రహారచపేటి

రాదయః॥ క్షేమంతచ్ఛిరసాంఛేదేలంకేశశిరసాంకథం ॥ అత్రనిరీక్షణకాలోత్తరభావినస్త్రాసస్యపూర్వకాలత్వముక్తమిత్యపక్రమం। తథారావణశిరఃక్షేమాభావస్యఖరాదిశిరశ్ఛేదస్యచనసంబంధః॥ ౧౮॥ యత్సర్వలోకాతీతంతదతిమాత్రముదీర్యతే॥ యథా॥ రామవిద్వేషియోషాణాంశ్వాసైః ప్రాంతవనీజుషాం। రజతాద్రిర్విలీనస్స్యాదితిగంగాధరోహగః॥ అత్రశ్వాసోష్మణారౌప్యాద్రిద్రవీభావోక్తైరత్యుక్తిః॥ ౧౯॥ అతిక్రూరార్థఘటనంపరుషంపరికీర్త్యతే॥ యథా॥ పశ్యతః పక్తికంఠస్యకపయోరామకింకరాః। అతాడయన్కేశపాశేష్వాకృష్యాంతఃపురాంగనాః ॥౨౦॥ అసంగతో యత్రరసోవిరసఃపరికీర్త్యతే ॥ యథా॥ క్రందతఃకరుణంక్లిష్టంక్రందతోదానవాధమాన్। ముష్టిభిర్నిష్ఠురంజఘ్నుర్వానరారామకింకరాః ॥ అత్రదయనీయేష్వవీరాయితంవిరసం ॥ ౨౧॥ ఉపమానాల్పతాధిక్యేస్యాతాంహీనాధికోపమే ॥ య

కాపాతనాదిరూపతాడనోక్త్యాపరుషత్వం॥౨౦॥విరసంలక్షయతి-అసంగతఇతి॥ ఉదాహరతి-క్రందతఇతి॥ కరుణంసశోకంయథాతథాక్రందతః-స్వీయానాహ్వయమానాన్।యద్వాకరుణంసదైన్యంక్రందతోరుదతః-క్రందినేరోదనాహ్వానేఇత్యమరః- క్లిష్టంసక్లేశంయథాతథాద్రవతోధావమానాన్। అనౌచిత్యాదృతేనాన్యద్రసభంగస్యకారణమిత్యుక్తత్వాదత్రరసభంగఇత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥ ౨౧॥హీనాధికోపమేలక్షయతి- ఉపమానేతి॥ ఉపమానస్యాల్పతాచాధిక్యంచతే-జాతిప్రమాణాభ్యా

ఇతి శేషః- అత ఏవ పూర్వోక్తాభ్యాం న్యూనాధికోపమాభ్యామనయోర్భేదః॥ ద్వితయమప్యుదాహరతి- మండూకా ఇతి॥ అత్రోపమానభూతానాం భేకానాముపమేయభూతప్లవంగమాపేక్షయా జాతిప్రమాణాభ్యాం హీనత్వాద్ధీనోపమం- ఏవముత్తరార్ధేప్యాధిక్యమూహ్యం॥ ౨౨॥ అథాసదృశాప్రసిద్ధోపమే లక్షయతి॥ యదతుల్యోపమానం తద్భవేదసదృశోపమం, అప్రసిద్ధోపమానం యదప్రసిద్ధోపమం మతమితి లక్షణస్య లక్ష్యనామ్నైవ స్పష్టత్వాద్ద్వయోర్లక్షణానుక్తిః॥ ఉభే అప్యుదాహరతి- రామేందుమితి॥ కుము

థా॥ మండూకా ఇవ పాటోపం ప్లవమానాః ప్లవంగమాః। గిరంతి దానవశిశూన్మదాంధానివ సింధురాన్ ॥ ౨౨॥ అప్రసిద్ధాసదృశోపమే యథా ॥ రామేందుం రావణో దృష్ట్వా కుముదప్రతిమాననః। తదస్త్రవిద్ధోన్యపతత్కుంభికుంభే మృగేంద్రవత్ ॥ కుముదం వదనోపమానతయా కవికులాప్రసిద్ధం। మూర్ఛితం ప్రతివిక్రమమాణస్య సింహస్యోపమానత్వం విసదృశం ॥ ౨౩॥ హేతుం వినార్థకథనం హేతుశూన్యముదీర్యతే ॥ నిరలంకృతిలక్షణం తు స్ఫుటం॥ ద్వయం యథా॥ వింధ్యాటవ్యాసమానాని కాననాని సమంతతః। పశ్యద్భిరపి తైర్నివతస్థే రామవిరోధిభిః। అత్ర వింధ్యాటవీవసతౌ హేతుర్నోక్తః। న చాత్ర కశ్చిదలంకారః॥ ౨౪॥ అశ్లీలార్థస్య కథనమశ్లీలం పరికీర్త్యతే ॥ యథా॥ వీక్ష్య కామోత్థితం దీర్ఘం నీరసో మదనధ్వజం। ఆచాయ భోక్తుం యతతే రామవైరివధూజనః ॥ అత్ర వ్రీడాకరార్థప్రతీతేరశ్లీలం॥ ౨౫॥ విరుద్ధం దేశకాలాదివిరుద్ధం బహుధోచ్యతే ॥

దప్రతిమమాననం యస్య స తథోక్తః॥ యోజయతి- కుముదమిత్యాదినా ॥ ౨౩॥ హేతుశూన్యం లక్షయతి- హేతుమితి॥ అలంకారేణ రహితం నిరలంకారముచ్యత ఇతి నిరలంకృతిలక్షణం తు సుబోధమిత్యాశయేనాహ- నిరలంకృతిలక్షణం త్వితి॥ ద్వితయమప్యుదాహరతి- వింధ్యాటవ్యేతి॥ తత్ర వింధ్యాటవ్యామేవ॥ యోజయతి- అత్రేత్యాదినా॥ ౨౪॥ అథాశ్లీలం లక్షయతి- అశ్లీలార్థస్యేతి॥ ఉదాహరతి- వీక్ష్యేతి ॥ నీరసోఽరసికః- కామేనోత్థితం వధూసాన్నిధ్యాదితి భావః- భోక్తుం రంతుం॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౨౫॥

అథవిరుద్ధంలక్షయతి-విరుద్ధమితి॥ ఉదాహరతి-లంకామితి॥స్పష్టం॥యో
యతి- అత్రేత్యాది నావస్తుస్వభావవిరోధఇత్యంతేన॥ఏవమితి॥సదాసా
త్యానిశీథిన్యాం సకలంవాసరంబుధః। నానావిధానిశాస్త్రాణివ్యాచష్టే
శృణోతిచేత్యాదిశాస్త్రవిరోధాదయోఽన్యశబ్దార్థః- గ్రహణాపరాగ
దికంవినారాత్రిస్నానస్యధర్మశాస్త్రవిరుద్ధత్వాత్ ॥ ౨౬ ॥ సహచ
భిన్నంలక్షయతి- మతమితి॥ ఉదాహరతి-రామరావణయోరితి॥స్పష్టం
యోజయతి- అత్రేతి॥ దేవాశ్చమునయశ్చ దేవమునయస్తేషాం॥ అలమ
చపలత్వాత్స్వప్నమాయోపమత్వా త్పరిణతివిరసత్వాత్సంగమేనాం
నాయాః। ఇతియదిశతకృత్వస్తత్త్వమాలోచయామస్తదపినహరిణాక్షీ

ఆదిశబ్దేనవస్తుస్వభావవిరుద్ధపరిగ్రహః ॥యథా॥ లంకాంనిశీ
థేహనుమాన్దీప్యమానేదివాకరే। దదాహమేరుశృంగస్థాంస
లిలైర్లవణాంబుధేః॥అత్రలంకాంమేరుస్థితామితిదేశవిరోధః॥
నిశీథేదీప్యమానేదివాకరఇతికాలవిరోధః । సలిలైర్దదాహేతి
వస్తుస్వభావవిరోధః । ఏవమన్యేఽపివిరోధా మతిమద్భిరూ
హ్యాః ॥౨౬ ॥ మతంసహచరభిన్నమతుల్యానాంనిబంధనే॥
యథా॥ రామరావణయోర్యుద్ధేసతిరక్షఃక్షయావహే। పిశా
చదేవభేతాళమునయో ముదమాయయుః ॥ అత్రపిశాచభే
తాళేభ్యోదేవమునీనాముత్కృష్టత్వాత్సహచరభిన్నం। ఏ
వందోషాంతరాణియథాసంభవమూహ్యాని॥౨౭॥ రసభావా
దీనాంస్వశబ్దవాచ్యత్వమపిదోషఏవ। ఏతేషాంత్రివిధదోషా

విస్మరత్యంతరాత్మేత్యాదిషుపదైకదేశగతాః॥ సోఽధ్యైష్టవేదాంస్త్రిదశా
నయష్టపితౄనతార్పీత్సమమంస్తబంధూన్। వ్యజేష్టషడ్వర్గమరంస్త
నీతౌసమూలఘాతంన్యవధీదరీంశ్చేత్యాదిషువాక్యగతాశ్శ్రుతికటుత్వా
దయః ॥ సదామధ్యేయాసామమృతరసనిష్యందసరసా సరస్వత్యుద్దా
మావహతిబహుమార్గాపరిమళం। ప్రసాదంతాఏతాఘనపరిచితాః కేనమ
హతాంమహాకావ్యవ్యోమ్నిస్ఫురితమధురాయాం తురుచయఇత్యాద్యర్థ
గతాఃకష్టత్వాదయశ్చస్వయంబోధ్యాఇత్యాశయేనాహ-ఏవమితి॥౨౭॥
దోషాంతరాణ్యపిసంతీత్యాహ-రసేతి॥ రసాశ్శృంగారాదయః- భావా

స్సంచారిభావాః- ఆదిగ్రహణాత్ స్థాయిభావాశ్చ తేషాం-స్వశబ్దవాచ్యత్వంరసశృంగారాదిసామాన్యవిశేషశబ్దాభిధేయత్వంచ- రసప్రతీతేర్వి భావాదిప్రయోగాన్వయవ్యతిరేకానువిధానాద్రసాదిశబ్దప్రయోగేపి తదప్రతీతేశ్చనిత్యవ్యంగ్యస్యరసాదేర్వాచ్యత్వందుష్టమేవేతిభావః-తదుక్తం మమ్మటపాదైః- వ్యభిచారిరసస్థాయిభావానాంశబ్దవాచ్యతేతి॥ననుకతిపయానాంన్యూనాధికోపమాదీనాంహీనాధికోపమాదిష్వంతర్భావస్యాతి స్ఫుటత్వాత్కోయంసంఖ్యానియమః ఇత్యాశంక్యాహ- ఏతేషామితి ॥ తర్హికో వానిర్బంధస్తత్రైవోచ్యంతామిత్యత్రాహ-తథాపీతి ॥ పూర్వేషాంప్రాచామాలంకారికాణాం- కియతామితి-కతిపయానామిత్యర్థః- నన్వస్తుమాస్తువాంతర్భావః* ఖ్యాతేర్థేనిర్హేతోరదుష్టతానుకరణేతు సర్వేషామితిమమ్మటపాదోక్తేః * చంద్రగతాపద్మగుణాన్నభుఙ్క్తే- పద్మాశ్రి

ణాంమధ్యేకేషాంచిదన్యోన్యభేదస్యదుర్ఘటత్వాదుక్తసంఖ్యా
నియమోనాస్మాకంమనసేరోచతే। తథాపిపూర్వేషాంసర
ణిమనుసృత్యాస్మాభిస్తావతాం లక్షణోదాహరణాని దర్శితా
ని। కియతామంతర్భావస్తుమతిమద్భిస్స్వయంచర్చయితుంశక్యః।
అస్మాభిస్తువిస్తరభయాద్విరమ్యతే ॥ * ....*
ఇతిశ్రీమత్త్రిభువన... దోషనిరూపణంనామాష్టమస్తరంగః ॥
అస్థామందిరమిందిరా... విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః ॥**
ధర్మాంతర్వాణి... రఘుపతివిభుకేచాష్టమోయంతరంగః॥*

తాచాంద్రమసీమభిఖ్యాం,ఉమాముఖంతుప్రతిపద్యలోలాద్విసంశ్రయాం ప్రీతిమవాపలక్ష్మీరిత్యాదిషురాత్రౌ పద్మస్యసంకోచోదివాచంద్రమసశ్చ నిష్ప్రభత్వంలోకప్రసిద్ధమితినభుఙ్క్తే ఇతిహేతుంనాపేక్షత ఇతిహేతుశూన్యస్య* మృగచక్షుషమద్రాక్షమిత్యాదికథయత్యయం, పశ్యైషచ గవీత్యాహసుత్రామాణంయజేతిచేత్యాదిషు పరుషాదీనాంచాదుష్టత్వం వక్త్రాద్యౌచిత్యవశాద్దోషోపిగుణః క్వచిదిత్యుక్తత్వాత్ తుర్యత్రచిద్దోషాణామపిగుణత్వంచేత్యాదివిశేషాఃకింనోక్తాఇత్యాశంక్యాహ-అస్మాభిస్త్వితి॥ మమ్మటపాదైఃప్రపంచేనప్రతిపాదితాఇతి తుశబ్దాభిప్రాయః -సుగమమన్యత్ ॥ ఇతీత్యాది ॥ ఇతి శ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితే సాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానేమందరాఖ్యానే అష్టమః ప్రస్థః,

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

ధ్వనితరంగప్రారంభః - ౯

అథోత్తరతరంగప్రారంభాయ సంగతిం దర్శయం స్తత్ప్రతిపాద్యం ప్రతిజానీతే॥ ఏవమితి॥ తరంగసప్తకేన పదార్థగుణాలంకారదోషాణాం నిరూపితత్వా త్సగుణాలంకృతీత్యాది కావ్యసామాన్యలక్షణమభిహితమితి భావః॥ తద్విభాగమాహ॥ గద్యేతి॥ ప్రథమమితి-పునః ప్రత్యేకం త్రైవిధ్యస్య వక్ష్యమాణత్వాదితి భావః॥ గద్యాదీనాం స్వరూపమాహ-అపాదబద్ధమిత్యాదినా ॥ ఏవం త్రయాణామపి సామాన్యతస్స్వరూపం నిరూప్య పునర్ద్వి

ఏవం కావ్యసామాన్యలక్షణమభిధాయ తద్విభజతే ॥ గద్యప

కావ్యవిభాగః

ద్యోభయాత్మత్వరూపై స్తత్ప్రథమం త్రిధా । అపాదబద్ధం గద్యం స్యాత్పద్యం పాదచతుష్కవత్ ॥ గద్యపద్యోభయమయం చంపూసంజ్ఞికముచ్యతే। త్రివిధం చాపి తదిదం పునస్త్రివిధముచ్యతే ॥ ఉత్తమం మధ్యమం తద్వదధమం చేతి భేదతః। వ్యంగ్యప్రధానం తత్రాద్యం తదేవ ధ్వనిరుచ్యతే ॥ వ్యంగ్యం యత్రాప్రధానం స్యాన్మధ్యమం తన్నిగద్యతే । తదేవ చ గుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యభిధీయతే ॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యమధమం తచ్చిత్రమితిచోచ్యతే॥ తత్ర ధ్వనిరేవ నాస్తీతి కేచిదూచురితి చేన్నైవం । వ్యా

భాగమాహ-త్రివిధమితి॥ త్రైవిధ్యముపపాదయతి-ఉత్తమమితి॥ ఆద్యం లక్షయతి-వ్యంగ్యప్రధానమితి॥ వ్యంగ్యం ప్రధానం యస్మిం స్తత్తథోక్తం-వాచ్యాతిశాయివ్యంగ్యమిత్యర్థః-తస్యైవ ధ్వనిరిత్యభిధానం ॥ మధ్యమం లక్షయతి- వ్యంగ్యమితి॥ అస్య గుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యభిధానం ॥ అధమం లక్షయతి-అస్ఫుటేతి॥ ఏతస్య చిత్రమిత్యభిధానం ॥ ఉక్తం చ మమ్మటపాదైః॥ ఇదముత్తమమతిశయిని వ్యంగ్యే వాచ్యాద్ధ్వనిర్బుధైః కథితం। అతాదృశిగు

శీభూతవ్యంగ్యం వ్యంగ్యేతు మధ్యమం। శబ్దచిత్రం వాచ్యచిత్ర మవ్యంగ్యమ పరం స్మృతమితి॥ నను వ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్యేహి ధ్వని వ్యపదేశః - శాస్త్రేషు వ్యంజకస్యైవానంగీకృతత్వాత్తదసంభవే న వ్యంగ్యాభావే కథం ధ్వనిరిత్యాశయేన శంకతే - తత్రేతి॥ తత్ర ప్రకారా వ్యేషు - కేచిచ్ఛాస్త్రప్రకారాః॥ పరిహరతి - మైవమితి॥ కుత ఇత్యత ఆహ - వ్యాఘాతాదితి॥ వ్యాఘాతం దర్శయతి - ధ్వనిరిత్యాదినా॥ ధ్వనిరస్తీత్యాలంకారికాః - నాస్తీతి నైయాయికాదయః - అసమావేశాత్ - అయం భావః - ఘటత్వపటత్వయోరివాస్తిత్వనాస్తిత్వయోస్సామానాధికరణ్యాసంభవాద్విరోధస్సంభవతీతి - తర్హి క్వాంచ్యాం ధ్వనిరస్తి కాశ్యాం నాస్తీతి దేశభేదేన వా కృతే స్తిస్మకలౌ నాస్తీతి కాలభేదేన వా అస్తిత్వనాస్తిత్వయోస్సామానాధికరణ్యాంగీకారే విరోధపరిహారో భవేదిత్యత్రాహ - దేశేనేతి - అయం భావః - శబ్దార్థాభ్యాం ప్రతీయమానస్య తస్య దేశభేదకాలభేదాభ్యామస్తిత్వ నాస్తిత్వ సామానాధికరణ్యాప్రయు

—— ధ్వనివిచారః ——

ఘాతాత్ । ధ్వనిరస్తి నాస్తి చ పరస్పరవిరుద్ధయోర్విధినిషేధయోరేకత్రాసమావేశాత్। దేశేన కాలేన వా విరోధపరిహారస్యానంగీకృతేః । కించ ధ్వనేరప్రతీతౌ నిషేధో హుష్కరః। ప్రతీతౌ చ క్వాచిత్కనిషేధే సిద్ధసాధనం । సార్వత్రికని

త్కః విరోధపరిహారస్యానంగీకార్యత్వాదితి। విరోధాంతరం దర్శయతి - కించేతి - అప్రతీతౌ సర్వాత్మనా ప్రతీత్యభావే - అయం భావః - ప్రసక్తస్యైవ ప్రతిషేధో నాప్రసక్తస్యేతి ధ్వని ప్రసక్తిమంతరేణ తన్నిషేధోనుపపన్న ఇతి తర్హి క్వచిదస్తీతి క్వాచిత్క ప్రతీతిమభ్యుపగమ్య క్వచిన్నాస్తీతి క్వాచిత్కనిషేధాంగీక్రియతామిత్యత్రాహ - ప్రతీతావితి। సముచ్చయార్థశ్చకారః - ప్రతీతిక్వాచిత్కనిషేధయోరుభయోరప్యంగీకృతయోరిత్యర్థః - ఏవం సతి విరోధపరిహారో భవేదితి భావః - సిద్ధసాధనం - అయమాశయః - సందిగ్ధస్యైవ సాధ్యత్వం న సిద్ధస్యేతి నియమేన తత్ప్రతీతినిషేధయోః క్వాచిత్కత్వస్య సిద్ధత్వాత్ సిద్ధసాధనాఖ్యోదోషస్సంభవతీతి - తర్హి సర్వత్రాపి నాస్తీతి సార్వత్రికనిషేధోస్త్విత్యత్రాహ - సార్వత్రికేతి - అయం భావః - తథాసతి॥ నిశ్శేషచ్యుతచందనం స్తనతటం నిర్మృష్టరాగోధరో నేత్రేదూర

మనంజనేపులకితా తన్వీత వేయం తనుః। మిథ్యావాదిని దూతి బాంధవజనస్యా
జ్ఞాతపీడాగమే వాపీం స్నాతుమితో గతాసి న పునస్తస్యాధమస్యాంతిక మి
త్యాదిషూత్తమకావ్యేషు వ్యంగ్యస్య వాచ్యాతిశాయిత్వేన సర్వాభ్యుపగ
మ్యమానత్వాత్తత్ప్రతీతివ్యాఘాతరూపోఽనుభవవిరోధస్సంభవతీతి- త
స్మాద్ధ్వనిరేవ నాస్తీతి కేషాంచిన్మతమపాస్తమితి నిష్కర్షః। ఏవం నాస్తి
త్వపక్షస్యాపాస్తత్వాదస్తిత్వమభ్యుపగమ్యానుమానేన ధ్వనేః పార్థక్యం
పరిహర్తుమాహ- నన్విత్యాదినా। ఏవమన్వయముక్త్వా వ్యతిరేకమాహ
తదితి। తేభ్యో గుణాలంకారేభ్యో వ్యతిరేకే భేదే- అయమర్థః- యథా గు
ణాలంకారవ్యతిరిక్తానామవిమృష్టవిధేయాంశాదిదోషాణాం చారుతాహే
తుత్వం నాస్తి తథా తద్వ్యతిరేకే ధ్వనేరపి చారుతాహేతుతా మా భూదేవే
తి- తతశ్చారుతాహేతోర్ధ్వనేరపి గుణేష్వలంకారేషు వాఽన్తర్భావ ఏవే

షే ధెప్రతీతివ్యాఘాతః। నన్వస్తి ధ్వనిః, స తు గుణాలంకారాం
తర్భావ ఏవ, ఉపమాదివచ్చారుతాహేతుత్వాత్, తద్వ్యతి
రేకేఽవిమృష్టవిధేయాంశాదివచ్చారుతాహేతురపి న స్యాత్.
న చ రీతివృత్తీనామివ గుణాలంకారవ్యతిరేకేఽపి తస్య చారుతా
హేతుతా కిం న స్యాదితి వాచ్యం రీతీనాం గుణేషు వృత్తీనాం శ
బ్దాలంకారేష్వంతర్భావాదితి చేన్నైవం। అలంకారస్యైవ హి చా

తిభావః- నను గుణాలంకారవ్యతిరిక్తానాం రీతీనాం వృత్తీనాం చ యథా చారు
తాహేతుత్వమభ్యుపగతం తథా తద్వ్యతిరిక్తస్య ధ్వనేరపి చారుతాహేతు
తా స్యాదేవేత్యాశంక్య ధ్వనేర్గుణాలంకారాంతర్భావదార్ఢ్యోపపాదనాయ
తాసాం తాసాం చ తద్వ్యతిరేకం వారయతి- న చేతి - తత్ర హేతుమాహ -
రీతీనామితి- రీతీనాం వక్ష్యమాణలక్షణానాం వైదర్భ్యాదీనాం - గుణేషూ
క్తలక్షణేషు మాధుర్యాదిషు - వృత్తీనాం వక్ష్యమాణలక్షణానాం కైశిక్యా
దీనాం- శబ్దాలంకారేషూక్తలక్షణేషు వృత్త్యనుప్రాసాదిషు - అయం భా
వః- రీతయో వృత్తయశ్చైవ గుణాలంకారమూర్తయ ఇతి వక్ష్యమాణత్వా
త్తాసాముభయీనామపి యథా గుణాలంకారాంతర్భావస్తద్వద్ధ్వనేరపి
తదంతర్భావ ఏవ- అన్యథా తస్య చారుతాహేతుత్వమేవ న స్యాదితి- పరిహ
రతి నైవమితి- అలంకారస్యైవేతి- అవధారణార్థమాహ- నాలంకార్యస్యే

తి-తదితి-కథమభిధీయతే- తస్యచారుతాహేతుత్వాలంకారాంతర్భావా వనుపపన్నావేవేత్యర్థః- అలంకారాలంకార్యవివేకంనవేత్సీత్యాకూతం - ఏవం సామాన్యతస్తదంతర్భావంపరిహృత్య విశేషాకారేణాపిపరిహర్తు మాహ-కించేత్యాదినా-తదితి-ధర్మిణో ధర్మిభూతస్య-ధ్వనేరితిశేషః-అలం కార్యత్వాద్ధర్మిత్వమితిభావః-ఏవంధ్వనేర్గుణాలంకారాంతర్భావంపరిహృ త్యకైశ్చిద్వ్యాప్యవ్యాపక పరిజ్ఞానాదేవవ్యంగ్యోపస్థితిర్భవతీతి తస్యాను మానరూపత్వమాపాదితమిత్యాహ-కేచిదితి-కేచిద్వ్యక్తిఖండనవాదినః- నాతిరిచ్యతేనభిద్యతే-ధ్వనిరనుమానరూపఏవేత్యర్థః - పరిహరతి-తదితి- ధ్వనిరనుమానతో నాతిరిచ్యతఇతివచనమప్యయుక్తమిత్యర్థః-తతోఽపపత్తి

రుతాహేతుతాలోకేనాలంకార్యస్య।ధ్వనిస్త్వలంకార్యః। తత్కథంచారుతాహేతురితికథంతదంతర్భావోఽభిధీయతే।కించ రసధర్మాఃఖలుమాధుర్యాదయోగుణాః। తత్కథంధర్మిణోధర్మేష్వంతర్భావోఽభిధీయతే। అలంకారాఃపునర్వాక్యార్థోపస్కారకతయోపసర్జనత్వేనప్రసిద్ధాః।ధ్వనిస్తుకావ్యాత్మాప్రధానం।తతఃకథంప్రధానస్యోపసర్జనేష్వంతర్భావః। కేచిదనుమానతోధ్వనిర్నాతిరిచ్యతఇత్యాహుః।తదపిన।తస్యహిప్రాణోవ్యాప్తిః-తాదాత్మ్యంవాతదుత్పత్తిర్వావ్యాప్తేర్మూలం అత్రసాధ్యస్యధ్వనేస్సాధనస్యశబ్దస్యార్థస్యవాశింశుపాత్వవృక్షత్వయోరివనతాదాత్మ్యం।శింశుపాయావృక్షతాదాత్మ్యేనహిశింశుపాత్వేనవృక్షత్వంసాధ్యతే। నతథాత్ర।ప్రత్యుత

మాహ-తస్యేత్యాదినా-తస్యానుమానస్య - వ్యాప్యవ్యాపకయోస్సహ చర్యనియమోవ్యాప్తిః-అస్తుకింతతఇత్యతఽఽహ-తాదాత్మ్యమితి- తాదా త్మ్యంవ్యాప్యవ్యాపకయోరభేదః- తస్మాత్సాధ్యాదుత్పత్తిర్వా- భవతు నామకిమిత్యతఆహ-అత్రేతి-శింశుపాయాఇతి -అయంవృక్షః - శింశుపా త్వాత్ -నతథేతి-అయంభావః - యథాశింశుపాత్వేనవృక్షత్వంసాధ్యతే తథాసాధనభూతాభ్యాంశబ్దార్థాభ్యామేవంసాధ్యభూతోధ్వనిర్నసాధ్య తఇతి। కుతఇత్యతఆహ-ప్రత్యుతేతి- ప్రత్యుతవైపరీత్యేన - తతోనతాదా త్మ్యమితిభావః - మాస్తుతాదాత్మ్యం తదుత్పత్త్యైవవ్యాప్తి నిశ్చయో

ఽస్త్విత్యతాఽహ- నాపీతి। తత్ర సదృష్టాంతం హేతుముపపాదయతి- లోకే హీత్యాదినా-ధ్వనేః ప్రతీతేరిత్యంతేన-తస్మాన్నాపి తదుత్పత్తిరితి పూర్వే ణసంబంధః-మాస్తు తదుత్పత్తిరపి క్వచిదన్వయవ్యతిరేకాభ్యామపి వ్యాప్తి గ్రహణాదత్రాఽపి తాభ్యామేవ తన్నిశ్చయోఽస్త్విత్యాశంక్య పరిహరతి - న న్విత్యాదినా-కృత్తికాయా ఉదయే సతి రోహిణ్యా ఆసత్తివత్ప్రత్యాసత్తావి వ-అయంభావః - కృత్తికోదితా అద్యైవ రోహిణ్యుదేష్యతీత్యత్ర తాదా త్మ్యతదుత్పత్త్యభావేఽపి యథా కృత్తికోదయరోహిణ్యాసత్త్యోరన్వయవ్య తిరేకాభ్యాం వ్యాప్తిరభ్యుపగతా తథైవాత్రాఽపి తాభ్యామేవ వ్యాప్తిరంగీ క్రియతామితి న వాచ్యమితి-కుత ఇత్యత ఆహ- ధ్వనీతి- ధ్వనిశ్చ శబ్దార్థశ్చ త యోః-తత్రాఽపి హేతుమాహ-అవ్యంగ్యస్థల ఇతి-అయంభావః * స్వచ్ఛం

> శబ్దార్థౌ తిరస్కృత్య ధ్వనేః ప్రతీయమానత్వాత్। నాప్యత్ర త దుత్పత్తిః। లోకే హి సాధనాభిమతో ధూమస్స్వజనకం సా ధ్యాభిమతం వహ్నిం గమయతి। నచైవం ప్రకృతే। సాధ్యాభి మతాద్ధ్వనేస్సాధనాభిమతశ్శబ్దోఽర్థో వా న సముత్పన్నః। యేన తం గమయతః। ప్రత్యుత శబ్దార్థసద్భావానంతరమేవ ధ్వనేః ప్రతీతేః। నను కృత్తికోదయరోహిణ్యాసత్తివదన్వయవ్యతిరే కాభ్యామేవ తాదాత్మ్యతదుత్పత్తీ అనపేక్ష్య వ్యాప్తినిశ్చయో ఽస్త్వితి చేన్న। ధ్వనిశబ్దార్థయోరన్వయవ్యతిరేకాభావాత్। అవ్యంగ్యస్థలే వ్యభిచారాత్। కేచిద్ధ్వనిమభిధేయమభిదధుః।

దోశ్చలదచ్ఛకచ్ఛకుహరచ్ఛాతేతరాంబుచ్ఛటా మూర్ఛన్మోహమహర్షి హర్షవిహితస్నానాహ్నికాహ్నాయవః। భిద్యాదుద్యదుదారదర్దురదరీదీ ర్ఘాదరిద్రద్రుమద్రోహోద్రేకమహోర్మిమేదురమదా మందాకినీ మందతామిత్యాదిచిత్రకావ్యానాం శబ్దార్థసద్భావేఽప్యవ్యంగ్యత్వాద్ధ్వ నిశబ్దార్థయోరన్వయవ్యతిరేకాసంభవేన తాభ్యామేవ వ్యాప్తి నిశ్చయో ఽస్త్విత్యవిచారితాభిధానమితి- తస్మాద్వ్యాప్తిమూలానాం తాదాత్మ్యాదీ నామసంభవేన ధ్వనేరనుమానరూపత్వమపాస్తమితి బోధ్యం॥ ఏవం ధ్వనే రనుమానరూపత్వమపాకృత్యాభిధేయత్వమంగీకుర్వతాం మతమపాకర్తు మాహ- కేచిదితి-పరిహరతి-తదితి- తత్ అభిధేయత్వాభిధానం-కుత ఇత్య

త ఆహ-అభిహితేతి-అభిహితాన్వయపక్షే భాట్టమతే-తదసంభవాత్ అభిధేయత్వాసంభవాత్-తన్మతే తదసంభవమేవ ప్రతిపాదయతి- తథాహీత్యాదినా-సా చేతి-విశేషాణాం వ్యక్తీనామిత్యర్థః-కుత ఇత్యత ఆహ-ఆనంత్యాదితి-ఆనంత్యాద్బాహుళ్యాత్-వ్యభిచారాచ్చేతి-ఇతరవ్యక్తౌ గోవ్యవహారదర్శనేనేతి భావః- ఏతదభిధాతరంగే-కిం సర్వాసు వ్యక్తిషు ఉతైకదేశ ఇత్యత్ర వ్యాఖ్యాతం-కింత్వితి - సామాన్యరూపాణామర్థానాం-విశేష్యం నాభిధా గచ్ఛేత్ క్షీణశక్తిర్విశేషణ ఇత్యుక్తత్వాజ్జాతిస్వరూపాణామేవేతి వాచ్యం-సంతు సామాన్యరూపా ఏవార్థాః తద్వాచకత్వం కుత ఇత్యత ఆ

> తదయుక్తం। అభిహితాన్వయపక్షే తావత్తదసంభవాత్। తథాహి। అభిధా హి సంకేతపూర్వికా। సా చ న విశేషాణాం। ఆనంత్యాద్వ్యభిచారాచ్చ। కింతు సామాన్యరూపాణామేవార్థానామితి వాచ్యం। తేషాం చ న వర్ణేషు సంకేతః। తేషాం నిరర్థకత్వాత్। నాపి వాక్యే। వాక్యవాక్యార్థయోరనియతరూపత్వాత్। అతః పదేష్వేవ సంకేతః। సంకేతితైశ్చ పదైరర్థా అభిధీయంతే। అభిహితైశ్చ పదార్థైరాకాంక్షాదివశాత్సకలపదార్థానురక్తః ప్రమాణాంతరాగోచరః ప్రాగనిష్పన్నః సంసర్గరూపో వాక్యార్థః ప్రతిపాద్యతే। ఏవం చ యాని పదాన్యవిశిష్టరూపస్వస్వపదార్థమాత్రాభిధాయకాని స్వాభిహితపదార్థానురక్తమపి విశిష్టరూపవాక్యార్థమభిధాతుం న శేకుస్తాని కథమర్థాంతరభూతమత్యంతవిప్రకృష్టం ధ్వనిరూపమర్థమభిదధీరన్।

హ-తేషామితి-తేషామర్థానామిత్యర్థః- చస్త్వర్థః- తత్ర హేతుమాహ-తేషామితి-తేషాం వర్ణానాం-అభిహితైరితి-ఆకాంక్షాదివశాత్-యోగ్యతాసన్నిధీ ఆదిశబ్దార్థః- సకలపదార్థేష్వనురక్తోఽనుబద్ధః - అస్తు కింతత ఇత్యత ఆహ-ఏవం చేతి-స్వైః పదైరభిహితా యే పదార్థాస్తేష్వనురక్తమపి-అవ్యవహితత్వమపి శబ్దార్థః-విశిష్టరూపో యో వాక్యార్థస్తం- ఆఖ్యాతం సావ్యయకారకవిశేషణం వాక్యమితి పదార్థజాతస్యైవ వాక్యార్థత్వాద్విశిష్టరూపత్వం తస్య- తానీతి-కథమభిదధీరన్- నాభిదధీరన్నిత్యర్థః- తత్ర హేతుమాహ-అసంకేతితార్థస్యేతి-అసంకేతితో యోఽర్థో ధ్వనిరూపోఽర్థస్త

స్య-అయంభావః-పదానాంవిశిష్టధ్వనిరూపార్థాభిధాయకత్వోక్త్యా ఘటా
దిశబ్దానాంపటాదిరూపార్థాభిధాయకత్వరూపాతిప్రసంగాత్తేషాం తద
నభిధానముచితమేవేతి-తర్హి వాక్యస్యతదభిధాయకత్వ మభ్యుపగమ్యతా
మిత్యత ఆహ-వాక్యస్యేతి - అయంభావః-శక్తంపదమిత్యభియుక్తోక్తేః ప
దేష్వేవవాచకత్వశక్తిః-అన్యథాత్వపసిద్ధాంతాపత్తేర్వాక్యస్యాపితదభి
ధాయకత్వమనుపపన్నమేవేతి-ప్రతిజ్ఞాతార్థం ప్రతిపాదయతి-తతఇతి -
కథమభిధీయేత-ధ్వనిరభిధేయఇతికథముచ్యేతేత్యర్థః- ఏవంభాట్టమతే
ధ్వనేరభిధేయత్వంపరిహృత్య ప్రాభాకరమతేపిపరిహర్తుమాహ - అన్వి
తేతి-అన్వితాభిధానవాదే ప్రాభాకరమతేపి పదస్యపదార్థాంతరాన్వితే

అసంకేతితార్థస్యాభిధానేఽతిప్రసంగాద్వాక్యస్య వాఽభి
ధాయకత్వాభిధానేఽపసిద్ధాంతాపత్తేశ్చ ।తతోధ్వనిఃకథమ
భిధేయతాసామగ్ర్యేఽభిధీయేత । అన్వితాభిధానవాదేపి
ధ్వనిరనభిధేయఏవ-తథాహి-గామానయేత్యాదివాక్యముత్త
మవృద్ధప్రయుక్తమాకర్ణ్య మధ్యమవృద్ధస్తదనురూపంచేష్టతే।
బాలస్తుతత్పశ్యన్ననేనాస్మాద్వాక్యాదయమర్థోఽవగతఇతి గ
వానయనరూపయాచేష్టయాఽనుమిమీతే।తతస్తదన్యథానుపప
త్త్యాఽఖండస్యవాక్యార్థస్యాఖండమేవ వాక్యంవాచకమితిత
యోర్వాచ్యవాచకభావసంబంధంనిశ్చినుతే। ఏవంతత్ర వ్యు
త్పన్నోఽనంతరం గాంబధానేత్యాదివాక్యప్రయోగే ఆవా
పోద్వాపాభ్యాంతస్యతస్యశబ్దస్యతంతమర్థమవధారయతి ।

స్వార్థేశక్తింవదతోమతేపీతియావత్ - తస్యానభిధేయత్వవే[illegible]ప్రతిపాద
యతి-తథాహీత్యాదినా-బాలస్త్వితి-బాలోవ్యుత్పిత్సుః-తతఇతి- తతో
నంతరం-తదన్యథానుపపత్త్యా-తస్యావాక్యార్థావగతేః-అన్యథానుపపత్త్యా
సంబంధంవినాతస్యవాక్యస్య తాదృగర్థప్రతీతిజనకత్వానుపపత్తిరూ
పార్థాపత్త్యేత్యర్థః-ఏవమితి-ఆవాపోనిక్షేపః-ఉద్వాపోనిరసనం - తా
భ్యాం-అవధారయతినిశ్చినోతి-అయంభావః-చైత్రగామానయ దేవదత్తా
శ్వమానయ-దేవదత్తగాంబధానేతి వాక్యానాం ప్రయోగేదేవదత్తపద
స్థానేచైత్రపదస్యావాపఃదేవదత్తపదస్యోద్వాపః- గోపదస్థానేఅశ్వపద

స్యావాపః గోపదస్యోద్వాపః-ఆనయపదస్థానే బధానపదస్యావాపః ఆనయ
పదస్యోద్వాపః-ఏవం క్రమేణావాపోద్వాపాభ్యాం తస్య తస్య గవాదిపద
స్యానయనాదీతరాన్వితేతత్తదర్థశక్తిం గృహ్ణాతీతి-ఏవమితి- అన్వయవ్యతి
రేకాభ్యాంఅన్వయేనవ్యతిరేకేణవా-ప్రవృత్తినివృత్త్యన్యతరపరస్యవాక్య
స్యైవప్రయోగయోగ్యత్వం- అర్థప్రతీత్యనుపయోగాన్నపదస్యేత్యేవ
ధారణార్థః - తస్మాద్ధేతోః - అన్వితైరానయనాది పదార్థాంతరాన్వి
తైఃపదార్థైర్గవాదిపదార్థైః - అన్యోన్య విశిష్టా ఇతరాన్వయవిశిష్టాయే
పదార్థాస్తద్రూపో వాక్యార్థ ఏవవాక్యేనాభిధీయతే - వాక్యే
నపదార్థేషు శక్తిగ్రహాభావాన్న పదార్థానాం వైశిష్ట్య రూప ఇత్య
వధారణార్థః - ప్రతిజ్ఞాతార్థం ప్రతిపాదయతి ఏవంచేతి-తదసంకే
తితత్వేతి- తస్యపదార్థస్యాసంకేతితత్వరూపేణాపరార్థేనసంకేతిత

ఏవమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనకస్యై
వవాక్యస్యప్రయోగయోగ్యత్వాద్వాక్యాంతర్గతానామేవ
పదానామాకాంక్షాదివశాదన్వితైఃపదార్థైరన్వయంగతానా
మేవసంకేతవిషయత్వమిత్యన్యోన్యవిశిష్టపదార్థరూప ఏవవా
క్యార్థో వాక్యేనాభిధీయతే। ఏవంచతదసంకేతితత్వాత్ పరార్థే
నస్వవాచ్యాంతర్గతమపి పదార్థమభిధాతుం నాక్షమిష్టతాదృ
శంవాక్యంకథమర్థాంతరభూతమతివిప్రకృష్టం ధ్వనిరూపమర్థ

త్వాభావేనస్వస్మిన్వాక్యే యేవాచ్యాః పదార్థాస్తేషామంతర్గతం మ
ధ్యస్థంపదార్థమప్యభిధాతుం నాక్షమిష్టనశాక-అత్రవాక్యమితికర్తృ
పదస్యావకర్షః-తాదృశమితి-కథమభిదధీత - అభిధాతుం నశక్నుయాదిత్య
ర్థః - తస్మాదభిహితాన్వయపక్ష ఇవాన్వితాభిధానమతేపిధ్వనిరనభిధే
యఏవేతిఫలితార్థః-ప్రతిపాదితంచమమ్మటపాదైః-యెప్యాహుః - శబ్ద
వృద్ధాభిధేయాంశ్చప్రత్యక్షేణాత్రపశ్యతి। శ్రోతుశ్చప్రతిపన్నత్వమను
మానేనచేష్టయా।అన్యథానుపపత్త్యాతుబుద్ధ్యేచ్ఛక్తిం ద్వయాత్మికాం॥ అ
ర్థాపత్త్యావబుధ్యేత్స సంబంధం త్రిప్రమాణకమితి ప్రతిపాదితదిశా దేవద
త్తగామానయేత్యుత్తమవృద్ధవాక్యప్రయోగే దేశాద్దేశాంతరంసాస్నా
దిమంతమర్థంమధ్యమ వృద్ధేనయతి సత్యనేనాస్మాద్వాక్యాదేవం విధో

ర్థః ప్రతిపన్న ఇతి తచ్చేష్టయానుమాయ తయోరఖండవాక్యవాక్యార్థయోరర్థాపత్త్యా వాచ్యవాచకభావలక్షణం సంబంధమవధార్య బాలస్తత్ర వ్యుత్పద్యతే- పరతస్త్వత్ర గామానయ దేవదత్తాశ్వమానయ దేవదత్త గాం బధానేత్యాదివాక్యప్రయోగే ఆవాపోద్వాపాభ్యాం తస్య తస్య శబ్దస్య తం తమర్థమవధారయతీత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తికారి వాక్యమేవ ప్రయోగయోగ్యమితి వాక్యస్థితానామేవ పదానామన్వితైః పదార్థైరన్వితానామేవ సంకేతో గృహ్యత ఇతి విశిష్టా ఏవ పదార్థా వాక్యార్థో న పదార్థానాం వైశిష్ట్యం- యద్యపి వాక్యాంతరప్రయుజ్యమానాన్యపి ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యయేన తాన్యేవైతాని పదానీతి నిశ్చీయంత ఇతి పదార్థాంతర మాత్రేణాన్వితః పదార్థస్సంకేతగోచరః- తథాపి సామాన్యాచ్ఛాదితవిశేషరూప ఏవాసౌ ప్రతిపద్యతే- వ్యతిషక్తానాం పదార్థానాం తథాభూతత్వాదిత్యన్వితాభిధానవాదినః- తేషామపి మతే సామాన్యాచ్ఛాదితవిశేషరూపః పదార్థస్సంకేతవిషయ ఇత్యతివిశేషభూతో వాక్యార్థాంతర్గతోఽసంకేతి

తోఽభిధీత। కేచన సోఽయమిషోరివ దీర్ఘదీర్ఘతరో వ్యాపార ఇతివ
దంతశ్శబ్దశ్రవణసమనంతరం యావానర్థః ప్రతీయతే తావాన
ప్యభిధాగోచర ఏవేత్యాహుః। తదప్యయుక్తం। పుత్రస్తే జాత

స్తత్త్వాదవాచ్య ఏవ యత్ర పదార్థః ప్రతిపద్యతే- తత్ర క్రూరేఽర్థాంతరభూతస్య నిశ్శేషచ్యుతచందనమిత్యాదౌ విధ్యాదేశ్చర్చా - అనన్వితోఽర్థోఽభిహితాన్వయే- పదార్థాంతరమాత్రాన్వితస్త్వన్వితాభిధానే - అన్వితవిశేషస్త్వవాచ్య ఏవేత్యుభయమతేప్యపదార్థ ఏవ వాక్యార్థ ఇతి - ఏవంచ ధ్వనేరభిధేయత్వకథా స్వప్నేప్యసంగతేతి భావః - నను మాస్తు ధ్వనేస్సాక్షాదభిధేయత్వం పరంపరయాప్యభిధావిషయత్వమస్త్యేవేతి వదతాం కేషాంచిన్మతం ప్రతిపాదయతి- కేచనేతి- కేచన భట్టలోల్లటప్రభృతయః - సోఽయం శబ్దవ్యాపారః- ఇషోర్వ్యాపార ఇవ- దీర్ఘదీర్ఘతర ఇతి వదంతస్సంతః- అయంభావః- ఆకర్ణాంతమాకృష్య విముక్తస్సాయకో యథైకేనైవ వేగేన వర్మచ్ఛేదమురోవిభేదం ప్రాణాపహరణం చ కరోతి తథా సకృత్ప్రయుక్తశ్శబ్దోఽప్యేకేనైవ వ్యాపారేణ స్వార్థప్రతిపత్తిమర్థాంతరప్రతీతిం చ జనయతీతి - యత్పరశ్శబ్దస్స శబ్దార్థ ఇతి చ ధ్వనేరప్యభిధావిషయత్వమస్త్యే

శేతి-పరిహరతి-తదపీతి-తత్ర హేతుముపపాదయతి- పుత్ర ఇతి-[illegible]జయ
పాదీనాం- రోమాంచమందహాసాదయ ఆదిశబ్దార్థః-.అనిష్టాంతరమప్య
త్యాహ-గంగాయామితి-నిగమయతి-తస్మాదితి-తస్మాత్ -అనపహ్నవనీయ
త్వాపరిహార్యత్వవిలక్షణత్వావశ్యకత్వాదికారణకలాపాదిత్యర్థః- ఏవం
ధ్వనేః పార్థక్యేనాస్తిత్వం ప్రతిపాద్య తం విభజతే-సోయమితి- ఆదావితి-
అనంతరం బహూనాం భేదానాం వక్ష్యమాణత్వాదితి భావః- లక్షణామూల
ఇతి-లక్షణామూలం యస్య స తథోక్తః। లక్షణామూలస్యాభిధానమాహ-

ఇత్యత్ర జనకగతత్వేన ప్రతీయమానానాం ముఖవికాసాదీనా
మప్యభిధేయత్వాపాతాత్ గంగాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ ప్ర
తీయమానం తీరాధికరణత్వమప్యభిధావిషయ ఏవేతి లక్షణో
చ్ఛేదప్రసంగాచ్చ। తస్మాదస్తి ధ్వనిః। స ఏవ కావ్యాత్మా। సో
యం ధ్వనిరాదౌ ద్వివిధః। లక్షణామూలోభిధామూలశ్చేతి।
తత్రాద్యోవివక్షితవాచ్య ఇత్యుచ్యతే। లక్షణాయా వా
చ్యబాధాపురస్కారప్రవృత్తతయా వాచ్యస్యావివక్షితత్వా
త్। ద్వితీయే వివక్షితాన్యపరం వ్యంగ్యనిష్ఠం వాచ్యం యస్మిన్ని
తి వివక్షితాన్యపరవాచ్యసంజ్ఞాం నివేశ్య వ్యవహరంతి।తత్రాభి
ధాయా వాచ్యార్థబాధాభావాత్। అవివక్షితవాచ్యోప్యర్థాం
తరసంక్రమితవాచ్యోత్యంతతిరస్కృతవాచ్యశ్చేతి ద్వివిధః।
తత్రాద్యే వాచ్యోర్థః ప్రమాణాంతరవిరోధాభావేనోపపద్య
మానోప్యుపయోగాభావరూప బాధావిధ్వస్తస్స్వ్యం జనవ్యా
పారరూపసహకారిప్రభావేనార్థాంతరే సంక్రమతీత్యయమే

తత్రేతి- అవివక్షితం వాచ్యం యత్ర సోఽవివక్షితవాచ్యః-తత్ర హేతుమా
హ-లక్షణాయా ఇతి- అభిధామూలస్యాప్యన్వర్థాభిధానతాం దర్శయతి -
ద్వితీయ ఇతి- వ్యవహరంతి-ఆలంకారికా ఇతి శేషః- తత్రాపి హేతుమాహ-
తత్రేతి-అవివక్షితవాచ్యం విభజతే-అవివక్షితవాచ్యోపీతి- అపిస్సముచ్చ
యార్థః- వాచ్యార్థస్యానుపయోగే అర్థాంతరసంక్రమణం-అనుపపత్తౌ తు
తిరస్కృతిః అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యే వాచ్యస్యానుపయుక్తత్వాదజ
హల్లక్షణామూలత్వం - అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యే తు వాచ్యస్యానుపప

ర్థః ప్రసిద్ధిలాల్లక్షణా మూలత్వంచేతివివేకః౧, పదగతమర్థాంతరసంక్ర
మితవాచ్యధ్వనిముదాహరతి-ఏకేనేతి-పూర్వేపూర్వకాలే - పూర్వాది
భ్యోనవభ్యోవేతివైకల్పికస్సర్వనామసంజ్ఞాభావః-దైతేయారాతుసాః॥
'రామస్సురాసురదురాసదదుర్గవర్తీ'త్యాదిషుతత్రతత్రకవినైవదైత్యప
ర్యాయపదానాంరాక్షసపరత్వేనప్రయుక్తత్వాత్-శిష్టంస్పష్టం॥ యోజ
యతి-అత్రేతి॥సురాసురదుర్జయత్వాదిగుణవిశిష్టత్వంలక్ష్యార్థః- నరవాన
రాద్యతిదుర్జయత్వంవ్యంగ్యమితిబోధ్యం- లక్షణాబీజభూతమనుపయోగం

వార్థాంతరసంక్రమితవాచ్యధ్వనిరిత్యుచ్యతే। అయంచద్వివి
ధః। పదగతోవాక్యగతశ్చేతి ౧, పదగతోయథా॥ ఏకేనైవస
హస్రశోభుజబలాత్పూర్వేపిపూర్వేమయాదైతేయాఃఖరదూ
షణప్రభృతయోనిర్మూల మున్మూలితాః । ఏవంగర్వముఖర్వ
మావహసికిం రామైషసంత్యజ్యతాం సత్వంసంప్రతి సంగ
రాంగణముఖేవీక్షస్వమాంరావణం ॥ అత్ర రావణపదంసకల
సురాసురదుర్జయత్వాది తద్గతగుణయోగంలక్షయన్న రవా
నరాద్యైరల్పసారైరతిదుర్జయత్వంధ్వనయతి। ప్రసిద్ధతయా
చప్రకృతేరావణేపునరపిరావణతోక్త్యానార్థవిశేషలాభఇ
త్యనుపయోగోముఖ్యార్థబాధః । గుణానాంచతత్సమవాయి
త్వాత్సమవాయస్సంబంధః ॥౧॥ వాక్యగతోయథా ॥ కుప్య
త్కల్పాంతకాలీపతినిటలతటప్రస్ఫురచ్చక్షురంతర్నిర్యన్నీరం
ధ్రఘోరజ్వలనకణగణాటోపకీలాకులాని । శస్త్రాన్యస్త్రాణిశ
స్త్రాణ్యపితవబహుశస్సంతుకింతుబ్రవీహంరామే సంగ్రా
మభీమేదశముఖనపురావర్ధసేస్పర్ధసేచేత్ ॥ ఇదంవిభీషణవ

చఃకాయతి- ప్రసిద్ధతయేతి-వాచ్యలక్ష్యయోస్సంబంధమాహ- గుణానా
మితి॥౧॥ వాక్యగతముదాహరతి-కుప్యదితి॥ కుప్యతఃకల్పాంతకాలీపతేర్ని
టలతటేప్రస్ఫురతశ్చక్షుషోంతర్మధ్యభాగాన్నిర్యతాముత్పతతాం నీరం
ధ్రఘోరజ్వలనస్యకణగణానాంస్ఫులింగోత్కరాణామాటోప ఇవాటో
పోయాసాంతాభిస్తథోక్తాభిఃకీలాభిర్జ్వాలాభిరాకులానివ్యాప్తాని-శస్త్రా
ణిప్రశస్త్రాణి-అస్త్రాణ్యాగ్నేయాదీని-రామేవిషయేస్పర్ధసేచేన్నపురావర్ధ

సేనవర్ధిష్యసే-యావత్పురాసిపాతయోర్లడితిభవిష్యదర్థేలట్॥యోజయతి-అత్రేత్యాదినా॥౨॥ద్వితీయోపిద్వివిధఇత్యాహ-అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యోపీతి-పూర్వవదర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యఇవ॥పదగతముదాహరతి -

చనం॥ అత్రవచ్మీతివచనాదికముపదేశాదిరూపతయాపరిణమన్మయాయదుచ్యతేతత్సర్వముపదేశంజానీహీతి వినయాధానాదికంధ్వనయతి। తేనాయంలక్షణామూలోఽర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యఇత్యుచ్యతే। అత్రవచనాదికంలక్షకం। ఉపదేశో లక్ష్యః। సామాన్యవిశేషభావస్సంబంధః। అనుపయోగోముఖ్యార్థబాధః। అనుపయోగశ్చవక్తుర్వచనాదేవతద్వ్యక్త్యత్వావగమాత్పునర్బ్రువఇత్యుక్త్యానకోప్యపూర్వార్థలాభ ఇత్యేవంరూపః। ప్రయోజనంచవినయాధానాదికం ॥౨॥ అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యోపిపూర్వవద్ద్వివిధః। తత్రపదగతోయథా॥ మమైవవ్యాయోగే ॥ తద్ధాటీతీవ్రఘోటీఖురపుటపటలీపాటితక్ష్మాతలోద్యద్ధూలీపాళీభిరబ్ధౌసపదిచులుకితేతత్ప్రితా పానలేశ। సైన్యాంభోధౌచదర్గేక్షయమయతిభయాచ్చాభిమానాంబురాశౌపాత్రివిక్షుత్తద్దయాబ్ధింసుతనువిగళితోపప్లవంసప్రచేతాః॥అత్రచులుకితపదంహస్తతృతీయభాగమేయత్వరూపస్యార్థస్యానుపపద్యమానతయా తత్పరిత్యాగేనాబ్ధి గాంభీర్యస్యన్యూనతాంలక్షయద్ధూళ్యాస్తతోధికతరత్వేవిశ్రామ్యతీత్యయమత్యంతతిరస్కృతవాచ్యధ్వనిరిత్యుచ్యతే ॥౩॥ యథా వా॥ వీరశ్రీరఘురామభద్రభవతోధాటీసమాటీకనేభేరీభూరివిరావడంబరభరైరాఖండలశ్రీశ్చిరాత్ ।నిద్రాణాయదజాగరీత్తదుచితంద్వైతేయభూతిశ్చిరాదున్నిద్రాకథమాశుమున్రణమగాదతుద్రనిద్రాకృతం ॥ అత్రనిద్రాజాగరయోశ్చేతనధర్మయోరచేతనసురాసురవిభూత్యోరనుపపద్యమానతయా బాధే తత్కార్యంసంకుచితత్వమసంకుచితత్వంచ లక్ష్యతే ।

తద్ధాటీతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్॥యోజయతి-అత్రేతి॥చులుకఃప్రసృతౌఖాండఇతిరత్నమాలా-సుగమమన్యత్ ॥౩॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-వీరశ్రీ

రఘురామేతి-వ్యాఖ్యాతమిదం॥ యోజయతి-అత్రేత్యాదినా ॥౪॥ వాక్యగతముదాహరతి-హేలేతి- వానరాణాంసార్వభౌమస్తస్యపదవీం - అనిష్పాదితంకించిదపినాస్తి - సర్వమపిత్వయానిష్పాదితమేవేత్యర్థః - అత్రాత్యంతతిరస్కృతవాచ్యత్వందర్శయతి - అనేనేత్యాదినాబోధ్యతఇత్యంతేన అత్రవ్యంగ్యస్యవస్తురూపతైవేత్యాహ-అత్రేతి।వస్తుమాత్రమితి-జహదజహల్లక్షణయోర్వ్యంగ్యంవస్తుమాత్రంభవతి- తచ్చవ్యంజనా

తాభ్యాంచసకలసురాసురరక్షణశిక్షణైర్వ్యజ్యతే ॥౪॥ అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యోధ్వనిర్వ్యక్త్యైయథా॥ హేలోన్మూలితవాలినారఘుపతేరేకేనదివ్యేషుణాదత్తాంవానరసార్వభౌమపదవీంలబ్ధ్వాన్యతోదుర్లభాం। భోసుగ్రీవమదాంధతాంగతవతా రామస్యకార్యంత్వయానానిష్పాదితమస్తికించిదపితద్రామాత్కుతస్తేభయం॥ ఇదంలక్ష్మణవచనం। అనేననవీనశ్రీమదాంధేనభవతాప్రతిశ్రుతపూర్వం సీతాన్వేషణాదికం రామకార్యంకించిదపిననిర్వర్తితమితి సుగ్రీవకృతావజ్ఞా విపరీతలక్షణయాబోధ్యతే। అకించిత్కరంప్రతిసర్వకార్యకరణవచనస్యాత్యంతతిరస్కృతవాచ్యార్థత్వాన్ముఖ్యార్థబాధః। విరోధస్సంబంధః।సుగ్రీవాపరాధాదికంప్రయోజనంధ్వన్యతే। అత్రవస్తుమాత్రంవ్యంగ్యంనాలంకారాది। అత్రలక్షణామూలవ్యంజనాయాంలక్షణాప్రయోజనత్వేనఖలువ్యంగ్యమున్నేయం। ప్రయోజనంచక్వచిన్ముఖ్యార్థస్యాన్యస్యవాధర్మోభవతి। తతోధర్మ్యాదికమేవ। నకదాచిదప్యుపమాదికంముఖ్యార్థస్యాన్యస్యవాధర్మోభవతి। తతోలక్షణామూలవ్యంగ్యంవస్తుమాత్రమేవనాలంకారాదీతియుక్తముత్పశ్యామః। తదేవమవివక్షిత

యుక్తమేవ-అన్యథాలక్షణాయాఏవానుపాదేయత్వప్రసంగాత్-ఉక్తంచమమ్మటపాదైః యస్యప్రతీతిమాధాతుంలక్షణాసముపాస్యతే ఫలే శబ్దైకగమ్యేఽత్రవ్యంజనాన్నాపరాక్రియేతి - జాతిగుణాదిరూపోధర్మోవస్తు-తదేవవిచ్ఛిత్తివిశేషయుక్తమలంకారఇతివివేకః॥ ఉక్తమర్థంవిశదయతి-అత్రేత్యాదినా యుక్తముత్పశ్యామఇత్యంతేన॥ తదేవమితి- లక్షణా.

మూలంయస్యతల్లక్షణామూలం తాదృశంవ్యంగ్యంయస్మింస్సతథోక్తః ॥ ౪॥ ఏవంలక్షణామూలంచతుర్విధంనిరూప్యాభిధామూలంవిభజతే- అభిధామూలఇతి-అవివక్షితవాచ్యవదిత్యపిశబ్దార్థః- ద్వైవిధ్యంప్రతిపాదయతి- అసంలక్ష్యేతి-యత్రవ్యంజకస్యవిభావాదేర్వ్యంగ్యస్య రసాదేశ్చసన్నపిక్రమోనిశితసూచ్యాశతపత్రపత్రశతవేధవదాశుభావిత్వాన్నసంలక్ష్యతేసోఽసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః - సంలక్ష్యస్స్ఫుటసంవేద్యః క్రమోవ్యంగ్యవ్యంజకయోర్యత్రససంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః- తత్రేతి- రసాదిః-భావాదిరాదిశబ్దార్థః- అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్యరసాదిధ్వనిత్వే సమ్మతిమాహ-రసభావేతి-రసోవక్ష్యమాణలక్షణశ్శృంగారాదిః- భావో దేవాదివిషయారతిర్వ్యంజితానిర్వేదాదయశ్చ-తథాచోక్తంమమ్మటపాదైః-

వాచ్యోలక్షణామూలవ్యంగ్యశ్చతుర్విధోఽపినిరూపితః ॥౪॥ అభిధామూలోవివక్షితాన్యపరవాచ్యోపిద్వివిధః । అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యశ్చేతి । తత్రాద్యోరసాదిః । తస్యవిభావానుభావాద్యధీనతయావిద్యమానోపిక్రమశ్శతపత్రపత్రశతవేధవన్నసంలక్ష్యతఇత్యసంలక్ష్య క్రమఇత్యుచ్యతే। తదుక్తంశృంగారతిలకే“రసభావతదాభాసభావశాంత్యాదిరక్రమః । భిన్నోరసాద్యలంకారాదలంకార్యతయాస్థిత”ఇతి । తమిమంసావాంతరభేదంరసతరంగేనిరూపయిష్యామః। సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్త్రివిధః । శబ్దశక్తిమూ

‘రతిర్దేవాదివిషయావ్యభిచారీతథాంజితః। భావఃప్రోక్త’ఇతి-తయోరాభాసోరసాభాసోభావాభాసశ్చ-భావశాంతిర్భావస్యప్రశామ్యదవస్థా-భావోదయభావసంధిభావశబలతాఆదిశబ్దార్థః-అక్రమః- అసంలక్ష్యక్రమఇత్యర్థః।నాత్రరసవదాద్యలంకారశంకాకార్యేత్యాహ-భిన్నఇతి।తత్రహేతుమాహ- అలంకార్యతయేతి- ప్రధానతయేత్యర్థః-రసాదీనామంగత్వఏవాలంకారత్వం-తదుక్తం ‘ప్రధానేన్యత్రవాక్యార్థేయత్రాంగంతురసాదయః। కావ్యేతస్మిన్నలంకారోరసాదిరితిమేమతి’రితి- తర్హిసోపినిరూప్యతామత్రేత్యతఆహ- తమిమమితి-బహువక్తవ్యత్వాదన్యత్రనిరూపణముపపన్నమేవేతిభావః- సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యంవిభజతే- సంలక్ష్యేతి-

త్రైవిధ్యంప్రతిపాదయతి-శబ్దశక్తిమూలేతి-శబ్దశక్తిమూల మనురణనరూపమనుస్వానతుల్యంచవ్యంగ్యంయస్మింత్సతథోక్తః-ఘంటాదేః-ప్రథమస్య నానంతరభావీస్నిగ్ధస్వనోఽనురణనం- తత్సాదృశ్యాత్సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్త్రివిధోప్యనురణనధ్వనిరిత్యుచ్యతే ॥ తత్రపదగతంశబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యంవస్తుధ్వనిముదాహరతి ॥ తవేతి ॥ హేరాఘవతవబాణేనకలితమాక్రాంతంద్విషతశ్శత్రోః-పదంనివాసస్థానం - శోణితవిశిష్టానిపురాణిశరీరాణియస్మింస్తత్తథోక్తం- గృహోపరిగృహదేహనగరే

లానురణన రూపవ్యంగ్యోర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్య ఉభయశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యశ్చేతి। తత్రాద్యస్తావద్వ్యజ్యమానవస్త్వలంకారభేదేనద్వివిధః। సోపిపదవాక్యగతత్వేనద్వివిధస్సన్ చతుర్విధోభవతి । తత్రశబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోవస్తుధ్వనిఃపదేయథా ॥ తవరాఘవబాణేనకలితంద్విషతఃపదం । కథంనశోణితపురంకథంనానలవేష్టితం ॥ అత్రబాణపదంశబ్దశక్తివశాదప్రాకరణికబాణాసురవృత్తాంతరూపంవస్తుధ్వనయతి ।౬॥ యథావా॥రామశరదిందుశోభాసదనేవదనేధృతింగతాభవతః । అతిజీర్ణకాననాంతరపరిచయమముచద్విరంగిరాందేవీ ॥ ఇహబ్రహ్మాననవాచకస్యకాననపదస్య శక్త్యాఽప్రాకరణికారణ్య ప్రతీతేర్వాగ్దేవతాయాఅనుచితస్థలావస్థానేనానుతాపరూపంవస్తువ్యజ్యతే॥౭॥ వాక్యేయథా॥పంచత్వంత్రిదశనగైరవాపిఘా

చపురంపురీతిరత్నమాలా-తాదృగ్విధంకథంనభవతి-అనలవేష్టితంచకథంనభవతి- తవబాణప్రభావస్తథావిధఇతిభావః- అన్యత్రబాణాసురాధిష్ఠితంశోణితపురమితిపరిఘీకృతపావకమితిచపౌరాణికాః॥ పదేధ్వనిందర్శయతి- అత్రేతి॥ ౬॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- రామేతి॥ ధృతింస్థైర్యం-అతిజీర్ణోఽతివృద్ధస్సచాసౌకోబ్రహ్మాచాతిజీర్ణకః తస్యాననాంతరే ముఖమధ్యేపరిచయం- అన్యత్రాతిజీర్ణంచతత్కాననంచతస్యాంతరేపరిచయం॥ అత్రాపిపదేధ్వనిందర్శయతి-ఇహేతి॥ ౭॥వాక్యగతంశబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యంవస్తుధ్వనిముదాహరతి- పంచత్వమితి॥ [illegible]రఘు

లకేఽభీష్టాన్ కాంక్షితాన్ అర్థాన్ దదతి సతి - త్రిదశనగైః దేవతరుభిః పంచస్వంఖ్యాభిః 'సంభావితస్య చాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యతే' ఇత్యుక్తత్వాదితి భావః- పతౌపంచత్వం సంఖ్యావిశేషః- సురాణాం సురభిర్ధేనుః - ఘాసస్య తృణస్య గ్రాసార్థం-పరాజితా తృణం వా ఖాదంతీతి భావః- చింతారూపత్వాత్ ప్రాప్తపదం పూర్వపదం తస్య పదవీం స్థితిం ॥ వాక్యే వస్తుధ్వనిం వివృణోతి- అత్రేతి॥ ౮॥ పదగతం శబ్దశక్తిమూలమలంకారధ్వనిముదాహరతి

స గ్రాసార్థం సురసురభిర్వనాన్యచారీత్ । చింతాప్రాప్తపదపదవీమవాప చింతారత్నం శ్రీరఘుతిలకే దదత్యభీష్టాన్॥ అత్ర రఘుపతావనవరతాఖిలాభీష్టవితరణధురంధరే కల్పతరుప్రభృతీనాం తాదృశీమర్దశా జాతేతి పంచత్వాదిశబ్దశక్త్యా వాక్యేన ద్యోత్యతే ॥౮॥ శబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోలంకారధ్వనిః పదే యథా॥ రామభద్రభవత్తేజః కస్తోతుం క్షమతేపుమాన్। యద్విధాయాంధకారాతిపరిభూతిం విజృంభతే ॥ అత్రాంధకారాతిపరిభూతిపదేన తిమిరహరణరూపవిషయస్యారోప్యమాణాంధకరిపుపరిభవరూపతయా పురుషమాత్రమస్పృహతా రూపప్రకృతార్థోపయోగితాప్రతీతేః పరిణామాలంకారో వ్యజ్యతే ॥ ౯॥ శబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోలంకారధ్వనిర్వాక్యే యథా ॥ అత్యర్జునయశోరాశిః కృతసంరక్తతర్పణః । ఏకవీరోపతాపశ్చ రామో రాజతి రాజఘుః॥ అత్ర వాక్యస్యాసంబంధార్థాభిధాయకత్వదోషభియా ప్రకృతాప్రకృతయోర్దాశరథిరామజామదగ్న్యరామయోరుపమానోపమేయభావకల్పనేనోపమాలంకారస్య వ్యజ్యమానత్వాద్వాక్యగతత్వం॥౧౦॥ యథా వా॥ అతిధీరధీవిలాససిం

రామభద్రేతి॥ యత్తేజఃకర్తృ- అంధకారస్యాతిపరిభూతిం- అంధకారాతేఃపరాభవంచ॥ యోజయతి - అత్రేతి॥ ఆరోప్యమాణో విషయీభూతో యోంధకరిపుపరిభవస్తద్రూపతయా॥ ౯॥ వాక్యగతం శబ్దశక్తిమూలమలంకారధ్వనిముదాహరతి॥ అత్యర్జునేతి-వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ అలంకారధ్వనిం దర్శయిష్యన్ అత్రేతి॥ ౧౦॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- అతిధీరేతి॥

అతిధీః మహాబుద్ధిశాలీ- అధీవిలాసః ధీవిలాసశూన్య ఇతి విరోధః-అతిధీరో ఽతిధైర్యయుక్తో ధీవిలాసోఽయస్యేత్యాభాసః - ఏవముత్తరత్రాప్యూహ్యం-సింధుస్సముద్రః-రత్నోల్లసత్పార్శ్వేన భవతీత్యరత్నోల్లసత్పార్శ్వః- సింధురరత్నైర్గజశ్రేష్ఠైరుల్లసత్పార్శ్వః- బంధుః - అబంధూరిపుః - బంధురబంధుః ప్రబలబంధుః - అరిపూరిపురహితః - అజేతా అజయశీలః - అరిపురాణాం జేతేతి చ । అత్ర విరోధాభిధాయకస్యాప్యాదిపదస్యాప్రయోగాద్విరోధాభాసస్య వ్యంగ్యత్వం ॥ ౧౧ ।
పునరప్యుదాహరణాంతరమాహ - పాదేతి ॥ దాశరథీరామః - పాదేన

> ధురరత్నోల్లసత్పార్శ్వః । బంధురబంధుజగతామరిపురజేతా విరాజతే రామః॥ అత్రైకపదస్యాప్యపదత్వే విరోధాభాసో వ్యజ్యతే ॥ ౧౧ ॥ యథా వా॥ పాదావిధూతసద్భూతిరపతంగస్త్విషాంపతిః । రామో దాశరథిర్జాతశ్శత్రుఘ్నః కించలక్ష్మణః॥ అత్ర రామస్య ప్రసిద్ధసూర్యాద్వ్యతిరేకస్త్వాదిపదస్య తదభిధాయకస్యాభావాత్పాదత్రయేణ వాక్యశక్త్యైవధ్వన్యతే। తురీయపాదే విరోధాభిధాయకస్యాప్యాదిపదస్యాభావాద్వాక్యేనశబ్దశక్తిమహిమ్నా విరోధాలంకారో వ్యజ్యతే। నను కథమలంకారస్య వ్యంగ్యత్వం తత్రైవ తస్యైవాలంకార్యత్వే న ప్రధానోపసర్జనభావవిరోధాదితి చేన్న। వ్యంగ్యత్వదశాయామలంకారరూపతాయాస్త్యాగాద్బ్రాహ్మణశ్రమణకన్యా

అపిధూతాసతాంభూతిర్యేన స తథోక్తః - ప్రసిద్ధస్త్విషాంపతిస్తు పాదైః కిరణైః విధూతాసతాం నక్షత్రాణాంభూతిర్యేన స తాదృశః- అపతంగః పతంగవ్యతిరిక్తః- త్విషాం కాంతీనాంపతిః స్థానభూతః-త్విషాం పతిస్సూర్యశ్చ- కించ శత్రుఘ్నోఽపి లక్ష్మణః-శత్రుసంహారకోఽతిసుందరశ్చ ॥ యోజయతి- అత్రేత్యాదినా ॥ తదభిధాయకస్య వ్యతిరేకవాచకస్య త్వాదిపదస్య-అర్థాలంకారద్వయస్య వ్యంగ్యత్వమితిపూర్వస్మాద్విశేషః - నన్వత్ర ప్రాధాన్యోపసర్జనస్య భంగప్రసంగాత్కథమలంకారస్య వ్యంగ్యత్వమిత్యాశంక్య సమాధత్తే- నన్విత్యాదినా।వ్యంగ్యత్వేతి- అయంభావః-యథా బ్రాహ్మణస్య శ్రమణకత్వదశాయాం భూతపూర్వత్వాపత్తి వశాద్బ్రా

స్తూత్రప్రసంగకవ్యాపారస్తస్యైవాలంకారస్య వ్యంగ్యత్వే త్వలంకారధ్వని వ్యపదేశ ఇతి॥ ౧౨॥ ఏవం శబ్దశక్తిమూలం చతుర్విధం నిరూప్యార్థశక్తిమూలం విభజతే। అర్థశక్తిమూలేత్యాదినా॥ ఇతరయోస్త్వితి - యః ఖలు సరసమపి లోకే కవినా ప్రతిభామాత్రేణ సంభావ్య సంపాద్యతే స కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధః - కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధస్తు కవినిబద్ధోక్తిసిద్ధ ఇతి ద్వయోరుక్తిమాత్రేణ సిద్ధిరితి భావః- అత్ర మమ్మటపాదాః ''అర్థశక్త్యుద్భవోప్యర్థో వ్యంజకస్సంభవీ స్వతః। ప్రౌఢోక్తిమాత్రాత్సిద్ధో వా కవేస్తేనోదిత

యేన భూతపూర్వగత్యా త్వలంకారధ్వనిరిత్యుచ్యతే॥ ౧౩ ॥

అర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోఽప్యర్థస్త్రైవిధ్యేన స్వయమపి త్రివిధః। అర్థస్స్వతస్సంభవీ కవిప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరః కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరశ్చేతి త్రైవిధ్యేనావతిష్ఠతే। తత్ర స్వతస్సంభవీ నామ కేవలం న భణితిమాత్రసిద్ధః। కింతు లోకేఽపి యోగ్యతయా సంభావనావిషయశ్చ। ఇతరయోస్తు భణితిమాత్రేణ సిద్ధిః। అయం చార్థో వస్త్వలంకారభేదేన ప్రత్యేకం ద్వివిధస్సన్ షడ్విధో భవతి। ఏషాం షణ్ణామపి వ్యంజకానామర్థానాం వ్యంగ్యావస్త్వలంకారభేదేన ద్వాదశ భవంతి। తే చ ప్రభేదాః పదవాక్యప్రబంధప్రకాశ్యతయా ప్రత్యేకం త్రివిధా భూత్వా షట్త్రింశద్భవంతి। అత్రైకాంగసంగినాపి హారాదినా నాయికేవైకపదప్రకాశ్యేనాపి సతా వ్యంగ్యేన కవితా సహృదయహృదయాహ్లాదినీ భవత్యేవ*

తత్ర స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యో

యథా॥ వస్తువాలంకృతిర్వేతి షడ్భేదోఽసౌ వ్యనక్తి యత్। వస్త్వలంకారమథవా తేనాయం ద్వాదశాత్మక ఇతి॥'' తే చేతి- పదగతా ద్వాదశ వాక్యగతా ద్వాదశ ప్రబంధగతాశ్చ ద్వాదశేతి షట్త్రింశత్సంఖ్యాకా భవంతీత్యర్థః వస్తువాక్యే ప్రబంధే చ ధ్వనిస్సహృదయహృదయానందహేతుః - పదమాత్రగతస్య తస్య కథం చారుతాహేతుత్వమిత్యాశంక్య ''విచ్ఛిత్తిశోభినైకేన భూషణేనేవ కామినీ। పదద్యోత్యేన సుకవేర్ధ్వనినా భాతి భారతీ'' ఇతి ధ్వన్యాచార్యోక్తేరేకపదగతేనాపి వ్యంగ్యేన చారుతాహేతుతా భవతీత్యా

యేనాహ- అత్రేతి * పదగతం స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి- కిమితి॥ ఇదంరావణవచనం-దుర్లభాః ప్రహరణాఘాతాః ఖడ్గాద్యాయుధప్రహారాః చిరాద్వక్షసివక్ష్యామికిం- వహప్రాపణఇతిధాతోర్లృట్ - ఏతేనపురాచతుర్దంతదంతాఘాతోభూదితిద్యోత్యతే- సంగ్రామదారిద్ర్యతోయుద్ధదారిద్ర్యేణ - సార్వవిభక్తికస్తసిః॥ వస్తునావస్తుధ్వనిందర్శయతి- అత్రేతి ॥ ౧౩॥ వా

వస్తునావస్తుధ్వనిఃపదేయథా ॥ కింద్రక్ష్యామ్యపరాఙ్ముఖం యుధిరిపోః కోపారుణాక్షంముఖం కింశ్రోష్యామి చ తస్యసింహనినదాన్ జ్యాఘోషణైర్భీషణాన్ । కింవక్ష్యామిచవక్షసి ప్రహరణాఘాతాం శ్చిరాద్దుర్లభాన్ముక్తః కించభవేయమద్యకినుహంసంగ్రామదారిద్ర్యతః॥ అత్రవస్తునాపూర్వం రావణస్యశత్రుముఖనిరీక్షణాదిక మసంభావితమిత్యేవం వస్త్వద్యేతిపదేనద్యోత్యతే ॥౧౩॥ సఏవవాక్యేయథా ॥రామస్యోచ్చండచాపాదవిరళగళితైః కాండకాండప్రకాండై ర్ద్వితేయైఃఖండితాంగైర్ద్విదళితమసకృన్మూర్ఛితం చండరశ్మిం। శుండాలేంద్రైః ప్రచండాః పరిసరగగనప్రాంగణే హిండమానాశ్శుండాదండాగ్రముక్తైర్వమథుకణగణైస్తూర్ణముద్బోధయంతి ॥ అత్ర సేనాసింధురాణాంహాత్మ్యానసాసీమకిమపి వైభవమితివస్తువాక్యప్రకాశ్యేనవస్తునాధ్వన్యతే । నన్వత్రేతిశయోక్తిస్స్ఫురతీతిచేత్స్ఫురతునామ । నహితావతాప్రాధాన్యేనస్ఫురతోవస్తుధ్వనేరపహ్నవః ॥ ౧౪ ॥ స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోవస్తునాలంకారధ్వనిఃపదేయథా ॥ నయేనరఘురామేణపాల్యమానేమహీత

క్యగతంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి- రామస్యేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ మోజయతి- అత్రేతి ॥ నన్వత్రాసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తేశ్చారుతాహేతుత్వాత్కథం వస్తుధ్వనేరుదాహరణత్వమిత్యాశంక్య సమాధత్తే-నన్వితి॥౧౪ ॥పదగతంస్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యేనవస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి- నయేనేతి॥ అనీతిర్దుర్నీతిః- ఈ

తిరోహితత్వం చ॥ వస్తునాలంకారధ్వనిం దర్శయతి-అత్రేతి॥ అయం భావః నై తత్కించిదపి ప్రజాసు దదృశే రామే క్షితిం రక్షతీత్యత్రైవ ప్రజాస్వితి వర్జనీయార్థస్యానుపాత్తత్వాద్వ్యంగ్యత్వమితి ౧౫॥ వాక్యగతం వస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి-త్వన్నాసీరేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ యోజయతి అత్రేతి॥ ఉత్ప్రేక్షా-అత్ర వ్యజ్యత ఇత్యస్యాపకర్షః-కిం వా యద్వా-ననూత్ప్రే

క్షే। అనీతిస్సస్యసంపత్త్యాం వితనోతి స్మ సంస్థితం॥ అత్ర వస్తునా సస్యసంపత్త్యామేవ నాన్యత్రేతి పరిసంఖ్యాలంకారః సస్యసంపత్త్యామితి పదేన ద్యోత్యతే ॥ ౧౫ ॥ సప్తవవాక్యే యథా॥ త్వన్నాసీరవసుంధరాధరమిథస్సంఘృష్యద్భుజామండలీ కేయూరశ్లథపద్మరాగజరజఃపుంజః ప్రవాళారుణః। రామక్షోణిపతే ప్రతాపతపనాద్యుద్గతవోద్దేప్యతః పూర్వోదం చ దనూరు దేహసుపమా రాశిర్దివిద్యోతతే। అత్ర పద్మరాగరజసోఽనూరుదేహసుషమాత్వేనాధ్యవసాయాదుత్ప్రేక్షా। కిం వా నేదం పద్మరాగరజః కింత్వనూరుదేహసుషమేత్యపహ్నవో వస్తునా వ్యజ్యతే। ఉత్ప్రేక్షావాచకానాం నూనమిత్యాదిపదానామభావాత్తస్యా వ్యంగ్యత్వం ॥౧౬॥ స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోలంకారేణ వస్తుధ్వనిః పదే యథా ॥ బోధాయ విబుధలక్ష్మ్యా నష్టాయా దశముఖాహిదష్టాయాః। భవతో గారుడమంత్రో విజయం తే రామచాపటంకారః ॥ ఇహ పరిణామేన రామచాపటంకారాదానవదళనాన్నముహూర్తమాత్రమపి విరమంతీతి వస్తు విజయంత ఇతి పదేన వ్యజ్యతే॥౧౭॥ సప్తవవాక్యే యథా। త్వదుష్ఠితానాం రఘుపుంగవ సంఘాన్గుణచ్యుతానామపి మార్గణానాం। పాత్రీణామిష్టైః

క్షా యా అతిస్ఫుటత్వాత్క థం వ్యంగ్యత్వమిత్యత్రాహ-ఉత్ప్రేక్షావాచకానామితి॥౧౬॥ పదగతం స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యమలంకారేణ వస్తుధ్వనిముదాహరతి- బోధాయేతి॥ వ్యాఖ్యాతం॥ అలంకారేణ వస్తుధ్వనిం దర్శయతి- ఇహేతి॥ ౧౭॥ వాక్యగతమలంకారేణ వస్తుధ్వనిముదాహరతి- త్వదుష్ఠితానామితి॥ ఇదమపి వ్యాఖ్యాతం। అత్రాలం

కారేణ వస్తుధ్వనిం దర్శయతి- అత్రేతి॥ ౧౮॥ పదగతం స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి సంపిండితాభ్యామితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ దర్శనాలంకారేణ - శ్రీసదృశీ శ్రీరితి సాదృశ్యస్యోపలబ్ధేనేతి భావః- అధికాలంకారో వ్యజ్యత ఇతి- తతోఽపపత్తిం ప్రతిపాదయతి- సువర్ణేతి॥ మహత్తరపదార్థాభ్యాం సువర్ణరూప్యాచలరూపాభ్యాం సాదృశ్యప్రతిపాదనేన- అయం

హీనయతాం రిపూణాం శ్రీణన-వర్ణయితుం న శక్యం ॥ అత్ర రిపూణాం వ్యాజస్తుత్యా శ్రీరామస్య కీమప్యసంకుశ న ఖిల పరిపంథిపాటనపటుత్వరూపం వస్తు వ్యజ్యతే ౧౮॥ స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోఽలంకారేణాలంకారధ్వనిః పదే యథా॥ సంపిండితాభ్యాం ద్రుహిణాండభాండే తేజోయశోభ్యాం రఘునందనస్య। వేశంతగర్భప్రతిబింబభాజో స్స్వర్ణరూప్యాచలయోస్స్ఫురితా శ్రీః ॥ అత్ర రామప్రతాపకీర్తిభ్యాం కాంచనరజతాచలశోభాలబ్ధేతి నిదర్శనాలంకారేణాధారాధేయయోరనానురూప్యరూపాధికాలంకారో వ్యజ్యతే। సువర్ణరూప్యాచలపదాభ్యాం మహత్తరపదార్థసాదృశ్యప్రతిపాదనేనాధేయయోః కీర్తిప్రతాపయోరాధారాపేక్షయాధిక్యప్రతీతేః ॥ ౧౯ ॥ స ఏవ వాక్యే యథా॥ మహోత్తాలా హేలాలవతులితకైలాసగిరయో భుజా బాణాః ప్రాణాపహరణధురీణాశ్చ సుభటాః। గతాః పూర్వే సర్వే మమ పునరపూర్వో ధన్విమి మే భవనాన్మే భీమే రణశిరసి కామే జయకథా ॥ అత్ర రావణస్య భుజబాణసుభటానాం కైలాసోద్ధరణాదిభిర్వ్యక్తసారాణాం రఘువీరసంగరకాలే కుంఠీభవచ్ఛక్తి

భావః - పల్వలస్య ప్రతిబింబితయోర్మేరుకైలాసయోరివ బ్రహ్మాండభాండపిండసంపిండితయోః ప్రతాపయశసోరాధేయయోరాధారానానురూప్యమితి॥ ౧౯॥ వాక్యగతమలంకారేణాలంకారధ్వని ముదాహరతి- మహోత్తాలా ఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి॥ యోజయతి- అత్రేత్యా
నా॥ ఏవం పదగతాన్వాక్యగతాంశ్చ స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలానష్టౌ వస్తు

లంకారధ్వనీనుదాహృత్యవిస్తరభయాత్ప్రబంధగతాస్స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలావస్త్వలంకారధ్వనయశ్చత్వారోప్యస్యతో గ్రాహ్యా ఇత్యాశయేనాహ- ఏవమితి। అత్రదిక్ప్రదర్శనార్థం నస్ఫుటపాదోదాహృతః ప్రబంధగతస్స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునావస్తుధ్వనిః ప్రదర్శ్యతే "అలంస్థిత్వాశ్మశానేస్మిన్ గృధ్రగోమాయుసంకులే। కంకాళబహులే ఘోరే సర్వప్రాణిభయంకరే॥ నచేహజీవితః కశ్చిత్కాలధర్మముపాగతః। ప్రియోవా యదివాద్వేష్యః ప్రాణినాంగతిరీదృశీ" ఇతిదివాప్రభవతో గృధ్రస్య పురుషవిసర్జనపరమిదంవచనం॥ అత్రప్రబంధేవస్తునా బంధుషు నివృత్తేషు నమోపభోగాయభవత్వయంశవ ఇతిదివాబలవతో గృధ్రస్య గోమాయువంచనాభిలాషరూపంవస్తువ్యజ్యతే "ఆదిత్యోయంస్థితో మూఢాస్స్నేహంకురు

నాంచాభేదేపి భేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్త్యపర్యాయోక్త్యలంకారోవ్యజ్యతే। అప్రస్తుతాద్రావణభుజాదికుంఠనరూపకార్యాత్ప్రస్తుతస్యరఘువీరపరాయితస్యకారణస్యగమ్యమానత్వాత్। ఏవంప్రబంధగతావస్త్వలంకారధ్వనయశ్చత్వారో ద్రష్టవ్యాః ॥ ౨౦ ॥ అథకవిప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరార్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యో వస్తునావస్తుధ్వనిః పదే యథా॥ వీక్ష్యాంబరేపిశృంగారం రఘువీరసేనాధూళీభరం ప్రచలితాశ్చకితాదిగంతాః। ప్రత్యర్థినఃపరిహృతప్లవనప్రయా

తసాంప్రతం। బహువిఘ్నమహాస్త్రోయం జీవేదపికదాచన ॥ అముంకనకవర్ణాభం బాలమప్రాప్తయౌవనం। గృధ్రవాక్యాత్కథంలోలాస్త్యజధ్వమవిశంకితా ఇతి నిశిజృంభమాణస్య గోమాయోర్జనవ్యావర్తనపరంచేతి" అస్మిన్ప్రబంధేపివస్తునారాత్రిపర్యంతమేతైస్థితంచేన్మమైవోపభోగాయభవిష్యత్యయంశవః ఇతి పురుషవ్యావర్తనపరస్య గోమాయోర్గృధ్రప్రతారణాభిలాషరూపంవస్తువ్యజ్యతే ॥ మహాప్రబంధేతువస్తునా రామాదివద్వర్తితవ్యం నరావణాదివదిత్యాది వస్తువ్యజ్యతఇతి బోధ్యం ఏవమన్యేపి భేదాస్స్వయమూహ్యాః॥ ... ...

అథకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలేషుపదగతంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి- వీక్ష్యేతి॥ చకితాః భయసంభ్రాంతాః అతఏవదిగంతాః ప్రచలితా

యోజయతి అత్రేతి॥ ౨౧॥ వాక్యగతం వస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహరతి-వ్యాలోలేతి॥ రఘూద్వహస్య బాహుభ్యాం భుగ్నం నమితం సన్నిర్భగ్నం యద్ధర్ధనుస్తస్యోగ్రరవప్రపంచః వ్యాలోలాయాశ్చలాయాః కంపేనాతి చంచలాయా ధూర్జటేర్జటావ్యతిషంగిగంగాయారింగతాం చలతాం తరంగగణానామేవ డిండిమానాం వాద్యవిశేషాణాం చండఘోషైర్గంభీరధ్వానైరుజ్జృంభిత ఉపోద్బలితః-అజని జాతః। యోజయతి- ఇహేతి॥ ౨౨॥ పదగతం వస్తునా

సైన్యం చేరిరేంభసి పదైర్జలధేరగాధే। అత్ర రామభద్రసైన్యరంహసా జలధేరపి స్థలతాం నిగణయ్య ఇవ వస్తు పదైరితిపదేన వ్యజ్యతే॥ ౨౧

సపదవాక్యే యథా॥ వ్యాలోలధూర్జటిజటావ్యతిషంగిగంగారింగత్తరంగగణడిండిమచండఘోషైః। ఉజ్జృంభితోజని రఘూద్వహబాహుభుగ్ననిర్భగ్నభర్గధనురుగ్రరవప్రపంచః॥ ఇహ వస్తు వా రఘుపతిభుజభజ్యమానధనుర్ఘోషస్య సకలాశ్చర్యనిధేరీశ్వరస్యాపి విస్మయకరో దలవ వస్తు వాక్యే సవ్యజ్యతే॥ ౨౨॥ వస్తునాలంకారధ్వనిః పదే యథా॥ వీరశ్రీరఘురామభద్ర భవతః ప్రత్యర్థినః పార్థివా గిరివృత్తీః సుచకాంచనాద్రిశిఖరోత్సంగే విహర్తుం రతాః। త్వన్నిర్భిన్నమహేభకుంభవిగళత్సంసక్తముక్తావళీగంగాసంగినిశాతహేతియమునాధారాజలే తన్వతే॥ అత్ర వస్తునా విహర్తుమితి పదేనోత్ప్రేక్షా వ్యజ్యతే॥ ౨౩

సపదవాక్యే యథా॥ విస్పష్టం విష్టపే ప్రస్ఫుటసిద్ధం దాశరథేర్యశః। వ్యాప్తచంచూపుటానాం హంసానాం క్షీరపానాయ నిర్మలమేవ॥ అత్ర వస్తునా రాజ్ఞః యశసి బ్రహ్మలోకవాసినాం హంసానాం క్షీరభ్రాంతిరుదితేతి భ్రాంతిమదలంకారో వ్యజ్యతే॥ ౨౪॥

లంకారధ్వనిముదాహరతి- వీరేతి॥ త్వయా నిర్భిన్నేభ్యో మహేభకుంభేభ్యో విగళితం విగలితం సంసక్తా యా ముక్తావళీ మౌక్తికసంహతిస్సైవ గంగా తత్సంగినీ యా నిశాతహేతిస్సైవ యమునా ధారాజలం తస్మిన్॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౨౩॥ వాక్యగతం వస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి-విస్పష్టమితి। ప్రస్ఫుటం విష్టపే సత్యలోకే-విస్పష్టం యథా తథా సిద్ధం వ్యాప్తం దాశరథేర్యశః కర్తృ- నిర్మలమేవ కాయ॥ వస్తునాలంకారధ్వనిం దర్శయతి- అ

తేత్రీతి॥ ౨౩॥పదగతమలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి-రామభద్రేతి॥గుప్త్యైసంరక్షణాయ॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౨౪ ॥ వాక్యగతమలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి-రామేతి॥వ్యాఖ్యాతం॥యోజయతి-అత్రేతి॥ ౨౫ వాక్యగతమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి- కోణాఘాతైరితి ॥ ఇదమపివ్యాఖ్యాతం॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౨౬॥పదగతమలంకారేణాలం

అలంకారేణవస్తుధ్వనిఃపదేయథా॥ రామభద్ర భవత్కీర్తిఘనసారరజోభరే।గుప్త్యైవిన్యస్తమరివబీజవద్రాజతేంబరం ॥ ఇహోత్ప్రేక్షయారూపకేణ వారామయశస్సకల భువనవ్యాపకత్వరూపంవస్తుగరిచపదేనద్యోత్యతే। ౨౪ ॥ అయమేవవాక్యేయథా॥ రామతేవఖడ్గధారాః కోమలతాపింఛపల్లవశ్యామః । ఉచితంనసిసీకరుతే రిపుధరణీభృద్యశోముకురం॥ అత్రసమాలంకారేణసకలరిపూన్మూలనంవస్తువాక్యేనవ్యజ్యతే॥ ౨౫॥ అలంకారేణాలంకారధ్వనిర్వాక్యేయథా॥ కోణాఘాతఃకృతోధాటీపటహేరామకింకరైః। ద్విషాంహృదిభిదాంచక్రేఘోషంతేషాంచయోషితాం ॥ ఇహాసంగత్యలంకారేణలోకప్రసిద్ధకోణాఘాతాద్రిపుధాటీపటహకోణాఘాతస్యవ్యతిరేకోవాక్యేనవ్యజ్యతే॥ ౨౬ ॥ అయమేవపదేయథా॥ రఘురామభుజేనజితశ్చండిమలేశేనకుండలిప్రవరః। ధ్రువమతిమలినస్ఫూర్తేఃమూర్తిమకీర్తేర్బిభర్తినతుశ్లోకః ॥ ఇహాపహ్నవేనరామభుజసారలేశేనైవశేషస్యతిరస్కారోభూత్కి-ముతపరిపూర్ణసారేణేతికైముత్యాలంకారోలేశేనేతిపదేనవ్యజ్యతే॥ ౨౭ ॥ అకవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరార్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యేవస్తునావస్తుధ్వనిః

కారధ్వనిముదాహరతి- రఘురామేతి॥కుండలిప్రవరశ్శేషః।ధ్వనింకర్మయతి- ఇహేతి॥ కైముత్యాలంకారః ‘ఏకస్యవస్తునోభావాద్వ్యత్రవస్త్వన్యదాపతేత్। కైముత్యన్యాయతస్సాస్యాదర్థాపత్తిరలంక్రియే’తిలక్షణలక్షితార్థాపత్త్యలంకారఇత్యర్థః॥ అతోఽపిప్రబంధగతావస్త్వలంకారధ్వనయశ్చత్వారోప్యత్రద్రష్టవ్యాః॥౨౭॥ అకవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తి

సిద్ధార్థసక్తిమూలేషుపదగతంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి- భేతాళాఇ
తి॥ హేభేతాళాః హేయాతుధానాః - ఉభయేషామపి పిశితాశనత్వా
త్సంప్రీణనార్థమిత్యేవంప్రకారేణనారదేనోక్తం ప్రియవచనం- యాతు
ధానావేపథుమపిదధుః-అపిశబ్దాద్భేతాళాంశ్చ॥ యోజయః-అత్రేతి॥
యాతుధానపదేన-ద్యోత్యత ఇతిభావః॥ ౨౯॥ వాక్యగతంవస్తునావస్తుధ్వ
నిముదాహరతి- భోభోఇతి॥ హే మునే నారద-తస్యపంచశాఖికరే-పంచ

పదేయథా ॥ భేతాళాయాతుధానాస్త్యజతపిశితమర్థిషు
చింతాందురంతాం ఘోరాణాం రాచ ధారాభవతిరఘుపతేర్ము
ష్టిబద్ధాభిలాషా । ఇత్యుక్తం నారదేనప్రియవచనముపశ్రుత్య
నృత్తప్రవృత్తా భేతాళాహస్త తాళాన్విదధురపి దధుర్వేప
థుంయాతుధానాః.అత్ర రాఘవకరపాతిస్సకలరిపుక్షయమా
పనమాయప్రవృత్తా ఇతిజాతీయాత్సమూలమున్మూలయే
యురితిశంకారూపంవస్తుయాతుధానపదేనద్యోత్యతే॥ ౨౯ ॥
సపదవాక్యేయథా॥ భోభోనందనపాలకర్వారవః పంచాపి
జాతాఃకుతోభర్తృస్త్రైణకపాలాహోస్విదీయఃకపాలస్సం ప్రత్యమీభి
ర్మునే। దత్తారాఘవభుజాయితాపిబిక్కైరేశైకశాఖాఃపరా
స్తావివాంగుళితాంగలాడితైతేనస్పంచశాఖస్థితిం ॥ అత్రవ
స్తునారామభుజస్యైకమస్యదేయం వస్తునాస్త్రీతివాక్యేనవ్యజ్య
తే॥ ౩౦॥ వస్తునాలంకారధ్వనిఃపదేయథా.భోభోనాగిదకిన్న
కిన్నరపతేబ్రహ్మాండమేతత్కథంజాతంవిశ్లథసంధిబంధమధు
నావిజ్ఞాతమేతత్కథంనిస్సారితిరఘురాయదేతజఃభితోభి
త్త్వాసుధాంభోనిధేక్షుణ్ణార్ధం న్యగదజాండపిండితదశాస్సీ
తాపతేః కీర్తయః ॥ అత్రవస్తునాపిండితపదేనాధికాలంకా

రాఖ్యశ్శయఃపాణిరిత్యేవరః॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ ౩౦॥ పదగతంవస్తునా
లంకారధ్వనిముదాహరతి- భోభోఇతి॥ నారదంకుబేరఃపృచ్ఛతి-విజ్ఞాతమే
తత్-కథమితి పునర్నారదస్యప్రశ్నః- యస్మాత్ -ఏతదభితోబ్రహ్మాండ
స్యసమంతతఃభిత్త్వాసుధాంభోనిధేక్షుణ్ణారాణిహారాణిమంటితి కుబేరస్యోత్త
రం-నారదస్తత్ర్కకృతేన రా ..వాం యతి - సీతాపతేఃకీర్తయః - అ

జాండేపిండితదశాః అత్యల్పే బ్రహ్మాండే సంపిండితావస్థాస్సత్యః పత్యబ్ర
హ్మాండంమూర్ఛంతివ్యాప్నువంతి॥ వస్తునాలంకారధ్వనిందర్శయతి- అత్రే
తి॥ ౩౧॥ వాక్యగతంవస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి- కావ్యమితి॥ మమ
కంఠనాళేఽభిపతితాత్వంకావదేతి శ్రీరామ కృపాణం ప్రతితత్ఖండ్యమా
నకంఠస్యకస్యచిత్ప్రశ్నః- ఆఇతిపీడాయాం - అస్తుస్యాత్కోపపీడయోరి
త్యమరః॥ వస్తునాలంకారధ్వనిందర్శయతి - అత్రేతి॥ ఉపమాలంకారోవ్య
జ్యతఇతి- ప్రకృతాప్రకృతయోః కృపాణవల్లీమహోరగ రసనయోః
ప్రాణాపహరణాదినాసాధర్మ్యప్రతీతేరితిభావః॥ ౩౨॥ పదగతమలంకా

రోవ్యజ్యతే ॥౩౧॥ అయమేవవాక్యేయథా ॥ కావ్యంవవాభి
పతితామమకంఠనాళేరామాగ్రహస్తగళితాస్మికృపాణవల్లీ।
ఆః కింప్రతారయసిమామనిలాశనేంద్రజిహ్వాసియాపిబసిహా
మమజీవవాయూన్ ॥ అత్రవస్తునోపమాలంకారోవాక్యేన
వ్యజ్యతే ॥౩౨॥ అయమలంకారేణవస్తుధ్వనిఃపదేయథా॥ ది
వసేందుదీనవదనాకిన్నరకేయంకురంగశాబాక్షీ। ఏషాకిలకిం
పురుషశ్రీరాఘవవీరవిద్విషన్మహిషీ ॥ అత్రోపమాలంకారే
ణరామరిపునృపాణాంహీనరూపం వస్తువీరపదేనవ్యజ్యతే ॥
౩౩॥ అయంవాక్యేయథా॥ కస్త్వంమానవరక్షైవరపతేరా
జాస్మి రాజ్యంకుతస్సంత్యజ్యత్వమిహాగతోరఘుపతేన్నిస్త్రిం
శనిష్కాసితః । కస్త్వంత్వత్తమాలకోటరగతఃప్రచ్ఛన్నమాస్తే
న్వనేరామాః కింకిమమీతమాలతరవస్తన్నోచితాప్రస్తుతిః॥ అ

రేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి- దివసేతి॥ దివసేందువద్దీనంవదనంయస్యాస్సా
తథోక్తా- హేకింపురుష- ఏషా శ్రీరాఘవవీరవిద్విషన్మహిషీకిల- అత్రకిలే
తివార్తాయాం-మయాపికుతశ్చిచ్ఛ్రుతమితిభావః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥
౩౩॥ వాక్యగతమలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి- కస్త్వమితి॥ మహాగ
స్త్యగిరినదీప్రాంతగతంశత్రుక్షితిపతింప్రతికస్త్వంమానవరత్నేతి కస్యచి
ద్దాశపతేః ప్రశ్నః- నీవరపతేర్రాజాస్మీత్యుత్తరం- రాజ్యంసంత్యజ్యేహకుత
ఆగతఇతిపునఃప్రశ్నః- అమీపరిదృశ్యమానాః రామాః కిం తమాలతరవః కి
మితిశత్రుభూపతేః ప్రశ్నః తన్నహి అత్రస్థితోఽన్నితేతస్యవరపతేరుక్తిః॥

అలంకారేణవస్తుధ్వనిందర్శయతి- అత్రేతి॥ ౩౪ ॥ పదగతమలంకారేణా లంకారధ్వనిముదాహరతి- భో ఇతి॥ ధాతృదర్శనార్థంకదాచిత్సత్యలోకం గతాంభూదేవతాందృష్ట్వాకశ్చిత్కమలాసనంపృచ్ఛతి- సదనమాశ్రయ భూతంసత్- అసౌభూమిః॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౩౫॥ వాక్యగతమ లంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి - మాలిన్యమితి- హేయమునేమాలి న్యంత్యజేతియమస్యోక్తిః-హేఅంతక,పితాఆవయోర్జనకోదినకరఃదాశర థేః ప్రతాపైర్ధూతస్తిరస్కృతః - అతఏవ లజ్జితస్సన్జలధేర్జలేషు మజ్జతి

> అత్ర సందేహాలంకారేణరామస్యకిమపివీరాయితంవస్తుశత్రో గ్భయరూపంవావాక్యేనవ్యజ్యతే ॥ ౩౪ ॥ అయమలంకారే ణాలంకారధ్వనిఃపదేయథా॥ భోధాతఃప్రణమామిమాతుర ధునాభూమేః కుతోనూతనోల్లాసానాంసదనంవిభాతి వదనం పూర్ణంత్వంభూర్న్యదృశం। లోలత్స్వైశశిఖాన్యహీశ్వరముఖా న్యుత్సృజ్యపూర్వాణ్యసౌదోర్దండేరఘుమండనస్యలభతే సౌ ఖ్యస్థితింసాంప్రతం॥ ఇహభూమేర్నిత్యంభుజగరాజభోగభా గియోగేపితదయోగప్రతిపాదనాదతిశయోక్త్యా రామభుజ దండస్యకుండలిపతేర్న్యతిరేకోలోలత్స్వైశశిఖాసీతిపదేన వ్య జ్యతే ॥౩౫॥అయంవాక్యేయథా॥మాలిన్యంయమునేత్యజాం తకకథంజహ్యాంప్రతాపైః పితాధూతోదాశరథేర్జలేషుజలధే స్సలజ్జితోమజ్జతి। శుష్కోఽబ్ధిర్బలరేణునాస్య యవనాస్యగ్భిః పునఃపూరితః పీతఃప్రేతశతై రపూరిపునరప్యేషాంహియో షాశ్రుభిః ॥ అత్రయమునామాలిన్యస్యరఘుపతిప్రతాపపరి

తప్తాత్కథంజహ్యామితియమునాయాః ప్రత్యుక్తిః- అస్యదాశరథేర్బలరే ణునాబ్ధిశ్శుష్కః తతస్త్యజేతిపునర్యమస్యోక్తిః - యవనానామస్యగ్భి శ్శోణితైఃపునఃపూరితస్తత్కథంజహ్యామితిపునర్యమునాయాఃప్రత్యుక్తిః- ప్రేతశతైఃపిశాచసంఘైఃపీతస్తతస్త్యజేతిపునరప్యంతకస్యోక్తిః- ఏషాం యవనానాంయోషాశ్రుభిఃపునరప్యపూరిపూరితోహితస్మాత్కథంజహ్యా మితిపునరపియమునాయాఃప్రత్యుక్తిః॥యోజయతి-అత్రేతి॥రఘుపతిప్రతా పపరిభూతపితృముఖేనోద్వేగానుసంధానరూపస్యహేతోరుత్ప్రేక్షయా

సంభావనేనతథాభూతయోస్తిరస్కారలజ్జయోః - అత్రాభ్యుచ్చయో
క్తిత్యాహ- ఉత్తరార్ధవాక్యఇతి- అతిశయోక్తిభిః అసంబంధే సంబంధ
రూపాభిశ్చతసృభిరిత్యర్థః- విశేషాద్యలంకారధ్వనయఇతి - ఘటనాదుర్ఘ
టస్యచేతి లక్షితాయా దుర్ఘటార్థఘటనాయాస్సత్వాత్రవ్యజ్యమానత్వా
చ్చత్వారోవిశేషావ్యజ్యంతఇతిభావః - ఆదిశబ్దేన'మిథశ్చకుతిర్యాలా
పోయఃప్రశ్నోత్తరికాహి సోఽతిలక్షితాప్రశ్నోత్తరికాగృహ్యత ఇతి బో
ధ్యం॥అత్రాపిప్రబంధగతావస్త్వలంకారధ్వనయశ్చత్వారోప్యస్యత్రగ్రా
హ్యాఇత్యాశయేనాహ- ఏవమితి॥ ౩౬॥ ఇత్థమర్థశక్తిమూలేషుప్రబంధగ
తాన్ద్వాదశధ్వనీన్వినాపదగతాన్వాక్యగతాంశ్చసంభూయ చతుర్వింశతి

భూతపితృమరణోద్యోగానుసంధానహేతూత్ప్రేక్షయాత
థాతిరస్కారలజ్జయోరసంబంధేపితత్సంబంధ ప్రతిపాదనా
దతిశయోక్తిభ్యాంరఘుపతిప్రతాపస్యతపనాద్వ్యతిరేకాలం
కారోవాక్యేనపూర్వార్ధేద్యోత్యతే।ఉత్తరార్ధవాక్యేచాతిశ
యోక్తిభిర్విశేషాద్యలంకారధ్వనయోపిద్రష్టవ్యాః। ఏవం
ప్రబంధగతత్వేనచత్వారోపిభేదాద్రష్టవ్యాః॥ ౩౬॥ ఉభ
యశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యధ్వనిస్తువాక్యఏవ సంభా
వ్యతఇత్యేకవిధః॥సయథా॥ రరాజజిష్ణుశ్శతకోటదానస్థిరీకృ
తోత్తుంగసపక్షగోత్రః। అసమ్మితశ్రీరమరారివైరీ రఘూ
ద్వహోఽనస్తమితప్రతాపః॥ అత్రరామచంద్రసురేం
ద్రయోరుపమాలంకారోధ్వన్యతే। అత్రపూర్వార్ధేశబ్దశ

సంఖ్యాకాన్ధ్వనీనుదాహృత్యక్రమప్రాప్తముభయశక్తిమూల ముదా
హరతి- రరాజేతి॥ జిష్ణుర్జయశీలః- ఇంద్రశ్చ- శతకోటిసంఖ్యాకానాంధ
నానాం దానేన స్థిరీకృతాన్యుత్తుంగసపక్షాణాం(మహోన్నతాత్మీయా
నాంకులానియేనసతథోక్తః- అన్యత్రశతకోటినాకులిశేనయద్గానం ఖండ
నంతేనస్థిరీకృతాఉత్తుంగాస్సపక్షాశ్చగోత్రాఃపర్వతాయేనసతథోక్తః
ధ్వనిందర్శయతి- అత్రేతి॥ నన్వత్రకథముభయశక్తిమూలత్వమిత్యాశం
క్యాహ- అత్రేతి॥ శబ్దశక్తిమూలతేతి- జతుకాష్ఠన్యాయేనపదానాంభం
గసహిష్ణుత్వాత్- అర్థశక్తిమూలతేతి- ఏకనాళావలంబిఫలవత్పదభంగ

మంతరేణార్థయో రేవంశ్లిష్టత్వాత్ ॥ ౩౭॥ ఏవంకతిచిద్ధ్వనీనుదాహృత్యా ఖిలానామనుదాహరణే కారణమాహ- ధ్వనీనామితి॥ ననులక్షణామూలాశ్చత్వారః అభిధామూలాస్సప్తచత్వారింశచ్చ సంభూయైకపంచాశదేవధ్వనయోనిర్దిశ్యంతే కథం తేషాం పరస్సహస్రత్వమిత్యాశంక్యా వబోధదార్ఢ్యాయోక్తభేదసంఖ్యాభిధానపూర్వకం తదేవోపపాదయతి- తథా

క్తిమూలతా ఉత్తరార్ధే ర్థశక్తిమూలతేతివివేకః ॥ ౩౭ ॥ ఏవం ధ్వనిభేదేషు దిఙ్మాత్రముదాహృతం । కార్త్స్న్యేన తూదాహర్తుం న శక్యతే। ధ్వనీనాం పరస్సహస్రత్వాత్ । తథాహి। లక్షణామూలస్యావివక్షితవాచ్యధ్వనేర్భేదాశ్చత్వారః । అభిధామూలయో ర్వివక్షితాన్యపరవాచ్యయో స్సంలక్ష్యక్రమాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యయోర్మధ్యే సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యేషు శబ్దార్థతదుభయశక్తిమూలేషు త్రివిధేషు మధ్యే శబ్దశక్తిమూలవ్యంగ్యస్య భేదాశ్చత్వారః। అర్థశక్తిమూలవ్యంగ్యస్య భేదాష్షట్త్రింశత్ । ఉభయశక్తిమూలవ్యంగ్యస్య భేదఏకః। ఏవంమిళిత్వా సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్య ధ్వనేర్భేదా ఏకచత్వారింశత్ । అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్యధ్వనేః ప్రబంధవాక్యపదపదైకదేశరచనావర్ణగతత్వేన భేదాష్షట్ । ఏవం వివక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వనేర్భేదాస్సప్తచత్వారింశత్। అవివక్షితవాచ్యప్రభేదైః ప్రథమముక్తైశ్చతుర్భిస్సహ ధ్వనేః ప్రథమం శుద్ధభేదా ఏకపంచాశత్ । ఏషాం ప్రత్యేకమేకైకస్యైవైకేన సంబంధే ప్రథమస్య భేదా ఏకపంచాశత్ ౫౧. ద్వితీయస్య పంచాశత్ ౫౦- తృతీయస్యైకోనపంచాశత్ ౪౯- ఏవముత్తరోత్తరమేకైకహాన్యా సేషడ్వింశత్యుత్తర శతత్రయాధికసహస్రసంఖ్యాకా మిశ్రభేదాః ౧౩౨౬ పునరప్యేషా

హీత్యాదినా॥ ఏషామితి॥ ఏకస్య శుద్ధభేదః- పంచాశన్మిశ్రభేదాః-ఏవం ప్రథమభేదస్యైకపంచాశత్- ఏకశ్శుద్ధః- ఏకోనపంచాశన్మిశ్రాః- ఏవం ద్వితీయస్య పంచాశత్- ఏకశ్శుద్ధః- అష్టాచత్వారింశన్మిశ్రాః-ఏవం తృతీయస్యైకోనపంచాశత్-ఏవముత్తరోత్తరమేకైకస్య హాన్యా సేత్యుక్తసంఖ్యా

సిద్ధిః- సుగమమన్యత్ ॥అత్రవిద్యానాథః ‘‘శుద్ధాశ్చంద్రశగామిశాస్త్రబు
తునేత్రానతేందవః।సంసృష్టిసంకరాయత్తాస్త్వష్టిఖాగ్నిశరాభిధా’’ ఇ
తి॥ వ్యంగ్యస్యేతి॥ తదుక్తమితి- ప్రధానభూతవ్యంగ్యయుక్తమిత్యర్థః -
వ్యంగ్యప్రధానంతత్కావ్యమితి ప్రాక్ప్రతిపాదితమేవ-న్యగ్భావితవాచ్య
వ్యంగ్యవ్యంజనక్షమస్యశబ్దార్థయుగళస్యధ్వనిరితివ్యవహారఃకృతఇతిమాస్మ
టపాదాః-అయంచేతి- చస్త్వర్థః- ౨. ఏవముత్తమకావ్యంనిరూప్యానం
తరాన్మధ్యమకావ్యనిరూపణంప్రతిజానీతే- గుణీభూతవ్యంగ్యమితి॥ ప్రా

మంగాంగిభావసంశయైకవ్యంజకానుప్రవేశ రూపతయాత్రి
విధేనసంకరేణైకవిధయాసంసృష్ట్యాచసంకలనే చతురధికశ
తత్రయోత్తరపంచసహస్రాణిభేదాభవంతి॥ ౩౦౪. వ్యం
గ్యస్యప్రాధాన్యఏవధ్వనివ్యపదేశః । తదుక్తంకావ్యమపి
ధ్వనిరిత్యుచ్యతే। అయంచోదాహృతః ౨. తదేవంవ్యంగ్యప్ర

మధ్యమకావ్యనిరూపణం

ధానముత్తమకావ్యంనిరూప్యగుణీభూతవ్యంగ్యం మధ్యమకా
వ్యంప్రాగుక్తలక్షణానుస్మరణపూర్వకంవిభజ్యనిరూపయతి॥
మధ్యమంతుగుణీభూతవ్యంగ్యంతచ్చాష్టధామతం ॥ తదుక్తం
కావ్యప్రకాశే ॥ అగూఢమపరస్యాంగంవాచ్యసిద్ధ్యంగమ
స్ఫుటం । సందిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యేకాక్వాక్షిప్తమసుందరం ।
వ్యంగ్యమేవంగుణీభూతవ్యంగ్యస్యాష్టౌభిదాఃస్మృతా ఇతి। అ
త్రాగూఢత్వంనామస్ఫుటతరప్రతీతివిషయత్వం।తదుక్తం॥ త
రుణీకుచమండలమివగూఢంయస్మాచ్చమత్కరోతే। వాచ్యా

గుక్తస్య-వ్యంగ్యంయత్రాప్రధానంస్యాదిత్యాదినాప్రతిపాదితస్య-లక్ష
ణస్య- అనుస్మరణపూర్వకం॥ మధ్యమంత్వితి ॥ అష్టధాత్వేశిష్టసమ్మతిందర్శ
యతి- తదుక్తమితి॥ అగూఢమితి॥ వ్యంగ్యస్యాగూఢత్వేగుణీ భూతత్వ
మితిసమ్మతిమాహ - తరుణీతి॥ అస్మాద్ధేతోఃవాచ్యాయమానం .అతఏవా
గూఢంవ్యంగ్యంగుణీభూతమిత్యన్వయః॥ తేనేతి- తేనవ్యంగ్యేన-స్ఫుటాస్ఫు
టకోటిద్వయస్యమధ్యమబుద్ధ్యర్థ్యేన మధ్యస్థితేనేత్యర్థః- తాదృగ్విధే
నసతాగ్రాహ్యేణగ్రహీతుంయోగ్యేన- ఉక్తంచ ‘‘చోళీపయోధరఇవ

ప్రకటో న కామం నో గూర్జరీస్తన ఇవాతితరాం నిగూఢః । అర్థో గిరామపిహితః పిహితశ్చ కించిదాంధ్రీపయోధర ఇవాతితరాం సమింధే" ఇతి-అర్థో వ్యంగ్యార్థః ౩. అథాగూఢాభిధానం మధ్యమకావ్యముదాహరతి- త్రుట్యదితి॥ యోజయతి-అత్రేత్యాదినా॥ పరమోత్కర్షః-అర్థాద్రిమదోర్దండచండతారూపః॥ ౩౮॥ అపరస్య రసాదేర్వాచ్యస్య వాక్యార్థస్య వాఽఙ్గంర

యమానమస్మాద్వ్యంగ్యమగూఢం గుణీభూతం॥ అయం భావః । అత్యంతస్ఫుటతరధీవిషయత్వే వ్యంగ్యస్య వాచ్యాయమానతయాఽగూఢత్వం। అతిగూఢత్వే తు మృగ్యమాణదశాపన్నత్వేనాస్ఫుటత్వం దోషః। తేనస్ఫుటాస్ఫుటకోటిద్వయమధ్యమబుద్ధ్యధ్యాస్యేన గ్రాహ్యేణ భవితవ్యం ౩. అగూఢం యథా॥ త్రుట్యచ్చండీశకోదండం రామదోర్దండచండతాం। వ్యాచష్టవిష్టపస్పష్టఘోషణైశ్శత్రుభీషణైః॥ అత్రాచేతనే కోదండే చేతనధర్మస్య వ్యాఖ్యానస్యానుపపన్నత్వాత్తత్తాత్పర్యం సూచనమాత్రం లక్షయద్వాచ్యవదతిస్పష్టం స్ఫుటత్వే పర్యవస్యతి । తేన పరమోత్కర్షో వ్యజ్యతే। పగస్సర్వాంకషిభిరుచ్యమానతయా వాచ్యాయమానత్వేనాగూఢం॥ ౩౮॥ అపరస్యాంగం యథా॥ ఘోటీఘోరఖురక్షతక్షితిరజస్సాంధకారావృతే సంయదాత్రిముఖే కృపాణలతికాదూతీకృతాలంబనా । శుండాలద్యుతిడంబరాంబరధరాశూరైకభోగోన్ముఖీ శత్రుశ్రీ రభిసారికా రఘుపతేరంగం సమాలింగతి॥ ఇహ శృంగారం ప్రతి వీరరసస్యాంగిత్వం॥ ౩౯॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగం యథా॥ తవ రాఘవదుర్వారశరసంపత్తినిర్ఝరా । ప్రతీపజగతీపాలకూలంకషతి వాహినీ॥ అత్ర రామసైన్యస్య నదీరూపస్య వ్యంగ్యం తద్రిపునృపాణాం కూలత్వరూపస్య వాచ్యస్య సిద్ధ్యంగమితి వాచ్యాసి

సాధ్యనురణనరూపం వా॥ ఉదాహరతి॥ ఘోటీతి॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౩౯॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగముదాహరతి- తవేతి॥ శరాంబాణాజలాని చ- ప్రతీపజగతీపాలాఃపరకూలం- వాహినీ సేనా నదీ చ॥ వ్యంగ్యస్య వాచ్యసిద్ధ్యంగత్వం దర్శయతి-అత్రేతి॥ వాచ్యస్య సిద్ధ్యంగమితి అన్యథా జగతీపాలకూ

లమోస్సామ్యాభావేనారోపపవనసిద్ధ్యేత్ ॥ ౪౦॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యముదాహరతి- శ్రీరామభద్రేతి॥ కోపివిలక్షణః- భవతః ప్రతాపః- త్రిజగత్తమస్సంక్షిప్యసంక్షిపంతీత్యాద్విషాంచిత్తేషువిధత్తే ॥ వ్యంగ్యస్యాస్ఫుటత్వం ప్రతిపాదయతి- అత్రేత్యాదినా॥ ౪౧॥ సందిగ్ధప్రాధాన్యముదాహరతి- చమూమితి॥ ఘనానిసాంద్రాణిగంభీరాణిచకందరాణిగుహాయస్మింస్తం ॥

> ధ్యంగం॥ ౪౦॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యంయథా ॥ శ్రీరామభద్రభవతః ప్రతాపః కోప్యనర్గళః। ద్విషాం ధత్తేచిత్తేషుసంక్షిప్యత్రిజగత్తమః॥ అత్రరఘువీరప్రతాపస్యసూర్యాతిరేకప్రతీతేరస్తివ్యతిరేకధ్వనిః । సతునద్రాక్ప్రతీయతఇత్యస్ఫుటత్వం॥ ౪౧॥ సందిగ్ధప్రాధాన్యంయథా ॥ చమూంసమీక్ష్యరామస్యప్రతీపజగతీపతిః। దదర్శఘనగంభీరకందరం మందరంగిరిం ॥ అత్ర గంభీరకందరేమందరేవిలీయస్వాత్మానంసంరక్షితుమరిక్షితిపతిరాకాంక్షతీతీదంవ్యంగ్యంవా ప్రధానం కింవాగిరివర్ణనంభయానుభావరూపంవాచ్యంప్రధానమితిసందేహాదిదంసందిగ్ధప్రాధాన్యముచ్యతే. ౪౨॥ యథావా॥ సీతాకపోలఫలకేలావణ్యామృతవర్షిణి। భృశందృశస్సస్మేరామగ్నాదాశరథేశ్చిరం ॥ అత్రవ్యజ్యమానాయాశ్చుంబనవాంఛాయాః కింప్రాధాన్యంకపోలావలోకనస్యవాచ్యస్యవేతి సందేహః ॥ ౪౩॥ తుల్యప్రాధాన్యంయథా॥ అయత్నసిద్ధపాటీరమకరప్రకరశ్రియం। పాండిమాగండయోశ్చక్రేరామవిద్వేషియోషితాం ॥ ఇహవిరోధిధరాధినాథవధూనాంకపోల పాండిమరూపస్యకార్యస్యవాచ్యస్యతత్కారణస్యరఘువీరభీరాయిత

ప్రాధాన్యసందేహంప్రతిపాదయతి- అత్రేతి ॥ భయానుభావరూపమితి- భయభ్రాంతానాం మోహవశాదనేకధా భ్రాంతేరుత్పద్యమానత్వాదితిభావః॥ ౪౨॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- సీతేతి ॥ స్మరేణ స్మేరా అతిశయితాః స్మరవికారాతిశయవ్యంజికాఇత్యర్థః॥ సందేహంప్రతిపాదయతి అత్రేతి॥ ౪౩॥ తుల్యప్రాధాన్యముదాహరతి- అయత్నేతి ॥ పాండిమా కర్తా॥ ప్రాధాన్యసామ్యంప్రతిపాదయతి- ఇహేతి॥ ౪౪ ॥ ఉదాహర

ణాంతరమాహ- చింతాశ్మేతి॥ చింతాశ్మభిశ్చింతామణిశిలాభిః సంఘటితాః। అతఏవ చిత్రా ఆశ్చర్యావహా యా వితర్దికా వేదికాస్తాసు- సంతానైః కల్పవృక్షైస్సంతతాని సాంద్రాణి యాని విలాసవనాని క్రీడోద్యానాని తేషామంతరేషు మధ్యదేశేషు- హాటకేషు సౌవర్ణేషు॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౪౫॥ కాక్వాక్షిప్తముదాహరతి- కైలాసేతి॥ కైలాసస్య యా కేళిఖురలీ- అభ్యాసః ఖురళిమతేత్యుక్తత్వాద్వినోదాభ్యాసః- తస్యాం శిలావలయానాం తోలనైరుచ్చాలనైః- మాంసలా దోర్దండా యస్య తస్మాత్- మత్తః- మదపేక్షయేత్యర్థః॥ ౪౬॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- యుగపదితి- హే రామభద్ర- సైంహికేయో రాహుః- యుగపదేకకాలే- భాస్వతాం ప్రకాశమా

స్యవ్యంగ్యస్య చ సమప్రాధాన్యం॥ ౪౪॥ యథా వా॥ చింతా
శ్మసంఘటితచిత్రవితర్దికాసు సంతానసంతతవిలాసవనాంత
రేషు। రమ్యేషు హర్మ్యవలయేషు చ హాటకేషు క్రీడంతి కోస
లపతేః కవిరాజకాంతాః॥ అత్ర విద్వద్వైశ్వర్యస్య కార్యస్య
వాచ్యస్య తత్కారణస్య రఘునౌదార్యస్య వ్యంగ్యస్య చ సమ
ప్రాధాన్యం॥ ౪౫॥ కాక్వాక్షిప్తం యథా॥ కైలాసకేళి
ఖురలీశిలావలయతోలనైః। మత్తో మాంసలదోర్దండాద్బలీ
యాన్ రఘునందనః॥ ౪౬॥ యథా వా। యుగపద్భాస్వద్రాజ
గ్రసనవ్యగ్రం మహోగ్రకరవాలం। సముదీక్ష్య సైంహి
కేయో నలజ్జతే రామభద్ర భవదీయం॥ అతోऽభయతాऽపికా

నానాం రాజ్ఞాం శత్రుభూపతీనాం గ్రసనే వ్యగ్రం సత్వరం- యుగపదేకదైవ భాస్వతస్సూర్యస్య రాజ్ఞశ్చంద్రస్య చ గ్రసనే వ్యగ్రమితి చ వ్యజ్యతే- నలజ్జతే- ప్రత్యేకశస్సూర్యాచంద్రమసోర్గ్రహణతుమస్య సైంహికేయస్య లజ్జాసముచితైవేతి భావః- అత్ర పూర్వత్ర చ వ్యంగ్యస్య కాక్వాక్షేపం ప్రదర్శయతి- అతోऽభయతాऽపీతి- కాకుశ్శబ్దధర్మః- తస్య ప్రయోగే సర్వత్ర శబ్దస్పృష్టత్వేన వ్యంగ్యస్య గుణీభూతత్వమేవ- తదుక్తం లోచనకారేణ 'కాకుయోజనాయాం సర్వత్ర గుణీభూతవ్యంగ్యతైవేతి, మమ్మటపాదాస్తు 'తథాభూతాం దృష్ట్వా నృపసదసి పాంచాలతనయాం వనే వ్యాధైస్సార్ధం సుచిరముషితం వల్కలధరైః। విరాటస్యావాసే స్థితమనుచితారంభని

భృతః సురుచిః ఖదంఖిన్నేనయిభజతి నాద్యాపి కురుష్వి' త్యత్ర క్వచిలా-
కోః ప్రశ్నమాత్రపర్యవసానాద్వ్యంగ్యస్య మయి న యోగ్యః ఖదః కింతు కు
రుషు యోగ్య ఇత్యేవంరూపస్య గుణీభావానాదిత్యేన పాత్రిధానాద్ధ్వనిత్వ
మస్యాంగీచక్రుః॥ ౮౭॥ అసుందరముదాహరతి- రామేతి॥ రామస్య ప్ర
చండయోర్భుజయోః మండలమలంకారభూతం హిండమానం ప్రకాశ మా
నం చయతో-దండం తస్మాన్నిర్యాంతియా నిషుమండలాని తాన్యేవకుండలీం
హాని. 'స్వాన్మండలం ద్వాదశరాజకేపి దేశే వబింబే వకదంబకే చ।కుస్త్రప్రభే
దేష్వపసూర్యకేపి భుజంగభేదే ఋనిమండనేస్యా' దితి విశ్వః - మందోద

క్వనుసంధానేన బలీయాంకాలజ్జత పవేతి వ వ్యంగ్యప్రతీతేరిదం
కాక్వాక్షిప్తముచ్యతే ॥ ౮౭ ॥ అసుందరం-యథా॥ రావణప్ర
చండభుజమండలహిండమానకోదండనిర్యదిషుమండల కుండ
లీం దాత్రిః। మందోదరీమృదులసుందరమందహాసలీలాపయాం
సి పాపియశుభంలభంతే॥ అత్ర దాశరథిక్లేశవదనదశసంకృత
వానితి వస్తు వ్యంగ్యం। తదపేక్షయా వాచ్యమేవ చమత్కార
కారీత్యసుందరమిత్యుచ్యతే। తదేవం మధ్యమకావ్యం సావాం
తరభేదముదాహృతం। ఏషామష్టానామపి భేదానాం ప్రాగను
క్రాంతైర్ధ్వనిభేదైః సహ సంకరసంసృష్టివశాదసంఖ్యయుతా
భవతి॥౮౮॥** అస్ఫుటవ్యంగ్యమధమం కావ్యమితి ప్రాగేవల
క్షితం। తత్త్రివిధం। శబ్దచిత్రమర్థచిత్రముభయచిత్రం చేతి।
అస్యోదాహరణం శబ్దార్థాలంకారాంతరంగే ద్రష్టవ్యం ౮ రీత

ర్యాః మృదులసుందరమందహాసస్యలీలావిషయాం సిమద్ధానసపియశుభ
స్యార్థ్యంలభంతే- భుజంగానాం పయః పానపయ్యత్యుక్తిత్వాదర్థోపాదః। అ
త్ర వ్యంగ్యస్యాసుందరత్వం దర్శయతి- అత్రేతి॥ ౮౮ ॥ ఏవం మధ్యమకా
వ్యం నిరూప్యాధమం కావ్యం విభజ్య నిరూపయితుం సామాన్యలక్షణం ప్రాగే
వ ప్రతిపాదితమిత్యాహ- అస్ఫుటవ్యంగ్యమితి॥ తస్యోదాహరణాన్యత్ర ప్రాయు
క్తామిత్యత్రాహ- అస్యేతి॥ అయం భావః- యద్యత్ర ధ్వానమిద్ధి [illegible]
బ్దచిత్రతా, స్వరవర్ణావసాన [illegible] సకృత్ [illegible] చిత్రతా
[illegible]

వాంతరభేదం కావ్యంనిరూప్యరీతీనాంవృత్తీనాంచస్వరూపంనిరూపయతి॥రీ
తయఇతి॥ రీతయో వైదర్భ్యాదయః-వృత్తయః కైశిక్యాదయః-గుణాలం
కారమూర్తయః- వైదర్భ్యాదయో మాధుర్యాదిగుణాంతర్భూతాః-కై
శిక్యాదయోఽనుప్రాసాంతర్భూతా ఇతి భావః- తథాపి పృథగ్వ్యపదేశం నీ
తాః "రీతిర్నామ గుణశ్లిష్టపదసంఘటనా మతే" ఇతి రీతిసామాన్యలక్షణస్య
గుణాలంకారమూర్తయ ఇతి గుణాంతర్భావప్రతిపాదనేనైవోక్తప్రా
యత్వాత్తాసాం విశేషలక్షణాన్యాహ-బంధేతి॥ బంధపారుష్యం దుస్సంధి
కృతం-శబ్దకాఠిన్యం పరుషవర్ణారబ్ధం- నహ్యర్థస్య నశబ్దస్యాతిదీర్ఘసమాసేత్య

రీతీనాం వృత్తీనాంచ స్వరూపనిరూపణం

రీతయో వృత్తయశ్చాపి గుణాలంకారమూర్తయః। వ్యపదేశం వ
హన్త్యేతాస్తథాపి రసవేదిభిః॥ రీతయస్తాసు వైదర్భీ గౌడీ పాం
చాలికేతిచ॥ బంధపారుష్యరహితా శబ్దకాఠిన్యవర్జితా । నాతి
దీర్ఘసమాసాచ వైదర్భీరీతిరిష్యతే॥ ఓజఃకాంతిగుణోపేతా
గౌడీయారీతిరిష్యతే। పాంచాలీ గౌడవైదర్భ్యోః కథ్యతే మేళ
నబుధైః॥ కైశిక్యారభటీ చైవ సాత్వతీ భారతీ తథా। చత
స్రో వృత్తయోహ్యేషాం యోనిసావస్థానసూచకాః॥ రీతిభ్యః కేవలం
[illegible] వ్యక్తిర్వ్యవసాయః పృథక్॥ రసే శృంగారకరుణౌ సుకు
మారేతితాభిధౌ। వ్యక్త్యేతాసు కైశిక్యా వ్యజ్యేతే సుకుమా
రయా॥ వీరో[illegible]రౌద్రబీభత్సావారభట్యైవ తాదృశౌ। హా
స్యశాంతాద్భుతాః కించిన్మృదులా భారతీస్ఫుటాః॥ సాత్వ

[illegible]నసుస్పష్టోఽతిసమాసః॥ ఓజఃకాంతిగుణాభ్యాముపేతాయుక్తా- ఓజశ్శ
[illegible]సమాసభూయస్త్వం కాంతిశ్శబ్దేనోత్కటపదత్వంచోచ్యతే-గతార్థమ
[illegible] వైదర్భ్యాదీనాం విదగ్ధజనపరిగ్రహేణ వైదర్భ్యాదిసంజ్ఞా॥ ప్రతి
పాదితమపి ప్రాసంగికత్వాత్ వృత్తిస్వరూపం పునః ప్రాధాన్యం ప్రతిపాదయతి-రీతి
భ్య ఇతి [illegible] కైశిక్యాదివృత్తయః- పృథక్-రసావస్థానసూచకత్వాద్భి
న్నా ఇత్యర్థః॥ ననువృత్తీనాం రసావస్థానసూచకత్వముక్తం-కతమయావృ
త్త్యా [illegible] హాసాదిత్యాహ-[illegible]॥తాదృశౌ
[illegible]సుస్పష్టాః॥ ౨

సావస్థానసూచకత్వరూపస్య సామాన్యలక్షణస్యోక్తత్వాత్తాసాం విశేష లక్షణాన్యుచ్యంతే-అత్యంతేత్యాదినా॥ కైశికీముదాహరతి-రతిరితి॥ రతిః కామవధూః నవకామం ప్రాథమికసంగమేన నవమన్మథమివ- నవతరుణిమని నవయౌవనే యే లీలోన్మేషా విలాసాతిశయాస్తైస్సంచార్యమాణైః ప్రసార్యమాణైః- లలితవలితానాం సుందరవలనానాం లజ్జాయాశ్చ లోలరంగైశ్చంచలాశ్రయభూతైరపాంగైః కటాక్షైః రామమాలోకయంతీ ఇయం సీతా కిమన్యనిర్వ్యాజ్యః పుష్పకేతోః కౌశలం కలయతి ప్రథయతి-నవకామమిత్యేతేన సూచితైర్లోకోత్తరరూపయౌవనాద్యుద్దీపనవిభావైః-రామమియమితి చాలంబనవిభావాభ్యాం- నవతరుణిమేత్యాదినా౽భివ్యజ్యమానై

త్రైవస్ఫుటౌ నాతిప్రౌఢా వీరభయానకా। అత్యంతసుకుమా
రార్థసందర్భా తాసు కైశికీ॥ అత్యుద్ధతార్థసందర్భా వృత్తిరా
రభటీమతా। కించిన్మృద్వర్థసందర్భా భారతీ వృత్తిరిష్యతే।
ఈషత్ప్రౌఢార్థసందర్భా సాత్వతీ వృత్తిరితా॥ తత్ర కైశికీ
యథా॥ రతిరివ నవకామం రామమాలోకయంతీ నవతరుణిమలీ
లోన్మేషసంచార్యమాణైః। లలితవలితలజ్జాలోలసంగైరపాంగైః
కలయతి కిమపీయం కౌశలం పుష్పకేతోః॥ చరమోద్ది
ష్టానామపి వృత్తీనాం రసాభివ్యక్తిహేతుతయాంతరంగత్వా
దాదావుదాహరణమితిబోధ్యం॥ ౪౯॥ ఆరభటీ యథా॥ ప్ర
క్షుభ్యచ్ఛంభుజంభాహితముఖముఖభాగ్గంభదోస్తస్స్తంభశుం

రౌత్సుక్యాదివ్యభిచారిభావైరపాంగైరిత్యనుభావైశ్చ సంయుక్తకోమల వర్ణసందర్భసహకృతైః ప్రతీయమానో రససార్వభౌమశ్శృంగారో రతిమన్మథసాదృశ్యసూచితలోకోత్తరవైదగ్ధ్యాశ్రయభూతనాయకవిషయతయా పరిపోషాతిశయం ప్రాప్నోతీత్యతో౽యం కైశికీ॥ నను ప్రాగుద్దిష్టారీతీరతిక్రమ్య పశ్చాదుద్దిష్టానాం వృత్తీనాం కథమాదావుదాహరణమిత్యాశంక్య సమాధత్తే- చరమోద్దిష్టానామితి- అంతరంగత్వాస్పృశ్యత్వాత్॥ ౪౯॥ ఆరభటీముదాహరతి-ప్రక్షుభ్యదితి॥ ప్రక్షుభ్యదామకుక్షిగ్యగాం శంభుజంభాహితముఖనఖభేజాం యోగం భవ్యాహో స్తైషాం దోస్తంభేషుశుంభాలో ... సనయోః ప్రాగల్భ్యరంభసంభయోః ప్రమగ్నే

ఘోరవిభవాడంబరస్య సమస్తస్యాతిశయస్తేనోజ్జృంభమాణో విజృంభమా-
ణః- కల్పద్వయస్య కల్పక్షయసమయకృతాంతస్య ప్రళయకాలకాలస్య యాద
గ్దంష్ట్రాస్తాసామంతరం గమధ్యభాగే త్వం గంతా గాఢసార్థం త్వరమాణా
జిహ్వా వ అతిరంహా మహావేగః త్వద్విద్వేశ్చం ప్రహాసః ఇహేదానీం మానవం
కథం సహతే- తత్సహనమనుచితమితి భావః- అత్ర పరుషవర్ణ వికటబంధే
న రౌద్రరసాభివ్యక్తిరితీయమారభటీ॥ ౫౦॥ సాత్వతీముదాహరతి - రేరే
లంకేశేతి-అత్రాద్రితి ప్రౌఢసందర్భేణ వీరరసప్రతీతేరియం సాత్వతీ॥౫౧

భవాద్రికల్పాద్యరంభసంభ్రమథనవిభవాడంబరోజ్జృంభమా
ణః॥ త్వద్విద్వేషః కల్పక్షయసమయకృతాంతోగ్రదంష్ట్రా
తరంగత్వంగజ్జిహ్వాతిరంహాః కథమిహ సహతే మానవం దాన
వేంద్ర॥ ఇతి రావణం ప్రతి సూతవచనం ।౫౦॥ సాత్వతీయ
థా ॥ రేరే లంకేశ రామం కిమితి న కలయసే తిష్ఠ రే నిష్ఠురాత్మ
న్ద్రిశతద్రిమూర్తికాయస్తజనరఘునాథైస్సమ్యగాచమ్యపూ
ర్వం । నీత్వా సాద్రిణాహుతీనాం పరమతికఠినానిం ద్రజిహ్వాద్రి
ణవాయూనాం రండాస్త్వత్తాండలకండాచలకటకశిఖావ్యగ్ర
భావం భజంతే ।౫౧॥ భారతీయథా॥ జేతవ్యో దానుసేంద్రో
ద్విగుణదశభుజో మంత్రిభృత్యాశ్చ దైత్యాః పుత్రస్సత్రామ
జైత్రః స్సతతరణకలాసాదరస్సోదరశ్చ । స్వాత్మాయుక్త్యాద్వి
బాహుస్స విపరిజనాభల్లుకాశ్చప్లవంగా భ్రాతా చ క్షీరకంఠ
స్తదపి విజితవానస్మృతం రామభద్రః॥౫౨॥ అథ రీతయః॥ వైద
ర్భీయథా॥ పాణౌ న కేళికురరీమ దరీకరోతి నాలోకతే ప్రియను
గామసనాశయంశే। పిన్యస్య సాకరసరోజముఖం రోఢభాగే బాలావి

భారతీముదాహరతి- జేతవ్య ఇతి॥ ద్విగుణదశసంఖ్యాకా భుజా యస్య స త
థోక్తః స్వాత్మా-స్వయమిత్యర్థః-తథాపి తథాపి- విజితవాన జేతవ్యమితి వ
చనామేనకర్మణో ఽత్రానువృత్తిః- అత్ర సంయుక్తమృదువర్ణబంధేనాద్భు
తరసాభివ్యక్తేరియం భారతీ।౫౩।అథ రీతీనాం క్రమేణోదాహరణాని ॥ త
త్ర వైదర్భీముదాహరతి-పాణావితి, కేళికురరీక్రీడాశారికాం-అత్ర కో
మలవర్ణైరల్పసమాసైర్మృదుబంధేన చ శృంగారరసాస్వాదస్య కథన

మాధుర్యప్రతిపాదనాద్వైదర్భీ॥ ౫౩॥ గౌడీముదాహరతి - శుంభదితి॥ అత్ర పరుషవర్ణవికటబంధేన సమాసభూయస్త్వేన వర్ణ్యరసగతదీపకత్వలక్షణౌజఃప్రతిపాదనాద్గౌడీ॥ ౫౪॥ పాంచాలీముదాహరతి - వీరేతి ॥ అత్ర పూర్వోదాహృతరీతిద్వయసాంకర్యాచ్ఛ్లాఘ్యవతి పాంచాలీ ॥ ౫౫॥ అథ శయ్యాం లక్షయతి॥ శయ్యేతి - పదమైత్రీ వినిమయాసహిష్ణుత్వం - అత ఏవాపర్యాయేభ్యో భేదః॥ లాఘవార్థం ద్రాక్షాపాకోదాహరణమేవ శ

చింతయతి రాఘవ భవంతమేవ ॥ ౫౩॥ గౌడీ యథా॥ శుంభచ్ఛుం
భాలశైలావిగళదవిరళగ్రావధారాఘురాణద్భ్రామ్యత్తూర్య-
జృంభాంగాస్యసురహాయితాన్యుగ్రఖడ్గాన్యాహృతాని । ఆక
ర్ణాకృష్టచాపచ్యుతనిబిడశరోద్దండకాండప్రకాండజ్వాలా
మాలాకరాళో దహతి రఘుశిఖీ వైరిసేనావనాని ॥ ౫౪॥ పాం
చాలీ యథా ॥ వీరశ్రీరఘురాజభద్ర భవతో ధాటీసమాటీక
వేభేరీభూరివిరావడంబరభరైరాఖండలశ్రీస్థిరాత్ । నిద్రా
ణాయజ్జాగరితం దివసైస్తేయభూతిశ్చిరాదున్నిద్రాక్షక
మాశుముద్రణమగాత్తత్ప్రనిద్రాకృతం ॥ ౫౫ ॥ శయ్యా

శయ్యాపాకాది నిరూపణం

సాంగీయతే యా సా శయ్యా పదమైత్రీ పరస్పరం । యత్స్యాదర్థస్య
గాంభీర్యం పాకస్స కవిభిః స్మృతః ॥ ద్రాక్షాపాకో నారికేళపా
కశ్చేతి ద్వివిధస్సః ॥ ద్రాక్షాపాకో భవేత్సోఽయం బహిరంత
స్స్ఫురద్రసః । బహిః కఠోరో నారికేళపాకస్త్వంతర్మృదుర్భ
వేత్ ॥ ద్రాక్షాపాకో యథా । హారస్ఫారమరీచివీచిరచితశ్రీ
ఖండచర్చాంచితా సాకూతస్మితచాతురీపరిచితప్రత్యగ్రనా

య్యోదాహరణత్వేన యోజయిష్యతి॥ అథ పాకం లక్షయతి - యదితి॥ అర్థస్య ముఖ్యార్థభూతస్య శృంగారాదేర్గాంభీర్యమాస్వాద్యమానతావిశేషః॥ సుగమమన్యత్ ॥ ద్రాక్షాపాకముదాహరతి - హారేతి॥ హారస్య స్ఫారాభిరధికాభిర్మరీచివీచిభిః రచితయా శ్రీఖండచర్చయా అంచితా యుక్తా - సాకూతస్య సాభిప్రాయస్య స్మితస్య చాతుర్యా వైలక్షణ్యేన పరిచితః ప్రత్యగ్రః నాసామణిరభినవనాసాభరణం యస్యాస్సా తథోక్తా - రక్తైః పద్మరాగహారా

దిభిః స్మేరాయాః ప్రకాశమానాయాః లలాటికాయాః ఫాలాభరణవిశేష స్యాంశులహరీకాంతిపుంజ ఏవ సింధూరబిందూత్కరో యస్యాస్సా తథోక్తా ఏవంవిధా రామా సీతా - అనంగమంగళకళాసు మన్మథమనోహరలీలాసు సంగతాః సక్తిర్యేషు తైస్తథోక్తైః అపాంగైః కటాక్షవీక్షణైః రామమపాత్ పాతి స్మ - అత్ర వ్యాకరేణాద్రాక్షీదిత్యర్థః - అత్రైవం సమ్యక్సహిష్ణోశ్శృంగార స్య పాకసముదయే వ్యాప్యమానత్వాద్బహిరంతశ్చ స్ఫురణం బోధ్యం॥ ఇదమేవేతి - న కేవలం పాకోదాహరణత్వమిత్యపిశబ్దార్థః॥ ౫౬॥ నారికేళపాకముదాహరతి - ప్రాయేణేతి॥ ప్రాయేణ ప్రాయశః - ఏతేన క్రమాపన యనార్థం మధ్యే కించిత్కిందిన్నోత్రియమప్యుచ్యతే - ప్రచలద్భ్యాం పయోధరాభ్యాం గళంతీభిర్ధారాభిస్స్వేదబిందుసందోహైరభిరామో మనోహరః క్రమో యస్మింస్తస్మిన్ - అన్యత్ర ప్రాయేణ ప్రచలద్భ్యః పయోధరే

స్మేరాలలాటికాంశులహరీసింధూరబిందూత్కరా
రామా రామమనంగమంగళకళాసంగైరపాంగైరపా
త్॥ ఇదమేవ శబ్దోదాహరణమపి॥ ౫౬॥ నారికేళపాకో యథా॥
ప్రాయేణ ప్రచలత్పయోధరగళద్ధారాభిరామక్రమే
ప్రత్యగ్రం ప్రతిపక్షహంసకగణైః ప్రారబ్ధకోలాహలే। ప్రా
చీనస్ఫురణప్రహీణతిలకే ప్రాంచద్విలాసోజ్జ్వలే ప్రేయ
స్యాః పురుషాయితే రఘుపతిః ప్రీతిం ప్రపేదే పరాం॥ అత్ర ప్రకృత

పక్షే ఘర్మోద్యో గళంతీభిర్ధారాభిస్స్వేదధారాభిరభిరామః క్రమో యస్మిన్ తస్మిన్ - ప్రత్యగ్రం సంఘుష్టం ప్రతిపక్షాః ప్రతిహంసకానాం పాదకటకానాం గణైః ప్రారబ్ధః స్వరాతిశయాదారబ్ధః కోలాహలో యస్మింస్తస్మిన్ - అన్యత్ర ప్రత్యగ్రం భవిష్యత్కాలస్య హంసానాం భయావహత్వాన్మానసోద్వేగం ప్రతిపక్షహంసకానాం సితచ్ఛదానాం గణైః ప్రారబ్ధః కోలాహలః కలకలో యస్మింస్తస్మిన్ - ప్రాచీనేన నిధువనప్రాక్కాలీనేన స్ఫురణేన ప్రహీణం స్వేదార్ద్రీత్వాదనతిరమణీయం తిలకం యస్మింస్తస్మిన్ - అన్యత్ర ప్రాచీనేన వసంతకాలీనేన స్ఫురణేన ప్రహీణాస్తిలకా వృక్షవిశేషా యస్మింస్తస్మిన్ - ప్రాంచద్భిరతిమనోహరైః విలాసైర్వ్యాపారైరుజ్జ్వలే రమణీయే - అన్యత్ర ప్రాంచద్భిః కిలాసైర్విహారైర్బహిరుజ్జ్వలే - ప్రేయస్యాః ప్రియతమాయాః పురుషాయి

తేఽతివిశేషే-రఘుపతిః- పరాం ప్రీతిం ప్రపేదే। అత్ర వ్యాఖ్యానసాపేక్ష త్వాన్న ద్రాగర్థప్రతీతిః-ఏవం చాత్రత్యో పాకనారికేళపాకావస్థస్య ద్రాత ఃలంబితప్రతీత్యోః పరాం కోటిమారూఢే- తత స్తదంతరాళవర్తిన్యాః ప్రతీతే రనేకవిధత్వా త్తదనుసారేణ కదళీసాలాదిపాకానప్యయమూహ్యాని త్యాశయేనాహ-ఏవమితి॥ ౫౭॥ ఇత్థం కావ్యం కావ్యసామగ్రీం చ నిరూప్య బోధదార్ఢ్యాయ ప్రాగుక్తం త్రైవిధ్యం ప్రతిపాదయతి-తదేతదితి॥ ననూత్తమమధ్యమాధమభేదేన కావ్యస్య త్రైవిధ్యముక్తం నిరూపితం చ-పద్యాద్యాత్మనా ప్రయుక్తం త్రైవిధ్యం కింరూపమిత్యాశంక్యాహ-పద్యమితి॥ సా చంపూః యూన స్తరుణస్య యౌవనబాల్యమేళనవతీం కాంతా తరుణీవ కవేస్సు

విశేషణమహిమ్నా ఽప్రకృతప్రావృషేణ్యావృత్తాంతప్రతీతి
ర్విశేషణమాత్రభేదే సమాసోక్తి ర్న శ్లేషః॥ ఏవం రసాలాది
పాకాంతరమప్యూహ్యం॥ ౫౭॥ సామాన్యైనైతావృశం కావ్య
మాహ నంతి। తదేతత్పద్యగద్యతదుభయవిధమాత్రివిధమితి
ప్రాగేవాభాణిష్మ॥ పద్యం పాదచతుష్టయపరిమితం కావ్యం
తు తత్స మాహితం తత్రా ప్యష్టాదశవర్ణనాయుతం మహాకావ్యం తదోది
ర్యతే। గద్యం హ్యనద్యమపాదబంధ ముభయోపేతా తు చంపూ
స్మృదేసా స్యాద్యౌవనబాల్యమేళనవతీ కాంతేవ యూనః కవేః॥ గ
ద్యాదీనాం తు తత్ర ప్రబంధానాం స్వరూపం విస్తరభయాన్నే
హ ప్రపంచ్యతే॥ ఇతి...ధ్వనిభేదనిరూపణం నామ నవమ స్తరంగః
ఆస్థానమందిర...విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః॥.........*
ధర్మాంతర్వాణి...శాస్త్రివిలసితనవమో రామవర్ణ్యైతరంగః॥

దేస్యాత్॥ అష్టాదశవర్ణనాస్తు॥ నగరార్ణవశైలర్తుచంద్రార్కోదయవర్ణనం। ఉద్యానసలిలక్రీడామధుపానరతోత్సవాః॥ విప్రలంభో వివాహశ్చ కుమారోదయవర్ణనం। మంత్రద్యూతప్రయాణాజినాయకాభ్యుదయా అపి॥ ఏతాని యత్ర వర్ణ్యంతే తత్ మహాకావ్యముచ్యతే। ఏషామష్టాదశానాం మధ్యే కైశ్చిదూనమపీష్యత ఇతి॥ నన్వత్ర కిమాఖ్యాయికాదీనాం గద్యప్రబంధానాముదాహరణాదీనాం తు తత్ర ప్రబంధానాం చ స్వరూపం న నిరూపిత మిత్యాశంక్యసాక్తం గ్రంథేషు ప్రతిపాదితత్వాత్తత్రైవ ద్రష్టవ్య మిత్యాశయేనాహ- గద్యాదీనామితి॥ ౫౮॥ ఇత్యాది॥ ....

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

రసతరఙ్గప్రారమ్భః — ౧౦

ఏవం కావ్యం సావాన్తరభేదం నిరూప్యేదానీం తజ్జీవితభూతం రసం నిరూపయితుం తం ప్రశంసతి ॥ ఏవమితి ॥ వృత్తస్య వస్తుగతస్య సంకీర్తనముఖేన ప్రతిపాదనద్వారేత్యర్థః ॥ సారేతి ॥ గుణోజ్జృమ్భితైర్మాధుర్యాదిగుణోల్లాసితైః- అలంకృతిగణైః స్వస్వైరలంకారైః- రమ్యః- తేషాముభయేషాముపస్కారకత్వాదితి భావః ౧. నను రసో రాజత ఇత్యేతదనుపపన్నం తత్సద్భావే ప్రమాణాభావాదిత్యాశఙ్కతే - నన్విత్యాదినా

ఏవం కావ్యలక్షణం తద్భేదాంశ్చ సప్రపఞ్చం నిరూప్యాధునా
తస్య ప్రాణాయమానం రసం నిరూపయితుకామో వృత్తసంకీ
ర్తనముఖేన తం ప్రస్తౌతి ॥ సారశ్లేషవిశేషచిత్రపరిణామోదా
త్తసంప్రూపకైర్వ్యాఘాతవ్యతిరేకవక్రిరుపమిత్యన్యోన్యదృ
ష్టాన్తకైః । ఏతైరర్థమనుధ్వనిరేణఘటితైః స్వస్వైర్గుణోజ్జృమ్భి
తైర్నిర్దోషైర్వివిధైరలంకృతిగణై రమ్యో రసో రాజతే ౧.
నను సద్భావే కిం ప్రమాణం, న తావత్ప్రత్యక్షం ప్రమాణం
తత్ర క్షమతే । వికల్పాసహత్వాత్ । తథాహి । ప్రత్యక్షగ్రా
హ్యత్వాభ్యుపగమః కిం నిర్వికల్పకేన గృహ్యతాం సవికల్పకేన
వా । నాద్యః । విశిష్టవాక్యార్థానుసంధానలబ్ధాత్మనో రసస్యావి
త్యా విభావాదిఘటితతయా ప్రతీతిరితి హి రసవాదినో వదన్తి

ప్రమాణం వినా కిమపి న సంప్రతిపత్తవ్యం తేన - తథాహీతి- వికల్పాసహత్వమేవ ప్రతిపాదయతీత్యర్థః- నిర్వికల్పకేన నిర్వికల్పకప్రత్యక్షేణ- సవికల్పకేన సవికల్పకప్రత్యక్షేణ వా- ఆద్యం పరిహరతి- నాద్య ఇతి - కుత ఇత్యత ఆహ- విశిష్టేతి- విశిష్టానాం గుణాలంకారయుక్తానాం వాక్యార్థానామనుసంధానేన పర్యాలోచనేన లబ్ధాత్మనః ప్రాప్తస్వరూపస్య రసస్య నిత్యం నయ

శేషవిభావాదిభిర్విభావానుభావవ్యభిచారిభిర్ఘటితతయా- తథాసతీతి- తథావిధంవిభావాదిఘటితంస్వరూపంయస్యతస్మిన్- తస్మిన్రసేస్వలక్షణమాత్రావగాహి- విశేషణవిశేష్యయోస్సంబంధజ్ఞానమంతరేణ ఘటత్వాదిఘటాదిరూపస్వరూపమాత్రావగాహీత్యర్థః - ద్వితీయంపరిహరతి నాపిద్వితీయఇతి- తత్ర హేతుమాహ- నిర్వికల్పకాభావఇతి-కుతఇత్యతఆహ-తయోరితి - ప్రత్యక్షానుభవేనిర్వికల్పకస్యకారణత్వంసవికల్పకస్యకార్యత్వంచేతినియమాదిత్యర్థః- ఉక్తమర్థంవిశదయతి-నహీతి-కుతఇత్యతఆహ-నేతి-విశేష్యబుద్ధిర్విశేష్యవిషయకజ్ఞానం-అగృహీతవిశేషణాఅజ్ఞాతవిశేషణాసతీన-నోత్పద్యతఇత్యర్థః-విశిష్టజ్ఞానం విశేషణజ్ఞానజన్యమితినియ

యంతి । తథాసతి తథావిధస్వరూపేతస్మింత్స్వలక్షణమాత్రావగాహి నిర్వికల్పకం కథంకారంక్షమేత। నాపిద్వితీయః। నిర్వికల్పకాభావేసవికల్పకస్యానుదయాత్ । తయోః కార్యకారణభావావధారణాత్ । నహినిర్వికల్పకేనాగృహీతే విశేషణేస్వరూపమాత్రే సవికల్పకంనామవిశిష్టజ్ఞానముత్పత్తుమర్హతి। నాగృహీతవిశేషణావిశేష్యబుద్ధిరితిన్యాయాత్। నచకారణంవినాకార్యోత్పత్తిః। వ్యాఘాతాత్। నచసమవాయాదివన్నిర్వికల్పకనిరపేక్షసవికల్పకగోచరత్వమస్యేతివాచ్యం। తద్విశేషణాంశస్యప్రాక్సవికల్పకేనగ్రహణాదనుమానాదివత్తదుపపత్తేః। ప్రకృతేతువిభావాదేర్విశేషణస్యప్రా

మాదితిభావః । నిర్వికల్పకం వినాసవికల్పకంనసంభవతీత్యాశయేనాహ నచేతి। తత్ర హేతుమాహ- వ్యాఘాతాదితి। అయంభావః-యదికారణం వినాకార్యోత్పత్తిస్స్యాత్తర్హిమృదాదింవినాఘటాదిరుత్పద్యేతేతి। నను సమవాయాదీనామివరసస్యకేవలసవికల్పకవిషయత్వమస్త్విత్యాశంక్య పరిహరతి। నచేతి। సంయోగాదిరాదిశబ్దార్థః- తతోऽపపత్తిమాహ-తదితి। తద్విశేషణాంశస్యసమవాయత్వాదేః ప్రాక్ శక్తిగ్రహణకాలఇత్యర్థః సవికల్పకేనకారణంవినాకార్యానుదయాన్నిర్వికల్పకపూర్వకసవికల్పకేనేత్యర్థః- అనుమానాదివదనుమానాదీనామివ-ఉపమానాదిరాదిశబ్దార్థః తస్యసమవాయాదేః- ఉపపత్తేః-అయంభావః అనుమానాదివిషయభూ

తానామనుమానత్వాదీనా మివ సమవాయాదివిశేషణభూతానాంసమ
వాయత్వాదీనామపిప్రాగ్యథాక్రమమవగతత్వేనక్లృప్తత్వాత్త దుపప
త్తిరితి- ప్రక్ళృప్తేత్యాది-తద్విశేషణస్యరసవిశేషణభూతస్యప్రాగ్రసప్రతీ
తేఃపూర్వం- విశేష్యేఅనుపసంక్రమాదప్రవేశాత్-ఏవంనిర్వికల్పకనిర
పేక్షసవికల్పకగోచరత్వమిత్యర్థః - ఇత్థంనిర్వికల్పకసవికల్పకయోర్విక
ల్పాసహత్వాదన్యతరస్యతద్గ్రాహకత్వంనిశ్చేతుంనశక్యతే యత్కిం
చిత్ప్రత్యక్షంభవతుతత్రావివాదమిత్యభ్యుపగమ్యాహ- అస్తు వేతి-అస్తువే
త్యసూయాపగమే - అనిశ్చయాంగీకరణ మసూయాపగమశబ్దార్థః - అ
సూయాపగమేస్తు వేత్యమరః- తథాపీతి-తథాపి యస్యకస్యచిత్ప్రత్యక్ష
స్యతద్గ్రాహకత్వే ప్రతిపన్నేపీత్యర్థః- తత్ప్రత్యక్షంకర్తృపూర్వసిద్ధంఘ

కాన్వతంత్ర్యేణానుపలబ్ధేరగృహీతవిశేషణాయాశ్చబుద్ధేర్వి
శేష్యానుపసంక్రమాత్కథమేవంస్యాత్ । అస్తువాయత్కిం
చిత్ప్రత్యక్షంతథాపి- కింపూర్వసిద్ధమేవరసంతద్గోచరయేత్ ।
విభావాద్యనుసంధానేనతదానీముత్పన్నంవా। నాద్యః। విశిష్ట
వాక్యార్థాననుసంధాతౄణామపిసదాప్రతీతిప్రసంగాత్ ।
నద్వితీయః । యదిరసోవిభావాదికార్యం స్యాత్తర్హికులాలా
దినిమిత్తనాశేకలశస్యేవతన్నాశేపితస్యానువృత్తిస్స్యాత్ ।
నను నిమిత్తకారణాపాయేపికార్యమపైతి, యథా వైశేషికా

టపటాదివత్ప్రాగ్నిష్పన్నం-విభావాదీతి-అత్రగోచరయేదిత్యనువర్తతే।
ఆద్యంపరిహరతి- నాద్యఇతి- తత్ర హేతుమాహ - విశిష్టేతి - సదాప్ర
తీతిప్రసంగాత్ - అవిచ్ఛిన్నానుభవాపత్తేరిత్యర్థః । ద్వితీయంపరిహరతి
నద్వితీయఇతి - కుతఇత్యాహ - యదీతి-తన్నాశేవిభావాదినాశేపి -
తస్యరసస్య - అయమాశయః - యథాకులాలదండచక్రాదినిమిత్త
కారణానాంనాశేపితత్కార్యభూతస్యకలశస్యానువృత్తిరనుభూయతే
తథాతన్నిమిత్తకారణానాం విభావాదీనాం నాశేపి రసస్యానువృత్తి
ర్భవేదతస్తస్య విభావాది కార్యత్వంవిరుద్ధమితి - ననుకుత్రచిన్నిమిత్త
కారణనాశేపి కార్యనాశస్యాప్యనుభూయమానత్వాదత్రాపి తథైవవి
భావాదినాశేరసానువృత్తి రుపపన్నైవేత్యాశయేనాశంకతే - నన్వి

త్యాదినా చేదిత్యంతేన-యథేతి- వైశేషికాణాంతార్కికాణాం- మతఇ తి శేషః- అపేక్షాబుద్ధేః- అయమేకోయమేక ఇమావిత్యాకారకజ్ఞా నస్య నాశాద్ద్విత్వనాశః- అపేక్షాబుద్ధేర్ద్విత్వముపపద్యతే - తన్నాశేత న్నాశ ఇతి తేషామాశయః-హస్తసంయోగస్యతమాత్రపనిమిత్తకారణస్యా పాయేకటవివరణస్యతద్రూపకార్యస్యాపాయః-ద్విత్వనాశ ఇత్యత్ర వదృశ్యత ఇత్యస్యాపకర్షః - సవితృకిరణేతి । క్రమేణపరిహరతి- వైశేషి కాణామితి- ప్రక్రియామాత్రమధికారఏవ- పాండిత్యప్రకటనమితియా వత్ - నవస్తుతోద్విత్వాదినాశ ఇతిభావః - ప్రక్రియాత్వధికారస్స్యా దిత్యమరః।కుతఇత్యతఆహ-ద్విత్వాదేరితి। వస్తుసహభావిత్వాద్వాస్తవిక త్వాన్నిత్యత్వాదితియావత్। తతస్తస్యనాశఏవనాస్తీతిభావః। నన్వేవం

కామపేక్షాబుద్ధినాశాద్ద్విత్వనాశః, లోకే హస్తసంయో గాపాయేకటవివరణాపాయః, సవితృకిరణ సంయోగాపా యేకమలవికాసాపాయశ్చ దృశ్యత ఇతి చేన్న। వైశేషికాణాం ద్విత్వాదినాశకల్పనాప్రక్రియామాత్రం। ద్విత్వాదేర్వస్తు సహభావిత్వాత్। నచాపేక్షాబుద్ధివైయర్థ్యం। స్వరూపసిద్ధ భేదస్యప్రతీతింప్రతిప్రతియోగిప్రతీతివదపేక్షాబుద్ధేరపిద్వి త్వాదిప్రతీతింప్రతిహేతుత్వాత్। నచపరస్పరవిరుద్ధానాంద్వి త్వాదీనాంసహావస్థానానుపపత్తిః।హ్రస్వదీర్ఘాదివదవిరోధా త్। చిరకాలసంవేష్టనాహితసంస్కారబలాదుత్పన్నసంవేష్ట

సత్యపేక్షాబుద్ధిర్వ్యర్థాభవేదిత్యాశయేనాహ-నచేతి।తత్ర హేతుమా హ-స్వరూపేతి । స్వరూపసిద్ధస్యస్వతస్సిద్ధస్యభేదస్యాభావస్యప్రతీతిం జ్ఞానంప్రతిప్రతియోగిప్రతీతివత్ప్రతియోగిప్రతీతేరివ- అయంభావః-ఘ టాద్యభావప్రతీతింప్రతిఘటాదిప్రతీతేరివేతి - ననుద్విత్వాదీనాంవస్తుస హభావిత్వేపరస్పరవిరుద్ధానాంతేషాంకథంసహావస్థానమిత్యాశయేనా హ- నచేతి।కుతఇత్యతాహ-హ్రస్వేతి।హ్రస్వదీర్ఘాదివత్ హ్రస్వత్వదీ ర్ఘత్వాదీనామివ- అయంభావః-యథైకస్మిన్నేవదండాదౌదీర్ఘదండా ద్యపేక్షయా హ్రస్వత్వంహ్రస్వాద్యపేక్షయాదీర్ఘత్వంచ సహావస్థితం తథాద్విత్వాదీనామపివస్తుసహభావిత్వమితి - చిరకాలసంవేష్టనేనాహి

తస్యసంస్కారస్యస్థితస్థాపకాఖ్యస్యబలాదుత్పన్నంయత్సంవేష్టనకార్యం తేనపూర్వప్రసరణస్యాపాయః- నిమిత్తస్యహస్తసంయోగరూపనిమిత్తకారణస్యాపాయమాత్రాన్న- అత్రచోత్తరత్రచమాత్రచానిమిత్తకారణస్యాపికించిత్ప్రయోజకత్వమస్తీతిసూచ్యతే- కమలేతి - తతోనిమిత్తకారణాపాయే - కార్యాపాయస్యావిద్యమానత్వాద్విభావాదిరూపనిమిత్తకారణనాశేపిరసానువృత్తిప్రసంగాద్రసస్యవిభావాదికార్యత్వమసంగికార్యమితిభావః।ఏతేనేతి-రసస్యవిభావాదికార్యత్వపరిహారేణేత్యర్థః - అపాస్తంపరిహృతం ౧, అపాసితుమేవవిభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగాద్రసనిష్పత్తిరితిసూత్రార్థప్రతిపాదనపూర్వకంహేతుమాహ- తథి తిః తేభట్టలోల్లటప్రభృతయః-విభావైర్లలనోద్యానాదిభిరాలంబనోద్దీపన

నకార్యేణపూర్వప్రసరణాపాయోననిమిత్తాపాయమాత్రాత్। కమలవికాసాపాయోపిముకులీభావలక్షణవిరోధికార్యాదేవ నసవితృకిరణాపాయమాత్రాదితి । ఏతేనభట్టలోల్లటప్రభృతీనాంమతమపాస్తం ౧, తేహివిభావైరుత్పాదితోనుభావైః ప్రత్యాయితస్సంచారిభిరుపచితో రామాదిగతోరసస్తదభేదభావనయాభావితేననటేరసః ప్రతీయతఇత్యుత్పత్తివాదినః। ఉత్పత్తిపక్షస్యదూషితత్వాత్ । కించతన్మతపర్యాలోచనయా రసస్యానుకార్యానుకర్తృనిష్ఠతాప్రతిభాతి। నచసాయుక్తా। అనుకార్యస్యరామాదేరతీతత్వాత్ । త

కారణైః-ఉత్పాదితోజనితః-అనుభావైఃకటాక్షభుజాక్షేపప్రభృతిభిఃకార్యైః-ప్రత్యాయితః ప్రత్యయంనీతః- సంచారిభిర్నిర్వేదాదిభిస్సహకారిభిరుపచితః పోషితః రసఃరామాదిగతః-అభూదితిశేషః- తదభేదభావనయారామాద్యభేదభావనయా-భావితేననటేరసఃప్రతీయతే - ఇత్యేవంప్రకారేణోత్పత్తివాదినోహి। సంతుకింతతఇత్యత్రాహ - ఉత్పత్తీతి - దూషితత్వాత్- యదిరసోవిభావాదికార్యంస్యాదిత్యాదినాప్రత్యాఖ్యాతత్వాత్। తత్రదోషాంతరమాహ - కించేతి । అనుకార్యనిష్ఠతాఽనుకర్తృనిష్ఠతాచేతిప్రత్యేకంసంబంధః- అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ-నచేతి-సా అనుకార్యానుకర్తృనిష్ఠతా- కుతఇత్యతఆహ- అనుకార్యస్యేతి- అతీత

తీనత్వంకింతతఇత్యతఆహ-తదితి-ప్రతీతేరతీతస్థతాప్రతీతేః-అయం భావః - లోకేలోకోత్తరాతీతి నిష్ఠసద్గుణ స్మరణందుఃఖకారణమితి - తస్మాదనుకార్య నిష్ఠతానయుక్తేతి భావః - అనుకర్తురితి - అయంభావః - నటస్యాభినయాది కార్యాంతరాభినివిష్టచిత్తతయారసానుభవపవనాస్తీతి- తథాచానుకర్తృనిష్ఠతాప్యయుక్తేతిపూర్వేణాన్వయః- నను యస్యకస్యచిన్నటస్యరసానుభవో మాభూత్ కస్యచిద్భవత్యేవేత్యాశంక్యాహ- భావఇతి। భావేరసానుభవసద్భావేవా- తస్యనటస్యాపి - అయంభావః- యదితస్యాపిరసానుభవస్తర్హి తస్మిన్ననుకర్తృత్వైవ నసంభవతీతి।పునశ్చోత్పత్తివాదేదోషందర్శయతి- కించేతి- ఆత్మనిష్ఠతయా-అనుకార్యానుకర్తృనిష్ఠతయేత్యర్థః- అత్రానుకార్యోరామాదిరనుకర్తానటశ్చాత్మశబ్దవాచ్యౌ-కామినఃకామిన్యాసక్తచిత్తస్యైవ- అయంభావః- యదిర

త్యుత్పత్తేర్లౌకికత్వేనదుఃఖాత్మకత్వాచ్చ। అనుకర్తుర్నటస్యాప్యభినయసభాగంజనధనార్జనాద్యభినివిష్టచేతస్కతయా రసానుభవాభావాత్। భావేవాతస్యాపిసామాజికాంతర్భావాత్। కించోత్పత్తివాదే రసస్యాత్మనిష్ఠతయాకామినవివరసనీయత్వంస్యాత్ ౩, ననుమాభూత్ప్రత్యక్షంప్రమాణం చిత్రతురగన్యాయేనసమ్యఙ్మిథ్యాసంశయసాదృశ్య ప్రతీతివై

సస్యోత్పత్తిరభ్యుపగమ్యతేతర్హి కామినోప్యనుకార్యసమానయోగక్షేమత్వేనతస్మిన్నపి విభావైరుత్పాదితస్య రసస్యాస్వాదనీయత్వం తస్యైవ సంభవతి నసామాజికానామితి- ఇతోపిరసస్యప్రత్యక్షగ్రాహ్యత్వ మనుపపన్నమితిభావః ౩, తర్హ్యనుమానగ్రాహ్యస్త్వంభవత్విత్యాశంక్య తత్ప్రకారంప్రతిపాదయతి- చిత్రతురగేతి। ఆలేఖ్యవర్తియస్తురగస్తత్ర జాయమానాతురగోయమితిప్రతీతిర్లౌకికప్రతీతిచతుష్టయవిలక్షణా-తథా హి- నసాసమ్యక్-అవధారణాద్యగోచరత్వాత్ వస్తుతోఽతురగత్వాచ్చ- నాపిమిథ్యా-నేదంరజతమితిబాధసశుక్తౌరజతప్రతీతివదుత్తరకాలికబాధాభావాత్- నాపిసంశయః-కోట్యంతరానవగాహిత్వాత్ - నాపిసాదృశ్యం-గోగవయయోరివసత్యచిత్రతురగయోర్భూయోవయవసామ్యాయోగాత్- తథాచచిత్రతురగప్రతీతిర్యథాప్రకృత్యంతరవిలక్షణా

తథా నటే రామాదిప్రతీతిరి! శః-శిఖల్యోద సవ్యాగాదిలౌకికప్రతీతివై లక్షణ్యేన రామాద్యనుకార్యాభేదభావితేన నటే ఽనుకర్తరి తత్ప్రకాశితైః ‘సేయం మమాఙ్గేషు సుధారసచ్ఛటా సుపూరకర్పూర శలాకికా దృశోః॥ మనోరథశ్రీర్మనసశ్శరీరిణీ ప్రాణేశ్వరీ లోచనగోచరం గతా’॥ ‘దైవాదహమద్య తయా చపలాయతనేత్రయా వియుక్తశ్చ। అవిరళవిలోలజలదః కాలస్సముపాగతశ్చాయ’మిత్యాదికావ్యానుసంధానబలాన్నటప్రకాశితైరేవ విభావాదిభిః- నాయికారూపయా వనాదిభిరాలంబనోద్దీపనకారణైః కటాక్షభుజాక్షేపప్రభృతిభిః కార్యైర్నిర్వేదాదిభిస్సహకారిభిశ్చేత్యర్థః- కృత్రిమైరపి-వస్తుతో నటే విభావాదీనామభావాదితి భావః- కృత్రిమత్వేన

లక్ష్యణేన రామాద్యభేదభావితేన నటే తత్ప్రకాశితై రేవ విభావాదిభిశ్శిక్షాభ్యాసపాటవాతిశయప్రకటితతయా కృత్రిమైరపి తథాత్వేనానభిమన్యమానై రనుమిత స్థాయీ సామాజికైశ్చర్వ్యమాణో రస ఇత్యనుమితివాదినశ్శ్రీశంకుకస్య మతానుసారేణానుమానం తత్ప్రమాణమస్త్వితి చేన్నైవం। అనుమితిపక్షస్యాప్యయుక్తత్వాత్। తథాహి। మాలత్యాదిసంయోగవియోగజనితసుఖదుఃఖపరవశమాధవాది విభావానుభావాదికమభినయతి యథావదేశకోవిదేన నటేన దర్శనసమయసముద్బుద్ధతత్స్వకీయవిభావాద్యనుభవసంస్కారా స్సామాజికాస్స్వస్వవృత్తాంతావష్టంభేన మాధవాదేః ప్రథమం రసవత్తామ

తద్జ్ఞానేఽనుమితిః రోధాదాహ-తథేతి-తథాత్వేన కృత్రిమత్వేనేత్యర్థః- స్థాయీత్యాదిః- నను నటే రసస్యాభావే తత్సత్తాయా మప్రామాణ్యం స్యాదిత్యాశంక్యాహ- సామాజికైశ్చర్వ్యమాణ ఇతి- చర్వణైవ తత్సత్తాయాం ప్రమాణమితి భావః- పరిహరతి-నైవమితి-అనుమితీతి-తథాహీతి-అనుమితిపక్షప్రతిపాదనపూర్వకం తదయుక్తత్వమేవోపపాదయతీత్యర్థః - మాలత్యాదీతి- యథావస్థాస్థిత్యైవ అభినయతీతి-తేషాం నటాభినీయమానవిభావాదీనాం దర్శనసమయే-సముద్బుద్ధ స్సంస్కారో యత్ర తత్స్వకీయవిభావాద్యనుభవసంస్కారో యేషాం తే తథోక్తాః-స్వస్వయమేవ దృష్టాంత స్తస్యావష్టంభేన అవలంబనేన- రసవత్తాం రసాశ్రయత్వం। అను

మానప్రకారమాహ- మాధవఇత్యాది। ఏవంతాదృగ్విభావాదికారణయోగీత్యర్థః- సప్రమాతరం౧౪-దుఃఖాతిశయపరవశః-యథావయమితిదృష్టాంతః-నన్వనుమానగోచరత్వేఽనుమీయమాన వహ్న్యాదిసాధారణ్యాచ్చమత్కారకారితానస్యాదిత్యాశంక్యాహ - వస్తుసౌందర్యబలాదితి-నహిసారస్యవైరస్యాదికమనుమానాధీనం-కింత్వనుమీయమానవస్తుస్వరూపాయత్తమితిభావః - అతఏవానుమీయమానాపికామిన్యాత్మానందాయభవతి- అనుమీయమానశ్చవ్యాఘ్రాదిర యాయభవతి-ప్రకృతేవస్తుస్వరూపస్యాతిసుందరత్వాచ్చానందజనకత్వముపపద్యతఏవేత్యాశయః- అతఏవాహ- అన్యానుమీయమానవిలక్షణేనేతి- తన్మతంశ్రీశంకు

నుమిష్ణుతే। మాధవస్సుఖదుఃఖాతిశయపరవశోభవితుమర్హతి। తాదృగ్విభావాదికారణయోగిత్వాత్।యఏవంసఏవం। యథావయమితి। తతస్తేనానుమీయమానేనాపిలోకోత్తరస్వాదుస్వభావతయావస్తుసౌందర్యబలాద్రసనీయత్వేనాన్యానుమీయమానవిలక్షణేనమాధవాదినిష్ఠేనైవరసేనస్వయమపిసుఖ్యంతీతిహితన్మతం।అత్రపృచ్ఛామః।విభావాదీనాంకింలోకసిద్ధకార్యకారణరూపేణలింగత్వంఉతవిభావాద్యాకారేణ।నచరమః విభావాద్యాకారస్యలోకేక్వాప్యప్రసిద్ధత్వేనాజ్ఞాతసిద్ధిప్రసంగాత్।అస్తుతర్హ్యాద్యఃపక్షః।దృశ్యతేహికార్యాత్కారణానుమానమపి।తద్వద్విభావాదీనామపిలోకసిద్ధరీత్యాకార్యకారణరూపేణైవలింగత్వమితిచేన్నైవం।విభావాదీనాంవ్యంజకత

త్వాభిప్రాయః-అస్మిన్మతేసంయోగశబ్దోవ్యాప్యవ్యాపకలక్షణసబంధపరః- నిష్పత్తిపదమనుమితిపరమితిబోధ్యం॥ అనుమితిపక్షంపరిహర్తుకామః పృచ్ఛతి-విభావాదీనామితి-ఉతేతి-ప్రథమతోద్వితీయంపరిహరతి నచరమఇతి।కుతఇత్యత్రాహ-విభావాదీతి-అయంభావః- విభావాదీనామాలంకారికైకపరిగృహీతత్వాత్తదాకారస్యాప్రసిద్ధత్వేనాజ్ఞాతసిద్ధిప్రసంగరూపోనుభవవిరోధఇతి - దృశ్యతఇతి-అత్రాపిశబ్దేనప్రకృతోపయుక్తంకారణాత్కార్యానుమానమప్యస్తీతిజ్ఞాప్యతే - పరిహరతి-నైవమితి -కుతఇత్యత్రాహ-విభావాదీనామితి-శాస్త్రేలంకారశాస్త్రే-త్యాగాత్।తాని

చేన్నాట్యకావ్యయోః। విభావా అనుభావాస్తత్కథ్యంతే వ్యభిచారిణ, ఇతి తేషాం కారణాదిరూపతాయాః పరిహారాదిత్యర్థః। అస్తు కిం తత ఇత్యత ఆహ- తేనేతి - అయంభావః - లోకే తావత్కారణం వ్యాపకం లింగం వ్యాప్యం- ఏవం చ యథా ధూమే వ్యాపకకారణరూపతా వ్యాప్యలింగరూపతా చ విద్యతే తథా విభావాదిషు కారణతారూపవ్యాపకతా నాస్తి తదభావాదేవ వ్యాప్యలింగరూపతాపి నాస్తీతి- తదితి- తస్యాః వ్యాప్యలింగరూపతాయాః-నివృత్త్యా చ సత్త్వాం- అయంభావః- విభావాదీనాం వ్యాపకభూతకారణతానివృత్తిప్రయుక్తవ్యాప్యభూతలింగతానివృత్త్యా చ రసస్య లింగి

యాభిమతానాం లౌకికకార్యకారణరూపతాయాః శాస్త్రే త్యాగాత్। తేన విభావాదేః కార్యకారణతారూపవ్యాపకతానివృత్త్యా వ్యాప్యలింగరూపతాపి వ్యావర్తతే। తన్నివృత్త్యా చ కథమనుమానవార్తా। ననుమాభూద్విభావాదీనాం కార్యకారణరూపతయా లింగత్వం కింత్వన్వయవ్యతిరేకమహిమ్నా భవిష్యతి, దృశ్యతే హి కృత్తికోదయాదకార్యాదకారణాదేవ రోహిణ్యాసత్తిప్రతీతిః, అతోఽన్వయవ్యతిరేకయోరేవావినాభావావధారణోపాయతయావధారితత్వాత్ప్రకృతే రసప్రతీతే ర్విభావాద్యన్వయ వ్యతిరేకానువిధాయితయా విభావాదీనాం రసానుమాపకత్వం భవిష్యతీతి చేద్గంతస ఏవ ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంతః। యతో విభావాదిరూపతాయా లోకాప్రసిద్ధత్వాన్న తద్రూపేణ లింగతేత్యుక్తే తద్దోషపరిహారా..

త్యకథాకథం సిద్ధ్యతీతి- తర్హి విభావాదీనాం భంగ్యంతరేణ లింగత్వమంగీక్రియతామిత్యాహ-నన్విత్యాదినా-అత ఇతి - అవినాభావస్యావధారణోపాయతయా సాధనతయా అవధారితత్వాన్నిశ్చితత్వాత్ - రసప్రతీతేః విభావాదీనన్వయవ్యతిరేకాభ్యామనువిధాయితయా అనుసారితయా ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంతః ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంతప్రాయ ఇత్యర్థః - కుత ఇత్యత ఆహ- యత ఇతి - యతో యస్మాద్ధేతోః- విభావాదిరూపతాయాః-విభావాదికార్యకారణరూపతాయా ఇత్యర్థః-స ఏవ దోషః లింగత్వాసంభవరూపో దోషః - ప్రత్యావర్తతే పునరాపతతి-గత ఇతి పూర్వోక్తాన్య

యః- తేషామన్వయవ్యతిరేకాసంభవే నిదానం దర్శయతి- నహీతి- శాస్త్రై
కసమధిగమ్యానామలంకారశాస్త్రైకవేద్యానామిత్యర్థః- అతఏవాలౌ
కికానాం శక్యశ్శంకితుం శక్య ఇత్యర్థః- నహి సంభవతీహి- తథాచ శ్రీ
త్యాకశ్చిత్పణ్యవస్తూని పుర్యాం శుల్కం హృత్వా గంతుకామో నిశాయాం,
తుర్యయామే గచ్ఛద్వారాత్ మార్గాద్గత్వా గత్వా ఘట్టకుట్యాం ప్రభా
తం, కదాచిత్ కశ్చిద్దానపదో జాల్మాపశదః కుత్ర చిద్విప్లవనేన వస్తుజా
తః కరాపజిహీర్షయా ఉపరరాత్రే సముత్థాయాహ్నాయ నిష్క్రమ్యాప
మార్గేణ పరిభ్రమ్య పరిభ్రమ్య భాస్కరోదయవేళాయాం ఘట్టకుట్యాః పురో
భాగం ప్రాప్యేమాం కథామభిసంధాయోక్తం ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాం
తఇతి। ఏవం విభావాదీనాం రసానుమాపకత్వం పరిహృత్య సింహావలోకన

యః పునరన్వయవ్యతిరేకమార్గమవలంబమానస్య తవాపవదోషః
ప్రత్యావర్తతే। నహి విభావాదీనాం శాస్త్రైకసమధిగమ్యా
నామలౌకికానామన్వయవ్యతిరేకగ్రహశ్శక్యతే। యదప్యు
క్తం వస్తుసౌందర్యబలాదనుమీయమానస్యాప్యస్యానుమీయ
మానత్వేఽపి తస్యైవ చర్వణీయత్వమితి తదపి మందం విరుద్ధత్వా
త్। నహ్యతిసుందరమపి వస్త్వన్యగతమనుమీయమానమాస్వా
దపరోక్షమపరోక్షతయా చర్వణీయం భవతి। పరోక్షత్వాప
రోక్షత్వయోరేకస్మిన్ధర్మిణ్యస్థితేర్విరోధాత్। విభావాదిప్రతీతేః
పూర్వం సిద్ధస్య తస్యాభావాచ్చ ర, నాప్యుపమానం తత్ర ప్ర

వాప్యయేన తస్మాదేకదేశమనూద్య పరిహరతి- యదప్యుక్తమిత్యాదినా। తద్వ
చనమతిమందమసారమసమంజసమిత్యాహ- కుత ఇత్యత్రాహ- విరు
ద్ధత్వాదితి। విరుద్ధత్వం దర్శయతి- నహీతి। అపరోక్షతయా ప్రత్యక్షతయా
మాధవాదినిష్ఠస్యైవ పరస్యానుమీయమానత్వం తస్మాత సమయాదితి భా
వః- చర్వణీయం న భవతీహ- తత్ర హేతుమాహ- పరోక్షత్వేతి- హేత్వం
తరమాహ- విభావాదీతి- అయంభావః- యది విభావాదిప్రతీతేః ప్రాక్ర
సస్యాసిద్ధత్వం తర్హి తస్యాపరోక్షతయా చర్వణీయత్వం స్యాదితి ర. న
న్వుపమానం తత్ర ప్రమాణం భవిష్యతీత్యాశంక్యానుమానస్యాపి సాధకత్వమిత్యా
హ- నాపీతి- కుత ఇత్యత్రాహ- తస్యేతి- అయం భావః రసప్రతీతౌ సాదృశ్య

वैधर्म्ययोरभावान्नोपमानविषयतेति 'नहि वन्ध्याविजानाति गुर्वीं प्रसववेदना' मित्यादिषु तद्वैधर्म्यमिति बोध्यम् ४. नशब्दप्रमाणमपि तत्र प्रमाणमित्याह- नचेति। तत्र हेतुमाह-रसस्येति। अत्र तुशब्दोऽवधारणार्थः- अलौकिकत्वेनतु अलौकिकत्वेनैवेत्यर्थः- अभ्युपगतस्याङ्गीकृतस्य- अतएवेति-ततोऽपपत्तिमाह- कुत्रापीति- अयंभावः - गङ्गायां घोषः प्रतिवसतीत्यादौ तीरादिपदाभिधेयानामेवलक्ष्यत्वंदृष्टम्- यत्र कुत्राप्यनभिधेयस्यलक्ष्यत्वं न दृष्टचरमिति। दूषणान्तरमाह - किंचेति-मुख्यार्थबाधेनअसद्धीचीनाः- मुख्यार्थबाधरहिता स्सन्त इत्यर्थः- अयंभावः- यथागङ्गाशब्दस्योतोरूपमुख्यार्थेसबाधस्सन् तीरंलक्षयति- तथात्र बाधा

भवति। तस्य साधर्म्यवैधर्म्यमात्रैकविषयत्वात् ४, नचागमस्तत्र प्रगल्भते। रसस्यालौकिकत्वेनत्वभ्युपगतस्य संकेताभावेनाभिधागोचरतात्यागात् । अतएव नलक्षणागोचरतापि। कुत्राप्यनभिधेयस्यलक्ष्यत्वादर्शनात् । किंच विभावादयोमुख्यार्थबाधासध्रीचीनारसमवगमयन्तीतिवक्तव्यम् नहि बाधाविनाभावाविनालक्षणासंभवति ६, नचगौण्यपितंबोधयति । नहिविभावादयः कलयापिसादृश्यमवलम्ब्यरसंबोधयन्ति ७, नापितात्पर्यगम्योरसः। तथाहि । विधेयदृष्ट्याभिधानं तात्पर्यमित्याचा

भावाद्विभावादिशब्दामुख्यार्थभूतललनाद्यालंबनविभावादिबाधमन्तरेणरसरूपलक्ष्यार्थंबोधयन्तीति। अस्तु किंततइत्यत आह- नहीति- विभावादीनां रसस्यचाविनाभावसद्भावाद्बाधाभावस्यैवात्र प्रतिबन्धकत्वंबोध्यम् ६, गौणीगोचरतापिनास्तीत्याह-नचेति-कुतइत्यत आह-नेति-हियस्मात् कलयाअंशमात्रेणापि-अयंभावः- अग्निर्माणवकइत्यादाविवविभावादीनांरसस्यचसादृश्यं नास्तीति- कलांशमात्रेशिल्पादौ कलनाकालभेदयोरिति रत्नमाला ७, तात्पर्यगम्यतापिनसंभवतीत्याह-नापीति-तथाहीति-तात्पर्यस्यस्वरूपपरिज्ञानमन्तरेण-तदगम्यतायामज्ञेयत्वात्तत्स्वरूपप्र

పాదనపూర్వకంతదగమ్యతామేవోపపాదయతీత్యర్థః ॥ విధేయేతి॥ విధేయేఅత్యంతాప్రాప్తార్థే దృష్ట్వాఅభినివేశేనాభిధానమనువాద్యవాచకాభిధానంతాత్పర్యమితితాత్పర్యశబ్దార్థ ఇత్యాచార్యాః అహురితిశేషః-యుక్తమితి- ఏతదాచార్యవచనమిత్యర్థః- తత్రయుక్తతాం దర్శయతి-విధిరితి-అత్యంతమప్రాప్తాసత్యాంవిధిరపూర్వవిధిః- భవతీతిశేషః - ఇతిన్యాయేనత్రైకాల్యాసంస్పృష్టస్య కాలత్రయాసంబద్ధస్య అత్యంతాప్రాప్తస్యైవేత్యర్థః-అత్ర వైదికోదాహరణందర్శయతి-యథేతి-గుణసంభక్తస్యగుణాభినివిష్టస్యభావార్థస్య హోమాదిరూపార్థస్య ఫలేగుణమాత్రస్య దధ్యాదిగుణస్యైవ- కుత ఇత్యత ఆహ - విధిరితి-ప్రాప్తాత్ ప్రాప్తంవిహాయేత్య

ర్థః । యుక్తంచైతత్ । విధిరత్యంతమప్రాప్తావితిన్యాయేనత్రైకాల్యాసంస్పృష్టస్యైవార్థస్య విధానయోగ్యతా । యథాదధ్నాజుహోతీత్యాదౌ గుణసంభక్తభావార్థఫలే గుణమాత్రస్యైవవిధానపర్యవసానం । విధిస్త్వేష ఇహ వివేచనశాలీహంస ఇవప్రాప్తాప్రాప్తసమభివ్యాహారేప్రాప్తాదప్రాప్తమదగ్ధదహనన్యాయేనవిభజ్యైవ విషయీకరోతి । ఏవమేవరక్తంపటంవయేత్యాదావపి ద్రవ్యగుణక్రియాణామేకంద్వయంత్రయంవాయావదప్రాప్తంతావదేవవిధీయతే । అన్యేషాంతుమానాంతరప్రాప్తానాంతత్సన్నిహితానామర్థానాంతాదర్థ్యేనైవాన్వయోయుక్తః ॥ భూతభవ్యనయాత్ । య

ర్థః- అదగ్ధదహనన్యాయేనేతి- దగ్ధస్యదహనంనాస్తీత్యుక్తత్వాద్యథాగ్నిరదగ్ధందహతి నతుదగ్ధం- ఏవంవిధిరప్యప్రాప్తంవిషయీకరోతి నప్రాప్తమితిభావః- ఉక్తమర్థంలోకేపిదర్శయతి - ఏవమితి - ద్రవ్యగుణక్రియాణాంపటరక్తివయనానాంమధ్యేఏకస్యాప్రాప్తావేకవిధిః - ద్వయోరప్రాప్తౌద్వివిధిః-త్రయాణామప్రాప్తౌత్రివిధిరితిభావః- అన్యేషామితి-తత్సన్నిహితానామప్రాప్తసన్నిహితానాం-తాదర్థ్యేనతత్ప్రయోజనకత్వేనైవ- కుత ఇత్యత ఆహ- భూతభవ్యనయాదితి- భూతానాంసిద్ధవిషయాణాం -భవ్యానాంసాధ్యవిషయాణాం- ఏవంచ- భూతానాంభవ్యానాంచయత్రసముచ్చారణంతత్ర భూతంసిద్ధరూపంభవ్యాయసాధ్యాయోపదిశ్యత ఇతి న్యా

యాభిప్రాయః- ఉక్తమర్థముక్తోదాహరణే దర్శయతి- యథేతి- ఫలితార్థ
మాహ- అత ఇతి- అప్తుక్తిమిత్యత ఆహ- న చేతి- అనభిహితే అనబ్దాభిహితే- త
త్ర సదృష్టాంతముపపత్తిమాహ- లోహితోష్ణీషా ఇతి- లౌహిత్యార్థవాదా
లౌహిత్యార్జవాదిరూపే విధేయే- ఋత్విక్ప్రచరణ స్యోష్ణీషాణాం చ దర్శ
నస్య చక్షుషశ్చ ప్రాప్తత్వాల్లౌహిత్య మాత్రస్యార్జవమాత్రస్య చ విధే
యత్వమితి భావః - తస్మాదనభిహితే తాత్పర్యం న జాఘటీతీతి పూర్వేణ సం
బంధః - ప్రతిజ్ఞాతార్థమాహ ప్రకృత ఇతి- అభిధాగంధస్యాభిధాసంబంధ
స్య వైధుర్యమభావ స్తస్యోపపాదనాదాలంకారిక ప్రతిపాదనాత్ - విభా

భాత స్త్రైప్రజుహోతిపదస్యాగ్నిహోత్రం జుహోతీతి
వాక్యాంతరప్రాప్తహోమానువాదినో గుణవిధిపరత్వం। అ
తో విధేయానువాద్యసమభివ్యాహారస్థలే అనువాద్యవాచక
పదానాం విధేయార్థపరత్వే రేవ తాత్పర్యమితి నిర్ణయః । న చా
నభిహితే తాత్పర్యం జాఘటీతి। లోహితోష్ణీషా ఋత్విజః ప్ర
చరంతీత్యాదౌ పశ్యాం సపశ్య ఋజునైవ చక్షుషేత్యాదౌ చ
లౌహిత్యార్జవాదౌ విధేయే పదాంతరాభిహిత ఏవానువాద్య
వాచకపదానాం తాత్పర్యస్వీకారాత్ । ప్రకృతే రసస్యాభి
ధాగంధవైధుర్యోపపాదనాన్న తాత్పర్యగమ్యతేతి యుక్తము
త్పశ్యామః । నాప్యర్థాపత్తిస్తమాలింగతి । రసం వినానుప
పద్యమానార్థాదర్శనాత్ । నను విభావాదయ ఏవ రసం వినానుప
పద్యమానాస్తం కల్పయిష్యంతీతి చేద్వ్యాప్తమేతత్ । తస్యానుమా

నాదిభిరభిన్నత్వానానస్య రసస్యాభిధేయత్వాభావోపపాదనముపపన్నమే
వేతి భావః- గంధో గంధక ఆమోదే లేశే సంబంధగర్వయోరితి విశ్వః, అ
ర్థాపత్తికల్పనాయాం పి న సంభవతీత్యాహ- నాపీతి- తత్ర హేతుమాహ- రస
మితి అయం భావః- అనుపపద్యమానేనార్థేనార్థాంతరకల్పనమర్థాపత్తిః
యథా పీనో దేవదత్తో దివా న భుంక్త ఇత్యత్ర ప్రత్యక్షానుపపద్యమానం పీన
త్వం యథా రాత్రిభోజనం కల్పయతి- తథా రసం వినానుపపద్యమానో యః
కశ్చిదర్థోఽస్తి య ఉపపాదనం కల్పయేత్తాదృశస్యార్థస్యాదర్శనాదితి- నను వి
భావాదీనాం రసం వినానుపపద్యమానత్వమస్త్యేవేత్యాశంక్యాహ- నన్వి

తి-ఏతత్-విభావాదయస్తం కల్పయంతీతివచనం-వాస్తవమసారం-వ్యర్థమి తియావత్-వాస్తవమారోగ్యఫల్గునోరితివిశ్వః-కుత ఇత్యత్రాహ-తస్యేతి-తస్యార్థాపత్తిప్రమాణస్య- అవ్యతిరేకాత్ ధూమాన్యథానుపపత్త్యావహ్నిః కల్ప్యత ఇత్యేవంరూపేణాభేదాదిత్యర్థః-తస్యేతి-తస్యానుమానస్య చనిరాకృతత్వాత్ - విభావాదీనాం కింలోకసిద్ధకార్యకారణరూపేణలింగత్వమిత్యాదినాపరిహృతత్వాత్ - నన్వనుమానార్థాపత్త్యోః కైశ్చిత్పార్థక్యస్యాప్యంగీకృతత్వాత్కథమభేద ఇత్యత ఆహ-అనుమానేతి-అనుమానాద్వ్యతిరేకే భేదే వాతత్ప్రతీతేః రాత్రిభోజనాదిప్రతీతేః పరోక్షత్వాత్తత్ప్రత్యేనాప్రత్యక్షత్వాత్ప్రత్యక్షత్వేన రసచర్వణస్య విరోధస్స్యాదతోర్థాపత్తిస్తంనస్పృశతీతి భావః ౯, అనుపలబ్ధేరత్రస్వతన్త్రావకాశో నాస్తీత్యా

నాదవ్యతిరేకాత్తస్యచ నిరాకృతత్వాత్ । అనుమానవ్యతిరేకేవాతజ్జన్యాయాః ప్రతీతేః పరోక్షత్వాద పరోక్షతయా చర్వణవిరోధాత్ ౯. అనుపలబ్ధిస్త్వభావైకగోచరానరసస్వరూపమవగమయితుమలం ౧౦. నాపి తత్రలక్షణం ప్రణేతుం శక్యం। ప్రమాణసిద్ధార్థస్యేతరవ్యావృత్తిబోధనార్థం లక్షణప్రణయనం । ప్రమాణం చ న కించిదస్మిన్సంస్పృశతీత్యవోచామ । అతో రసాభావాద్రసోపజీవికావ్యమీమాంసాశాస్త్రమేవానారంభణీయమితి ౧౧. అత్రోచ్యతే । నతావల్లక్ష

హ- అనుపలబ్ధిస్త్వితి ॥ అనుపలబ్ధేరభావైకసాధనత్వాత్సద్భావపదార్థం రసంబోధయితుం న సామర్థ్యమిత్యర్థః ౧౦, అస్తు నామ రసస్వరూపముచ్యతామిత్యత ఆహ- నాపీతి॥ తత్ర రసే। తతోऽపపత్తిమాహ- ప్రమాణేతి అయంభావః 'వ్యావృత్తిర్వ్యవహారో వా లక్షణస్య ప్రయోజనమిత్యుక్తత్వాత్ప్రమాణసిద్ధస్య పదార్థస్యైవేతరవ్యావృత్తిజ్ఞానార్థం లక్షణప్రతిపాదనమితి- ప్రమాణం చేతి-అత ఇతి-రసోపజీవినః కావ్యస్య మీమాంసాఽంగవిచారస్తదాత్మకంశాస్త్రమనారంభణీయమేవేతి పూర్వపక్షః ౧౧. సమాధత్తే- అత్రోచ్యత ఇతి- అత్ర పూర్వపక్షే - ఉచ్యతే సముచితోత్తరమితిశేషః - నతావదితి- లక్షణస్యాసంభవః నతావన్నైవ - రసలక్షణం సంభవత్యేవేత్యర్థః- కింతదిత్యత్రాహ-విభావేతి॥ విభావాదయ ఏవ సామ

శ్రీ తయా సముల్లసితోఽభివ్యక్తః- నిర్భరానందసంవిద్రూపతాం నీయ
మానఇతియావత్ -స్థాయిభావః- 'ప్రకాశానందచిద్రూపాం రసతాం ప్ర
తిపద్యతే। ప్రకృష్యమాణో యో భావస్స స్థాయీతి నిగద్యతే' ఇత్యుక్తలక్ష
ణో రత్యాదిరిత్యర్థః - ఏవంవిధస్సామాజికనిష్ఠో రత్యాదిస్స్థాయీ రస్యతే
స్వాద్యతఇతి వ్యుత్పత్త్యా రసఇత్యుచ్యతే- తదుక్తం- రసతేస్స్వాదనార్థ
త్వాద్రస్యంతఇతి తే రసాఇతి- ఉక్తార్థే శిష్టసమ్మతిమాహ- విభావైరితి ।
వ్యంజనాదిసంబంధాదన్నస్యేవ విభావాదిసమాశ్రయణేన స్థాయిభావస్యా
పి స్వాదుత్వముపపద్యతఇత్యర్థః - తదుక్తం 'వ్యంజనౌషధిసంయోగో
యథాన్నం స్వాదుతాం నయేత్। ఏవం నయంతి రసతామితరే స్థాయినం శ్రి
తా' ఇతి- నను కీదృగ్విధం స్థాయిత్వమిత్యాశంక్యాహ- భావస్యేతి- కావ్యే
నాభినయేన వా నివేద్యమానరామాదిసుఖదుఃఖాద్యనుభవజనితవాసనా
రూపస్సంస్కారాపరపర్యాయస్సామాజికమనోవికారో భావః- తదుక్తం

ణాసంభవః । విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారిసామగ్రీస
ముల్లసితస్స్థాయీ భావో రసఇతి లక్షణసద్భావాత్ । తదు
క్తం దశరూపకే 'విభావైరనుభావైశ్చ సాత్త్వికైర్వ్యభిచా
రిభిః । ఆనీయమానస్స్వాదుత్వం స్థాయీ భావో రసస్స్మృత' ఇ
తి। భావస్య స్థాయిత్వం నామ సజాతీయవిజాతీయానభిభూత

'సుఖదుఃఖాదిభిర్భావైర్భావస్తద్భావభావన'మితి-తస్య భావకస్య భావ
శ్చిత్తం- తస్య భావనం వాసితత్వం తద్భావభావనం- స తావద్ద్వివిధః- స
న్నిహితో వ్యవహితశ్చేతి-తత్రాద్యః పటం ప్రతి తంతువద్రసం ప్రత్యాకా
రిమాత్రవ్యవహితస్స్థాయి భావ ఇత్యుచ్యతే-తదుక్తం 'ప్రకృష్యమాణో
యో భావో రసతాం ప్రతిపద్యతే। స ఏవ భావస్స్థాయీతి భరతాదిభిరుచ్యతే'
ఇతి। ద్వితీయస్తు కువిందాదివద్భావాంతరవ్యవహితో విభావాదిః-తస్య స్థా
యిద్వారా రసోల్లాసకత్వసమర్థనాత్ -ఏతేన సామాజికమనోవికారవిశే
షోపాధికో బ్రహ్మానందసబ్రహ్మచారిణో రసస్య సన్నిహితపూర్వావస్థా
విశేషస్స్థాయిభావ ఇతి ఫలితం- ఏవంవిధస్య భావస్య కస్యాంచిన్నాయికా
యామనురాగస్య నాయికాంతరవిషయానురాగస్సజాతీయః- బీభత్సాది
ర్విజాతీయః- తైరనభిభూతతయా అవిరస్కృతత్వేన -'అవిరుద్ధత్వేనేతి

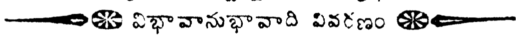
యావత్ - యథాలవణోదప్స్వనుప్రవిష్టం మధురమపి నాదేయముదకం లవణయత్యేవమన్యానప్యాత్మనైక్యం నయతస్థాయిభావస్యకుతస్తైస్సహ విరోధవార్తేతిభావః- తదుక్తం- విరుద్ధైరవిరుద్ధైర్వా భావైర్విచ్ఛిద్యతేన యః । ఆత్మభావం నయత్యన్యాన్ స్థాయీవ లవణాకరఇతి - యావదనుభవమితి-సంస్కారాత్మనోస్యభావస్య సంతతచింతాదివశేన ప్రబోధాదుపస్కృయమానోఽజాతీయ ప్రత్యయాసంవలితః ప్రియతమాదిస్మృతి సంతానో విభావాదిమహిమ్నా యావత్తన్మయమివకరోతి తావదవస్థానమిత్యర్థః-తదుక్తం- అవస్థితాశ్చిరంచిత్తే సంబంధాశ్చానుబంధిభిః। వర్ధితా యే రసాత్మానస్తేస్మృతాస్థాయినో బుధైరితి- తత్రాపివృద్ధసమ్మతిమాహ-సజాతీయైరితి-యావత్ప్రసంవర్తమానఃభావఃస్థాయీత్యుదాహృ

> తయా యావదనుభవమవస్థానం। తథోక్తం తత్రైవ। సజాతీయైర్విజాతీయైరతిరస్కృతమూర్తిమాన్ । యావద్రసం వర్తమానస్థాయిభావఉదాహృతఇతి । నచప్రత్యాయకాభావాదప్రతీతార్థస్యలక్షణప్రణయనమపకారమితిశంక్యం । ఉక్తసామగ్ర్యేవరసవ్యంజకత్వాత్ । తథాచోక్తం భరతేనసూత్రకృతా । విభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగాద్రసనిష్పత్తిరితి। ఉక్తంచకావ్యప్రకాశకారేణ । కారణాన్యథ కార్యాణిసహకారీణియానిచ । రత్యాదేస్థాయినోలోకేతా

తఇత్యన్వయః - ననుప్రమాణసిద్ధార్థస్యలక్షణప్రణయన ముపపద్యతేప్రత్యాయకప్రమాణప్రతిపాదనమంతరేణకథంరసస్యలక్షణప్రణయన మిత్యాశంక్యాహ-నచేతి-కుతఇత్యతాహ - ఉక్తసామగ్ర్యేతి- అత్రశిష్టసమ్మతిందర్శయతి-విభావేతి-కారణానీతి-లోకేతావల్లోకోత్తరసౌందర్యశాలినోః కయోశ్చిద్యూనోర్మిథోదర్శనేనశ్రవణేనవాఆదౌప్రీతిరుత్పద్యతే- తతస్తదీయయౌవనలావణ్యాదిభిర్గుణైస్తచ్చేష్టాభిర్హావభావప్రభృతిభిస్తదలంకరణైర్హారకేయూరాదిచందనవిలేపనాదిభిస్తటస్థైశ్చంద్రోదయఘనస్తనితకోకిలారణితమలయానిలాదిభిశ్చోద్దీపితాసా ప్రీతిరుత్కర్షం తాపర నామధేయాఽభిలాషాకారేణపరిణమతి- తథావిధామేవప్రీతింరతిమాచక్షతే-తతో మిథస్సంగత్యుపాయంజిజ్ఞాసమానయోర్యూనోశ్చింతా

గ్లానిశంకాదయఉత్పద్యంతే - తతోరత్యాచింతాదిభిశ్చతదుభయవ్యంజికాశ్చేష్టాజాయంతే తతస్స్వయంవాదూతీప్రేషణాదినావాసంగతౌ సత్యాంసాప్రీతిరుత్తరోత్తరంవిజృంభత ఇతిస్థితిః। తథాచలోకేకావ్యనాట్యవ్యతిరిక్తనాయకవ్యవహారస్థలే - స్థాయినోరత్యాదేర్యానికారణాని నాయికానాయకతదీయలావణ్యచేష్టాలంకరణోద్యానమలయానిలాదీని ॥ అథ యానికార్యాణిరత్యాదేరేవకటాక్షభుజాక్షేపస్తంభప్రళయ రోమాంచాదీని - రత్యాదేస్సహకారీణిపరిపోషహేతుభూతానినిర్వేదాదీనిచతానీ మానినాట్యేనటవ్యాపారేకావ్యేకవివ్యాపారేచచేత్యది - స్యురిత్యధ్యాహారః - తత్తదేత్యర్థేప్యయం - తదాయథాక్రమంకారణానివిభావాః కార్యాణ్యనుభావాస్సహకారీణివ్యభిచారిణ ఇతికథ్యంతే - తైర్విభావానుభావవ్యభిచారిభిర్వ్యక్తః - నతూత్పాదితః స్థాయీరత్యాదికోభావః -

నిచేన్నాట్యకావ్యయోః। విభావాఅనుభావాస్తత్కథ్యంతేవ్య
భిచారిణః। వ్యక్తస్సతైర్విభావాద్యైస్స్థాయీభావోర

విభావానుభావాది వివరణం

సః స్మృతఇతి ౧-౨. తత్రరసాభివ్యక్తికారణంవిభావః। సద్వి
ధా। ఆలంబనోద్దీపనభేదాత్। ఉద్దీపనవిభావశ్చతుర్విధః। ఆ
లంబనస్యగుణోరూపయౌవనాదిః। హావభావాదికాశ్చేష్టాః।
హారనూపురాదయస్తదలంకారాః। చందనచంద్రికాదిస్తట

రసఇతిస్మృతఇత్యర్థః ౧-౨. అథరససామగ్య్రాంవిభావస్య లక్షణంవిభాగంచాహ - తత్రేతి - తత్రవిభావాదీనాంమధ్యేరసస్యస్థాయిభావస్యాభివ్యక్తికారణంవిభావః - రసశబ్దేనాత్రరత్యాదిభావఓదనంపచతీత్యాదివద్భావినీంవృత్తిమాశ్రిత్యవ్యవహ్రియతే - లోకేనాయకాద్యాలంబనకారణంవిశిష్టదేశకాలాద్యుద్దీపనకారణంచకావ్యనాటకాదిముఖేన సామాజికాంతఃకరణప్రతిబింబితతయాసామాజికనిష్ఠం సదాలంబనవిభావఉద్దీపనవిభావశ్చేత్యుచ్యతే।। ఏతచ్చవిశేషేణకావ్యనాటకవ్యాపారజనితేనభావ్యతే జ్ఞాయతఇతి విభావఇతివ్యుత్పత్త్యాలభ్యతే - తదుక్తం 'జ్ఞాయమానతయాయత్రవిభావోభావపోషకృదితి - ద్వైవిధ్యమేవాహ - ఆలంబనేతి - యదాలంబ్యరత్యాదిర్జాయతేతదాలంబనం - శృంగారే నాయికానాయ

కశ్చ- శౌర్యే వైరీ- భయానకే- వ్యాఘ్రాదిః-ఏవమన్యత్రాప్యూహ్యం-ఉ
ద్దీపనవిభావ ఇతి- చాతుర్విధ్యం దర్శయతి- ఆలంబనస్యేత్యాదినా - తథా
చోక్తం 'ఆలంబనగుణశ్చైవ తచ్చేష్టా తదలంకృతిః తటస్థాశ్చేతి విజ్ఞేయశ్చ
తుర్ధోద్దీపనక్రమః॥ ఆలంబనగుణో రూపయౌవనాదిరుదాహృతః । తచ్చే
ష్టాయౌవనోద్భూతహావభావాదికా మతా। నూపురాంగదహారాదితదలం
కరణం మతం। మలయానిలచందాద్యాస్తటస్థాః పరికీర్తితా' ఇతి ౧౩ అ
థానుభావం లక్షయతి- కార్యభూత ఇతి ॥ నను కార్యత్వం నామ నియతో త్త
రకాలభావిత్వం, తచ్చానుభావస్య కిం రసాపేక్షయా, ఉత స్థాయ్యపేక్ష
యా। నాద్యః। విభావైరనుభావైశ్చేతి కరణతృతీయయా తస్య పూర్వభా
విత్వప్రతీతేః- నియతపూర్వవర్తిత్వలక్షణకారణవిశేషత్వాత్కారణస్య
ఏవం చానుభావే సతి రసో రసే సత్యనుభావ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయ ప్రసంగ
స్స్యాత్। అత ఏవ న ద్వితీయః। నహి భావకమనో వర్తి యిన స్థాయినః పూర్వ

స్థశ్చేతి ౧౩. కార్యభూతః కటాక్షభుజాక్షేపాదిరవయవ
వికారవిశేషోనుభావః। ఉక్తం హి రతిరహాస్యే। రసతాం గచ్ఛతి
స్థాస్యాయతాకార్యముపలక్ష్యతే । అనుభావ స్సవిక్షేపోర
హావస్థానసూచక ఇతి ౧౪. పరగతసుఖదుఃఖభావనయా భా
వితాంతఃకరణత్వం సత్త్వం, తతో భవాస్సాత్త్వికాః । తేచ ।

భావినాం కామినీకటాక్షభుజాక్షేపాదీనాం తత్కార్యత్వం - స్థాయి
త్వయోగ్యస్య లౌకికస్య రత్యాదేః కార్యభూతో యోయం కటాక్షాదిః భిన
యాదిద్వారా భావకమనః ప్రతిబింబితస్స హృదయహృదయస్థితం రత్యాది
భావమనుభావయతి సోనుభావ ఇత్యుచ్యతే - తదుక్తం 'భ్రూవిక్షేపకటా
క్షాదివికారో హృదయస్థితం। భావం వ్యనక్తియస్సోయమనుభావ ఇతీరిత' ఇ
తి। ఉక్తార్థే సమ్మతిం దర్శయతి- రసతామితి। స్థాస్యేస్థాయిని రసతాం గచ్ఛ
తి సతి ౧౪. అథ సాత్త్వికానామపి కార్యభూతానాం కటాక్షాదివద్భావ
సంసూచనాత్మకత్వేనానుభావత్వే సిద్ధేపి తేషాం బ్రాహ్మణపరివ్రాజక
న్యాయేన పృథగుపాదానే సాధారణకారణమాహ- పరగతేతి- అభినయా
దిముఖేనాన్యగతసుఖదుఃఖాదిభావనాయామంతఃకరణస్యాత్యంతానుకూ
లత్వం సత్త్వమిత్యర్థః। ప్రత్యయార్థమాహ- తత ఇతి । సత్త్వేన నిర్వృత్తా భా

వాస్సాత్త్వికా ఇత్యర్థః- అన్యేనైవంవిధవాతః కరణేనకటాక్షాదయోऽను భావ్యంత ఇతి తేషామనుభావత్వేవ సాత్త్వికత్వమితి భావః - తదుక్తం భావప్రకాశే 'పరస్య సుఖదుఃఖాదేరనుభావేన చేతసః। అత్యంతే వానుకూల్యే నయే న తద్భావభావనం॥ తత్సత్త్వం తేన నిర్వృత్తాస్సాత్త్వికా ఇత్యుదీరితాః। అనుభావత్వసామాన్యే సత్యప్యేషాం పృథక్తయా॥ లక్షణం సత్త్వజత్వాద్ధి తే చ స్తంభాదయస్స్మృతా' ఇతి॥ అత్ర తద్భావభావనం నామ తన్మయత్వేనావస్థానం- తదుక్తం 'రామాద్యాశ్రితదుఃఖాదేరనుభూతేస్తదాత్మనా। సామాజికస్య మనసో భావస్తద్భావభావన' మితి॥ ఏవం చ విభావాదిదర్శనజన్యా అనురాగనిర్వేదాదిమనోవృత్తయో విభావాదితన్మయీభవనరూపేణ సత్త్వశబ్దాభిధేయేన సామాజికమనసోऽత్యంతానుకూల్యజన్యేనా సా

స్తంభప్రళయరోమాంచాస్స్వేదో వైవర్ణ్యవేపథూ। అశ్రు
వైస్వర్యమిత్యష్టౌ సాత్త్వికాః పరికీర్తితాః ౧౫. వివిధమభిత
శ్చరంతీతి వ్యభిచారిణః। తే చ। నిర్వేదగ్లానిశంకాశ్రమధృతిజడ
తాహర్షదైన్యౌగ్ర్యచింతా త్రాసేర్ష్యామర్షగర్వస్మృతిమ
రణమదాస్సుప్తినిద్రావబోధాః। వ్రీడాపస్మారమోహాస్సు
మతిరలసతా వేగతర్కావహిత్థా వ్యాధ్యున్మాదౌ విషాదౌత్సుక
చపలయుతాస్త్రింశదేతే త్రయశ్చ ౧౬. రతిర్హాసశ్చ శోకశ్చ
క్రోధోత్సాహౌ భయం తథా। జుగుప్సా విస్మయశమాస్స్థా

ధారణకారణేనావస్థాంతరమాపన్నాస్స్తంభాదయో భావా స్సాత్త్వికభావా భవంతి స్తంభాదీనామనుభావాంతర్భావేऽపి కేనచిద్విశేషేణ పార్థక్యమితి బోధ్యం॥ సాత్త్వికానుద్దిశతి- స్తంభేతి॥ స్పష్టం ౧౫. అథ వ్యభిచారిణాం సామాన్యలక్షణమాహ- వివిధమితి॥ అభితః- రసేష్వితి శేషః- తానవ్యుద్దిశతి- నిర్వేదేతి- స్పష్టం- ఏతే కల్లోలాస్సాగరస్యేవ రత్యాదేర్లౌకికస్య పరిపోషకతయా సహకారిణస్సంతో నాట్యాదౌ వ్యభిచారిణ ఇత్యుచ్యంతే- తదుక్తం 'మజ్జంతశ్చ నిమజ్జంతః కల్లోలాస్తే యథార్ణవే। తస్యోత్కర్షం వితన్వంతి యాంతి తద్రూపతామపి॥ తథా స్థాయిని మజ్జంతో హ్యున్మగ్నా వ్యభిచారిణః॥ పుష్ణంతి స్థాయినం స్వాంశ్చ తత్ర యాంతి రసాత్మతా' మితి॥ ౧౬. అథ స్థాయిభావానుద్దిశతి- రతిరితి॥ రత్యాదయోऽమీ నవ శృంగారాదీనాం

క్రమేణస్థాయిభావాః-ఏతేషాంస్వరూపంప్రాక్ప్రతిపాదితమేవ,శృంగారఏకఏవరసఇతిశృంగారప్రకాశకారః-శాంతవర్జ్యాః ష్టౌరసా ఇతిధనికాదయః శాంతవత్సలసహితాదశేత్యన్యే- ఏవమాదివిప్రతిపత్తిలబ్ధన్యూనాధికసంఖ్యానివారణాయరసవిభాగమాహ-శృంగారేతి॥పూర్వైరభినవగుప్తాచార్యాదిభిః-తత్రచతుర్వర్గమధ్యేసర్వప్రాణిసులభస్యకామస్యసర్వహృదయంగమత్వాదాదౌశృంగారస్యోద్దేశః-ననువ్యభిచార్యాదీనాంవిశేషలక్షణాన్యత్రకింనోచ్యంతఇత్యాశంక్యసూత్రార్థప్రతిపాదనానంతరంతేషాంసుబోధత్వాదిత్యాశయేనాహ-వ్యభిచార్యాదీనామితి౧౭. ఏవమితి॥సూత్రస్యవిభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగాద్రసనిష్పత్తిరిత్యస్యార్థః-తత్రా

యిభావానవస్మృతాః॥ శృంగారహాస్యకరుణారౌద్రవీరభయానకాః । బీభత్సాద్భుతశాంతాశ్చరసాః పూర్వైర్నవస్మృతాః ॥ వ్యభిచార్యాదీనాంలక్షణాన్యుపరిష్టాద్వక్ష్యంతే ౧౭. ఏవంస్థితేసూత్రార్థఃకథ్యతే। విభావానాంరసస్యచకార్యకారణభావస్సంబంధః । అనుభావానాంరసస్యచజ్ఞాప్యజ్ఞాపకభావస్సంబంధః । వ్యభిచారిణాంరసస్యచ పోష్యపోషకభావస్సంబంధః॥ ఏవంచైతాదృశాత్సంయోగాద్యథాక్రమముత్పత్తిర్జ్ఞప్తిః పుష్టిశ్చభవతి। నన్వాలంబనంరసంజనయతు, ఉద్దీపనంకథంజనయతి, ఉద్దీపకత్వాభావప్రసంగాత్, అనుత్పన్నస్యోద్దీపనాయోగాత్, ఆలంబనోద్దీపనవిభా

దావుత్పత్తివాదినాంమతందర్శయతి॥విభావాదీనామిత్యాదినా॥ విభావైరుత్పత్తిఃఅనుభావైర్జ్ఞప్తిః వ్యభిచారిభిః పుష్టిశ్చేతివివేకః- సంయోగశబ్దోత్రకార్యకారణభావాదిసంబంధత్రితయపరః - నిష్పత్తిశబ్దస్తూత్పత్తిజ్ఞప్తిపుష్టిపరఇతి బోధ్యం- ననువిభావైర్యదిరసోత్పత్తిస్తర్హి కథముద్దీపనవిభావస్యతదుత్పాదకత్వమితిశంకతే- నన్వితి- ఆలంబనంనాయకాదిరాలంబనవిభావః- రసంజనయతు- తదుపపన్నమేవేతిభావః- ఉద్దీపనంఆలంబనగుణా ఉద్దీపనవిభావః-కథంజనయతి-నజనయతీత్యర్థః - కుతఇత్యతాహ- ఉద్దీపక- ఉద్దీపకత్వేతి-అయంభావః-యద్యుద్దీపనవిభావోరూపయౌవనాదిరు

·దీపకత్వాభావప్రసంగస్స్యాదతోనోత్పాదయ

విభా

తీతి। నహ్యుత్పన్నస్యైవోద్దీపనం సంభవతి నానుత్పన్నస్యేత్యస్మాదుద్దీపనమిత్యా
నేనైవోత్పాదకమితి లభ్యత ఇత్యాశయేనాహ- అనుత్పన్నస్యేతి- ఉద్దీపన
మప్యుత్పాదకమేవేతి భావః- హంత తర్హి కథం ద్వైధావిభాగ ఇత్యత ఆహ-
ఆలంబనేతి- అయం భావః- ఉద్దీపనమప్యుత్పాదకం చేదాలంబనోద్దీపనభే
దాదితి వైలక్షణ్యమంతరేణ ద్వైధావిభాగోనుపపన్న ఇతి- సమాధత్తే- ఉత్ప
న్నమపీతి- అనుత్పన్నప్రాయమనుత్పన్నసదృశమేవ- ఇతి హేతోః - ఉ
పచర్యతే ఉపచారేణోచ్యతే- గౌణోయమర్థ ఇతి భావః - ఇదముత్తరమ
సమంజసమితి సంశయ్య భంగ్యంతరేణ సమాధత్తే- యద్వేతి- తదుత్పాదక
త్వం తస్మిన్నుద్దీపనే ఉత్పాదకత్వం- ఉపపద్యత ఇతి శేషః - నన్వాలంబనే

గాయోగాచ్చేతి చేన్నసత్యం। ఉత్పన్నమప్యనుద్దీపితమనుత్పన్న
ప్రాయమేవేత్యుద్దీపనమప్యుత్పాదకమిత్యుపచర్యతే । య
ద్వా ఆలంబనేన కిం విదుత్పాద్యతే ఉద్దీపనేన తు సమ్యగితి తదు
త్పాదకత్వం । నన్వుద్దీపనమపి పోషకమేవేతి వక్తవ్యం తచ్చ
వ్యభిచారిభిరేవేతి కిముద్దీపనేనేతి చేన్నైవం। ఈషదతిశయాధాన
హేతుత్వ సమ్యక్పోషణాభ్యాం తద్వ్యవస్థాసిద్ధిరితి భట్టలోల్లట
ప్రభృతీనాముత్పత్తివాదినాం మతం ౧౮. జ్ఞప్తిపక్షే విభావాదీ
నాం సర్వేషాం రసస్య చ జ్ఞాప్యజ్ఞాపకభావలక్షణస్సంబంధః ।
తతో రసస్య నిష్పత్తిర్జ్ఞప్తిరేవ। సాపి లోకప్రతీతివిలక్షణా।
రామ ఏవాయమయమేవ రామ ఇతి న రామోయ మిత్యుత్తర

నోత్పాదితస్య పునరుద్దీపనేనోత్పత్త్యయోగాత్సమ్యగుత్పత్తిరిత్యనేన పు
ష్టిర్వివక్షితా సా చ సంచారిభిస్సిద్ధైవేత్యాశయేనాశంకతే- నన్విత్యాదినా- త
చ్చ పోషణం త్విత్యర్థః- వ్యభిచారిభిరేవ- భవతీతి శేషః- కిముద్దీపనేనేతి- ఉ
ద్దీపనం నిరర్థకం భవతీతి శంకాభిప్రాయః- పరిహరతి- నైవమితి- ఈషదితి
ఈషదతిశయాధానహేతుత్వముద్దీపనస్య- సమ్యక్పోషణం వ్యభిచారిభిరితి
వివేకః ౧౮. మతాంతరం దర్శయతి- జ్ఞప్తిపక్షే ఇత్యాదినా॥ జ్ఞప్తిపక్షే
నుమితిపక్షే- సంయోగశబ్దార్థమాహ- జ్ఞాప్యేతి॥ నిష్పత్తి శబ్దార్థమాహ
జ్ఞప్తిరితి- జ్ఞప్తిరనుమితిరిత్యర్థః- సాపీతి- సవా...వ్యవచే. లక్షితయా ౧౮
వాయమయమేవ రామ ఇతి- అయోగా దీనాం

థాక్రమం సంబధ్యతే- విధేయస్యేతి శేషః- విధేయసంగతత్వే అయోగ వ్యవచ్ఛేదః- ఉద్దేశ్యసంగతత్వే అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః-ఇదముపలక్షణం- రామో భవత్యేవేత్యత్యంతాయోగవ్యవచ్ఛేదికాయాః ప్రతీతేః- ఉక్తం చాభియుక్తైః 'అయోగం యోగమపరైరత్యంతాయోగమేవచ। వ్యవచ్ఛినత్తిధర్మస్య నిపాతో వ్యతిరేచకః' ఇతి- ధర్మస్య-విధేయస్యేత్యర్థః- మిథ్యా ప్రతీతిం దర్శయతి-నరామోయమితి- ఇగం చ విశేషణం వస్తుతో రామే నరామోయమితి ప్రతీతివ్యావృత్తయె - శిష్టం ప్రతీతిద్వయం వ్యాఖ్యాతమేవ-రసానుకూలాముక్త ప్రతీతివిలక్షణాం ప్రతీతిం దర్శయతి - రామోయమితి- అస్తుకిమతఆహ- ఏవమితి- అలౌకికప్రతీతెస్సమ్యగాదిప్రతీతి విల

కాలికేబాధే రామోయమితి రామస్స్యాద్వా నవాయమితి రామసదృశోయమితి సమ్యజ్మిథ్యాసంశయసాదృశ్యప్రతీతివై లక్షణ్యేన రామోయమితి నటేజాయమానత్వాత్ । ఏవం చ న టేనాభినీయమానైశ్శిక్షాభ్యాసపాటవప్రకటితతయా కృత్రిమైరపితథాత్వేనానభిసంధీయమానైః కటాక్షభుజాక్షేపాదిభిరలౌకిక ప్రతీతిగోచరైరేవజ్ఞాపకైస్థాయినోరత్యాదెర్జ్ఞాప్యస్యప్రతీతిలక్షణారసానుభూతీరసానుమితిరేవేతిజ్ఞప్తివాదినాంమతం ౧౫. రసోనోత్పాద్యతే నానుమీయతేచ। ఉభయతాపిపూర్వోక్తదూషణానాంజాగరూకత్వాత్।కింతుకావ్యనాటకశబ్దవ్యాపారసహకృతేనసాధారణీకృతవిభావాదికేన

క్షణప్రతీతేర్గోచరైర్విషయైరేవసద్భిఃజ్ఞాపకైః- జ్ఞప్తివాదినాంశ్రీశంకుకాదీనాం ౧౫. ప్రతిపాదనంపక్షద్వయంపరిహారపక్షాంతరంసంచారయతి॥రసఇత్యాదినా॥పూర్వోక్తానాం-యదిరసోవిభావాదికార్యంస్యాదిత్యాదినా విభావాదీనాం లోకసిద్ధకార్యకారణరూపేణలింగత్వమిత్యాదినాచప్రాక్ప్రతిపాదితానామిత్యర్థః - దూషణానాంజాగరూకత్వాదపరిహార్యత్వాత్ -కింత్వితి-కావ్యనాటకయోర్యేశబ్దాస్తేషాంయెవ్యాపారా అభిధాదివ్యాపారాస్తత్సహకృతేనతత్సహకారంప్రాప్తేన - సాధారణీకృతావిభావాదయోయెనతేన- అనుకార్యభూతరామాద్యసాధారణానాం విభావాదీనాంసహృదయమెషుయత్సాధారణీకరణంతత్స్వభావేనేత్యర్థః -

భావకత్వవ్యాపారేణభావనాఖ్యద్వితీయవ్యాపారేణేత్యర్థః - అనుసంధీయమానో భావ్యమానః-స్థాయిరత్యాదిః-సత్త్వమంతఃకరణవిశేషః-తదుద్రిక్తం రజస్తమోభ్యామస్పృష్టం మనస్సత్త్వమిహోచ్యత ఇతి-తస్యోద్రేకాత్ప్రకాశాత్ప్రకాశమానాయాఆనందసంవిదానందానుభవస్తన్మయేన-భోగాఖ్యవ్యాపారేణ- అభిధాభావనాభోగఇతిత్రయోవ్యాపారాః-తత్రాభిధాయకత్వంవాచ్యభూతశబ్దార్థాలంకారాదివిషయం భావకత్వాదిద్వితయంతుశృంగారాదిరసాది విషయమిత్యాలంకారికరహస్యం - అ

భావకత్వవ్యాపారేణనటాదిగతత్వపరిహారేణసాధారణతయానుసంధీయమానస్థాయీసత్త్వోద్రేకప్రకాశానందసంవిన్మయేనభోగాఖ్యవ్యాపారేణభుజ్యతఇతిభుక్తివాదినోభట్టనాయకస్యమతం। అస్మిన్పక్షేవిభావాదీనాంసంయోగాత్సాధారణీకరణరూపాత్సంబంధాద్రసస్యనిష్పత్తిర్భుక్తిరితి సూత్రార్థయోజనా। నన్వత్రసంవిన్మయేనభోగాఖ్యవ్యాపారేణరసోభుజ్యతఇతిపక్షే భుజిధాతునారసవిషయోభ్యవహారరూపః క్రియావిశేషోవివక్షితస్తద్విషయమవగత్యంతరంవా। కల్పద్వయేప్యనుపలబ్ధిర్బాధః। విభావాద్యనుసంధానసమనంతరభావిరససంవిద్వ్యతిరేకేణక్రియావిశేషస్యవాసంవిదంతరస్యవాఽనుపలబ్ధేః। ప్రాథమికసంవిదైవరసవ్యవహారోపపత్తౌ తదతిరిక్తకల్పనేగౌరవదోషస్సంవిదస్సంవిదంతరజనకత్వేనానవస్థాదోషశ్చప్రసజతి। అతోవాయమపిపక్షస్సాధీయానితిచేత్బాఢమసాధీయాన్ ౨౦ అతఏవపక్షత్రయమప్యుపేక్ష్య

అస్మిన్మతేసంయోగపదంసాధారణీకరణరూపసంబంధపరం నిష్పత్తిపదంభుక్తిపరమిత్యాహ- అస్మిన్పక్షఇతి॥ ఏతన్మతమపిపరిహర్తుంశంకతే - నన్విత్యాదినా- అవగత్యంతరంసంవిదంతరంవా- అనుపలబ్ధిందర్శయతి-విభావాదీతి-కల్పద్వయేపిదూషణాంతరమస్తీత్యాహ-ప్రాథమికేతి - ప్రాథమికసంవిదా- స్వోత్పత్తిపాదితయాసత్త్వోద్రేకప్రకాశానందసంవిదైవేత్యర్థః- అతఇతి-బాఢమత్యంతం - అసాధీయానసమంజసతమః బాఢమిత్యంగీకారేవా 'భృశప్రతిజ్ఞయోర్బాఢ'మిత్యమరః ౨౦

అతఏవేతి-పక్షాణామున్ప త్తిజ్ఞ ప్తిభు క్తిపక్షాణాంత్రయమపి-అత్రేతి -వి భావై రనుభావై శ్చసాత్త్వి కైర్వ్య భిచారిభిః। ఆనీయమానస్స్వాదుత్వం స్థాయీభావోరసస్మృత ఇత్యాదినేత్యర్థః।లక్షణశ్లోకంవ్యాకరోతి - లోక ఇత్యాదినా-లోకే. అస్యేత్యస్య తఇత్యనేనసంబంధః- అభ్యాసేతి- అభ్యాసేన పునఃపునఃపరిశీలనేనయత్పాటవంవ్యాప్త్యాదిస్మరణనిర్విలంబతాహేతుస్సంస్కారవిశేష స్తద్వతామిత్యర్థః - ఏతేనానుమానపక్షస్యైతావన్మాత్రోపయోగఇత్యుక్తంభవతి - శ్రోత్రియాశ్ఛందసాః-బ్రహ్మచారిణో విధ్యుక్తబ్రహ్మచారినియమనిష్ఠాతావన్మిన:-షండాదయఆదిశబ్దార్థః -

శ్రీమదాచార్యాభినవగు ప్తపాదై రభివ్య క్తిపక్షఏవ సిద్ధాంతితః । సవివపరీక్షకాణామంతరంగమవగాహతఇత్యస్మాభిరపి సత్సంప్రదాయలోభేనతమేవపక్షమనుసృత్యరసోనిరూప్యతే। అత్రవిభావైరనుభావై శ్చేత్యాదినాపూర్వాచార్యపరిగృహీతమేవరసలక్షణమనుక్రమ్యతే । లోకేనాయికానాయకాదిరూపైరాలంబనకారణైరుత్పాదితస్స్రక్చందనచంద్రికా దిభిరుద్దీపనకారణైస్సంవర్ధితఃకటాక్షభుజాక్షేపాదిభిః కార్యైః ప్రతీతిపదవీంనీత శ్చింతానిర్వేదాదిభి స్సహకారిభిః పరాం కాష్ఠాంప్రాపితః । అయమస్యాంరతిమాన్ తదుచితకారణయోగిత్వాత్ యఏవంసఏవం యథావయ మిత్యేవంరూపానుమానేఽభ్యాసపాటవవతాంశ్రోత్రియబ్రహ్మచార్యాదివ్యతిరిక్తానాంకావ్యగుణాలంకారమహిమ్నానాట్యేచతుర్విధాభినయమహిమ్నాతైరేవకారణాదిభిఃకారణత్వాది రూపపరి

తద్వ్యతిరిక్తానాంచతుర్విధానామభినయానాంమహిమ్నా- అభినయప్రకారస్తు-అభినయత్యభివ్యనక్తిపదార్థానిత్యభినయః-తత్రపరగతసుఖదుఃఖభావనయాభావితాంతఃకరణత్వంసత్త్వంతతోభవాస్సాత్త్వికాః। స్తంభాదయఃతదభినయోఽనిమేషనయనత్వాదిఃఅంగంహస్తాదితద్వ్యాపారఃపతాకాదిరాంగికాభినయః - పాత్ర్యాపరపర్యాయంకావ్యనాటకరూపం వాచికంతదభినయోరసోచితరాగానుషంగాదిః - ఆహార్యాభినయోనాట్యోచితాలంకారధారణం'- తము క్తః అభివ్యంజన్స్వభావానుభావాదీన్నాటకా

శ్రయాః। ఉత్పాదయంత్సహృదయేరసజ్ఞానంనిరంతరం। అనుకర్తృస్థితోయోర్థో౽భినయస్సో౽భిధీయతే॥ ఆంగికో వాచికశ్చైవ సాత్వికాహార్యకావితి।సచతుర్ధాకృతస్తద్జ్ఞైరాంగికోఽంగక్రియోచ్యతే॥ రాగానుషంగియద్వాక్యంనాట్యేతద్వాచికంస్మృతం। సత్త్వక్రియాసాత్త్వికస్స్యాదాహార్యోభూషణాదికమితి- తైరేవకారణాదిభిః- కార్యాణిసహకారీణిచాదిశబ్దార్థః- అలౌకికాయేవిభావనాదయః- అనుభావనంవ్యభిచరణంచాదిశబ్దార్థః - విభావనంనామవాసనాత్మతయాస్థితస్యస్థాయినోఽంకురావస్థతాపత్తిః-అనుభావనమనుభవవిషయయోగ్యతాపత్తిః - వ్యభిచరణంవివిధమభితశ్చరణంచ-తేచయేవ్యాపారాస్తద్వత్త్వాత్ - అయమేవకారణాదీనాంవిభావాదిపదాపదేశ్యత్వేహేతుః- అలౌకికానియానివిభావా

హారేణాలౌకికవిభావనాదివ్యాపారవత్త్వాదలౌకికవిభావాది
పదాపదేశ్యైర్మమైవైతే శత్రోరేవైతే తటస్థస్యైవైతేనమ
మైవైతేనశత్రోరేవైతేన తటస్థస్యైవైతఇతి సంబంధివిశేష
స్వీకారపరిహారనియమానవసాయాత్సాధారణ్యేన ప్రతీతైర
భివ్యక్తస్సామాజికానాంహృదయే వాసనాత్మతయాచిరాదవ
స్థితో రత్యాదిస్థాయీ ప్రతినియతప్రమాతృనిష్ఠోపి సర్వసా
ధారణకావ్యనాట్యాద్యనుసంధానసామర్థ్యసంపన్నాలౌకిక
సర్వసాధారణ విభావనాదివ్యాపారరూప కారణబలాత్ప్ర

దిపదానితదపదేశ్యైస్తద్వ్యవహార్యైః-అలౌకికత్వంచాలంకారికైకపరిగృహీతత్వాత్-సంబంధినస్త్రివిధాః- స్వయంశత్రుస్తటస్థశ్చేతి- తేషాంసంబంధివిశేషాణాంస్వీకారేపరిహారేవా యోనియమస్తస్యానవసాయాదనిశ్చయాత్ -మమైవైతఇత్యాదినాస్వీకారప్రకారోనమమైవైతఇత్యాదినాపరిహారప్రకారశ్చదర్శితః-సామాజికానాంనాట్యప్రేక్షకాణాంకావ్యశ్రోతౄణాంచేత్యర్థః-వాసనాత్మతయా-అనభివ్యక్తతయాతిష్ఠతీతిస్థాయీరత్యాదిః ప్రతినియతోయఃప్రమాతాఅనుకార్యోరామాదిస్తన్నిష్ఠోపి-సర్వసాధారణంయత్కావ్యనాట్యాద్యనుసంధానసామర్థ్యంతేనసంపన్నాయుక్తాఅలౌకికాస్సర్వసాధారణాశ్చయేవిభావనాదీవ్యాపారాస్తద్రూపాణాంకారణానాంబలాత్ -ప్రమాతృసంబంధివిశేషాఃపూర్వో

త్రాస్వ్వయంశతు ప్రస్తటస్థశ్చేతి ప్రమాతృసంబంధి భేదాస్తేషాంపరిహారేణ అస్యవివరణమాహ- ప్రమాతృమాత్ర సాధారణ్యేనేతి-రసస్ఫురణావస్థాయాంసర్వేషామేకహృదయత్వమిత్యాహ-సకలేతి-ఇదంప్రమాతృవిశేషణం- తత్కాలేఅనుభూతిసమయే-ప్రముషితోవిగళితో వేద్యాంతర సంపర్కోయస్యతేన- ప్రమాతా- ప్రమాతృభిరిత్యర్థః-అనుభవిత్రనుభవయోర్భిన్నత్వనియమాత్స్వాకారఇవేత్యుక్తం- అభిన్నోపి - ఏవంచర్వణీయశ్చర్వయిత్రభిన్నోపీత్యర్థః- గోచరీకృతః సాధారణ్యేనగోచరీకరణేవిభావనాదీనాంసాధారణ్యం హేతుః - చర్వ్యమాణతాపునఃపునరుపభుజ్య

మాతృసంబంధివిశేషపరిహారేణ ప్రమాతృమాత్ర సాధారణ్యేన సకలహృదయ సంవాదభాజా తత్కాలప్రముషితవేద్యాంతరసంపర్కేణప్రమాత్రాస్వాకారఇవాభిన్నోపిగోచరీకృతశ్చర్వ్యమాణతైకప్రాణోవిభావాదిజీవితావధిర్విభావాదినానాపదార్థ మిళితోపి పానకరసన్యాయాదైకధ్యేనచర్వ్యమాణఃపునఃపరిస్ఫురన్నివహృదయంప్రవిశన్నివసర్వాంగాన్యాలింగన్నివాన్యత్సర్వంతిరో దధద్బ్రహ్మానందాస్వాదం సంపాదయన్నివాలౌకికచమత్కారకారీరసఇత్యుచ్యతే-౨౧.

అత్ర ప్రమాతృమాత్రసాధారణ్యేన సాధారణం న యుక్తిమాత్రాత్ । అపితుసకలహృదయసాక్షికమపేక్ష్యాపయితుంసకలహృదయసంవాదభాజేతివిశేషణం । సాధారణప్రతీతికత్వాదేవ ప్రతినియతప్రమాతృనిష్ఠతయాప్రతీయమా

మానతా- ఏకఃప్రాణోయస్యసతథోక్తః- తదన్యస్యాభావేనాస్వాదత్వాత్ - విభావాదిజీవితావధిః- యావద్విభావాదిస్ఫురణంతావదేవరసచర్వణమితిభావః- పానకేతి- యథాపానకరసశ్శర్కరామరిచకర్పూరాదిమాధుర్యచారకాదిసహితోపినవహ్నుతమిథశ్చమత్కారశ్చర్వణీయస్తద్వత్ రయమపీతిభావః- పురఇతి నటేరామప్రతీతిదార్ఢ్యం-హృదయమితిసామాజికహృదయా నామభేదం - సర్వాంగానీతి నృత్తగీతాది నాట్యధర్మాంగీకృతత్వం-అన్యత్సర్వమితి విగళితవేద్యాంతరత్వంచ ప్రత్యాయయతీతిబోధ్యం ౨౧ 'తత్తద్దార్ఢ్యాభిప్రాయాపరణపూర్వకంకావ్యజ్ఞా

వ్యవహారౌ ప్రతిక్షిపతి- అత ఇత్యాదినా॥ అనేనవిశేషణద్వయేనేతి - చర్వ్యమాణతైకప్రాణో విభావాదిజీవితావధిరితివిశేషణద్వయేనేత్యర్థః - నను విభావాదీనామకారకత్వేఽజ్ఞాపకత్వే చ కథం రసస్య తన్నిష్పాద్యత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ- కారకేతి। సమాధత్తే- తస్యేతి। నన్వేతాదృశం కారణ

నాల్లౌకికసుఖాద్వైలక్షణ్యేన రసస్యాలౌకికత్వముక్తం భవతి। బ్రహ్మానందాస్వాదం సంపాదయన్నివేత్యనేన తస్య బ్రహ్మానందరూపత్వముక్తం భవతి 'రసో వై సః' ఇతి శ్రుతేః । తస్యాలౌకికత్వే చర్వ్యమాణతైకప్రాణ ఇతి హేత్వంతరం। అనుభవైకరస ఇత్యర్థః । అనుభవస్య స్వప్రకాశత్వాత్తదభిన్నస్య రసస్యాపి స్వప్రకాశతయాఽలౌకికత్వసిద్ధిరితి భావః। నను సర్వం సుఖమీదృశమేవ జ్ఞాతైకరసత్వాత్ ।. ఏతావతా కథమలౌకికత్వమితి చేదుచ్యతే। యథా యోగినాం నిత్యసిద్ధోఽపి బ్రహ్మానందో విజాతీయప్రత్యయాతిరస్కృతమూర్తౌ సజాతీయజ్ఞానసంతానే ధారావాహిని సతి స్వయమేవ ప్రకాశతే న ప్రాగూర్ధ్వం చ । తథా రసోఽపి నిత్యసిద్ధానందాత్మా కావ్యార్థానుసంధానచతురచేతసాం వ్యంజనవ్యాపారసహకృతాంతఃకరణవృత్తినిరస్తావరణతయా విగళితవేద్యాంతరత్వేన స్వయమేవ భాసతే। న చైవం లౌకికసుఖమితి కథం వాలౌకికత్వం,విభావాదిజీవితావధిరితి।విభావాదిసమసమయవృత్తిరిత్యర్థః।అనేన విశేషణద్వయేన రసస్య విభావాదిభిరకార్యత్వమజ్ఞాప్యత్వం చోక్తం భవతి । కారకజ్ఞాపకకోటిబహిర్భూతవిభావాదినిష్పాద్యత్వమస్య విరుద్ధమితి చేన్న।తస్యాలౌకికత్వాదేవ విరోధగంధస్యాప్యస్ఫురణాత్।నను రసోత్పత్తిజ్ఞప్త్యనుపయోగినో విభావాదేః కుత్ర హేతుత్వమితి చేద్బ్రహ్మణి వేదాంతానామావరణ

మేవాసంభావితమిత్యాశంక్య సదృష్టాంతముపపత్తిమాహ-నన్వితి - బ్రహ్మణి బ్రహ్మసాక్షాత్కారే- తత్ర రసే- చర్వణమాత్రోపయోగే-హేతుత్వమిత్యనువర్తతే- అయం భావః-యథా బ్రహ్మసాక్షాత్కారే వేదాంతానామజ్ఞానావరణభంజనే హేతుత్వం తథా రససంవిది విభావాదీనాం చ

ర్వణమాత్రోపయోగే హేతుత్వమితి-అత్రమాత్రచాఉత్పత్తిజ్ఞప్తీ వ్యవచ్ఛిద్యేతే- తథాహీతి- చర్వణశబ్దార్థప్రతిపాదనపూర్వకం తన్మాత్రోపయోగే విభావాదీనాం హేతుత్వమేవోపపాదయతీత్యర్థః- విభావాదిగతా యే వ్యంజనవ్యాపారాః విభావనానుభావనవ్యభిచరణాని తదాఖ్యా యే అలౌకికమహాసహాయాస్తైర్లబ్ధబలేనాంతఃకరణవృత్తివిశేషేణనిరస్తసమస్తావరణస్య విగళితవేద్యాంతరస్య రసపదవ్యపదేశ్యస్య రసశబ్దవాచ్యస్య సకలాని లౌకికాని చయాని ప్రమాణాని ప్రత్యక్షాదీని తన్నిరపేక్షః-అతఏవ

భంజనఇవవిభావాదీనాం తత్ర చర్వణమాత్రోపయోగ ఇత్యవేహి।తథాహి విభావాదిగతవ్యంజనవ్యాపారాఖ్యాలౌకికమహాసహాయలబ్ధబలాంతఃకరణవృత్తివిశేషనిరస్తసమస్తావరణస్యాత్మానందసాగరస్యైవ రసపదవ్యపదేశ్యస్య లోకోత్తరచమత్కారకారిణస్సకలలౌకికప్రమాణనిరపేక్షస్స్వయంప్రకాశాత్మా విగళితవేద్యాంతరస్ఫురణవిశేషశ్చర్వణంస్వాదనమితి చాఖ్యాయతే। తన్మాత్రోపయోగాద్విభావాదీనాం హేతుతా నిర్వాహ్యా। అతఏవైతేషాం వ్యంజకత్వం వ్యంగ్యత్వం చ రసస్యేతి సర్వమలౌకికమేవ। అతో న కించిదసమంజసం ౨౨ ఆగంతుకచర్వణమపర్యాలోచ్యైవ భట్టలోల్లటాదిభిరుత్పత్త్యాది పక్షా ఉత్ప్రేక్షితాః।విభావాదినానాపదార్థమిళిత ఇత్యనేన విభావాదిపరామర్శప్రధానత్వాద్రసానుభవో న నిర్వికల్పక ఇత్యుక్తం భవతి। ఏకధ్యేన చర్వ్యమాణ ఇత్యుక్త్యా చర్వ్యమాణాలౌకికా

స్వయంప్రకాశాత్మా ప్రదీపాదివత్స్వయంప్రకాశస్వరూపః విగళితవేద్యాంతరశ్చాసౌ స్ఫురణవిశేషశ్చేతి - సఏవ చర్వణం స్వాదనమితి చాఖ్యాయతే-ఽభిధీయతే-తన్మాత్రేతి - తన్మాత్రోపయోగాచ్చర్వణమాత్రోపయోగాత్ -అతఏవేతి-ఏతేషాం విభావాదీనాం-అత ఇతి-కించిదీషదపి-నాసమంజసం ౨౨ ఆగంతుకేతి॥ఆగంతుకం తత్కాలోద్బుద్ధం యచ్చర్వణం స్వాదనం తత్ - విభావాదీతి- విభావాదిపరామర్శప్రధానే రసానుభవే నిర్వికల్పకత్వం న సంభవతీతి భావః- తర్హి సవికల్పకత్వం సంభవతీత్యత ఆహ - ఏకధ్యేనేతి - స్వసంవేద్యే తస్మింత్సవికల్పకత్వమపి న సిధ్యతీతి భావః- ఉ

భయేతి- ఇతరనిషేధస్యేతరవిధినాంతరీయకత్వాదుభయనిషేధో భయవిధిపర్యవసానా దుభయాత్మకత్వం। అవధారణార్థమాహ - నవిరోధమితి॥ ఉక్తార్థే సమ్మతిందర్శయతి- యఇతి ॥ అతిజనః అలౌకికః ॥ శ్లోకంవ్యాకరోతి-లోకవిదితత్వాదిత్యాదినా॥ లోకసర్వలోకాభ్యాంఠఞ్- ఠస్యేకఇతీకాదేశేచోక్తరూపసిద్ధిః॥ ననుస్వప్రకాశస్యరసస్యకింవ్యంగ్య

నందమయస్యతస్యస్వసంవేదనసిద్ధత్వాన్నసవికల్పకోపీత్యుక్తంభవతి । ఉభయాభావరూపస్యోభయాత్మత్వమపిపూర్వవల్లోకోత్తరతామేవావగమయతి। నవిరోధమావహతి। తథాచోక్తం ॥ యోలౌకికోప్యతిజనఃకారకసిద్ధోప్యకార్యభూతశ్చ। సవికల్పోప్యవికల్పస్సరసః కేనోపమీయేత ॥ లోకవిదితత్వాల్లౌకికః। తత్రవిదితఇత్యర్థేలోకసర్వలోకాభ్యాంఠఞ్ । లోకోత్తరసహృదయైకవేద్యత్వాదలౌకికశ్చ। విభావాదిశబ్దవ్యపదేశ్యకారణసాధ్యత్వాత్కారకసిద్ధః । తైరభివ్యజ్యతే నతూత్పాద్యతఇత్యకార్యభూతశ్చ విభావాదివిశేషణవిశిష్టత్వాత్సవికల్పః । తథాపిస్వసంవేద్యత్వాదవికల్ప ఇత్యప్రతిమోఽయమిత్యర్థః । ననుకింవిభావాదీనాంవ్యంజకత్వకల్పననిర్బంధేన సామాన్యవాచినారసపదేనవిశేషవాచినా శృంగారాదిపదేనవారసోభిధీయతామితిచేన్నైవం। శతకృత్వస్తదుభయపద ప్రయోగేపి కావ్యార్థానుసంధానశూన్యానాం రసప్రాప్తిదర్శనాభావాత్। ప్రత్యుతవిభావాదిపదప్రయోగేరసశృంగారాదిపదాప్రయోగేపిరసాభివ్యక్తేః। అతోన్వయవ్యతిరేకయోర్విభావాదిమాత్రపర్యవసితత్వాత్తస్యైవ వ్యంజకత్వపక్షస్సరసానాం మనసేరోచతే ॥ ననుతర్హిశృం

త్వకల్పనేనవిభావాదీనాంకింవ్యంజకత్వకల్పనేనచరసశృంగారాదిపదవాచ్యత్వమస్త్వి త్యాశంక్యసమాధత్తే- ననుకింవిభావాదీనామిత్యాదినా॥ ప్రత్యుతేతి॥ విభావాదిపదప్రయోగే-లలనోద్యానాది సామగ్రీవాచకపదప్రయోగఇత్యర్థః- రసశృంగారాదీనియానిపదాని తేషామప్రయోగేపి అతఇతి- తస్యైవవిభావాదిమాత్రస్యైవ ॥ ననురసశృంగారాదిపదానా

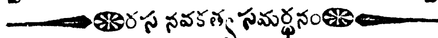
మజాగళస్తనవన్నిష్ప్రయోజనత్వం భవేదిత్యాశంక్య సమాధత్తే- నను తర్హీ త్యాదినా। తేషాం రసశృంగారాదిపదానామిత్యర్థః- అయంభావః-ఘట పటాదిశబ్దానాం ఘటపటాదిరూపార్థాభిధాయకత్వవద్రసశృంగారాది పదానాం రసశృంగారాదిరూపార్థవాచకత్వమస్త్యేవేత్యతో న వైయర్థ్య మితి ॥ నహీతి ॥ పరోక్షాణాం రామకృష్ణాద్యనుకార్యగతత్వేనాప్ర త్యక్షాణాం రసానాం ప్రతీతిస్ఫూర్తిరపి-అయంభావః - తత్తత్ప్రకరణ స్థేభ్యో రసశృంగారాదిపదేభ్యస్తత్తన్నాయకాశ్రయతయా పరోక్షా ణాం తత్తద్రసానాం ప్రతీతిరపి భవత్యేవేతి- తర్హి కిం నిషిధ్యత ఇత్యత్రా

గారాదిపదానాం నిరర్థకరూపత్వమాపద్యేత, తేషాం రసాభి ధాయకత్వనిషేధాదితి చేత్, నహి వయం తేషాం ఘటాదిశబ్దవ త్స మయబలేనార్థావబోధకత్వం నిషేధామః। [illegible]హి పరోక్షరస ప్రతీతిరపి తేభ్యో నిషిధ్యతే। కింతర్హి కావ్యార్థానుసంధానసమ నంతరభావినీ బ్రహ్మానందాస్వాదసోదరీయే యం నిత్యాపరోక్ష బ్రహ్మానందప్రకాశాత్మికా ప్రతీతిస్తస్యా ఏవాయమభిధావ్య త్తివిషయతానిషేధ ఇతి సంతోష్టవ్యం। కించేయమీదృశీ రసప్ర తీతిర్న కేనాప్యపహ్నోతుం శక్యతే కావ్యార్థానుసంధానని పుణసరసతరచేతసాం సమున్మేషాదితి ద్యోతయితుం పురః పరిస్ఫు రన్నిత్యాదివిశేషణకదంబకం ౨౩. విభావాదీనాం సంయో గాద్వ్యంగ్యవ్యంజకభావలక్షణసంబంధాద్రసస్య నిష్పత్తి ర భివ్యక్తిరితి సూత్రార్థయోజనాఽత్ర। విభావానుభావవ్య

హ- కింతర్హీతి- బ్రహ్మానందాస్వాదస్య బ్రహ్మానందానుభవస్య సోదరీ - తత్సదృశీత్యర్థః- న తత్సాదృశ్యమాత్రం-తద్రూపత్వమప్యస్తీత్యాహ- ని త్యేతి - నిత్యశ్చాపరోక్షశ్చ యో బ్రహ్మానందప్రకాశస్స ఏవాత్మా యస్యా స్సా తథోక్తా- 'రసో వై స' ఇతి శ్రుతేస్తత్స్వరూపేత్యర్థః- ప్రతీతీ రసాను భూతిః- విశిష్టాయాః ప్రతీతేర్విభావాదిమాత్రాయత్తత్వాదభిధేయత్వ మనుపపన్నమితి భావః-కించేతి- అపహ్నోతుమపలపితుం ౨౩. అస్మిన్సూత్రే సంయోగశబ్దస్సంబలనాపరనామధేయవ్యంగ్యవ్యంజకభావలక్షణసంబం ధపరో నిష్పత్తిశబ్దోఽభివ్యక్తిపరశ్చేత్యాహ-విభావాదీనామితి॥అత్ర అస్మిన్

పక్షఇత్యర్థః। ననువిభావానుభావవ్యభిచారిణాంమధ్యేఽప్యేకైకస్యానేకరస
సాధారణత్వేనానైకాంతికత్వాదేకస్యాపిరసస్యనాభివ్యక్తిరితిసూత్రే
మిళితానిర్దిష్టాః-తథాపి'వియదళిమలినాంబుగర్భమేఘంమధుకరకోకిలకూ
జితైర్దిశాంశ్రీః ధరణీరభినవాంకురాంకటంకా ప్రణతిపరేదయితేప్రసీద
ముగ్ధే' ఇత్యాదౌ 'పరిమృదితమృణాలమ్లానమంగంప్రవృత్తిఃకథమపి పరి
వారప్రార్థనాభిః క్రియాసు కలయతిచహిమాంశోర్నిష్కళంకస్య ల
క్ష్మీమభినవకరిదంతచ్ఛేదపాండుఃకపోల' ఇత్యాదౌ 'దూరాదుత్సుకమాగ
తేవివలితంసంభాషిణిస్ఫారితంసంశ్లిష్యత్యరుణంగృహీతవసనేసంకుంచి
తభ్రూలతం,మానిన్యాశ్చరణానతివ్యతికరేబాష్పాంబుపూర్ణంక్షణాచ్చక్షు
ర్జాతమహోప్రపంచచతురంజాతాగసిప్రేయసి'త్యాదౌచవిభావానా

భిచారిణాంతత్రతత్రరసశ్లోకేషుకేవలానామేవ స్థితిర్దృశ్య
తే। తథాపితేషామసాధారణానాంపరస్పరావినాభావబలా
దన్యోన్యాక్షేపకత్వేసతినానైకాంతికత్వ మితిసూత్రే మిళి
తానాంగ్రహణ మితిబోద్ధవ్యం। అయమసంలక్ష్యక్రమఏవర
సః । విభావాదివ్యజ్యమానతయాక్రమస్యవిద్యమానత్వేఽపిర
సాస్వాదాతిశయమహిమ్నాతస్యాసంలక్ష్యమాణత్వాత్ ।

రస నవకత్వసమర్థనం

తేచరసాశ్శృంగారాదయః పూర్వోద్దిష్టానవైవ ౨౪. న

మనుభావానామౌత్సుక్యవ్రీడాహర్షకోపాసూయాప్రసాదానాం వ్యభి
చారిణాంచకేవలానామేవస్థితిఃకథమిత్యాశయేనాహ ॥ విభావేతి॥సమా
ధత్తే॥తథాపీతి॥అయంభావః - విభావాదీనాంసాధారణత్వేత్వనైకాంతి
కత్వం- అసాధారణస్యవిభావస్యానుభావస్యవ్యభిచారిణోవా కేవలస్య
నిబద్ధస్యావినాభావబలేనేతరద్వయాక్షేపకత్వాన్నానైకాంతికత్వమితి
తత్రతత్ర కేవలానాంస్థితిస్సూత్రేమిళితానాంనిర్దేశశ్చోపపద్యతఇతి। అ
యమితి- నను ప్రతిపాదితప్రక్రియయాక్రమస్యవిద్యమానత్వాత్కథమ
సంలక్ష్యక్రమత్వమేవేత్యాశంక్యాహ- విభావాదీతి - తస్యక్రమస్య -
నిశితసూచ్యాశతపత్రపత్రశతవేధవదసంలక్ష్యమాణత్వాత్ - తేచేతి -
శృంగారహాస్యకరుణాఇత్యుద్దేశశ్లోకనిర్దిష్టరసపరామర్శాభిప్రాయేణబ

హువచననిర్దేశః ఇతి, ననురససంఖ్యాయాం మతభేదేనోచ్చావచత్వాత్కథంనవైవేత్యవధారణమిత్యాక్షిపతి- నన్వితి- తథాహీతి-నియమాసిద్ధిమేవోపపాదయతీత్యర్థః- వీరేతి- రసేషు- రసత్వేనవ్యవహ్రియమాణేష్విత్యర్థః- కుతోపిహేతోః-వటయక్షువత్ - వటేయక్షఃప్రతివసతీతి ప్రసిద్ధిరివ॥ శృంగారేతి॥రసనాత్స్వాదనాత్ ।అన్యేత్వితి-రాగేతి।విశ్వం

న్వయంనియమోనసిధ్యతి। తథాహిరస్యతేస్వాద్యతఇతివ్యుత్పత్త్యారసశబ్దస్య సుఖాస్వాదరూపశృంగారఏవార్థాయుక్తః,సుఖస్యైవాస్వాద్యత్వాత్। ఇతరేషాంతుసుఖాస్వాదరహితానాంప్రత్యుతానవధికదుఃఖానుభవసంభిన్నానాంకరుణాదీనాంరసశబ్దార్థత్వైవనఘటతఇత్యభిప్రాయేణ శృంగారప్రకాశేభోజరాజో వ్యాజహార। వీరాద్భుతాదిషు రసేషు రసప్రసిద్ధిస్సిద్ధాకుతోపి వటయక్షువదాపిభాతి । లోకేగతానుగతికత్వవశాదుపేతామేతాంనివర్తయితుమేషపరిశ్రమోనః॥ శృంగారవీరకరుణాద్భుతహాస్యరౌద్రబీభత్సవత్సలభయానకశాంతనామ్నః । ఆమ్నాసిషుర్దశరసానపరేవయంతుశృంగారమేవరసనాద్రసమామనామ' ఇతి॥ అన్యేతు'నశాంతంమేనిరేరస'మితిప్రమాణయంతోఽష్టావేవరసానభిప్రేత్యాహుః॥ 'రాగద్వేషవిలాససంభృతరసంవిశ్వంజగచ్చేష్టతేతావేతౌసతరామనాది సుమహాకాలప్రవాహోల్బణౌ। నైకోపిక్షమతేపుమాంస్తదనయోరామూలమున్మూలనేతేనాత్యంతపరీక్షణేతుభువనేకానామశాంతేఃకథా' అపిచ॥ 'యదినవమతయాశమోవఃతస్యోత్కర్షమిలిష్మునిస్సదనాలలక్షదేనం। అపిపరిగణయన్రసేషుభావాన్రతిముఖరానల

సమస్తంజగల్లోకః- తావేతౌరాగద్వేషౌ - అనాదిస్సుమహాంశ్చయః కాలప్రవాహస్తస్మిన్నుల్బణౌప్రవృత్తౌ - తత్తస్మాత్ - తేనహేతునా-శాంతేశ్శమస్య- తత్స్థాయికస్యశాంతస్యేత్యర్థః- యదీతి-మునిర్భరతమునిః- ఏనంశమస్థాయికంశాంతం కిమితినాలలక్షత్ - ఏతస్యలక్షణంకిమితినోక్తవానిత్యర్థః-అపి కించ- ముఖమారంభంరాత్రిముఖరా రత్యాదిముఖరా అ

ద్యామేషాంతాః-భావాః స్థాయిభావాః పరిగణయంత్విత్యేః - అస్యశాం తస్య- కింవాఽలలంఘుతే కిమిత్యతిచక్రామ - ఇహేతి - ఇహభరతముని ప్రణీతరసప్రకరణే- ఉపలక్షణం- శాంతోభావస్యేతి శేషః - కుతఇత్యత ఆహ- విభావేతి-శాంతస్యమతభేదేనస్థాయిభావభేదాత్తంనిశ్చిత్యనపరిగ ణయతువిభావాదీన్కుతోనదర్శయేదితిభావః-అ౹,పరిహరతి-నతావదిత్యా దివా॥ నశోభతే-శృంగారమేవరసనాద్రసమామనామేతివచనమనుప ప

లంఘుదస్యకింవేతి। ఇహస్థాయినోపరిగణనముపలక్షణంవిభా వానుభావవ్యభిచారిణామప్రదర్శనాత్ । తేననశాంతోరస ఇతి॥అపరేతువత్సలేనసహదశరసానురరీకుర్వతే। అపరేపున స్స్నేహభక్తిభ్యాందాదశరసానవతిష్ఠంతే । తతోనవైవేతి నియమోనసిద్ధ్యతీతిచేదతోఽభివ్యతే అ౹. నతావద్భోజరాజ పక్షః శోభతే। కావ్యనిబద్ధవిభావాదిమహిమ్నాలోకోత్తరభా వకత్వవ్యాపారేఽసర్వోఽపిహిస్థాయీతదానీ మానందాత్మక తయైవసముల్లసతి॥ఉక్తంహి॥'విలసతిసుఖస్వరూపంవిగళితవే ద్యాంతరత్వమేవపునః । యదినామతదిదమాస్తేకరుణాదావ పికుతోనరస'ఇతి। అయంభావః।విగళితవేద్యాంతరత్వమానం దస్వరూపమిత్యవివాదం। తత్కరుణాదావస్తివానవా। నచే త్తత్రకథంవిభావాదిసామగ్రీ । అస్తిచేత్కథమానందప్రాప్తి దుర్భావేపి న రసరూపతా।అథయదివేద్యాంతరవిగళనస్యై వానందరూపతాయాంవివాద స్తత్కథం శృంగారస్యాపి ర సరూపతాసమర్థనం। తస్యవిప్రలంభాత్మకప్రభేదస్యకలయా ప్యానందప్రాప్తిదుర్భావస్యాభావాత్ । మదుక్తవిధాయాంచ వివాదాచ్ఛృంగారమాత్రశ్రద్ధాలోరపి తస్యార్థహానిస్స్యా

ద్యతఇత్యర్థః- తత్రోపపత్తిమాహ-.కావ్యేతి- తదానీంచర్వణసమయే - తత్రసంగతిందర్శయతి- విలసతీతి- తదిదంవిగళితవేద్యాంతరత్వం- కరు ణాదావప్యాస్తేయదినామరసఃకుతోన- రసత్వంకథంనసిద్ధ్యతీత్యర్థః-మ దుక్తేతి- మదుక్తవిధాయాం-వేద్యాంతరవిగళనమేవసుఖస్వరూపమ్మితిమ త్ప్రతిపాదితప్రక్రియాయామిత్యర్థః - అర్థహానిఃశృంగారమాత్రరసతా

సముద్ధరణరూపకార్యహానిః- తస్మాదితి-సత్త్వాంగీకారేణవిద్యమానత్వాభ్యుపగమేనైవ। సోపపత్తిం యుక్తిం చదర్శయతి- కించేతి- నశాంతంమేనిరేరస మిత్యతోఽత్రోత్తరమాహ- తథాపీత్యాదినా॥ స్థాయీతి-స్థాయినాంరత్యాదీనామష్టానాంచవ్యభిచారిణాం ద్వాత్రింశతస్సంచారిణాంచమధ్యేపాఠా త్పఠనాదేవ-ఉభయరూపతా స్థాయిరూపతావ్యభిచారిరూపతాచేత్యర్థః

ద్వితీయమరుత్తరంవ్యసనంస్యాత్ । తస్మాద్విభావాదిమహిమ్నా వేద్యాంతరస్యకార్త్స్న్యేనచేతోఽపరితిశయిపారవశ్యలక్షణస్యా నందపారిమర్శావస్య విప్రలంభసత్త్వాంగీకారేతైవరసస్వ స్యప్రసాధనీయత్వాత్తస్మైవరీత్యాకరుణాదీనామపిరసత్వ మకామేనాప్యంగీకర్తవ్యం । కించ యదికరుణాదీనామసో న్మేషః కథంతర్హిసామాజికానాంకరుణాదిరసప్రధానప్రబం ధాభినయానంతరమేతావంతంకాలంమహానందమనుస్వ భూయమిత్యానందాత్మకంప్రతిసంధానంపశ్చాచ్చ పునరపి తత్ర ప్రవృత్తిరపి । యద్యపి సన్నతశాంతిసంభవః, తథాపిశ మదమాదిసంపన్నేషుస్వాత్మక్తిరకత్వానుష్ఠానసత్మీకృత స్వాంతేషుశ్రవణాదినిరతేషుపండితేషుసంభవత్యేవశాంతో నామరసః। నచాస్యస్థాయినోఽపరిగణనం। స్థాయివ్యభిచారిమ ధ్యపాఠాదేవనిర్వేదస్యోభయరూపతా స్వీకృతేతి మునేరభి సంధేర్జ్ఞాయమానత్వాత్ ॥ నస్థాయివ్యభిచారితేయస్యజ్ఞాన శ్చిత్తేమునేస్సమ్మతే నిర్వేదస్యనిరూప్యతా ప్రతిముఖానస్థాప పిస్థాయినః । తేషాం స్థైర్యతయాస్థితేషుబహుశోభావేషుసం చారిణాంనిత్యామంగళముద్దిశ్యేతథమపౌనర్వేదమేవాపఠత్॥ అస్యచవిభావోభవభంగురత్వాదిభాసనా । రోమాంచరాశ్చ ననిమీలనాదిరనుభావః । మతిస్మృతిధృత్యాదయోవ్యభిచారి

అభిసంధేరభిప్రాయస్య। తదభిసంధమేవావిష్కరోతి- నస్థాయినిర్వేదస్య స్థాయివ్యభిచారితే ద్వే అపినసమ్మతేయది- తేషువ్యభిచారిషుస్థైర్యతయా ఆరంభోపయుక్తతయాబహుశోభావేషుహర్షాత్సుకర్త్స్నేనుష్ఠితేష్వసత్సు సంచారిణామాదితః। అస్యేతి-విభావఉద్దీపనవిభావః- [illegible] నామం

లంబనవిభావత్వాత్ - శాంతస్యబహుభిరసత్వమభ్యుపగతమిత్యాశఙ్కా నాహ-కించేత్యాదినా। జుగుప్సేత్యాదిస్వభావఇత్యంతంస్పష్టం- యత్నే

ణః।కించ'జుగుప్సావిస్మయశమాస్థాయిభావా' ఇతివచనానురోధాచ్ఛ్రితపివాస్యస్థాయిభావః । కేచిదుత్సాహస్థాయినమాహుః । కోహశస్త్రాత్సాహోవానిర్వేదోవాశమోవాస్యస్థాయీత్యపాచ। కేచిజ్జుగుప్సాస్థాయినమేనమాహుః। తదసంగతం। రసానాంప్రతినియతస్థాయికత్వనియమాత్। నను సర్వవ్యాపారోపరమరూపస్య తస్యాభినయప్రధానేషు నాట్యప్రబంధేషుకథముపయోగఇతిచేన్నైవం। నహివయంనాట్యప్రబంధేష్వపిశాంతరసప్రచారమాద్రియామహే। కింతువర్ణనాత్మకకావ్యభేదేష్వేవ। అతఏవ«అష్టౌనాట్యేరసాస్స్మృతా'' ఇతికావ్యప్రకాశికాకారః। భరతమునినాతదసంకీర్తనంతునాభావాభిప్రాయేణ। కింతునసార్వత్రికలోకయాత్రోపయోగితేత్యభిసంధినా।ననుసూత్రకారైఃకంఠతోఽనుపాత్తస్యనిర్వేదస్యస్థాయితాకల్పనమతిసాహసమితిచేన్నైవం।సూత్రకృతాంసర్వేషామేవాయంస్వభావః। యత్నేనకించిత్సూచయంతి।యథాకాణాదోరూపాదీన్-ఇతిచిద్గుణాన్-కంఠతోనిరూప్యపశ్చాచ్చశబ్దేనసంఖ్యాగురుత్వాదీనసూసుచత్। తస్మాదస్తినవమోరసశ్శాంతః। ననుపిత్రాదేఃపుత్రాదౌప్రీతిస్థాయికోవత్సలోనామరస స్సర్వజనసాక్షికః, మిత్రాదిష్వార్ద్రితాస్థాయికస్స్నేహోపిరసస్సేవకానాంసేవ్యగురుదేవతాదిగోచరస్తాత్పర్యస్థాయికోభక్తినామారసోప్యస్తీతిచేదుచ్యతే। రతిర్హికామినీవిషయావిభావాదిసముల్లసితా శృంగారరసతామాపద్యతే,సైవదేవతాగురున్నృపపుత్రమిత్రవిషయా చేద్భావశబ్దభాఃనీభవతి । ఏవంవ్యవస్థాపితేవత్సలస్నేహభక్తీనాం రతిభావాంతర్భూతానాం విషయభేదమాత్రాద్భేదవ్యపదే

నేతి-లాఘవార్థంవదప్రయోగమంతరేణేత్యర్థః-యత్నేతి-చశబ్దేన- అసూసుచత్ సూచయామాస-సైవేతి-భావశబ్దభావినీభావశబ్దవాచ్యా-ఏవ

మితి-రసభూమికాయారసవేషస్యవిన్యాసేనరసానాంనవత్వ విఘటనేప
టుతానేత్యన్వయః-అతా౽భియుక్తాంగీకారమాహ-ఏవమితి-రతిరితి-దేవా
దయోవిషయాయస్యాస్సతథోక్తా-మునిగురున్నృపాదయో౽తా౽దిశబ్దా
ర్థాః-రతిరనురాగవిశేషః-అంజితోవ్యంజితః- వ్యభిచారీనిర్వేదాదిశ్చభా
వః-అతఇతి - నిర్వ్యూఢంనిర్వాహఃకృతః ౨౬. తతోరసానాముపాధివ
శాన్మిథస్స్నేహావిరోధాస్సంభవంతీతితత్ప్రకారంప్రదర్శయితుమాహ-అ

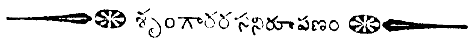
శాన్నరసభూమికావిన్యాసేన రసనవత్వ విఘటనపటుతా ।
ఏవమేవాభిసంధాయాహ కావ్యప్రకాశకారః "రతిర్దేవాది
విషయావ్యభిచారీతథాంజితః । భావఃప్రోక్త"ఇతి, అతోని
ర్వ్యూఢంనవైవరసాఇతి౨౬॰అథైతేషాంమిథస్స్నేహావిరోధా

——⁂రసానాంమిథస్స్నేహవిరోధాఉచ్యన్తే⁂——

నాహ ॥ వికాసవిస్తరక్షోభవిక్షేపాఖ్యాశ్చతుర్విధాః । జా
యంతేచేతసోధర్మావిభావాదిసమాగమే॥వికాసఃకుసుమస్యే
వపాదపస్యేవవిస్తృతిః । చేతసోబ్ధేరివక్షోభోవిక్షేపోమరు
తోయథా॥వికాసమూలశ్శృంగారోవీరోవిస్తారమూలకః। సం
క్షోభోపాధికోరౌద్రో౽బీభత్సఃక్షేపమూలకః ॥ ఏతన్మూలా
హాస్యచిత్రభయానకదయాఃక్రమాత్ ॥శృంగారహాస్యయో
ర్వీరాద్భుతయోరౌద్రభీమయోః । బీభత్సకృపయోర్మైత్రీ
స్యాదేకోపాధికత్వతః ॥ రసౌశృంగారబీభత్సౌతథావీరభ
యానకౌ । రౌద్రా౽ద్భుతౌతథాహాస్యకరుణౌవైరిణౌమిథః॥త
త్రశృంగారవీరరౌద్రాద్భుతానాంలోకోత్తరనాయకాశ్రయ
త్వేనపరిపోషాతిశయః। అతఏవశృంగారస్యశ్లేచ్ఛాదివిషయ

తేతి॥వికాసేతి-విభావాదీనాంసమాగమేదర్శనేశ్రవణేవా-వికాసఇతి-చేత
సఇతిప్రతివాక్యంసంబధ్యతే-వికాసాదీనాంఫలమాహ-వికాసమూలఇతి-
ఏతన్మూలాః-వికాసమూలోహాస్యరసః - విస్తరమూలో౽ద్భుతరసః-
సంక్షోభమూలోభయానకరసః-క్షేపమూలః కరుణరసఇతివివేకః। శృం
గారేతి- రౌద్రభీమయోరౌద్రభయానకయోః- రసావితి- తత్రేతి-పరి
పోషాతిశయఃవిదగ్ధజనైకవిషయోరసపరిపోషవిశేషః- విపక్షేవిరోధమా

హ- అతఏవేతి- అయంభావః-యత్ర విభావాదిపరిపూర్త్యభావస్తత్రా రోపితోగసః- మ్లేచ్ఛాదౌ తథాభూతత్వాదాభాసత్వమితి- ఉక్తార్థే సమ్మతిమాహ - ఏకత్రేత్యాది-అత్రావధారణే నాన్యత్రానురాగాత్యంతాభావస్సూచ్యతే- యథా రావణసీతాయోః - ఏతేన స్త్రీపుంసయోరేకత్రానురాగే జాతేఽన్యత్రానురాగప్రాగభావే చ విభావాదిసంపూర్తిసంభావనయా నైవ రసాభాసత్వమితి భావః - అన్యథా ప్రథమమజాతానురాగే వత్సరాజే జాతానురాగాయా రత్నావళ్యాః పూర్వానురాగస్యాభాసత్వేనాభాసత్వం । ఉక్తం హి శృంగారతిలకే “ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతోఽపి వా। యోషితో బహుసక్తిశ్చేద్రసాభాసస్త్రిధా మతః” ఇతి ౮౭. ఏషాం నవానాం రసానాం

శృంగారరసనిరూపణం

స్యాదయో నవ స్థాయిభావాః॥ తత్ర శృంగారస్య రతిస్స్థాయిభావః। రతిస్సంభోగవిషయ ఇచ్ఛావిశేషః। సైవ విభావాదిభిస్స్వాదుతాం నీతా శృంగార ఇత్యుచ్యతే। శృంగం ప్రాధాన్యమియర్తీతి శృంగారః। ప్రాధాన్యం ధ్వనికారేణోక్తం “శృంగార ఏవ మధురః పరః ప్రహ్లాదనో రసః। తన్మయం కావ్యమాశ్రిత్య మాధుర్యం ప్రతితిష్ఠతి” ఇతి। అత్రైవకారేణ ప్రాధాన్యమభిసంహితమితి లోచనకారః। స ద్వివిధః। సంభోగో విప్రలంభశ్చ। తత్ర సంభోగో రసిరహస్యే లక్షితః “అనుకూలౌ నిషేవేతే యత్రాన్యోన్యం విలాసినౌ। దర్శనస్పర్శనాదీని సంభోగోఽయముదాహృతః” ఇతి॥ ఉక్తం హి “ప్రేమాభిలాషో రాగశ్చ స్నేహః ప్రేమరతిస్తథా। శృంగా

ర్యప్రసంగాత్ మ్లేచ్ఛాస్తిర్యఞ్చ ఏనాఘ్రాతవైదగ్ధ్యగంధా నానుసనుభూతవిభావాదిభావా నానుభవదనవ్యాపారమాత్రపిటకాస్స్వాహాదరాః-అతస్తేషాం స్త్రియాణామపి సమానయోగక్షేమత్వాత్సాహచర్యాపాదానం-. అత ఏవ శృంగారాభాసస్యత్రైవిధ్యోక్తిరపి ౮౭. ఏషామిత్యాదిధ్వనికారేణోక్తమిత్యంతం స్పష్టం॥ శృంగారపదేతి ॥ తన్మయం తద్విషయం॥ సంభోగశృంగారం లక్షయతి - అనుకూలావితి ॥ విలాసినీ చ విలాసీ చ విలాసినౌ ॥ శృంగారావస్థావిశేషానాహ- ప్రేమేతి॥ ప్రేమాదీనాం

స్వరూపమాహ- ప్రేమేతి॥ సంభోగశ్శృంగారం విభజతే- సద్వివిధ ఇతి- సం
క్షిప్తం లక్షయతి - యువానావితి॥ యువతిశ్చ యువా చ యువానౌ ॥ తం వి
భజతే- ఆద్యస్త్రివిధ ఇతి॥ త్రైవిధ్యం దర్శయతి - నవీనేతి॥ నవీనశ్చ విరహా
నంతరజశ్చ మానానంతరజశ్చ- తేషాం ॥ విస్తృతం విభజతే - విస్తృతోపీ
తి- మధ్యజః ప్రవాసానంతరజశ్శాపానంతరజశ్చ తేషాం - సంక్షిప్తభేదే
ష్వన్యతమాం దర్శయతి- తత్రేతి - ప్రణయమానసహితయా - అత్యుత్సుకత

రశ్చేతి సంభోగస్సత్వావస్థః ప్రకీర్తితః'' శృంగారే గోపసాకరే
''ప్రేమాదిశ్యత్తౌరమ్యేష తచ్చింతాత్వభిలాషకః, రాగస్తత్సం
గబుద్ధిస్స్యాత్స్నేహస్తత్ప్రవణక్రియా, తద్వియోగాసహం
ప్రేమ స రతిస్తత్సహవర్తనం, శృంగారస్తన్మయక్రీడా సంభోగేస
త్తథా క్రమః'' ఇతి। స ద్వివిధః, సంక్షిప్తః విస్తృతశ్చేతి। తత్రాద్యో
భూపాలేనోక్తః ''యువానౌ యత్ర సంక్షిప్తాన్ సాధ్వస
వ్రీడితాదిభిః। ఉపచారాన్నిషేవేతే స సంక్షిప్త ఇతీరితః''
ఇతి॥ ఆద్యస్త్రివిధః, నవీనవిరహమానానంతరజత్వభేదాత్।
విస్తృతోపి త్రివిధః, మధ్యప్రవాసశాపానంతరజత్వభేదాత్।
తత్ర నవీనే రతే లజ్జాసాధ్వససంభవేన విరహానంతరభావిని ప్ర
ణయమానసహితయా మానానంతరభావిని ప్రణయమేర్ష్యామానా
నువృత్త్యా చ సంభోగాంగానాం కామశాస్త్రప్రసిద్ధా
నాముపచారాణాం సంక్షేపాత్సంక్షిప్తః। అవశిష్టేషు మధ్యభా
విషు సంభోగేషు ప్రవాసశాపానంతరభావినోః తత్త్వవిస్తా
రాద్విస్తృతః ౨౮. తత్ర నవీనో యథా॥ పర్యాయేణోన్నమితే
న బాహుశిరసా ప్రచ్ఛన్నగండస్థలీపిహితస్తస్మిన్ సంవృతస్త్వం

యేత్యర్థః- ప్రణయేర్ష్యయా మానస్యానువృత్త్యా చ ఉపచారాణాం
చుంబనాలింగనాదీనాం- విస్తృతేష్వన్యతమామాహ - తత్రేతి। త్రిష్వి
తి- త్రివిధసంక్షిప్తభేదేష్విత్యర్థః- మధ్యభావిషు- నవీనానంతరమధ్యజే విర
హానంతరజానంతరమధ్యజే మానానంతరజానంతరమధ్యజే చేత్యర్థః—౨౮.

తత్ర నవీనముదాహరతి- పర్యాయేణేతి॥ పర్యాయేణ క్రమేణోన్నమితే
న- ప్రచ్ఛన్నగండస్థలీపిహితగండపాలిః- చుంబనపరిగ్రహాగ్రహయోగ్యభావః-

తల్పముపాపితా శాయితాపి- సందానితోరుద్వయీగాఢసంయోజితోరుకాండా- బద్ధే సందానితమిత్యమరః॥ ౧॥ విరహానంతరజముదాహరతి-విలంబ్యేతి॥ కించిద్విలంబ్య॥ ౨॥ మానానంతరజముదాహరతి॥ సఖ్యేతి॥ కౌతుకేన కల్పితమారోపితమాగో నాయికాంతరసల్లాపాదిరూపాపరాధో

భరాహస్తాగ్రరుద్ధాధరా। యస్మాత్తల్పముపాపితాపిశయితా సందానితోరుద్వయీ సీతానూతనసంగతౌ రఘుపతేర్జాతస్తథాప్యుత్సవః॥ ౧॥ విరహానంతరభావీ యథా॥ విలంబ్య సమయం కించిత్కాలే కేళీగృహాగతే। స్మరవ్యగ్రతయా సీతా చక్రే కిమపి చేష్టితం ॥ ఇహ స్మరవ్యగ్రతయేత్యనేన సంభోగాంగానాం వ్యాపారాణాం సుఖావహ ఉక్తః। కిమపీత్యనేన సహజప్రేమరమణీయా కేళిస్తదానీమతిమనోహరా జాతేతి ద్యోత్యతే॥ ౨॥ మానానంతరజో యథా ॥ సఖ్యా కౌతుకకల్పితాగసి గతే రామే సమీపం ప్రియా యాసై ముఖ్యం పరమాగతా న తు జహౌ తస్యాం రతికేసంగతిం। సా వాచంయమతాం గతాప్యచకలత్తచ్చాటువాచాం శ్రుతిం నాశ్లేషప్రవణాపి తత్ప్రకృతహఠాశ్లేషం న సా వారయత్ ॥ అత్ర కోపాంతరే పి యోపచారసంకోచః। ప్రేమాతిశయాచ్చ సంభోగోపీతి॥ తదేవం త్రివిధస్సంక్షిప్తస్సంభోగో వర్ణితః ౩॥ అథ విస్తృతః। తత్ర మధ్యజో నామ నవీనవిరహమానానంతరజేభ్యో న్యో నంతరకాలభావీ ॥ యథా ॥ ప్రౌఢాలింగనచుంబనామితసుఖప్రచ్ఛన్నవేద్యాంతరాః ప్రాయః క్లృప్తపరస్పరాధరసుధాపానప్రశాంతశ్రమాః। ప్రాంతాఘూర్ణితలోచనాః ప్రతిముహుః కామోక్తిసీత్కారిణోస్సీతారాఘవయోస్సమగ్రవిభవాశ్శృంగారలీలా బభుః ॥ అయం సర్వోపచారసంపన్నత్వాద్విస్తృతస్సంభోగః। అయమేవ ప్రవాసానంతరం వర్ణ్యమానః ప్రవాసానంతరజో భవతీతి తస్యాపీద

యస్మిన్ తస్మిన్-సమీపంగతే ప్రాప్తే సతి- నాశ్లేషప్రవణా స్వయమాలింగనానుత్సుకాపి॥ ౩॥ అథ విస్తృతేష్వాదిమం మధ్యజముదాహరతి-ప్రౌఢేతి। ప్రాంతేషు ప్రాంతభాగేష్వాఘూర్ణితే-సుఖపారవశ్యాత్త్రిభాగమీలి

తేలోచనేయాసుతా స్తథోక్తాః॥ కరణానీతి॥ త్రైసుకాదిబంధవిశేషాః-త్రై యాఘాద్రిదయఆదిశబ్దార్థః॥ ౪॥ అథశృంగారస్యనానాత్వప్రదర్శనాయ కతిచిద్భోగవిశేషాన్దర్శయతి- బిభ్రాణా ఇతి॥ సీతాపతింసఖామంటపో పవిష్టంశ్రీరామం॥ ౫॥ యుగపదితి॥ ఉత్పతంతౌపతంతౌచ - పర్యాయేణే తి శేషః॥ ౬॥ అథక్రమేణవసంతాద్యుపభోగానాహ- స్వేదాంభ ఇతి॥ స్వే

మేవోదాహరణం। శాపానంతరజ స్తేన్యత్రద్రష్టవ్యః॥ వా త్స్యాయనీయేనాస్యద్వివిధస్యాపిప్రకారాంతరేణద్వైవిధ్య ముక్తం'బాహ్యమాభ్యంతరంచేతిద్వివిధంరతముచ్యతే।తత్రా ద్యంచుంబనాశ్లేషనఖదంతక్షతాదికం ॥ ద్వితీయంతురతంసా క్షాన్నానాకరణకంమతం'కరణానిత్రైసుకాదిబంధవిశేషాః॥౪ అథకతిచనక్రీడావిశేషాన్దర్శయతి॥బిభ్రాణాఃపరివాదినీఃకుచ భరోత్సంగెకురంగీదృశశ్శశ్వద్దర్శితబాహుమూల సుషమంతం త్రీస్సపృశంత్యోనసైః । మదస్పందితకుండలాలకభరామా ధుర్యధుర్యస్వరాఃకించిత్కుంచిత లోచనామృమపద్రైగ్గాయంతి సీతాపతిం॥౫॥యుగపదుభయపార్శ్వయోజితౌకంమకాద్యా వుపరిభువిచవేగాదుత్పతంతౌపతంతౌ।కరకమలతలాభ్యాంకా శలాఘట్టయంతీ కలయతికమలాక్షీ కౌతుకంకోసలేందోః ॥ ౬। స్వేదాంభోపనయచ్ఛలాత్కుచభరంరాగాన్మహుస్సం స్పృశన్ఫూత్కారోపధినాపరాగపిహితేపాత్రియేణచుంబద్దృ శౌ। శ్లిష్యన్నుద్వహనచ్ఛలాత్ప్రియముహుఃప్రాంశుప్రసూ నాప్తయేకాంతాభిఃకుసుమాపచాయమకరోద్రామోవసంతే వనే॥౭॥కర్పూరరేణుసికతాకమనీయగర్భేపన్నీరశీతలశిలాత లపుష్పతల్పే।కేళీముశీరదళకల్పితకాయమానే ధారాగృహేర

దాంభసః అపనయచ్ఛలా న్మార్జనవ్యాజాత్ - ఫూత్కారస్యోపధినా వ్యాజేన- వ్యాజదంభోపధయఇత్యమరః- ప్రాంశూనాంపౌరుషాధికోప రిభాగస్థితానాంప్రసూనానామాప్తయెగ్రహణాయ। ననురామస్యైకప త్నీకత్వేకథంకాంతాభిస్సహేతిచేద త్రైకపిరేవకుచభరశయనం కలావ తీనామత్యతోప్రియప్తింవక్ష్యతి॥౭॥ కర్పూరేతి॥ధారాగృహేజలయంత్రా

గారే॥ ౮॥ నీపఇతి॥దివసేసతమసి- మేఘచ్ఛన్నాకాశత్వాదితిభావః. నభసిశ్రావణేమాసి-శుభస్సుందరస్సితస్సుధావదాతఉత్సేధవానత్యున్నతశ్చయస్సౌధస్తస్యగర్భేసరామస్స్వకాంతస్సగారేమేవిజహార॥ ౯॥చాపై రితి॥యువతయఃపరిజనోయస్యసతథోక్తః-సైన్యమబలాఇత్యుక్తత్వాదితి భావః-కామోరామమభ్యాజగామ-రామస్యకామనీయకజితకామత్వాదవసరాన్వేషీ కుసుమేషురభిషిషేణయిషురాసీదిత్యర్థః। తత్తదుద్దీపనవ

ఘుపతిర్విదధేనిదాఘే॥ ౮॥ నీపేపాత్రిస్థావలేపేస్ఫుటతిచకుటజేసుప్రవృద్ధేచలోధ్రే కందళ్యాంక్రీడదళ్యాం విరచితకుసుమోత్పాజ్జనేష్వర్జునేషు। ధారాళేఽఖ్యాంతరాళేసతమసిదివసెగర్జితేస్ఫూర్జితేసౌరామోరేమేసరామోనభసిశుభసితోత్సేధవత్సౌధగర్భే॥ ౯॥ చాపైఃపుంద్రేక్షురూపైఃకమలకువలయోత్ఫుల్లమల్లీయురపైర్దీపైర్దృప్తైశ్చ సత్తచ్ఛదమధుమదవద్గంధవాహద్విపెంద్రైః॥ నిర్బాధైర్ధ్వంసయోధైశ్శరమపనమితైజైత్రయాత్రాప్రవృత్తఃకామస్సంగ్రామకామోయువతిపరిజనోరామమభ్యాజగామ॥ ౧౦॥నవతరుణిమసంచితోష్మగర్భంమృగమదసంకుమదాంచితాంగరాగం। కుచభరశయనంకలావతీనాంహిమశిశిరోపగమేఽధ్యశేతరామః॥ అత్రకలావతీనామితి బహువచనం పురాణాంతరాపేక్షమైకపత్నికత్వేపిశాపాద్బహుత్వవత్త్వాత్ జ్ఞేయం॥౧౧॥ఏవంసంభోగంసప్రపంచంనిరూప్య సంప్రతివిప్రలంభంనిరూపయితుకామస్తస్యకరుణాద్భేదంవక్తుంతదభేదమాశంకతే॥ ననునిర్వేదగ్లానిదైన్యాదిబహుతరభావసాధారణ్యేనవిప్రలంభ

శాద్రామస్యరమణీలోలత్వమభూదితిభావః॥ ౧౦॥ నవతరుణిమేతి॥ హిమశిశిరయోరుపగమే హేమంతే శైశిరేచ-కలావతీనాంసంగీతాది నైపుణ్యశాలినీనాం॥ ననురామస్యైకథంబహుపత్నీకత్వమిత్యాశంక్యాహ॥ అత్రేతి॥ బహుత్వవత్త్వాత్-శత్రబాహుళ్యవత్త్వాదిత్యర్థః- అయంభావః క్వచిదాత్రిమావతారేశాపవశాద్రామస్యబహుపత్నీకత్వమప్యభూదితిపురాణాంతరేప్రతిపాదితమితి॥ ౧౧॥ విప్రలంభంవిభజతే॥ సహేతి॥ సఃవి

ప్రలంభః- తత్రేతి- అయోగేఽయోగాఖ్యవిప్రలంభ ఏవ ॥ దృక్సంగాదీ
న్క్రమేణ స్వరూపోదాహరణే దర్శయతి- దృగితి॥ ఆదరాద్దర్శనం చక్షుః
ప్రీతిరిత్యభిధీయతే॥ ప్రత్యుత చిత్ర స్వప్నాదౌ సాదరం ప్రియదర్శనం చ
క్షుః ప్రీతిః॥ ఉదాహరతి- లజ్జేతి॥ లజ్జారాగయోర్వశంవదామాయత్తాం-

స్యకరుణాత్మకత్వంభేః ఇతిచేన్నైవం। యతో విప్రలంభస్య కా
లాంతరభావిసంభోగాకాంక్షావత్వః కాలత్రయేపి తదాకాం
క్షాశూన్యాత్మకరుణాదస్త్యేవ భేదః। స హ్యయోగవిరహమా
నప్రవాసశాపహేతుకతయా పంచవిధః । అయోగో యోగ
ప్రాగభావః। విరహో యోగధ్వంసః । ఇతరత్రయేపి స
త్యేవ భేదాః। తత్రాయోగవిప్రలంభే దశావస్థావతిక్రమాదు

చక్షుఃప్రీత్యాదిదశావస్థావివరణం

పచీయతే। కాః పునరవస్థాః ॥ దృఙ్మనస్సంగసంకల్పా జాగరః
కృశతాఽరతిః। హ్రీత్యాగోన్మాదసమ్మోహా మరణం చ దశా ద
శ॥ దృక్సంగో నామాదరేణ నిరీక్షణం ॥ యథా ॥ లజ్జారాగవశంవ
దాం సఖిదళన్నీలోత్పలస్పర్ధినీం రామే పశ్య గతాగతం విదధతీ
మస్యాః కటాక్షావళిం । కర్ణోత్తంసితచంపకాంబుజదళభ్రా
న్త్యా స్పృహో భ్రామ్యమియం యయా తాయాతపిధాయినీ మధుకరశ్రేణీ
కిముజ్జృంభతే ॥౧౨॥ మనస్సంగస్తదేకప్రవణతా ॥యథా॥
అన్యద్విధేయమపరత్ర సఖీం నియుఙ్క్తే వక్తవ్యమన్యదపరం
వచనం బ్రవీతి । ఆలోకతే ప్రియసఖీ న శృణోతి రామైక
తానహృదయా సఖి సంప్రతీయం ॥ ౧౩ ॥ సంకల్పో యథా॥
కధే ఘోత్తూణసఅపరిరహమహూసవో కఆహాపిఆ। అహర
రసపాణసొక్ఖమహ మొజ్జక ఆణురామస్స॥ ఛాయా॥ కదం తే గృహీ
త్వా స్వయం పరిరంభమహోత్సవః కదాపి తా। అధరరస

తప వగతమాగతం చ విదధతీం॥ ౧౨॥ మనస్సంగ ఇతి॥ మనస్సంగః ప్రియ
మే నిత్యం చిత్తస్య ప్రేమా॥ ఉదాహరతి॥ అన్యదితి॥ న శృణోతి ప్రియ
సఖీయమితి నః శ్లోకంతే॥ ౧౩॥ సంకల్పో నామ యోగమనోరథః ఉదాహ

తః॥ ఉదాహరతి-కంథ ఇతి॥ భా॥కంఠ ఇతి॥ ౧౪ ॥ జాగరస్తువినిద్రత్వం॥ ఉదాహరతి- మదనేనేతి॥ హతం తాడితమధరం॥ ౧౫ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- జాలమితి॥ భా॥ జాతమితి॥ చుంబనానాం ప్రభేదే అక్షిచుంబనే॥ ౧౬॥ కార్శ్యంలక్షయతి- అవయవేతి॥ సాదః కార్శ్యం-కార్శ్యమంగస్య తానవమిత్యుక్తత్వాత్॥ ఉదాహరతి- కిమితి॥ అఖిలాంగం నిఖిలశ

పానసౌఖ్యంమమ భవేత్ర-దానురామస్య॥౧౪॥అథజాగరః॥
మదనేన చిత్తసదనేన సంతతోజ్ఝితపత్త్రిపత్త్రపవనైరివాయతైః । శ్వసితైర్హతాధరమపాస్యశోణిమాకిము జానకీనయనయోరజృంభత॥అత్రనయనరాగేణజాగరోగమ్యతే ॥ ౧౫ ॥
యథా వా॥మమైవప్రాకృతభాషావిరచితేహంససందేశే॥ జాఅసీఅణఅణజుఅళఁలోహిఅజాఅరాఅకివాతమ్మమఅణదహణజాళజాలాహిదావా।చిత్తారద్ధసురఅవిహవేచుంబణాణపపరత్తకివారహుపఇముహేవీడిఆరాఅజోఅ ॥ భా॥జాతంసీతానయనయుగళంలోహితంజాగరాద్వా కింవా తామ్రంమదనదహనజ్వాలజాలాభితాపాత్ । చిత్తారబ్ధేసురతవిభవేచుంబనానాంప్రభేదేరక్తంకింవా రఘుపతిముఖవీటికారాగయోగాత్ ॥౧౬॥ అవయవసాదః కృశతా ॥యథా॥ కింపంచబాణశరవర్షణవారణాయ నూనంవియోగదహనజ్వరశాంతయే వా।నాభీసరస్తటకుచాచలమూలభాజో మధ్యస్యమూర్తిమఖిలాంగమధాన్మృగాక్ష్యాః ॥౧౭॥ యథా వా॥ సూక్ష్మలక్ష్యవళనేన కోదరీ కామ ఇత్యపనిజావిచింత్యవా॥ రామమానసవివత్తిమూర్తవాసాతినుంతనుమగాద్వియోగినీ॥౧౮॥ అరతిః ప్రి

రీరమపి- నాభీసరస్తటంకుచాచలమూలంచభజతీతితథోక్తస్య మధ్యస్య మూర్తిరంగస్వరూపం- అధాదవహాత్॥తత్రఫలందర్శయతి- కింపంచబాణేత్యాదినా- సరస్తటవాసినస్తాపశాంతిః పర్వతోపాంతభాగభాజశ్శరపాతనివారణం వసంభవతీతిబోధ్యం॥ ౧౭॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- సూక్ష్మేతి॥ ... కృశతా॥ ౧౮॥ ... లక్షయతి- అరతిరితి॥ అన్యత్రాప్రీతి

రరతిః- ప్రియవ్యతిరిక్తవిషయవైరాగ్యమరతిరిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- పా
ణావితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్। ౧౯॥ వ్రీడాత్యాగోథః నిర్లజ్జా॥ ఉదాహరతి
నవీనేతి॥ మహిలా సీతా। ౨౦॥ ఉన్మాదస్తుల్యవత్త్వం చేతనాచేతనేష్వపి॥
ఉదాహరతి- ఆరాదితి॥ ఆరాద్దూరే॥ ౨౧ ॥ సమ్మోహో మూర్ఛనం
భీతిదుఃఖావేశానుచింతనైః॥ ఉదాహరతి॥ రఘువరేతి॥ హే రఘువర- స
మ్మోహం మూర్ఛాం॥ ౨౨॥ మరణం లక్షయతి- ప్రియసంగమస్యేతి॥ మ

యవస్తువిద్వేషః॥ యథా॥ పాణౌ న కేలికురరీ ముకురీకరోతి నా
లోకతే ప్రియమరాళమరాళకేశీ। విన్యస్య సా కరసరోజముఱో
జభాగే బాలా విచింతయతి రాఘవమంతమేవ ॥౧౯॥ హ్రీత్యా
గో యథా ॥ నవీనసంగే నలినేత్రకోణానాం విస్రంభసంభోగవి
హారవిఘ్నం । మత్త్వేవ లజ్జాం మహిలా విహాయ త్వాం రామ
గంతుం త్వరయాభ్యుపైతి॥ ౨౦॥ ఉన్మాదో యథా॥ ఆరాదవే
క్ష్యామృతభానుబింబం రామ త్వదీయాననవిభ్రమేణ । సము
గ్రహస్తా స్ఫురదోష్ఠబింబా సా చుంబితుం ధావతి సారసాక్షీ ॥
౨౧। సమ్మోహో యథా ॥ రఘువర తవ ప్రీతిం పీత్వా ము
నోహరమపి శ్రోత్రేణ । మృత్యుహసితం మన్వానా సమ్మో
హం యాతి సా వియోగార్తా ॥ ౨౨ ॥ ప్రియసంగమస్య సర్వ
థా మార్గభఙ్గే ప్రాణత్యాగోద్యోగో మరణం । తస్యాస్సంగ
తత్వాత్ప్రసవిఘాతాచ్చ సాక్షాదవర్ణనీయతా॥ యథా॥ సాశో
కచూతకలికానవమల్లికాబ్జనీలోత్పలప్రభృతికామశరాగ్నిశ
య్యాం । ఆలింగితుం రఘుపతేయతతే స్వమగ్రవిశ్లేషవహ్ని
హతజీవనహానబుద్ధ్యా ॥ ౨౩ ॥ ఏకదేశస్థయోర్యూనోర్మధ్యే
యూనికేనచిన్నిమిత్తేన విలంబమానే నాయికాయాస్సంతా

పణం మరణార్థస్తు ప్రయత్నః పరికీర్తిత ఇత్యుక్తత్వాత్॥ ఉదాహరతి- సే
అ శ్లోకాదికామశరావివాగ్నిశయ్యా - తాం- ననుమ్మాసనదర్శయో
ననె
వ సామవస్థాత్వం చకథమితిచేత్ స్థాయి భావసహకారిత్వాభా
ప్ర ౨౩ సాస్వాదనిమిత్తత్వాభావాన్నావస్థాత్వం చేతి వివేకః
హ- ౧ లంభం నిరూప్య విరహహేతుకం విప్రలంభముదా

హేతుం విరహం లక్షయతి- ఏకదేశస్థయోరితి॥ హస్తన్యస్తముఖాంబుజేతి కందర్పోవిరహానలఇతి చోదాహరణద్వయఘుత్రా ప్రియమసంధేయ ... త్యాహ- విరహోత్కంఠితేతి॥ మానజం విప్రలంభముదాహర్తుం మానం లక్షయతి- అపరాధేతి॥ తత్రేతి॥ తచ్చాజ్ఞాతిలంఘనంచ॥ తత్రరమణకృతమాజ్ఞాతిలంఘనముదాహరతి- కందర్పేతి॥ కషాయమరుణం-కషాయోవిరహఇతికథ్యతే। అత్రనాయికావిరహోత్కంఠితేతిగమ్యతే। విరహోత్కంఠితాస్వరూపోదాహరణమేవాత్రానుసంధేయం॥ మానజో మానద్వైవిధ్యాద్ద్వివిధోభవతి। మానద్వైవిధ్యం నాటకసంజీవనేకథితం "అపరాధభవః కోపోయానోర్మానఉదాహృతః। సచప్రణయమానస్స్యాదీర్ష్యామానఇతిద్విధా॥ తత్రప్రియణమానస్స్యాదన్యోన్యాజ్ఞాతిలంఘనే। రమణేన రమణ్యావాకృతంతచ్చద్విదాభవే"దితి। తత్రరమణకృతంయథా॥ కందర్పోత్సవదర్శనాయభవతావేగాత్సమాగమ్యతామిత్యాళీవచసోపసృత్యదయితేప్రచ్ఛన్నవేషేస్థితే। సీతాయాముఖముద్యదింమసుషమంపూర్వంకషాయం రుషాపశ్చాద్వీక్ష్యతముద్యతస్మితమభూజ్జ్యోత్స్నాంచితేందుప్రభం॥౨౪॥ రమణీకృతంయథా॥ కర్తవ్యః కమలేక్షణేమమశిఖాబంధస్త్వయాసంప్రతీత్యుక్త్వాభూమిసుతావధూసముచితంధమ్మిల్లబంధంవ్యధాత్। సభ్రూభంగముఖాంబుజేదయితేజ్ఞాత్వాశిఖావిక్రియామంతర్గుంభితహాసభాసురముఖీజగ్రాహకంఠంస్వయం॥ ఇదం రమణీకృతం ॥౨౫॥ పత్యుఃకోపోభవేన్మానోజ్ఞాతకాంతాంతరస్పృహా॥ యథా॥ రాజానోబహువల్లభప్రకృతయోరామస్తునైవంవిధ స్సంప్రత్యేవసవేపథుః పులకితో వైవర్ణ్యవాన్వర్తతే। భర్తావాస్తుయథాతథావిముఖతాస్త్రీణాంతునోయుజ్యతే

యోర్హ స్సభేదేస్యాదంగరాగేః లేపనే । స్యాత్ సేచకషాయోఽ ధమ్మిల్లా హితేన్యవదితివిశ్వః॥ ౨౪॥ రమణీకృతముదాహరతి- కృతేతి॥ ... ల్లబంధః కబరీబంధః॥ ౨౫॥ ఈర్ష్యామానంల... హరతి- రాజానఇతి॥ బహువల్లభ ...

వోఽయేషాం తేఽర్థోక్తాః- అంతర్గ్నుషాంతరుత్పన్నాయాః॥ ౨౬॥ నన్వేవం
విధస్య మానస్య కథమపనయ ఇత్యాశంక్యాహ- మానస్యేతి ॥ మానశాం
త్యుపాయానుదాహరతి- వహతీతి॥ స్పష్టం॥ ౨౭॥ ప్రవాసవిప్రలంభం వి
భజతే- ప్రవాసవిప్రలంభశ్చేతి ॥ రామే గచ్ఛత్యసురవిజయమితిపాఽను
దాహృతమతోఽపి దాహార్యమిత్యాహ- ప్రాగుక్తైః॥ భావిప్రవాసజం వి

ముగ్ధేంతర్గనుషః ప్రసూనధనుషో మా భూచ్ఛరవ్యం రుషః ॥ ౨౬॥
మానస్య శాంత్యుపాయాః కతిచన కామశాస్త్రే కథితాః । ఉ
క్తం హి రతిరహస్యే "మానస్య శాంత్యుపాయాస్తు వైక్లవ్యం
భూమివిలేఖనం । గద్గదాభాషణం బాష్పత్యాగశ్చరణవందనం"
యథా॥ వహతి విషణ్ణం వదనం భూమిం విలిఖతి న గద్గదం భణతి ।
బాష్పం ముంచతి రామః పాదపతనం కరోతి యాతు నఖిలోఽపి ॥
౨౭॥ ప్రవాసవిప్రలంభశ్చ ద్వివిధః । భూతప్రవాసజో భావి
ప్రవాసజశ్చేతి । తత్రాద్యస్యోదాహరణం ప్రాగుక్తపోషి
తభర్తృకోదాహరణమేవ ద్రష్టవ్యం॥ ద్వితీయో యథా॥ రామ
త్వత్తనువీక్షణేషు విరహో జాతో నిమేషేణ యో యశ్చై
కాంగనిరీక్షయా తదితరాంగాలోకనే నిర్మితః । తావేవ ప్రథ
మం కథంచిదపి సోఢుం న శక్తాధునా త్వం చేచ్ఛత్రుజయం
యగచ్ఛసి తదా కా వా భవిత్రీ కథా॥ శాపప్రలంభస్తు మేఘ
సందేశాదౌ ద్రష్టవ్యః ॥ ౨౮॥ ద్వివిధస్యాప్యస్య శృంగారస్యా
నుగుణా వ్యభిచారిభావాః శృంగారతిలకే పరిగణితాః॥ "శంకా
సూయాభయగ్లానివ్యాధిశ్చింతాస్మృతిర్ధృతిః । ఔత్సుక్యవి
స్మయావేగానిద్రోన్మాదో మదస్తథా ॥ విషాదో జడతా వ్రీ
డావహిత్థా చాపలం స్మృతిః । ఇతి భావాః ప్రయోక్తవ్యా
శ్శృంగారే వ్యభిచారిణ" ఇతి* ఏవం తావత్ప్రపంచం శృంగా

ప్రలంభముదాహరతి- రామేతి॥ నిమేషేణ పక్ష్మపాతేన ॥ శాపవిప్రలం
భోదాహరణస్యాత్రానుచితత్వాదన్యత్ర ద్రష్టవ్యం తదిత్యాహ - శాపవి
ప్రలంభస్త్వితి ॥ ౨౮ ॥ అథ శృంగారానురూపాన్ వ్యభిచారిభావానా
హ- శంకేత్యాదికారికాద్వయేన* [illegible] । [illegible]వసరం

దర్శయన్రసానాంకార్యకారణభావమాహ- హాస్యఇతి॥ హాస్యస్థాయినం హాసంలక్షయతి- హాసఇతి ॥ విభావాదిసామగ్రీందర్శయతి- కుబ్జేత్యాదినా॥ పురుషాఃస్త్రియశ్చ-వికృతవేషా ఇతిశేషః॥ శ్రమఇతి ॥నిద్రాచిత్తనిమీలనం- స్వప్నస్సుషుప్తిః।హాసస్యషాడ్విధ్యసమ్మతిందర్శయతి - స్మిత

హాస్యరస నిరూపణమ్

రంనిరూప్యాధునాతత్కార్యంహాస్యరసంనిరూపయతి । శృంగారహాస్యయోః కార్యకారణభావశ్శృంగారతిలకే కథితః “హాస్యోభవతిశృంగారాత్కరుణోరౌద్రకర్మణః।అద్భుతశ్చతథావీరాద్బీభత్సాచ్చభయానక”ఇతి ॥ హాసోవికాసోమనసోవికృతాకారదర్శనాత్ ॥ కుబ్జవామనవికలాంగవిదూషకాదయఃపురుషాః స్త్రియశ్చాలంబనవిభావాః । అసత్ప్రలాపశ్రవణాదిః పివిభావపవ।ఓష్ఠవివరణదశనదర్శననాసాకపోలవికృతస్పందనదృగాకుంచనాదయోనుభావాః॥వ్యభిచారిణస్తు॥శ్రమశ్చపలతానిద్రాస్వప్నగ్లానిస్తథైవచ । శంకాసూయావహిత్థాచహాస్యేభావాభవంత్యమీ॥ అయంస్మితాదిభేదేనషడ్విధః॥ ఉక్తంహిభారతీయే“స్మితమపిహసితంవిహసితముపహసితంచాపహసితమతిహసితం । ద్వౌద్వౌభేదౌస్యాతాముత్తమమధ్యాధమప్రకృతీకానాం ॥ స్మితహసితేశ్రేష్ఠానాంమధ్యానాంవిహసితోపహసితేచ । అధమానామపహసితంతథాతిహసితంచవిజ్ఞేయం॥ ఈషద్వికసితైర్గండైఃకటాక్షైస్సౌష్ఠవాన్వితైః । అలక్ష్యదశనంధీరముత్తమానాంస్మితంభవేత్॥ఉత్ఫుల్లాననేత్రంతుగండైర్వికసితైరథ । కించిల్లక్షితదంతాగ్రంహసితంతద్విధీయతే”ఏతద్ద్వయముత్తమస్వభావానాం“ఆకుంచితాక్షిగండంయత్సస్వరంమధురంతథా।కాలాగతంసాస్యరాగంతద్వైవిహసితంభవేత్ ॥ ఉత్ఫుల్లనా

మితి॥ తద్ద్వైవిధ్యమాహ॥స్మితేతి॥స్మితహసితేలక్షయతి- ఈషదిత్యాదికారికాద్వయేన॥ గండైఃకపోలభాగైః- కటాక్షైరపాంగభాగైః ॥ విహసితోపహసితేలక్షయతి- ఆకుంచితేత్యాదికారికాద్వయేన॥ కాలాగతం- కా

రణేసత్యాగతమిత్యర్థః॥ అపహసితాతిహసితేలక్షయతి- అక్షేతిశ్లోకేన॥ మ
ద్వ్యధానామపికారణత్రైవిధ్యాత్పునస్త్రైవిధ్యంసంభవతీత్యాహ- తేపున
రితి॥ హాస్యముదాహరతి- రామస్యేతి॥ ఆకుంచితాస్యభుజశీర్షగళం య
థాతథా-ఆఘాతభయాదితిభావః॥ గోపురంపురద్వారం॥ ౧౫॥ అథసం
గతిప్రదర్శనపూర్వకంకరుణంనిరూపయతి- అథునేత్యాదినా ॥ ననుశోక

సికంయచ్చజిహ్మదృష్టినిరీక్షణం।నికుంచితాంగకశిరస్తథోపహ
సితంభవేత్'' ఏతద్ద్వయంమధ్యమస్వభావానాం॥ ''అథా
పహసితంయత్తుసాస్రనేత్రంతథైవచ। ఉత్కంపితాంగకశి
రస్తచ్చాతిహసితంభవేత్'' ఏతద్ద్వయమధమస్వభావా
నాం॥ తేపునర్వ్యంగవచననేపథ్యజన్యతయాత్రివిధాభవంతి*
అత్రదిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే ॥ రామస్యగోపురముదగ్రశి
లాభిఘాతాదంతర్భియాఝటితివామనకుబ్జలోకాః। ఆకుంచి
తాస్యభుజశీర్షగళంపిశంతఃకుర్వంతిహాసముపకంఠజుషాం
జనానాం॥ ప్రథమంమధురశ్శృంగారోదర్శితః। తదనంతరం
మధురతరోవిప్రలంభః। తతోమధురతమఃకరుణోనిరూపణీ
యః॥ అత్రాంతరేప్రసంగాచ్ఛృంగారరససాధ్యతయాహా
స్యోనిరోపితః॥ ౧౫॥ అధునాప్రాసంగికంపరిసమాప్యప్రక్రా

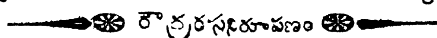
కరుణరసనిరూపణం

తంమధురతమంకరుణంనిరూపయతి। ఇష్టజననాశస్థానభ్రంశా
దివిభావోవక్షశ్శిరోవదనతాడనమహీపిలుఠనహాహాకారదై
వోపాలంభాద్యనుభావస్సకలసాత్త్వికవాన్నిర్వేదదైన్యాల
స్యోన్మాదవ్యాధిసుప్తిమోహభ్రమగ్లానిచింతామరణచాపల
విషాదజాడ్యౌత్సుక్యశంకాస్మృత్యపస్మృతివ్యభిచారిభిః కరుణః

మూలేకరుణేకథంసుఖాస్వాదఇతి చేత్ ''గుణాలంకారశ్రీకృతపరికరోభా
వవిభవస్స్ఫురత్ప్రాదుర్భావఃక్రమగళితవేద్యాంతరమతిః।సుఖంవాదుః
ఖంవానిబిడయతుయూనోస్సహృదయేత్వమంచానందాత్మాపరిణమతి
పూర్ణోరసభర'ఇత్యుక్తత్వాదనుకార్యవిషయేయమాస్వాదవైచిత్రీనసా
మాజికవిషయేతివివేకః॥కరుణరసముదాహరతి- క్షోణీతి॥ నిర్భరగర్భగాళిస

స్నప్రసవాః-పరమత్యంతంశిశుగణైర్వ్యాహన్యమానాః శిశూన్విహాయ గంతుమసమర్థాః ఇత్యర్థః- వ్యాహన్యమానక్రమాఇతిపాఠే- శిశూనాం పాదలగ్నత్వాన్నిరుధ్యమానగమనాఇత్యర్థః- కపోతానప్యరావతానపి - ఇదంతిరశ్చాముపలక్షణం- కరుణస్యశోకస్యాపూరేమహాప్రవాహే॥ స్థానభ్రంశవిభావోయంకరుణః ॥ ఇష్టజననాశవిభావస్తు॥ 'హామాతస్త్వరితాసికుత్రకిమిదం హాదేవతాః క్వాశిషో ధిక్ప్రాణాన్పతితోశనిర్హుతవహ

యథా ॥ భేరీభూరివిజృంభణంరఘుపతేరాకర్ణ్యధాటీముఖే
వైరిక్షోణిభుజాంవిహాయనగరాణ్యేకైకశోధావతాం।దారా
నిర్ఝరగర్భగాశ్శిశుగణైర్వ్యాహన్యమానాఃపరంక్రందంత్యాకు
లమజ్జయంతికరుణాపూరేకపోతానపి॥ ౩౦॥ఏవంకార్యభూతక

రౌద్రరసనిరూపణం

రణనిరూపణానంతరంతత్కారణంరౌద్రంనిరూపయతి।అసహ్యా
ద్దర్శనాద్యాలంబనో ధర్షణాధిక్షేపావధూనన వంచనవాక్పా
రుష్యాభిద్రోహమాత్సర్యోద్దీపనస్స్వేదనిర్భర్త్సనభ్రుకుటిక
పోలస్ఫురణముఖరాగభుజోద్యమనబాహుఘట్టనాద్యనుభావః
స్తంభప్రళయాతిరిక్తసకలసాత్త్వికః క్రోధస్థాయికోరౌద్రః।
వ్యభిచారిణస్తు ॥ హర్షాసూయేతథాగర్వఉత్సాహోమదఏవ
చ। చాపల్యముగ్రతాచైవరౌద్రేస్యుర్భావాభవంత్యమీ ॥ య
థా ॥ కుప్యత్కల్పాంతకాలాంతకవివృతముఖోదగ్రదంష్ట్రాం
తరాళత్వంగజ్జిహ్వాగ్రఖడ్గంస్ఫురదధరహనుభ్రూకుటీభీమ
వక్త్రం। రోషోత్కర్షాత్కషాయస్ఫుటవికటదృశం స్ఫూర్జజ్జ
ఘుస్ఫూర్జదుగ్రక్ష్వేడాక్రీడత్ప్రఘోషంరఘుపతి మసురావీ
క్ష్యదిత్యుద్రవంతి॥ ౩౧॥ అథకారణరసప్రస్తావాద్రౌద్రా

స్త్రంగేషుదగ్ధేదృశౌ। ఇత్థంఘర్ఘరమధ్యరుద్ధకరుణాఃపౌరాంగనానాంగిరశ్చిత్రస్థానపిరోదయంతిశతధాకుర్వంతిభిత్తీరపి॥ ౩౦॥అథరౌద్రరసనిరూపణాయసంగతిమాహ- ఏవమితి॥ సామగ్రీందర్శయతి - అసహ్యాదిత్యాదినా॥ రౌద్రముదాహరతి- కుప్యదితి ॥ స్ఫూర్జద్ఘుర్వజ్రనిర్ఘోషఇవ- స్ఫూర్జంతీనాముగ్రక్ష్వేడానాం క్రీడన్విలసన్ప్రఘోషోమహానాదో

యస్యేత్యంతథోక్తం॥ ౩౧॥ అథవీరరసం లక్షయతి- ఉత్సాహ ఇతి॥ తత్సామగ్రీం దర్శయతి- అస్య చేత్యాదినా॥ ఉక్తార్థే సమ్మతిం దర్శయతి - ఉత్సా

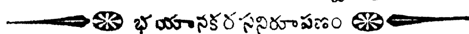
వీరరసనిరూపణం

నంతరం వీరరసం లక్షయతి॥ ఉత్సాహస్థాయీ వీరరసః కార్యే లోకోత్తరే మహతి॥ అలోకసాధారణేషు మహత్సు యశస్త్రిజయాదిషు సాతిశయః ప్రయత్న ఉత్సాహః। స ఏవ విభావాదిభిరభివ్యక్తో వీరరసో భవతి। అస్య చోత్తమప్రకృతికో రామాదిః పరమపురుష ఆలంబనవిభావః। అసమ్మోహాధ్యవసాయనయవినయబలపరాక్రమశక్తిప్రతాపప్రభావాదయ ఉద్దీపనవిభావాః। అసమ్మోహాధ్యవసాయో నామ యుక్తాయుక్తత్వనిర్ణయపూర్వకః కార్యనిశ్చయః। నయస్సామాదిప్రయోగః। వినయో జితేంద్రియతా। బలం శారీరం। పరాభిభవోద్యోగో మానసః పరాక్రమః। ప్రభుమంత్రోత్సాహరూపా శక్తిః। ప్రతాపశ్శత్రూణాం మఃఖ కారిత్వం। ప్రభావస్తేజోధికస్య సహిష్ణుత్వం। గాంభీర్యాదయ ఆదిశబ్దార్థాః। స్థైర్యధైర్యశౌర్యౌదార్యవైశారద్యాక్షేపవాక్యాదిభిరనుభావైరస్యాభినేయః కావ్యే వర్ణనీయశ్చ। వ్యభిచారిణస్తు॥ అమర్షః ప్రతిబోధశ్చపితరోధమతిధృతిః। క్రోధాసూయేర్ష్యాసంమోహా ఆవేగశ్చోపధర్షణం॥ గర్వోమదస్తథోగ్రత్వం భావా వీరే భవంత్యమీ॥ అత్ర భరతవాక్యం "ఉత్సాహాధ్యవసాయాదవిషాదిత్వాచ్చ సమ్మోహాత్। వివిధాదర్థవిశేషాద్వీరరసో నామ సంభవతి॥ స్థితివీర్యధైర్యశౌర్యైరుత్సాహైః ప్రభావైః పరాక్రమైః। వాక్యైశ్చాక్షేపకైర్వీరరసస్సమ్యగభినేయః" ఇతి। అయం త్రివిధః యుద్ధవీరో దానవీరో దయావీరశ్చ॥ క్రమాద్యథా॥ రే రే లంకేశ రామం కిమితి మృగయసే తిష్ఠ రే నష్టరామే ప్రాప్త పాత్రీయాతికాయత్రతజరసఝురైస్సన్యాగాచవ్యపూర్వం।

హేత్యాదిశ్లోకద్వయేన। ఉత్సాహేనాధ్యవసాయోఽసమ్మోహాధ్యవసాయస్తస్మాత్। క్రమేణోదాహరతి॥ రే రే ఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥౩౨॥ దా

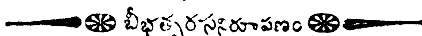
నవీరముదాహరతి- అంతర్లీనేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి ॥ ౩౩ ॥ దయావీరముదాహరతి- రామఇతి॥స్పష్టం॥ ౩౪॥ అథభయానకరసంలక్షయతి- అ

నీత్వా ప్రాణాహుతీనాం పదమతికఠినానింద్రజిత్ప్రాణవా యూనాఖండాస్త్వత్కాలఖండాచలకబళవిధౌవ్యగ్రభావం భజంతే ॥౩౨॥ దానవీరోయథా॥ అంతర్లీనేంద్రనీలోపలదళ సుషమాపంకిలేహారహీరస్ఫారాంశూదారనీరేరుచిర మరకత స్ఫూర్తిశైవాలజాలే। నానారత్నాత్మకేళీగిరివివరజుషి స్మే రకాసారసారేవిద్వన్నారీవిహారావిదధతి విశదాంరాఘవౌ దార్యలీలాం ॥ ౩౩ ॥ దయావీరోయథా ॥ రామఏవదయావీ రోనాపరశ్శరణాగతం । కాకాసురమరక్షద్యస్స్వాపరాధమపి ప్రభుః ॥ ౩౪ ॥ అథవీరప్రతిభటభీరుత్వాదిప్రస్తావాద్వీరర

భయానకరసనిరూపణం

సానంతరంభయానకరసంనిరూపయతి ॥ రౌద్రసందర్శనో ద్భూతిమనస్థాశంకనంభయం । తదేవచరసీభావంప్రపన్నం స్యాద్భయానకః॥ శస్త్రాస్త్రక్రూరదృష్టితర్జనాదిభీషణాకార ప్రతిభటవ్యాఘ్రాదివిభావకం కంపకాతరాక్షివిలోకనాక్రో శనాద్యనుభావకంభయమేవభయానకరసః। వ్యభిచారిణస్తు॥ సంత్రాసోమరణందైన్యంగ్లానిశ్చైవభయానకే ॥ యథా ॥ సాస్ఫోటాంత్సమరోద్భటాన్రఘుపతేస్సంప్రేక్ష్య ధాటీభటాన్ భీత్యావ్యాపృతచక్షుషఃక్షణజుషఃక్షీణోష్ణశ్వద్ద్విషః । గా హంతేగహనానిశైలేషుచసమారోహంతిపృథ్వీధరాంస్తత్రాపి ప్రవిశంతిదారుణదరీస్తత్రాపినాకూవరాః ॥౩౫ ॥ అథభ

బీభత్సరసనిరూపణం

యానకనిరూపణానంతరంతద్ధేతుంబీభత్సంనిరూపయతి ॥ సా జుగుప్సైబీభత్సోయామాంసాసాదిదృష్టిజా। అస్యమాం సరక్తాదిరాలంబనవిభావః నాసాపిధానవైవర్ణ్యవైముఖ్యా

థేతి॥ వీరప్రతిభటానాంభీరుత్వాదేశ్చప్రస్తావాత్ ॥ రౌద్రేతి॥భయాన కముదాహరతి- సాస్ఫోటానితి॥ సాస్ఫోటాన్సాంసాస్ఫాలనాన్॥౩౫॥అ

థబీభత్సంలక్షయతి- సేతి॥ ఉదాహరతి- డాకిన్య ఇతి॥ కత
రసైశ్చమైః- క్షరసైర్మాంసైశ్చ విస్రైర్దుర్గంధైః అస్రైః శోణితైశ్చపూ
యైర్వసాభిశ్చ- కూశ్మాండాః పిశాచభేదాః- అత్ర రక్తమాంసాదీనాం
పూయాదీనాంచాలంబనవిభావానాం విద్యమానత్వాద్ద్వయోరప్యుదా
హరణత్వం॥ ౩౮॥ అథాద్భుతంలక్షయతి- విచిత్రేతి॥ ఉదాహరతి - జే

దిరనుభావః। వ్యభిచారిణస్తు॥ అపస్మారో విషాదశ్చ భయం రో
గో మతిర్మదః। మరణం చేతి విజ్ఞేయా భావా బీభత్ససంభవాః॥
సద్వివిధః। క్షోభీ చోద్వేగీ చేతి। రక్తమాంసాదిభిః క్షోభీ।
పూయక్రిమిలాలాదిభిశ్చోద్వేగీ(స్య) యం యథా॥ డాకిన్యః
కౌతుకిన్యః కరికరనికరైరామసంగ్రామజాతైర్భిస్సంకో
చాః పిశాచాగతరసతరసైశ్చాస్రపూయైశ్చ విస్రైః। కూశ్మాం
డాః కాలఖండాచలకులగిళనాప్యారిత్యప్తాశ్చ దృప్తా భతాళా
హస్తతాళాన్ దదతి ముదితా భక్తినక్తంచరాంతాః॥ ౩౮॥

—— అద్భుతరసనిరూపణం ——

అథాద్భుతంనిరూపయతి। విచిత్రార్థైక్షణోద్భూతో హ్యాద్విస్తా
రోద్భుతో రసః। అస్య విచిత్రవస్తువీక్షణాదిర్విభావః। కంపని
ర్నిమేషతాదిరనుభావః వ్యభిచారిణస్తు ॥ ఆవేగో జడతా మో
హో హర్షణం విస్మయస్తథా॥ ఇతి భావానిబద్ధ్వా రసజ్ఞైర
ద్భుతేరసే॥ యథా॥ జేతవ్యో రాక్షసేంద్రో ద్విగుణదశభుజో
మంత్రిభృత్యాశ్చదైత్యాః పుత్రస్సురారిమజైత్రస్సతతరణ
కేలాసాదంస్సోదరశ్చ। స్వాత్మా నర్త్యో ద్విబాహుస్సదివపరి
జనా భల్లుకాశ్చప్లవంగా భ్రాతా చక్షీణకంఠస్తదపి పజితవా
నద్భుతం రామభద్రః ॥ ౩౯॥ యథావా ॥ మమైవ నాటకం
సవదే॥ ఆరూఢః కురథం రజోంఽధితదృశా సూతేన సంచోదితై

తర్వ్య ఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౩౯ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- ఆరూఢ ఇ
తి॥ శూలేనోత్కంపేఉత్కంపనశీలః కరో యస్య సతథోక్తః- అస్య త్రిశూ
లేన శూలవ్యాధినోత్కంపి కరో యస్య సతథోక్తః- విషమదృక్ త్ర్యక్షః
అన్యత్ర లక్ష్యనిర్ధారణాసమర్థదృష్టిః- ఏవం ధౌరధీరథికః- రజోంధితదృ

శా- తత్సారథేర్బ్రహ్మణో రజోగుణప్రధానత్వాదితి భావః - అన్యత్ర ప రాగపిహితనేత్రేణ-సంచోదితైః ఆశువినశ్వరైః వేదానాంతదశ్వత్వా న్మతాంతరే శబ్దబుద్ధికర్మణాం త్రిక్షణావస్థాయిత్వనియమాచ్చేతి భావః - అన్యతాం ప్రసన్నైః రణ్ణైరిత్యర్థః-అశ్వైరుపలక్షితం- అయుగపత్ప్రక్రాంతే చక్రే యస్య తం తథోక్తం- దివాకరనిశాకరయోశ్చక్రత్వాదితి భావః-అ న్యత్ర చక్రద్వయమప్యేకదా న భ్రమతీతి భావః - ఏతాదృశం-కురథం భూ రథం- అన్యత్ర కుత్సితం రథం- ఆరూఢస్సన్- అహీనశ్శేషో గుణో మౌర్వీ య స్మిన్ తస్మిన్- అన్యత్ర హీనగుణే గుణరహితే- విపతత్రిః గరుడవాహన స్స ప వపి శిఖో బాణస్తం- అన్యత్ర పత్రరహితాశుగం-ద్రుతం శీఘ్రం సంధాయ త్రిపురః పురః పంచతాం నీతం-అన్యత్ర సంఖ్యావిశేషం- ఉక్తంచ "చక్రే త్రి

రశ్వైరాశువినశ్వరైరయుగపత్ప్రక్రాంతచక్రం ద్రుతం ।
చాపే హీనగుణే విపత్త్రవిశిఖం సంధాయ నిర్వ్యత్యతం శూలి
త్వాంపికరోంఘ్రివిషమస్స్వక్షిప్రః పురః పంచతాం ॥ అత్ర కుర థం భూరథం అన్యత్ర కుత్సితం రథమారూఢ ఇతి యోజనా। కుర థమిత్యత్ర కోః న సమాసః । "కుః పాపార్థే ఆజేషరర్థ" ఇత్యాది గణసూత్రే ఈషదాదీనాం పాపార్థవిశేషణత్వ సమాస స్యోక్తత్వాత్ । పాపకుత్సితార్థానాం గర్హార్థత్వాత్ । అత్ర కృతే తు కుత్సితస్యాభిప్రేతత్వాత్తేన కదాదేశః ॥౩౭॥ అ

చ్యుతత్రుమితి త్రిపురజయసమయే స్యందనస్తత్పదాంకదైవతీయాకాంబు జాధీశరథిరపి సగౌస్తద్గజాతాధనాథః । కాండాస్త్రజాతజాతానసకుహ నచరా జ్యాచతామ్రస్తచక్రియస్యా భూతోస్పతాన్నశ్మశిర కరకరోల్లాసి చూడో మహేశః ఇతి॥ ననవిపపయోశ్చత్యనుశాసనబలాత్కురథమితి వక్తవ్యే కథం కురథమిత్యుక్తమిత్యాశంక్య సమాధత్తే- కురథమిత్యత్రేతి కోః కుత్సితార్థకస్య కుశబ్దస్య- అయం భావః- అత్ర ప్రకృతే కుశబ్దస్య భూ వాచకత్వాత్ కుత్సితార్థకస్య ప్రయుక్తసమాసకార్యం న భవతీతి-తత్ర హేతుమాహ- కుః పాపార్థే ఇతి - ఇత్యాదిగణసూత్రే తద్వ్యాఖ్యానా వసర ఇత్యర్థః- సమాసవిధాయకానోర్థాన్ దర్శయతి- పాపేతి॥ నన్వ త్ర కుత్సితార్థస్యాభికిపిసంగ్రహే గోచరత్వాన్మస్త్యేవేత్యాశంక్యాహ- అత్ర

కృతేత్యేతి - అయమాశయః - ప్రకృతేతదభావా త్తదభావఇతి ॥ ౩౮ ॥
అథశాంతరసంలక్షయతి - దుఃఖేతి ॥ భావశ్శమాఖ్యస్థాయిభావః । అ
స్యవిభావాది సామగ్రీందర్శయతి - అస్యేత్యాదినా ॥ ఉదాహరతి -
శ్రీరామేతి ॥ అమృశంతిలనుసంధత్తే ॥ ౩౯ ॥ అథవిభావాదిస్వరూ
పనిరూపణంప్రతిజానీతే- ఏవమితి॥ విభావంలక్షయతి- సంప్రీతేనేతి॥ ఆలం

శాంతరసనిరూపణం

థచరమంశాంతరసంనిరూపయతి । దుఃఖద్వేషాద్యసంబద్ధో
భావశ్శాంతరసోమతః॥అస్యభవభంగురతాదయోవిభావాః।
పుణ్యాశ్రమవాసపులకనయనసిర్నిమేషతాదయోనుభావాః।
స్తంభాదయస్సకలాస్సాత్వికాః। జుగుప్సాదైన్యమతిస్మృతి
శ్రమహర్షవిబోధాదయోవ్యభిచారిణః॥యథా॥ శ్రీరామ
బాహుశమితాసురవిఘ్నవేషు పుణ్యాశ్రమేషు మునయఃపుల
కాప్లుతాంగాః। మోహౌయమోహరిపుంరామహుగామ్మ
శంలితగ్గామసీమయమునామయమాటనంయత్ ॥ ౩౯ ॥ ఎ

విభావానుభావాదిస్వరూపనిరూపణం

వంరసస్వరూపంసావాంతరభేదం సప్రపంచం నిరూప్యరసం
ప్రతివిభావాదీనాంలక్షణాన్యాహ॥ సంప్రీతేనవాసన్య ప్రతిమె
నభావోవిభావ్యతే । సవిభావో ద్విధా లంబనోద్దీపనవి[illegible]
వాః॥ భావోరత్యాదిస్తైర్వ్యాపార్ధి । విభావ్యతేన్యత్రప్రీ
యతేయేనసవిభావనవ్యాపారియోగాద్విభావఇత్యర్థః ॥
అలంబనంతుతన్యాదేర్విషయోనాయకాదికః । ఉద్దీపన మ
మతత్రఘనహేతుస్తచ్చచంద్రికాదికం ॥ అలంబనమిత్యేవ
చ్ఛేష్టాతదలంకృతిః। తటస్థశ్చేతివిజ్ఞేయశ్చతుర్ధోద్దీపనక్రమః॥
ఆలంబనగుణోరూపయౌవనాదిరుదాహృతః। తచ్చేష్టాయౌవ

బనమితి- నాయకాదికః- నాయికాచనాయకశ్చనాయకౌనాయాదిర్యస్య
సతథోక్తః -కుబ్జవామనాదయో లోదిశబ్దార్థః ।ఏవంసామాన్యేనాలం
బనవిభావముక్త్వాశృంగారమాలోద్దీపనస్యలక్షణంవిభాగంచాహ ఉద్దీ
పనమితి ॥ తస్యారతేరుత్కర్షహేతురుద్దీపనముద్దీపనవిభావః॥ అథానుభా

వంలక్షయతి-అనుభావఇతి॥ భోవోరత్యాఖ్యస్థాయిభావః॥ అథసాత్త్వికభావాన్నిరూపయతి-సుఖేతి॥ అథవ్యభిచారిణోలక్షయతి- ఏకత్రేతి॥ శృంగారాలంబనవిభావముదాహరతి- శరీరిణీతి॥ శరీరిణీమూర్తిమతీ- శృంగారస్యశృంగాటకంసంచారయోగ్యం- ఆశ్రయభూతమితియావత్ - తాదృ

నోద్యానహావభావాదికామతా ॥ నూపురాంగదహారాదిత
దలంకరణంమతం। మలయానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాః పరికీర్తి
తాః ॥ తచ్చేష్టాస్తు॥ భావోహావశ్చహేలాచమాధుర్యం ధైర్య
మిత్యపి। లీలావిలాసోవిచ్ఛిత్తిర్విభ్రమః కిలికించితం॥ మోట్టా
యితంకుట్టమితంబిబ్బోకోలలితంతథా। కుతూహలంచచకితం
వికృతంహాసఇత్యపి ॥ ఏవంశృంగారచేష్టాస్స్యురష్టాదశవిధా
మతాః॥ అనుభావోభవేత్సోయంభావోయేనానుభావ్యతే ।
కార్యభూతోనుభావస్స్యాత్కటాక్షాదిశ్శరీరజః॥ సుఖదుఃఖ
సమావేశాదంతఃకరణవిప్లవః। సత్త్వమిత్యుచ్యతే ప్రాజ్ఞైస్త
త్త్వభావాస్సాత్త్వికామతాః॥ తేచ స్తంభాదయోష్టౌప్రోక్తాః॥
ఏకత్రైయుతాభావాః సర్వం తేవ్యభిచారిణః । తఏవాస్య
త్రసంచారాత్సంచారిణఇతిస్మృతాః ॥ తేచనిర్వేదాదయః
ప్రోక్తాః॥ తత్రశృంగారస్యాలంబనవిభావోయథా॥ శరీరి
ణీకంబరస్నైవరితశృంగారశృంగాటకమంగళాంగీ।విధేర్వ
ధూనిర్మితినైపుణశ్రీలీలామిదేరాజతవాస్తుబాలా ॥౮౦ ॥
ఉద్దీపనవిభావస్తస్యయథా ॥ ముగ్ధాగిరోవిహసితానిసి
తాసహావంభావాశ్చమంజుమధురావధురామృగాక్ష్యాః ।
కందర్పవైభవపుషోపిశోభారామస్యమానసముదంస
ముదంచయంతి ॥ ౮౧॥ ....*
అనుభావోయథా ॥ భ్రూవిల్లరీందరితపతేర్నవచాపయష్టిమా
కుంచ్యతత్రపినివేశ్యతిసస్త్రరూపాం।శృంగారభంగిరసనిర్మ
శంమంగళంచాంగంయస్యాస్సాంతథోక్తా॥ ౮౦॥ ఉద్దీపనవిభావముదాహరతి- ముగ్ధాఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ ౮౧॥ అనుభావముదాహరతి - భ్రూవల్లరీమితి॥ శృంగారస్య-శృంగారస్తస్యయత్క్రీడౌత్సుక్యావస్థావిశేషస్య -

భంగ్యారసేనానురాగేణచనిర్మలితాః- అవ్యాజానిత్యర్థః- శృంగార భంగిరేవరసస్తైలాదిస్తేననిర్మలితాను త్తేజితాంశ్చ - లజ్జయాలలసాంత్సం కుచితాః॥ ౪౨॥ అథసాత్త్వికానాంస్వరూపముదాహరణంచ॥ స్తంభ ఇతి॥ రాగభీతివిషాదవిస్మయాదిజన్యో జాడ్యనివర్తనపత్వాద్యనుభావః స్తబ్ధ చేతనయా చేష్టావిఘాత స్తంభ ఇత్యర్థః॥ ప్రళయ ఇతి॥ సుఖమదని గ్రాప్రహారాదిజన్యం దుఃఖాభిషంగాద్యనుభావం నిశ్చేతనతయా నష్టచేష్టత్వం ప్రళయ ఇత్యర్థః॥ తదుక్తం॥ 'వాక్కాయమనసాం ప్రాయః ప్రళయో నష్టచేష్టతే'తి॥ రాగసంభవం స్తంభం సుఖమూలం ప్రళయంచోదాహరతి॥

లితానపాంగాన్లజ్జాలసా రఘుపతౌ కిరతిస్మ బాలా॥ ౪౨॥ అ
థసాత్త్వికవికారాణా మేకైకశో లక్షణోదాహరణే చాహ॥ స్తం
భస్స్యన్నిష్క్రియాంగత్వం రాగభీత్యాదిసంభవం। ప్రళయ
స్సుఖదుఃఖాద్యైర్గాఢమింద్రియమూర్ఛనం॥ ద్వయంయథా॥
శయ్యోపాంతగతైవ భూమితనయా చిత్రాంగనేవాచలా సాపి
భ్రాంతేపచస్పృశం ప్రియయుకిం చోద్ధంకపంశకన్యయాల్। కిం
చాన్యాస్సకలేంద్రియాణ్యపి తదా సమ్మోహమాపేదిరే స్వాం
తస్థైర్యజుషి ప్రియే కిములయన్నేతాః చేతోభువా॥ ౪౩॥ సు
ఖాద్యతిశయాజ్జాతా రోమాంచో రోమవిక్రియా॥ యథా॥ ఆ
పుంఖమగ్నకందర్పపతత్రిభిరివ। రామోత్సంగంగతాం
గేషు రోమాంచనవవాప్స్నుషా॥ ౪౪॥ వపుర్జలోద్గమస్స్వే
దో రతిఘర్మశ్రమాదిభిః। రాగరోషభయాదిభ్యో వేపథుర్గా

త్రయోః॥ శయ్యోపాంతగతైవ-నచుంబితా నాలింగితా చేత్యవధారణార్థః॥ అత్ర పూర్వార్ధే స్తంభ ఉత్తరార్ధే ప్రళయశ్చ॥౪౩॥ సుఖాదీతి॥ సుఖోత్సాహభయవిస్మయాదిజన్యో గాత్రసంస్పర్శనోల్లాసనాద్యనుభావో రోమోద్గమో రోమాంచః॥ సుఖజన్యం రోమాంచముదాహరతి- ఆపుంఖేతి॥ స్పష్టం॥ ౪౪॥ ఉదాహరణలాఘవార్థం స్వేదవేపథూ యుగపల్లక్షయతి- వపురితి॥ నిదాఘశ్రమహర్షవ్యాయామలజ్జాభయక్రోధాదిజన్యో వాతేచ్ఛాభ్యవజనగ్రహణాద్యనుభావో వపుర్జలోద్గమస్స్వేదః- అనురాగరోషభయజ్వరజరాదిజన్యస్స్ఫురణాద్యనుభావో గాత్రకంపో వేపథుః॥హర్ష

జన్యం స్వేదమనురాగోత్థం వేపథుం చోదాహరతి॥ స్మరేతి ॥ పులకైః స్వేదశీకరైరాప్లుతం వ్యాప్తమఙ్గం యస్యాస్సా తథోక్తా। అత్ర పులకశబ్దస్తదనంతరజస్య స్వేదస్యోపలక్షకః- కాంచనమయీ యంత్రపుత్రీవ॥ ౪౫॥ విషాదేతి ॥ కోపాతపశీతభయాదిజన్యం కార్శ్యసౌందర్యవిప్లవాద్యనుభావం భిన్నవర్ణత్వం వైవర్ణ్యం॥ ఉదాహరతి- దత్త్వోణేతి॥ భా॥ దృష్ట్వేతి॥ కపోలే గండభాగయోః- ఇత్యేవం ప్రకారేణ మాం కిం సంప్రతారయసి కిముగ్ధం వంచయసి- వదేతి శేషః॥ ౪౬॥ అశ్ర్వితి॥ క్రోధహర్షభయజృంభా

త్రకంపనం॥ ద్వయం యథా॥ స్మరేషుపత్రాణి లఘుట్టితేవ ప్ర
వేపమానా పులకాప్లుతాంగీ। ముక్తామయీ కాంచనయంత్రపు
త్రీ యథా ప్రియాంకే విలలాస సీతా ॥౪౫ ॥ విషాదమదహ
ర్షాదేర్వర్ణాన్యత్వం వివర్ణతా॥ యథా ॥ దత్త్వోణసహితే క్లి
ష్టకపోలే పాండురత్వం। రామే తుహామంణసత్త్వం సపతారేసికిత్త్వం
షః॥ భా॥ దృష్ట్వా సఖితరళయా మికపోలే పాండురత్వం।రా
మేత వమనస్సక్తం సంప్రతారయసి కిమితి మాం॥ ౪౬॥ అశ్రు
నేత్రోత్థవం వారి దుఃఖరోషప్రహర్షజం॥ యథా॥ తమో
నిగరిణా త్రస్యన్మృగబాష్పాకులేంమవత్ ॥ అలక్ష్యత ముఖం
సా ప్రస్రంరాము విద్వేషి యోషితాం॥ ౪౭॥ మతంగద్గదభాషి
త్వం వైస్వర్యం ప్రముదాదిజం॥ యథా ॥ యౌమయౌమాతురా
లాపా ముగ్ధాయా ముఖనిర్గతాః ॥ అమూ ముహుర్మహా
రామం మారమార్గ్విరవా ఇవ॥ ౪౮ ॥ అథ నిర్వేదాదీనాం వ్యభి
చారిభావానాం లక్షణోదాహరణాన్యాహ ॥ దుఃఖేర్ష్యాతత్త్వ

దిజన్యం నేత్రమార్జనాద్యనుభావం నేత్రజలమశ్రు॥ దుఃఖమూలమత్రోదాహరతి- తమ ఇతి॥ స్పష్టం॥ ౪౭॥ వైస్వర్యం లక్షయతి-మతమితి ॥ హర్షశోకభయజ్వరాదిజన్యం స్వరవర్ణస్ఖాలిత్యాద్యనుభావం గద్గదభాషిత్వం వైస్వర్యం॥ హర్షమూలం వైస్వర్యముదాహరతి- యౌమేతి॥ యౌమయౌమాణ్యాత్రిమందాన్యతిదీనానీతి యావత్ ॥ తాదృశాన్యక్షరాణి యేషు తే తాదృశా ఆలాపా ఆభాషణాని॥ ౪౮॥ అథ నిర్వేదాదీనాం స్వరూప

ముదాహరణంచాహ వ్యాహ॥ అథేతి॥ నిర్వేదం లక్షయతి॥ దుఃఖేతి॥ దుఃఖాదిజనితా నిష్ఫలత్వబుద్ధిర్నిర్వేదః - అయం విభావానుభావరసాంగత్వేన స్వాతంత్ర్యేణ బహుధా సంభవతి - అత ఏవ తత్సంగ్రహార్థమాదిశబ్దః - చింతాశ్రునిశ్వాసదైన్యవైవర్ణ్యాదయోనుభావాః॥ గ్లానిం లక్షయతి- గ్లానిరితి॥ క్షుత్పిపాసాసంభవవ్యాధిప్రయాసజనితో బలాపచయో గ్లానిః॥ శంకాం లక్షయతి - శంకేతి। పరక్రౌర్యాదాత్మదుర్నయాచ్చానర్థప్రాప్తేరభ్యూహనం శంకేత్యర్థః। రోమవైవర్ణ్యవైస్వర్యదిగవలోకనాదయోనుభావాః॥ శ్రమం లక్షయతి- శ్రమ ఇతి॥ అధ్వసురతాదిజన్యః ఖేదః శ్రమః - స్వేదోపమర్దనాదయోనుభావాః ॥ ధృతిం లక్షయతి - చేత ఇతి॥ జ్ఞానాభీష్టలాభాది

> బోధాదేర్నిర్వేదో నిష్ఫలత్వధీః। గ్లానిర్బలస్యాపచయః శంకానిష్టాదిచింతనం। శ్రమః ఖేదోఽధ్వగత్యాదేశ్చేతస్స్థైర్యం ధృతిర్భవేత్॥ పంచానాముదాహరణాని॥ వ్యర్థాస్స్వర్ణోపచారా రామలయజసలిలాసేచనాద్యాశ్చ కింతస్యాః స్పృష్టిభిరీశప్రభట సాధునాల్పజ్ఞయా తచ్చ గూఢం। యాతాయాతైస్సఖీనాం గురుర జనితవాహ్యనజన్యః ప్రయాసోఽరామధ్యానేన లబ్ధస్సు తు బత సఖీ చేతసః స్థైర్యమేతి॥ అత్ర సేచనాద్యాశ్యం తేన నిర్వేదోఽభివ్యక్తః। తతో ధునైన్యం తేన గ్లానిః। గూఢమిత్యనేన శంకా। తృతీయపాదే శ్రమః। తురీయే ధృతిర్జ్ఞేయం ॥ ౪౯॥ జాడ్యమప్రతిపత్తిస్స్యాదిష్టానిష్టాగమోద్భవా। ఉత్సవాదేః ప్రసత్తిర్యా హర్షస్స్వేదాదికారణం॥ ద్వయం యథా॥ సమీ

భిన్నస్పృహత్వం ధృతిః- అవ్యగ్రతాదయోనుభావాః ॥ ఉదాహరణలాఘవార్థమేవంక్రమోక్తం ఘనేనస్వరూపనిరూపణమితిబోధ్యం॥ పంచాప్యుదాహరతి- వ్యర్థా ఇతి॥ గూఢమంశుకేనాచ్ఛాదితం ॥ నిర్వేదాదీన్ద్యోతయతి అత్రేత్యాదినా॥ ౪౯॥ జడతాం లక్షయతి- జాడ్యమితి ॥ ఇష్టానిష్టాగమోద్భూతమితికర్తవ్యతామూఢత్వం జాడ్యం- అతోనిమేషనయనత్వగీతుణతూష్ణీంభావాదయోనుభావాః॥ హర్షం లక్షయతి -ఉత్సవాదేరితి ॥ ప్రియాగమనపుత్రజననాద్యుత్సవాదిజనితో మనఃప్రసాదో హర్షః- స్వేదాశ్రుకంపాదయోనుభావాః॥ ద్వావప్యుదాహరతి- సమీపేత్యాదినా॥ స్ఫుటం

౫౦॥ దైన్యంలక్షయతి- సత్త్వత్యాగాదితి॥ సత్త్వత్యాగోదౌర్గత్యాదేరుపలక్షకః- తేనసత్త్వత్యాగదౌర్గత్యాదిజన్యంమనసోనౌద్ధత్యందైన్యం-కార్పణ్యపదంచ దేహావచనమాలిన్యాద్యనుభావానాముపలక్షకం॥ ఉగ్రతాంలక్షయతి- వ్యక్తఇతి॥ అపరాధేపుత్రమిత్రకళత్రాదిద్రోహరూపేవ్యక్తే సతి-తర్జనోద్వేజనతాడనబంధనాద్యనుభావంచండత్వంక్రౌర్యముగ్రతా చింతాంలక్షయతి- ధ్యానమితి॥ అపేక్షితానవాప్తిమూలంధ్యానంచింతా శూన్యతానిశ్వాసతాపాదయోనుభావాః॥ త్రయమప్యుదాహరతి- సం

త్యజ్య రామంసమరాంగణస్థం నయోద్ధుకామానచగంతుకామాః। క్షణంబభూవుఃక్షణదాచరేంద్రాఃపాశ్రిపుఃప్రసాదం పరమంసురేంద్రాః ॥౫౦॥ సత్త్వత్యాగాదనౌద్ధత్యందైన్యం కార్పణ్యసంభవం। వ్యక్తేపరాధేచండత్వముగ్రతాతర్జనాదికృత్। ధ్యానమిష్టానధిగమాచ్చింతాశూన్యత్వతాపకృత్ ॥త్రయంయథా॥ సంత్రస్తానాంభవతిశరణంభూభృతాంవారిరాశిస్త్రాతాస్మాకంసహవయమపిత్రస్నవోభూభృతస్స్మః। రామః క్రోధాదభిపతతినోపీక్ష్యకించిద్వ్యలీకంసేనానీర్నాగమదిహాకథంసోపిభీతోగతోహి॥ అత్రప్రథమార్ధేదైన్యంనిబద్ధం। ఉత్తరచరణయోరౌగ్ర్యచింతే ॥ ౫౧ ॥ విత్రాసోభంజగస్త్రాసస్సమాకస్మికభయోదితం ॥యథా ॥ విషమాయుధమాలోక్యరాఘవంగతసాంచమూః। కంపస్విన్నచలన్మూర్తిర్భీరుభావమదన్వయత్ ॥౫౨॥ పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వంప్రాహురీర్ష్యాంమనీషిణః। అపరాధినిచిత్తస్యామర్షః ప్రజ్వలనంభ

త్రస్తానామితి॥ నోస్మాకం- కించిద్వ్యలీకమీషదపకారం॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ ౫౧ ॥ త్రాసంలక్షయతి-విత్రేతి ॥ అకస్మాదేవాకస్మికంతస్మాద్భయాత్ - ఘోరశబ్దభయహేతోరిత్యర్థః- విద్యుద్గర్జితభూకంపాదిజన్యః కంపగాత్రసంకోచరోమాంచమోహాద్యనుభావశ్చేతశ్చమత్కారస్త్రాస ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- విషమాయుధమితి ॥ విషమాయుధంభయంకరాస్త్రంపంచబాణంచ- భీరుభావమభీరుత్వమంగనాత్వంచ॥ ౫౨॥అసూయాంలక్షయతి - పరేతి॥ గర్వాదేర్జాతస్యేర్ష్యాజన్యపరోత్కర్షాసహి

ష్టుత్వమసూయేత్యర్థః - నిందావజ్ఞాభ్రుకుట్యాదయోఽనుభావాః ॥ అను
మర్షం లక్షయతి- అపరాధేతి ॥ అధిక్షేపావమానాదినా పాపగాద్దేమనః
ప్రజ్వలనమభినివిష్టత్వం ప్రతిచికీర్షాయామాఽల్- దేవామర్షః- స్వేదశి
రఃకంపచింతోపాయాన్వేషణోత్సాహతర్జనాదయోఽనుభావాః గర్వం
లక్షయతి-ఆత్మేతి ॥ బలైశ్వర్యాభిజనలావణ్యాదిజన్యోఽన్యహేళనకారీ గర్వ
జ్ఞానసవిలాసాంగవీక్షణాద్యనుభావ ఆత్మోత్కర్ష-మాత్సర్యమానో గర్వ ఇత్య
ర్థః॥ అసూయామపి ప్రాహ-నేతి- నహీతి॥స్పష్టం॥ ౫౩ ॥ గర్వముదా
హరతి- నేతి॥ పంకజస్మపాపజన్య-పంకిగంధ ॥ రోమాంచయుత-ఆత్మత్రాణ
నా ॥ ౫౪ ॥ స్మృతిం లక్షయతి -స్మృతిరితి॥సదృశదర్శనాదిజ్ఞాన

వేత్। ఆత్మోత్కర్షబలాదన్యస్యకార్యం రోగదృష్ట్యూహ్యతే॥ య
థా॥నహిమాత్రోధికాలతుష్టిస్తస్యాంతవకింతరేత। ఇతి గర్వవ
బద్ధాన్విభ్రుకుటింత్వయి మే సఖీ ॥ ౫౩ ॥ నచంచలాహంసద
పంకజస్మగతానవోమాకరిసోఽగిద। ఇత్రియుక్త్యా రుదితేన
విమేత్వం రావతస్యాంతరహసిరాగం॥ అత్రాత్రిముద్రో రు
ష్యా॥వస్త్రానిబద్ధా।ద్వితీయో గర్వ ఇతి వేద్యం ॥ ౫౪ ॥ స్మృతిః
పూర్వానుభూతేక్షస్మరణం స్యాత్తమహ్యనః యథా॥రాధాస్వ
యామమసఖీలలితాని పూర్వమాలింగచుంబనముఖాన్యనుభా
వితాని।ఆలోచ్యమగ్నభతిరాణ్యధునాపిహాసం ద్రావం ప్ర
వనాభిముఖం ప్రయాతి ॥ ౫౫ ॥ మదిరాదికృతం హర్షమో
హాయోన్మేళనం మదః॥యథా॥ శీధుపానవిశాస్త్ర్యగాయగా

సారోద్బోధేసతిపూర్వానుభూతార్థవిషయం జ్ఞానం స్మృతిరిత్యర్థః - గా
త్రభ్రూక్షేపణశిరఃకంపాదయోఽనుభావాః॥ మరణం లక్షయతి- మరణమి
తి॥ వ్యాధ్యభిఘాతాభ్యాం దేహాత్మనసోఽపాయో హికాశ్వాసాదయ ను
భావో మరణం-సాక్షాత్తదుదాహరణస్యామంగళత్వాత్తము దో గోత్ర
వివక్షితమిత్యాహ- తదుద్యమ ఇతి॥ ధ్వయన ప్రాహ రాం ॥ అ
నుభావితాన్యనుభవం ప్రాపితాని॥ ౫౫॥ మదం లక్షయతి మదిరేతి హ
ర్షః ప్రసాదః మోహోమ్లానైచిత్త్యం సవిరోధిన్యోర్హాసమౌహాసు
కరోమదః- అత్ర వాగంగస్ఖలనహాసితరుదితాదయోఽనుభావా యను

త్తమాదిశ్చానుభావాః॥ ఉదాహరతి- శీధ్వితి॥ సురవారయోషితోఽప్సరసః॥ ౫౬ ॥ నిద్రాం లక్షయతి-మనస ఇతి ॥ మనసశ్చిత్తస్యమీలనం బాహ్యేంద్రియసంబంధవిరహః - చింతానైశ్చింత్యవ్యాయామాదిజన్యం జృంభాంగభంగనేత్రనిమీలనాద్యనుభావం చిత్తనిమీలనం నిద్రేత్యర్థః॥ సుప్తిం లక్షయతి- సుప్తిరితి॥ నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసనిశ్చలత్వనేత్రనిమీలనాద్యనుభావో నిద్రాసముద్రేకస్సుప్తిరిత్యర్థః॥ విబోధం లక్షయతి - అవబోధ ఇతి॥ శబ్దస్పర్శాహారపరిణామాదిజన్యా భుజోత్క్షేపాంగులిస్ఫోటజృంభణాక్షిమర్దనాద్యనుభావా చేతనావాప్తిర్నిద్రత్వం విబోధ ఇత్యర్థః ॥

ఘూర్ణమానసయనాస్తస్సల్లద్దిగః। హర్షయంతిసురవారయో
షితో రామసాయకలతాహతాహితాః ॥౫౬॥ మనసోమీల
నం నిద్రా సుప్తిస్తస్యాః ప్రగాఢతా। అవబోధశ్చేతనాయాః
ప్రాప్తిర్జృంభాదికారణం ॥ త్రయం యథా ॥ రఘుపతిభుజో
త్సంగే తుంగే నిధాయ నిజం శిరస్సురతవిరతౌ నిద్రాముద్రాంక్షు
ణం క్షణమాగతా। సహితమథ తం స్వప్నేదృష్ట్వా కయాపి వన
కాంతయా కృతవికృత సంజల్పా తల్పాదహం త్వరితోత్థితా ॥
౫౭॥ స్వాంతసంకోచనం వ్రీడా కామరాగస్తవాదిభిః ॥ య
థా ॥ ఆలీజనేన గమితా చతురేణ శయ్యాం తస్మిన్ క్రమేణ గ
లితే మిలితే చ కాంతే। కింవా విధేయమవిధేయమపీహ కిం వే
త్యాలోచనానతముఖీ కురుతే స్మ సీతా ॥౫౮॥ ఆవేశో దుఃఖ
మోహాద్యైరపస్మారోంగతాపనః। చింతాదుఃఖభయోద్బద్ధం

త్రయమప్యుదాహరతి- రఘుపతీతి॥ రఘుపతిభుజస్యోత్సంగే ఉపరిభాగే - నిద్రాముద్రాంక్షుణం ఉన్నవస్తం ॥ ౫౭ ॥ వ్రీడాం లక్షయతి-స్వాంతేతి॥ కామనిమిత్తో రాగః కామరాగః స్తవస్తోత్రం ఆచారభ్రంశాదయ ఆదిశబ్దార్థః- మదనాభిలాషాదభిమర్శనస్సంకోచో వ్రీడేత్యర్థః - అంతర్ధానవైవర్ణ్యాధోముఖత్వాదయోఽనుభావాః॥ ఉదాహరతి- ఆలీజనేనేతి। క్రమేణ పర్యాయేణ-యుగపన్మనే సంశయాది ప్రసక్తేరితి భావః-గలితేనేతి వా పాఠః॥ ౫౮॥ అపస్మారం లక్షయతి- ఆవేశ ఇతి॥ అశుచిత్వధాతువైషమ్యభూతావేశాదిజన్యో భూపాతభ్రమణభుజాస్ఫోటవికటోత్క్షేలాలాఫేనా

ద్యనుభావ ఆవేశోఽపస్మార ఇత్యర్థః॥ మోహం లక్షయతి- చింతేతి॥ భీత్యా
దిభిర్వైచిత్త్యం మోహ ఇత్యర్థః - తత్రాజ్ఞానభ్రమోత్పాతఘూర్ణనాద
ర్శనాదయోఽనుభావాః॥ ద్వయమప్యుదాహరతి-తమాలానితి ॥ ఉత్తాలా
నున్నతాన్॥ ౫౯॥ మతిం లక్షయతి- తత్త్వేతి॥ నానాశాస్త్రచింతోహా
పోహాదిభ్యోఽర్థనిశ్చయో మతిరిత్యర్థః- తత్ర శిష్యోపదేశసంశయచ్ఛేదవి
దగ్ధవ్యవహారమనస్సంతోషాదయోఽనుభావాః॥ ఉదాహరతి - అనవాప్తే
తి॥ స్పష్టం॥ ౬౦॥ ఆలస్యం లక్షయతి॥ మందేతి ॥ గర్భశ్రమాదినా ప్రయ
త్నమాంద్యమాలస్యం-జృంభోపవేశనాదయోఽనుభావాః ॥ ఆవేగం లక్ష

మూర్ఛనం మోహ ఉచ్యతే॥ యథా॥ తమాలానుత్తాలాన్నవభు
విపిలోక్యాహి తన్నృపా బతే వోప్యాయాతో రఘుపతిరితి భ్రాం
తమతయః । వనే భ్రామం భ్రామం పికపటుపాఠైరభిహ
తా హంతాస్మిన్ సాఖ్యద్యైర్ఘటితమూర్ఛాముపగతాః ॥౫౯॥
తత్త్వమార్గానుసంధానాదర్థనిర్ధారణం మతిః ॥ యథా॥ అనవా
ప్తదేహదాహస్సఖీ కావ ఏవ దాశరథిర్గతః। సహ్యాస్యాస్సుప
రుషే త్వేతాదృశరూపచాతురీ దృష్టా ॥ ౬౦ ॥ మందోద్యోగ
త్వమాలస్యం కార్యేష్వప్యుదీర్యతే। ఆవేగశ్చిత్తసంభ్రాం
తిరిష్టానిష్టాగమోద్భవా॥ సంశయాత్కల్పనానంత్యం వితర్క ఇ
తి కథ్యతే ॥ యథా॥ పుష్పాస్తృతేషు బత యాభవనేషు మంద
ముద్యాంజతే స్మ రిపువామదృశో హ హస్తం। [illegible] ఘటిపట
హాక్షుభితాంతరంగాశ్చిత్రగ్రవేసబహుధావనాని ॥ ౬౧
ధర్మశ్శరీరభృద సావితి ధార్మికాణాం మాన్యోఽసయోయమితి

యతి - ఆవేగ ఇతి॥ ప్రియాదేరిష్టస్య గాజపిడ్యా వాతపాతాదేరనిష్టస్య
చాగమాజ్జాతశ్చిత్తసంభ్రమ ఆవేగ ఇత్యర్థః- హా [illegible]
దయోఽనుభావాః॥ వితర్కం లక్షయతి- సంశయాదితి॥ ఉపలక్షితమేతత్
తేన సంశయవిపర్యయాదిజన్యోఽనేకధాసంభావనాత్మా భ్రూశిరోఙ్గుళిచాలనాద్యనుభావో వితర్క ఇత్యర్థః॥ ఆలస్యావేగావుదాహరతి-పుష్పేతి॥ వ
నేష్వావనాని॥ అత్ర పూర్వార్ధమాలస్యోత్తరార్ధమావేగస్య చోదాహ
రణమితి జ్ఞేయం॥ ౬౧॥ వితర్కముదాహరతి-ధర్మ ఇతి॥ కోటిద్వేష్విత్యా

వాక్కపటోద్యమానాం-మాయావినామితియావత్ ॥౬౨॥ అవహిత్థాంల క్షయతి- హర్షేతి॥ భయవ్రీడాకౌటిల్యాదిభిర్హర్షాదికార్యాకారగోపనమవహిత్థేత్యర్థః- అత్ర భూన్యస్మితాన్యథాకథనమిథ్యాధైర్యకథాభంగాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి- వైతాళికాదీతి॥ వందిమాగధాదయ ఆదిశబ్దార్థః- వైతాళికాదిభిః కృతయా రాఘవబాహుసారప్రస్తావనయా జనితౌ వేపథురోమహర్షౌ కంపరోమాంచౌ॥ ౬౩॥ వ్యాధింలక్షయతి- వ్యాధిరితి॥ వసన్తాపదోపవైషమ్యాభిభవజన్మా శీతోష్ణజ్వరాదిశ్శైత్యాళుతోష్ణా

మన్త్రపిశాచదానాం। కాలాన్తకోయమితికూటవిచేష్టితా
నాం సంజాయతే రఘుపతౌ బహుధా వితర్కః॥ అత్ర ప్రథమం
పద్యమాలస్యావేగయో రుదాహరణం ద్వితీయం వితర్కస్య
చ వేద్యం ॥౬౨॥ హర్షాద్యాకారగుప్తిర్యాసావహిత్థేతికథ్య
తే॥ యథా॥ వైతాళికాదికృతరాఘవబాహుసారప్రస్తావనా
జనితవేపథురోమహర్షౌ। మధ్యేసభం మసృణచందనపంకచర్చా
వ్యాజేన గోపయతి నైరివసుంధరేంద్రః ।౬౩॥ వ్యాధిర్జ్వరా
దిరున్మాదస్తుల్యచేష్టా జడాన్యయోః॥ యథా॥ కాకుత్స్థఖండి
తభవోద్భవసూజనానాంగాత్రేషు గాఢమదనజ్వరదూషితేషు।
హారాస్స్ఫుటంతి హరిచందనమేతి శోషం ధూమాయతే చ
నలినీదళక్లృప్తశయ్యా ॥ ౬౪ ॥ స్థానాయ సంఘటయ మందర
కందరన్నోం క్వావయం కృశబలాశ్శబరా భవద్భిః। ఇత్యస్తచే
తనాసచేతనతుల్యవృత్త్యా భ్రామ్యంతి రామవిముఖాశ్చకితావ
నేషు ।౬౫॥ విషాదశ్చేతసోభంగ ఉపాయాభావచింతనైః ।
విలంబాక్షునతౌత్సుక్యం చేతస్తాపస్వరాదికృత్ ॥ చాపలంత్వ

ఘునాస్యనుభావో వ్యాధిరిత్యర్థః॥ ఉన్మాదంలక్షయతి- ఉన్మాదఇతి॥ భయసన్నిపాతేష్టవియోగధననాశాదిభిశ్చిత్తవిభ్రాంతిరున్మాదఇత్యర్థః- తత్రానిమిత్తస్మితాసంబద్ధప్రలాపనిష్ఠుతకథావనోపవేశనోత్థానరోదనాదయోనుభావాః॥ వ్యాధిముదాహరతి- కాకుత్స్థేతి॥ స్పష్టం॥ ౬౪॥ ఉన్మాదముదాహరతి- స్థానాయేతి॥ హే మంథర, హే శబరాః॥ ౬౫॥ విషాదంలక్షయతి- విషాదఇతి॥ ప్రారబ్ధకార్యభంగాపరాధపరిజ్ఞానవిఘ్నవిపదాది భ

వసన్తత్వసంక్షయోవిషాదఇత్యర్థః - అయంచోపాయాన్వేషణనైఃశ్వాసస్య ముఖశోషాద్యనుభావవానితివ్యాఖ్యాతమప్యమాత్యాశ్రయిత్వేనస్త్రీణఇత్యాహుః|| ఔత్సుక్యంలక్షయతి- విలంబేతి|| ఇష్టవిరహాదిహేతుకాదిష్టదిదృక్షాదివిషయంమనస్తాపత్వరాదికృత్వాసానిద్రాద్యనుభావంకాలాక్షమత్వమౌత్సుక్యమిత్యర్థః|చాపలంలక్షయతి-చాపలంత్వితి|రాగద్వేషమాత్సర్యాదిమూలమనవస్థానంచాపలమిత్యర్థఃతత్రభర్త్సనపారుష్యస్వచ్ఛన్దాచారాదయోనుభావాః||విషాదముదాహరతి-బద్ధ ఇతి స్పష్టం ||౬౬|| ఔత్సుక్యముదాహరతి-అహ్నేతి||స్పష్టం||౬౭|చాపలముదాహరతి భ్రూభఙ్గేతి||రా

నవస్థానంరాగద్వేషాదిహేతుకం||క్రమేణయథా|| బద్ధస్సము
ద్రో బలభేదిజేతాహతస్సగస్సంయతిదేవకోపి| త్రస్యత్ప
యేదైత్యపతేర్నసీతాంకోవాక్రినస్సాస్మిమకంతసూత్ర ||
౬౬ || అహ్నాంప్రభోరదిరమస్తమయేగబింబం సద్యోవికాస్య
సహాసాసఖిపుష్పతల్పం | తూర్ణంప్రసాదయమమాంగమ
నంగతప్తంసంక్షిప్యవాప్రజసమానయరామచన్ద్రం||౬౭||
భ్రూభఙ్గసంగవదపాంగతరంగరఙ్గైరాసంగశార్ఙ్గశర
సంగమనప్రసంగం || తచ్చింజనీతిటితమాభరణైస్సమస్తైః
ప్రస్తౌతి రామ మభితశ్చలితాసభేయం || అత్రాభిధేయస్య
నాచ్ఛావల్యం || ౬౮ || అత్రాసనుద్దిష్టానాం భావాదీ

——భావహావాదిశృంగారచేష్టానాంలక్షణోదాహరణాని——

నాంలక్షణోదాహరణాన్యుదర్శయతి|| రసాభిజ్ఞానయోగ్యత్వం

మమభితఃరామస్యాభిముఖ్యేనేత్యర్థః-చలితా భ్రూభఙ్గేన సంగతా మపాంగానాం యేతరంగాస్తేషాంరఙ్గైర్నృత్తైః- అత్రరఙ్గస్థానాదినోరంగశబ్దస్యనృత్తపరత్వం-రంగోనాట్యస్థలేరాగేనృత్తేరంగేత్రిష్వపీతివిశ్వః- ఆసంగంశార్ఙ్గేధనుషిశరస్యసంగమనప్రసంగం శరసంధానం ప్రస్తౌతి- ప్రకటయతీత్యర్థః ||౬౮|| అథభావస్యలక్షణరూపణంప్రతిజానీతే-అథేతి|| భావంలక్షయతి-రసేతి-బాల్యయౌవనసంధౌపుంస్త్రీణాంగాఢస్పృహయఃప్రాథమికోవికారఃభావఇత్యర్థః తదుక్తం| "నిర్వికారస్యచిత్తస్యవికృతేఃకారణంరతి| తత్రోల్లాసకృత్యోద్యాహాదేఽసౌ

దివికారవది"తి॥ హావం లక్షయతి-హావ స్త్వితి॥ ద్వావప్యుదాహరతి- ఆలోకత ఇతి- హరచాపమారోపయంత మేనం రామం - అత్రాలోకత ఇత్యనువర్తతే॥ యోజయతి-అత్రేతి ।౮౯॥ హేలాం లక్షయతి-సువ్యక్తేతి ॥ ఉదాహరతి-చార్వితి॥ స్మర ఏవ సుధాంబుధి స్తస్య చంద్రపాదైః మన్మథోద్దీపకైరిత్యర్థః-శృంగారస్య మంగళతరంగభరైః - సర్వాకృతౌ వ్యతికరస్సం

భావమాహుర్మనీషిణః । హావస్తు భావ ఏవ స్యాదీషద్వ్యక్తవిక్రియః॥ ద్వయం యథా॥ ఆలోకతే పూర్వమవిక్రియైవ యా నో జనానద్య తు జానకీయం । ఆరోపయంతం హరచాపమేనం కించిత్సమంచత్పులకాంచితాంగీ॥ అత్ర కించిత్సమంచత్పులకేత్యనేన హావో నిబద్ధః। శిష్టేన భావ ఇతి వేద్యం ॥౮౯॥ సువ్యక్తవిక్రియో భావో హేలేతి పరికీర్త్యతే। యథా॥ చారుస్మితైస్స్మరసుధాంబుధిచంద్రపాదైశ్శృంగార మంగళతరంగభరైరపాంగైః । సర్వాకృతివ్యతికరైః పులకైశ్చ గాఢమేషా విముగ్ధవంతి సుతనోః ప్రణయప్రరోహాః॥ ౯౦॥ అభూషణేఽపి రమ్యత్వమాకృతేర్మాధుర్యమిష్యతే॥ యథా॥ రఘువరరామావయవైః ప్రకృతిశుభ్రైర్న భూషణాని భూష్యంతే ।ఉడుభిర్నహి శశికిరణా విభాంతి తాస్స్వవనైస్తు శోభంతే॥ ౯౧॥ యథా వా॥ తాటంకగ్రైవేయక కేయూరముఖాని భూషణాన్యస్యాః। స్వయమతిశయమాధాతుం న శక్నువంత్యంగకాంతిమగ్నాని ॥ ౯౨॥ శీలాద్యలంఘనం యత్తు ధైర్యమార్యైరుదీర్యతే ॥ యథా ॥ తాపితాపి మదనాస్త్రవహ్నిభిర్దీపితాపి మలయాచలానిలైః। ప్రేరితాప్యవనిజాళిభిః పతిం సాబ్రవీన్న పరుషా రుషా గిరః॥ ౯౩ యథా వా॥ హృతోత్తరీయా రామేణ స్తనయోస్తనయా భువః॥

బంధో యేషాం తైః- ప్రణయప్రరోహాః ప్రేమాంకురాః ॥౯౦॥ మాధుర్యం లక్షయతి-అభూషణ ఇతి॥ ఉదాహరతి- రఘువరేతి ॥ రఘువరరామాయాస్సీతాయా అవయవైః॥ ౯౧॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- తాటంకేతి॥ గ్రైవేయకం కంఠభూషేత్యమరః॥ ౯౨॥ ధైర్యం లక్షయతి-శీలాదీతి॥ ఉదాహరతి తాపితేతి॥ పరుషా గిరః నాబ్రవీత్ ॥ ౯౩॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-

హ్రియతే॥ స్వస్తికం బంధవిశేషః॥ ౭౪। లీలాం లక్షయతి- లీలేతి॥ ఉదా-
హరతి- రక్ష్యేతి॥ అత్ర ప్రియచరితానుకరణాల్లీలా వ్యంగ్యం సీతాయాః-
సతీ పతివ్రతా చ- దయితా ఏవమనుకారిత్యుపమనోహారిణీ చ- పతివ్రతాల
క్షణం తు "భర్తృసుఖభర్తృదుఃఖయా పత్యౌ సుఖితే సుఖితా యది। ముదితే ము
దితాత్యర్థం ప్రోషితే మలినాంబరా॥ సుప్తే పశ్చాత్స్వపిత్యాశే [illegible]
వ ప్రబుధ్యతి। నాన్యం కామయతే చిత్తే సా విజ్ఞేయా పతివ్రతా"॥ ౭౫॥ విలా-
సం లక్షయతి- [illegible]॥ స్థానాసనగమన[illegible] [illegible] విశే-
ష్యః॥ ఉదాహరతి- భ్రూనిక్షేపేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౭౬॥ విచ్ఛిత్తిం

హస్తస్వస్తికమాధాయ నాయికా [illegible] ౭౪॥
ప్రియానుకరణాద్వాణ్యా [illegible]॥ యత్ర [illegible] రఘు[illegible]
[illegible] వచసా చేష్టయా [illegible]॥ [illegible]
[illegible] జాతా సతీ పతివ్రతా [illegible]॥ ౭౫॥ [illegible] విలా-
సః [illegible]॥ యథా॥ భ్రూనిక్షేపం [illegible]
[illegible]తరం [illegible] ప్రసం[illegible]।
[illegible]
తాసఖీయం॥ ౭౬॥ విచ్ఛిత్తిః [illegible] భూషా [illegible] ముచ్య-
తే॥ యథా॥ తాటంకవల్లీ[illegible]
లోత్తంసపాతే [illegible]॥ స[illegible]
న్యగమనీ [illegible] శ్రీః [illegible] ప్రియం బాలే [illegible]
భూషణైః కృతమియం [illegible]॥ ౭౭॥ విభ్రమో
త్వరయా కాలే భూషాస్థానవిపర్యయః॥ యథా॥ రామాస-

లక్షయతి- విచ్ఛిత్తిరితి॥ ఉదాహరతి- తాటంకేతి॥ తాటంకవల్లీ[illegible]
చ [illegible] తే- చాంపేయో[illegible]త్తంస[illegible]లోత్తంస[illegible] భూ-
తా- కృతాకులం॥ కుత ఇత్యత ఆహ- ఇత్యాదినా॥ రామస్య [illegible]
తావద్ధైర్యయుక్తం- స్త్రీ[illegible]నాత్ర కాకు[illegible] సంధేయా॥ ము-
గ్ధే॥ అలంకృతైరలంకారైరలం- తస్మిన్ సత్యైర్యౌవన[illegible]కనమా-
త్రేణ శోభసే ఇతి భావః॥ ౭౭॥ విభ్రమం లక్షయతి- విభ్రమ ఇతి॥ కాలే ప్రియ-
తమసమాగమాదిసమయే- త్వరయా [illegible] సంప్ర[illegible]

ణాం స్థానవిపర్యయః స్థానవ్యత్యాసః॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ రామస్యాసం
గే వ్యసనేనాసక్త్యా రభసస్వాంతయా వేగావిష్టచిత్తయా- వ్యసనం త్వశు
భే సక్తౌ పానస్త్రీమృగయాదిషు। దైవానిష్టఫలే పాపే విపత్తౌ నిష్ఫలోద్యమ
ఇతి విశ్వః॥ ౭౮॥ కిలికించితం లక్షయతి- హర్షేతి॥ ఉదాహరతి- ప్రగా
ఢమితి॥ ప్రతికలం ప్రతిక్షణం మిళంతో గద్గదరవా యస్యాస్సా తథోక్తా- త్రిం
శత్తు తాః కలేత్యమరః॥ ౭౯॥ మోట్టాయితం లక్షయతి ॥ మోట్టాయితమితి॥

గవ్యసనరభసస్వాంతయా కాంతయాసీత్ప్రేణోహారో ఝటితి
ఘటితః కంకణం కంఠనాళే। కాంచీసూత్రం కచపరిసరే కాంచ
నస్రగ్నితంబే లాక్షాలక్ష్మీర్న్నయననలినే కజ్జలం పాదపద్మే॥ ౭౮
హర్షామర్షాశ్రుభీత్యాదేస్సంకరః కిలికించితం ॥ యథా॥ ప్ర
గాఢం సందష్టాధరకిసలయా వల్గుపరుషా ప్రభూతానందాశ్రుః
ప్రతికలమిళద్గద్గదరవా। సముద్యత్సంత్రాసా సపులకశరీరా
జనకజా న కాంతం నాత్మానం కిమపి బుబుధే నాపరమపి ॥ ౭౯ ॥
మోట్టాయితం భవేదిష్టకథాదౌ భావసూచనం॥ యథా॥ రామ
కథాప్రస్తావేన వ్యయతి వదనం నిగూఢదరహసితం। సపులకకపో
లఫలకా ఘటయతి కుచయోః పటాంచలం బాలా॥ ౮౦॥ సంమర్ద్దే
పి సుఖాధిక్యం రతౌ కుట్టమితం మతం॥ అన్యే త్వాహుః॥ కేశాధరా
దిగ్రహణే మోదమానాపి మానసే। దుఃఖితేవ బహిః కుప్యేద్య
త్ర కుట్టమితం హి తదితి॥ యథా॥ హృది ముష్టినిఘాతసంభవా న
ఖదంతక్షతజాపి వేదనా। ప్రియసంగసుఖాబ్ధిమగ్నయా బుబు
ధే నాల్పతరాపి బాలయా ॥ ౮౧ ॥ మానాత్కాంతస్య సల్లా
పే బిబ్బోకో నాదరక్రియా ॥ యథా॥ వాక్యైరముష్య వివిధై
ర్న్న మనో మదీయం ప్రత్యేతి కిం ముహుః కృతే సఖి యాసి చింతాం ।

భావసూచనం స్వాభిలాషప్రకటనం॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ స్పష్టం॥ ౮౦
కుట్టమితం లక్షయతి- సమ్మర్ద్ద ఇతి॥ మతాంతరేణ లక్షణమాహ- కేశేతి॥ స్వా
భిమతలక్షణానుసారేణోదాహరతి- హృదీతి॥ స్పష్టం॥ ౮౧ ॥ బిబ్బోకం ల
క్షయతి- మానాదితి॥ ఉపలక్షణమేతత్ - తేన గర్వాభిమానాదినా దయి
తేష్వనాదరకరణం బిబ్బోక ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- వాక్యైరితి॥ నప్రత్యే

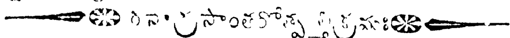
తినవిశ్వసతి- చింతాం కింయాసి॥ ౮౨॥ లలితం లక్షయతి- సుకుమారేతి॥ ఉదాహరతి- ఘనసారేతి॥ ఘనసారః హిమవాలుకా తుషారస్తుహినం గంధసారః శ్రీఖండచందనం తైః॥ ౮౩॥ ఉదాహరణాంతరమాహ న్యాద్విత్వే॥ న్యాదయథా తథా శింజానమంజీరకాంచీవలయకంకణాద్యైః [illegible] త్యర్థః- విభ్రమైర్విలాసైః- అత్ర భూషణవిలాసైః [illegible] కుమార్యత్రలితపాదనాల్లలితమితి భావః॥ ౮౪॥ కూతూహలం [illegible]

కామస్య మే గిరిశతుపంచశరీశ [illegible] యాకల్ల [illegible]
రం కృతార్థా॥ ౮౨॥ సుకుమారాంగవిన్యాసో యత్ర లలితమీరితం॥
యథా॥ ఘనసారతుషారగంధసారైః కిము [illegible]
కైర్వా। సఖి తేవయవాస్సరేణుస్పృష్టో దయితో [illegible]
తేన్యమూపచారైః॥ ౮౩॥ యథావా॥ న్యస్త శింజానమంజీర
కాంచీవలయకంకణైః। [illegible]
విభ్రమైః॥ ౮౪॥ రమ్యవస్తు [illegible]
భ్రమః॥ క్రమేణయథా। విలోకితేన [illegible]
లితస్యైవ [illegible]
యావదాహారవిహార కాలే॥ ౮౫॥ పరిహాసోద్యోగం [illegible]
యసహచరీం వల్లభగతం గృహీత్వా నేపథ్యం [illegible]
పాగతవతీం। సమీక్ష్య [illegible] సపవిశయనాత్ [illegible]
స్థితో గాఢం రామస్మిన్ [illegible] సఖీముఖీః పశ్య [illegible] ముహుః॥ ౮౬॥ [illegible]
తం ప్రాప్తకాలస్య వచసో ఽకథనం హ్రియా॥ అన్యే త్వాహుః॥
ఈర్ష్యయా మానలజ్జాభ్యాం [illegible]
యా వ్యజ్యతే యత్ర విహృతం తదుదాహృతం॥ యథా॥ [illegible]

తి-రమ్యా ఇతి॥ రమ్యే రమ్యవస్తుని లౌల్యమాసక్తిః విశేషః॥ చకితమితి॥ కుతూహలముదాహరతి- విలోకితశ్చేతి॥ స్పష్టం॥ ౮౫॥ చకితముదాహరతి- పరిహాసేతి॥ పరిహాసే ఉద్యోగో యస్యాస్తాం- నేపథ్యం కంచుకోష్ణీషాది ధారణేన మండితవేషం॥ ౮౬॥ విహృతం లక్షయతి- విహృతమితి॥ ప్రాప్తకాలస్య ప్రాప్తావసరస్యార్థః॥ విహృతస్య [illegible] మాహ- ఈర్ష్యయేతి॥ స్వవశాను సారేణోదాహరతి- కాంతేనేతి॥ [illegible]

సల్లాపః- క్రీడాలీలావనమః చైత్యమరః-మదనఃయువా భాష్యాంకనమారా ధితః- కేకేబంధవిశేషాశ్చమత్కృతివిశేషాశ్చజాతా ఇత్యర్థః॥ ౮౭ ॥ హా స్యంలక్షయతి- హసితమితి॥ యత్తావనవదోన్మ్యాలనం-నను హాస్యవద్వేషభా షాదివికారజన్యమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి-పలదే॥ భా॥ ప్రకటేతి॥ మదిరాక్షీ శంజనాక్షీ॥ ౮౮॥ ఏవం రసభావాదీన్నిరూప్య ప్రాస్త్రిపాదితామపివి స్మృతిశంకయా రసాన్తరోత్పత్తిం స్మారయతి- హాస్యఇతి॥ నను ప్రా

తేననర్మవచనం సఖి కిం కిముక్తం మాం గాఢితస్సఖి కథం మదనో
యువా భాష్యం। పృచ్ఛన్తమాలి నమిత్యసకృత్సరోషా బాలాంద
ర్శనచకింబిముఖా వవాక్యం ॥ ౮౭ ॥ హసితం యత్తావనవదో
న్మ్యాలనం హాసోఽనమిత్తకం॥ యథా ॥ పలదాణురా అబదా
పివసా ఘణజోవ్వణేణ మఇరక్ఖి । మఅణాదిరోహడళజ్జారా
[illegible] హాస ఇఅ[illegible] ॥ భా ॥ ప్రకటానురాగబంధాపివ
శాఘనయౌవనేనమదిరాక్షీ। మదనతిరోహితలజ్జా రామంద్ర
[illegible] హాస[illegible]॥ ౮౮ ॥ ఇతి రసభావనిరూపణం॥ ****

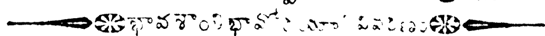
అథ రసాన్తరోత్పత్తిప్రకారః

[illegible] రసాన్తరోత్పత్తిర[illegible]స్సస్మృతా॥ యథోక్తం
[illegible] "హాస్యో భవతి శృంగారాత్ కరుణో రౌద్రక
[illegible]। అద్భుతస్తు తథా వీరాద్బీభత్సాచ్చ భయానకః" ఇతి॥ ర
[illegible] రసాన్తర[illegible] తథా[illegible] రససంకరోప
[illegible]। [illegible] కారోదాహరణే

ధా[illegible], ఏవంచ[illegible] [illegible] [illegible]యోరంగాంగిభా వ[illegible] తథాపి॥అయంభావః॥రసాంగకా [illegible] ప్రా[illegible]యోరసఃఖ్యాతస్సప్రధానం భవిష్యతి[illegible]వచనచా[illegible] రససంకర ఇతి॥ సచేతి॥ సః రస సంకర[illegible]కారోదాహరణే [illegible]ఘోరఖురక్షు తేజో[illegible]కేద

ద్భుతః- వీరశృంగారయోరంగాంగిభావ ఉదాహృత ఇత్యర్థః। రసాభాస త్రివి
ధ॥ లక్షితః- అస్మిన్నేవ తరంగే పూర్వ [illegible] వానురాగ [illegible] ప్రదర్శి
రసాభాసో నిరూపితః। ఉద్దిష్టస్యాలంకారోదాహరణే [illegible]
కాంతేత్యస్మిన్ శ్లోకే॥ భావాభాసోపి ఉద్దిష్టస్యాలంకారోదాహరణే- [illegible]
యుధిప్రశ్లోకే రఘుపతేరిత్యస్మిన్ శ్లోకే॥ రసభావయోస్తదాభాసయో [illegible]
ప్రవర్తితా ఇతి [illegible] రసాదిష్వప్రవృత్తే [illegible] రసభావయోరాభా
సత్వం। భావశాంత్యాదీనామంగిత్వం రసస్యాంగిత్వే [illegible] భవతీ
త్యాహ- రసేతి॥ ముఖ్యాలంకృత్య- భావశాంత్యాదయోపి- అంగభూ

దర్శితః। రసాభాసస్త్రివిధో లక్షితః ఉద్దిష్టస్యాలంకారోదా
హరణే దర్శితః। భావాభాసోప్యుద్దిష్టస్యాలంకారోదాహరణే ద
ర్శితః। రసభావయోరాభాసత్వమనుదితమియత్ప్రవృత్తం॥

భావశాంతిభావోదయాది [illegible]

రసో ముఖ్యోపి క్వచిదాస్వాదా [illegible] భావశాంత్యాదయో
ప్యంగిత్వమభిజాతే॥ ఉక్తం [illegible] ప్రకారేణ రసో ముఖ్యో
పి తేంగిత్వం ప్రాప్నువంతి [illegible] తే భావశాంత్యాదయః
అంగిత్వం చ రాజానుగత వివాహప్రవృత్తభృత్యవత్ [illegible]
భావశాంత్యాదీనామంగితాలంకారోదాహరణే [illegible]॥ భావో
దయో యథా। [illegible] నేన గమితా [illegible] యాన్ [illegible] ఫలే
న [illegible] తేమి [illegible] కాంతే। [illegible]
త్యాలోకనాం [illegible]॥ [illegible] భావస్య

తా అపీత్యపి [illegible]- అంగిత్వమపి- ప్రాధాన్యమపి [illegible]॥ త
త్ర సప్రపంచ [illegible] రసత్వే॥ [illegible]
వాస్య [illegible] - తస్య [illegible]
వః॥ అంగిత్వం చేతి- యథా రాజానుగతోపి వివాహ [illegible] భృత్యో రాజ
ముఖ్యోపి ప్రాధాన్యమాలంబతే తస్య [illegible] భావః॥ [illegible] - [illegible]
త్యాదిష్వి [illegible]- సమాహితాలంకారోదాహరణే - [illegible] యో
గాద్దారుణ [illegible] భాజాం ఇతి శ్లోకే॥ అథ [illegible] - [illegible] నే
తి॥ ఫలేన కేనచిద్వ్యాజేన- క్రమేణ [illegible]॥ యోగ [illegible]- అతోతి॥

౮౯॥ భావసం[illegible]తేతి॥ ఉదాహరతి- ఆకర్ణన్నితి॥ ఈర్ష్యానుషిణీ- సీతాపాణిమయం గ్రహిష్యతీత్యసూయారోషరూపే- రుషా- సీతామిమేవ తకాః పశ్యంతీతి రోషేణేత్యర్థః॥ వైదేహ్యాం లజ్జాస్మరాభ్యామావర్జితా భూమిభృతాం బ్వందే పరుషాంశ్చ కటాక్షాంకురాన్నిదధ ఇత్యన్వయః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౯౦॥ ఉదాహరణాంతరమాహ

యః॥ ౮౯॥ యత్రాన్యోన్యవిరోధినా భావానాం పరస్పరస్పర్ధినా యోగః బధ్యతే తత్ర భావసంధిః॥ స యథా॥ ఆకర్ణన్నిటలేక్షణస్య రభసాదాకర్ణపూర్ణం ధనుర్వైదేహ్యాం పితురంకభాజి నిదధే లజ్జాస్మరావర్జితా। ఈర్ష్యానుషిణీ తత్స్వయం పరకృతే నానాటకం తాగతే బ్వందే భూమిభృతాం రుషా చ పరుషా నాపి సుః కటాక్షాంకురాన్॥ అత్ర రతిక్రోధయోస్సంధిః॥ ౯౦॥ యథా వా॥ న మైవ నాటకేకం సవధే॥ రోమాద్వదక్షిణమీక్షణం విపులయన్వానం భయాత్ప్రియన్యక్త్వా[illegible]ద్ధే క్వచిదీరయన్కటుగిరం చాటూక్తిమప్యన్యతః। ఏకేనాశు వపాపురః పరిసరన్నన్యేన[illegible]భేర్ధ్వనా[illegible]॥ అత్ర[illegible]యోస్సంధిః॥ ౯౧॥ యత్ర బహూనాం భావానామన్యోన్యవమర్దకతయా నిబంధః క్రియతే తత్ర భావశబలతా॥ సా యథా॥ ఆయాతో నను మాంతికం రఘుపతిః కిం తేన జాతాగసా యాస్యామి స్వయమేవ తస్య సవిధం కిం వా వదేన్మాం సఖి। ఆయత్తోస్య వయమేవ నన్విహ పునర్ద్రిష్ట్యా[illegible]మిన్నైవ స్ముఖం తూర్ణం ఘటన- భవేన్మమ కథం కావా భవిత్రీ కథా- అత్ర చింతాస్మృతిదైన్యశంకాహర్షామర్షౌత్సుక్యవిషాదానాం శబలతా॥ ౯౨॥...................... *

రోషాదితి॥ కటుగిరం పరుషాలాపం॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౯౧॥ భావశబలతాం లక్షయతి- యత్రేతి॥ తాముదాహరతి॥ ఆయాత ఇతి॥ స్వయం స్వతపి వా యత్తోఽధీనః సులభ ఇతి యావత్- అత్ర బహవో భావాః పూర్వపూర్వోపమర్దేన నిబద్ధా ఇత్యాశయేనాహ॥ అత్రేతి॥ ౯౨॥ ఇతీత్యాది॥...

సంప్రతికవిప్రవిస్తృతనిఖిలగ్రంథసన్ని [illegible] వర్ణయాత్స్వాహంకారాపరిహా
రపూర్వకం కృతినాయకం ప్రార్థయతే॥ ప్రాచీనేతి॥ యస్మాత్ బోద్ధాని

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్ర హరితగోత్రాలంకృతాంస
వారాణశీవంశ పద్మాకర ప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమా
ణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయపదవినా [illegible] సూ
రిపండితమండలేశ్వరసూనునా శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నా
కరపారిజాతేన నిర్మలాచారపూతేన చతుర్దశవిద్యాస్థానసి
ద్ధాంతరహస్యవిజ్ఞానవతా శ్రీధర్మసంఖ్యావిరాజిత ప్రమ
త్రఘుపతిగుణమణిగణధామనిసాహిత్యరత్నాకరనామస్యాలం
కారశాస్త్రే రసనిరూపణం నామ దశమస్తరంగః॥ .... *

ఆస్థామందిరమిందిరాప్రణయినో దేవస్య రామాత్మనస్త్వంగ
త్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః। తాదృక్ [illegible] లబ్ధ
[illegible] సూరికవితాసోల్లాసకల్లోలసంపూర్ణః కస్తూ [illegible] హారో [illegible]
యతే సాహిత్యరత్నాకరః॥ [illegible] త్రిభువనపవి
త్రవా [illegible] యల్లమాంబాకృతసుకృత
ఫలం [illegible] స్యసాగరం। వ్యాఖ్యా [illegible] వరణగుణ
వాక్యాంశ్యముఖ్యాగమానాంతస్యాలంకారశాస్త్రే [illegible]
శమో రామవర్ణ్యేతరంగః॥ .... *

ప్రాచీనాభినవప్రబంధ్యవిహితగ్రంథానుసంధాయి
నా సోయం సాహసికేన సంప్రతి మయా నూత్నః ప్ర
బంధః కృతః। కస్తూష్యేదముదాధ్వనాహ్య సులభో బోద్ధా
చ నిర్మత్సర స్వర్గజ్ఞో గతమత్సరో [illegible] మార్గానుస్యసం
తుష్యతు॥ [illegible] ॥ భో మాత [illegible]
మాకర్ణయ శ్రీమద్రామగుణస్తవామృత [illegible]
మాకృధాః। కస్తూరీఘనసారచందనరసన్యాసోత్సవాంస్త్వపి

స్వత్సరశ్చ పుమానసులభః- బోద్ధారో [illegible]
[illegible] మాయస్య [illegible] ॥ సంప్ర

స్వకవితాం ప్రార్థయతే॥ భో మాతరితి॥ విస్రేణామామగన్ధినాం-వహ్ని ప్రపూయపిశితానాంలేపేచర్యాయామభిలాషిణౌత్సుక్యవాన్॥౯౪

తోఽవావిస్రవసాప్రపూయపిశితాలేపాభిలాషీ భవేత్॥౯౪॥ సంజాతో హరితాన్వయే మహతి యశ్శ్రీపర్వతేశస్సుధీక్షణ్ణాందర్శనకారిణాం సుమనసామైకాత్మ్యలీలాకృతిః। ధర్మాఖ్యేన మనీషిణా విరచితస్తత్సూనునా తాదృశా సోఽయంయావదిలాతలం విజయతాంసాహిత్యరత్నాకరః॥౯౫॥ .... *

ఇదానీమాశీఃపూర్వకం గ్రంథసమాప్తిమాహ॥ సంజాత ఇతి॥ విజయతాం సర్వోత్కర్షేణ వర్తతాం॥ ౯౫

ఇతి శ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితే సాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానే దశమః ప్రస్థః.

సాహిత్యరత్నాకరమంథనార్థం ప్రస్థైర్మహద్భిస్సహితోఽసద్భిః। మరీకృతో మందగపషయత్నైస్తనోతు నిత్యం సుమనః ప్రమోదం॥ నశబ్దశాస్త్రేపి న చార్థశాస్త్రే న కావ్యభేదేషు పరిశ్రమోపి। తథాపి టీకావ్యరచీహ మేయం గురుప్రసాదోఽహనమేనుభావః॥ మదీయే వ్యాఖ్యానే సరసజనసంతోషసదనే నవిందంత్యానందం యది కుటిలచిత్తాః కతిపయే। న మే సందేహోయత్ర త్రిజగదఖిలప్రాణిసుభగా శరజ్జ్యోత్స్నా హర్షం కలయతి కిమాఘూకవితతేః॥ ధర్మసూరివచోగుంభశుంభద్గాంభీర్యభేదినీ। వ్యాఖ్యేయం మందరాభిఖ్యా భూయాదాభాస్కరం భువి॥ .... *

సమందరస్సాహిత్యరత్నాకరస్సమాప్తః

శ్రీరామార్పణమస్తు.

